MUZEUL JUDEȚEAN SATU MARE

satu mare

studii și comunicări

IX–X

1992–1993

SATU MARE
STUDII ŞI COMUNICĂRI
IX—X

COPERTA: AUREL CORDEA
IULIAN PETRESCU

COPERTA: SIGILIUL ORAȘULUI SATU MARE DIN SECOLUL AL XVIII-LEA

TIPARUL: IMPRIMERIA DE VEST — ORADEA, cda. nr. 70/1994

MUZEUL JUDEȚEAN SATU MARE

SATU MARE

STUDII ȘI COMUNICĂRI
IX–X

ARHEOLOGIE – ISTORIE – ETNOGRAFIE –
ARTĂ – ȘTIINȚELE NATURII –
CONSERVARE – RESTAURARE

SATU MARE
1992—1993

COLEGIUL DE REDACȚIE

VIOREL CIUBOTĂ — redactor responsabil
IOAN NÉMETI — redactor responsabil adjunct
ELENA BÂRNUȚIU, ZOLTÁN BENEDEK, LUCIAN CUCUIET, BUJOR DULGĂU, IUDITA ERDÖS, NEȚA IERCOȘAN, ANDREI SZABÓ

SECRETARI DE REDACȚIE:

GHEORGHE LAZIN
DANIELA OLTEAN

Răspunderea pentru conținutul științific al studiilor, pentru formulări, cât și în ceea ce privește calitatea rezumatelor în limbi străine, revin în exclusivitate autorilor.

SATU MARE — STUDII ȘI COMUNICĂRI

Revista Muzeului județean Satu Mare

Orice corespondență se va adresa
MUZEUL JUDEȚEAN
3900 SATU MARE
Piața dr. VASILE LUCACIU, 21
Tel: 40(0)61.737526
Fax: 40(0)61.736761

Toute corespondance sera envoyée à l'adresse:
MUZEUL JUDEȚEAN
3900 SATU MARE
Piața dr. VASILE LUCACIU, 21
ROMANIA
Tel: 40(0)61.737526
Fax: 40(0)61.736761

SUMAR — SOMMAIRE — INHALT — SUMMARY

ARHEOLOGIE

NEȚA IERCOȘAN, *Săpături arheologice în așezarea neolitică de la Căpleni (jud. Satu Mare)* 9
Fouilles archéologiques dans l'agglomération néolithique de Căpleni (dép. Satu Mare) 22
IOAN NÉMETI, *Un mormânt celtic descoperit la Curtuișeni — Dâmbul Ars (jud. Bihor)* 23
Une tombe celtique découverte à Curtuișeni — Dâmbul Ars (dép. Bihor) 28
GÉZA FERENCZI — ISTVÁN FERENCZI, *Așezarea dacică întărită de la Cușmed (com. Atid, jud. Harghita)* 29
L'établissement dacique fortifié de Cușmed (commune Atid dép. Harghita) 39
SEVER DUMITRAȘCU, *Un cuptor dacic de meșteșugar descoperit la Biharea în anul 1984* 41
Un four dacique d'artisan découvert a Biharea en 1984 47
GH. LAZIN — IOAN CIARNĂU, *Monede antice din județul Satu Mare* 49
La monnaie antique au département de Satu Mare 53
IOAN NÉMETI, *Repertoriul arheologic al localității Ghenci (com. Căuaș, jud. Satu Mare)* 57
Das archäologische Repertoire des Dorfes Ghenci (Gemeinde Căuaș, Kreis Satu Mare) 75
NEȚA IERCOȘAN, *Săpăturile arheologice din județul Satu Mare (1971—1990)* . 77
Les fouilles archéologiques du département de Satu Mare (1971—1990) . 90

ISTORIE

BUJOR DULGĂU, *Raporturi feudale în satele din Țara Oașului în sec. XVI—XIX* 91
Rapports féodaux dans les villages du Pays d'Oaș entre du XVI-éme — XIX-éme siècle 106
K. OSZÓCZKI, *Sigiliile târgurilor și satelor din comitatul Satu Mare în secolele XVI—XIX* 107
Les sceaux des bourges et du villages du comitat de Satu Mare aux XVI—XIX-e siècles 122
BURA LÁSZLÓ, *Adatok XVII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez* . . 123
Daten zur Geschichte unserer Bewengungen aus den XVII-ten Jahrhundert 126

ELENA BÂRNUȚIU, *Popa Chirilă din Aciua — copist din a doua jumătate a secolului al XVII-lea* 127
Pater Chirilă von Aciua — Kopist aus der zweiten Hälfte des XVII-ten Jahrhundert 134
ADALBERT BALOGH, *Contribuții la istoricul dezvoltării mineritului în Oaș între anii 1760—1918 (partea I-a)* 135
Contribution à l'historique du développement de l'exploitations du mines en Oaș entre 1760—1918 (I-e partie) 140
VIOREL CIUBOTĂ, *Trei scrisori inedite ale „Asociației naționale în Arad pentru cultura și conservarea poporului român"* 141
Trois lettrés inédites de „l'Association nationale de Arad pour la culture et la préservation du peuple roumaine" 147
NEVIAN TUNĂREANU, *Mișcarea memorandistă. Implicațiile ei în cadrul Triplei Alianțe* 149
Le mouvement du Mémorandum. Les implications au cadre du la Triple Aliance 153
VIRGILIU Z. TEODORESCU, *Simboluri de for public dedicate cinstirii memorandiștilor* 155
Symboles du forum publique dediés á l'honneur des participants du Mémorandum 163
LIDIA BRÂNCEANU, *Informații documentare aflate în fondul personal „Ioan Rațiu"* 165
Informations documentaires qui se trouvent dans le fond personnel „Ioan Rațiu" 163
VIOREL CIUBOTĂ, *Un document necunoscut privind organizarea Partidului Național Român pe teritoriul comitatului Satu Mare* 169
NAE ANTONESCU, *Din istoria presei sătmărene — ziarul „Granița"* 177
De l'histoire de la presse de Satu Mare — Le journal „Granița" . . . 180
ZORA BELEAN — IOAN BELEAN, *Aspecte ale activității societății culturale „Sentinela de Nord" din Sanislău* 181
Aspects de l'activité de la société culturelle „Sentinela de Nord' de Sanislău 186
SORIN FLORUȚ, *Câteva aspecte ale reformei agrare din 1921 în zona Carei* . 187
Some aspects of the agrarian reform from 1921 in Carei area 194
BURA LÁSZLÓ, *Eminescu în literatura de limbă maghiară* 195
Eminescu in hungarische Literatur 198
BURA LÁSZLÓ, *Tereh Géza* (1889—1969) 199

ETNOGRAFIE

LUCIAN CUCUIET, *Obiceiuri de primăvară și de vară din Țara Oașului* . . 203
Frühlings- und Sommervolksgebräuche in „Țara Oașului" 207
GHEORGHE HAIDUC, *Cadrul etnografic al cultului funerar în Oaș* 209
Le cadre ethnographique du cult funéraire en Oaș 217

DUMITRU IRIMIEŞ, *Cărăuşitul cu fructe în Târşolţ — Oaş. Implicaţii interetnice şi interzonale* 219
Fruit carting trade among the people of the village Târşolţ (Oaş County) 248
DANIELA OLTEAN, ZOLTÁN TÓTH, *Valorificarea patrimoniului etnografic al Muzeului judeţean Satu Mare în expoziţia de bază* 249
La valorisation du patrimoine ethnograqhique du Musée du département de Satu Mare dans l'exposition de base 252

ARTĂ

TÓTH BÉLA, *Despre progresul sau criza tehnicii şi teoriei artelor — schimbările stilurilor arhitecturii şi picturii* 253
A technika fejlődéséről vagy válságáról a művészetelméletben — Szatmármegyei építészet és a festészet változásairól vagy stagnálásáról . . 285
IMOLA KISS, *„Nu mai doresc să pictez bujori..." Ars poetica lui Aurel Popp*
„Je ne veux plus peintre de pivoines..." L'ars poetica d'Aurel Popp . 291
LIVIU PAUL, *Valenţe expresioniste ale picturii lui Aurel Popp* 293
Valences expressionistes du peintre Aurel Popp 295
CORNEL CRĂCIUN, *Profilul plastic al presei româneşti interbelice din Satu Mare* 297
The artistic profile of Roumanian journalism in Satu Mare in the period between the wars 313
IUDITH ERDŐS, *Donaţia graficianului Paul Erdős (1916—1987), în colecţia de artă a Muzeului judeţean Satu Mare* 315
Die Donation des Graphikers Paul Erdős (1916—1987) im Kollection des Kreismuseum Satu Mare 324

ŞTIINŢELE NATURII

ZOLTÁN BENEDEK, *Schiţa paleohidrografică a sistemului hidrografic Tisa—Someş—Crasna—Ier* 325
Paleohydrographie des hydrographischen Systems: Tisa—Someş—Crasna Ier 330
FAZEKAS LORÁND, *Bazinul hidrografic Tur — Caracterizarea hidrologică generală* 331
Le bassin hydrographique Tur — Caractérisation hydrologique générale 338
ANDREI SZABÓ, *Lithophane lamda Fabricius, 1787, specie nouă pentru fauna României (Lepidoptera, Noctuidae)* 339
Lithophane lamda Fabricius, 1787, espèce nouvelle pour la faune de la Roumanie 341

ANDREI SZABÓ, *Vacanțe turistice și entomologice la Cheia Zugreni (județul Suceava"* 343
Touristische- unde entomologische Ferien in Cheia Zugreni (Kreis Suceava) 351

CONSERVARE — RESTAURARE

LIDIA POPESCU, *Restaurarea unui manuscris din secolul al XVII-lea* . . . 353
Restauring the manuscript from XVII century 355
EVA PUSKÁS, *Probleme de restaurare ridicate de o piesă modernă de argint* 357
Die probleme von Restaurierung eine moderne silber Objekt 361
ELEONORA ROȘU, *Restaurarea și conservarea unui „steag de breaslă" din sec. al XIX-lea aflat în colecțiile Muzeului județean Satu Mare* 363
Restauring and conservating of a „steag de breaslă", from XIX-th century who is part of the historical colection of the Satu Mare Museum . 365

ABREVIERI BIBLIOGRAFICE —ABREVIATIONS BIBLIOGRAPHIQUES — ABKURZUNGEN 367

Prescurtări tehnice 368

PLANȘE: I—LII 368

ARHEOLOGIE

SĂPĂTURI ARHEOLOGICE ÎN AŞEZAREA NEOLITICĂ DE LA CĂPLENI (JUD. SATU MARE)

NEŢA IERCOŞAN

Săpăturile arheologice efectuate în campaniile din anii 1986—1987 pe teritoriul localităţii Căpleni, comună suburbană oraşului Carei, judeţul Satu Mare[1], au vizat în punctul de hotar denumit „Togul lui Reök", cercetarea unei aşezări şi a unor complexe datând din epoca neolitică[2]. Aşezarea a fost descoperită în anul 1985 prin cercetări de teren[3], iar celelalte obiective în primăvara anului 1986, când lucrările de excavare a unui canal de irigaţii au afectat mai multe complexe arheologice neolitice. Obiectivul se găseşte la aproximativ 1 km vest de localitatea Căpleni şi la aceeaşi distanţă, nord, de oraşul Carei, în marginea câmpiei joase Ecedea (115—118 m altitudine).

A. **Canalul de irigaţii,** orientat E—V (râul Crasna — Ferma 9 I.A.S. Carei), în lungime de circa 3 km, cu lăţime de 8 m şi o adâncime de 2,5—3 m, a urmat traseul unei zone mai joase, probabil inundabilă în unele perioade istorice[4]. În zona menţionată, acesta a intersectat mai multe complexe arheologice, care se profilau clar în maluri. Au fost identificate un număr de 13 complexe: 11 gropi, un cuptor de ars ceramică şi un mormânt de inhumaţie, dintre care au fost cercetate 6 : 4 gropi, cup-

---

[1] Localitatea Căpleni este cunoscută în literatura arheologică prin descoperirile mai vechi: o aşezare neprecizată din epoca bronzului A. Vende, *Szatmár vármegye (monografie),* Budapesta, f.a. (1910), p. 409; St. Mărcuş, *Sătmar, fragmente istorice şi culturale, aspecte sociale,* Oradea, 1938, p. 71, o aşezare de tip „atol" din epoca bronzului timpuriu: I. Ordentlich, *Marmaţia,* II, 1971, p. 22; T. Bader, *Epoca bronzului în nord-vestul Transilvaniei,* Bucureşti, 1978, p. 35 şi 122, Pl. XI/B;*Mărturii arheologice din judeţul Satu Mare,* 1980, p. 10; I. Németi, *Satu MareStCom,* V—VI, 1981—1982, p. 178—179, două depozite de bronzuri, unul descoperit în 1897: T. Bader, *op. cit.,* Pl. LXXIX/1—5; I. Németi, *op. cit.,* p. 180 şi unul în 1972: I. Németi, *SCIVA,* 29, 1978, 1 p. 115—117, fig. 11/6—7 şi 12/1—4; *idem, op. cit.,* p. 180; T. Bader, *op. cit.,* Pl. LXXIX/6—11; *idem, Die Fibeln in Rumänien, PBF,* XIV, 6, München, 1983, Pl. I, iar în ultimul timp prin descoperirile din epoca neolitică: I. Németi, *op. cit.,* p. 178—179; *ibidem,* VII—VIII, 1986—1987, p. 16—17 şi 22—26; N. Iercoşan, *Satu Mare StCom.,* VII—VIII, 1986—1987, p. 143, 145; *idem, Acta MP,* 11, 1987, p. 73—76.

[2] Concomitent au mai fost cercetate o necropolă eneolitică (cond. şantier I. Németi) şi aşezarea de tip „atol" (cond. şantier T. Bader).

[3] I. Németi, *op. cit.,* p. 26, fig. 22/10—13; N. Iercoşan, *ibidem,* p. 145.

[4] Câmpia Ecedea s-a format prin desecarea mlaştinii cu acelaşi nume la sfârşitul sec. al XIX-lea: *Szatmár vármegye,* p. 26—30; A. Bogdan, *Câteva consideraţii fizico-geografice asupra Câmpiei Ecedea, Probleme de geografie,* V, Bucureşti, 1957, p. 122—123; A. Bogdan, M. Călinescu, *Judeţul Satu Mare,* 1976. p. 13, 25; *Satu Mare,* monografie, 1980, p. 12.

torul şi mormântul. Dintre celelalte gropi 3 au fost distruse aproape în întregime de lucrările de excavare, iar 4 nu au putut fi dezvelite datorită unor condiţii obiective. Şi la acestea însă, prin taluzarea malurilor canalului s-au putut efectua observaţii relative (formă, dimensiuni, conţinut).

După formă şi dimensiuni s-au putut stabili trei tipuri de gropi:

1. *Gropi de mari dimensiuni, cu două variante:*
   a. cele cu fundul aproape drept (plat) cu lungimi de 4—6 m, lăţimi de 2—3 m şi adâncimi de 1,5—1,6 m, de formă regulată şi care se adâncesc drept sau puţin oblic (G.1 şi G.3),
   b. cele săpate în trepte, de formă neregulată, care au un prag de 1,2—1,5 m la mijloc şi dimensiuni mai mari (7,3—7,6 m lungime; 5—6 m lăţime şi adâncimi de peste 2,2 m) — G.4 (PL. 1/2), G.9 şi G.10.
2. *Gropi de dimensiuni mijlocii,* au fundul plat sau puţin adâncit la mijloc, lungimi de 2,5—3,5 m, lăţimi de 1,5—2 m şi adâncimi de 0,5—1,5 m (G.2; G.5; G.6 şi G.7).
3. *Gropi de mici dimensiuni,* de formă cilindrică cu diametrul de 1 m şi adâncimea de 1,5 m (G.8).

Menţionăm că la unele gropi, una din dimensiuni nu a putut fi stabilită cu precizie, datorită deranjărilor, iar la cele săpate în trepte la adâncimea de 2,2 m nu s-au putut degaja o suprafaţă mică datorită infiltraţiilor masive de apă din canal. Conţinutul gropilor este unitar. Toate conţin: fragmente ceramice, chirpici cu urme de pari şi nuiele, bucăţi de vatră spartă, cenuşă, cărbuni, oase de animale, fragmente de râşniţe şi şlefuitoare din piatră, microlite şi deşeuri din obsidiană, dar proporţiile diferă de la o groapă la alta. Destinaţia gropilor a fost aceea de exploatare a lutului necesar la confecţionarea vaselor, a vetrelor de foc şi la construirea locuinţelor în aşezarea din apropiere, care, apoi, au fost umplute cu resturi menajere provenite din aşezare.

Gropile mari din prima variantă şi cele mijlocii nu au putut fi folosite ca bordee de locuit, deoarece în această zonă joasă nu s-a remarcat nici o urmă de strat de cultură preistoric, stratigrafia în malurile canalului prezentându-se astfel: sol-vegetal: 15—20 cm, o depunere de mlaştină brun-albăstruie: 20—25 cm şi solul viu-argilă nisipoasă de culoare galbenă cu congreţiuni calcaroase.

Tipurile de gropi menajere de dimensiuni mari şi mijlocii de la Căpleni au perfecte analogii cu cele din aşezările similare, datând din aceiaşi perioadă de la: Moftinu Mic „Pescărie B", Pişcolt „Lutărie" şi „Cărămidărie", Sanislău şi Tiream[5], iar groapa nr. 8, de formă cilindrică cu groapa nr. 11 din aşezarea de la Moftinu Mic[6].

Cuptorul de ars ceramică a fost descoperit în zona unde se concentrează cele mai multe gropi (cinci). Întrucât acest complex a făcut

[5] Gh. Lazarovici — I. Németi, *Acta MP*, 7, 1983, p. 21—24, fig. 3—6.
[6] I. Németi, *Satu MareStCom.*, VII—VIII, p. 102.

obiectul unei comunicări aparte[7], nu considerăm necesar reluarea prezentării acestuia. Cuptorul aparţine tipului denumit în groapă simplă şi reprezintă prima descoperire de acest fel, datând din epoca neolitică din nord-vestul României[8] (PL. 1/3).

Mormântul de înhumaţie (M.1/1986, PL. 1/4 şi 2/b) este situat la o distanţă mai mare de celelalte complexe, cca 400 m şi de aşezare la cca 300 m. A fost săpat într-o groapă menajeră neolitică (G.1) şi constituie, probabil, o înmormîntare ulterioară. Groapa are o lungime de 4 m şi o lăţime de 2 m (cât s-a păstrat după excavarea canalului) şi o adâncime maximă de 2,2 m. Scheletul era culcat pe partea dreaptă, orientat ENE (capul) — VNV (picioarele) se găsea la 1,5 m adâncime. Poziţia picioarelor era puţin îndoită, a braţelor nu se poate preciza, fiind deranjate de lucrări. Nu se poate preciza nici forma gropii mormântului şi nici inventarul funerar, materialele din groapă fiind răvăşite. Pe baza poziţiei, a orientării şi a ritului funerar, presupunem, cu unele rezerve, datarea mormântului în eneoliticul, timpuriu (Tiszapolgár?)[9] (fig. 2/1—9, inv. 7631—7640).

B. **Aşezarea neolitică** (fig. 1/a) se află în apropierea complexelor, la 120 m V de concentrarea acestora, pe o ridicătură de mici dimensiuni (65×60 m); un grind sau o terasă neinundabilă din marginea fostei mlaştini Ecedea. Diferenţa de altitudine între zona joasă a complexelor descrise mai sus şi aşezare este de 3 m. Aceasta a avut, probabil, o înălţime mai accentuată faţă de zona înconjurătoare dar procesele de denudaţie şi lucrări agricole au aplatizat-o, fără însă ca stratul de cultură preistoric să fi fost prea mult deranjat. De pe suprafaţa aşezării au fost adunate, prin cercetări de teren: fragmente ceramice, microlite din obsidiană, chirpici şi oase de animale (inv. 7227—7228). A fost sondată cu două secţiuni: S I/1986 de 30×1,5 m, orientată NV-SE, care a intersectat zona centrală şi panta sudică (pl. I/1). PL. 1/1 şi S II/1987 de 20×1,5 m, perpendiculară pe prima, orientală NE-SV, în zona centrală (fig. 1/a). Stratigrafia verticală a aşezării, pe baza celor două secţiuni se prezintă astfel:

— 0—25 cm, sol vegetal, deranjat de lucrările agricole;

— stratul de cultură apare imediat sub solul vegetal şi variază ca dimensiuni şi consistenţă. În zona centrală a aşezării are o grosime de 60—70 cm, iar pe pantă numai 15—25 cm şi este mai sărac din punct de vedere arheologic;

— urmează un strat de sol roşcat de 20—25 cm grosime (10—15 cm pe pantă) steril arheologic. Puţinele fragmente ceramice şi microlitele

---

[7] N. Iercoşan, *Acta MP*, 11, 1987, p. 73—76.

[8] *Ibidem*, Din păcate deranjările mari din aşezarea neolitică de la Moftinu Mic „Pescărie" B, zona I, groapa nr. 3, nu au permis observaţii revelatoare pentru identificarea unui astfel de complex, vezi, I. Németi, *op. cit.*, p. 102.

[9] În anul 1977, în aşezarea de la Tiream, datând din faza mijlocie a grupului Pişcolt cu ceramică pictată, a fost descoperit un mormânt de înhumaţie în poziţie întinsă pe spate, orientat SV (capul) — NE (picioarele), la baza stratului de cultură neolitic. Mormântul fiind deranjat de lucrări, nu au fost posibile şi alte observaţii. Informaţii, I. Németi. Menţionăm că la cca 300 m V de M_1, a fost cercetată o aşezare Tiszapolgár — I. Németi, *Acta MP*, XII, p.

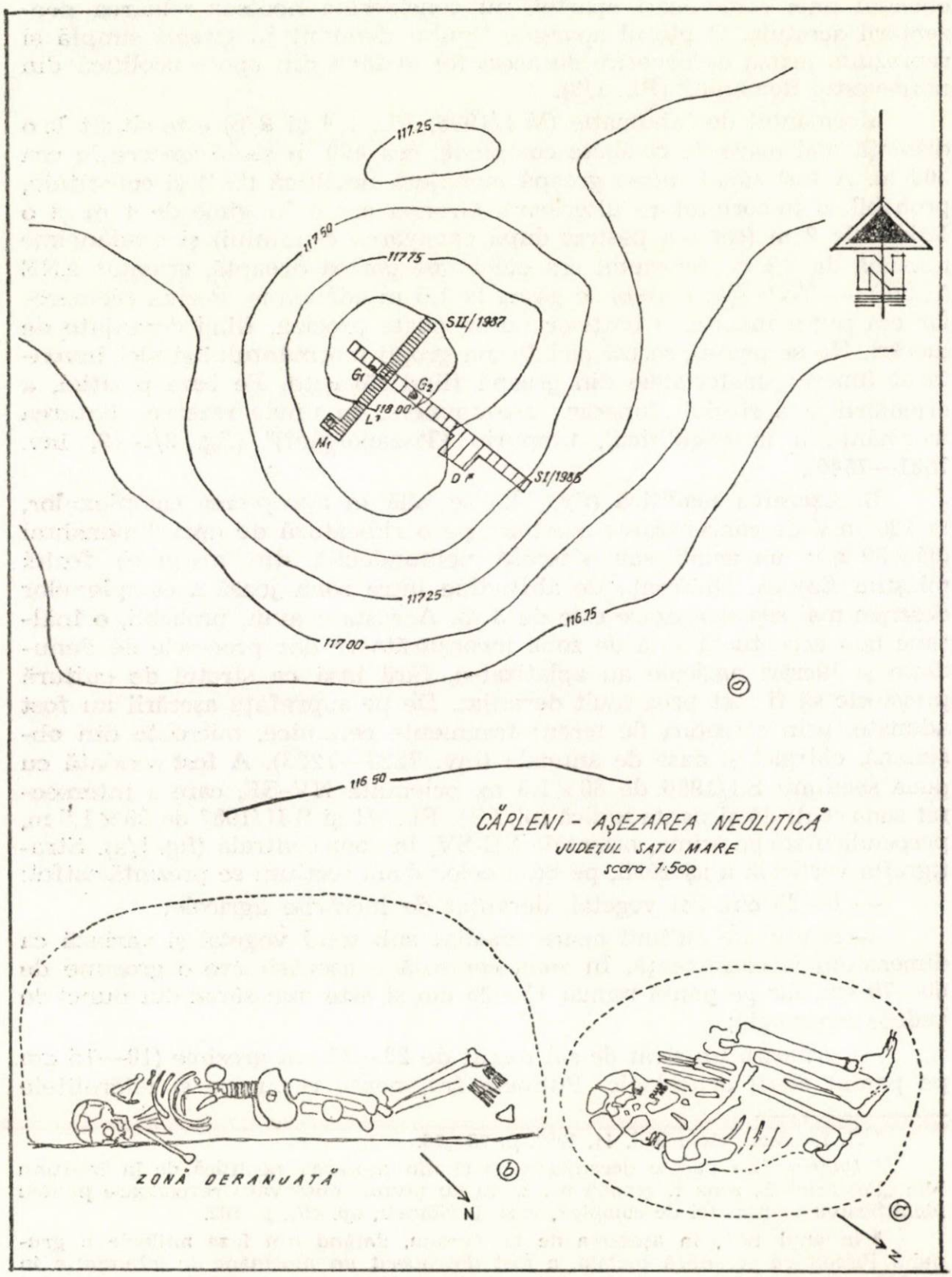

Fig. 1. Căpleni: a. Așezarea neolitică — plan; b. M.1/1986; c. M.2/1987.

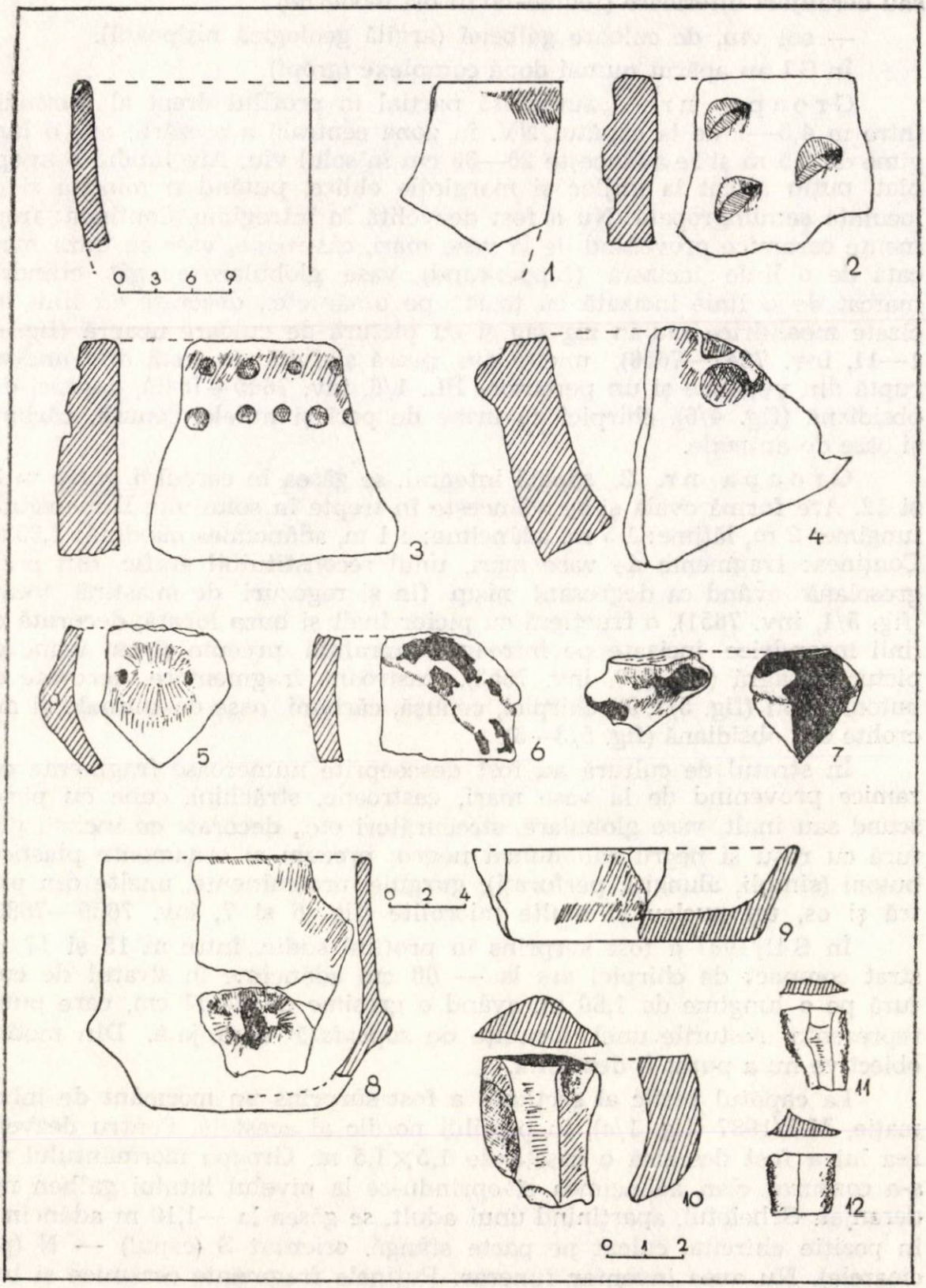

Fig. 2. Căpleni: Groapa nr. 1: 1—6, 8—9 — fragmente ceramice; 7 — os pictat; 11—12 — microlite din obsidiană.

găsite la acest nivel au ajuns întâmplător aici, prin galeriile de hârciogi sau deranjări ulterioare (feudal-târzii ori moderne);

— sol viu, de culoare galbenă (argilă geologică nisipoasă).

În S I au apărut numai două complexe (gropi).

Groapa nr. 1, surprinsă parțial în profilul drept al secțiunii, între m 4,5—7 de la capătul NV, în zona centrală a așezării, are o lungime de 2,5 m și se adâncește 20—30 cm în solul viu. Are fundul aproape plat, puțin albiat la mijloc și marginile oblice, putând fi folosită și ca locuință semiîngropată. Nu a fost dezvelită în întregime. Conținea: fragmente ceramice provenind de la vase mari, castroane, vase cu buza marcată de o linie incizată (Lippenrand), vase globulare cu gât cilindric marcat de o linie incizată cu toartă pe umăr etc., decorate cu linii incizate meandrice sau în zig-zag și cu pictură de culoare neagră (fig. 4/1—11, inv. 7647—7650), unelte din patră șlefuită (o testă din andezit ruptă din vechime și un percutor- PL. 1/6, inv. 7645—7646), deșeuri din obsidiană (fig. 4/6), chirpici cu urme de pari și nuiele, cenușă, cărbuni și oase de animale.

Groapa nr. 2, săpată integral, se găsea în caroul 6, între m 10 și 12. Are formă ovală și se adâncește în trepte în solul viu. Dimensiuni: lungime: 2 m, lățime: 1,5 m, adâncime: 1,1 m, adâncimea maximă: 1,35 m. Conținea: fragmente de vase mari, unul reconstituibil grafic, din pastă grosolană având ca degresant nisip fin și rogozuri de mlaștină tocate (fig. 5/1, inv. 7651), o fructieră cu picior înalt și buza lobată, decorată cu linii meandrice incizate pe întreaga suprafață precum și cu urme de pictură neagră (fig. 5/8, inv. 7652), castroane fragmentare decorate cu butoni dubli (fig. 5/7, 9), chirpici, cenușă, cărbuni, oase de animale și microlite din obsidiană (fig. 5/3—6).

În stratul de cultură au fost descoeprite numeroase fragmente ceramice provenind de la vase mari, castroane, străchini, cupe cu picior scund sau înalt, vase globulare, strecurători etc., decorate cu incizii, pictură cu roșu și negru sau numai negru, precum și ornamente plastice: butoni (simpli, alungiți, perforați), gurguie, proeminențe, unelte din piatră și os, un nucleu și multe microlite (fig. 6 și 7, inv. 7659—7680).

În S II/1987 a fost surprins în profilul sudic, între m 15 și 17 un strat compact de chirpici ars la — 60 cm adâncime în stratul de cultură pe o lungime de 1,80 m, având o grosime de 8—11 cm, care putea reprezenta resturile unei locuințe de suprafață deranjată. Din motive obiective nu a putut fi dezvelită.

La capătul vestic al secțiunii a fost surprins un mormânt de înhumație, M.2/1987 (fig. 1/c), în profilul nordic al acesteia. Pentru dezvelirea lui a fost deschisă o casetă de 1,5×1,5 m. Groapa mormântului nu s-a conturat clar, adâncimea ei oprindu-se la nivelul lutului galben nederanjat. Scheletul, aparținînd unui adult, se găsea la —1,10 m adâncime, în poziție chircită, culcat pe parte stângă, orientat S (capul) — N (picioarele). Nu avea inventar funerar. Puținele fragmente ceramice și bucățile de chirpici găsite lângă schelet proveneau din stratul de cultură neolitic cu care de fapt a fost acoperit mormântul. Pe baza ritului funerar și a fragmentelor ceramice găsite în groapa mormântului, acesta

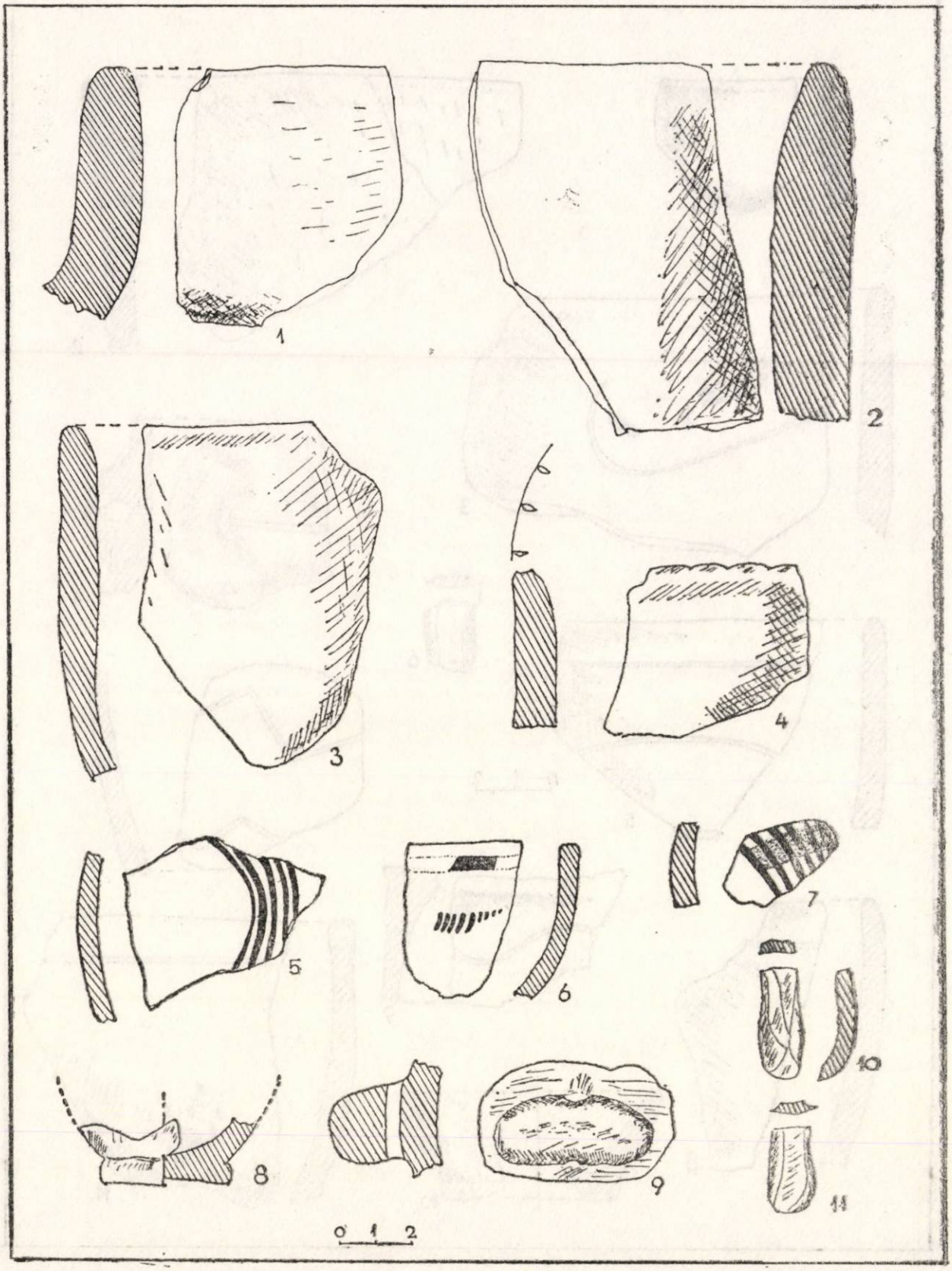

Fig. 3. Căpleni: Groapa nr. 10: 1—9 — fragmente ceramice; 10—11 — lame din obsidiană.

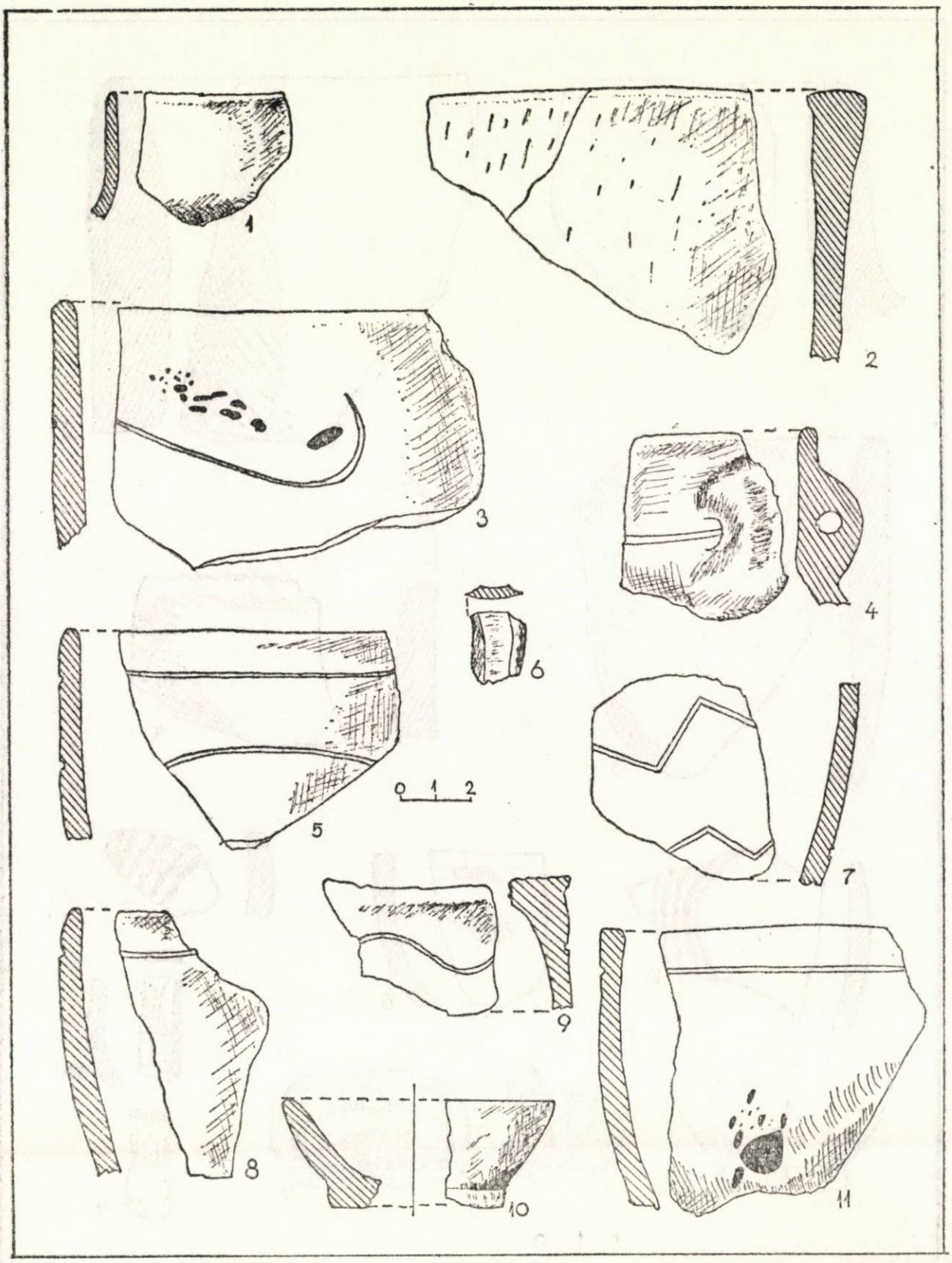

Fig. 4. Căpleni: S I/1986: G.1 1—5, 7—11 — fragmente ceramice; 6 — lamă din obsidiană.

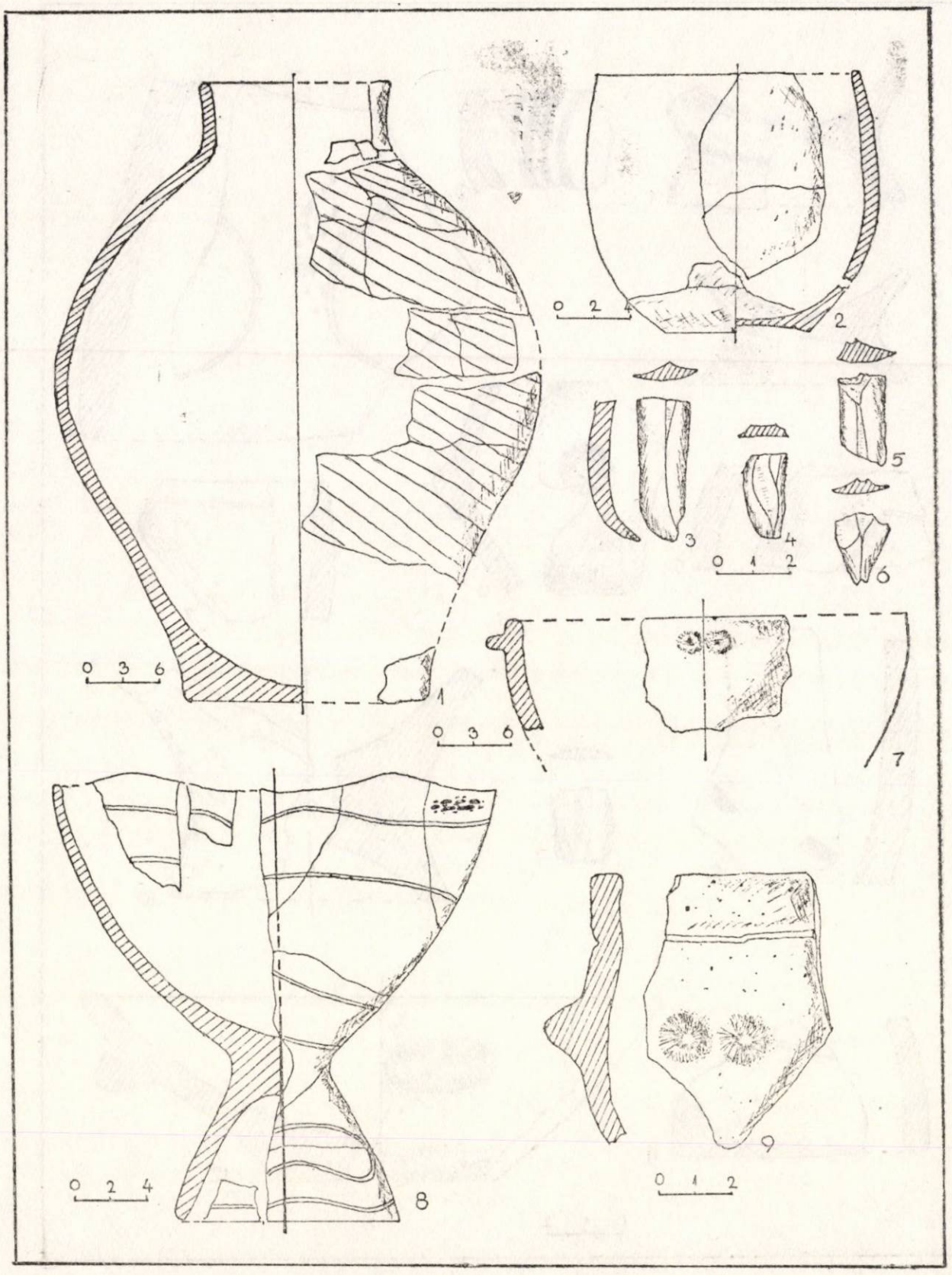

Fig. 5. Căpleni: S I/1986, G.2 1—2, 7—9 — ceramică; 3—6 — microlite.

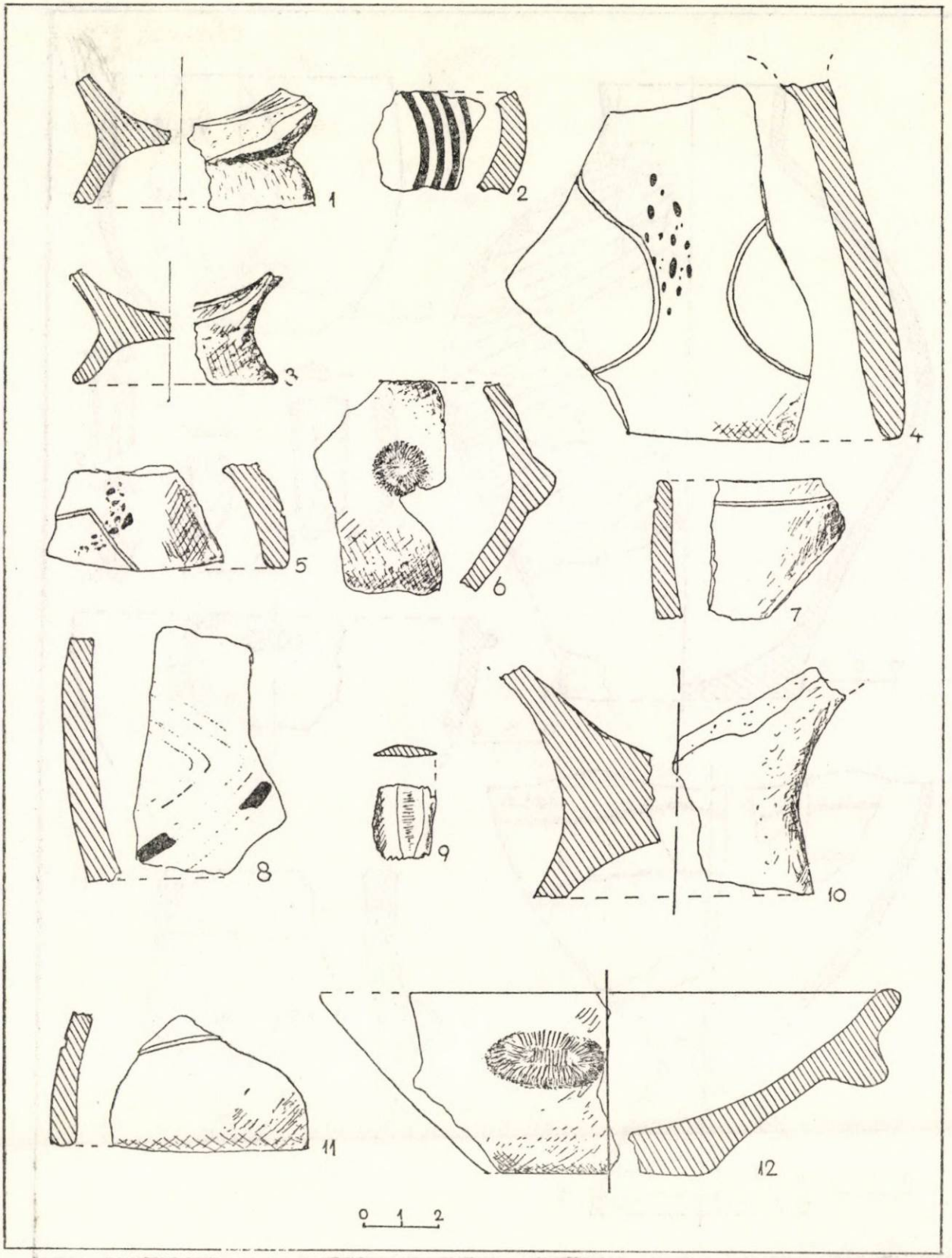

Fig. 6. Căpleni: S I/1986, strat de cultură: 1—8, 10—12 — fragmente ceramice; 9 — lamă din obsidiană.

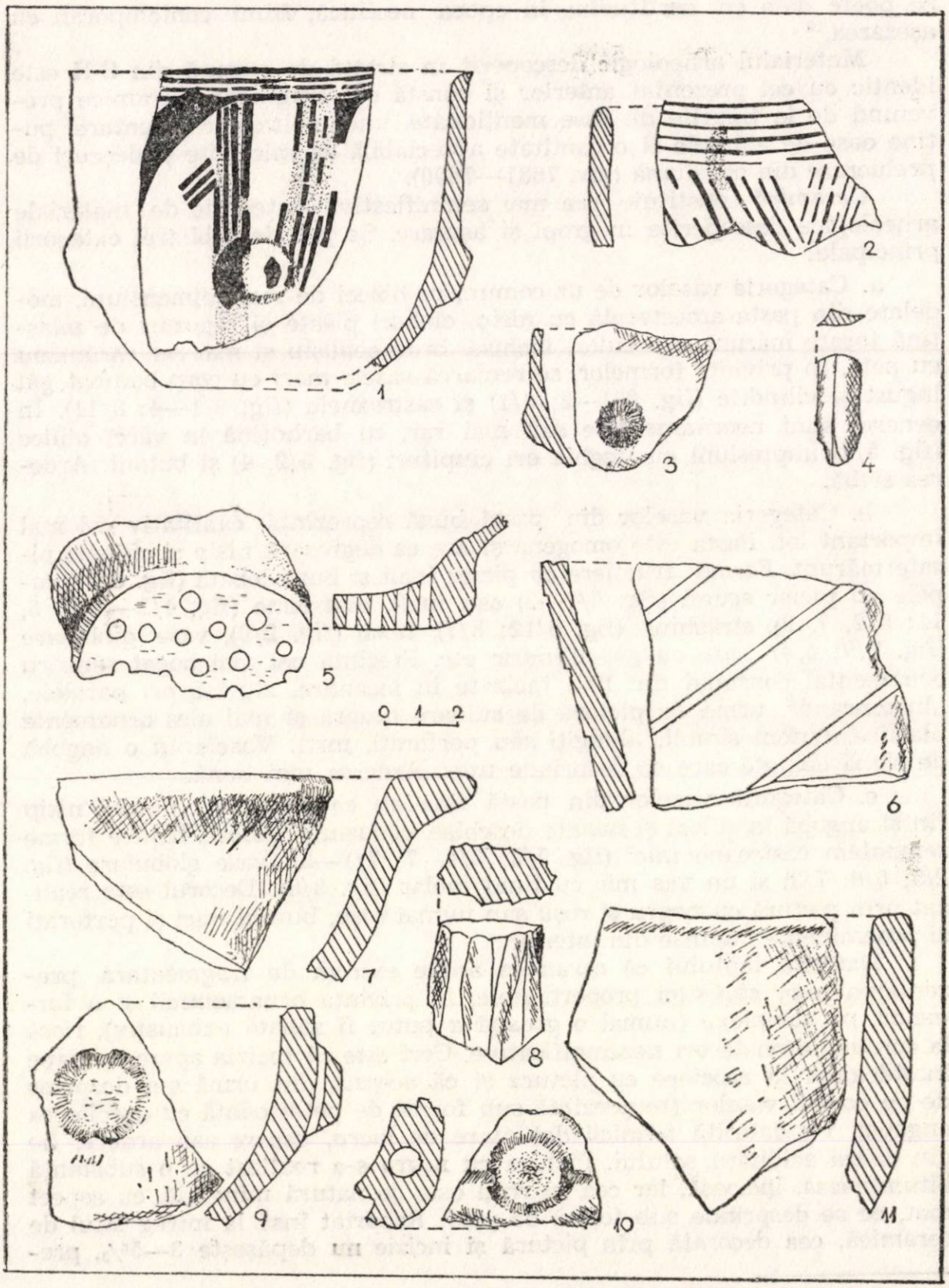

Fig. 7. Căpleni: S I/1986: strat de cultură: 1—3, 5—7, 9—11 — fragmente ceramice; 4 — lamă; 8 — nucleu din obsidiană.

se poate data cu certitudine în epoca neolitică, fiind contemporan cu aşezarea.[10]

Materialul arheologic descoperit în stratul de cultură din S II este identic cu cel prezentat anterior şi constă din fragmente ceramice provenind de la tipurile de vase menţionate, unelte litice fragmentare, puţine oase de animale şi o cantitate apreciabilă de microlite şi deşeuri de prelucrare din obsidiană (inv. 7681—7690).

Ceramică constituie cea mai semnificativă categorie de materiale arheologice descoperite în gropi şi aşezare. Se pot deosebi trei categorii principale:

a. Categoria vaselor de uz comun, de obicei de mari dimensiuni, modelate din pastă amestecată cu nisip, cioburi pisate şi rogozuri de mlaştină tocate mărunt. Au culori închise, brun cenuşiu şi mai rar cărămiziu cu pete. În privinţa formelor, se remarcă vasele mari cu corp bombat, gât îngust şi cilindric (fig. 3/1—2; 6/1) şi castroanele (fig. 2/1—4; 8/11). În general sunt neornamentate sau mai rar, cu barbotină în vârci oblice (fig. 5/1) impresiuni cu unghia ori ciupituri (fig. 3/2, 4) şi butoni. Arderea slabă.

b. Categoria vaselor din pastă bună reprezintă cantitativ cel mai important lot. Pasta este omogenă şi are ca degresant nisip şi cioburi pisate mărunt. Forme: fructiere cu picior înalt şi buza lobată (fig. 6/8), cupele cu picior scund (fig. 6/1—2) sau înalt, castroane (fig. 4/2—3, 5, 8, 11; 5/2, 7, 9), străchini (fig. 6/12; 8/7), tipsii (fig. 2/9), vase globulare (fig. 7/9; 4/4), vase cu gât cilindric etc. Prezintă cel mai bogat registru ornamental constând din linii incizate în meandre, zig-zag ori paralele, „lippenrand", urme de pictură de culoare neagră şi mai ales ornamente plastice, butoni simpli, alungiţi sau perforaţi, torţi. Vasele au o angobă de slabă calitate care se desprinde uşor. Arderea mai bună.

c. Categoria vaselor din pastă fină au ca degresant numai nisip fin şi angobă în culori şi nuanţe deschise, cenuşiu şi gălbui. Dintre forme semnalăm castroane mici (fig. 5/2; 3/4—7; 7/1—2), vase globulare (fig. 2/5; 6/6; 7/3) şi un vas mic cu fund inelar (fig. 3/8). Decorul este realizat prin pictură cu negru şi roşu sau numai roşu, butoni mici şi perforaţi şi proeminenţe împinse din interior.

Datorită faptului că ceramica apare extrem de fragmentară, prezentarea unor statistici proporţionale, în privinţa ornamenticii şi a formelor, pe complexe (numai o groapă a putut fi săpată exhaustiv), riscă la conluzii eronate ori nesemnificative. Cert este că incizia apare aproape întotdeauna în asociere cu pictura şi că aceasta din urmă s-a desprins de pe corpul vaselor (se prezintă sub formă de pete) odată cu exfolierea angobei, fie datorită tehnicii deficitare de lucru, uscare sau ardere, fie din cauza acidităţii solului. Pictura cu negru s-a realizat cu o substanţă bituminoasă, lucioasă, iar cea cu roşu este de natură minerală, cu aspect mat, ce se desprinde sub formă de praf. Raportat însă la întreg lotul de ceramică, cea decorată prin pictură şi incizie nu depăşeşte 3—5%, pre-

[10] E. Comşa, *Contribuţie cu privire la riturile funerare din epoca neolitică de pe teritoriul ţării noastre*, *OmD*, 1960, p. 83—106, *idem*, *JMV*, 58, 1974, p. 113—156; *idem*, *Neoliticul pe teritoriul României* — consideraţii, Bucureşti, 1987, p. 149—152.

dominând ceramica uzuală, neornamentată şi în general de slabă calitate. Acest lucru s-a observat şi la alte descoperiri contemporane din zona Careiului, în special în aşezarea de la Moftinu Mic „Pescărie" B[11], şi Pişcolt „Cărămidărie SMA"[12].

Uneltele descoperite în aşezare şi în celelalte complexe sunt din piatră şlefuită (tesle, percutoare, râşniţe şi şlefuitoare — Pl. 1/6) din os (străpungătoare şi un fragment de os prelucrat pictat cu negru — fig. 2/7) şi mai ales microlitele (nuclee, lame, răzuitoare, vârfuri) din obsidiană (care predomină) şi silex (fig. 2/10—12; 3/10—11; 4/6; 5/3—6; 6/9; 7/8).

Resturile osteologice provin de la: bovide, cervide, suide, ovicaprine şi păsări[13].

Încadrare cronologică şi culturală. Pe baza materialelor descoperite şi a observaţiilor efectuate cu ocazia săpăturilor, aşezarea se datează în neoliticul mijlociu (începutul fazei) şi parţial cel târziu şi poate fi încadrată în cultura Ciumeşti[14], denumită mai recent şi grupul Pişcolt cu ceramică pictată[15], faza mijlocie şi târzie[16]. Complexele sunt contemporane cu aşezarea, mai puţin groapa 1 (G. 1) cu mormântul (M. 1/1986), unde apar elemente din faza veche, cum ar fi prezenţa impresiunilor cu unghia şi ciupiturile în ornamentarea ceramicii[17], dar numai pe două fragmente (fig. 2/2—3). De aceea, G. 1 (care se găseşte la o distanţă apreciabilă de aşezare şi de celelalte complexe) este posibil să fie legată de o altă locuire aparţinînd neoliticului mijlociu din zonă[18].

Caracterul restrâns al cercetărilor în aşezare, faptul că nu au fost surprinse şi dezvelite integral decât două complexe închise (G. 2 din S I/1986 şi M. 2/1987 — din S II) nu ne permit evidenţierea (deocamdată) clară a două faze cronologice distincte în evoluţia locuirii. Acest lucru nu a putut fi surprins nici stratigrafic şi nici după împrăştirea pe verticală a deşeurilor provenite din prelucrarea microlitelor din obsidiană, ele găsindu-se răspândite în tot stratul de cultură şi pe întreaga suprafaţă cercetată, de altfel, microlitismul este specific tuturor fazelor culturii Ciumeşti[19] (grupul Pişcolt).

Tipologia şi ornamentarea ceramicii descoperite permite însă evidenţierea a două etape în evoluţia aşezării — una constituind începutul fazei mijlocii a grupului Pişcolt[20]. (G. 2 din S I, ceramica cu decor incizat şi pictat cu negru, precum şi cea cu „lippenrand") şi a doua din faza

---

[11] I. Németi, *op. cit.*, p. 101—103.

[12] Gh. Lazarovici — I. Németi, *op. cit.*, p. 23, 33—34.

[13] Determinări efectuate parţial de C. Karácsonyi pe atunci muzeograf la secţia de ştiinţele naturii a muzeului careian.

[14] E. Comşa, *Dacia* N.S., VII, 1963, p. 477—484; E. Comşa — Z. Nanasi, *SCIV*, 22, 1971, 4, p. 633—636; *ibidem*, 23, 1972, 1, p. 3—17; E. Comşa, *AAC*, XIII, 1973, p. 39—49; *idem*, *Neoliticul* . . ., p. 26, 31—33

[15] Gh. Lazarovici — I. Németi, *op. cit.*, p. 17—60.

[16] *Ibidem*, p. 30—34.

[17] *Ibidem*, p. 27—30.

[18] Densitatea locuirilor neolitice la Căpleni este mare, fiind cunoscute până în prezent patru aşezări pe o rază de 2 km, vezi I. Németi, *op. cit.*, p. 16, 24—26.

[19] Al. Păunescu, *Dacia N.S., VIII*, 1963, p. 467—475; E. Comşa, *ibidem*, p. 477—484; *idem*, *Neoliticul* . . ., p. 31—32.

[20] Gh. Lazarovici — I. Németi, *op. cit.*, p. 30—33.

târzie a aceleiaşi culturi[21] (majoritatea materialului). Lipseşte faza mijlocie, cu ceramică de bună calitate, cu angobă lustruită şi decorată cu motive expresive şi bogate prin pictură de culoare neagră, care constituie de fapt perioada de maximă dezvoltare a acestei culturi[22]. Aceeaşi situaţie se găseşte şi în locuirea de la Moftinu Mic, cu care aşezarea de la Căpleni are cele mai apropiate analogii[23].

Cercetările viitoare din zona Careiului vor trebui să-şi axeze obiectivul pe surprinderea şi evidenţierea stratigrafică a cronologiei interne a culturii Ciumeşti sau a Grupului Pişcolt, precizarea cu exactitate a fazei timpurii şi mai ales târzii a acesteia, precum şi evoluţia comunităţilor spre cultura Tisa timpurie (I şi II) din neoliticul târziu.

FOUILLES ARCHÉOLOGIQUES DANS L'AGGLOMÉRATION NÉOLITHIQUE DE CĂPLENI (DÉP. SATU MARE)

(Résumé)

Les recherches archéologiques en 1986—1987 sur le térritoire de la commune de Căpleni (ville de Carei, dép. Satu Mare), localité située dans une zone de plaine, ont découvert 13 complexes archéologiques néolithiques (11 fosses ménagères, un four de potterie et une tombe d'inhumation) et une agglomération néolithique (dont une fosse et une tombe d'inhumation en position accoupie ont été recherchées).

Chronologiquement, le matériel découvert dans les complexes et dans l'agglomération est encadré dans le néolithique évoulé et tardif et culturellement dans le groupe Pişcolt, avec de la ceramique peinte.

EXPLICATION DES FIGURES

Pl. I. Căpleni: 1. Séction nr. I/1986; 2. Fosse nr. 4; 3. Four de potterie; 4. Tombe nr. 1/1986; 5. Fragment céramique; 6. Outils en pierre polie.

Fig. 1. Căpleni: a. L'agglomération néolithique — plan; b. Tombe 1/1986; c. Tombe 2/1987.

Fig. 2. Căpleni: Fosse nr. 1: 1—6, 8—9 — fragments céramiques; 7 — os peintée; 11—12 — microlithes en obsidienne.

Fig. 3. Căpleni: Fosse nr. 10: 1—9 — fragments céramiques; 10—11 — lames en obsidienne.

Fig. 4. Căpleni: Séction I/1986, Fosse nr. 1: 1—5, 7—11 — fragments céramiques; 6 — lame en obsidienne.

Fig. 5. Căpleni: Séction I/1986, Fosse nr. 2: 1—2, 7—9 — céramique; 3—6 — microlithes.

Fig. 6. Căpleni: S I/1986: 1—8, 10—12 — fragments céramiques; 9 — lame.

Fig. 7. Căpleni: S I/1986: 1—3, 5—7, 9—11 — fragments céramiques; 4 — lame; 8 nuclée en obsidienne.

---

[21] *Ibidem*, p. 33—34.
[22] Vezi nota 20.
[23] I. Németi, *op. cit.*, p. 101—103.

UN MORMÂNT CELTIC DESCOPERIT LA CURTUIȘENI — DÂMBUL ARS (JUD. BIHOR)

I. NÉMETI

Localitatea Curtuișeni este situată în nordul județului Bihor, caracterizată în general printr-un teren nisipos, cu dune de nisip mișcate și transformate de vânturi. La nord-vest de comună se află o zonă numită „Dâmbul Ars" (Égető hegy)[1] cunoscut de specialiști pentru descoperirile din epoca bronzului[2], prima epocă a fierului[3] și în special pentru descoperirile celtice întâmplătoare sau prin cercetări sistematice[4]. Înainte de exploatarea nisipului „Dâmbul Ars" se întindea pe o suprafață de cca. 2,50 ha cu baza în formă semicirculară spre sud-vest, iar la mijloc spre sud-est ușor concavă. „Astăzi (pe la anul 1970) — menționează Z. Nánási — din cauza exploatării intensificate a nisipului s-a păstrat doar 1/3 a dealului". Exploatarea nisipului a fost continuată și în anii următori, fiind deranjate sau distruse alte complexe arheologice.

---

[1] Denumirea sitului în limba maghiară este „Égető hegy", care a fost tradusă în limba română: „Dâmbul Ars" sau „Dealul Cărămidăriei".

[2] N. Chidioșan, *Contribuții la cunoașterea grupei Suciu de Sus în contextul epocii bronzului în Crișana*, SCIV, 21, 1970, 2, p. 288; Idem, *Sincronismele apusene ale culturii Wietemberg stabilite pe baza importurilor ceramice*, Crisia, IV, 1974, p. 154—155; T. Bader, *Cultura Suciu de Sus în nord-vestul României*, SCIV, 23, 1972, 4, p. 512; Idem, *Die Suciu de Sus-Kultur in Nordwestrumänien*, PZ, 54, 1979; Idem, *Epoca bronzului în nord-vestul Transilvaniei*, București, 1978, p. 124; I. Ordentlich, *Aria de răspândire a culturii Otomani de pe teritoriul României*, Marmația, II, 1971, p. 22; Z. Nánási, *Repertoriul obiectelor de bronz din muzeul de istorie din Săcueni*, Crisia, IV, 1974, p. 179—180; I. Németi, *Descoperiri de la sfârșitul epocii bronzului în zona Careiului*, SCIVA, 29, 1978, p. 103.

[3] A. László, *Date privind sfârșitul Hallstattului timpuriu în Transilvanie*, SCIVA, 30, 1979, 4, p. 537; Z. Nánási, *Morminte hallstattiene târzii de la Curtuișeni*, StCom Satu Mare, 1, 1969, p. 85.

[4] M. Roska, *Sépulture celtique a char de Érkörtvélyes*, Közlemények, II, 1, Cluj, 1942, p. 81—84; Idem, *Neuere keltische Funde von Érkörtvélyes*, Közlemények, II, 2, Cluj, 1942, p. 35—38; Idem, *A kelták Erdélyben (Les Gaulois en Transylvanie*, Közlemények, IV, Cluj, 1944, p. 37—38; Idem, *Repertorium*, Cluj, 1942, p. 80—81; I. Hunyadi, *Kelták a Kárpátmedencében*, RégFüz, 2, 1957, p. 224; Z. Nánási, *Descoperiri în necropola celtică de la Curtuișeni*, Crisia, III, 1973, p. 29—38; Idem, *Un mormânt celtic cu inventar deosebit descoperit la Curtuișeni*, StCom Satu Mare, 3, 1975, p. 47—49; Vl. Zirra, *Beiträge zur Kenntnis des keltischen La Tène in Rumänien*, Dacia, N.S., XV, 1971, p. 208—216; Idem, *Descoperiri celtice de la sfârșitul Latène-ului mijlociu în depresiunea Bistriței*, File de Istorie, III, 1974, p. 138 (nota nr. 25); S. Dumitrașcu, *Descoperiri celtice în patrimoniul Muzeului Țării Crișurilor*, Crisia, XXI, 1991, p. 19; N. Chidioșan, Al. Sășianu, *Un mormânt de luptător celtic descoperit la Curtuișeni*, Crisia, XII, 1982, p. 393—397; *Repertoriul monumentelor din județul Bihor*, Oradea, 1974, p. 29—30.

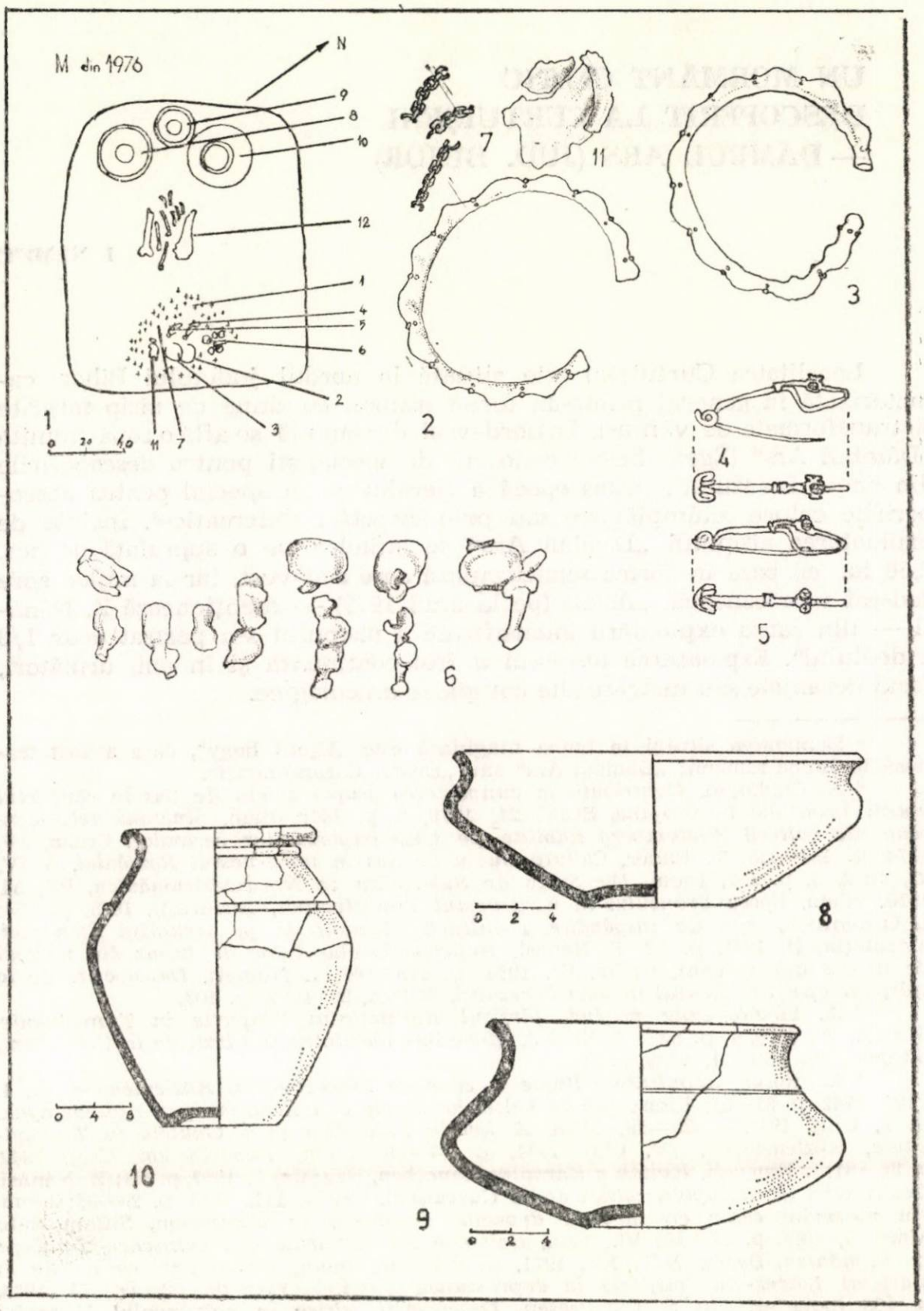

Fig. 1/1. Mormânt de incinerație în groapă — 1976; 1—12 inventarul funerar.

Cu ocazia unei periegheze din vara anului 1976 (27 august) a fost salvat un mormânt celtic, descoperit incidental. Mormântul este de incinerație în groapă (fig. 1/1). Groapa mortuală s-a conturat perfect în nisipul galben „geologic", printr-o pată neagră, pigmentată cu nisip galben, fapt care ne-a tras atenția. Cu ocazia săpăturilor întreprinse de muzeul orădean în anul 1968, s-a descoperit în partea superioară a dunei un singur nivel de locuire de la sfârșitul epocii bronzului, o depunere de culoare neagră, prin care au străpuns gropile mormintelor celtice, oprindu-se în nisipul steril „geologic". În acest fel gropile mormintelor celtice se conturau, de obicei, la nivelul nisipului steril, fapt constatat și cu ocazia cercetării necropolei de la Ciumești cât și la Pișcolt — Nisipărie. Groapa mormântului din 1976 a avut o formă rectangulară cu colțurile rotunjite cu dimensiuni 1,50×1,30 m, având adâncimea aproximativă de 1,60 m față de nivelul actual. Mormântul a fost descoperit în zona mai înaltă a dunei, unde depunerea de nisip zburător era mai groasă. Inventarul mormântului a intrat în patrimoniul muzeului din Carei.

Inventarul mormântului. Într-un colț al gropii sepulcrale au fost depuse osemintele umane calcinate împreună cu inventarul vestimentar și podoabe. Aproximativ în mijlocul gropii era așezată ofranda alimentară formată din oase de porc (o mandibulă, un fragment de femur) și câteva oase de păsări. În partea opusă erau așezate trei vase de ofrandă.

1 — Oase umane calcinate așezate într-o grămăjoară.

2 — Brățară lucrată din bronz, masivă, formată din „boabe" aplatizate, împărțite printre ele cu mici „bobițe", capetele terminate în „pseudo tampon"; diametrul interior este 5,5 cm; inventarul 3582 (fig. 1/2).

3 — O altă brățară identică cu prima, ușor deformată din cauza arderii puternice a defunctului pe rugul funerar; d.i.=5,5 cm; inv, 3581 (fig. 1/3).

4 — Fibulă de tip Latène mijlociu, lucrată din bronz, arcul alungit, piciorul ornamentat cu „bobițe" crestate, resortul compus din 2+2 spire, coarda în față; lungimea este de 4,2 cm; inv. 3583 (fig. 1/4).

5 — Fibulă identică cu prima; l=4,2 cm; inv. 3584 (fig. 1/5).

6 — Mai multe fragmente dintr-o centură lucrată din fier, ornamentată cu „bastonașe"; inv. 3585 (fig. 1/6).

7 — Câteva fragmente dintr-un lanț subțire de bronz; fără inv. (fig. 1/7).

8 — Strachină lucrată la roată, de culoare cenușie-negricioasă, buza îngroșată și trasă spre exterior, fundul prevăzut cu „omphalos". Dimensiuni: d. gurii=22 cm; d. fundului=9 cm; înălțimea=8,5 cm; inv. 3579 (fig. 1/8).

9 — Castron lucrat la roată, de culoare cenușie-negricioasă, buza inelară, corpul ușor bombat, fundul prevăzut cu „omphalos" ușor profilat, ornamentat la baza gâtului cu o linie adâncită. Dimensiuni: d, g. 16,5 cm; d.f.=7 cm; î=11 cm; inv. 3578 (fig. 1/9).

10 — Vas mare lucrat la roată, de culoare cenușie-negricioasă, fundul prevăzut cu „omphalos" ușor profilat, ornamentat cu două inele reliefate. Dimensiuni: d.g.=18 cm; d.f.=10 cm; î=32 cm; inv. 3580 (fig. 1/10).

11 — Fragment dintr-o brăţară sau verigă pentru picior (Fussring) cu mai multe semiove, lucrată din bronz, arsă şi deformată; inv. 3780; (fig. 1/11).

12 — Ofranda alimentară.

Încadrarea cronologică a mormântului. Cele două fibule (fig. 1/4, 5) fac parte din seria agrafelor cu piciorul prins de arc, ornamentat cu o sferă formată din „bobiţe", încadrate tipologic în Latène mijlociu (Lt. C). Analogii perfecte din necropole celtice cercetate din zonă (Ciumeşti, Sanislău, Pişcolţ) nu se cunosc şi nici din mormintele descoperite incidental sau cercetate sistematic de la Curtuiuşeni. O analogie mai apropiată este menţionată de Vl. Zirra de la Ciumeşti[5] (M. 34) datată în Latène mijlociu. O altă fibulă similară este amintită de I. Hunyady de la Radostyán[6] datată tot în Latène mijlociu. Fibulele din M. 1976 sunt exemplare deosebite datorită decorului folosit la ornamentarea piciorului. Cele două brăţări (fig. 1/2, 3) reprezintă, credem, ultima variantă din seria brăţărilor masive, lucrate din bronz numite cu „boabe". Analogii din descoperirile celtice din nord-vestul României nu se cunosc. Asocierea lor cu fibule de tip Latène mijlociu asigură datarea acestora tot în Lt. C. Fragmentele de centură (fig. 1/6) fac parte din tipul lucrat dintr-o bandă de fier, ornamentat cu „bastonaşe" cunoscut din necropola de la Pişcolt[7] (M. 51, 57, 77) în special din orizonturile a III-a şi a IV-a. Fragmentele din lanţul subţire de bronz sunt frecvente în mormintele de femei de la Pişcolt[8] (M. 67, 109, 115) datate din Lt. B_2 şi mai ales din Lt. C_1. Lanţurile fine din bronz sunt folosite pentru legarea fibulelor aşezate pe ambii umeri sau cu salbe la gâtul defunctului. Vasul mare (fig. 1/10) de formă zveltă cu pereţii rotunjiţi, decorul plasat mai ales între buză şi umăr, format din inele reliefate, are analogii de la Ciumeşti[9] (M. 16, 31, 34), Pişcolt[10] (M. 55, 71, 107), Curtuiuşeni[11], descoperite în contexte de Latène mijlociu. Castronul (fig. 1/9) cu corpul uşor bombat are analogie de la Ciumeşti[12], Pişcolt[13] (M. 119) sau din alte morminte de la Curtuiuşeni[14]. Strachina (fig. 1/8), cu buza rotunjită şi uşor trasă spre exterior este caracteristică pentru descoperirile de Latène mijlociu, având analogii de la Ciumeşti[15], Pişcolt[16] (M. 48, 60, 76, 109) sau din alte morminte de la Curtuiuşeni[17]. Toate cele trei vase sunt lucrate din-

---

[5] VI. Zirra, *Un cimitir celtic în nord-vestul României,* Baia Mare (1967), fig. 22/II.

[6] I. Hunyady, *Kelták a Kárpátmedencében,* DissPann, II, 18, 1942, pl. XXI/2; Ibidem, DissPann, 1944, p. 78.

[7] I. Németi, Thraco-Dacica, XIII, 1—2, 1992, fig. 6/4; fig. 7/2—M 57; fig. 11/4—M. 77.

[8] Ibidem, fig. 9/7—M/67; fig. 18/4—M.109; fig. 20/7—M.115.

[9] Vl. Zirra, *op. cit.,* fig. 25/M.31/1; fig. 19/IV; fig. 22/VI.

[10] I. Németi, Thraco-Dacica, XIII, 1—2, 1992, fig. 7/2—M.55; fig. 10/5—M.71; fig. 17/11.

[11] Z. Nánási, Crisia, III, 1973, M.4/1968; pl. I/2; pl. 1/4.

[12] Vl. Zirra, *op. cit.,* fig. 43/nr. 7527; M.20/IV; M.13/VI.

[13] I. Németi, Thraco-Dacica, XIII, 1—2, fig. 22/8—M.119.

[14] Z. Nánási, Crisia, III, 1973, pl. II/2, 5.

[15] Vl. Zirra, *op. cit.,* fig. 41/III, V (M.34); fig. 41/V (M.36); fig. 42/18/XVIII.

[16] I. Németi, Thraco-Dacica, XIII, 1—2, 1992, fig. 5/4—M.48; fig. 8/3; fig. 11/4—M.76; fig. 19/7—M.109.

[17] Z. Nánási, StCom Satu Mare, III, pl. XI/2.

tr-o pastă fină, acoperite cu un slip negricios, pereţii subţiri, elemente caracteristice pentru Latène mijlociu. Mormântul descoperit în anul 1976 pe baza inventarului funerar se încadrează în Latène mijlociu, la finele acestei etape, în subfaza Lt. C_{1a}.

Necropola de la Curtuişeni — „Dâmbul Ars" iniţial a cuprins un număr mare de morminte dintre care o parte a inventarului funerar a fost salvat şi numai 14 morminte au fost descoperite în urma unei cercercetări sistematice. Inventarul funerar al mormintelor descoperite la Curtuişeni are multe elemente comune cu orizontul III şi IV al necropolei de la Pişcolt. Cu toate că mormintele descoperite la Curtuişeni în anii 1967—1968 sunt doar parţial publicate[18] se pot trage unele concluzonă (Ciumeşti, Dindeşti, Sanislău, Pişcolt).[19]

— Necropola este birituală ca toate celelalte cimitire eltice din zonă (Ciumeşti, Dindeşti, Sansilău, Pişcolt).[19]

— Au fost descoperite relativ puţine arme, dar foarte semnificative. Cel mai bogat mormânt de luptător este M-1980 descoperit incidental din inventarul căruia au fost salvate: o spadă de tip Silivaş-Hatvanboldog, lanţ pentru atârnarea spadei şi rozete care au împodobit probabil un scut lucrat iniţial din lemn[20].

— Prezenţa unui mormânt de car[21] — dacă toate piesele publicate de M. Roska provin dintr-un singur mormânt — care datorită unei fibule fragmentare de fier, cu arcul aproape drept şi piciorul decorat cu două sfere mari poate fi încadrat la sfârşitul Latène-ului mijlociu (Lt.C_2).

— Prezenţa zăbalelor[22] de tip Latène — trei exemplare în mormântul cu car şi încă una în M.-1967, piese care lipsesc din necropola mare, învecinată de la Pişcolt-Nisipărie.

— La Curtuişeni a fost descoperit un vas de cult[23] (?)) în formă de cizmă, deosebit de bogat ornamentat, asemănător pieselor cunoscute de la Gáva[24] şi Palarikovo[25]. Această piesă reprezintă un unicat în descoperire celtice din nord-vestul României şi arată totodată o legătură strânsă cu lumea celtică învecinată.

Prin trăsăturile sale generale necropola de la Curtuişeni „Dâmbul Ars" se încadrează în mod organic în descoperirile celtice din zona Carei — Valea lui Mihai — Nyírség sau din grupa Care/Nir.[26] Lipsesc însă din aceste descoperiri complexe funerare care pot fi încadrate cu siguranţă în primul orizont de la Pişcolt (Latène timpuriu). Z. Nánási încadrează descoperirile celtice de la Curtuişeni în Latène C_1—C_2, menţinând că unele piese (tipologic s-ar putea să fie încadrate în perioada

[18] S. Dumitraşcu, Crisia, XXI, 1991, nota nr. 19.
[19] Vl. Zirra, Dacia, N.S., XV, 1971, p. 189.
[20] N. Chidioşan, Al. Săşianu, Crisia, XII, 1982, p. 393—397, fig. 1—3.
[21] M. Roska, Közlemények, II, 1, Cluj, 1942, p. 81—84, fig. 1/1, 7. 15; Idem, Közlemények, IV, 1944, Cluj, p. 38, fig. 14; Idem, Repertorium, p. 80—81.
[22] Vl. Zirra, File de Istorie, III, 1973, p. 143; Idem, în Hamburger Beiträge zur Archäologie Band, VIII, 1981, p. 115—170, fig. 11; Z. Nánási, Crisia, III, p. 31, pl. VII/6.
[23] Z. Nánási, StCom Satu Mare, 3, 1975, p. 47—48, fig. VII/1—4.
[24] Jósa András, ArchÉrt, XXX, 1915, fig. 2a—2b, p. 202; I. Hunyady, DissPann, II, 18, 1942, pl. XXXIV/4.
[25] B. Benedik, Symposium, Bratislava, 1976, fig. 6.
[26] Vl. Zirra, Dacia, N.S., XV, 1971, fig. 8.

de sfârşit a Latène-ului timpuriu (Lt.B_2), iar altele la începutul Latène-ului târziu (Lt.D_1).[27] Mormântul celtic cu inventarul deosebit (vas de cult în formă de cizmă) pe baza analogiilor şi a stilisticii (împunsături în spirale simple şi în formă de „S", motive semilunare) a fost datat în Latène mijlociu, respectiv în a doua jumătate a sec. III î.Chr. şi începutul sec. II î.Chr.[28] Mormântul de luptător cu un inventar funerar deosebit de bogat, descoperit incidental în anul 1980 a fost încadrat la finele Latèneul-ului timpuriu, în subfaza Lt.B_2 (Krämer)[29].

Pe baza cunoştinţelor actuale avem toată certitudinea să presupunem că necropola de la Curtuişeni începe pe la sfârşitul Latène-ului timpuriu — Lt.B_{2b} (Waldhauser),[30] aici se includ majoritatea mormintelor descoperite cu ocazia săpăturilor efectuate în anii 1967—68 (chiar dacă luăm în considerare şi fragmentul de fibulă din fier cu trăsături de Dux (Duchcor timpuriu, pierdut ulterior)[31]. Necropola se evoluează în plin în Latènul mijlociu (Lt.C_1) şi îşi încheie evoluţia sa la finele Latène-ului mijlociu (Lt.C_2), poate cu ceva mai târziu ca necropola de la Pişcolt, cum ar indica fibula[32] din mormântul cu car, alta din M-1968[33], fragmente de brăţară de sticlă[34] — menţionate de M. Roska din colecţia Andrássy (de la Valea lui Mihai) —, prinzător-cârlig de cataramă (centură) în formă de bot de animal (cal?)[35] de la cingătoarele lucrate din bronz. După părerea noastră, aceste obiecte reprezintă elemente mai pregnante de Latène-C_2 (Lt.C_{1b} — după Waldhauser). În „groso modo" mormintele descoperite din necropola de la Curtuişeni" — „Dâmbul Ars" pe baza cronologiei absolute se încadrează între mijlocul sec. III şi sfârşitul sec. II î.Chr.

UNE TOMBE CELTIQUE DÉCOUVERTE À CURTUIŞENI

(Résumé)

Au nord-ouest de la localité il y a une zone nommé „La colline brûlée", connue dans la littérature archéologique en particulier pour les découvertes celtiques.

En été 1976 ou a decouvért une tombe d'incinération dans la fosse avec un inventaire formé de: deux bracelets avec des nodules, deux fibules du schéma Latène moyen, des fragments d'une ceinture, d'une chaîne mince en bronze, d'une bracelet brulé et trois récipients d'offrande. En plein milieu de la fosse mortuaire on a trouvé plusieurs ossements d'animaux les restes d'une offrande alimentaire.

Conformément a l'inventaire funeraire, la tombe de Curtuişeni pent etre datée a la fin du Latène moyen (Lt. la selon le système cronologique de Waldhauser), implicitement dans le II-ème siècle avant Chr.

---

[27] Z. Nánási, Crisia, III, 1973, p. 37.
[28] Z. Nánási, StCom Satu Mare, 3, 1975, p. 49.
[29] N. Chidioşan, Al. Săşianu, Crisia, XII, 1982, p. 398.
[30] J. Waldhauser, *Keltische Gräbelfelder in Böhmen*, BerichtRGK, Band 68, 1987, p. 28—179, fig. 4 (tabel sinoptic).
[31] Informaţii de la Vl. Zirra.
[32] M. Roska, Közlemények, IV, 1944, Cluj, fig. 14/10.
[33] Z. Nánási, Crisia, III, 1973, pl. IV/6.
[34] M. Roska, Közlemények, IV, 1944, Cluj, p. 38.
[35] Ibidem, fig. 15/3; Z. Nánási, Crisia, III, 1973, pl. VI/6, 8.

AȘEZAREA DACICĂ ÎNTĂRITĂ DE LA CUȘMED (COM. ATID, JUD. HARGHITA)

GÉZA FERENCZI — ISTVÁN FERENCZI

Părțile de nord-vest ale județului Harghita, între care și mica depresiune erozională de la Atid, sunt relativ puțin cunoscute din punct de vedere arheologic. De pe teritoriul comunei administrative Atid (compusă din satele Crișeni, Cușmed și Șiclod, în afara centrului comunei, suprafața căreia coincide aproape perfect cu bazinul hidrografic superior al apei Cușmedului) până acum nu au fost semnalate urme din a doua vârstă a fierului. Nici în monografia cunoscută asupra ceramicii dacice — cea mai atotcuprinzătoare la ora actuală — nu este menționată nici o descoperire de acest gen[1]. Conform relatării mult folositului Repertoriu arheologic al Transilvaniei (cu multe greșeli, erori și lipsuri)[2], pe teritoriul localității Atid s-ar fi găsit o imitație „barbară" a tetradrahmei lui Filip al II-lea[3].

Umblând și pe aceste meleaguri, autorul din a doua jumătate a secolului trecut al monografiei asupra Secuimii, Balázs Orbán amintește, între altele, partea de hotar „Barátdülő". (Porțiunea de hotar al monahului) de pe teritoriul satului Cușmed[4], o înălțime în vârful căreia se pot vedea gropi, urme de șanțuri și ruine de edificiu. Iată ce scria textual marele monografist: „... La nord-est de Cușmed se ridică un deal specific, de gresie. Pe spinarea acestuia, mărginită de prăpastii, și pe latura ei abruptă duce o cărare spre [satul] Șiclod, o posibilitate de comunicație pe care numai acel popor de munte poate s-o folosească fără pericol, care nu cunoaște amețeala. Acest deal este numit *„Barátdűlő"*, deoarece, conform tradiției, călugării aici au avut prima mănăstire întărită, mutându-se abia mai târziu în sat. Pe platoul înclinat spre sud-vest al dealului se și văd gropile adânci, șanțurile și niște urme obscure ale unei clădiri. Iar pe latura sudică a acestui deal, se vede o peșteră dăl-

---

[1] I. H. Crișan, *Ceramica daco-getică cu specială privire la Transilvania*, în *Biblioteca Muzeelor*, București, 1969, cf. Catalogul localităților cu ceramică protodacică și dacică din Transilvania, p. 251—280.

[2] M. Roska, *Erdély régészeti repertóriuma. I. Őskor. — Thesaurus antiquitatum Transsilvanicarum. Tom. I. Praehistorica*, Kolozsvár, 1942, p. 79, nr. 39.

[3] În *Jahrbuch der k. u. k. Central — Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale*, I, 1856, p. 19; C. Preda, *Monedele geto-dacilor*, în *Biblioteca archeologică*, XIX, București, 1973, p. 433, nr. 3; I. Winkler, *O mincich daků a getů*, în *Numismatický Sbornik*, Praha, V, 1958, p. 25, nr. 10. Moneda s-ar fi ajuns în Muzeul județean Covasna — Sf. Gheorghe.

[4] *A Székelyföld leirása történelmi, régészeti, természetrajzi és népismereti szempontból*, vol. I, Pest, 1868, p. 141.

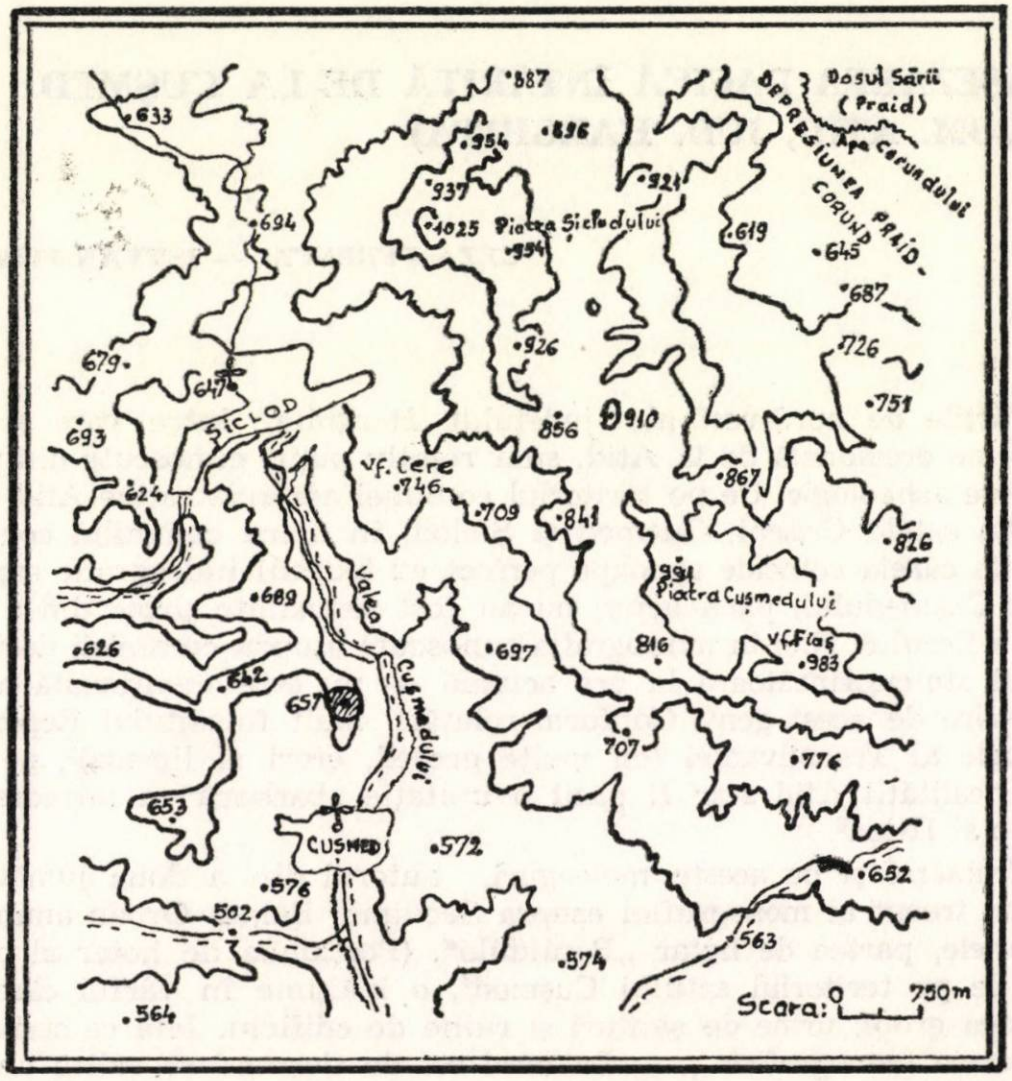

Fig. 1. Schița-hartă a împrejurimilor așezării dacice întărite de la Cușmed.

tuită de mâna omului, adâncită la o afunzime de câteva stânjeni [1 stânjen=aproape 2 m] . . ."

Legat direct de chestiunea investigării porțiunii central-estice a *limes*-ului Daciei intracarpatice, în primăvara și vara anului 1982, subsemnații au făcut cercetări ample de topografie arheologică în zona Subcarpaților ardeleni, în vederea depistării elementelor componente ale sistemului de apărare roman ce se întinde între valea Târnavei Mici (Sărățeni) și valea Vârghișului (Cetatea „Hagymás"). Perieghezele. încununate cu succes, vizând dispozitivul defensiv roman, au dat naștere la alte rezultate însemnate referitoare la alte epoci, deoarece semnatarii acestor rânduri au străduit să cuprindă cât mai multe obiective, indiferent de epoca căreia aparțin. Înainte de a pleca pe teren, au fișat toate datele de găsit în literatura arheologică și istoriță, în posesia cărora au pornit apoi la drum. Între aceste informații era cuprinsă relatarea lui B. Orbán vizând vârful dealului „Barátdűlő" deasupra văii Pârâului Cușmed. Pe baza indicațiilor marelui predecesor, am avut ocazie să des-

coperim o așezare dacică întărită, necunoscută până acum în literatura de specialitate.

Înainte de a-o prezenta, considerăm că este necesar să înfățișăm pe scurt mediul înconjurător. Așa cum s-a amintit cu câteva rânduri mai sus, meleagul cu pricina face parte din zona prelungă denumită de majoritatea specialiștilor geografi Subcarpații Transilvaniei[5]. Zona în discuție aparține așa-zișilor Subcarpații Tîrnavei Mici sau ai Praidului ce se desfășoară din valea Feernic (afluent al Târnavei Mari), până la valea Nirajului.

Structura geologică, criteriul cel mai controversat al analizei geografice asupra acestor Subcarpați, este formată din cute de cuvertură (anticlinale, sinclinale, străpungeri diapire), cu o dezvoltare normală. Cutele învecinate munților sunt bine dezvoltate și se desfășoară pe distanțe longitudinale mari. Ele prezintă deformări locale din cauza sâmburilor de sare formați pe linii de falii (Corund — Praid — Sovata). Către interiorul Depresiunii Transilvaniei, cutele normale suferă ridicări și coborâri, închideri periclinale relative, luând aspectul de brahianticlinale, structuri specifice Podișului Transilvaniei. Alcătuirea petrografică, dominate de marne, nisipuri, gresii și conglomerate, precum și orizonturi subțiri de tufuri vulcanice este tipică pentru zonele precarpatice. De prezența acestor structuri sunt legate zăcămintele de sare (Praid, Sovata).

În concordanță cu dezvoltarea spațială longitudinală și cu alternanța cutelor pozitive și negative din sistemul structurilor mio-pliocene,

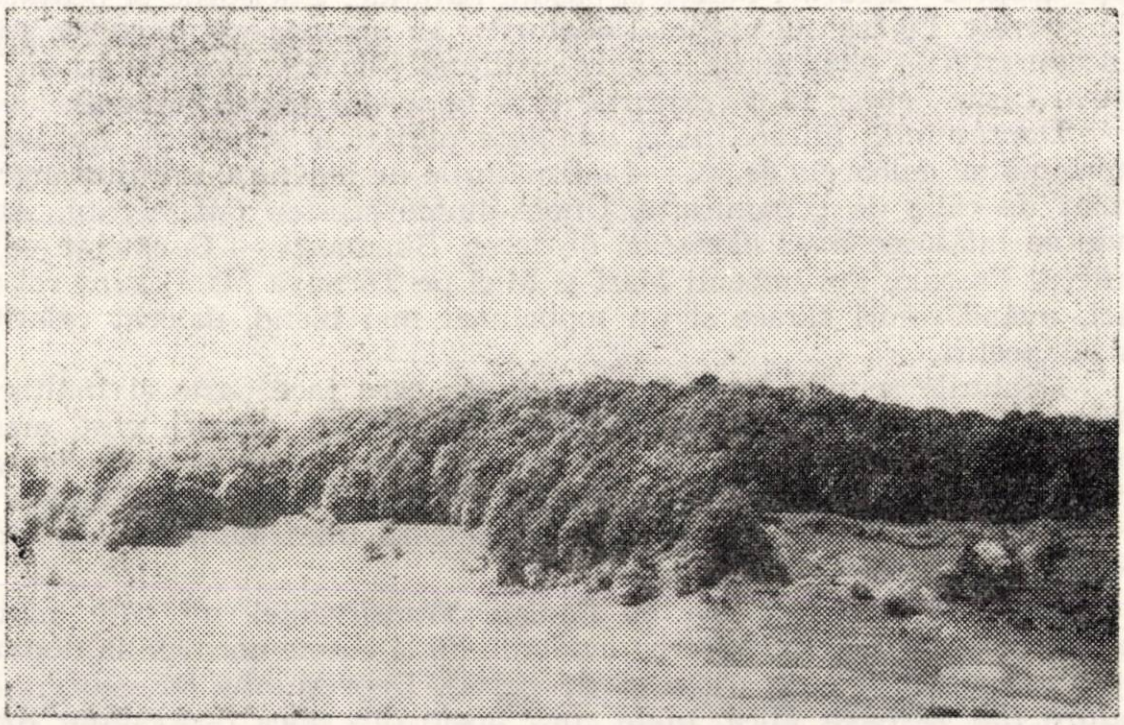

Fig. 2. Dealul așezării dacice întărite de la Cușmed, văzut dinspre est, dinspre „Piatra Cușmedului". (Foto G. Ferenczi).

[5] Cf. I. Mac, *Subcarpații Transilvaniei*, în *Geografia României*, III. *Carpații Românești și Depresiunea Transilvaniei*, București, 1987, p. 594—603.

învecinate Munţilor Perşanilor, Harghitei, Gurghiului, cu varietatea petrografică şi cu intensitatea şi modul diferenţiat de acţiune al proceselor modelatoare, s-a dezvoltat o structură morfologică tipic subcarpatică[6].

Ea se compune din şirul depresiunilor subcarpatice (submontane) Hoghiz — Homoroade, Odorheiu Secuiesc (pe Târnava Mare), Praid — Sovata (pe Târnava Mică). Sunt depresiuni largi, parţial concordante cu structura (Odorheiu Secuiesc), uneori discordante, fiind sculptate în bolta anticlinalelor străpunse diapir (Praid — Sovata), dar peste tot marcate de largi convergenţe hidrografice, în care s-au dezvoltat terase fluviale şi lunci extinse.

Dealurile subcarpatice, frecvent cu peste 800 m altitudine [Firtuşu (1 062, 1 047 m), Fiaş (983 m), „Piatra Mică" (Piatra Cuşmedului, 991 m), „Piatra Mare" (Piatra Şiclodului, 1 025 m), Becheci (1 079 m)] formează o adevărată „cunună" de înălţimi în vestul depresiunilor submontane. În timp ce unele dealuri reprezintă o reliefare directă a bolţilor anticlinale („Dealul cetăţii" de la Bădeni, Rez), altele apar ca sinclinale sau flancuri de sinclinale suspendate (Firtuşu, Fiaş, Piatra Mică şi cea Mare, Vârful Becheci), fiind însoţite de fronturi abrupte de cueste către depresiunile izoclinale intracolinare. Partea lor superioară este dominată de suprafeţe, brâe şi abrupturi structurale, iar versanţii au formă de glacisuri prelungi, încărcate cu deluvii groase. Pe alocuri se mai păstrează resturi din cuvertura aglomeratelor vulcanice (Firtuş, Fiaş, Piatra Mică, Piatra Mare, Becheci). Păduri de fag, în amestec cu gorun, carpen şi plop, acoperă vârfurile, fâneţe şi păşuni naturale, glacisurile şi pedimentele laterale. Pe frontul vestic al dealurilor au urcat aşezările rurale până sub abrupturile structurale ori de eroziune (Şiclod), localizându-se, în câteva cazuri, chiar în curmăturile care le separă (Atia, Păuleni).

Depresiunile intracolinare, adaptate parţial la structură, formează, împreună cu culoarele de vale şi curmăturile de legătură, un uluc îngust, urmat de căile de comunicaţie. Unele dintre acestea (Măgherani, Atid, unde se întâlnesc mari alunecări de teren, Simoneşti — Cobăteşti — pe râuleţul Feernic, Porumbenii Mari şi Mici pe Târnava Mare) sunt relativ mici, având soluri sărace şi un topoclimat mai blând, datorat relativei lor adăpostiri.

Dealurile scunde (400—670 m, dintre care face parte şi înălţimea „Barátdűlő") care închid depresiunile intracolinare dinspre vest, amintite mai sus, sunt nivelate, cu aspect de „poderee" ocupate cu păduri, ori de interfluvii înguste mărginite de versanţi modelaţi prin văi de deraziune, ravene şi torenţi care degradează mari suprafeţe de teren (Bezid, Chedea etc.).

Contactul Subcarpaţilor cu Podişul Transilvaniei nu este numai unul tectonic marcat de trecerea evidentă de la cutele normale la domuri, dar şi morfologic, hidrografic şi de peisaj. Depresiunile Sângeorgiu de Pădure (pe Târnava Mică, unde curg apele din mica depresiune Atid) şi Cristuru Secuiesc funcţionează ca arii de convergenţe hidrografice, dar şi locurile în care râurile principale îşi schimbă direcţia dinspre nord-est-

[6] Vezi: I. Mac, *Subcarpaţii transilvăneni dintre Mureş şi Olt. Studiu geomorfologic*, Bucureşti, 1972.

sud-vest către apus, iar interfluviile care despart văile, de acum net asimetrice, coboară la 400—500 m. Aşadar, nu numai prin structură, rocă şi relief (înălţimi între 600 şi 1 000 m, energie de 300—500 m), dar şi prin climatul mai rece şi cu precipitaţii ridicate (700—800 mm/an), prin dominarea pădurilor de fag ori de gorun, prin drumurile ce o străbat de milenii, această zonă geografică este o regiune distinctă a Transilvaniei.

Prin pedimentele şi glacisurile dezvoltate în detrimentul platourilor vulcanice, Subcarpaţii s-au extins către munte şi, o dată cu ei, terenurile agricole, aşezările omeneşti şi căile de comunicaţie.

Specificitatea Subcarpaţilor Transilvaniei derivă apoi din sculptarea reliefului, proces demarat prin adâncirea iniţială a râurilor mari în piroclastitele vulcanice şi pietrişurile piemontane vechi existente în latura de vest a platourilor de aglomerate. În timp ce râurile principale şi-au menţinut traseul iniţial de curgere (est-vest), intersectând structurile terţiare prin adâncire epigenetică (epigeneză inversă), arterele secundare s-au adaptat structurilor terţiare, jucând un rol major în definirea structurii morfologice a Subcarpaţilor.

Aşadar, se poate spune că, în mare parte, relieful subcarpatic trinsilvănean a luat naştere pe seama cultelor neogene dezgropate prin eroziune de sub piroclastitele vulcanice. Operaţia a fost îndeplinită, de afluenţii râurilor, între care şi Apa Cuşmedului, astfel că relieful subcarpatic este, mai cu seamă, creaţia reţelelor hidrografice secundare. De aici decurge şi tinereţea geomorfologică a acestei zone.

Între Târnava Mare şi Târnava Mică, la contactul cu Podişul Transilvaniei, pe arealul dominat de gresiile, nisipurile, marnele şi argilele pliocene, s-au dezvoltat cel mai tipic relief de deraziune, în care crestele interfluviale sinuoase despart versanţii sculptaţi în amfiteatre largi şi vâlcele de deraziune, prelungite, spre baza versantului, cu glacisuri deluviale.

Trătăsturile peisajului subcarpatic sunt condiţionate nu numai de relief, dar şi de climă, care se remarcă prin caracteristici submontane de dealuri înalte, expuse vânturilor vestice şi nord-vestice. Temperatura medie anuală se remarcă prin valori de 7—8°C, în ariile depresionare dinspre podiş (Cuşmed, Cristuru Secuiesc) şi scad la 7°C pe dealurile mai înalte (Firtuş, Fiaş, Pitra Mare, Piatra Mică, Becheci). În luna cea mai caldă temperaturile se menţin între 17 şi 18°C, dar în unele bazine depresionare valorile trec de 19°C. Iarna, în lunile ianuarie şi februarie se produc cele mai scăzute temperaturi. Valorile medii oscilează între —4 şi —6°C, înregistrându-se adesea valori foarte scăzute.

Precipitaţiile sunt puternice influenţate de dispoziţia perpendiculară a culmilor faţă de direcţia vânturilor de vest (20—22%) şi de prezenţa depresiunilor cu aspect de golf în care se realizează cantităţi mari de precipitaţii. În medie, valorile sunt cuprinse între 700 şi 800 mm/an. Variabilitatea neperiodică a cantităţilor anuale de precipitaţii este reflectată de valorile ce depăşesc 650 mm pentru depresiuni şi 800 mm pentru dealuri cu diferenţa între anii ploioşi (1 334 mm la Atid, 1 168 mm la Odorheiu Secuiesc) şi cei deficitari (545 mm la Atid, 277 mm la Odorheiu Secuiesc). În cazul unei activităţi ciclonice intense, s-au înregistrat situaţii de excepţie, cantităţile de precipitaţii ajungând la 1 492 mm (Praid). Cele mai mari cantităţi de apă cad vara (200—300 mm), iar în

anotimpul rece sunt cele mai reduse (100—150 mm). Numărul zileleor ploioase este variabil, între 84 şi 130, ninsorile cad într-un număr mare de zile (25), iar durata stratului de zăpadă este, în medie, de 70 de zile. Este semnificativ faptul că în luna iunie apare maximul precipitaţiilor medii lunare cu valori cuprinse între 100 şi 120 mm (Atid 104 mm). Minimul principal din cursul anului se manifestă în luna ianuarie pe dealuri şi în februarie în depresiuni.

Condiţiile petrografice (nisipuri, gresii, conglomerate, tufuri, marne, argile, deluvii şi aluvii groase), climatice şi biogeografice permit realizarea unor acumulări bogate de ape subterane.

Reţeaua de ape curgătoare aparţine la sistemul principal Mureş. Râurile alohtone (Târnavele) s-au dezvoltat între marile unităţi morfostructurale impuse de arhitectura orogenului învecinat şi fragmentează perpendicular relieful subcarpatic. Pe spaţiul ariilor depresionare apar convergenţe hidrografice spre care gravitează atât râurile alohtone cât şi cele autohtone (între altele la capătul de jos a Atidului). Atât râuleţul Feernic cât şi Pârâul Cuşmed au trasee transversale. Densitatea reţelei hidrografice atinge valori între 0,6 şi 0,8 km/km^2. Pantele pâraielor autohtone ating 3—6 m/km. Alimentarea lor este, în general pluvionivală, ceea ce se reflectă în apariţia viiturilor mari de primăvară (martie-aprilie) şi de vară. Relieful accidentat, rezistenţa redusă a rocilor la eroziune au avut ca urmare creşterea scurgerii medii specifice de aluviuni în suspensie până la aproximativ 1,5—3 t/h an.

Relieful înalt, fragmentat, influenţele climatice vestice şi cele datorate munţilor limitrofi, la care se asociază substratul eterogen, în care nisipurile, gresiile şi conglomeratele (roci permeabile) au răspândire mare, au constituit factorii potenţiali pentru dezvoltarea pădurilor de stejărete-gorunete cu trecere spre făgete. În amestec cu gorunul apar fagul, carpenul, frasinul şi teiul. În lungul pâraielor se întâlneşte o vegetaţie bogată de luncă, constituită din salcie, plop şi anin.

În general, solurile zonei sunt sărace în humus, ceea ce explică slaba lor productivitate.

Recapitulând cele prezentate mai sus, se poate spune că Subcarpaţii Târnavei Mici sau ai Praidului se desfăşoară din valea Feernic (afluent al Târnavei Mari), până la valea Nirajului Mare. Pătrunderea mult spre vest a aglomeratelor vulcanice, peste formaţiunile neogene, a întârziat dezvoltarea reliefului subcarpatic, dar a stimulat apariţia inversiunilor de relief. În acelaşi timp, extinderea în sectorul dinspre Podişul Transilvaniei a faciesurilor nisipoase-grezoase şi marno-argilcase a determinat formarea unui relief mai mult colinar, dominat însă de procese active de versant (deraziune, alunecări). Astfel, în profilul său morfologic se disting două părţi.

Partea răsăriteană este formată din Depresiunea Corund—Praid—Sovata (modelată într-o cută diapiră) şi culmea înaltă care o închide (Becheci, Piatra Şiclodului, Piatra Cuşmedului, Fiaş şi Firtuş), la peste 1 000 m altitudine. Prin poarta de la Sărăţeni, strâmtoarea de la Săcădate şi curmăturile înalte (Atia, Păuleni) Depresiunea Corund—Praid—Sovata comunică cu celelalte subunităţi subcarpatice şi de podiş. Climatul umed şi răcăros, pădurile de gorunete-făgete se asociază spre a defini un peisaj submontan tipic.

Partea apuseană, la vest de frontul înălţimilor subcarpatice, s-a format pe structurile de brahianticlinale şi pe faciesurile petrografice moi. Altitudinea coboară la 500—750 m, iar fragmentarea se accentuează din cauza îndesirii pâraielor torenţiale autohtone. Majoritatea suprafeţei o au fost ocupate de gorunete-făgete.

Dacă ne retragem în partea de nord a micii depresiuni a Atidului, putem observa următoarele: partea superioară a văii Cuşmedului sea-

Fig. 3—4. Aspecte de pe versantul de nord al dealului aşezării dacice întărite de la Cuşmed cu o „treaptă de teren" în formă de terasă antropogenă.

mănă cu un fel de amfiteatru. Latura ei de răsărit o formează culmea înaltă Piatra Mare (P. Şiclodului, 1 025 m), Piatra Mică (P. Cuşmedului, 991 m şi vârful Fiaş, 983 m) cu o denivelare de aproximativ 450 m. Dinspre nord ea este înconjurată de interfluviul dintre valea Pârâului Şiclodului (afluent al Pârâului Solocma care se varsă în râul Târnava Mică în dreptul localităţii Ghindari), interfluviu pe care s-a aşezat jumătatea de sud a satului Şiclod. La apus de valea Cuşmedului se întinde un grup de dealuri de înălţime mijlocie, marcat de vârfurile cota 673, apoi „Faţă la Barna" (Barna elő, 689 m), „Derence" (Derencse, 642 m), cu o ramificaţie prelungă în direcţia est-vest (cota 626), altă ramificaţie spre sud—sud-vest, denumită „Dealul viilor" (Szőlő-bérc, 653 m) care se ridică la vest de vatra satului Cuşmed. În prelungirea spre sud a axului coamei dealului „Barna elő", la o distanţă de numai circa 1,5 km sud—sud-est de punctul culminant al acestuia, se întinde o apofiză înaltă, şi aceasta împădurită, formând un cot, orientată spre nord-vest (fig. 1). Ea este compusă din trei părţi bine distincte: o coamă lată de deal de aproximativ 350 m (cu cota 657), care coboară cu o pantă destul de repede, trecând într-o şa joasă, lată, lungă de 50—60 m, după care se ridică un fel de mamelon destul de „regulat", pe latura de nord şi est împădurit (fig. 2). Cea mai mare parte a micului platou este folosit ca teren arabil, aici fiind plantată viţă de vie. Mamelonul are o apofiză şi el, de dimensiuni reduse, îndreptată spre sud, în direcţia centrului satului Cuşmed, aflându-se la numai circa 700 m distanţă faţă de clădirea bisericii satului. Pornind din sat, pe apofiza mamelonului „Barátdűlő" se urcă acea cărare despre care vorbeşte B. Orbán, ca fiind destul de anevoioasă folosirea ei. [Poteca înaintează apoi spre nord, prin pădure. Trece pe lângă cota 657, ocoleşte spre vest vârful „Barna elő" (689 m), iese din pădure, trece pe lângă cota 645, ca să se alăture la drumul comunal Cuşmed—Şiclod cu puţin înainte de punctul culminant al interfluviului Şiclod—Cuşmed.]

Albia pârâului Cuşmed este torenţială, toţi afluenţii lui curgând dinspre est, de pe versanţii culmei înalte de deal Fiaş (983 m), Piatra Mică (P. Cuşmedului, 991 m) — cotele 910, 856 [care duc spre Piatra Mare (P. Şiclodului, 1 025 m), ultimul ne mai căzând în zona bazinului hidrografic al Apei Cuşmedului], versanţi bogaţi în precipitaţii cauzate de ridicarea maselor de aer oceanice.

Altitudinea absolută a mamelonului se poate aprecia la 580—590 m, înălţimea relativă fiind de 80—90 m, cu pante abrupte în toate direcţiile.

Vârful mamelonului este compartimentat în două „etaje". Cel de nord, în formă de „terasă" cu o suprafaţă relativ netedă, cu un „plan" similar unei lune noue, ale cărei terminaţii se îngustează atât spre vest, cât şi spre est, este acoperită cu o pădure falnică de fag. Pe marginea ei de vest, nord şi est, cu un contur circular, nu am văzut nici un element de apărare (val sau şanţ), deşi de aici, dinspre şa era mai vulnerabilă aşezarea (fig. 3—4). Dar nici perimetrul micului platou superior nu prezintă urmele unor lucrări de întărire.

Mai toată suprafaţa platoului este folosită pentru scopuri agricole. În arătură se pot culege diferite fragmente ceramice. În rândul acestora

se pot distinge două grupuri net deosebite: 1) ceramică rudimentară şi 2) ceramică fină[7].

1) Ceramica grupată în această categorie este neglijent lucrată cu mâna din pastă care conţine multe impurităţi ce alcătuiesc degresantul necesar transformărilor chimice ce se produc în momentul arderii. Ca degresant s-a folosit nisip de granulări diferite care dă aspectul poros al fragmentelor de vase. Arderea vaselor în general nu a fost omogenă şi cioburile în secţiune sunt colorate diferit. Există un miez nepătruns îndeajuns de foc, de culoare (obişnuit) mai închisă decât cea a celor două suprafeţe. Spre deosebire de vasele mari, cele de dimensiuni mai reduse sunt mai bine lucrate şi mai omogen arse.

Dintre formele aparţinând categoriei rudimentare făcute cu mâna putem aminti câteva tipuri bine cunoscute: am dat de una sau două fragmente de ceaşcă, de fragmente de vase borcan, fragmente de căni şi oale, aparţinând mai multor variante. Această categorie de ceramică a fost ornamentată cu butoni în relief, cu alveole, apoi brâu în relief cu alveole, brâu în relief în formă de şnur şi cu „brăduleţ".

2) Ceramica fină este confecţionată la roata olarului, din pastă bine lucrată care nu mai conţine nici un fel de ingrediente. Arderea este perfectă, neoxidantă, din care cauză are o culoare cenuşie. Majoritatea fragmentelor provenite de la vase confecţionate cu roata este mată, de diferite nuanţe de la cenuşiu deschis până la cenuşiu închis. Piese lustruite în exterior sunt foarte puţine la număr. Dintre formele întâlnite putem aminti: fragmente de la câteva vase cu picior înalt de tip fructieră, ulcioare cu toartă, străchini, capace de vase, precum şi câteva fragmente de chiupuri.

Judecând pe baza materialului recoltat cu ocazia vizitelor noastre repetate, proporţional în cadrul aşezării ceramica fină pare a fi mai puţin numeroasă faţă de cea rudimentară, dar — în orice caz — prezintă o mai mare varietate de tipuri şi de forme.

Altă categorie de material arheologic, în pofida străduinţei depuse, nu am avut norocul să descoperim, în afara câtorva bucăţi de lipitură arsă (chirpic).

Se pune întrebarea: la ce rezultat putem ajunge pe baza observaţiilor noastre făcute pe teren? Coroborând observaţiile recunoaşterii noastre trebuie să conchidem că în vârful mamelonului numit „Barát-dűlő" din hotarul satului Cuşmed, a existat o aşezare dacică, apărată de condiţiile geomorfologice. Dealul cu o altitudine relativ destul de considerabilă, apărat din toate direcţiile de pante abrupte (spre sud chiar de pante prăpăstioase), nefiind legat de restul dealurilor decât printr-o şa joasă, situată la nord de mamelon, compartimentat în două trepte distincte, în a doua vârstă a fierului a oferit un loc prielnic pentru înfiinţarea unei aşezări dacice în acest vârf singuratic.

În ce priveşte datarea aşezării, pe baza ceramicii aflate, deci fără efectuarea unor săpături arheologice măcar cu caracter informativ, suntem înclinaţi să ne gândim la o etapă de tranziţie între faza a II-a şi faza

[7] În privinţa caracteristicilor ceramicii, trimitem la opera lui I. H. Crişan (*op. cit.*, p. 100—189), unde se găsesc forme similare, ba chiar identice.

a III-a (cea clasică) a ceramicii dacice (după clasificarea lui I. H. Crișan) sau, mai degrabă, la faza finală (deci cea clasică) a acesteia, cum este îndeobște cunoscut, în secolele I î.e.n. — I.e.n.

Și iată, la această încercare de a data — în linii mari — materialul arheologic cules din arătura platoului superior, vine să ne ajute descoperirea întâmplătoare la punctul numit „Barátdűlő" în 1857 a unui denar roman republican de argint emis în anul 50 î.e.n. de consulul Manius Acilius Glabrio[8].

Așa cum am afirmat în frazele de introducere, în împrejurimi, mai precis în mica depresiune Atid actualmente nu se cunosc descoperiri, cu atât mai puțin situri din epoca dacică. Cele mai apropriate urme, databile cu câteva secole mai înainte, și anume în veacurile III—II î.e.n., au fost descoperite pe porțiunea de sud a platoului împărțit în trei unități geomorfologice distincte al dealului Firtuș[9] (1 062 m) situată la o depărtare de 9,8 km sud-est în linie dreaptă față de așezarea întărită prezentată de noi. A doua așezare pare a fi „Cetatea Ciombod" de la Sărățeni cu o ceramică dacică de aspect arhaic, situată la vest—sud-vest de Sărățeni, la o distanță de aproximativ 9 km nord—nord-vest în linie dreaptă față de punctul nostru de la Cușmed[10]. O altă așezare, necercetată prin săpături sistematice se afla pe teritoriul satului Ilieși (orașul Sovata, jud. Mureș) și anume la aproximativ 1,5 km în amonte (spre est de ultimele case ale satului), în valea pârâului Iuhodu Rece, pe terenul numit „Kápolnamező" (Câmpul Capelei). Cam pe la mijlocul poienii, la ora actuală folosită pentru fânaț, au ieșit la iveală, în urma unui mic sondaj executat cu ocazia săpăturilor de la „Cetatea Rabșonne" de la Praid (1974), fragmente de ceramică dacică (între care și fragmente de vase de provizii — chiupuri), ceramică având în compoziția pastei și paiete de micașist[11]. Situl arheologic se află la o distanță de circa 15 km nord-est în linie dreaptă față de obiectivul cu pricina. În sfârșit, putem atrage atenția că urme dacice de un aspect destul de arhaic au fost descoperite și pe botul de deal al „Cetății Rabșonne" (952 m, pe teritoriul com Praid, jud. Harghita), care se înalță falnic, la aproximativ 1 km distanță în linie dreaptă, deasupra bazinetului erozional cu forme domoale și un pei-

---

[8] Cf. Z. Székely, *Noi descoperiri monetare de pe teritoriul Regiunii Autonome Maghiare*, în *Studii și cercetări de numismatică*, III, 1960, p. 555, nr. 2; RCD, 281, nr. 99 (tipul Grueber, Roma 3943). Avem impresia că în legătură cu datarea denarului menționat (dacă nu este vorba de o greșeală de tipar) s-a strecurat o mică eroare, deoarece Manius Acilius (Glabrio) nu în anul 50, ci *ab Urbe condita* în anul 687, respectiv în 67 î.e.n. a fost consul, împreună cu C. Calpurnius Piso, iar în 704 (după Varro), adică în anul 50, au fost consuli L. Aemilius M. filius Paulus și C. Claudius Marcellus. (Vezi: Á. Buday, *Római felirattan*, Kolozsvár, 1914, p. 322.). Fiind vorbă de un interval de numai 17 ani, această greșeală nu ne afectează însă datarea propusă.

[9] Cf. K. Horedt, Z. Székely și Șt. Molnár, *Săpăturile de la Porumbenii Mici (r. Odorhei)*, în *Materiale*, VIII, 1962, p. 639; „... În secțiunile care s-au trasat în mijloc de pe latura «Vârfului de Sus» nordică s-au identificat urmele unei așezări dacice timpurii, caracterizată prin amestecul ceramicii de factură hallstattiană cu fragmente lucrate la roată de tip celtic, amestec cunoscut și precis datat la Morești..."

[10] Vezi: Șt. Ferenczi — M. Petică, *Cercetări de topografie arheologică în județul Mureș*, (Partea I-a), în *ActaMN*, XIX, 1982, p. 564, nr. 1.

[11] Cf. Șt. Ferenczi — M. Petică, în *ActaMN*, XIX, 1982, p. 565, nr. 2.

saj atrăgător, formând o terminaţie cu stânci curioase, impozante a marelui platou de aglomerate vulcanice[12].

Deşi cu ocazia investigaţiilor noastre nu am văzut nici „o groapă, nici şanţuri, nici „urmele obscure ale unui edificiu", sesizate de B. Orbán, acest vârf singuratic de deal merită, totuşi o atenţie deosebită, având în vedere desimea redusă unor astfel de situri în împrejurimile mai apropiate sau mai îndepărtate. Cercetările viitoare, săpăturile sistematice vor preciza rolul lui jucat în cadrul societăţii dacice de pe aceste meleaguri. Poate, a fost reşedinţa unui şef de trib sau un loc de refugiu al acestuia, deoarece, judecând după dimensiunile lui, nu putea avea caracterul unui loc de refugiu al unei populaţii mai numeroase (Volksburg). În privinţa acestei probleme mai există încă un dezavantaj, şi anume că (actualmente) nu sunt izvoare în apropiere. Toţi doritorii de a-şi potoli setea, aduc apă fie din sat, fie din albia Pârâului Cuşmed, fie din partea superioară a coastei „Vârfului Derence" (642 m), izvorul de pe acest versant fiind la o distanţă de circa 2 km depărtare faţă de vârful dealului nostru. Dar toate aceste chestiuni se vor putea clarifica numai cu ocazia unor investigaţii sistematice şi de durată . . .

L'ÉTABLISSEMENT DACIQUE FORTIFIÉ DE CUŞMED (COMMUNE ATID, DÉP. HARGHITA)

(Résumé)

Les contrées de nord-ouest du département de Harghita sont relativement peu connues du point de vue archéologique. Corrélées à l'investigation du tronçon centre-est du *limes* de la Dacie intracarpathique, les auteurs ont entrepris pendant l'été 1982 des recherches amples de topographie archéologique dans les collines sous-carpathiques est-transylvaines, pour déceler les eléments du système romain de défense entre la vallée de la Târnava Mică et de la vallée du Vârghiş. Les explorations de surface visant le dispositif romain ont offert des résultats importants concernant autres époques, car les auteurs ont fait de leur mieux pour surprendre le plus grande nombre possible d'objectifs, sans tenir compte de leur encadrement chronologique. Avant de partir, ils ont étudié toutes les données offertes par la littérature archéologique et historique, parni ces informations figure la relation d'une remarquable chercheur de la seconde moitié du siècle passé, B. Orbán, concernant le sommet de la colline „Barátdűlő", au-dessus de la rivière de Cuşmed. En partant des indications de leur grand prédécesseur, les auteurs ont eu l'occasion de découvrir un établissement dacique fortifié non-mentionné dans la littérature de spécialité.

On peut apprecier l'altitude absolue du mamelon „Barátdűlő" à 580—590 m, la hauteur relative étant de 80—90 m; la colline a des pentes impractiquables dans toutes les directions. Le sommet est séparé en deux „étages", sans aucun elément défensif. Presque toute la surface du plateau est utilisée aujourd'hui pour l'agriculture. Au labourage on peut ramasser des fragments céramiques diverses, appartenant à deux groupes nettement différentes: 1) céramique rudimentaire et 2) céramique fine confectionnée au tour. Pour ce qui est de la datation de l'établis-

[12] Şt. Ferenczi, *A parajdi Rabsonné vára*, în *Korunk*, XXXVI, 1—2, 1977, p. 125; I. Ferenczi — M. Petică, în *ActaMN*, XIX, 1982, p. 565, nr. 2. Menţionăm că altitudinea absolută a cetăţii este dată greşit în ultima lucrare citată, ca 1 040 m. Cifra corectă este 952!

sement, fondée sur la potterie ramassée (donc sans fouilles), les auteurs sont enclins à penser à une étape de transition entre la phase II et de la phase III (la classique) de la céramique dacique —ou, plutôt, vers sa phase finale (cela veut dire la classique). C'est une datation soutenue aussi par la découverte, dans cet endroit, en 1857, d'un denier romain républicain frappé en 50 av. n. è par Manius Acilius Glabrio.

LISTE DES ILLUSTRATIONS

Fig. 1. La zone de l'établissement dacique fortifié de Cuşmed (cartation).
Fig. 2. La colline de l'établissement dacique fortifié de Cuşmed, vue est, du point „Piatra Cuşmedului" = „La pierre de Cuşmed" (Foto G. Ferenczi).
Fig. 3—4. Vues sur le versant nord de la colline avec l'établissement dacique fortifié de Cuşmed, avec une „marche de terrain" — thérasse antropogène (foto G. Ferenczi).

UN CUPTOR DACIC DE MEȘTEȘUGAR DESCOPERIT LA BIHAREA ÎN ANUL 1984

SEVER DUMITRAȘCU

La *Biharea* (jud. Bihor), în cunoscuta stațiune arheologică cu descoperiri arheologice ce cuprind un spațiu temporal multimilenar, concret arheologic, din neolitic până în evul mediu, a fost descoperit un cuptor dacic de meșteșugar de un tip deosebit, ce face obiectul acestor rânduri. Prezentăm această interesantă descoperire arheologică în contextul vestigiilor arheologice scoase la lumina zilei în stațiune la punctul Grădina CAP — Baraj într-o singură campanie de săpături.

Astfel, în anul 1984 au fost continuate săpăturile arheologice de la Biharea în sectorul de la nord de cetatea de pământ. Au fost trasate două secțiuni paralele (60×1 m) la 4 m nord de S-I/1982, descoperindu-se mai multe complexe arheologice ce vor fi prezentate în rândurile ce urmează, urmând să insistăm asupra cuptorului dacic de meșteșugar.

I. **Descoperiri neolitice.** Au fost găsite rămășițele a două locuințe neolitice, prima o *locuință adâncită* (în S-II), complet distrusă de alte două locuințe din mileniul I e.n., și o *locuință de suprafață* (la fel în S-II), din care s-a mai păstrat intact un fragment de vatră. Ambele au formă patrulateră cu laturile ușor rotunjite. Materialul arheologic se compune din așchii de silex și obsidian și din fragmente ceramice puternic corodate. Din punct de vedere cultural ele se înscriu în cadrul descoperirilor neolitice anterioare de la Biharea și aparțin, de asemenea, grupului *Ceșmeu* (contemporan cu grupul Bucovăț[1] de pe Mureșul inferior și Banat) al *culturii Turdaș*. (v. Pl. II—III)

II. **Descoperiri de la sfârșitul epocii bronzului și începutul epocii fierului (Br C D-HaA_1).** (v. Pl. IV, V/1, 2, VI/1).

Sub atelierul de lucrat piepteni din sec. V—VI e.n. (din S-I, ce va fi prezentat în rândurile ce urmează), a fost descoperită o groapă cu materiale arheologice de la începutul epocii fierului: cu ceramică, fragmente de pământ (chirpic) cu puternice urme de ardere secundară, dintre care materiale remarcăm un fragment din pereții unui *vas-cuptor portativ* caracteristic acestei perioade istorice. Groapa (lungă de 3,50 m și lată de 1,25—1,50 m), poate să se încadreze în complexele de cult[2] (sau morminte)[3] descoperite în campaniile anterioare la Biharea.

---

[1] Gh. Lazarovici, *Neoliticul Banatului*, Cluj-Napoca, 1979, p. 149—155.

[2] S. Dumitrașcu, *Săpăturile arheologice de la Biharea*, în *Materiale și Cercetări Arheologice*, Tulcea, 1980, p. 137—139, fig. 1—3.

[3] *Idem, Rituri și ritualuri de înmormântare de la începutul epocii fierului (BrCD—HaA_1) în descoperirile din nord-vestul României*, în *Crisia*, XVII, 1987, p. 305—312.

La capătul secţiunii (S—I) s-a descoperit, într-o altă groapă adâncită, multă ceramică de tipul BrCD—HaA$_1$ şi în imediata sa vecinătate, pe un prag mai înalt, o concentrare de pământ ars (chirpic) amestecat cu cioburi. Şi această descoperire arheologică (BrCD—HaA$_1$) este un complex de cult, funerar (mormânt). Menţionăm că şi în acest caz ceramica şi pământul ars prezentau urme de ardere secundară[4]. Complexul nu a putut fi studiat în detaliu deoarece a fost deranjat de o groapă feudală timpurie (o groapă pentru adunat apa de ploaie sau un izvor, după cum par a sugera resturile vegetale fosile depuse succesiv la fundul său şi pe margini).

III. **Descoperiri La Tène.**

La capătul secţiunii (S—I), străpunsă de o groapă dacică şi suprapusă de o locuinţă feudală timpurie, a fost prinsă partea de sud a unei locuinţe celtice (ea urmând a fi dezvelită în campaniile viitoare). A fost descoperită ceramică celtică (LTC) şi un fragment de fusaiolă modelată la roată şi frumos ornamentată cu motive geometrice. Ceramica e tipul cunoscut[5], cu cele două variante: ceramica lucrată la roată din pastă cenuşie-negricioasă şi ceramică cu grafit în pastă ornamentată cu striuri verticale (cioburile din urmă provin de la vase-borcan)[6]. (v. Pl. V/3—5, VI/2)

IV. **Descoperiri dacice**

1. *Complex arheologic dacic* (Nr. 1) (Pl. VI/3, VII—VIII)

Suprapunând şi străpungând locuinţa celtică şi fiind parţial deranjată de locuinţa feudală timpurie, la capătul secţiunii (S—I) a fost cercetată şi o groapă dacică (mormânt)[7]. Materialul arheologic se compune din ceramică lucrată cu mâna: un fragment de *ceaşcă dacică* ornamentată cu brâu alveolar şi bucăţi de pereţi de vase-borcan ornamentaţi, la fel, cu brâu alveolar şi ceramică modelată pe roata olarului din pastă fină, cenuşie după ardere: un fragment de chiup şi bucăţi de oale şi castroane. Materialul arheologic poate fi încadrat, după factura sa, în sec. I/II—III e.n.

2. *Cuptor dacic de meşteşugar de epocă romană*

Spre nord de locuinţa neolitică de suprafaţă (S-II) au apărut urmele unei lungi construcţii de suprafaţă (un fel de şopron, complet distrus, din care pricină nu i s-a putut urmări precis forma), în mijlocul căreia a fost descoperit un *cuptor*. (Pl. IX)

Cuptorul a apărut la adâncimea de 0,50—0,60 m de la actualul nivel de călcare, sub stratul (humusul) vegetal actual, uşor supracrescut

---

[4] Ipoteza că aceste complexe ar putea fi mici *ateliere* de lucrat şi ars vase, folosind ca instalaţii de ardere cuptoarele-vase portative mai necesită încă materiale şi observaţii concrete în teren. În aceeaşi situaţie ni se pare a fi şi ipoteza după care aceste complexe ar putea fi, folosind aceleaşi cuptoare-vase portative, mici *ateliere* de extras *fierul* din zăcămintele native turbifere.

[5] Vl. Zirra, *Locuiri din a doua epocă a fierului în nord-vestul României*, în *Satu Mare*, 1980, p. 39—84, pl. IX—XXI.

[6] S. Dumitraşcu, *Les fours de poterie découverts à Biharea*, în *Dacia*„ XXVI, 1982, p. 157—166.

[7] *Idem*, *Descoperiri arheologice dacice din epoca romană la Biharea*, în *Ziridava*, XI, Arad, 1979, p. 195—214.

în urma activităţilor antropogene (gunoi de grajd, paie, în condiţiile amenajării de răsadniţe, solarii şi culturi horticole).

Se marca în lutul galben-argilos, galben-roşcat nederanjat, o groapă cilindrică (∅ 1,20—1,15 m), cu pereţii drepţi, tăiaţi în lutul virgin, care să adâncea până la 0,94—1 m de la actualul nivel de călcare, indicând de fapt *camera de ardere*, partea principală a cuptorului.

Spre sud, din *camera de ardere* pornea un *canal de foc*, semisferic lat de 0,43 m şi înalt de 0,34 m, şi care, şi acesta, fusese tăiat, scobit, în lutul galben virgin şi mai păstra, ca şi pereţii camerei de ardere, pojghiţa roşie, caramizie, a lutului, care fusese arsă. Urmele de foc se păstrau în mod clar.

Canalul de foc, semisferic deci, cu vatra de 0,43 m şi înălţimea de 0,34 m, uşor teşit, era lung de 1,75—2 m (o parte dinspre gropile de deservire era ruptă în vechime). În teren avea orientarea oblică deoarece să lăsa în jos, de la 0,95 m la 1,25—1,30 m, de la nord spre sud, în groapa de deservire. La capătul sudic, în groapa de deservire, canalul de foc avea vatra de 0,50 m şi înălţimea de 0,42 m.

Groapa de deservire era dublă sau mai exact era o groapă lobată, prima parte, cea dinspre canal avea ∅ de 1—1,25 m, iar cea de a doua, spre sud, în continuare, de 1,50—2 m. Groapa de deservire era neregulată, cu pereţii prăbuşiţi. Prima parte, până la prag se adâncea până la 1,26 m iar a doua până la 1,38 m, de la nivelul actual de călcare. Între ele se afla un prag care le marca, împreună cu diferenţa de adâncime (10—12 cm). (Pl. X)

Inventarul. Atât în camera de foc, la capătul dinspre groapa de deservire al canalului de foc, în groapa (respectiv gropile) de deservire s-au găsit lupe de fier, zgură de fier şi ceramică, răspândite în pământul de umplutură. (Pl. XI—XV)

Ceramica descoperită e lucrată cu mâna din pastă poroasă, ornamentată cu brâuri alveolare, unele fragmente având alveole pe buze, şi, la roată, din pastă cenuşie şi cărămizie. Câteva funduri au *inel* de susţinere *(funduri inelare)*.

Deasupra cuptorului se pare că a fost aşezat, spre sud, deci deasupra camerei de ardere şi a gropilor de deservire, un acoperiş, cum par a indica urmele de construcţie, pata de pământ negru de sub solul vegetal şi două gropi de stâlpi, aşezate de o parte şi de alta a camerii de ardere (la 0,50 m distanţă spre est şi vest).

Lupele de fier şi zgura ne îndeamnă, la primul contact din teren cu descoperirea, să ne gândim la un cuptor de redus minereul.

Ceramica descoperită ar putea indica un cuptor de ars vase.

În ambele variante, după stratul subţire de ardere, ni se indică că această instalaţie nu a fost folosită intens sau timp îndelungat.

E interesant de semnalat, că nu apare, în cazul în care era utilizat pentru ars vase, placa perforată pe care să fie aşezată oläria. Nu trebuie să uităm că atât în antichitate cât şi în epoca modernă, mai ales în atelierele ţărăneşti de ars vase, există analogii etnografice actuale de cuptoare tronconice în care vasele se clădeau direct în camera de ardere.

Rămâne ca descoperirile viitoare să precizeze şi destinaţia acestui interesant cuptor de meşteşugar, construit deci cu multă pricepere. N-ar

fi exclus să se fi folosit și pentru vase și, ca încercare, pentru redus minereul. Tocmai această eventuală destinație îi ridică valoarea ca descoperire arheologică de sine stătătoare.

Ca tip cuptorul poate fi încadrat *tehnologic* în așa numitele *cuptoare verticale simple*, în comparație cu *cuptoarele verticale cu placă perforată* descoperite atât în vestul provinciei romane Dacia, pe Mureș, în stațiunea arheologică de la *Micia*[8], cât și în nord-vestul vetrei dacice, la dacii liberi de epocă romană, în stațiunea arheologică de la *Medieșul Aurit*[9], pe Someș, la poalele Munților Oașului.

Pentru încadrarea cronologică și istorică ceramica poate da un răspuns, lupele și zgura nefiind deocamdată, după cunoștințele noastre, până la noi analize metalografice, operante în acest sens (a mai fost descoperit și un prâsnel de lut ars, lucrat cu mâna, din pastă negricioasă după ardere, probabil ardere secundară).

Ceramica constă din fragmente de vase, din olărie de două cunoscute feluri în toate așezările dacice de epocă romană:

a) olărie lucrată cu mâna (în condiții casnice, proprii fiecărei gospodării) și deci redând specificul intim al comunității respective, reprezentată în descoperirea noastră prin vase-borcan lucrate din pastă brună sau brună negricioasă, sfărimicioasă, pastă fiind degresată neglijent și arsă incomplet, sugerând deșeuri de „fabricație", și

b) olărie modelată la roata rapidă, folosind pastă bine aleasă și arsă în cele două variante găsite constant în așezările dacice de epocă romană — de culoare *cenușie* și *cărămizie*. Menționăm fragmente de *funduri inelare*.

Această olărie lucrată la roată, cenușie și mai ales cea cărămizie și roșcată, denotă evidente imitații după ceramica romană provincială sau câteva fragmente chiar vase provenind din schimburile comerciale ale dacilor de la Biharea cu centrele de olărit din Dacia romană.

Aceste fragmente ceramice permit datarea cuptorului, cu mare probabilitate (chiar dacă ceramica a fost aruncată în cuptor ulterior folosirii lui, faptul întâmplindu-se imediat după folosire când cavitatea acestuia — camera de ardere, gropile etc. nu erau acoperite, deci în același anotimp cu ultima folosire) în sec. III, eventual începutul sec. IV e.n., și impun atribuirea cultural-istorică a cuptorului dacilor de epocă romană sau imediat post-romană.

Rămâne însă ca viitoarele descoperiri, de la Biharea sau din alte stațiuni, să aducă noi precizări asupra acestui tip interesant de cuptor.

V. **Descoperiri post-romane** (de epocă romano-bizantină).

După cum am amintit, groapa cu material arheologic BrCD—HaA_1, a fost suprapusă de o construcție datând din sec. V—VI e.n. (S-I). Este o construcție patrulateră (4,20 m×3,60 m), cu marginile rotunjite, foarte probabil cu acoperișul în patru ape, cu o șarpantă de lemn și înveli-

[8] O. Floca, St. Ferenczi, L. Mărghitan, *Micia. Grupul de cuptoare romane de ars ceramică*, Deva, 1970, p. 38—64.

[9] S. Dumitrașcu, *Două centre de prelucrat ceramică în Crișana: Biharea (j. Bihor) și Medieșul Aurit (j. Satu Mare)*, în *Studii și comunicări de istorie a civilizației populare din România*, I, Sibiu, 1981, p. 233—240.

toarea masivă din stuf sau paie, cum pare a indica pământul negru de umplutură al cavității locuinței, construcției.

După inventarul descoperit în pământul de umplutură (până la adâncimea de 0,90 m) avem de-a face cu un atelier de lucrat piepteni de tipul cu dinți bilaterali. Au fost găsite cuțite de fier, sule de os, o greutate de lut ars, două prisnele, un depozit mic de fier (lupe și zgură cântărind 4,5 kg), nituri de bronz și mai ales multe plăcuțe și bare transversale pentru asamblat piepteni. Așchiile de os de cerb și de bovidee dovedeau că aceștia, pieptenii, fuseseră lucrați pe loc, în această construcție ce avea destinația unui *atelier de lucrat piepteni*. Nu s-a descoperit nici un pieptene finisat, terminat, fie că au fost luați și folosiți, fie că nu s-a ajuns la terminarea lor în momentul abandonării construcției. Nu insistăm asupra detaliilor inventarului deoarece atelierul a fost publicat[10], însă menționarea lui e necesară pentru a ilustra, și cu acest prilej, *șirul descoperirilor arheologice de la Biharea*, ce se concretizează arheologic cu descoperiri din neolitic până în feudalism, în ceea ce privește cercetările ce privesc săpăturile arheologice.

În atelier s-a descoperit și ceramică[11] lucrată la roata rapidă, de tipul daco-roman al descoperirilor de la Florești—Sânmiclăuș—Morești în Transilvania, Ciurel—Ipotești—Cândești în Muntenia și Dodești—Vaslui în Moldova[12]. Ceramica permite, alături de pieptenii de tip roman cu dinți bilaterali, încadrarea cronologică a atelierului în sec. V — prima jumătate a sec. VI e.n. Din punct de vedere etnic, materialul ceramic impune concret atribuirea sa populației autohtone daco-romane[13].

În pământul de umplutură s-a descoperit și o fibulă de bronz de tipul La Tène C_2[14], databilă în sec. II î.e.n. *antrenată* deci în cavitatea atelierului, a construcției în timpul folosirii lui sau ulterior.

Având în vedere că în anul 1981 s-a mai descoperit un alt atelier de lucrat piepteni cu dinți bilaterali[15], la Biharea, considerăm că ar fi posibil să avem de-a face cu un *centru meșteșugăresc* de lucrat piepteni în sec. IV/V—VI e.n., fiind cel de al doilea din vatra Daciei pentru această vreme, după cel de la Bârlad — Valea Seacă[16], descoperit și publicat de V. Palade, unde însă se lucrau piepteni cu mâner semicircular datând din sec. IV e.n.

---

[10] *Idem, Un atelier de lucrat piepteni descoperit la Biharea,* în *Crisia,* XV, Oradea, 1985, p. 61—95.

[11] *Idem. Descoperiri arheologice din sec. V—VI e.n. de la Biharea,* în *Zridava,* X, Arad, 1978, p. 81—100.

[12] D. Gh. Teodor, *Continuitatea populației autohtone la est de Carpați în secolele VI—XI e.n. Așezările din secolele VI—XI e.n. de la Dodești-Vaslui,* Iași, 1984, p. 20—49.

[13] Cf. *Idem, Civilizația romanică la est de Carpați în secolele V—VII. (Așezarea de la Botoșana—Suceava),* Buc., 1984, p. 15—73, fig. 35.

[14] Informație amabilă din partea Dr. M. Babeș care a studiat fibula; cf. și M. Comșa, *Die Slawen im Karpatisch — donanlandische Raum im 6—7 Jahrhundert,* în *Zf Arch,* 7, Berlin, 1973, p. 147—228, fig. 8/2 (Byzantinische Fibeln).

[15] S. Dumitrașcu, *Săpăturile arheologice de la Biharea, Materiale și Cercetări Arheologice,* Buc., 1986, p. 200.

[16] V. Palade, *Centrul meșteșugăresc de prelucrare a cornului de cerb de la Bârlad—Valea Seacă, datând din secolul al IV-lea e.n.* în *Studii și comunicări de istorie a civilizației populare din România,* I, Sibiu, 1981, p. 179—215.

VI. **Descoperiri arheologice vechi românești** (Pl. XVI)

În caseta deschisă între cele două secțiuni (S—I și S—II), sub nivelul unei locuințe feudale timpurii, a putut fi surprinsă, deși era distrusă de aceasta și de stâlpii unui fost solariu modern, *o locuință patrulateră* (4,65 m×4 m), cu marginile rotunjite, cu acoperișul (în două sau patru ape) cu șarpantă de lemn și învelitoare din șindrilă, stuf sau paie. S-a mai păstrat și un fragment din vatra de foc lutuită.

Din inventar s-au păstrat fragmente ceramice lucrate la roată, din pastă nisipoasă, în maniera ceramicii vechi românești, ornamentate cu striuri și benzi de linii simple și în val, ce permit datarea locuinței în sec. VIII, începutul sec. IX e.n. și atribuirea ei populației românești.[17] Inventarul păstrat al locuinței este modest, tipic pentru locuințele ce au fost folosite îndelungat, nu au fost părăsite forțat și în grabă, ci din motive biologice, omenești — bătrânețe, mutare în altă locuință, când întreg inventarul folosibil sau refolosibil este moștenit, luat sau mutat.

VII. **Descoperiri arheologice feudale timpurii** (Pl. XVIII—XXI)

1. *Locuința patrulateră.* La capătul secțiunii (S—I) a fost descoperită o locuință patrulateră (3,60 m×3,20 m), cu acoperișul în două ape, cu șarpantă de lemn și învelitoare ușoară, din șindrilă, stuf sau paie. Are instalația de foc bine păstrată — cu *cuptor de piatră*, lucrat deci din bucăți de gresie, așezat în colțul de nord-est al încăperii.

Inventarul păstrat al locuinței este modest: ceramică lucrată la roată (sunt și câteva fragmente de la *un* vas lucrat cu mâna), din pastă nisipoasă de culoare negricioasă sau cărămizie, ornamentată cu benzi de linii rare, striuri (unele până la fundul vasului); două prâsnele de fus, fragmente de fier provenind de la unelte și ustensile mici, și un pandantiv globular de bronz. Nu s-a descoperit nici un fragment de cazan de lut. Inventarul permite datarea locuinței în sec. XI—XII, iar ceramica aparține populației autohtone românești. Ceramică analoagă, datată în sec. XII—XIII a fost descoperită de R. Popa în așezarea monahală românească ortodoxă de la Voivozi[18], jud. Bihor, unde, însă, *au fost descoperite și cazane de lut.* Menționăm că în locuința de la Biharea *nu* s-a descoperit nici un fragment de cazan de lut.

2. *Locuință patrulateră.* Peste locuința datând din sec. VII—IX e.n. s-a descoperit, imediat sub solul vegetal, pata unei alte locuințe (lungă de 9 m și lată de 4 m, două locuințe, locuință cu două încăperi sau o refacere a locuinței, fapt ce nu a putut fi clar constatat din cauza condițiilor precare în care s-a păstrat), de formă patrulateră cu colțurile rotunjite. S-au găsit și două resturi de *vetre de foc* (una centrată în partea de sud a primei încăperi și a doua în capătul de nord a celei de a

[17] D. Gh. Teodor, *Teritoriul est-carpatic în veacurile V—XI e.n. Contribuții arheologice și istorice la problema formării poporului român*, Buc., 1978, fig. 52—57; *idem, Continuitatea populației autohtone la est de Carpați în secolele VI—XI e.n.*, Iași, 1984, p. 49—107; E. Zaharia, *Populația românească în Transilvania în secolele VII—VIII*, Buc., 1977, fig. 20—21; M. Comșa, *Cultura materială veche românească*, Buc., 1978, pl. XVI—XVII; S. Dumitrașcu, *Ceramică românească descoperită în Crișana (sec. VIII—XI)*, în *Crisia*, VIII, 1978, fig. 1—8.

[18] R. Popa, D. Căpățână, A. Lukács, *Cercetările arheologice de la Voivozi, Contribuții la istoria Bihorului în secolele XII—XV*, în *Crisia*, XVII, Oradea, 1987, p. 61—105, fig. 10—12.

doua încăperi, ceea ce ar putea indica o refacere sau două locuințe) *din piatră* (probabil cuptoare), distruse de lucrările agricole (se aflau parțial în mantaua stratului vegetal). Inventarul este puțin: fragmente de vase lucrate din pastă cu nisip (nisipoasă), la roată, ornamentate cu striuri și benzi rare de linii. În groapa (cavitatea) locuinței adâncite neolitice (suprapusă de locuința sau locuințele feudale timpurii), care a fost deranjată sau controlată, s-au descoperit, printre resturi menajere și ceramică, un inel de bronz și o cataramă de bronz, care, la rândul lor, permit datarea complexului feudal timpuriu în sec. XI—XII e.n. Nu s-a găsit nici un fragment de cazan de lut.

Aceste descoperiri — între care cuptorul dacic de meșteșugar își are însemnătatea sa tehnologică și istorică —, aflate într-un perimetru de 350 m², din care numai 250 m² au fost săpați efectiv, dovedește intensitatea locuirii în stațiunea de la Biharea, și la nord de valul nordic al cetății de pământ (sectorul Grădina CAP). Descoperirile ne dezvăluie evoluția multimilenară a comunității autohtone dacice, daco-romane și românești și factura civilizației și culturii sale sedentare, specifice, de neconfundat. E un indiciu sigur al necesității continuării cercetării acestui însemnat monument arheologic din nord-vestul României.

UN FOUR DACIQUE D'ARTISAN DECOUVERT A BIHAREA EN 1984

(Résumé)

L'auteur présente, dans le cadre concret, archéologique, des découvertes de la campagne de l'année 1984, *un four dacique d'artisan.*

Le four dacique d'artisan est composé d'une *chambre de combustion,* d'un *canal de feu* et de la *fosse de desserte.*

On a découvert dans le four des loupes et de la scorie de fer, de la céramique.

La céramique permet l'encadrement chronologique du four dans le IIIe s. n.è. et son attribution aux Daces libres d'époque romaine.

N'ayant pas découvert des indices du compartimentage de la chambre de combustion par *la plaque perforée,* comme aux fours de brûlage de la céramique du II—IVe s. n.è. de l'ouest et du nord-ouest de la Roumanie (tant dans la Dacie romaine — *Micia,* comme chez les Daces libres d'époque romaine — *Medieșul Aurit*), on peut encadrer la technologie du four dans le type des *fours verticaux simples.*

MONEDE ANTICE DIN JUDEȚUL SATU MARE*

GH. LAZIN — IOAN CIARNĂU

Reluăm prezentarea monedelor antice descoperite pe teritoriul județului Satu Mare[1], unele mai vechi, altele recent găsite. Lista lor[2] este următoarea:

1. **Carei**

Faustina II

AE, 15,45 g; D=27 mm. sestert.

RIC, II, p. 192, nr. 1380, var. revers (Roma), anii: 145—146.

Conservare: bună. Moneda a ajuns înainte de anul 1900 într-o colecție particulară din Carei (Vasvári Ferenz, (iar din 1985 se află în colecțiile Muzeului Orășenesc Carei (inv. III, N. 1876)[3].

2. **Culciu Mare** (com. Culciu)

M. Aurelius Commodus

AR., 1,73 g; D=19 mm.

RIC, III, p. 379, nr. 117 (Roma) anul: 185.

Conservare: bună, păstrată fragmentar (Muzeul Județean Satu Mare, inv. 31566)[4].

---

* O prezentare a acestui material, dar fără ilustrații și *Bibliografia numismatică a județului Satu Mare,* care vizează descoperirile de tezaure și monede antice izolate, precum și depozitele monetare din epoca medievală, a apărut în limba maghiară, *Szabolcs — Szatmári Szemle,* Nyírégyháza, 3, 1991, p. 335—337 (Lazin, Gheorghe, *Szatmár* megyei éremleletek)..

Bibliografia numismatică se publică în anexă, o socotim utilă celor interesați în vederea unei cât mai eficiente regăsiri a informațiilor legate de descoperirile monetare de pe cuprinsul județului Satu Mare.

[1] Gh. Lazin, *StCom Satu-Mare,* IV, 1980, p. 127—131; Gh. Lazin, Ioan Popescu, *StCom Satu-Mare,* VII—VII, 1986—1987, p. 95—99.

[2] Pentru determinare: Crawford=Michael H. Crawford, *Roman Republican Coinage,* I. Cambridge, 1974; Grueber, *Coins of the roman Republic in the British Museum,* 3 vol. Londra, 1910—1970; RIC=*Roman Imperial Coinage,* 9 vol. Londra, 1924—1982.

[3] Inf. N. Iercoșan, Muzeul Orășenesc Carei, îi mulțumim și aici.

[4] Piesa a fost găsită în anul 1978 de către Vajla Arpad în partea de hotar „Sub grădini" unde se află o întinsă așezare aparținând culturii Suciu de Sus (T. Bader, *Epoca bronzului în nord-vestul Transilvaniei,* București, 1978. passim); în același loc au apărut și complexe de locuire datate în sec. II—IV d.H.

3.00 **Dindești** (com. Andrid)

Din perimetrul localității provind un număr de cinci monede romane imperiale, denari. Piesele s-au descoperit izolat[5].

3.01 **Hadrianus**

AR., 2,73 gr.; D=19—20 mm.
RIC, III, p. 359, nr. 153 (Roma), anii: 125—128.
Conservare: bună. Moneda s-a găsit în grădina casei lui Pop Ludovic, Dindești, nr. 323.

3.02 **Lucius Verus**

AR., 2,94 g; D=17 mm.
RIC, III, p. 253, nr. 491 (Roma), anii 162 (decembrie) — 163 (toamna).
Conservare: foarte bună.
Loc de descoperire: „La Cetate".

3.03 **M. Aurelius Commodus**

AR., 2,30 g; D=17—18 mm.
RIC, III, p. 369, nr. 29 (Roma), anii: 181—182.
Conservare: bună.
Loc de descoperire: vezi piesa 3. 01.

3.04 **M. Aurelius Commodus**

Denar roman, suberatus, ilizibilă. Detaliile aversului conduc spre Commodus; 2,14 g; D=16—18 mm.
Conservare: slabă.
Loc de descoperire: lotul Școlii generale.

3.05 **Septimius Severus**

AR., 2,43 g; D=17 mm. Moneda perforată, ilizibilă.
Reprezentarea aversului indică pe Septimius Severus.
Conservare: slabă.
Locul de descoperire: Lotul Școlii generale.

4. **Medieșul Aurit** (com. Medieșul Aurit)

AR., 1,80; D=16—18 mm.
RIC, III, p. 380, nr. 151 (Roma), anul 185
Conservare: bună.
Loc de descoperire: „Șuculeu", anul 1975 (Muzeul Județean Satu Mare, inv. 31567)[6].

---

[5] Monedele descoperite la Dindești se află în colecția prof. Ioan Ciarnău din localitate.

[6] S. Dumitrașcu — T. Bader, *ActaMN*, IV, 1967, p. 107—126; idem, *Așezarea dacilor liberi de la Medieșul Aurit*, (I), Muzeul de Istorie Satu Mare, Oradea 1967. Cât privește moneda în discuție, există mai multe referiri: *„Dacia*, N.S., XX, 1976,

5. **Orbău** (com. Cehal)

L. Calpurnius Piso Frugi
AR,. 3,65 g; D=17—18 mm.
Grueber, I, p. 260, nr. 1942, a, (Roma), anul 88 î.H.
Crawford, I, 1974, p. 340, nr. 340/1, (Roma), anul 90 î.H. Descoperită de Maier Aurel în anul 1988, luna septembrie cu ocazia unor munci agricole.
Conservare: bună (Muzeul județean Satu Mare, inv. 31565).

6. **Satu Mare** (Colecția Muzeului Județean, inv. 31557).

Monedă de *„imitație de tip Alexandru — Filip al III-lea Arideul,* tetradrahmă de argint, fără a se cunoaște locul de descoperire, a a intrat în colecția Muzeului Județean în anul 1985, luna august. AR., 16,62 g; D=26—28 mm.
Avers, Capul lui Herakles, coafat cu blană de leu, în profil spre dreapta, deasupra capului perle (o pătrime de cerc), părul ondulat pe frunte, urechea este redată printr-un semicerc și o globulă, buzele globulare, nasul profilat, ochiul globular între două semicercuri, deasupra urechii o contramarcă.
Revers. Zeus Aetaphoros șezând pe tron spre stânga. În mâna dreaptă ține o acvilă iar cu cea stângă se sprijină pe sceptru. În spatele lui Zeus, pe vericală au existat litere, aproape complet ilizibile acum, de la numele lui Alexandru cel Mare sau Filip al III-lea Ariedeul; sub tron o monogramă. Zeus este bine redat, capul cu barbă, corpul cu musculatură proeminentă, mâna în care ține acvila este redată din două segmente. Reversul are o tăietură care desparte tronul de capul lui Zeus, incizia nu perforează moneda. Conservarea bună.

Moneda descrisă mai sus, prin stil, greutate și modul se înscrie în prima grupă a acestui tip monetar[7]. Datarea: sfârșitul sec. III, începutul sec. II î.H.

7. **Satu Mare** (colecția Muzeului Județean, inv. 31558).

Monedă de tipul „cu cifre romane". A intrat în colecția Muzeului județean la aceeași dată cu piesa de tip Alexandru-Filip al III-lea, nici acestei piese nu i se cunoaște locul de descoperire.
AR., 12,68 g; D=21—25 mm.
Avers. Cap uman cu înfățișare tânără, fără barbă, cunună de lauri, în profil spre stânga. Părul este redat prin linii care se unesc în unghiuri ascuțite în creștetul capului, cununi din trei rânduri de frunze. Ochiul redat printr-o globulă între două semicercuri, gâtul

---

p. 279, nr. 76 (descoperire de monedă romană imperială), *Crisia,* VII 1977 (S. Dumitrașcu, N. Chidioșan, *Așezarea dacică de la Zerindul Mic, comuna Zerind, jud. Arad*), p. 55, fig. 3, nr. 13, ca emitent apare Septimius Severus, Informațiile din *Docia,* N.S., XX și *Crisia,* VII, au fost preluate de Gh. Lazin, *StCom Satu-Mare,* IV, 1980, p. 128—129. Piesa în realitate aparține lui Commodus, și pentru prima dată se publică corect acum. Menționăm că este singura monedă apărută până acum în cadrul Complexului dacilor liberi de la Mediești Aurit; denarul a fost găsit în umplutura unei gropi, la adâncimea de 1,60 m (săpături T. Bader, materiale inedite), în asociere cu material ceramic specific.

[7] C. Preda, *Monedele geto-dacilor,* București, 1973, p. 328, și urm., pl. LXXII.

este marcat de o linie arcuită, urechea este reprezentată printr-un semicerc, nasul drept, împrejur cerc perlat.,
Revers. Pe revers se află calul și călărețul în trap spre stânga. Călărețul are capul globular și o singură mână (stânga) care se îndoaie spre spate. Calul, voluminos, ține piciorul drept din față și cel stâng din spate ridicate, copite globulare, coamă perlată, coadă groasă. Sub burta calului un punct incizat (contramarcă?), în spatele călărețului cifra romană IV, având capetele globulare, împrejur cerc de perle. Datare: sfârșitul sec. III, începutul sec. II î.H. Conservare: bună. Ca nominal se înscrie în rândul tetradrahmelor.
Monedele de acest tip sunt încadrate de C. Preda[8], în grupa B: „Grupa cu cap uman fără barbă (Apollo)".

* * *

Referitor la monedele descrise mai sus, se impun câteva precizări, nu facem referiri la piesele cu nr. 1, 6 și 7, deoarece lipsesc deopotrivă locul și contextul de descoperire. Cu toate acestea, există posibilitatea ca piesa de tipul „Cu cifre romane" să provină din grupa monedelor de tip Tulghieș Mireșu Mare, monede caracteristice pentru zona de nord și nord-vest a Daciei, cu atât mai mult cu cât cele două localități sunt învecinate județului Satu Mare[9].

Cât privește cea mai recentă descoperire monetară pezentată în aceste rânduri (Orbău, 1988), menționăm că ea reprezintă cea de a doua piesă de acest tip apărută în părțile sătmărene, o monedă similară este cunoscută ca făcând parte din tezaurul descoperit la Satu Mare în anul 1880[10].

Denarul emis de Commodus, găsit la Culciu Mare, reprezintă un element important în încercarea de fixare cronologică (post-quem), a vestigiilor descoperite în partea de hotar „Sub grădini", unde alături de marea locuire din epoca bronzului, cultura Suciu de Sus[11], au apărut complexe de locuire (locuințe, gropi), databile în sec. II—IV d.H.[12].

Denarul descoperit la Medieșul Aurit, în stațiunea de la „Suculeu", se leagă nemijlocit de marele complex al dacilor liberi, cercetat în mare parte; este deocamdată singura monedă aflată în așezare, și care prin implicațiile sale cronologice, prin corelare cu alte materiale (metal, ceramică), conferă noi elemente în încercarea de stabilire a începuturilor așezării [13].

---

[8] Pentru monedele de acest tip: bibliografia, datarea și aria de răspândire, C. Preda, *op. cit.*, p. 87, și urm. pl. XII, 11—12.

[9] Asupra acestei descoperiri: D. Popescu, *Le trèsor de monnaies «daces» de Tulgheș, Dacia*, IX—X, 1941—1944, p. 201—242: Kerényi Andras, *Nagyniresi barbár tetradrahmlelet, NumK* XLII, 1944, p. 9—14; I. Winkler, *O mincich dàkû a gètu, Numismaticky Sborniky*, V, Praha, 1958, p. 9—14; idem, *ActaMN*, VI 1969, p. 67—91; C. Preda, *op. cit.*, p. 75 și urm.

[10] I. Winkler, *Tezaure monetare*, Oradea, 1968; p. 19—36.

[11] T. Bader, *Epoca bronzului*, p. 123—124.

[12] Aceste complexe au apărut în săpăturile efectuate pentru epoca bronzului de către T. Bader. Material inedit, Muzeul Județean Satu Mare.

[13] S. Dumitrașcu — T. Bader, *ActaMN*, IV, 1967, p. 107—126; idem, *Așezarea dacilor liberi de la Medieșul Aurit*, Oradea, 1967; S. Dumitrașcu, *Apulum*, X, 1972, p. 669—684.

Lotul de monede găsite la Dindești, se leagă de locurile din sec. II—IV d.H. din zonă[14], completând astfel harta descoperirilor din prima jumătate a mileniului I d.H. Acestor cinci piese li se adaugă o descoperire din aceeași epocă, un denar emis de Hadrian între anii 119—123[15].

LA MONNAIE ANTIQUE AU DÊPARTEMENT DE SATU MARE

(Résumé)

Il y sont présentées 11 monnaies antiques déconvertes au département de Satu Mare (no. 2; 3.00—3.05; 4; 5), ou étant dans les coléctions du Musée départamental et la Musée de la Ville Carei (no. 1; 6—7), mais dont ou ne connaît pas le lieu de provenance. De celles-ci ou remarque pour leur importance les pièces qui proviennent de Culciu Mare, Mediesul Aurit et Orbău.

A côte de la présentation de ces découverts, dans l'annexe, l'auteur a fait la *Bibliographie numismatique du départament de Satu Mare*, qui comprend l'époque antique et mediévale, mentionant que pour le moyen age ou n'a identifié que les references aux trésor et non pas aux déconvertes isoloes ayant donné que le matériel numismatique qui y entre est très nombreux mais presqu' en totalité on ne fait pas de référence à leur provenance.

BIBLIOGRAFIA NUMISMATICĂ A JUDEȚULUI SATU MARE
(antică și medievală)

LA BIBLIOGRAPHIE NUMISMATIQUE DU DÉPARTEMENT DE SATU MARE
(antique et médievale)

1. BADER, TIBERIU, *Descoperiri monetare în Câmpia Someșană*, Baia Mare, 1967.
2. BADER, TIBERIU, *Tezaurul monetar de la Rătești, Tezaure*, p. 83—98.
3. BADER, TIBERIU, *Alte tezaure monetare descoperite în județ, Tezaure*, p. 131—134.
4. BADER, TIBERIU, *Tezaurul monetar de imitații de tetradrahme descoperite la Turulung (jud. Satu Mare), MIRSR*, 1974, p. 13—14.
5. BADER, TIBERIU, *Tezaurul monetar cu imitații de tip Filip II, descoperit la Turulung (jud. Satu Mare), ActaMN, XII*, 975, p. 75—92.
6. BADER, TIBERIU, *Un tezaur monetar de argint descoperit în comuna Turulung (județul Satu Mare), SCN*, VI, 1975, p. 173—174.
7. BADER, TIBERIU, *Contribuții la cunoașterea istoriei orașului Satu Mare. Descoperiri arheologice (I) StCom Satu Mare*, III, 1975, p. 19—45.
9. BADER, TIBERIU, GHEORGHE, LAZIN, *Mărturii arheologice*, p. 5, 7, 13—14, 16.
10. BLANCHET, ADRIEN. *Traité de monnaies Gauloises*, II, Paris, 1905.
11. BUTNARIU, VIOREL. *Monede romane postaureliene în teritoriile carpato-dunăreano-pontice (anii 275—491), I.* Perioada 275—324, *ArhMold*, XI, 1987, p. 113—140.
8. BADER, TIBERIU, WINKLER, IUDITA. *Al doilea Tezaur de denari romani imperiali descoperit la Ghirișa (com. Beltiug, jud. Satu Mare), StCom Satu Mare*, IV, 1980, p. 85—126.

[14] Gh. Lazin—I. Németi, *Crisia*, II, 1972, p. 199—213; I. Németi, SCIVA, 2, 1983, p. 134—150.

[15] Gh. Lazin. *STCom Satu-Mare*, I. 1969, p. 112, nr. 5.

12. BUTNARIU, VIOREL. *Monede romane postaureliene în teritoriile carpato-dunăreano-pontice (anii 275—494)*, II, Perioada 324—383, *ArhMold*, XII, 1988, 131—196.
13. CHIRILA, EUGEN, NÉMETI, IOAN. *Tezaurul monetar de la Hotoan, sec. XV—XVI, Tezaure*, p. 61—81.
14. CHIRILA, EUGEN, ZDROBA, MIRCEA. *Tezaurul monetar de la Terebești, sec. XVIII, Tezaure*, p. 99—119.
15. CHIRILA, EUGEN, LUCACEL, VASILE, MILEA, ZAHARIA, NÉMETI, IOAN. *Descoperiri monetare antice în Transilvania (VII), ActaMP*, VII, 1970, p. 508—509.
16. CHIRILA, EUGEN, DUMITRAȘCU, SEVER, MĂLĂESCU, DUMITRU. *Descoperiri monetare antice în Transilvania (VI); Apulum*, IX, 1971. p. 169—172.
17. CHIRILA, EUGEN, SOCOLAN, AUREL. *Descoperiri monetare antice bizantine și feudale, Tezaure — Maramureș*, p. 66—70.
18. CHIRILA, EUGEN, DUMITRAȘCU, SEVER, EMÖDI, IOAN, LAZIN, GHEORGHE, NANASI, ZOLTAN, NÉMETI, IOAN, PEPELEA, VASILE, *Descoperiri monetare antice în Transilvania, Ix, StCom Sibiu*, 18, 1974, p. 135—139.
19. CHIRILA, EUGEN, LUCACEL, VASILE. *Descoperiri monetare antice în Transilvania* (XVI), *Acta-MP*, III, 1979, p. 137—138.
20. CHIRILA, EUGEN, LAZIN, GHEORGHE. *Tezaurul monetar de la Tășnad, sec. XV—XVII, ActaMP*, VII, 1984, p. 301—308.
21. CHIȚESCU, MARIA. *Numismatic aspects of the history of the Dacian state. The roman republican coinage in Dacia und Geto-Dacian coins of Roman type, BAR — International*, series — 112, Oxford, 1982.
22. DESSEWFFY, MIKLOS, *Barbár pénzek*, Budapest, I—IV, 1910.
23. DESSEWFFY, MIKLÓS. *Ujabb adatok a Koisztobókus pénzek csoportjához, Numk*, XIV, 1914.
24. DUDAȘ, FLORIAN. *Descoperiri de monede și tezaure monetare romane în vestul și nord-vestul României, Gaudeamus*, II, Oradea, 1969, p. 35—45.
25. DUMITRAȘCU, SEVER, BADER, TIBERIU. *Așezarea dacică de la Medieșul Aurit, ActaMN*, IV, 1967, p. 107—126.
26. DUMITRAȘCU, SEVER, BADER, TIBERIU, *Așezarea dacilor liberi de la Medieșul Aurit (I)*, Oradea, 1967.
27. DUMITRAȘCU, SEVER, MĂRGHITAN, LIVIU. *Așezări și descoperiri dacice din vestul și nord-vestul României, Sargeția*, VIII, 1971, p. 45—55.
28. DUMITRAȘCU, SEVER. *Stadiul cercetărilor privind istoria și arheologia dacilor liberi din Crișana, Sargeția*, XI—XIII, 1974—1975.
29. DUMITRAȘCU, SEVER, CHIDIOȘAN, NICOLAE, *Așezarea dacică de la Zerindiul Mic, comuna Zerind (județul Arad), Crisia*, VII, 1977, p. 45—64.
30. DUMITRAȘCU, SEVER. *Dacii liberi din vestul și nord-vestul României, Crisia*, VII, 1977, p. 65—76.
31. DUMITRAȘCU, SEVER. *Dacii liberi din vestul și nord-vestul României în vremea Daciei romane.* Rezumatul tezei de doctorat, București, 1978.
32. DUMITRAȘCU, SEVER. *Dacia apuseană*, Oradea, 1993.
33. GLODARIU, IOAN. *Considerații asupra circulației monedei străine în Dacia (sec. I î.e.n.—I e.n.), ActaMN, VIII*, 1971, p. 71—90.
34. GLODARIU, IOAN. *Importuri elenistico-italice în Dacia preromană, sec. II-î.e.n.—I e.n., Crisia*, II, 1972, p. 45—57.
35. GLODARIU, IOAN. *Relațiile comerciale ale Daciei cu lumea elenistică și romană*, Cluj-Napoca, 1974.
36. GOHL, ÖDÖN. *Koisztobókus éremlelet Aranyos-Medgyesen, Numk*, III, p. 4—8.
37. GOHL, ÖDÖN. *Numk*, III, p. 4—7.
38. GOHL, ÖDÖN. *Note sur le monnaies barbares de la Hongrie. Proces verbaux et memoire du Congres international de numismatique*, Bruxelles, 1910, p. 645 și urm.
39. GOHL, ÖDÖN, *NUMK*, VI, 1907, p. 66.
40. GOHL, ÖDÖN. *Numk*, XIV, 1915, p. 14.
41. GOHL, ÖDÖN, *Magyarország barbárpénzeinek áttekintése, Az érem*, III, 1925, p. 2 și urm.
42. GOHL, ÖDÖN. *Barbár aprópénzek és darabolási rendszereik Numk*, XXV, 1926, p. 39.
43. GOSS, KARL. *Chronik de archeologischen Funde Siebenbürgen. AVSL*, XIV, 1877, p. 77.

44. FERENCZI, ŞTEFAN, *Az erdely dákok pénzeiről*, Cluj, 1947, p. 10.
45. FINALY, G. *Arh Anzeiger*, 1904, p. 150.
46. HAMPEL JOSEF. *A.M.N. Muzeum, Erem- és Régiségosztályának gyarapodása június havában, AchÉrt*, XIV, 1880, p. 232.
47. HOMAN, BALINT, *Magyar pénztörténet 1000—1325*, Budapest, 1916, p. 291.
48. ILIESCU, OCTAVIAN. *Tezaurul de obiecte premonetare de la Căuaş, Creşterea colecţiilor. Caiet selectiv de informare*, 23—24, 1968, p. 87—88 (editat de Biblioteca Academiei, Bucureşti).
49. KOLNIKOVA, EVA. *Dako-Getische Münzen und einige Probleme des keltische Münzwesens aus der Slowakei, SCN*, V, 1971, p. 39—40.
50. KOVÁCS, ISTVÁN. *Az ógörög barbarus és római köztársasági ezustérmeken látható utólagos bevágásokról, Erdély Múzeum*, XLV, 1940,, p. 301 şi urm.
51. LAZIN, GHEORGHE. *Circulaţia monetară din nord-vestul României (sec. II—IV), StCom Satu Mare*, I, 1969, p. 111—120.
52. LAZIN, GHEORGHE, NÉMETI, IOAN. *Descoperiri dacice din sec. II—IV în zona Carei, Crisia*, II, 1972, p. 199—213.
53. LAZIN, GHEORGHE. *Cercetări arheologice în sudul judeţului Satu Mare (zona Tăşnad)* I, *StCom Satu Mare*, III, 1975 p. 61—75.
54. LAZIN, GHEORGHE. *Monede antice din colecţiile Muzeului judeţean Satu Mare, StCom Satu Mare*, IV, 1980, p. 127—131.
55. LAZIN, GHEORGHE. *Mărturii arheologice, p. 13—16.*
56. LAZIN, GHEORGHE. *Descoperiri dacice din sec. III î.e.n. — I e.n. în judeţul Satu Mare, StCom Satu Mare V—VI*, 1981, 1982, p. 78—80.
57. LAZIN, GHEORGHE. *Ceramica ştampilată din secolele III—IV e.n. descoperită în nord-vestul României, StCom Satu Mare*, V—VI, 1981—1982, p. 123—135.
58. LAZIN, GHEORGHE, LAZIN, MARILENA, — ALEXANDRU SĂŞIANU. *Monede antice în vestul şi nord-vestul României, StCom Satu Mare*, V—VI, 1981—1982, p. 677—680.
59. LAZIN, GHEORGHE, IOAN, POPESCU. *Monede antice mai recent descoperite în judeţul Satu Mare, StCom Satu Mare*, VII—VIII, 1986—1987, p. 95—99.
60. LAZIN, GHEORGHE. *Szatmár megyei éremleletek, Szabolcs-Szatmári Szemle, Nyíregyháza*, 3, 1991, p. 335—337.
61. LAZIN, GHEORGHE, CIARNĂU, IOAN. *Monede antice din judeţul Satu Mare, StCom Satu Mare*, IX—X, 1992—1993, p.
62. LUPU, NICOLAE, *Cu privire la aspectele caracteristice ale circulaţiei denarului republican roman în Dacia şi Pannonia, în secolele I î.e.n. — I e.n., StCom Sibiu*, 19, 1975 — p. 52—80.
63. MITREA, BUCUR. *Penetrazione comerciale e circolazione monetaria nella Dacia prima della conquista, ED, X*, 1945, p. 3—154.
64. MITREA, BUCUR, *Trente années de decouvertes monétaire en Roumaine: 1957—1987, Dacia*, XXXII, nr. 1—2, janvier—decembre, p. 218—230.
65. MOISIL, CONSTANTIN, *Monedele geto-dacilor, BSNR*, XV, 1920
66. MOISIL, CONSTANTIN, *Academia Română, Dezbateri*, LXIV, 1913—1945, p. 299.
67. MUREŞANU, POMPEI. *Contribuţii etnografice la terminologia unor elemente de cultură agricolă din judeţul Satu Mare, AMET*, VIII, 1976, p. 191, nota 60.
68. NÉMETI, IOAN. *Nord-vestul României de la Hallstattul târziu până la Latène-ul mijlociu, Rezumatul tezei de doctorat*, Cluj-Napoca, 1979.
69. PAPP, FRANCISC, IUDITA, WINKLER. *Monede poloneze din secolele XV—XVII în Transilvania, ActaMN*, III, 1966, p. 197—211.
70. PAPP FRANCISC, IUDITA, WINKLER. *Tezaurul monetar de la Viile Satu Mare, Tezaure*, p. 121—130.
71. PINK, KARL. *Die Münzprägung der Östkelten und ihrer Nachbarn, Diis Pann*, ser. II, fasc. 15, Budapest, 1939.
72. PINK, KARL. *Einführung in die Kektische Münzkund mit besonderer Berückinsichtigung des Osterreichisen Raumes, ArchAut*, Beiheft, 4, 2. verbessterte Auflage, Wien, 1960.
73. PREDA, CONSTANTIN. *Probleme de numismatică daco-getică, SCN, III*, 1960, p. 43—79.
74. PREDA, CONSTANTIN. *Monedele geto-dacilor*, Bucureşti, 1973.
75. PREDA, CONSTANTIN. *Circulaţia monedelor postaureliene în Dacia, SCIVA*, 26, 4 1975, p. 441—486.

76. PROTASE, DUMITRU, BADER, TIBERIU. *Tezaurul de denari romani imperiali de la Ghirișa, Tezaure*, p. 37—59.
77. ROȘKA, MARTON. *Erdély régészeti repertoriuma, I, Öskor, Thesaurus antiquitatum transilvanicarum, I, Praehistorica* Cluj, 1942.
78. SABĂU, IOAN. *Circulația monetară în Transilvania secolelor XI—XIII, în lumina izvoarelor numismatice, SCN, II*, 1958 p. 269—301.
79. SAȘIANU, ALEXANDRU. *Moneda antică în vestul și nord-vestul României*, Oradea, 1980.
80. SZEKELY, ZOLTÁN. *Un tezaur monetar din sec. al XVI-lea găsit la Satu Mare, SCN*, I, 1957, p. 241—246.
81. SZEKELY, ZOLTÁN. *Știri cu privire la unele descoperiri monetare din Transilvania, SCN*, I, 1957, p. 473.
82. *Történelmi és Régészeti Ertesitő*, Timișoara, I, 1875 (TRÉT).
83. URSU, VIORICA, LAZIN, GHEORGHE. *Un tezaur monetar din sec. al XVII-lea descoperit la Târșolț STCom Satu Mare*, III, 1975, p. 87—96.
84. VENDE, ALADÁR, *Szatmár Vármegye őskora, Szatmár, Vármegye*, Budapest, f.a. p. 402—411.
85. WINKLER, IUDITA. *Contribuții numismatice la istoria Daciei, SCS*, Cluj, seria III, științe sociale, an. VI, nr. 1, 2. 1955, p. 13—180.
86. WINKLER, IUDITA. *O mincich dátu a gétu, Numismaticky Sbornik*, V, 1958, p. 5—43.
87. WINKLER, IUDITA. *Über daco-getische Münzenschätze, ActaArchCarp*, VIII, 1—2, 1966, p. 83—104.
88. WINKLER, IUDITA. *Drahma și hemidrahma în sistemul monetar al dacogeților ActaMN*, III, 1966, p. 75—89.
89. WINKLER, IUDITA. *Schatzfunde römischer Silbermünzen in Dakien bis zum Beginn der Dakerkriege, Jahrbuch für Numismatik und Geldgeschichte*, 17, 1967, p. 122—156.
90. WINKLER, IUDITA. *Considerații asupra tezaurului de la Mediești Aurit, Tezaure*, p. 5—17.
91. WINKLER, IUDITA. *Tezaurul de denari romani de la Satu Mare. Tezaure*, p. 19—36.
92. WINKLER, IUDITA. *Zur relativen Chronologie der dacogetischen Münzen, ActaArchCarp*, X, 1968, 1—2, p. 111—115.
93. WINKLER, IUDITA. *Ștanțele și stilul monedelor geto-dacice, Apulum*, VII/1, 1968, p. 209—228.
94. WINKLER, IUDITA. *Tipurile monetare ale daco-geților și aria lor de răspândire (partea a II-a), ActaMN*, VI, 1969, p. 67—91.
95. WINKLER, IUDITA. *Perioada emiterii monedelor și dreptul monetar la getodaci, ActaMN, VII*, 1970, p. 93—108.
96. WINKLER, IUDITA. *Aspecte ale problematicii monedelor emise între anii 250—150 î.e.n., în arcul carpatic, File de Istorie*, III, Bistrița, 1974, p. 165—180.
97. WINKLER, IUDITA *Observații și rectificări la „Monedele geto-dacilor", ActaMN, XII*, 1975, p. 95—105.

*

* *

În anexă la articolul *Monede antice din județul Satu Mare*, respectiv *Bibliografia numismatică a județului Satu Mare* (antică și medievală), nu am inclus semnalările apărute în cronicile din revistele *SCIV(A)* și respectiv *Dacia*, pe considerentul că în studiile menționate în cadrul *Bibliografiei*, unde sunt analizate descoperirile monetare, se reiua și informațiile primare menționate în cadrul celor două reviste, informații care în bună parte sunt de multe ori incomplete.

REPERTORIUL ARHEOLOGIC AL LOCALITĂȚII GHENCI (COM. CĂUAȘ, JUD. SATU MARE)

IOAN NÉMETI

Teritoriul satului Ghenci din punct de vedere geografic se întinde între Câmpia Careiului și Câmpia Ieriului. Satul se află pe marginea șoselei Carei—Tășnad, la cca opt km sud-est de orașul Carei. Teritoriul satului, după forma de suprafață, este monoton, brăzdat de o serie de albii de pâraie părăsite, azi canalizate. În general, zona localiății prezintă un relief de o mică înălțime, cu altitudinea generală de 120 m deasupra mării. În antichitate zona avea un aspect mlăștinos cu grinduri întinse neinundabile, în ansamblul ei foarte prielnic pentru habitat.

Pe teritoriul localității, care cuprinde o parte din terasa joasă a Ieriului, au fost descoperite vestigii ale trecutului, urme ale unui habitat, încă din epoca neolitică.

A. **Ghenci — Movila Spânzurătorii**

În anul 1968 la cca doi km sud de localitate pe teritoriul unei movile, în cadrul unei cariere de nisip au fost descoperite morminte de incinerație în urnă[1], încadrate ulterior în finele Hallstatt-ului târziu ($Ha.D_2$). Tot aici a fost dezvelită și o vatră de lut cu diametrul maxim de 1,50 m, care eventual ar fi putut aparține la un „ustrinum". La acest punct de hotar au mai fost descoperite două morminte încadrate în sec. V e.n.[2] În cadrul nisipăriei au mai fost descoperite incidental fragmente ceramice din epoca feudalismului timpuriu care după toate probabilităților provin de la morminte de înhumație[3] (fig. 9/4,5 : 10/1). Aceste fragmente ceramice sunt lucrate la roată din pastă folosind ca degresant pietre mărunte, au o culoare neagră, ornamentate cu benzi simple sau în val.

B. **Ghenci — Vatra satului**

În grădina lui L. Bartha (nr. casei este 43) în primăvara anului 1968, pe malul lacului „Ciurgo" (Csorgo) a fost găsit un topor de piatră[4]. Tot din vatra satului, fără locul de descoperire precizat (strada Careiului) cu

---

[1] I. H. Crișan, ActaMN, 1, 1964, fig. 7/1—7; Idem, *Materiale dacice din necropola și așezarea de la Ciumești și problemele raporturilor dintre daci și celți în Transilvania*, Baia Mare, 1966, fig. 28/1—2, 4—6; I. Németi, Dacia, N.S. 26, 1982, p. 130, fig. 4.

[2] I. Németi, ActaMN, 4, 1967, p. 499—506; Idem. StCom Satu Mare, 1, 1969, p. 121—123; Idem, SCIVA, 34, 2, 1983, p. 134—149.

[3] S. Dumitrașcu, Crisia, 8, Oradea, p. 67.

[4] I. Németi, StCom Satu Mare, VII—VIII (1986—1987), p. 27, fig. 24/1—3.

ocazia săpării unei fântâni a fost deranjat un mormânt de inhumație. La „picioarele" scheletului se afla un vas-borcan de culoare cenușie, lucrat cu mâna, ornamentat pe buză cu alveole. Pasta vasului este grosieră, ca degresant este folosit calcar pisat, arderea este slabă. Vasul este spart a fost reconstituit în desen. Dimensiuni: î=11 cm; d.g.=9 cm; d.f.=6 cm (fig. 8/2).

C. **Ghenci — Malul canalului**

Lângă șoseaua Ghenci-Căuaș, la cca 1,5 km de la capătul satului pe malul unui canal săpat în anul 1970 au fost culese fragmente ceramice și alte materiale neolitice[5]. În profilul șanțului s-au observat depuneri slabe ale unei așezări din neoliticul târziu.

D. **Ghenci — Pădurea ciorilor**

În vara anului 1970, în partea hotarului spre Sînmiclăuș lângă punctul de hotar numit „Pădurea ciorilor" pe arătură a fost găsit un celt din bronz[6].

E. **Ghenci — Togul mare**

În toamna lui 1982, I. Jakab (nr. casei este 379) a găsit întâmplător la punctul numit Togul mare (locul unde era odinioară ferma lui Alex. Kardos) la stânga drumului Ghenci-Sânmiclăuș o spadă cu garda mânerului formată în cupă cu buton (Schalenknaufschwerter)[7] încadrată în Ha. B_1.

F. **Ghenci — Lutărie**

Lângă drumul spre Sînmiclăuș la cca 150 m de la grajdurile C.A.P.-ului cu ocazia exploatării lutului au fost descoperite mai multe complexe arheologice datate din diferite perioade ale antichității. Dintre aceste complexe a fost publicată doar groapa nr. 1/1982, datată din Hallstatt-ul târziu[8]. Canalul săpat în anul 1970 a tăiat marginea acestei zone mai ridicate, fiind deranjate alte complexe arheologice.

Groapa nr. 2/1986

Groapa a fost surprinsă lângă drumul de țară spre satul Sînmiclăuș. Se adâncește treptat în lutul galben, fără să aibă o formă regulată și fundul amenajat. Groapa a fost săpată pentru lut. Dimensiuni: l=3,75 m; lățimea=2,60 m, adâncimea maximă de 1,50 m (fig. 1/1). Groapa conținea foarte multe fragmente ceramice, oase de animale, cenușă și cărbuni. Ceramica se împarte în două categorii: vase lucrate cu mâna și vase lucrate cu roata olarului.

Vase lucrate cu mâna

— Ceașcă de culoare cenușie cu toarta supraînălțată (fig. 1/4),

— Fragmente de vase de culoare neagră în exterior și cărămizie în interior, ornamente cu proeminențe mari (fig. 2/4, 5),

---

[5] Ibidem, fig. 24/1—2.

[6] T. Bader, *Epoca bronzului în nord-vestul Transilvaniei, Cultura pretracică și tracică*, București, 1978, p. 123, pl. LXXXVI/11.

[7] N. Iercoșan, ActaMP, 8, 1984, p. 121—122, pl. I/1, la; II.

[8] I. Németi, ActaMP, 8, 1984, p. 133, fig. 7/5, 10; 8/1—9; Idem, SCIVA, 39, 2, fig. 3/2; 5/7—12.

— Castroane fragmentare cu buza trasă spre interior, ornamentate cu proeminențe verticale (fig. 3/1, 2),

— Fragmente din vase de tip borcan, ornamentate cu proeminențe și cu brîu alveolat (fig. 3/3—6).

Vase lucrate cu roata olarului

— Cești și căni de culoare cenușie cu toarta supraînălțată (fig. 1/2; 3/7),

— Castroane cu muchia buzei îngroșată și trasă spre interior (fig. 1/5; fig. 2/2),

— Străchini și castroane cu marginea buzei trase spre interior (fig. 2/1, 3).

Din această groapă provine un obiect lucrat dintr-o placă de os, perforat în trei locuri, având lungimea de 10,5 cm, folosit probabil pentru țesut (fig. 1/3).

În urma unei nivelări de teren au apărut alte complexe arheologice, care s-au conturat bine în lutul galben, având destinația gropilor menajere.

Groapa A/1986. O groapă menajeră distrusă aproape în întregime. Conținea câteva fragmente ceramice, care aparțin dacilor liberi de epoca romană (fig. 11/2—4; 5, 7, 8, 10).

Groapa B/1986. O groapă distrusă, păstrându-se „in situ" doar fundul ei. Din această groapă au fost recuperate fragmente ceramice lucrate cu mâna și cu roata olarului de Latène mijlociu, oase de animale și cărbuni (fig. 5/5—7).

Groapa C/1986. S-a conturat perfect în lutul galben, păstrându-se „in situ" doar o mică porțiune din fund. Din conținutul gropii au fost recuperate:

— Fragmente dintr-o ceașcă lucrată la roată, de culoare cenușie cu toartă supraînălțată (fig. 4/2),

— Fragmente de castroane cu buza trasă spre interior, lucrate cu mâna (fig. 4/3),

— Fragmente din vase de tip borcan, ornamentate cu brâu alveolat (fig. 4/1, 4, 8),

— Fragmente din fusaiole ornamentete cu linii incizate (fig. 4/5, 6).

Groapa nr. 1/1986. Groapa a fost răscolită în urma transportării lutului, păstrându-se „in situ" doar o mică porțiune dar cu un bogat material arheologic:

— Vas-borcan fragmentar lucrat cu mâna de culoare cărămizie. Pasta vasului este grosieră cu pietricele folosite ca degresant. Dimensiuni: î=11,5 cu (?); d.g. =8,5 cm; d.f.=9 cm (fig. 8/3),

— Ulcior amforoidal de culoare cenușie-închisă, lucrat la roată, fragmentar. Dimensiuni: î=25 cm (?); d.f.=8 cm (fig. 9/1),

— Castron de culoare cenușie-deschisă, lucrat la roată, fragmentar (fig 9/3),

— Vas-borcan lucrat cu mâna de culoare brună, fragmentar. În pastă ca degresant era folosit nisip cu granulație fină (fig. 9/2),

— Clopoțel lucrat din fier, foarte corodat. Dimensiuni: l=8 cm; lățimea maximă de 6,5 cm (fig. 8/4).

Groapa nr. 3/1986

La cca cinci metri de la marginea drumului în lutul galben s-a conturat o pată neagră cu diametrul maxim de 1,25 și adâncimea de 0,30 m Din conținutul gropii au fost recuperate:

— Brăzdar lucrat din fier, lama rotunjită spre vârf, se lărgește în partea superioară unde prin îndoirea plăcii s-au obținut cele două aripioare-manșon pentru fixarea brăzdarului pe talpa de lemn a plugului. Brăzdarul este ușor arcuit pe axul longitudinal, fiind puternic oxidat și corodat. Dimensiuni: lungimea totală=16 cm; lățimea maximă a lamei= 9 cm; grosimea maximă a plăcii din care a fost confecționat este de 1,2 cm (fig. 10/3)

— Fusaiolă bitronconică, de culoare neagră, îngrijit executată (fig. 10/4),

— Câteva fragmente de vase, necaracteristice.

La cca doi metri de la acest complex, răscolită de lama buldozerului se contura groapa nr. 4/1986, care conținea foarte multă cenușă, cărbuni, câteva fragmente de vase necaracteristice (din epoca feudalismului timpuriu), o cantitate importantă de zgură de fier și bucăți mari de chirpici (lut ars). Din cele observate putem deduce că pe acest loc a fost distrus probabil un cuptor de redus minereuri de fier.

Din zona „Lutăriei" precum și din pământul excavat din canal au mai fost culese fragmente ceramice din Hallstatt-ul târziu (fig. 5/1—4); din epoca Latène (fig. 4/7); din sec. III—IV și din feudalismul timpuriu (fig. 11/1).

G. In partea stângă a drumului Ghenci—Sînmiclăuș prin cercetări de teren, pe o ușoară ridicătură a fost identificată o așezare din epoca Latène mijlociu. Au fost adunate de pe arătură fragmente ceramice lucrate la roată și cu mână (fig. 6/1—3).

H. Tot în această zonă, pe partea dreaptă a drumului, între drumul spre satul Rădulești și o albie părăsită se întinde o așezare din epoca feudalismului timpuriu. Au fost culese numeroase fragmente ceramice lucrate la roată aparținând veselor de tip borcan sau oale, ornamentate cu benzii simple sau benzi în val (fig. 10/5—9).

I. În zona de contact cu hotarul satului Sînmiclăuș a fost identificată o așezare din epoca prefeudală. Au fost adunate de pe arătură fragmente ceramice de culoare cenușie printre care și una ornamentată cu ștampilă (fig. 11/7, 9).

J. În partea hotarului spre comuna Tiream, în apropierea „Movilei" (un tumul) prin cercetări de teren s-a identificat o așezare din eneoliticul timpuriu, aparținând culturii Tisza polgàr (fig. 6/4—7).

K. **Ghenci — Sic**

La limita hotarului spre Carei, un canal adânc, la punctul numit „Sic", a secționat o așezare de tip Baden, fiind deranjate mai multe complexe arheologice[9]. A fost recuperată o cantitate însemnată de ceramică și alte materiale arheologice din care de această dată vom prezenta doar cîteva elemente mai caracteristice:

— Cești cu corpul bombat, gâtul înalt, toarta supraînălțată (fig. 7/5),

[9] Materialul arheologic va fi publicat cu alte ocazii.

— Fragment dintr-o cană, ornamentat cu linii incizate în maniera culturii Coțofeni (fig. 8/1),

— Fragmente din diferite castroane tronconice (fig. 6/10; 7/7),

— Oale mici (fig. 6/9; 7/4),

— Fragmente din castroane ornamentate cu motive tip Baden (fig. 7/3).

— Fragmente din vase de provizii cu buza ușor evazată, ornamentate cu incizii în rețea și cu proeminențe verticale (fig. 7/1—2),

— Fragment de vas ornamentat cu o proeminență tubulară și cu caneluri (fig. 7/6),

— Fragmente de fusaiolă (fig. 7/8, 10),

— Fragment dintr-un topor de piatră, perforat (fig. 7/9).

Din hotarul localității Ghenci provin materiale arheologice variate care se incadrează în epoci diferite.

Groapa nr. 2/1986 (fig. 1/1) de la „Lutărie" (F) pe baza ceramicii se încadrează în Hallstatt-ul târziu (Ha. D_2). Ceramica lucrată cu mâna și cu roata olarului are analogii de la Sanislău-Nisipărie[10], Cămin — Malul Crasnei[11], Moftinu Mic — Pe deal[12]. Din această groapă se cunosc mai multe tipuri de castroane lucrate la roată, care au ca prototipuri, diferite variante ale castronului lucrat cu mâna (Tipul B_1—B_3 — Sanislău). În special acest complex, dar și celelalte descoperiri provenite din așezări ne arată că ceramica așezărilor este mai variată ca formă ca cea cunoscută din necropolele hallstattiene târzii aparținând culturii Vekerzuk[13]. Placa din os, arcuită și perforată (fig. 1/3) nu are analogii în descoperirile hallstattiene târzii din nord-vestul țării noastre și nici din aria de răspândire a culturii Vekerzug[14]. În ansamblul lor descoperirile hallstattiene de la Ghenci-Lutărie au aspecte mai recente față de necropola de la Sanislău, fiind specifice mai mult pentru sec. IV î. Ch.

Groapa nr. 1/1986 se încadrează în epoca feudalismului timpuriu. Vasele de tip borcan lucrate cu mâna au analogii de la Dodești—Vaslui[15], Botoșana—Suceava[16] încadrate cronologic în sec. VII—VIII e.n. Castronul de culoare cenușie lucrat la roată este neobișnuit pentru zona noastră, prezintă o influență sudică, având analogii de la Sucidava[17] (fig. 9/3). Ulciorul amforoidal (fig 9/1) probabil este tot de influență sudică, romano-bizantină, având analogii de la Blandiana[18], Sultana[19].

---

[10] I. Németi, Dacia, N.S. 26, 1982, fig. 3.
[11] Idem, ActaMP, 8, 1984, fig. 3/1—4; 4/1—8.
[12] Idem, StCom Satu Mare, VII—VIII (1986—1987), fig. 20/1—11.
[13] Idem, SCIVA, 39, 2, 1988, p. 91, fig. 1—5.
[14] Jan Chochorowski, *Die Vekerzug-Kultur*, Krakow, 1985, p. 7—162.
[15] Dan Gh. Teodor, *Continuitatea populației autohtone la est de Carpați în secolele VI—XI e.n.*, Iași, 1984, fig. 15/1, 17/3, 6.
[16] Idem, *Civilizația romanică la est de Carpați în secolele V—VII e.n.* București, 1984, fig. 32/1, 4; 38/1—7; 39/1—5.
[17] Idem, *Romanitatea Carpato-dunăreană și Bizanțul în veacurile V—XI e.n.* Iași, 1981, fig. 2/11.
[18] Gh. Anghel, H. Ciugudean, Apulum, 24, 1987, fig. 3/1—5.
[19] Bucur Mitrea, Dacia, N.S., 32, 1—2, 1988, pl. 2/1—M 14; 15/1—M. 127.

Vasul-borcan din mormântul de inhumaţie descoperit în vatra satului (B) cu aspecte rudimentare se încadrează probabil în sec. VII d. Ch. Analogii putem menţiona de la Insula Banului[20].

Fragmentele de vase de la Ghenci—Movila Spânzurătorii (A) şi cele culese de la dreapta drumului Ghenci—Sînmiclăuş (H) se încadrează în rândul descoperirilor din sec. IX—XI-lea cunoscute din teritoriul Crişanei[21], Irina[22], Arad—Vladimirescu[23], Nuşfalău[24].

Brăzdarul de plug (fig. 10/3) prin forma sa se apropie de cele de tip romanic (Căianu Mic)[25], folosit până-n epoca feudalismului timpuriu. Ca analogie putem menţiona piesa de la Lazuri[26], datată în sec. VIII—IX d. Ch.

Pe baza acestor observaţii sumare putem conchide că pe malul Ieriului de la Ghenci se conturează un complex de aşezare din feudalismul timpuriu cu cel puţin trei nivele de locuire: prima din sec. VII—VIII, al doilea din sec. IX—XI-lea şi al treilea din sec. XII—XIII-lea. Pentru a treia fază pledează descoperirile din toamna anului 1988 când ograda C.A.P.-ului fiind înconjurată cu un şanţ au fost deranjate mai multe gropi menajere din această perioadă (fig. 11/1).

Aşezarea de la Ghenci—Sic (K) se încadrează în perioada de trecere spre epoca bronzului, în cultura Baden. Analogii menţionăm de la Carei—Bobald[27], Moftinu-Mic „Pescărie A"[28], Pişcolt—Cărămidărie S.M.A.[29], descoperiri încadrate într-o fază mai veche (faza B/C) a culturii Baden[30].

Repertoriul arheologic al localităţii Ghenci arată o continuitate de habitat de la epoca neolitică şi până la apariţia satului actual. Cum am constatat, unele descoperiri au fost deja semnalate în literatura de specialitate, altele sunt introduse prin această scurtă prezentare. Pe teritoriul satului (fig. 12) au fost semnalate două puncte neolitice (B, C), o aşezare (J) din eneoliticul timpuriu, cultura Tiszapolgár, o cultură arheologică foarte bogată în zona Careiului[31], o aşezare din cultura Baden (K), două descoperiri de obiecte de bronz (D, E), o aşezare şi un cimitir din Hallstatt-ul târziu (A, F), care atestă o cultură materială avansată a tracodacilor. Convetuirea traco-dacilor cu populaţia celtică se poate urmări prin două aşezări din epoca Latène (F.G) mijlociu. Epoca dacilor liberi este atestată prin două aşezări semnalate la Ghenci—Lutărie (F) şi în apropierea hotarului satului Sînmiclăuş (I). Prezenţa ceramicii provinciale romane ştampilate în aceste aşezări completează cunoştinţele noastre despre secolele II—IV e.n.[32] Epoca migraţiei, etapa prefeudală este docu-

[20] Maria Comşa, In memoriam Constantin Daicoviciu, Cluj, 1974, fig. 4/5, 6.
[21] S. Dumitraşcu, Crisia, 8, 1978, p. 51—111.
[22] I. Németi, SCIVA, 34, 2, 1983, fig. 8/4.
[23] M. Barbu, M. Zdroba, Ziridava, 11, 1979, pl. 1/1, 3.
[24] Al. V. Matei, ActaMP, 3, 1979, pl. XXI/3.
[25] G. Marinescu, Alex. Retegan, SCIVA, 30, 2, 1979, fig. 1/1.
[26] Gh. Lazin, StCom Satu Mare, V—VI (1981—1982), fig. 1.
[27] Petre I. Roman, I. Németi, *Cultura Baden în România, Bucureşti*, 1978, p. 18.
[28] I. Németi, StCom Satu Mare, VII—VIII (1986—1987), fig. 7—13; N. Iercoşan, StCom Satu Mare, VII—VIII, p. 63—69.
[29] Material inedit în colecţia Şcolii generale nr. 1 — Carei.
[30] Petre I. Roman, I. Németi, *op. cit.*, Bucureşti, 1978, p. 30.
[31] Gh. Lazarovici, ActaMN, XX, 1983, p. 13—18.
[32] Gh. Lazin, StCom Satu Mare, V—VI (1981—1982), p. 123—134.

mentată prin descoperirile de la Ghenci—Movila Spânzurătorii (A) și vatra satului (B?). Deosebit de interesante sunt descoperirile din epoca feudalismului timpuriu (A, F, H) atestând prezența pe malul Ieriului a unei populații sedentare, agricole, înaintea apariției în documentele medievale scrise a localității Ghenci[33].

DAS ARCHÄOLOGISCHE REPERTOIRE DES DORFES GHENCI (GEMEINDE CĂUAȘ KREIS SATU MARE)

(Zusammenfassung)

Das arhäologische Repertoire des Dorfes Ghenci attestiert eine bewohnte Kontinuität aus der Jungsteinzeit bis die Erscheinung dieses Dorfes.

Auf dem Gebiet des Dorfes waren zwei neolithische Siedlungen (B, C) beweisen; eine äneolithische Siedlung, Tiszapolgár-Kultur (J); eine Siedlung aus der Badener Kultur (K); zwei Gegentände aus Bronze (D, E); eine Siedlung und eine Friedhof aus der späteren Hallatattzeit (A, F); zwei Siedlungen aus der mittleren Latènezeit (F, G); zwei Siedlungen der freien Daker aus dem 2, bis zum 4. Jh. u.Z. (F, I); zwei Entdeckungen aus der Völkerwanderungs zeit (A, B); wie drei Siedlungen aus der früh feudalen Epoche aus dem 8. bis zum 13 Jh. u Z. (A, F, H).

[33] S. Borovszky, *Szatmár Vármegye Monográfiája* (Monografia județului Satu Mare) Budapest, 1910, p. 75.

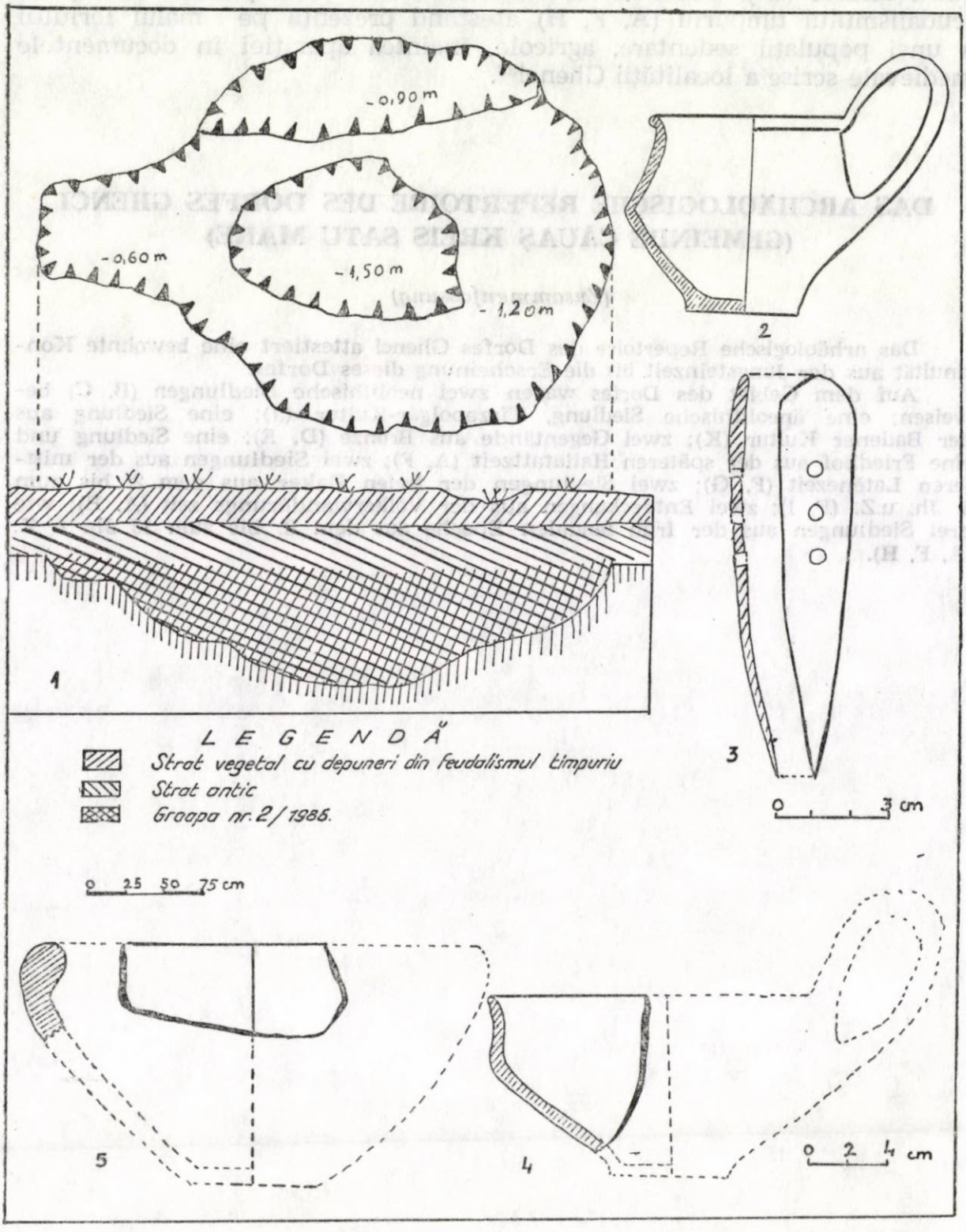

Fig. 1. — Ghenci — Lutărie; 1—5 — Groapa nr. 2/1986 (Ha.D_2).

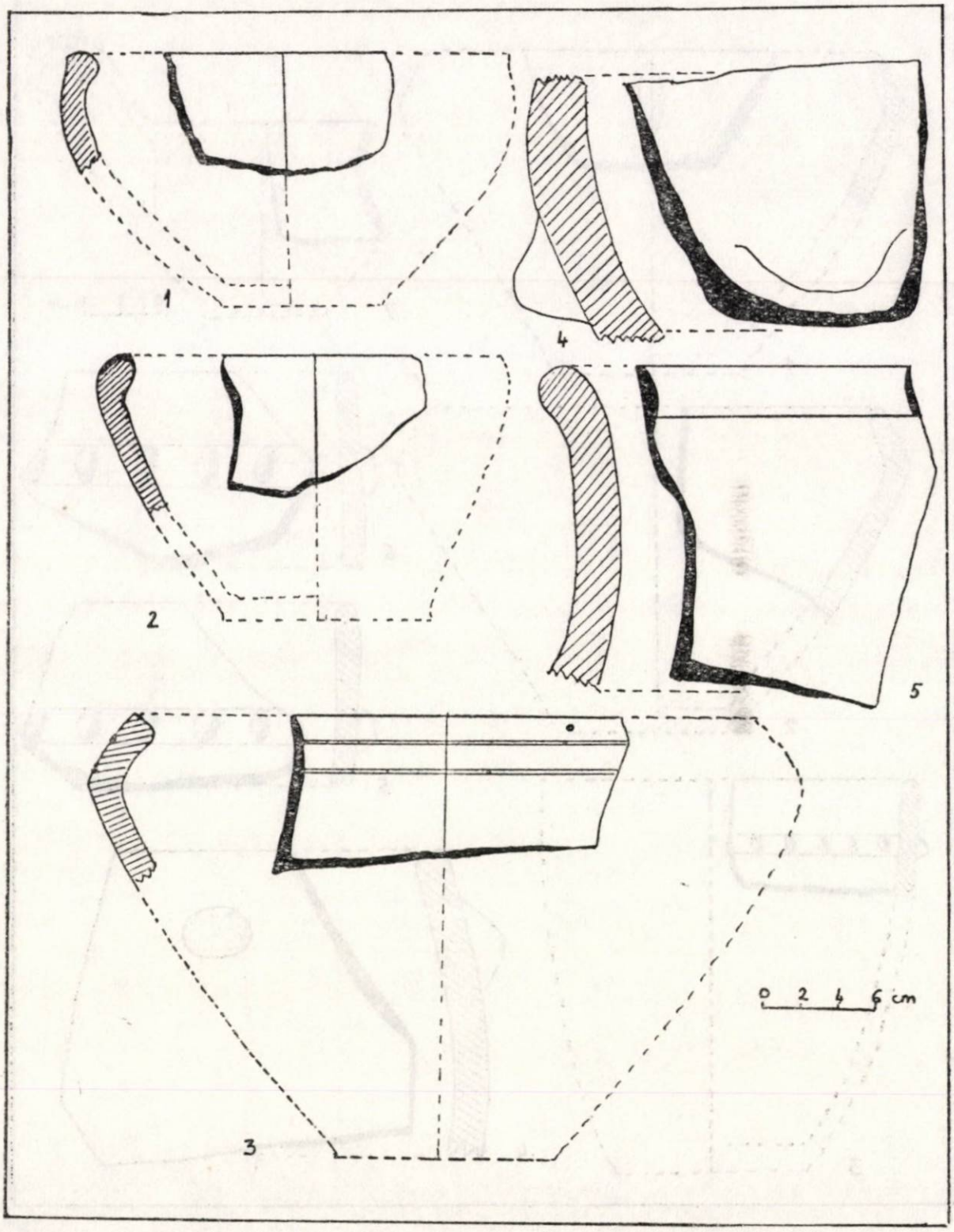

Fig. 2. — Ghenci — Lutărie; 1—5 — ceramica din groapa nr. 2/1986 (Ha.D_2).

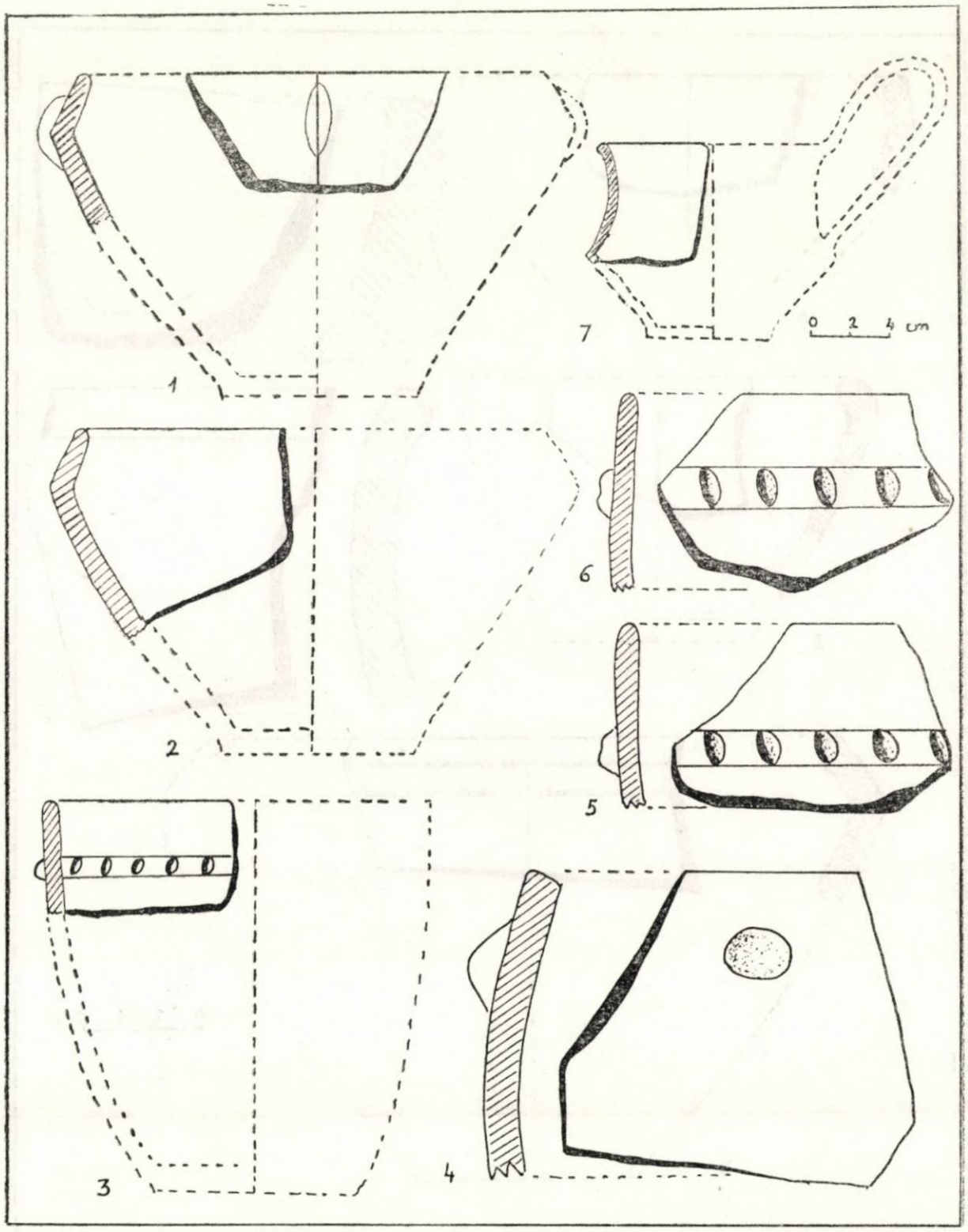

Fig. 3. — Ghenci — Lutărie; 1—7 — ceramica din groapa nr. 2/1986 (Ha.D_2).

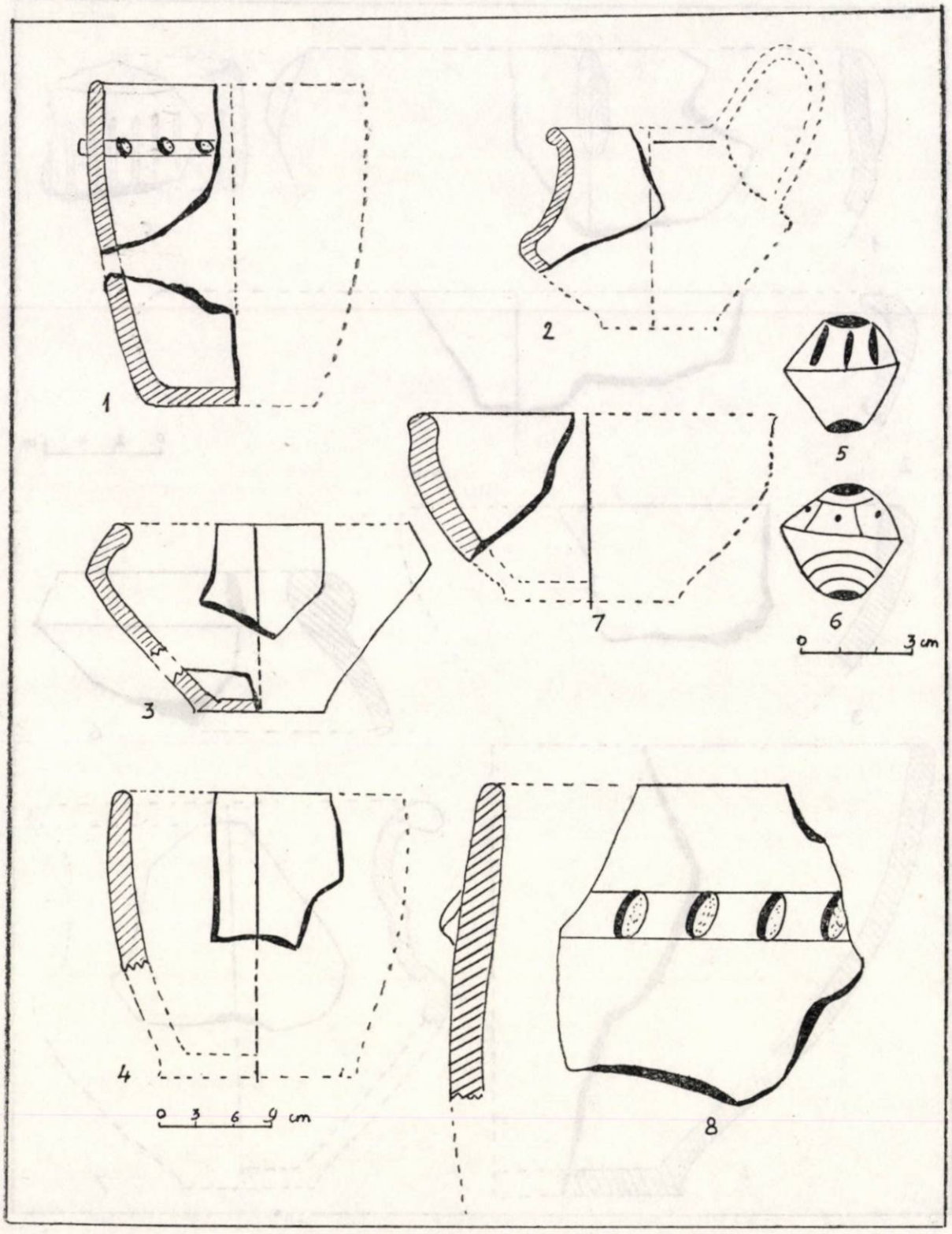

Fig. 4. — Ghenci — Lutărie; 1—6, 8 — ceramica din groapa C/1986 (Ha.D_2); 7 — fragment dintr-un castron (Latène C).

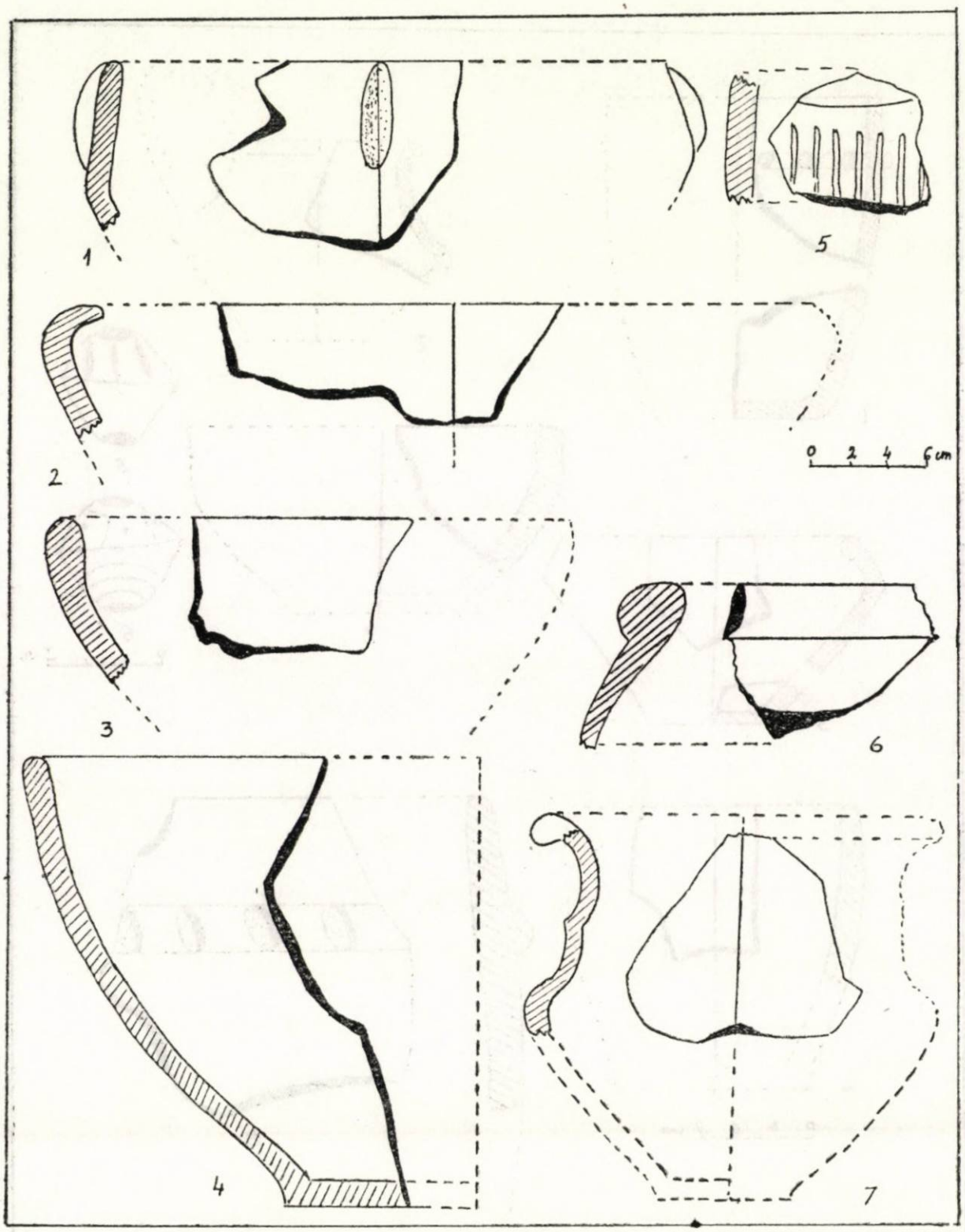

Fig. 5. — Ghenci — Lutărie; 1—4 — ceramica adunată (Ha.D_2); 5—7 — groapa B/1986 — Latène mijlociu.

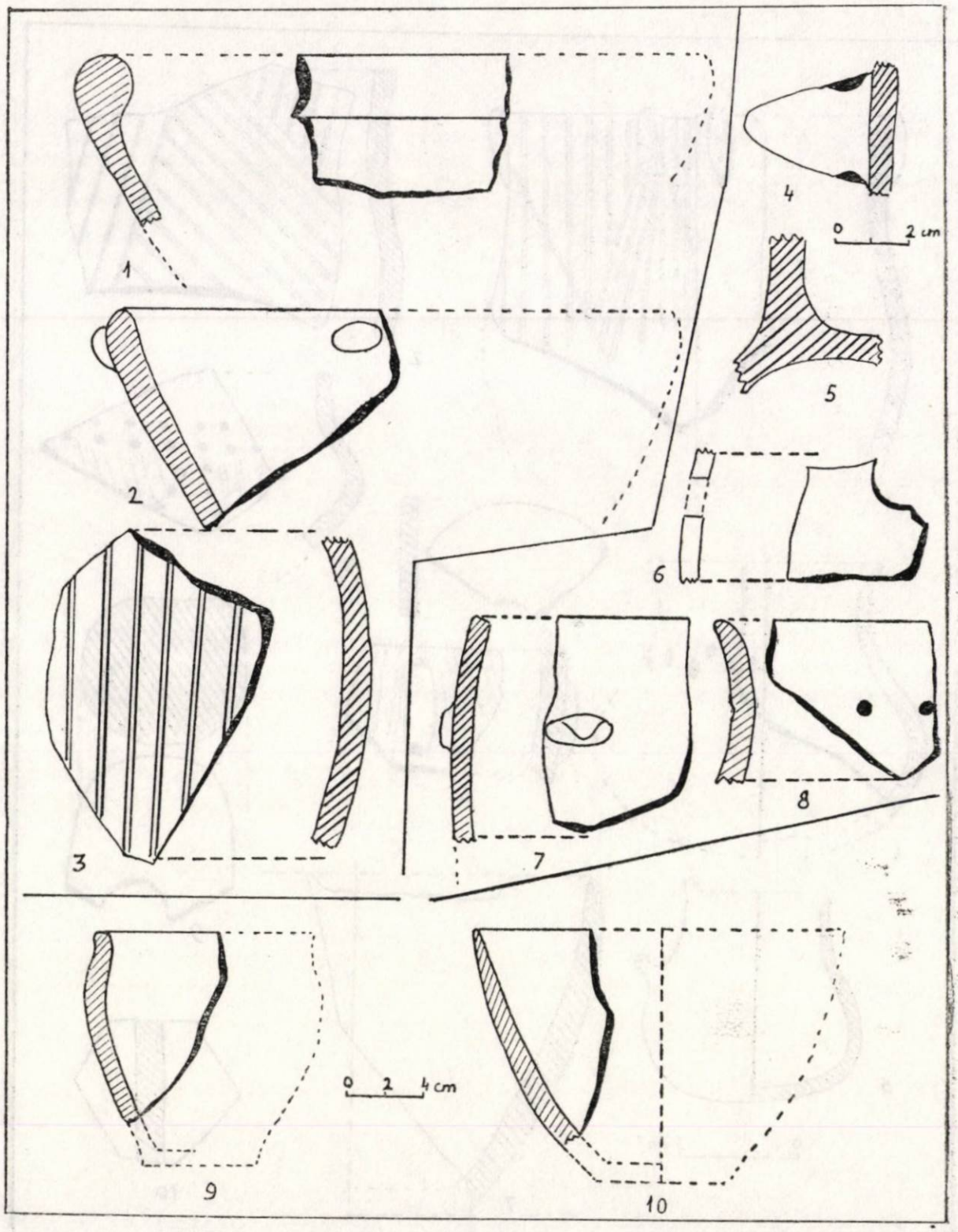

Fig. 6/1—3 — Ghenci — Drumul Sînmiclăușului; ceramica din Latène mijlociu; 4—8 — Ghenci „Lîngă movilă"; fragmente ceramice din cultura Tisza polgár; 9—10 — Ghenci „Sie" — vase din cultura Baden.

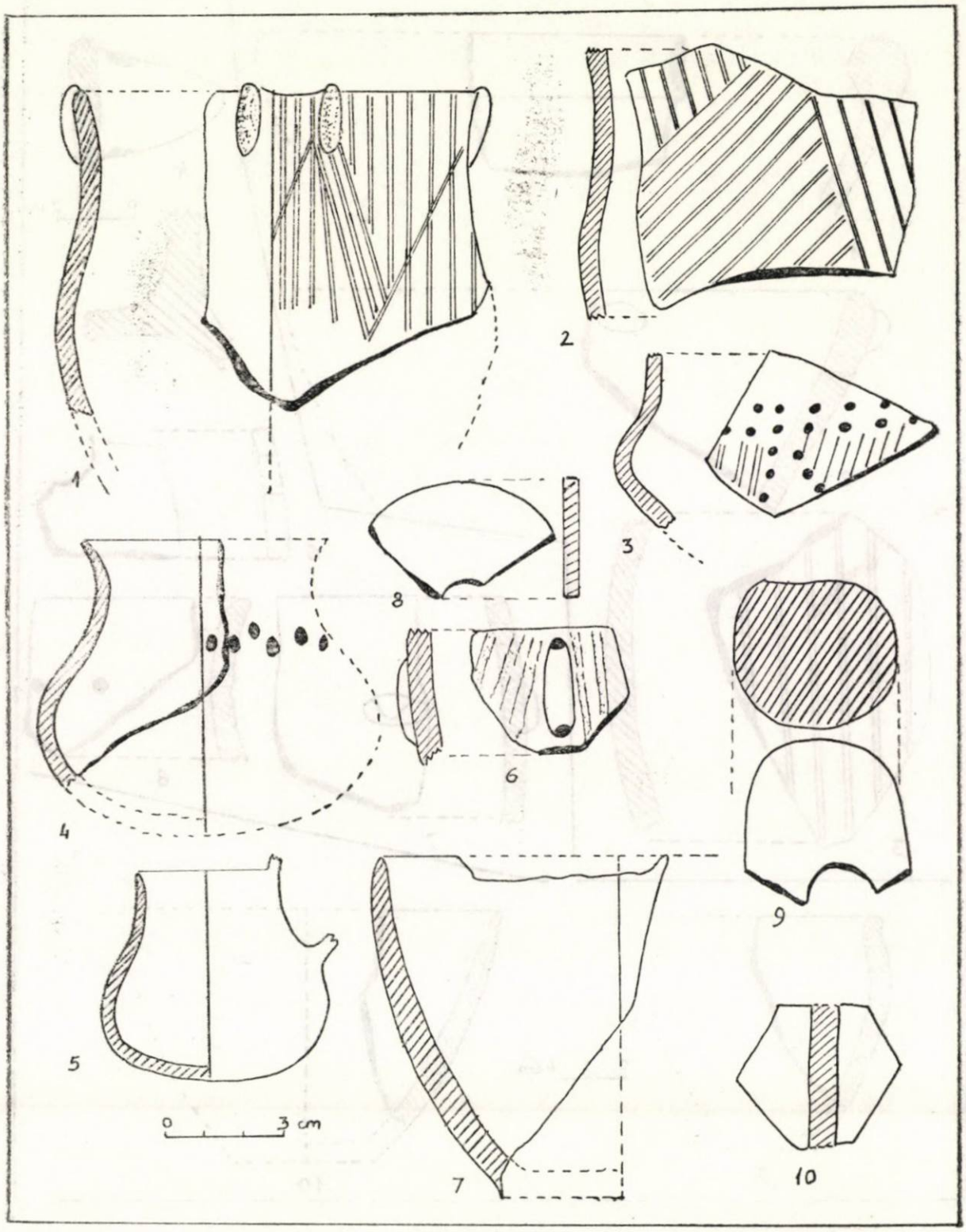

Fig. 7. — Ghenci — Sic; 1—10 — cultura Baden.

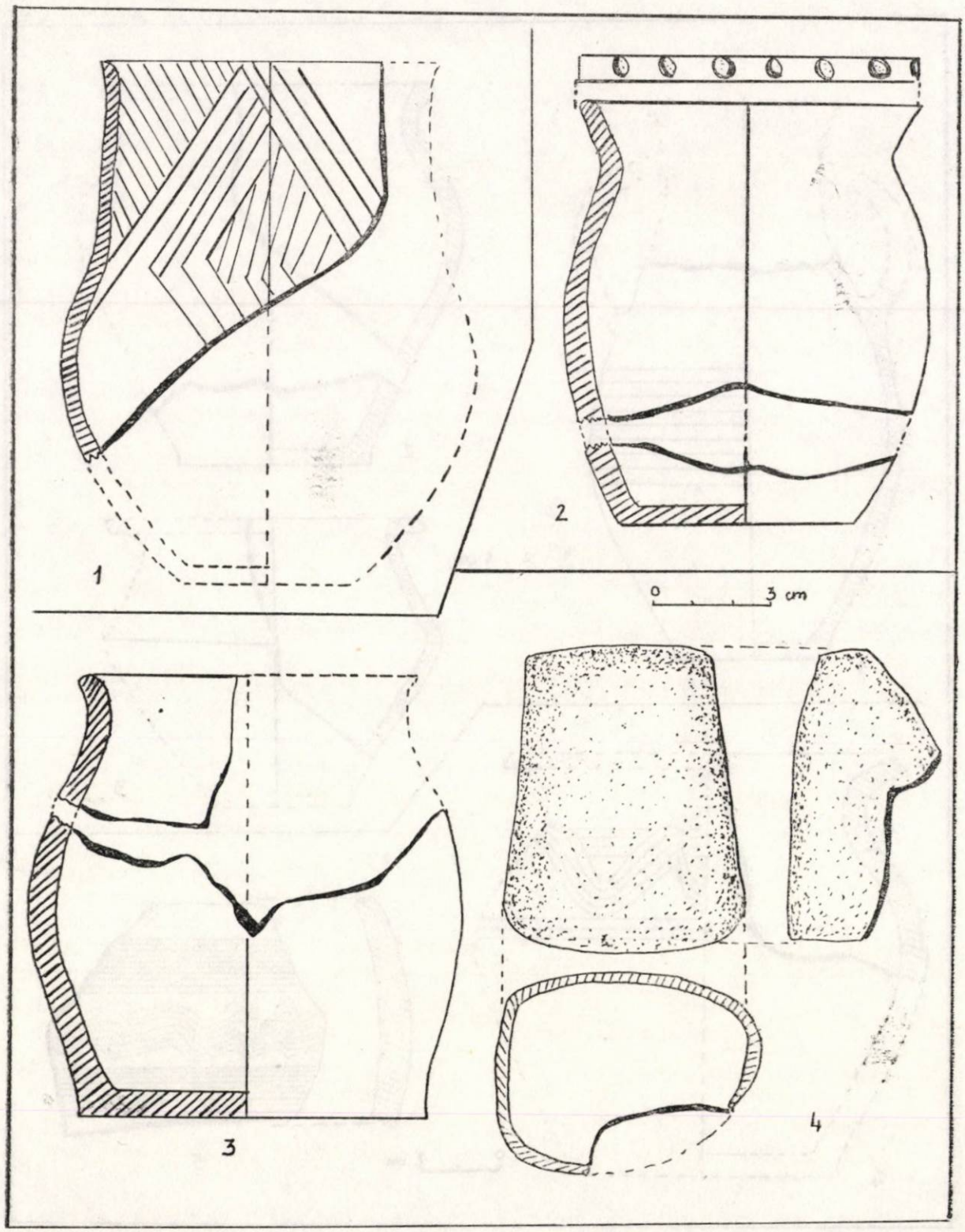

Fig. 8/1 — Ghenci — Sic; cultura Baden; 2 — vas din vatra satului — sec. VII e.n.; **3—4** — Ghenci — Lutărie; groapa nr. 1/1986 — feudalismul timpuriu (sec. VII—VIII).

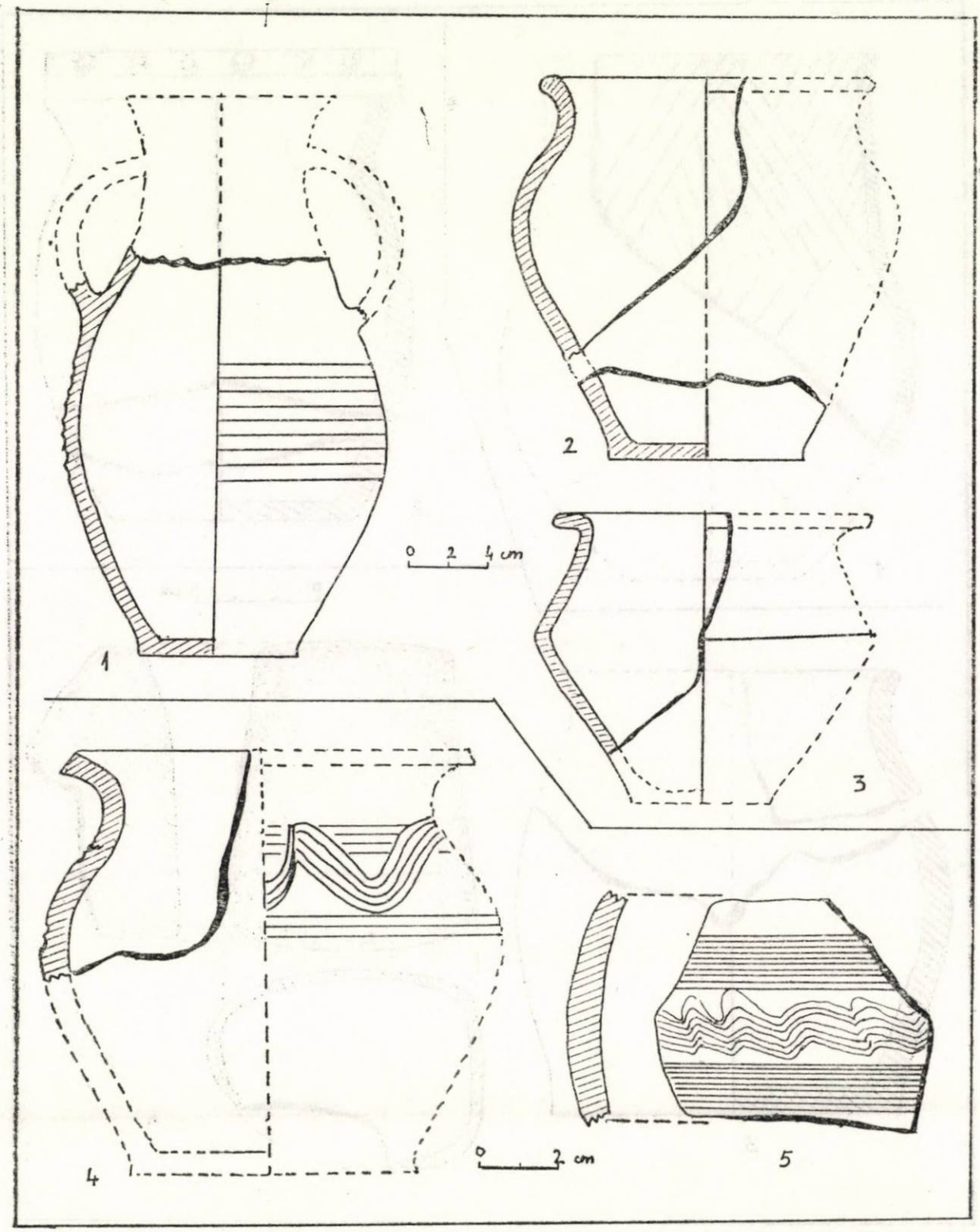

Fig. 9/1—3 — Ghenci — Lutărie; groapa nr. 1/1986; 4—5 — Ghenci „Movila spânzurătorii" — feudalismul timpuriu (sec. IX—XI).

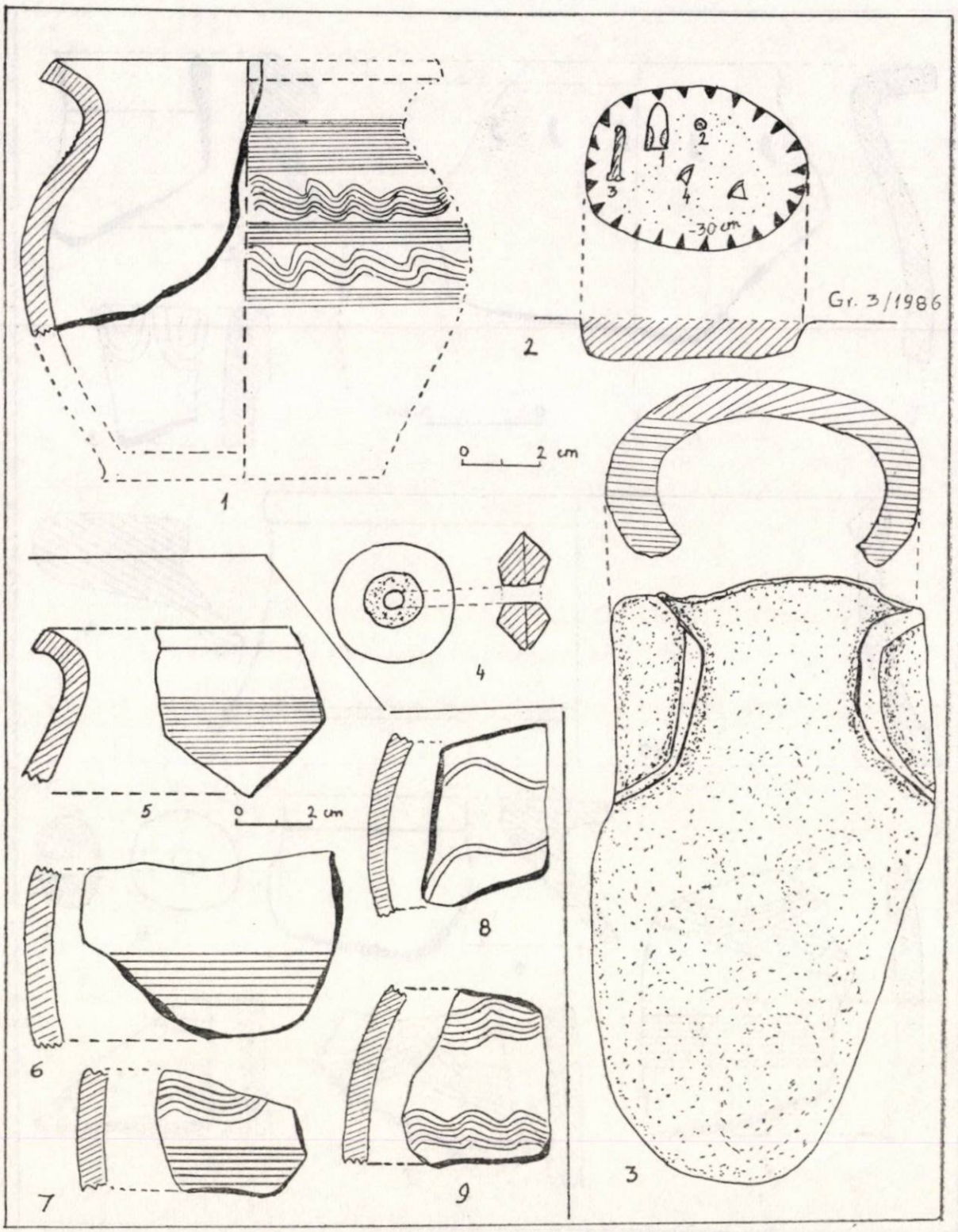

Fig. 10/1 — Ghenci — Movila Spânzurătorii, feudalismul timpuriu; 2—4 — Ghenci „Lutărie" — groapa nr. 3/1986, feudalismul timpuriu (sec. VIII—IX); 5—9 — Ghenci Drumul Sînmiclăuşului, feudalismul timpuriu (sec. IX—XI).

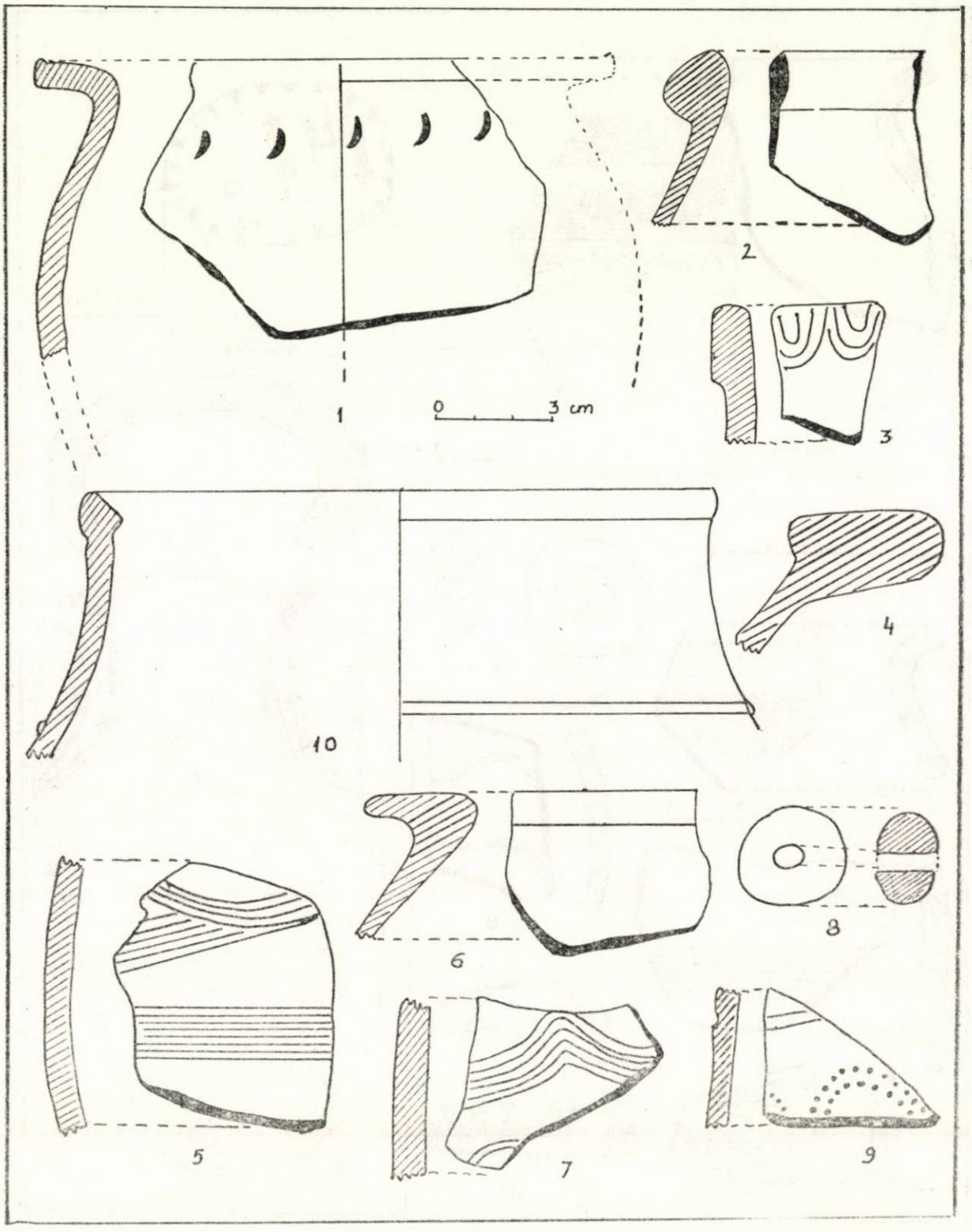

Fig. 11/1 — Ghenci — Lutărie, feudalismul timpuriu (sec. XII—XIII); 2—6, 8 — epoca dacilor liberi (sec. II—IV e.n.); 7, 9 — lângă hotarul satului Sînmiclăuș, epoca prefeudală.

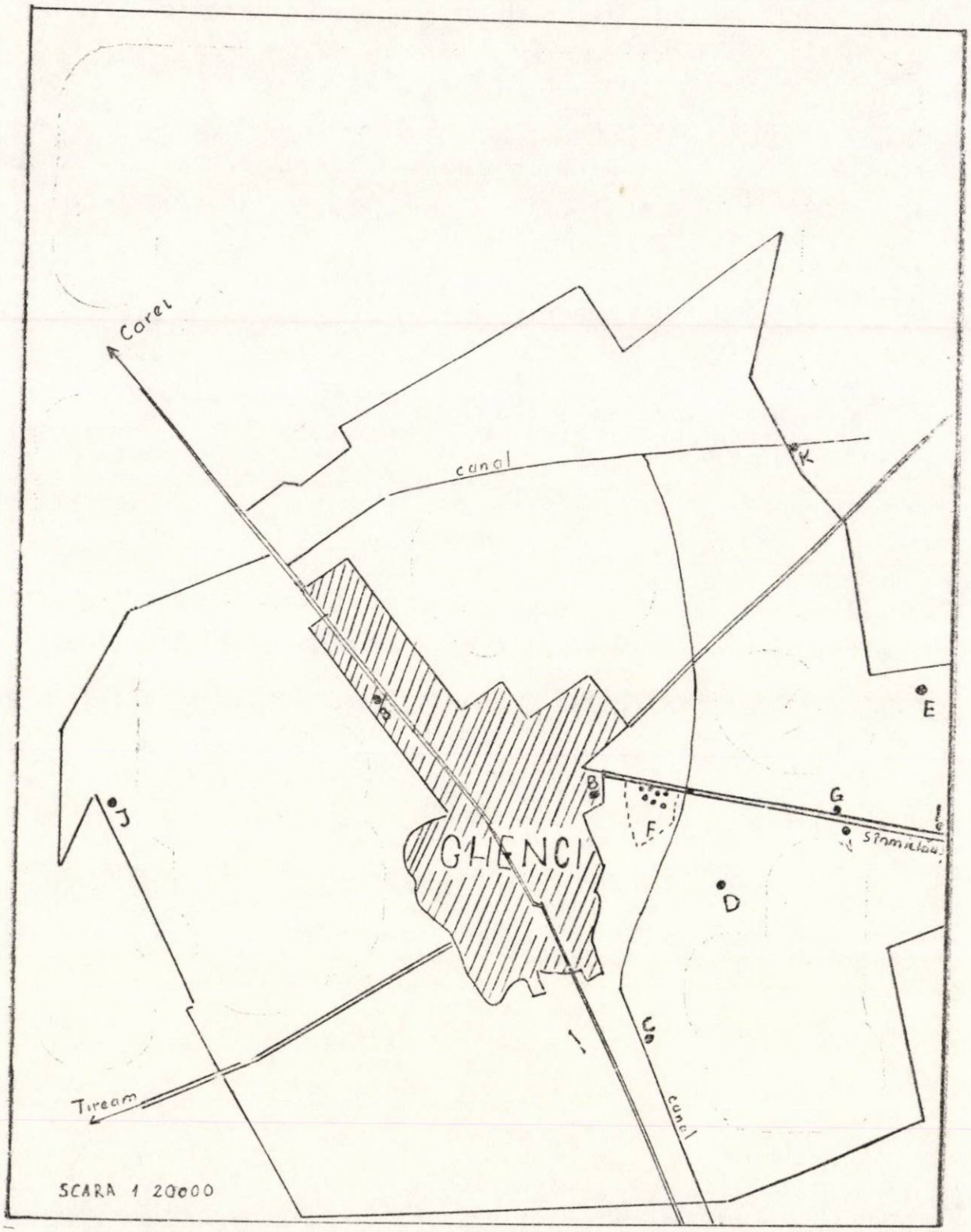

Fig. 12 — Ghenci; harta descoperirilor arheologice.

SĂPĂTURILE ARHEOLOGICE DIN JUDEȚUL SATU MARE (1971—1990)

NEȚA IERCOȘAN

Continuând acțiunea începută de T. Bader (Săpăturile arheologice din județul Satu Mare, partea a I-a, *Satu Mare StCom.*, V—VI, 1981—1982, p. 143—165), care a sistematizat rezultatele săpăturilor arheologice efectuate pe teritoriul județului până în anul 1970, prezentăm succint săpăturile, sondajele și săpăturile de salvare efectuate în perioada 1971—1990. Pentru a nu crea confuzii ori neînțelegeri, adoptăm aceeași metodă de prezentare: pe epoci, localități, puncte topografice; cu menționarea colectivului de cercetare, a bibliografiei și a cercetătorului care a oferit informațiile.

Între anii 1971—1990, în județul Satu Mare au fost efectuate săpături arheologice sistematice de către: Institutul Român de Tracologie București (Petre I. Roman, I. Németi), Muzeul județean Satu Mare (T. Bader, Gh. Lazin) și Muzeul orășenesc Carei (I. Németi, N. Iercoșan).

Localitățile în care au fost efectuate săpături în perioada menționată sunt trecute pe o hartă anexă, în ordinea numerelor din prezenta comunicare.

EPOCA NEOLITICĂ ȘI ENEOLITICĂ

1. Carei

În anul 1988, Institutul Român de Tracologie (P. Roman, I. Németi) a efectuat un sondaj arheologic în așezarea datând din perioada de tranziție la epoca bronzului, cultura Baden, din punctul „Bobald II". Pe lângă materialele Baden descoperite, sondajul a pus în evidență și existența, în acest loc, a unor urme sporadice din epoca bronzului (Cultura Otomani) și un nivel cu materiale din sec. II—IV d.Ch.

Bibliografie: PETRE I. ROMAN — I. NĚMETI, *Cultura Baden în România*, 1978, p. 18;
N. IERCOȘAN, *Satu Mare StCom.*, VII—VIII, 1986—1987, p. 140—141, 151—154.

2. Cămin

În punctul „Podul Crasnei", situat la cca 1,5 km E de localitate, pe malul drept al râului. I. Németi a efectuat în toamna anului 1986 săpături sistematice într-o necropolă eneolitică identificată în 1981 prin lucrări de hidroameliorații. Au fost descoperite 9 morminte de

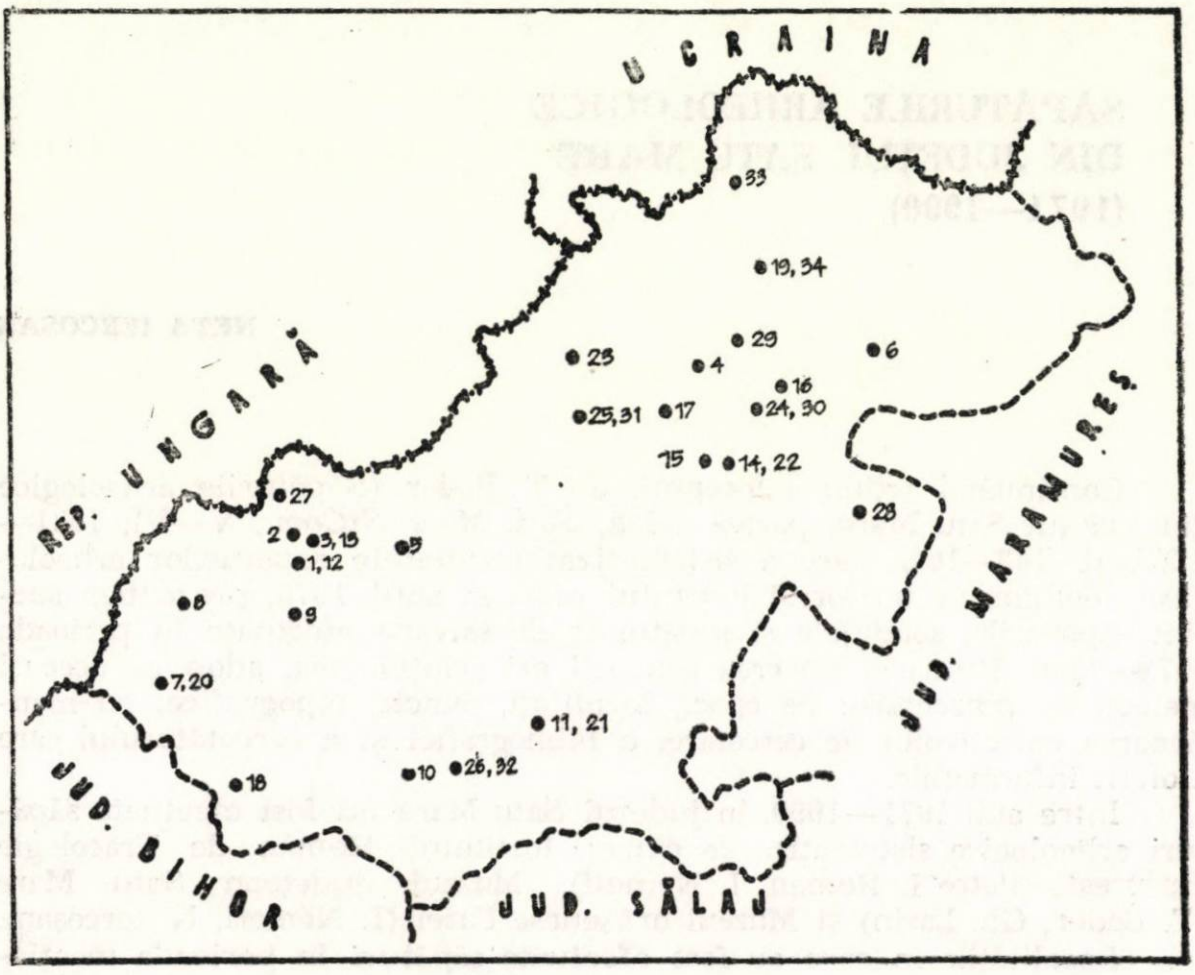

Fig. 1. — Săpăturile arheologice din județul Satu Mare (197 — 1990).

inhumație în poziție chircită, orientare E—V, care aveau un bogat inventar funerar constând din vase de tip „ghiveci de flori", „oală de lapte", fructiere cu picior, castroane și străchini plate; precum și microlite și vârfuri de săgeți din obsidiană. Se remarcă mobilierul funerar din M. 6 care conține 6 vase și un obiect din aur, ornamentat cu linii crestate. Pe baza inventarului, necropola a fost datată în epoca eneolitică, cultura Bodrogkeresztúr. Materialul se găsește în Muzeul Carei (inv. 7325—7476).

Bibliografie: I. NEMETI, *ActaMP.*, XII, 1988, p. 121—145.

3. Căpleni

În hotarul comunei, în punctul „Togul lui Röck", situat la cca 1 km V de localitate, între anii 1986—1987, a fost cercetată o așezare și mai multe complexe neolitice. Așezarea se află într-o zonă mai ridicată, are dimensiuni reduse (65×60 m) și are două nivele de locuire neolitică. Au fost descoperite două gropi, resturile unei locuințe de suprafață și un mormânt de înhumație în poziție chircită, fără inventar funerar. Celelalte complexe: 11 gropi, un cuptor de ars ceramică și un mormânt de inhumație, datează din aceeași epocă, mai puțin mormân-

tul (M. 1) care după rit, poate data din eneoliticul timpuriu. Materialul arheologic descoperit se află la Muzeul orășenesc Carei, inv. 7631 — 7690.

N. IERCOȘAN, *ActaMP*, XI, 1987, p. 73—76.

4 **Dumbrava**

Așezarea neolitică se află la 300 m V de gara Dumbrava, în zona denumită „La Cosma" și se întinde pe o suprafață de aproximativ 25—28 ha. În anii 1987 și 1989 au fost efectuate săpături arheologice pentru stabilirea întinderii așezării și a stratigrafiei verticale. În cele 5 secțiuni practicate au fost descoperite: 5 gropi, 3 vetre deschise, urmele a două locuințe de suprafață neolitice precum și un bordei Lt. A fost descoperit un bogat material arheologic pe baza căruia (și a stratigrafiei) se atestă o intensă locuire în neoliticul târziu, un nivel subțire (a fost deranjat de lucrările agricole) din eneoliticul timpuriu ((cultura Tisza-polgar), precum și urme din epoca fierului (Lt). Se remarcă în mod deosebit, descoperirile de unelte și arme din piatră șlefuită, găsite fie finisate, fie în diferite faze de prelucrare, precum și microlite din obsidiană și silex, toate aflate într-o cantitate impresionantă. Cantitatea mare de unelte din piatră, ca și deșeurile provenite de la prelucrarea acestora indică faptul ca locuitorii așezării preistorice de la Dumbrava erau specializați în confecționarea uneltelor. Materialul arheologic descoperit se găsește la Muzeul orășenesc Carei. Inedit. Săpătură: N. Iercoșan.

5. **Moftinu Mic**

a) *„Pescărie B"*

În toamna anului 1982, pe locul unei foste orezării, într-o zonă joasă, pe malul stâng al Crasnei, care se află la cca 2 km N—E de sat, au început lucrările de indiguire pentru o pescărie. Lucrările au afectat pe latura nord-vestică a pescăriei o așezare neolitică, Muzeul orășenesc Carei organizând în această zonă o săpătură de salvare, care a continuat și în anul 1983. În 1982 au fost descoperite 11 gropi menajere, majoritatea distruse de lucrări, iar în 1983 alte patru gropi. Deranjările mari nu au permis observații stratigrafice. Pe baza materialului arheologic descoperit, așezarea are două faze: una timpurie datând de la început fazei mijlocii a grupului Pișcolt, cu ceramica pictată și una din faza finală. Materialul se găsește la Muzeul Carei, inv. 5824—6000. Colectivul de cercetare: I. Németi, N. Iercoșan.

I. NÉMETI, *Satu Mare StCom.*, VII—VIII, 1986—1987, p. 101—137.

b) *„Pescărie A"*

La 1300 m de punctul „Pescărie B", pe latura opusă a pescăriei lucrările au afectat o altă așezare, datând din perioada de tranziție la epoca bronzului. Săpăturile de salvare practicate în acest punct au fost făcute în anii 1982—1983. Au fost executate 4 secțiuni și au fost descoperite 4 gropi menajere, 3 vetre deschise, urmele a două locuințe de

suprafață, deranjate, toate datând din perioada de tranziție la epoca bronzului, precum și două morminte de incinerație în urnă, celtice (Lt. C).

Materialele descoperite și observațiile stratigrafice permit încadrarea așezării în cultura Baden — Coțofeni (Baden B—C, Coțofeni — începutul fazei a II-a). Importantă este Groapa nr. 1 (complex închis), care conținea un foarte bogat material Baden—Coțofeni, ce reflectă legăturile între cele două culturi. Material în Muzeul Carei, inv. 6001—6239. Colectivul de cercetare: I. Németi, N. Iercoșan.

N. IERCOȘAN, *Satu Mare StCom.*, VII—VIII, 1986—1987, p. 63—83.
I. NÉMETI, *Ibidem*, p. 104—107.

6. **Orașu Nou**

În anii 1975 și 1978 Gh. Lazin a efectuat săpături arheologice în punctul „Pe șes", care se găsește la 1 km VNV de localitate, pe malul stâng al Talnei, între râu și calea ferată. Săpătura a pus în evidență o așezare neolitică, cultura Tisa, cu un singur nivel de locuire, precum și o așezare datând din sec. III—IV d.Ch. Materialul se găsește la Muzeul județean Satu Mare. Informații: Gh. Lazin.

Dacia N.S., XX, 1976, p. 280.

7. **Pișcolt**

a) *„Lutărie (Kincsverem)"*

Punctul se găsește pe un grind din albia largă a pârâului Eriul Rece, într-o zonă ce delimitează câmpia nisipoasă a Nirului. Datorită unor deranjări, pricinuite de exploatarea lutului, Muzeul orășenesc Carei a efectuat săpături de salvare, începând cu anul 1970 și până în 1980. Au fost identificate și preparate 9 gropi cu un foarte bogat și semnificativ material arheologic neolitic, pe baza căruia s-a putut defini un grup cultural neolitic cu ceramica pictată — „Grupul Pișcolt". Tot în acest punct a fost surprins și un nivel cu materiale sec. II—IV și mai multe morminte deranjate din sec. V d.Ch. Săpăturile au fost efectuate de I. Németi; material în Muzeul orășenesc Carei, inv. 2896—3250.

GH. LAZAROVICI — I. NÉMETI, *Acta MP.*, VII, 1983, p. 17—60.

b) *„Cărămidărie (SMA)"*

Într-o veche cărămidărie, prin lucrări de exploatare a lutului în anul 1980 a fost afectată o așezare neolitică. I. Németi a întreprins o mică săpătură de salvare, recuperând un bogat material arheologic ce se încadrează în faza târzie a Grupului Pișcolt cu ceramica pictată din neoliticul mijlociu. Tot cu această ocazie a mai fost salvat și un mormânt din epoca migrațiilor (inedit). Materiale în Muzeul Carei, informație I. Németi.

GH. LAZAROVICI — I. NÉMETI, *ActaMP.*, VII, 1983, p. 23.

8. **Sanislău**

a) *„Drumul spre Horea"*

Prin lucrări de hidroameliorații, la cca 2 km V de localitate, în stânga drumului spre Horea, a fost afectată o așezare neolitică. Sonda-

jul arheologic efectuat de Muzeul orășenesc Carei ((N. Iercoșan) în vara anului 1987 a pus în evidență un singur nivel neolitic, grosimea stratului de cultură fiind de 30—40 cm (Grupul Pișcolt cu ceramică pictată, faza mijlocie); au fost descoperite două gropi și urmele unei locuințe semiîngropate, precum și un nivel prefeudal, cu urmele unei locuințe semiadâncite din sec. VI—VII. Materialul se găsește la Muzeul Carei, inv. 7553—7601.

b) *„Sanislău III" (Fosta Fermă CAP)*

În perioada 25 octombrie—2 noiembrie 1980 a fost efectuată o săpătură de salvare în punctul „Sanislău III", care se afla în marginea de V a localității, unde lucrările de nivelare a unei dune de nisip au afectat mult așezarea Baden, care se găsea pe aceasta. Au fost trasate două secțiuni pentru verificarea stratigrafiei, într-o zonă neafectată de lucrări, și au fost salvate complexele deranjate de nivelare. Cercetările au dus la descoperirea a 9 gropi, 3 vetre deschise, și urmele a 3 locuințe de suprafață. Stratigrafia a arătat un singur nivel de locuire, care aparține perioadei de tranziție la epoca bronzului, cultura Baden, faza C. Colectivul de cercetare: I. Németi, N. Iercoșan. Materialele descoperite se găsesc la Muzeul orășenesc Carei, inv. 6240—6750.

P. I. ROMAN, I. NEMETI, *Cultura Baden în România*, 1978, p. 15, Pl. 21/3—12. N. IERCOȘAN, *Symposia Thracologica*, 7, 1989, p. 232—233; *idem*, *ActaMP*, XIV—XV, 1991, p. 43—60.

9. **Tiream**

În vara anului 1977 în marginea șoselei Tiream—Vezendiu, la cca. 1,5 km S—V de localitate, au fost efectuate lucrări pentru amenajarea unei parcări, care au afectat perimetrul unei așezări preistorice. Săpătura de salvare, organizată de Muzeul orășenesc Carei, a pus în evidență existența unui singur nivel de locuire și a dus la descoperirea a 3 gropi de dimensiuni mari. Așezarea aparține neoliticului mijlociu, Grupul Pișcolt cu ceramică pictată, faza mijlocie. Conducătorul șantierului: I. Németi. Materialele arheologice descoperite se găsesc la Muzeul Carei, inv. 3601—3701.

GH. LAZAROVICI, I. NEMETI, *ActaMP.*, VII, 1983, p. 17—60.

10. **Tășnad**

În perioada 30 octombrie—5 noiembrie 1989 a fost efectuat un sondaj arheologic de către Muzeul Carei (N. Iercoșan) în așezarea neolitică de la Tășnad, punctul „Sere", care se află în partea de vest a orașului, într-o zonă joasă, pe prima terasă a pârâului Cehal. Au fost sondate două gropi de mari dimensiuni, din malul pârâului și a fost practicată o secțiune pentru stabilirea stratigrafiei verticale. Materialul recoltat, bogat și divers, permite datarea așezării, care are un singur nivel de locuire, cu un strat de cultură în grosime de 40—60 cm, în neoliticul timpuriu, cultura Criș—Starčevo, faza III B. Menționăm că în imediata apropiere au apărut urme arheologice din epoca bronzului târziu și din sec. II—IV d.Ch. Materialul (inedit) se găsește la Muzeul Carei, inv. 7820—7916.

EPOCA BRONZULUI

11. Acîș

Cu ocazia săpăturilor care vizau o așezare Latène (sec. II—I î.Ch.) efectuate de Gh. Lazin, în anul 1981, în zona „Crasna Veche", situată la cca. 500 m S de localitate, zonă supusă unor ample lucrări de hidroameliorații, a fost practicat și un sondaj, într-o așezare din epoca bronzului târziu. Așezarea a fost distrusă de lucrările de îndreptare și îndiguire a râului Crasna, are un singur nivel de locuire, cu un strat de cultură destul de subțire (30—40 cm) și datează din bronzul târziu. Au fost sondate două gropi menajere și a fost salvat un bogat material arheologic, constând mai ales din ceramică. Material inedit la Muzeul orășenesc Carei.

12. Carei

a) *„Bobald I"*

În cea mai importantă stațiune arheologică din zonă, datând din epoca bronzului (așezare tell fortificată, 1,6 ha suprafață), cunoscută încă de la sfârșitul secolului trecut și sondată de I. Németi de la Muzeul Carei în 1966, au fost reluate săpăturile arheologice sistematice, începând cu 1986 și care continuă și în prezent, de către Institutul Român de Tracologie (P. Roman, I. Németi) și parțial Muzeul din Carei (N. Iercoșan). Au fost practicate mai multe secțiuni și casete și au fost descoperite mai multe complexe, locuințe și gropi. A fost descoperit un material arheologic foarte bogat, constând din ceramică, arme și unelte din piatră șlefuită, corn și bronz etc. O importanță deosebită o are stratigrafia verticală, care permite observarea unor sincronisme și legături culturale cu culturile învecinate ariei Otomani, precum și cronologia internă a culturii. Menționăm că situl mai cuprinde și un cimitir și fundația unei biserici feudale. Materialul se găsește la Muzeul din Carei.

Szatmár vármegye (monografie), Budapesta (1910), p. 409.
T. BADER, *Epoca bronzului în nord-vestul Transilvaniei*, 1978, p. 121.
Mărturii arheologice din județul Satu Mare, 1980, p. 10.
I. NEMETI, *Satu MareStCom.*, V—VI, 1981—1982, p. 167—175.
P. ROMAN, I. NEMETI, *Thraco-Dacica*, XI, 1990, p. 39—47.

b) *„Ferma IAS"*

Punctul se află situat într-o zonă de câmpie joasă, între calea ferată și șoseau Carei—Satu Mare, la cca. 5 km de oraș. Lucrările de îmbunătățiri funciare, constând dintr-o rețea de canale efectuate aici între 1986—1987, au afectat o întinsă așezare (15—18 ha) din epoca bronzului târziu. Prin cercetări de teren au fost identificate 28 de complexe arheologice distruse în mare parte de lucrări, și a fost recuperat un depozit de bronzuri. În vara anului 1987 au fost efectuate aici de către Muzeul orășenesc Carei (N. Iercoșan, I. Németi) săpături de salvare, cu ocazia cărora au fost preparate 8 gropi și a fost salvat un bogat material arheologic care se găsește la Muzeul Carei, inv. 7477—7552.

I. NEMETI, *SCIVA*, 41, 1990, 1, p. 18—54.
N. IERCOȘAN, *Thraco-Dacica*, XII, 1991, p. 57—61.

13. **Căpleni**

În punctul „Cetate", situat la aproximativ 1 km N—V de localitate, în stânga drumului spre Cămin, T. Bader a efectuat săpături într-o așezare de tip „atol" (are dimensiunile 140×130 m), în toamna anului 1986. Secțiunea deschisă în centrul stațiunii a confirmat existența unui strat de cultură de 20—30 cm grosime, care datează din epoca bronzului timpuriu, cultura Otomani, faza a I-a. Au fost surprinse cu ocazia săpăturii și urmele a două locuințe de suprafață. Săpăturile au fost continuate de P. Roman și I. Németi în anul 1988, când au fost descoperite alte complexe ce confirmă descoperirile anterioare. Material inedit la Muzeul orășenesc Carei.

T. BADER, *Epoca bronzului*... p. 122;
Mărturii arheologice... p. 10.

14. **Culciu Mare**

a) *„Sub grădini"*

Începând cu anul 1969 și continuând anual până în 1988, Muzeul județean Satu Mare (T. Bader) a efectuat ample cercetări într-o așezare datând din epoca bronzului, cultura Suciu de Sus, în scopul dezvelirii integrale a așezării, care măsoară câteva sute de metri lungime și 50—60 m lățime. Au fost trasate peste 120 de secțiuni, au fost descoperite 34 de locuințe de suprafață, numeroase gropi menajere, 4 vetre de foc deschise precum și un impresionant material arheologic constând din: ceramică (căni, cești, borcane, străchini, castroane, oale) excepțional de frumos ornamentate, peste 50 de piese de bronz, valve de tipar, statuete zoomorfe Material inedit, Muzeul Județean Satu Mare, informații T. Bader.

T. BADER, *Epoca bronzului*..., p. 123—124.
Mărturii arheologice..., p. 10.

b) *„Kenderető"*

În acest punct, situat la S de localitate, pe malul drept al pârâului Balcaia, a fost cercetată o altă așezare, de dimensiuni mai reduse (100× 40 m) având un singur nivel de locuire cu un strat de cultură de 20—40 cm și care datează din epoca bronzului, cultura Suciu de Sus. Material arheologic inedit, Muzeul Județean Satu Mare, Informații: T. Bader.

T. BADER, *Epoca bronzului*..., p. 65.

15. **Culciu Mic**

În punctul denumit „La gropi", care se află pe un grind din zona de luncă a râului Someș, T. Bader a cercetat prin săpături o așezare din epoca bronzului, cultura Suciu de Sus. Materiale, în Muzeul Județean Satu Mare, informații: T. Bader.

T. BADER, *Epoca bronzului*..., p. 122.
Mărturii arheologice..., p. 10.

16. **Iojib**

În punctul „Podul Șarului" la 1 km E de localitate, pe malul drept al pârâului, pe o ridicătură, a fost identificată și parțial cercetată de către T. Bader, în anul 1975, o așezare deschisă din epoca bronzului, cultura Suciu de Sus. Materialul descoperit se găsește la Muzeul Județean Satu Mare.

Dacia N.S., XX, 1976, p. 279.
T. BADER, *Epoca bronzului* ..., p. 125.

17. **Odoreu**

La N de localitate, pe malul unui canal de irigații a fost sondată în anul 1987 o așezare deschisă, datând din epoca bronzului, cultura Suciu de Sus. Tot aici au apărut și materiale arheologice databile în sec. II—IV de.Ch. Cercetările au fost efectuate de T. Bader și Gh. Lazin. Materialul descoperit se găsește la Muzeul Județean Satu Mare, informații Gh. Lazin.

18. **Pir**

I. Németi a efectuat săpături în punctul „Cetate", o așezare din epoca bronzului, care se găsește la cca 2 km N de localitate, pe un grind din valea mlăștinoasă a Eriului. Secțiunea de control a pus în evidență un strat de cultură cu o grosime de 80—90 cm. Așezarea este datată în epoca bronzului mijlociu, cultura Otomani. Informație I. Németi.

19. **Turulung-Vii**

Pe malul Turului, la marginea localității, a fost descoperită o așezare deschisă, parțial distrusă de lucrări de hodroameliorații. În anul 1975 T. Bader a efectuat aici săpături de salvare. Materialul arheologic descoperit atestă existența unei așezări datând în epoca bronzului, cultura Suciu de Sus. Material în Muzeul Satu Mare.

Dacia N.S., XX, 1976, p. 283.
T. BADER, *Epoca bronzului* ..., p. 130.

EPOCA FIERULUI

20. **Pișcolt**

În punctul „Nisipărie", pe o dună de nisip din marginea de S-V a localității, I. Németi de la Muzeul orășănesc Carei, a cercetat exhaustiv prin săpături sistematice, între anii 1970—1977 cea mai mare necropolă Lt. celtică din România. Au fost descoperite 185 de morminte, cu un inventar funerar deosebit de bogat, pe baza căruia au fost stabilite patru orizonturi ale necropolei, ce datează în timp din a doua jumătate a sec. IV (Lt. B 1) până la mijlocul sec. II î.Ch.

Menționăm că săpătura a pus în evidență și alte materiale, din alte epoci, deosebit de importante pentru cronologia și legăturile culturale din această zonă, cum ar fi: așezarea Baden (săpată exhaustiv; — bogăția

materialului descoperit a permis stabilirea tipologiei ceramicii culturii din România), epoca bronzului timpuriu și târziu, precum și morminte din epoca prefeudală (sec. VI—VII). Materialul se găsește la Muzeul Carei, inv. 2471—2—01; 2682—2878; 3303—3358; 3538—3577 și 4332—5499.

I. NÉMETI, *Alba Regia*, XIV, 1975, p. 187—197; *idem*, *Thraco-Dacica*, IX, 1988, p. 49—73 (partea I); *ibidem*, X, 1989, p. 75—114 (II); *ibidem*, XIII, 1992, p. 59—112 (III); *ibidem*, XIV (IV, sub tipar); P. ROMAN, I. NÉMETI, *Cultura Baden în România*, 1978, p. 14—15, Pl. 21, 23—42; I. NÉMETI, *SCIVA*, 29, 1978, 1, p. 99—122; *ibidem*, 30, 1979, 4, p. 527—536; *ibidem*, 34, 1983, 2, p. 134—150.

EPOCA DACICĂ ȘI ROMANĂ

21. Acîș

Începând cu anul 1982 în punctul „Râtul lui Maitini", situat la 1,5 km S de localitate, pe malul stâng al râului Crasna, au fost efectuate cercetări sistematice de către Muzeul Județean Satu Mare (Gh. Lazin). Săpăturile intreprinse (11 secțiuni) au reliefat trei nivele cronologice de locuire, începând cu perioada dacică clasică (sec. I î.Ch.—I d.Ch.), sec. II—IV și feudalismul timpuriu (sec. XIII—XIV). Materialul descoperit se găsește la Muzeul din Satu Mare.

GH. LAZIN, *Satu Mare StCom.*, V—VI, 1981—1982, p. 69—71; *ibidem*, VII—VIII, 1986—1987, p. 85—88; *Mărturii arheologice ...*, p. 13—14.

22. Culciu Mare

În lunile iunie-iulie 1971 Gh. Lazin a efectuat săpături arheologice în punctul „Boghihaz", în zona de luncă a Someșului, aflat la N-E de localitate. Cele 5 secțiuni practicate au dus la descoperirea mai multor bordeie și a unui bogat material ceramic lucrat la roată și cu mâna, care permit datarea așezării în sec. III—IV d.Ch.

GH. LAZIN, *Satu Mare StCom.*, V—VI, 1981—1982, p. 125—126; *Mărturii arheologice ...*, p. 15—16.

23. Lazuri

a) *„Lubi-tog"*

Începând cu anul 1974 au fost efectuate cercetări în acest punct, care se afla la 2 km N-V de centrul localității și la 300 m în dreapta drumului spre satul Peleș. Cercetările au vizat o așezare dacică, fiind dezvelite mai multe complexe (gropi, locuințe) conținând un bogat material arheologic care a fost datat în sec. II î.Ch.—I d.Ch. În timpul săpăturilor au apărut și alte materiale din epoca prefeudală, databile în sec. VI—VII și VIII—IX.

b) *„Râtul lui Bela"*

În aceeași perioadă, menționată pentru punctul precedent, Gh. Lazin a efectuat săpături sistematice într-o așezare întinsă, datând din sec. II—IV. Au fost descoperite mai multe cuptoare de ars ceramică și locuințe. Menționăm aici și descoperirea unor complexe cu materiale ar-

heologice din sec. VIII—IX, cu importanţă deosebită pentru zona de N-V a României. Materialele se găsesc în Muzeul Judeţean Satu Mare.

GH. LAZIN, *Satu MareStCom.*, IV, 1980, p. 133—142; *ibidem*, V—VI, 1981—1982, p. 74—77 şi 137—142; GH. LAZIN, M; HEP, *Symposia Thracologica*, 8, 1990, p. 81; *Mărturii arheologice* ..., p. 14—15.

24. **Medieşu Aurit**

În renumita staţiune „Şuculeu" au fost continuate săpăturile în zona cuptoarelor de ars ceramică, în anul 1975, de către Muzeul Judeţean Satu Mare (T. Bader). Au fost descoperite mai multe gropi menejere şi mai multe piese din metal, datând din sec. III—IV. Menţionăm şi resturile a trei locuinţe din epoca bronzului, cultura Suciu de Sus. În săpătură a fost găsită şi o monedă imperială romană de argint. Materialul (inedit) se găseşte la Muzeul Satu Mare.

Dacia N.S., XX, 1976, p. 279; *Mărturii arheologice* ..., p. 14—15.

25. **Satu Mare**

În anii 1978—1979, au fost efectuate cercetări într-o aşezare ce se afla la N de municipiu, în stânga şoselei spre comuna Lazuri. Secţiunile trasate au dus la dezvelirea a două cuptoare de ars ceramică, 7 gropi şi o locuinţă. Pe baza materialului arheologic descoperit aşezarea datează din sec. III—IV d.Ch. Materialul descoperit se găseşte în Muzeul Judeţean Satu Mare.

GH. LAZIN, *Satu MareStCom.*, IV, 1980, p. 133—142; *ibidem*, V—VI, 1981—1982, p. 128; *Mărturii arheologice* ..., p. 15.

26. **Săcăşeni**

În punctul de hotar „Drumul Cigului", situat la cca 1,5 km N-V de localitate, în anul 1973, Gh. Lazin a efectuat săpături arheologice într-o aşezare descoperită prin cercetări perieghetice anterioare. Cele 4 secţiuni săpate, au pus în evidenţă mai multe locuinţe deranjate şi au dus la recoltarea unui material ceramic semnificativ care asigură datarea aşezării în sec. II—IV d.Ch. Materialul descoperit se află la Muzeul Satu Mare.

GH. LAZIN, *Satu MareStCom.*, III, 1975, p. 61—67.

EPOCA PREFEUDALĂ ŞI FEUDALĂ TIMPURIE

27 **Berveni**

În anul 1986, Gh. Lazin a efectuat în puctul de hotar „Pe deal", care se găseşte în marginea de E a comunei, săpături care, pe lângă materiale din epoca bronzului şi sec. II—IV, au pus în evidenţă urme şi materiale din feudalismul timpuriu. Materiale în Muzeul Satu Mare. Informaţii: Gh. Lazin.

28. **Crucișor**

Pe un deal denumit „Dealul Pintii" situat la S-V de localitatea Gh. Lazin a efectuat săpături arheologice în octombrie 1975 și iulie-august 1977, dovedind existența unei cetăți de pământ de forma elipsoidală, cu diametrul de 65×57 m. Valurile de pământ, prevăzute cu palisade ce înconjurau cetatea măsoară 4 m lățime și 1,5 m înălțime. Datarea: sec. al XI-lea până în sec. al XIV-lea. Materiale în Muzeul Satu Mare, informații Gh. Lazin.

Dacia N.S., XX, 1976, p. 277; I. H. CRIȘAN, *Itinerare arheologice transilvănene*, 1982, p. 201.

29. **Livada**

În anul 1975, T. Bader, a efectuat un sondaj arheologic în punctul „Togul lui Pechy", care se află la cca. 1 km V de localitate, în partea dreaptă a șoselei Satu Mare—Livada. Au fost găsite urmele a 20—25 locuințe distruse. Materialul arheologic descoperit asigură datarea așezării în sec. VII—IX. Se găsește la Muzeul din Satu Mare. (inedit).

30. **Medieșu Aurit**

Muzeul Județean Satu Mare (Gh. Lazin) a continuat săpăturile începute în 1970 în punctul „Cetate" din centrul comunei. Astfel, în anii 1971 și 1973, au fost trasate alte două secțiuni pe latura "nord-estică a obiectivului. Cercetările nu au oferit date suplimentare față de cele anterioare. Informații Gh. Lazin.

31. **Satu Mare**

În punctul „Pădurea Noroieni", care se găsește la 7 km N-E de centrul municipiului, în august 1972 T. Bader a efectuat săpături arheologice. Au fost practicate 6 secțiuni în diferite puncte ale unei așezări care avea un strat de cultură de 20—50 cm, fiind descoperite mai multe gropi. Pe baza materialului descoperit așezarea a fost datată în sec. IV d.Ch.

T. BADER, *Satu MareStCom.*, III, 1975, p. 36—43.

32. **Săcășeni**

În vara anului 1973, Gh. Lazin de la Muzeul Județean Satu Mare a efectuat săpături în punctul „Fântâna ciobanului" care au dus la descoperirea unei așezări, datată, pe baza materialului arheologic descoperit, în sec. VIII—IX. Stratul de cultură are o grosime de 20—25 cm. A fost descoperită o locuință semiîngropată. Materialul arheologic se află la Muzeul din Satu Mare.

GH. LAZIN, *Satu MareStCom.*, III, 1975, p. 67—74.

33. **Tămășeni**

În cetatea de pământ de la Tămășeni, cunoscută în literatura de specialitate încă de la începutul secolului, Muzeul Județean Satu Mare

(T. Bader şi Gh. Lazin) au efectuat sondaje în perioada iulie—august 1975. Fortificaţia se găseşte pe dealul „Cetăţuia", are o formă rectangulară şi a fost întărită pe trei laturi de un şanţ cu val, protejat în interior cu un zid din piatră nefasonată. Materialul arheologic descoperit confirmă faptul că cetatea a fost construită în a doua jumătate a sec. XIII. Nu au fost descoperite urme de cetate din alte perioade. Material la Muzeul Satu Mare, informaţii: Gh. Lazin.

Dacia N.S., XX, 1976, p. 283.

34. **Turulung-Vii**

În anul 1975, T. Bader a efectuat săpături pe o trasă a râului Tur, descoperind cu această ocazie mai multe bordeie şi gropi menajere care conţineau un bogat material arheologic. Acesta a permis datarea aşezării în sec. VII—IX. A fost pus în evidenţă şi un nivel preistoric în această zonă. Materialul se găseşte la Muzeul Judeţean Satu Mare.

Dacia N.S., XX, 1976, p. 283.

LES FOUILLES ARCHÉOLOGIQUES DU DÉPARTEMENT DE SATU MARE (1971—1990)

(Résumé)

La chronique continue la présentation des fouilles archéologiques du département de Satu Mare (T. Bader, Săpăturile arheologice din judeţul Satu Mare, partea I, Satu MareStCom., V—VI, 1981—1982, p. 143—165) qui ont été effectuées dans l'intervalle 1971—1990.

1. **Carei,** „Bobald II", sondage archéologique effectué par Petre I. Roman et I. Németi dans l'établissement de Baden déja connu, ou sont apparus aussi des matériaux appartenant à la culture d'Otomani et des IIe—IVe siècle ap. Ch.

2. **Cămin,** „Podul Crasnei" en 1986, I. Németi a recherché une nécropole énéolitique, la culture Bodrogkeresztúr. On a découvert 9 tombes d'inhumations avec un riche materiel archéologique: de la ceramique, des outils et des armes en obsidienne et un objet d'or (T. 6).

3. **Căpleni.** Au point „Togul lui Reők" a été fouillé en 1986—1987 un établissement de l'époque néolithique moyen et tardif. On y a découvert: 11 fosses, 2 tombes et un four de poterie.

4. **Dumbrava,** „La Cosma". Des fouilles ont été effectuées en 1987 et 1989 dans un établissement étendu, ou on a fouillé 5 sections. Les matériaux découverts datent du néolithique tardif (Tisa II—Herpály) et du haut énéolithique (Tiszapolgár) et un hutte Lt.C.

5. **Moftinu Mic.** En 1982—1983 des fouilles ont été effectueés dans la zone de „Pescărie" en deux points: „*A*" — établissement Baden-Coţofeni (B/C), ou on a trouvé aussi deux tombes d inceration celtiques et „*B*" — établissement néolithique, le groupe de Pişcolt, avec de la ceramique peinte, I-ère et IIIè phase.

6. **Oraşu Nou.** La fouille effectuée en 1975 et 1978 au lieu „Pe şes" a abouti à la découverte des traces d'un établissement néolithique (Culture Tisa) et d'un établissement des IIIe—IVe siècles.

7. **Pişcolt.** Aux points „Lutărie" et „Cărămidărie", en 1970—1980 on a effectué plusieurs fouilles de sauvetage, qui ont abouti à la découverte des fosses avec un très riche matériel archéologique — surtout de la céramique peinte, conformément à qui on a donné le nom de la culture („Le group Pişcolt").

8. **Sanislău.** Le Musée de Carei a fait des fouilles de sauvetage dans les points „Drumul spre Horea", établissement néolithique („Le groupe Pişcolt") en 1987 et „Sanislău III", l'établissement Bades (C), en 1980.

9. **Tiream.** Fouille de sauvetage en 1977 dans un établissement néolithique („Le groupe Pişcolt").

10. **Tăşnad.** Sondage archéologique effectué en 1989, au point „Sere", dans un établissement datant du haut néolithique, culture de Criş—Starčevo, IIIe phase, B. Matériel inédit au Mussé de Carei.

11. **Acîş.** Sondage dans la zone „Crasna veche" en 1981 dans un établissement détruit par des travaux hydrotechniques, qui date de l'époque du bronze tardif.

12. **Carei.** Dans la station „Bobald I" (Livadă) les fouilles systématiques ont été reprises à partir de 1986. Le site a un niveau néolithique (Tisa), plusieurs niveaux de l'époque du bronze (Otomani) un cimetière et une église du moyen âge. Au point „Ferma IAS", on a effectué en 1987 des fouilles de sauvetage dans un habitat de l'époque du bronze tardif. On y a trouvé un dépôt de bronzes (Br. D—Ha A 1).

13. **Căpleni.** T. Bader a effectué des recherches en 1986 au point „Cetate", établissement de type tell, datant de l'époque du haut bronze, culture d'Otomani, I-ère phase. Les fouilles ont été reprises en 1988 par P. Roman et I. Németi. Le matériel, inédit, se trouve au Musée de Carei.

14. **Culciu Mare.** A partir de 1988 T. Bader a effectué des fouilles au point „Sub grădini" dans un établissement de l'époque du bronze, la culture Suciu de Sus. On a fouillé plus de 120 sections et on a découvert 34 habitations de surface, plusieurs fosses ménagères, 4 âtres et un impressionnant matériel archéologique. Des fouilles ont été effectuées aussi dans un autre établissement, „Kendervető" qui date de la même periode.

15. **Culciu Mic.** Des fouilles ont été pratiquées au point „La gropi", dans un habitat de l'époque du bronze, la culture Suciu de Sus a partir de 1973.

16. **Iojib.** Fouille de sauvetage en 1975 effectuée par T. Bader dans un établisement appartenant à la culture Sucul de Sus, au point „Podul Şarului".

17. **Odoreu.** En 1987 une fouille de sauvetage a étév effectuée dans un établissement de Sucui de Sus.

18. **Pir.** Au point „Cetate", I. Németi a effectué une section de controle en 1977, dans l'établissement qui appartient à l'époque du bronze moyen, la culture d'Otomani.

19. **Turulung-Vii.** T. Bader a pratiqué en 1975 des fouilles de sauvetage dans un établissement situé sur la rive gauche de la rivière Tur, affecté par des travaux hydrotechniques. L'habitat appartient à la culture de Suciu de Sus.

20. **Pişcolţ.** En 1970—1977 I. Németi a fouillé exhaustivement une nécropole Lt. au point „Nisipărie". On a découvert 185 tombes Lt. celtiques et un riche matériel archéologique. L'autres découvertes appartiennent à la culture de Baden, à l'époque du haute bronze et du bronze tardif et des tombes de VIe—VIIe siècles.

21. **Acîş.** Gh. Lazin a effectué des recherches systématiques à parir de 1982 au point „Râtul lui Maitini" dans un établissement avec trois niveaux d'habitat: 1) Ier siècle av. Ch. — Ier siècle ap. Ch.; 2) les IIe — IVe siècle et 3) les XIIIe — XIVe siècles.

22. **Culciu Mare.** Au point „Boghihaz" sur la rive de Someş. Gh. Lazin a effectué en 1971 les fouilles dans un établissement des IIe—IVe siècles.

23. **Lazuri.** A partir de 1974, Gh. Lazin a pratiqué des fouilles systématiques en deux zones: „Lubi-tog" et „Râtul lui Bela". On a découvert des matériaux des IIe siècle av. Ch. — Ier siècle ap.Ch.; des IIe—IVe; des VIe—VIIe et VIIIe—IXe siècles.

24. **Medieşu Aurit.** Dans la station de „Şuculeu", T. Bader a continué les fouilles en 1975. On a découvert des matériaux datant des IIIe—IVe siècles, trois habitations de l'époque de bronze, la culture Suciu de Sus et une monnaie en argent romaine impériale.

25. **Satu Mare.** En 1978—1979 on a effectué des fouilles de sauvetage dans une zone nordique de la ville. On a découvert deux fours de céramique, 7 fosses et une habitation. L'établissement daté des IIIe—IVe siècles.

26. **Săcăşeni.** Au point „Drumul Cigului". Gh. Lazin a effectué des fouilles en 1973, découvrant un établissement daté des IIe—IVe siécles.

27. **Berveni.** Gh. Lazin a effectué des fouilles en 1986 au point „Pe deal", qui ont révélé des emplacements de l'époque du bronze, des IIe—IVe siècles et du haut moyen âge.

28. **Crucişor.** Au point „Dealul Pintii" des fouillesont été effectuées en 1975 et 1977, dans une fortification de terre en forme ellipsoïdale (65×57 m) datée des XIe—XIVe siècles.

29. **Livada.** T. Bader a effectué un sondage archéologique dans la zone „Togul lui Pechy", dans un établissement dérangé, des VIIIe—IXe siècles.

30. **Medieşu Aurit.** Gh. Lazin a continué les recherches à la cité de Medieşu Aurit en 1971 et 1973.

31. **Satu Mare.** A 7 km au nord de la ville, à l'endroit apellé „Pădurea Noroieni", T. Bader a practiqué des fouilles en 1972, dans un établissement daté du IVe siècles ap.Ch.

32. **Săcăşeni.** Gh. Lazin a effectué fouilles en 1973 dans la zone de „Fântâna ciobanului" découvrant un établissement daté des VIIIe—IXe siècles.

33. **Tămăşeni.** En 1975 on a practiqué un sondage dans la fortification du point „Cetăţuia" qui a une forme rectangulaire, irrégulière étant fortifiée d'une fossé et d'un talus, double à l'intérieur par des murs de pierres. Elle a été construite au XIIIe siècles.

34. **Turulung-Vii.** En 1975 T. Bader a effectué des fouilles dans un établiseement qui peut être daté des VIIe—IXe siècles.

ISTORIE

RAPORTURI FEUDALE ÎN SATELE DIN ȚARA OAȘULUI ÎN SEC. XVI—XIX.

BUJOR DULGĂU

Încercăm, în cele ce urmează, să reconstituim, pe baza materialelor de arhivă și a bibliografiei cercetate, realitățile economico-sociale din satele Oașului medieval și, deopotrivă, câteva deslușiri în mozaicul atât de complex, dificil și variat al raporturilor feudale din această zonă atât de bine individualizată în cuprinsul țării prin particularitățile sale specifice.

Organizarea comitatensă din secolele XII—XIII a scindat Oașul în două părți și a determinat desființarea granițelor tradiționale ale formațiunilor social-politice românești din zonă. Satele Batarci, Bocicău, Comlăușa, Gherța Mică, Gherța Mare, Tarna Mare, Tămășeni, Turț și Valea Seacă vor fi desprinse din cadrul comitatului Satu Mare și înglobate în cuprinsul comitatului Ugocea. Restul satelor din Oaș vor rămînea în comitatul Satu Mare, făcând parte, din punct de vedere teritorial-administrativ, din plasa Baia Mare. Vom trata însă problemele în mod unitar, în limitele îngăduite de materialul documentar parcurs.

1. CUPRINSUL UMAN ȘI FIZIC

Referiri la realitățile existente în câteva din satele Oașului găsim în conscripțiile dicale ale comitatului Ugocea din anii 1567 și 1574. Sunt înscrise următoarele sate: Batarci cu 13 supuși (1 jude, 3 iobagi, 8 săraci, 1 casă nouă), Bocicău cu 10 supuși (1 iobag, 8 săraci, 1 casă nouă), Gherța Mică cu 7 supuși (1 jude-voievod, 2 iobagi, 4 săraci), Gherța Mare cu 10 supuși (2 iobagi, 8 săraci), Tarna Mare cu 19 supuși (1 jude, 3 voievozi, 6 iobagi, 9 săraci), Tămășeni cu 50 supuși (1 jude, 11 iobagi, 36 săraci, 1 casă nouă, 1 casă arsă), Turț cu 13 supuși (1 voievod, 3 iobagi, 9 săraci) și Valea Seacă cu 4 supuși (2 iobagi, 2 săraci)[1].

Urbariile domeniului cetății Satu Mare din anii 1569 și 1592[2] înscriu alte 11 sate din Oaș, figurând ca „părți" (Pertinentiae Avassag): Tur cu 3 coloni, Negrești 10 coloni, Mogyoros[3] 1 colon, Boinești 3 coloni, Lechința 1 colon, Cămărzana 1 colon, Racșa 1 colon, Trip 3 coloni, Bixad

---

[1] Szabó István, *Ugocsa megye*, Budapesta, 1937, p. 182—523.

[2] D. Prodan în *Iobăgia în Transilvania în sec. XVI*, vol. II, Editura Academiei R.S.R., București, 1968, la p. 260 consideră că urbariul datează din 1578.

[3] Suntem de părere că e vorba de Tăuții Măgheruș (Miszt-Mogyoros) și nu de Mărius (Mogyoros), care e înscris în același urbariu ca aparținător domeniului Ardud.

4 coloni, 1 voievod și 1 libertin, Călinești 5 coloni și Târșolț 5 coloni. La 1569 numărul supușilor e doar de 45[4], în 1592 e și mai redus, de 39[5]. Aceste sate sunt înscrise ca „părți românești" (portiones Valachicae). In „portiuncula" Prilog, aparținând Bathoreștilor, sunt consemnați 5 coloni[6]. Tot în urbariul din 1592 e înscris și „portio" Orașu Nou, unde familia Dragffi avea 28 de iobagi și 9 jeleri, familia Báthory 10 iobagi cu sesie întreagă și 2 jeleri cu casă, iar urmașii lui Georgius Erdewteleky 2 iobagi[7].

Câteva date privind inventarul viu al supușilor. La 1668, în Batarci 8 iobagi aveau împreună 13 boi și 12 vaci, în Bocicău 2 iobagi aveau 5 boi și 1 vacă, în Tarna Mare 20 iobagi aveau 44 de boi și 37 de vaci, în Comlăușa 7 iobagi aveau 10 boi și 11 vaci[8]. Conscripția din 1711 a comitatului Ugocea consemnează în Turț 30 de iobagi, care dețineau împreună 17 boi, 31 vaci, 3 cai, 62 porci, 63 oi, 68 capre, 13 stupi, 109 găleți de Cașovia cu vin și 121 găleți de Cașovia cu porumb[9].

Conscripția din 25 februarie 1712 a iobagilor din districtul de peste Tisa (Processus Trans-Tybiscanus)[10] ne oferă amănunte cu privire la averea imobiliară a acestora. Astfel, în Gherța Mică 15 iobagi aveau în folosință arător de $30^1/_2$ găleți de Cașovia, vie de 23 săpători (fossorum), fâneață de 47 de coase. Repartiția e inegală. Un iobag nu are deloc arător, 6 iobagi nu posedă vie, iar 3 dintre ei fâneață. În Gherța Mare 9 iobagi au $25^1/_2$ găleți de Cașovia arător, fâneață de 50 coase, vie nu au deloc. În Turț 31 de iobagi nu dețineau decât 22 găleți de Cașovia arător. Dintre aceștia 5 iobagi nu aveau deloc teren arabil, iar alții 5 doar de $^1/_4$ găleată de Cașovia. Via era de 34 săpători, fâneața de 51 coase, dar 15 iobagi nu aveau vie, 6 iobagi fâneață. Situația e mult superioară în Tarna Mare, unde 19 iobagi dispuneau de $58^1/_4$ găleți de Cașovia arător și fâneață de 84 de coase. Interesantă și neîntâlnită apare conscripția dicală a Ugocei din anul 1713, unde găsim precizări, într-o rubrică a tabelului, asupra a ceea ce înseamnă o „dica": 2 persoane; 2 boi sau cai de jug; 4 vaci cu lapte; 8 vaci sterpe; 30 de oi sau capre de 2 ani; 24 de stupi; 12 porci sau 24 de purcei; 30 de găleți de Cașovia cu grîu curat; 45 de găleți de Cașovia cu grîu amestecat (cu secară n.n.); 60 de găleți de Cașovia cu ovăz; 4 centuri de tutun; vie de clasa a III-a de 4 săpători; recoltă proprie de 30 florini. Astfel, în Tarna Mare 22 de supuși (45 persoane) constituiau $62^2/_4$ dica, în Batarci 37 de supuși (77 persoane) 96 dica, în Gherța Mică 40 de supuși (82 persoane) $10^3/_4$ dica, în Gherța Mare 11 supuși (20 persoane) $33^2/_4$ dica, iar în Turț 39 de supuși (82 persoane) $116^2/_4$ dica[11].

---

[4] D. Prodan, *op. cit.*, p. 355.
[5] Géresi Kálmán, *A Nagy-Károlyi Gróf Károlyi család oklevéltára*, vol. III, Budapesta, 1885, p. 537.
[6] *Ibidem*, p. 540.
[7] *Ibidem*, p. 535—536.
[8] Szabó István, *op. cit.*, p. 183—184.
[9] Arhivele Statului Satu Mare, fond Tribunalul județean Satu Mare. Acte urbariale, dosar nr. 934/1711, filele 2—3.
[10] *Ibidem*, dos. nr. 935/1712, f. 7—22.
[11] *Ibidem*, dos. nr. 938/1713, f. 7—11 și 17—22.

Odată cu creşterea numărului supuşilor, fenomen sesizabil la începutul veacului al XVIII-lea[12], asistăm la un proces de fărâmiţare a sesiilor iobăgeşti. Dacă în secolele XVI—XVII am putut întâlni în suficiente cazuri sesii întregi, acum acest lucru este aproape exclus. În cele două Gherţe şi Turţ ele oscilau între $^1/_4$ şi $^1/_2$, în Batarci găsim 4 sesii de $^1/_5$ şi 1 de $^1/_8$, în Tarna Mare 3 sesii de $^1/_8$, restul de $^1/_4$ [13]. Fenomenul se agravează şi mai mult în jurul anilor 1774—1775, când sunt întocmite urbarii pentru fiecare localitate în parte. Media generală a sesiilor pe întreg comitatul Ugocea nu atingea nici $^1/_4$. Acum satul Batarci numără 72 de supuşi, Bocicău 19, Gherţa Mică 62, Gherţa Mare 30, Tarna Mare 54, Turţ 125, Valea Seacă 14. După două secole, socotind de la conscripţiile din 1567 şi 1574, reţinem un spor demografic neaşteptat de mare. Astfel, în Batarci numărul supuşilor a crescut de aproape 8 ori, în Gherţa Mică de 9 ori, iar în Turţ de aproape 10 ori. Predominante sunt sesiile mici. În Certeze 24 de iobagi ereditari şi 8 iobagi cu drept de liberă strămutare deţin, fără excepţie, sesii de $^1/_8$ [14], în Gherţa Mare sesiile sunt de $^1/_8$—$^2/_8$[15], în Prilog 29 de iobagi au sesii de $^1/_8$—$^3/_8$[16], în Tîrşolţ 79 de iobagi deţin sesii între $^1/_8$—$^2/_8$[17], în Tur cei 11 iobagi au sesii identice[18], iar în Vama celor 35 de iobagi le revenea în medie câte o sesie de $^2/_8$[19]. Haosul e potenţat şi de numărul mare al proprietarilor. Exceptând cazul localităţii Certeze, unde cei 32 iobagi şi 32 de jeleri erau în totalitate supuşii oraşului Baia Mare, găsim în Gherţa Mare 7 proprietari, în Călineşti 13, în Prilog 15, în Tîrşolţ 27, în Turţ 7, iar în Vama 22. În satele cuprinse în comitatul Ugocea, unde pământul era de clasa a I-a, sesia întreagă ar fi trebuit să aibă arător de 20 iugăre, cele de clasa a II-a 22 iugăre, iar cele de clasa a III-a 24 iugăre. În satele oşeneşti din comitatul Satu Mare arătorul trebuia să însumeze 26, 28 şi respectiv, 30 iugăre. Realitatea era, însă, cu totul alta. În Certeze nici unul din cei 32 de iobagi nu avea deloc arător, în Călineşti 6 iobagi erau în aceeaşi situaţie, în Prilog 7, în Turţ 5, în Batarci 3, în Vama 2. În satele Bocicău, Gherţa Mică, Turţ, Prilog şi Călineşti iobagii nu aveau deloc semănături de toamnă, în Valea Seacă, Prilog, Comlăuşa şi Vama terenul agricol era stâncos, sterp, argilos, în Tur şi Vama mereu supus inundaţiilor. În genere, peste tot arătorul e insuficient şi într-un singur câmp. Necesarul de cereale, alimente şi alte produse sătenii îl procură în târgurile din Satu Mare, Oraşu Nou şi Sighet.

La fel, nici fâneaţa nu era suficientă. Otavă nu se coseşte în nici un sat. În Gherţa Mică, Turţ şi Batarci sunt iobagi fără fâneaţă. Doar satul Vama are fâneaţă proprie de 6 coase, din care o parte este destinată întreţinerii cailor de cavalerie din comitat, iar restul iarna pentru taurul comunal[20]. În conscripţia comitatului Ugocea din anul 1714 sunt

---

[12] La 1725 în Turţ găsim deja 60 de iobagi, în Gherţa Mare 20, în Batarci 58, în Tarna Mare 28 cf. *Ibidem*, dos. nr. 945/1725, f. 8—30.
[13] *Ibidem*, dos. nr. 938/1714, f. 25—33.
[14] *Ibidem*, dos. nr. 562/1774, f. 42—43.
[15] *Ibidem*, dos. nr. 905/1838, f. 3—4.
[16] *Ibidem*, dos. nr. 1446/1774.
[17] *Ibidem*, dos. nr. 1757/1841.
[18] *Ibidem*, dos. nr. 1772/1774.
[19] *Ibidem*, dos. nr. 1824/1774.
[20] *Ibidem*, dos. nr. 1823/1772.

înscrişi, în satul Turţ, şi 4 iobagi care, pe lângă sesie, mai deţineau şi părţi din locurile de moară (pars molendinae)[21].

Raportat la numărul supuşilor contribuabili — potrivit conscripţiilor dicale din 1567 şi 1574 — cel al scutiţilor e impresionant de mare, iar din această categorie cei 84 de *săraci* deţin ponderea[22]. Prin săraci (pauperes) trebuie înţeleasă acea categorie socială a supuşilor care deţineau sesii mai mici de $^1/_2$. Înseamnă că şi ponderea sesiilor o constituiau cele mai mici de jumătate.

Câteva cuvinte despre categoria *jelerilor*. În satele din comitatul Satu Mare găsim menţionaţi supuşi din această categorie încă din secolul al XVI-lea, pe când în cele din Ugocea prima semnalare a jelerilor datează din anul 1714 în Valea Seacă. Considerăm că, anterior acestui an, jelerii nu fuseseră semnalaţi deoarece erau înscrişi în categoria săracilor. Situaţia e asemănătoare şi în privinţa diferenţierii acestora în jeleri cu casă (inquilini domos habentes) şi jeleri fără casă (subinquilini). Această diferenţiere în Ugocea e sesizabilă abia în a 2-a jumătate a secolului al XVIII-lea. În general, erau consideraţi jeleri supuşii cu sesii mai mici de $^1/_8$. În tabelul urbarial al satului Gherţa Mare din 1839 vom întâlni jeleri „ereditari" şi „cu drept de liberă strămutare"[23], terminologie extrem de rar întâlnită. Situaţia economică a acestei categorii diferă de la un sat la altul. În Gherţa Mare şi Vama au arător în extravilan, în Bocicău şi Valea Seacă găsim jeleri cu sesie de $^1/_2$, în Certeze şi Vama au şi fâneaţă, în mai toate satele întâlnim în gospodăriile lor boi, vaci cu lapte, cai, porci. Fenomenul de fărâmiţare al sesiilor a avut drept consecinţă creşterea proporţională a numărului jelerilor. Potrivit tabelelor urbariale din anii 1774—1775 erau înscrişi în Batarci 31 jeleri, în Călineşti 36, în Certeze 32, Gherţa Mică 21, Gherţa Mare 10, Prilog 13, Tarna Mare 13, Tămăşeni 5, Tîrşolţ 39, Tur 33, Turţ 42, Valea Seacă 7, Vama 33. Această creştere se accentuează în prima jumătate a secolului al XIX-lea. Luând ca exemplu conscripţiile regnicolare din 1828, constatăm că în Prilog numărul lor a crescut de la 13 la 47[24], în Tur de la 33 la 55[25], iar în Vama de la 33 la 52[26].

Pe parcursul investigaţiilor intreprinse am identificat, în categoria supuşilor, şi câţiva *voievozi* locali, necunoscuţi până în prezent[27]. Aceştia sunt: Filip Fătu (Philippus Fattyu) şi Teodor Turţeanu (Theodorus Turczy) din Gherţa Mică, Iacob Paul (Iacobus Paál) din Comlăuşa[28], Grigore Molnar şi Ioan Borota din Turţ[29], Petru Chiş şi Teodor Mărcuş din

---

[21] *Ibidem*, dos. nr. 939/1714.

[22] Szabó István, *op. cit.*, p. 138.

[23] Arh St. Satu Mare, fond Tribunalul judeţean Satu Mare. Acte urbariale, dos. nr. 905/1838, f. 3—4.

[24] *Ibidem*, dos. nr. 1447/1828.

[25] *Ibidem*, dos. nr. 1773/1828.

[26] *Ibidem*, dos. nr. 1825/1828.

[27] Despre voievozii locali din Oaş vezi D. Prodan, *Iobăgia în Transilvania în sec. XVI*, vol. II, p. 355 şi Victor V. Dragoş, *Voievozi locali în ţinuturile sătmărene în secolul al XVIII-lea*, în *Satu Mare. Studii şi Comunicări*, vol. VII—VIII, 1986—1987, p. 240.

[28] Arh. St. Satu Mare, fond Tribunalul judeţean Satu Mare. Acte urbariale, dos. nr. 943/1723, f. 9—10.

[29] *Ibidem*, dos. nr. 945/1725, f. 11—13.

Batarci[30], Petru Păncuța și Simion Ivacico din Tarna Mare[31]. Desigur că făceau parte din categoria scutiților (exemptorum) și îndeplineau pentru stăpâni o serie de slujbe, altele decât cele iobăgești. Nu se fac precizări peste care anume sate erau voievozi dar, în mod cert, aveau în subordine pe toți supușii stăpânului de pe moșiile deținute de aceștia în satele din Oaș.

O altă categorie socială semnalată în aceste conscripții este cea a *micilor nobili*. Și aici înnobilările s-au făcut din rândurile iobagilor sau libertinilor pentru merite militare. Sunt așazișii nobili armaliști. Găsim 6 astfel de nobili în Gherța Mare și unul în Turț la 1743, câte 3 în aceleași sate la 1754/1755[32]. În 1809 sunt conscriși toți nobilii din plasa Baia Mare, evidență întocmită cu scop militar și rectificată în anii 1811 și 1813[33]. Orașu Nou e înscris cu 21 de nobili, Francisc Cădar apare ca „neprins", Racșa cu 20 nobili, Prilog cu 42 nobili, Chifor Talpoș figurează „mort în insurecție", Vasile Cionca „fost insurgent în 1809", Vama cu 25 nobili printre ei și preotul Grigore Steț, Ioan Anton „e în temnița din Carei", Ștefan Bretan e învățător, Tur cu 43 nobili, Ioan Stan e hotnog al nobililor, Certeze cu 51 nobili, Ioan Pop e preot, Ștefan Pop „mort în timpul insurecției", Negrești cu 1 nobil, preotul Mihai Pop, Moișeni cu 2 nobili, Bixad cu 56 nobili, Pintea Tătar „e în arest la Carei", Toma Finta „neprins", Trip cu 8 nobili, Ștefan Pop e paroh, Teodor Apati și Alexandru Steț „foști insurgenți în 1809", Boinești cu 13 nobili, Teodor Birtoc „mort în insurecție", Lechința cu 2 nobili, Cămărzana cu 8 nobili, Tîrșolț cu 23 nobili, Mihai Pop „fost caporal insurgent", Remetea-Oașului cu 2 nobili, Călinești cu 14 nobili, Ionaș Pop e preot, Ioan Pop „fost insurgent în 1809". În Vama, la 1822, găsim încă un hotnog al nobililor în persoana lui Mihai Samu[34]. Sunt frecvente cazurile în care sesiile rămase pustii au fost luate în folosință, în schimbul unei taxe, de către iobagi. Întâlnim însă și câteva cazuri de nobili care au procedat identic. E cel mai adesea o nobilime condiționară, cu o sesie, plătind cens sau taxă. În Vama, Mihai Samu are în folosință sesie de $^{2}/_{8}$, Ioan Pintea la fel, iar Gavril Marinca sesie de jeler[35]. În Prilog existau, la 1828, un număr de 7 sesii urbariale, folosite de persoane nobile în schimbul obligațiilor obișnuite. Sesiile lui Simion Nistor și Mihai Talpeș erau de jeleri[36]. În satul Tur nobilul Ioan Covaci are sesie de $^{1}/_{8}$, iar Filip și Dănilă Ghiriti „caută să-și dovedească nobilitatea"[37]. La 1768 și Ioan Front, judele satului Vama, figurează ca persoană nobilă[38].

Alături de iobagi, săraci, jeleri, voievozi și nobili vom mai întâlni pe domeniile din Oaș, e drept în număr redus, și alte categorii sociale: libertini, meseriași (un dogar în Prilog la 1773, meșteri olari în Vama tot la 1773, morari în Batarci, Gherța Mare, Tarna Mare și Tur), un negus-

[30] *Ibidem*, dos. nr. 946/1725, f. 2—3.
[31] *Ibidem*, f. 4—5.
[32] Szabó István, *op. cit.*, p. 173.
[33] Arh. St. Satu Mare, fond Tribunalul județean Satu Mare. Acte urbariale, dos, nr. 196/1809, f. 3—28.
[34] *Ibidem*, dos. nr. 1821/1768, f. 13.
[35] *Ibidem*, dos. nr. 1825/1828.
[36] *Ibidem*, dos. nr. 1447/1828.
[37] *Ibidem*, dos. nr. 1773/1828.
[38] *Ibidem*, dos. nr. 1821/1768, f. 1.

tor în Tur la 1828, un haiduc (hajdu) în persoana lui Alexandru Făncuț din Comlăușa la 1711, pe Ștefan Bandra din Comlăușa îl găsim în calitate de chelar al baronului Paul Perényi la 1725, un herghelegiu al contelui Ioan Teleky tot în Comlăușa, un diac Petru Chiș în Tarna Mare, zilieri evrei (sidó) în Tur și Vama, ciobani, servitori și, în mai toate satele, câte 2—3 „miserabilis".

Fluctuația supușilor a fost mare și permanentă, însoțită mereu de părăsirea locuințelor și sesiilor. La 1569 Lechința e complet pustie, la 1574 Gherța Mică număra 3 sesii pustii, Tămășeni 4, Turț 7. Peste două secole, în Prilog erau 20 de sesii pustii, în Tur 24, în Vama 12. În conscripția regnicolară din 1828 găsim o mențiune referitoare la satul Vama, potrivit căreia pământurile de aici au rămas pustii și nelucrate din cauză că au pierit foarte mulți locuitori „cu prilejul foametei din urmă"[39]. După marea invazie turco-tătară din 1717, întâlnim în satele din Ugocea numeroase case pustii: în Tarna Mare 12, în Comlăușa 7, în Batarci 10, în Valea Seacă 3 ș.a.[40]. Casele supușilor erau mici și sărăcăcioase, aidoma stării materiale a acestora. Conscripțiile din 1828 cuprind și informații de această natură. În Prilog, se arată într-un document, „locuitorii sunt români, în general săraci, locuințele aduc mai mult a cocioabe decât case"[41]. În Tur casele sunt din lemn necioplit și lipite cu lut[42], în Vama ele sunt construite din lemn sau trestie lipită cu lut, iar un număr de 3 iobagi locuiesc în bordeie de pământ[43]. Pentru a-și procura cele necesare traiului, iobagii din satele Oașului se angajau, pe bani, la arat și semănat în Satu Mare, cărăușeau sare de la Sighet la casa sării din Satu Mare sau lucrau viile din Seini, Livada și Orașu Nou. Adesea cumpărau produse de la Satu Mare și le revindeau, cu câștig, la târgul din Sighet.

2. SARCINILE SENIORIALE

Censul. Conscripțiile dicale ale Ugocei din anii 1567 și 1574 înscriu și cele 8 localități din Oaș, respectiv porțile impozabile după care se percepea darea, fără a se face precizări asupra cuantumului acesteia. Astfel, satul Batarci e înscris cu 2 porți întregi (integra porta) și 1 jumătate de poartă (media porta), Bocicău cu 1 jumătate de poartă, Gherța Mică cu 2 porți întregi, Gherța Mare cu 2 porți întregi, Tarna Mare cu 5 porți întregi și 4 jumătăți de poartă, Tămășeni cu 5 porți întregi și 6 jumătăți de poartă, Turț cu 2 porți întregi și 1 jumătate de poartă, Valea Seacă cu 2 porți întregi.[44] Cele 8 sate constituiau fiscal 20 de porți întregi și 13 jumătăți de poartă. Facem precizarea că, în Ugocea, poarta întreagă era echivalentă cu un iobag cu sesie întreagă, iar o jumătate de poartă cu un iobag având o jumătate de sesie. După poarta întreagă se percepe o dica. Erau scutiți de la impuneri juzii, pe durata unui an cât dețineau funcția, voievozii, săracii, supușii cu case arse (aedes combustae) sau care și-au ridicat case noi, de regulă pe o durată de 5—6 ani, libertinii, cârciumarii, morarii, ciobanii, soldații lăsați la vatră, me-

[39] *Ibidem*, dos. nr. 1825/1828.
[40] *Ibidem*, dos. nr. 940/1718.
[41] *Ibidem*, dos. nr. 1447/1828.
[42] *Ibidem*, dos. nr. 1773/1828.
[43] *Ibidem*, dos. nr. 1825/1828.

seriașii și acei miserabilis. Cele 11 sate din „părțile Oașului", aparținând marelui domeniu al cetății Satu Mare, dădeau împreună, potrivit urbariului din 1592, cens de Sînmartin 18 florini.[45] Supușii familiei Dragffi din „portio" Orașu Nou, respectiv 3 coloni cu sesie întreagă, 22 coloni cu jumătăți de sesie și 3 coloni cu treimi de sesie, plăteau cu titlu de cens 10 fl. 44 denari la Sînmartin, iar cei ai familiei Báthory, 10 coloni cu sesie întreagă și 2 jeleri cu casă, plăteau 4 fl. 30 denari. În restul „porției" mai era în uz fertonul de Sîngeorz 17 d. de sesia întreagă și fertonul de Sânmartin 18 d. de sesia întreagă[46]. În Prilog erau aceleași obiceiuri (eadem consuetudine) ca și în Orașu Nou.[47]. La 1690 târgul Orașu Nou era dator să dea în contul censului de Sînmartin câte 1 fl. sau, în schimb, 3 găleți de vin de fiecare colon cu sesie întreagă.[48] Satele din Oaș, înglobate în comitatul Ugocea, erau obligate, după cum reiese din urbariile întocmite în anii 1622, 1628 și 1690, la un cens variind între 50 d. și 1,24 fl. de iobag.[49]

În cursul secolului al XVIII-lea informațiile privitoare la cens sunt puține și adesea confuze. De multe ori figurează laolaltă cu daturile sau slujbele. Unii nobili pretindeau de la supușii lor din Vama o taxă anuală, scutindu-i în totalitate de orice alte obligații. Alții pretindeau anual suma de 6 fl. de iobag și slujbe doar pe lângă moara alodială. Iobagul văduvei lui Petri Zoltán a plătit o taxă de 40 fl., fiind scutit timp de 10 ani de alte prestații.[50] Iobagii din Tur ai contelui Anton Károlyi plăteau cu titlu de „bani de haiduci" (hajdu pénz) câte 17 creițari.[51] Am întâlnit suficiente cazuri de sesii rămase pustii, dar folosite de către iobagi sau mici nobili, desigur, în unele cazuri, în schimbul unei taxe bănești.

Prin introducerea urbariilor în anii 1774—1775 censul a fost fixat, atât pentru iobagi cât și pentru jeleri, la 1 fl. anual, indiferent de mărimea sesiei, perceput după intravilan.

În conscripțiile regnicolare din 1828 găsim înscrise în Prilog 54 de case, în Tur 66 de case, iar în Vama 29 case impozabile (Domus a quibus Census solvitur). În cazul localității Vama există mențiunea că în anul 1827 au ars 38 de case[52], acestea fiind scutite de cens.

Fiind o prestație seniorială, un drept privat al stăpânului de moșie, censul apare și în satele din Oaș sub felurite denumiri, valori, perceput după mărimea sesiei, a intravilanului, numărul vitelor ș.a., rămânând în genere o dare bănească, ce nu înregistrează creșterile spectaculoase lesne sesizabile la celelalte genuri de prestații.

Daturile-Darurile. Sunt de regulă obligații în natură, uneori răscumpărate în bani, care vin să secondeze censul, să completeze dijmele sau chiar robota. La 1569 fiecare colon din cele 11 sate oșenești ale do-

[44] Szabó István, *op. cit.*, p. 138—139.
[45] Géresi Kálmán, *op. cit.*, p. 537.
[46] *Ibidem*, p. 535—536.
[47] *Ibidem*, p. 540.
[48] D. Prodan, *Iobăgia în Transilvania în sec. XVII*, vol. I, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1986, p. 141.
[49] Szabó István, *op. cit.*, p. 187.
[50] Arh. St. Satu Mare, fond Tribunalul județean Satu Mare. Acte urbariale, dos. nr. 1823/1772.
[51] *Ibidem*, dos. nr. 1770/1772.
[52] *Ibidem*, dos. nr. 1825/1828.

meniului Satu Mare are obligaţia să dea o piele de jder, care poate fi însă răscumpărată cu 33 d.[53] Urbariul din 1592 prevede pentru satele din Oaş darea fertonului, exceptate fiind satele Călineşti, Cămărzana, Lechinţa şi Tîrşolţ, însumând 13 coloni, care au obligaţia de a da împreună 6 piei de jder.[54] La 1645 satele Ţării Oaşului sunt scutite de tretină.[55] Spre sfârşitul secolului al XVII-lea domeniul Medieşu Aurit, cuprinzând şi părţi din Călineşti, Cămărzana şi Bixad, are înscris între daturi găina de Crăciun, ouă, unt, piei de vulpe. Târgul Oraşu Nou dă 3 găini, 12 ouă şi o justa de unt de sesia întreagă, iar târgul împreună o vacă şi 2 piei de vulpe. Satul Certeze are aceleaşi daturi ca şi Oraşu Nou, în plus mai dă 100 de araci pentru vie, 100 funii de tei şi un snop de curele de tei pentru legat via.[56]

Informaţii privind daturile în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea găsim în chestionarele întocmite în anii 1772—1773 de către magistraţii comitatului. Astfel, chestionarul localităţii Vama, întocmit la 8 noiembrie 1772,[57] prevede că iobagii lui Samuel Etsedi au obligaţia, pe lângă robotă, să dea 300 de araci pentru via din Seini şi 2 snopi de nuiele pentru legatul viei. Iobagii Evei Darvay dădeau fiecare o împletitură de 1 font (0,400 kg — n.n.), cei aparţinând lui Ludovic Jármy dădeau 1 fl. 59 cr. şi o găină, iar iobagii de pe moşia lui Emeric Dessöffy erau datori cu 5 fonţi de împletitură şi un sac nou.

Potrivit chestionarului localităţii Tur, întocmit la 9 noiembrie 1772, iobagii baronului Wesselényi dau stăpânului o jumătate de măsură (icze) de unt, 1 măsură de alune, 1 şuncă, 2 iobagi dau 1 sac şi 1 găină. Supuşii nobilului Becsky sunt datori cu o jumătate măsură de unt, o jumătate mierţă (véka) de ovăz, 1 găină şi câte $^1/_{10}$ ferdelă de alune şi ciuperci. Contele Sigismund Kornis încasa la culesul viei câte 1 găină, o jumătate măsură de unt şi 6 cr. de iobag, iar contele Anton Károlyi percepea $4^1/_2$ cr. în loc de 1 găină, 12 cr. pentru alune şi 6 cr. pentru ciuperci[58].

În Prilog daturile sunt cam aceleaşi şi constau din găini, unt, saci, alune, nuiele de legat vie ş.a.[59]

Dijmele. Nicăieri în satele Oaşului, aparţinând domeniului cetăţii Satu Mare, până odată cu introducerea urbariilor în 1774, nu se percepea dijmă sau nonă din semănături. Se dijmuiau însă animalele şi vinul. Urbariul domeniului Satu Mare din 1569 înscrie pentru satele din Oaş doar dijma din oi, aceasta constând dintr-o oaie cu miel de turmă[60]. La 1592 fiecare colon cu oi dădea la Rusalii o oaie cu miel şi un caş. De asemenea, se dădea dijmă 1/10 din porcii duşi la ghindat în pădurea mare de fag sau se răscumpăra dijma, 6 d. porci mari şi 3 d. porcii mici.[61]

În comitatul Ugocea, deci şi în satele Oaşului cuprinse aici, potrivit instrucţiunilor din 1572 ale decimatorului cameral, nimeni nu putea

---

[53] D. Prodan, *Iobăgia în Transilvania în sec. XVI*, vol. II, p. 355.
[54] Géresi Kálmán, *op. cit.*, p. 537.
[55] D. Prodan, *Iobăgia în Transilvania în sec. XVII*, vol. I, p. 153.
[56] *Ibidem*, p. 161.
[57] Arh. St. Satu Mare, fond Tribunalul judeţean Satu Mare. Acte urbariale, dos. nr. 1823/1772.
[58] *Ibidem*, dos. nr. 1770/1772.
[59] *Ibidem*, dos. nr. 1444/1773.
[60] D. Prodan, *Iobăgia în Transilvania în sec. XVI*, vol. II, p. 355.
[61] Géresi Kálmán, *op. cit.*, p. 537.

fi scutit de dijma semănăturilor, decât cei de pe moşiile bisericeşti sau curţile nobiliare. Dijma din cereale se dădea în stoguri şi snopi. Din registrele de dijmă ale comitatului Ugocea pe anii 1572—1575 rezultă că iobagii fără semănături erau obligaţi în contul dijmei la banii secerii (pecunia falcis) sau banii creştinităţii (pecunia christianitatis), care figurează când separat, când împreună, cuantumul lor fiind 6—9 d. de persoană.[62] Iobagii din Gherţa Mică şi Gherţa Mare dădeau în dijmă, după sesia întreagă, câte 2 mierţe de grâu, 2 de ovăz şi 2 de secară, după cum reiese din urbariul acestor localităţi întocmit la 1604.[63] Urbariile ulterioare din 1622, 1628 şi 1690 înscriu constant dijma din oi, porci şi stupi.

Aceeaşi situaţie o întâlnim şi în satele domeniului Satu Mare, după cum rezultă din registrul de dijmă fiscală al comitatului pe anul 1632.[64] La mijlocul veacului al XVII-lea dijma din grâu era de 6 d. de 10 clăi, cea din vin 8 d. de 10 găleţi, din roi 3 d. iar dijma mieilor „se răscumpăra după placul provizorului". A patra parte din dijme revenea predicatorului.[65]

Iobagii din târgul Oraşu Nou, aparţinând domeniului Mediesu Aurit, dădeau la 1690 nonă din grâu, decimă din vin, iar pentru răscumpărarea dijmei porcilor dădeau câte o jumătate găleată (cubulus) de vin, fie că aveau porci, fie că nu.[66]

Dijmă regală sau nonă din semănături nu se încasa nicăieri până la reglementarea urbarială din 1774. Pare lucru curios, dar contele Anton Károlyi percepea, de la supuşii săi din Tur, nonă din porci până pe la 1772—1773,[67] situaţie neîntâlnită în întregul comitat.

Odată cu reglementările urbariale a revenit în uz nona din toate produsele, inclusiv din in şi cânepă unde existau asemenea culturi.

Slujbele. Mai puţin sesizabilă în secolul al XVI-lea, asistăm pe parcursul celor următoare la o creştere accentuată a economiei domeniale. Cererea crescândă de produse, atât pe piaţa internă cât şi cea externă, a impus, în chip firesc, nevoia extinderii rezervei senioriale, sporirii numărului supuşilor şi, implicit, a sarcinilor feudale. Dintre acestea, slujbele au cunoscut o creştere disproporţionată, nelimitată, după bunul plac şi pretenţiile stăpânului feudal.

Urbariul din 1592 consemnează printre obligaţiile iobagilor din satele Oaşului cositul şi cărăuşitul de lemne 3 zile în cetatea Seini, crâşmăritul vinului pentru provizorul cetăţii.[68] Iobagii din Gherţa Mică şi Gherţa Mare, potrivit urbariului din 1604 al localităţii Turulung, prestau robota pe bază de acord încheiat cu stăpânirea, în care se preciza suprafaţa de arat, semănat şi recoltat. Contractul prevedea obligaţia de a ara 136 iugăre de teren, cosi 4 fânete şi săpa câteva vii.[69] Dincolo de această excepţie, în întreg Oaşul slujbele şi, îndeosebi, robota vor fi prestate după

[62] Szabó István, *op. cit.*, p. 142.
[63] *Ibidem*, p. 188.
[64] D. Prodan, *Iobăgia în Transilvania în sec. XVII*, vol. I, p. 183.
[65] Borovszky Samu, *Szatmár-Németi*, Budapesta, f.a., p. 196.
[66] D. Prodan, *Iobăgia în Transilvania în sec. XVII*, vol. I, p. 192.
[67] Arh. St. Satu Mare, fond Tribunalul judeţean Satu Mare. Acte urbariale, dos. nr. 1770/1772.
[68] Géresi Kálmán, *op. cit.*, p. 538.
[69] Szabó István, *op. cit.*, p. 188.

cum o cerea interesul stăpânului de moşie. Extinderea rezervelor senioriale, a alodiilor, nu s-a putut realiza decât în detrimentul sesiilor iobăgeşti, prin ciuntirea lor sistematică, prin pulverizare. Nu e de mirare deci, că 125 de supuşi din Turţ nu aveau în folosinţă decât $13^{6}/_{8}$ sesii,[70] că majoritatea sesiilor erau de $^{1}/_{8}$—$^{2}/_{8}$ în mai toate localităţile.

Iobagii din Gherţa Mică aveau să declare, la 1772, că „robota e fără sfârşit, de luni până sâmbăta... trei-patru săptămâni legate, cu pâinea noastră... Dacă am cerut pâine, ne-au înjurat".[71] Cei din Comlăuşa ieşeau la robotă, şi pe timpul iernii, câte două săptămâni pentru stăpân.[72]

Iobagii baronului Volffgang Wesselényi din Prilog prestează, la nevoie, robota în viile Oraşului Nou. Mai prestează fiecare iobag câte o zi la coasă şi adună fânul în căpiţe. Cei ce au boi nu merg la arat, ci transportă sus în vie cele necesare. Gabriel Becsky pretinde 24 de zile pe an la cosit şi seceriş, apoi îşi mână iobagii la culesul viei în Gécz, la 4 mile distanţă. Când se face ghindă, iobagii văduvei lui Alexandru Gáspár duc turma de porci la ghindat până în localitatea Keresztur din comitatul Zemplen. Porcii lui Francisc Kállay sunt duşi la ghindat timp de două săptămâni, în unii ani iobagii acestuia merg la robotă la 10 mile distanţă, în comitatul Szabolcs, cu drum cu tot fac 35 de zile. Unii stăpâni preferă răscumpărarea robotei. Iobagii ereditari aparţinând lui George Becsky răscumpără robota cu 5,51 fl., iar cei cu drept de liberă strămutare cu 2,33 fl. Contele Anton Károlyi are în Prilog 2 iobagi ereditari, care îşi răscumpără robota cu 4 fl., înainte vreme plăteau 6 fl.[73]

În linii generale şi iobagii din Tur aveau aceleaşi obligaţii în contul robotei. Cei aparţinând baronului Wesselényi lucrează via din Oraşu Nou, plătesc o taxă de 1,59 fl. şi, în plus, lucrează o săptămână la strânsul recoltei. Iobagii lui Ladislau Jármy îşi răscumpără robota cu 10,24 fl., dar mai lucrează o săptămână şi la via din Seini a stăpânului. Robota iobagilor lui Sigismund Nagy e de 6—7 săptămâni şi e prestată la 4 mile depărtare, în Lazuri.[74]

În Vama iobagii ereditari prestează robota „pe baza vechiului obicei", pe când cei cu drept de strămutare pe bază de contracte sau învoieli verbale. Iobagii Evei Darvay plăteau anual 1,59 fl. şi mergeau la seceriş. Dacă voiau, răscumpărau munca la seceriş cu 51 cr. şi mai lucrau câteva zile pe lângă moară. Ladislau Irinyi pretindea de la iobagii săi 2 zile de robotă şi o taxă de 51 cr. — 1,25 fl. Iobagii lui Samuel Etsedi au prestat, în cursul anului 1772, robotă 48 de zile, au confecţionat 300 de araci şi pregătit 2 snopi de nuiele pentru legatul viei din Seini.[75]

Urbariile introduse în timpul Mariei Terezia, la 1774 în comitatul Satu Mare şi 1775 în comitatul Ugocea, vin să normeze obligaţiile iobagilor şi jelerilor. Iobagul cu sesie întreagă e dator să presteze robotă

[70] Arh. St. Satu Mare, fond Tribunalul judeţean Satu Mare. Acte urbariale, dos. nr. 1728/1843, f. 88.
[71] Szabó István, *op. cit.*, p. 186.
[72] *Ibidem.*
[73] Arh. St. Satu Mare, fond Tribunalul judeţean Satu Mare. Acte urbariale, dos. nr. 1444/1773.
[74] *Ibidem*, dos. nr. 1770/1772.
[75] *Ibidem*, dos. nr. 1823/1772.

1 zi pe săptămână cu vitele sau 2 zile cu brațele. La arat merge 1 zi pe săptămână, dar cu 4 boi, cu plug și grapă proprie. Durata unei zile de robotă era de la răsărit până la apusul soarelui, socotindu-se aici timpul de deplasare (dus-întors) și hrănirea animalelor, lucru eludat până acum. Un sfert din totalul zilelor de robotă datorate într-un an trebuia să fie efectuat în sezonul de iarnă, respectiv în lunile octombrie-martie următor. Urbariile oferă, așadar, și acum posibilitatea stăpânului de moșie să concentreze majoritatea zilelor de robotă în perioada muncilor capitale: arat, semănat, strânsul recoltei. Mai erau obligați la cărăușia lungă 1 zi pe an, tăiatul și transportul stânjenului de lemne, normă stabilită pentru cei cu sesie întreagă.

Jelerii prestau, desigur, slujbele convenite cu stăpânii la așezarea lor pe moșiile acestora. Urbariile reglementează obligativitatea zilelor de robotă pentru jelerii cu casă la 18 zile pe an cu brațele, iar a celor fără casă la 12 zile pe an.

3. MONOPOLURILE SENIORIALE

Urbariile și conscripțiile cercetate semnalează și existența unor *mori*, alodiale și țărănești. Astfel, urbariul din 1569 al domeniului Satu Mare înregistrează o moară țărănească în Racșa, al cărui venit aparține în întregime sătenilor.[76] Urbariul din 1592, al aceluiași domeniu, consemnează trei locuri de moară în Orașu Nou, din care două, fiind țărănești, dădeau dijmă dregătorilor comitatului, iar cea de-a treia, nobiliară, dădea a 8-a parte din venituri împăratului.[77] Târgul Orașu Nou are și el moară pe 4 pietre, primită ca danie de la Gabriel Bethlen.[78] În conscripțiile comitatului Ugocea din anii 1712 și 1713 găsim înscriși și câțiva morari: Volffgangus Molnar în Batarci,[79] Nicolae Dan și Teodor Oșan în Tarna Mare, ceea ce înseamnă că și în aceste localități fiinșau mori. În Tarna Mare trebuie să fi existat două mori, din moment ce morarii sunt înregistrați la distanță unul de celălalt și, în plus, Nicolae Dan e înscris cu un venit de 15 fl., iar Teodor Oșan cu 30 fl.[80] La 1725 exista o moară țărănească și în Gherța Mare, proprietatea fraților Țola.[91] În conscripțiile dicale ale plășilor Halmeu și Nyaláb din anii 1718—1723 găsim, adesea, înscriși iobagi cu venituri de la moară (ex mola utilitas), oscilând între $^1/_6$—2 ferdele. Astfel, în Tarna Mare sunt 5 asemenea iobagi, în Bocicău 1, în Batarci 5,[82] în Gherța Mică 4, în Turț 2.[83] Mai târziu, la 1772, știm de existența a două mori în localitatea Vama, una alodială, unde iobagii Evei Darvay și ai văduvei lui Zoltán Petri prestau munci în contul robotei, și alta țărănească pe 2 pietre, situată pe valea Ianei,

---

[76] D. Prodan, *Iobăgia în Transilvania în sec. XVI*, vol. II, p. 355.
[77] Géresi Kálmán, *op. cit.*, p. 536.
[78] Borovszky Samu, *Szatmár vármegye*, Budapesta, f.a., p. 38.
[79] Arh. St. Satu Mare, fond Tribunalul județean Satu Mare. Acte urbariale, dos. nr. 935/1712, f. 17.
[80] *Ibidem*, dos. nr. 938/1713, f. 9.
[81] *Ibidem*, dos. nr. 945/1725.
[82] *Ibidem*, dos. nr. 940/1718.
[83] *Ibidem*, dos. nr. 943/1723.

deci o moară de apă.[84] În Tur, în capătul satului, funcționa o moară de scânduri (ferăstrău de apă), la care munceau iobagii lui A. Károlyi. Se aduceau aici trunchiuri de copaci și, pentru 3 cr., se croia o scândură.[85] Și satul poseda în mod liber o moară de apă, „fără nici o dare sau prestație.[86] În sfârșit, mai știm de existența în Turț, către mijlocul secolului trecut, a 4 mori seci, fără vreo altă precizare în document, dar în mod cert e vorba de mori nobiliare, din moment ce sătenii erau în tratative să le răscumpere de la composesori.[87]

Urbariul din 1592 mai prevedea, la capitolul privind obligațiile supușilor din cele 11 părți de sate din Oaș, obligația de a *crâșmări* vin pentru provizorul cetății Satu Mare.[88] În secolul al XVII-lea, târgul Orașu Nou era posesorul unor întinse suprafețe de vie și, se pare, de bună calitate. Numai așa se explică de ce, în locul censului de 1 fl., iobagul cu sesie întreagă era încasat cu 3 găleți de vin sau i se făcea concesia ca, în locul dijmei porcilor, să dea o jumătate găleată de vin. Ba mai mult, în loc de a crâșmări vinul stăpânului, fiecare iobag putea să-și răscumpere această prestație cu câte o găleată de vin.[89] Realitatea este că, în genere, exceptând târgul Orașu Nou, cultura viței de vie nu a avut o tradiție în Oaș, prin urmare crâșmăritul nici atât. Conscripția Ugocei din 1712, precizând și averea imobiliară a iobagilor, consemna existența viilor doar în Gherța Mică în suprafață de 23 săpători, în Turț de 34 săpători, în Batarci de 15 săpători și în Tarna Mare de 7 săpători.[90] Prilogul are, la 1774, vie de 94 de săpători din care 53 pe deal. Stăpânirea permite supușilor să-și crâșmărească vinul, dar ei nu practică așa ceva. Via o țin doar pentru consum.[91] Dijmă nu se percepea după aceste vii. Înainte de 1772 exista vie și în hotarul satului Vama, dar s-a distrus cu timpul. Ulterior, s-a recultivat o suprafață de circa 15 săpători.[92] După cum rezultă din mărturiile (fassiones) făcute în 1772, satul avea drept de crâșmărit timp de 8 luni, iobagii timp de 4 luni, în schimb stăpânii nu-și crâșmăreau vinul. La 1828, tot în Vama, aflăm de existența unei cârciumi a cantorului, cu un venit de 4 fl.[93] Probabil că, în schimbul asigurării mijloacelor de subzistență, satul a cesionat cantorului dreptul de vânzare a vinului. Și sătenii din Tur au drept de crâșmărit, dar sunt stânjeniți de concurența nobililor locali.[94]

Informații despre *măcelărit* nu am întâlnit deloc, pesemne că nici nu se practica.

---

[84] *Ibidem*, dos. nr. 1823/1772.

[85] *Ibidem*, dos. nr. 1770/1772.

[86] *Ibidem*, dos. nr. 1772/1774.

[87] *Ibidem*, dos. nr. 1782/1843, f. 91.

[88] Géresi Kálmán, *op. cit.*, p. 538.

[89] D. Prodan, *Iobăgia în Transilvania în sec. XVII*, vol. I, p. 294.

[90] Arh. St. Satu Mare, fond Tribunalul județean Satu Mare. Acte urbariale, dos. nr. 935/1712.

[91] *Ibidem*, dos. nr. 1444/1773.

[92] *Ibidem*, dos. nr. 1823/1772.

[93] *Ibidem*, dos. nr. 1825/1828.

[94] *Ibidem*, dos. nr. 1770/1772.

Despre *vămi* de asemenea nu sunt informații. Apare adesea „vama podului" de la Satu Mare, de unde locuitorii Oașului își procurau cele necesare traiului și gospodăriei.

Cât privește *vânatul* și *pescuitul,* deși monopoluri private ale stăpânului de moșie, aici nu au constituit surse principale de venit. Am văzut, că la 1569 fiecare colon era dator să dea o piele de jder sau, în schimb, 33 de denari. Voievodul Oașului dădea un corui sau îl răscumpăra cu 35 d.[95] La 1592, satele Călinești, Cămărzana, Lechința și Târșolț, scutite de darea fertonului, dădeau iarna câte 6 piei de jder. În același urbariu sunt înscriși și 4 pescari (piscatores), care sunt datori provizorului cu feluriți pești și raci.

Întreaga zonă a Oașului era acoperită cu întinse suprafețe de *păduri,* în marea lor majoritate alodiale. Urbariul din 1592 amintește de „pădurea mare de fag", unde iobagii își duceau porcii la ghindat. Peste un secol, la 1690, este menționată o pădure mare de stejari cu ghindă, aflată sub opreliște.[96] Târgul Orașu Nou are și el pădure cu ghindă, în comun cu alți composesori, în care puteau fi ghindați deodată peste 1 000 de porci.[97] Prilogul mai avea pădure în comun cu a stăpânilor, semn că nici aici pădurea aloidală nu fusese încă separată. În schimb, pădurile din Batarci, Gherța Mică, Tarna Mare și Turț erau toate alodiale.[98] În Vama și Tur, alături de pădurile mari alodiale, neaflate sub opreliște, mai exista câte o pădure aparținând comunității sătești. Cea din Tur era scutită de orice dare sau altă obligație.[99]

*

Spre a avea o imagine de ansamblu asupra problematicii supuse analizei se cer câteva constatări de ordin general.

Respectând structura lucrării se cuvine, de la bun început, a fi făcute câteva observații asupra masei supușilor domeniali. Masa acestora este extrem de eterogenă, social și funcțional, fiecare categorie având rosturile și îndatoririle sale. În a doua jumătate a secolului al XVI-lea numărul acestora pare foarte redus. Dar, să nu uităm faptul că, în cazul satelor aparținătoare domeniului Satu Mare, e vorba doar de „părți" de sate, că cifrele indicând numărul supușilor, fie din satele comitatului Satu Mare, fie din cele aparținând Ugocei, au o suficientă doză de relativitate, de subiectivism. Din motive economico-financiare, cu ocazia întocmirii diverselor conscripții, nici nobilii nu erau interesați să comunice cifre exacte în privința numărului supușilor, după cum aceștia din urmă procedau identic atunci când raportau date asupra averii imobiliare sau mobile. Conscripțiile din timpul Mariei Terezia, ca și cele ulterioare, sunt mult mai riguroase și apropiate de realitate. Numai ast-

[95] D. Prodan, *Iobăgia în Transilvania în sec. XVII,* vol. I, p. 349.

[96] *Ibidem,* p. 325.

[97] *Ibidem,* p. 331.

[98] Arh. St. Satu Mare, fond Tribunalul județean Satu Mare. Acte urbariale, dos. nr. 935/1712.

[99] *Ibidem,* dos. nr. 1770/1772.

fel putem explica sporul demografic neașteptat de mare, în răstimp de două secole, în unele sate oșenești din Ugocea.

Începând de pe la mijlocul secolului al XVII-lea, când economia domenială capătă o deosebită amploare, crește valoarea și importanța forței de muncă, se accentuează tendința stăpânilor de moșie de a-și extinde alodiile, bineînțeles în detrimentul sesiilor iobăgești. Asistăm, în consecință, la fărâmițarea acestor sesii. Cele întregi devin ceva de domeniul trecutului, abundă cele mici de $^1/_8$—$^2/_8$. Nu ne miră deci faptul, că mulți iobagi rămân fără arător, fâneață sau vie, că numărul jelerilor este extrem de ridicat la finele secolului al XVIII-lea și începutul celui următor.

Stăpânirea habsburgică, confruntată cu desele războaie pentru supremație în Europa, a promovat, mai ales în timpul războaielor napoleoniene, o politică de ridicare a numeroși iobagi și libertini la rangul de mici nobili pentru merite militare. Fenomenul e confirmat de numărul ridicat al nobililor armaliști conscrișii în satele Oașului în anii 1809—1813.

Informațiile privitoare la sarcinile senioriale oferă un tablou cât se poate de complex, diversificat, uneori chiar dificil sau confuz. Greu se pot individualiza sau, mai bine-zis, delimita categoriile de sarcini. Ele diferă de la sat la sat, de la stăpân la stăpân, după voia și pretențiile fiecăruia. Fiind în fond o contribuție bănească, censul figurează sub diverse denumiri și cuantumuri, pretins la diferite termene, înscris adesea laolaltă cu daturile, dijmele și slujbele sau chiar înlocuit de acestea. Abia în timpul Mariei Terezia este statornicit la 1 fl. anual, indiferent de mărimea sesiei, numărul vitelor sau recoltă, perceput după intravilan. Daturile sau darurile, cu mici deosebiri, sunt cam aceleași în tot cuprinsul Oașului. Dijma, care la origine era bisericească, și nona din semănături nu prea erau în practică în satele ținând de domeniul cetății Satu Mare pînă la 1774. Locul dijmelor era suplinit de felurite daturi din grâne, animale și vin. În schimb, dijma din animale, stupi și vin apare în mod constant de-a lungul timpului. E drept că, uneori, ca spre exemplu la mijlocul veacului al XVII-lea, se răscumpăra dijma din grâu cu 6 denari la 10 căi. În Ugocea toți supușii erau obligați să dea dijma din semănături, excepție făcând doar cei așezați pe moșiile bisericești și la curțile nobiliare. Iobagii fără semănături dădeau, în contul dijmei, banii secerii sau creștinătății. Ceea ce crește în salturi în secolele XVII—XVIII sunt tocmai obligațiile de lucru ale supușilor, ilustrând creșterea economiei domeniale, a valorii produselor agricole pe piață. Dacă în conscripțiile secolului al XVI-lea numărul scutiților e foarte ridicat, acum această categorie se restrînge, se limitează la cei câțiva slujbași, meseriași, neputincioși și infirmi. Robota e cea mai apăsătoare, prestată adeseori la distanțe mari de 4—10 mile, unde se concentra alodiul stăpânului. Răscumpărarea acestei prestații o întâlnim mai rar, doar acolo unde alodiul era neînsemnat sau numărul supușilor foarte scăzut. Urbariile din 1774—1775 vin să normeze robota, dar încălcările prevederilor vor fi frecvente, de aici și numărul mare de plângeri și memorii adresate autorităților administrative și, nu de puține ori, chiar împăratului.

În raport cu prestațiile feudale, monopolurile senioriale nu au constituit o sursă prea importantă de venit. Excepție fac doar morile alo-

diale, crâșmăritul în parte, cu deosebire în târgul Orașu Nou, și pădurile alodiale, acolo unde fuseseră deja delimitate.

Asemenea domeniilor învecinate Chioar, Baia Mare, Șimleu, satelor românești de pe domeniile cetății și orașului Satu Mare, și satele din Țara Oașului erau organizate în voievodate având în frunte voievozi locali. Reminiscențe ale acestei instituții vom întâlni până târziu, la începutul secolului al XIX-lea, ultimul voievod fiind atestat documentar la 1822 în persoana lui Imbre Racoș din Vama.[100] Din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea voievozii dispar treptat, semn că instituția e în destrămare. De-acum înainte documentele consemnează în mod curent prezența juzilor sătești sau a altor dregători, care vor lua locul și atribuțiile foștilor voievozi. Un lucru însă rămâne cert: dăinuirea îndelungată a voievodatelor și voievozilor din ținuturile sătmărene, vitalitatea și capacitatea de rezistență a acestor organizări autohtone sunt neprețuite mărturii ale trăiniciei structurilor tradiționale și ale caracterului etnic preponderent românesc.

Prin legile agrare votate de dietele de la Bratislava și Cluj rezerva feudală a devenit proprietate țărănească. Intrate în vigoare la 11 aprilie 1848 pentru comitatele vestice și bănățene, respectiv la 18 iunie 1848 pentru comitatele Marelui Principat al Transilvaniei, cele două legi au eliberat pe iobagii și jelerii urbariali de obligațiile feudale, transformându-i din punct de vedere social-juridic în oameni liberi și proprietari ai sesiilor avute doar în folosință. În schimb, jelerii alodiali (curialiști, taxaliști, contractualiști) au rămas și pe mai departe în stare de dependență, situație ce a generat mari nemulțumiri în rândurile acestora.

Pe de altă parte, alături de pământurile urbariale, mulți iobagi mai dețineau, pe bază de contracte, și pământuri alodiale precum și terenuri rezultate din defrișări, pământuri părăsite, vii ș.a., dar asupra cărora nu erau capabili să dovedească caracterul lor urbarial. Ba mai mult, în conscripțiile întocmite în timpul Mariei Terezia, Iosif al II-lea ca și în ceq din 1819—1820 (Czirakyană) iobagii nu și-au declarat aceste pământuri spre a nu plăti impozit după ele. Când au fost introduse noile urbarii în 1846/1847, care fixau mărimea sesiilor iobăgești, a început disputa dintre moșieri și țărani în privința dreptului de proprietate asupra acestor terenuri, primii considerând că ele sunt alodiale. Prin legea din 1848 Curtea din Viena a declarat aceste „pământuri remanențiale" ca fiind urbariale. În comitatul Satu Mare circa 30 la sută din pământurile folosite de foștii iobagi erau remanențiale.[101] În mod firesc, marile mișcări țărănești de la 1848 din satele sătmărene își vor avea izvorul tocmai în tendințele și încercările iobagilor urbarialiști și a jelerilor alodiali de a ocupa acele pământuri remanențiale, respectiv loturile alodiale avute anterior în folosință.

---

[100] *Ibidem*, dos. nr. 1825/1768, f. 13.

[101] Kovács Iosif, *Desființarea relațiilor feudale în Transilvania*, Cluj, 1973, p. 37.

RAPPORTS FÉODAUX DANS LES VILLAGES DU PAYS d'OAS ENTRE DU XVI-ème — XIX-ème SIÈCLE

(Résumé)

Cette étude cherche à illustrer à partir des documents d'archives la réalité extrêmement diversifié de la vie quotidienne du Pays d'Oaş au Moyen — Âge. Du point de vue administratif-territorial le Pays d'Oaş était divisé par l'organisation comitaténs de l'époque, neuf villages faisant partie du comté d'Ugocea, la plupart demeurant dans le comté de Satu Mare. Malgré tout, la vie économico-sociale présente les mêmes caractéristiques. Partout dans les villages roumais d'Oaş on recontrera les mêmes catégories sociales assujetties, les mêmes obligations feódales et un train de vie traditionnel.

SIGILIILE TÂRGURILOR ŞI SATELOR DIN COMITATUL SATU MARE ÎN SECOLELE XVI—XIX.

K. OSZÓCZKI

Într-un studiu anterior ne-am ocupat de evoluţia sigiliilor instituţiilor administrative comitatense şi oăşeneşti de pe cuprinsul comitatului Satu Mare*, iar în paginile ce urmează încercăm să prezentăm acele sigilii depistate până în prezent pe acest teritoriu, care au fost folosite ca semne de validare la autentificarea actelor emise de către comunităţile administrative ale târgurilor şi satelor.

Lucrările de bază ale sigilografiei din ţara noastră apărute în ultimii ani[1] ne dau o privire generală asupra folosirii sigiliilor în secolele anterioare de către o mulţime de instituţii juridice şi administrative, atrăgând atenţia specialiştilor asupra importanţei sigiliilor ca mijloc de validare a documentelor şi asupra importanţei de necontestat a acestora ca izvoare istorice. Desigur, aceste lucrări nu au pretenţia de a ne da o evidenţă completă asupra folosirii sigiliilor pe întregul teritoriu al ţării.

Depistând o mulţime de sigilii folosite de autorităţile administrative ale târgurilor şi satelor din fostul comitat Satu Mare, prezentul studiu încearcă să completeze o parte din acele goluri care persistă încă în această disciplină ştiinţifică, fără a avea însă pretenţia la o evidenţă completă ale acestora.

În urma cercetărilor efectuate am reuşit să depistăm peste şaizeci de sigilii folosite de instituţiile administrative ale târgurilor (oppidi, mezőváros) şi satelor (pagi, falu), confecţionate în perioada secolelor al XVI—XIX-lea.

Din literatura de specialitate cunoaştem faptul că în Transilvania târgurile au obţinut sigilii mult mai târziu decât oraşele privilegiate, abia la începutul secolului al XVI-lea atunci când aşezările mai mari au folosit deja sigiliile în mod curent. În ceea ce priveşte execuţia artistică a sigiliilor folosite de comunităţile târgurilor, în comparaţie cu cele ale oraşelor mai importante, putem sublinia că acestea au fost mult mai rudimentar lucrate. Cert este totodată şi faptul că târgurile au dobândit mult mai de timpuriu sigiliile pentru validarea actelor emise decât localităţile mai mici din comitat.

Dintre târgurile care au validat actele cu sigiliile confecţionate în secolele sus-amintite de data aceasta vom prezenta cele folosite de târgu-

---

* Vezi: Satu Mare, Studii şi comunicări, V—VI, 1981—1982, pp. 183—201.

[1] Maria Dogaru, *Sigiliile. Mărturii ale trecutului istoric*, Album sigilografic, Edit. Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1976.

* S. Jakó, *Sigiliografia cu referire la Transilvania*, în Documente privind Istoria României, introducere, vol. II, Edit. Acad. R.P.R., 1956, pag. 561—617.

Fig. 1. Sigiliul târgului SEINI din anul 1604.
Fig. 2. Sigiliul târgului ORAȘULUI NOU din anul 1689.
Fig. 3. Sigiliul târgului SĂSAR din anul 1798.
Fig. 4. Sigiliul nobililor din ATEU din anul 1847.
Fig. 5. Sigiliul localității BERINDAN din anul 1786.

rile Seini, Tăuții de Jos, Orașul Nou, Sanislău, Livada și Săsar din fostul comitat Satu Mare.

Târgul Seini (Synyér Várallya) documentar este amintit deja în secolul al XIII-lea sub numele de „Castrum Zynyr", care a obținut dreptul de târg spre sfârșitul secolului al XVI-lea. Nu peste mult timp în anul 1604 localitatea a reușit să-și confecționeze un sigiliu rotund, având diametru de 30 mm. În urma cercetărilor întreprinse în fondurile deținute de Arhivele Statului Baia Mare am depistat mai multe documente validate cu acest sigiliu. Primul document autentificat cu aceasta provine din 23 iunie 1641 și a fost emis de judele târgului, Illyés Ștefan, în care cere ca Botos Emeric, judele orașului Baia Mare să permită ca predicatorul Debreczeni Syderius Ștefan să plece la Seini deoarece comunitatea de acolo a rămas fără predicator[2]. În câmpul acestui sigiliu apare un zid de cetate, crenelat, în mijlocul zidului trei geamuri, iar jur împrejur o

[2] Arhivele Statului Baia Mare (în continuare Arh. St. Baia Mare), *Primăria orașului Baia Mare* (în continuare *Primăria*), acte nr. 454/a/1641 și 139/1633.

ornamentație vegetală de ghindă și viță de vie. În exergă între două linii apare legenda scrisă cu litere majuscule: SIGILL×/UM/OPPI×/DI/ ZINIER×VARALJA×1×6×0×4. Cuvintele sunt împărțite între ele cu stele cu cinci colțuri. Această variantă a sigiliului a fost folosit până în ultimele decenii ale secolului al XVIII-lea. Confecționarea unui sigiliu nou este atestată pe un document emis în anul 1803, când se schimbă și inscripția de pe acesta. Forma și diametrul sigiliului a rămas ca și cel anterior schimbându-se doar compoziția care de data aceasta este înfățișată printr-un scut rotund șnurat. În exergă între o linie în interior și una spicată în exterior a fost gravată legenda cu litere majuscule: SIGILL: /UM/ OPPIDI: ZINYER: VARALLYA 1604.[3]

Compoziția în ambele sigilii, folosite de această localitate, este menită să înfățișeze o fortificație, desigur pe cea a vechii cetăți de odinioară, precum și cultivarea viței de vie din bogatele podgorii aflate pe pantele sudice ale dealurilor ce mărginesc localitatea în partea de nord.

Târgul Tăuții de Jos (azi Tăuții Măgherăuș) — (Oppidi Mist. Tótfalu, Alsó Misztótthfalu) din apropierea orașului Baia Mare, documentar apare în secolul al XV-lea. După cum se subliniază în lucrările de specialitate, localitatea în acest secol a obținut primele privilegii și dreptul de târg[4]. Din sigiliile localităților de târg ni se pare că această comunitate și-a confecționat cel dintâi sigiliu pentru validarea actelor emise. Deși din legenda sigiliului nu rezultă anul confecționării, forma literelor incizate și textul folosit ne dă convingerea că acest sigiliu a fost confecționat la sfârșitul secolului al XVI-lea. Comunitatea acestei localități avea idei înaintate deja la începutul secolului al XVII-lea când acest teritoriu este declarat ca „Republică", idei enunțate și în legenda sigiliului localității — VIVIT: IUSTUS. EX. FIDE MIST: TOTFALW[5]. Primul document validat cu acest sigiliu provine din 27 mai 1605[6], în care numiții Kis Antal Gheorghe și Pap Ioan, jurații localității din Tăuții de Jos (Alsó Misztótthfalu) participă ca martori în procesul dintre conducerea orașului Baia Mare și nobilii Czyomaközi Petru și soția lui Szabo Bălaj, pentru dreptul de proprietate asupra pământului „Borgo föld" din partea sudică a orașului Baia Mare. La acest proces sunt prezenți și jurații localității din Baia Sprie, cei din Groși (Tőkés), precum și vicecomitele comitatului Satu Mare Kökényesdi Paul. Pe acest document apar cinci peceți inelare timbrate sub numele semnatarilor, doar juratul Kis Antal Gheorghe din Tâuții de Jos a folosit, din lipsa probabil a pecetei personale, sigiliul târgului respectiv. Analizând matrița sigilară a acestei localități menționăm forma ei rotundă și diametru de 26 mm. Legenda de mai sus menționată apare în exergă între două linii scrisă cu litere majuscule. În câmpul sigiliului într-un scut timbrat cu elemente ornamentale și cu o coroană închisă în partea superioară, apare un ciocan și o daltă, încrucișate, în partea inferioară, iar deasupra acestora o viță de vie cu o ciorchină de

[3] *Ibidem*, act. nr. 925/1803.

[4] Borovszky Samu, *Magyarország vármegyéi és városai, Szatmár vármegye*, Bp. (1908), (Județele și orașele Ungariei, Județul Satu Mare).

[5] Arh. St. Baia Mare, *Inventarul tiparelor de sigilii* (în continuare *Tipare de sigilii*), nr. 22.

[6] Arh. St. Baia Mare, acte privilegiale nr. 77/1605, precum și acte feudale nr. 306/1638, 32/1656 etc.

strugure. Simbolul ales de locuitorii acestui târg ne înfățișează ocupația de bază a lor, teritoriul fiind bogat în zăcăminte minerale și viticultura. Din cercetările efectuate rezultă că acest sigiliu a fost folosit pentru autentificarea actelor emise și în prima jumătate a secolului al XIX-lea.

Fig. 6. Sigiliul localității regale-erariale CETĂȚELE din anul 1785.
Fig. 7. Sigiliul localității CRAIDOROLȚ din anul 1782.
Fig. 8. Sigiliul localității FOENI din anul 1812.
Fig. 9. Sigiliul comunității GROȘI, Sf. sec. XVIII-lea.
Fig. 10. Sigiliul localității IRINA din anul 1806.

Târgul Orașul Nou (Avas Újváros) este atestat documentar în secolul al XVI-lea cu numele de „Úyvaros". Odinioară această localitate a fost unul din centrele importante din Oaș, în perioada principelui Transilvaniei Bethlen Gavril fiind amintită deja ca târg. Spre sfârșitul secolului al XVII-lea comunitatea localității și-a confecționat un sigiliu pentru validarea actelor emise. Amprenta acestui sigiliu a fost găsită în fondul Primăriei Orașului Nou pe un document emis în 9 iulie 1738[7] de judele localității, Csire Bálint și antistia târgului. În acest document cei în cauză atestă că pentru plătirea restanțelor de impozit, datorat comitatului Satu Mare, au împrumutat de la numitul Pap Ștefan din Seini suma de 55 florini. Sigiliul are forma rotundă, cu diametru de 28 mm. În exergă între două linii din exterior și una din interior a fost gravată legenda cu litere

[7] Arh. St. Maia Mare, *Primăria orașului Nou*, act nr. 24/1738.

majuscule: MEZŐ VI VAROSAE 1689 . Cuvintele sunt despărțite între ele cu frunze stilizate. În câmpul sigiliului este înfățișată o tulpină de viță de vie cu patru ciorchine de struguri și cu un braț care ține tulpina. Compoziția din câmpul sigiliului reflectă una din ocupațiile de bază a locuitorilor, cultivarea viței de vie. Acest sigiliu a fost folosit de localitatea respectivă și la începutul secolului al XIX-lea[8].

Târgul Sanislău (Szaniszló) documentar este amintit deja în secolul al XIV-lea cu numele de „Possesionis Zanyzlo", care însă numai la începutul secolului al XVIII-lea obține dreptul de târg. Tot în această perioadă a fost confecționat tiparul din bronz care s-a păstrat până în zilele noastre. În câmpul acestui sigiliu, într-un scut rotund, au fost gravate un fier și un brăzdar de plug. Scutul este ținut în ambele părți de câte un leu, deasupra scutului o coroană închisă, iar în partea inferioară a scutului apare ornamentație vegetală. În exergă între două linii a fost gravată legenda cu litere majuscule: SIGILLUM OPPIDI SZANISZLÓ 1718[9]. Forma matriței sigilare este rotundă cu diametru de 35 mm. Imaginea din acest câmp sigilar oglindește ocupația de bază a locuitorilor de pe aceste meleaguri agrare din zona Câmpiei Nirului. Sigiliul a fost folosit și în secolul al XIX-lea.

Târgul Livada (Sárköz) situat la intersecția drumurilor care duc spre Oaș—Maramureș și spre Baia Mare — Chioar, în secolul al XV-lea este amintit ca un loc de vamă. Nu cunoaștem precis când obține dreptul de târg această localitate, cert este însă că pe matrița sigilară confecționată în anul 1812[10] localitatea apare deja ca târg. În exergă între două linii a fost gravată legenda: SÁRKÖZ MEZŐVÁROS PECSÉTJE 1812. În câmpul sigiliului într-un scut triunghiular se pot vedea un arbore, deasupra o coroană închisă, în stânga un curățător de plug, iar în dreapta un brăzdar. Forma sigiliului este rotund cu diametrul de 35 mm.

Comparând inscriptiile și compoziția artistică a acestor sigilii de târguri cu cele ale orașelor privilegiate putem afrma că ele sunt mult inferioare celora din secolele anterioare. Despre confecționarea matrițelor sigilare până în prezent nu putem afirma unde și de către cine au fost lucrate. Majoritatea acestor matrițe sunt lucrate prin incizie pentru aplicarea lor în ceară. Având în vedere clasificarea lor după mărime ele se încadrează între sigiliile mici și mijlocii[11]. În ceea ce privește alegerea simbolului aceste localități în mare parte au încercat să păstreze însemnul specific, care atestă ocupația locuitorilor din aceste târguri.

* * *

În unele lucrări de specialitate[12] se afirmă că, din lipsa unei vieți administrative comunale uniforme pe teritoriul Transilvaniei și din lipsa

---

[8] *Ibidem*, acte nr. 144/1799 și 257/1809.
[9] Arh. St. Baia Mare, *Tipare de sigilii*, nr. 183/1718.
[10] *Ibidem*, nr. 95/1812.
[11] Maria Dogaru, *Op. cit.*, p. 12.
[12] *Ibidem*, p. 165, precum și M. Andrițoiu și M. Cerghedean, *Sigilii sătești în comitatele Hunedoara și Zarand*, în Revista Arhivelor nr. 1/1971, p. 4.

Fig. 11. Sigiliul localităţii LIPĂU din anul 1810.
Fig. 12. Sigiliul localităţii POTĂU din anul 1875.
Fig. 13. Sigiliul comunei TĂTĂREŞTI din anul 1862.
Fig. 14. Sigiliul localităţii VEZENDIU din anul 1794.

unei dezvoltări social economice mai accentuate majoritatea comunităţilor săteşti au primit dreptul de sigiliu abia în secolul al XIX-lea. Din aceste lucrări cunoaştem şi faptul că foarte puţine izvoare ne vorbesc despre folosirea sigiliilor de către aceste comunităţi ca semne de validare a actelor anterior secolului al XIX-lea.

Din cercetările efectuate în fondurile arhivelor din Baia Mare şi din tiparele păstrate până în prezent putem afirma că în comitatele Satu Mare şi Maramureş[13] se pare că uniformizarea vieţii administrative a început mult mai devreme. Această afirmaţie se bazează pe faptul că unele localităţi din aceste comitate au obţinut dreptul de a folosi sigilii deja în secolul al XVII-lea şi o mare parte spre sfârşitul secolului al XVIII-lea şi începutul secolului următor. Comunităţile administrative săteşti aveau dreptul de a emite acte în numele lor, dar mai cu seamă de a garanta autenticitatea actului respectiv prin folosirea sigiliului propriu. Această perioadă, după părerea noastră, marchează apariţia masivă a sigiliilor săteşti în aceste comitate de graniţă cu teritoriul Transilvaniei istorice.

[13] Balogh Adalbert, *Evoluţia sigiliilor folosite de autorităţile administrative din comitatul Maramureş până la sfârşitul secolului al XVIII-lea*, în manuscris.

Din cercetările efectuate până-n prezent, nu am găsit nici o dispoziție prin care să fie introduse sigiliile sătești în acest comitat ca urmare a unor ordine superioare. După cum susțin unii cercetători[14], ele sunt de fapt o emanație de jos, de la comune, dictată de necesitățile cancelariei sătești, aprobate și la un moment dat chiar recomandate de autoritățile cercuale.

Fiecare comună era condusă, după cum rezultă și din actele validate emise, de un primar care era ajutat de jurații și de un notar. Aceștia erau aleși dintre membrii comunei care posedau avere, cu purtare morală bună. Primarul era conducătorul comunei fiind obligat de a elibera actele cerute de locuitorii comunității și care de la această perioadă autentifica deja actele cu sigiliul comunității respective. Marea majoritate a satelor la care ne vom referi în prezentul studiu sunt atestate documentar în secolele XIII—XV-lea.

Analizând matrițele sigilare și sigiliile sătești depistate pe diferite documente se pot trage unele concluzii. O primă caracteristică a acestor sigilii sătești este redactarea legendei în limba latină și maghiară. Astfel localitatea Merișor, care și-a confecționat sigiliul în anul 1786, a scris legenda în limba latină — SIGILLUM P/O/SSESIONIS MONOSTUR. 1786, sau Arieșul de Câmp — SIGILLUM POSESIONIS MEZO ARANYOS. 1794[15].

Alte localități, după cum am mai menționat, scriau legenda în limba maghiară ca de exemplu localitatea Berindan — BERENDI PECSÉT. 1786, sau Vezendiu din jurul orașului Carei — VEZEND HELLYSÉG PETSÉTJE. 1794[16].

O mare parte din sigiliile și tiparele studiate, în legendă au indicat și anul confecționării. În caz dacă lipsește anul acesta se poate deduce, în bună parte, din documentul emis pe care apare sigiliul, din legenda scrisă, sau după forma literelor majuscule incise în tiparul sigiliului.

De remarcat este și faptul că în legenda majorității sigiliilor studiate am găsit cuvântul „SIGILLUM“ pe cele scrise în limba latină și „PECSÉT“ pe cele cu legenda în limba maghiară. Legenda este de obicei încadrată în exerga sigiliului între două linii simple, șnurate, punctate sau discontinue, prin incizie, scrisă în mare majoritate cu litere majuscule, doar înălțimea literelor diferă. Sunt în schimb cunoscute sigilii în care legenda nu este încadrată între linii, ci în partea superioară a câmpului sigiliului ca în cazul localității Românești — GÖRBED[17].

În ce privește redactarea legendei sigilare amintim acele cazuri când fiecare cuvânt este despărțit de celălalt cu o rozetă, un punct sau chiar două puncte. E cazul sigiliului comunității Chilia din zona de Sub Codru — PATZA. FALU. HELY. PETSÉTJE: 1785, sau cel al localității Satul nou de Jos din apropierea orașului Baia Mare, — SIGIL:/LUM/POSS:/ESIONIS/A:/LSÓ/FALU: 1784[18]. Din lipsă de spațiu în câmpul legendei la multe matrițe sigilare apar prescurtări sau lipsesc unele litere din text,

[14] M. Andrițoiu și M. Cerghedean, *op. cit.*, p. 5.
[15] Arh. St. Baia Mare, *Tipare de sigilii*, nr. 8/1786 și 157/1794.
[16] *Ibidem*, nr. 35/1786 și 21/1794.
[17] Arh. St. Baia Mare, *Primăria orașului Nou*, act nr. 277/1816.
[18] *Idem*, *Tipare de sigilii*, nr. 50/1785, precum și *Primăria*, acte economice nr. 18 și 19/1794.

iar unele litere sunt contopite ca în cazul satului Firiza — SIGILUM /COMU/NITA/TIS. F/ELSÖ/ FERNEZEL[19].

Un alt grup de sigilii în legendă nu cuprind altceva decât numele comunității respective ca în cazul localităților Pomi — REMETE—MEZŐ, Remetea Oașului — KÖSZEG—REMETE sau Românești — GÖRBED Bixad—BIKSZÁD, Pișcar — PISKARKUSI, Recea — LENARDFALU[20] etc.

Sunt cazuri când în legenda sigiliului apar doar inițialele localităților respective ca în cazul sigiliului folosit de comunitatea Borlești, unde apar literele majuscule B.F. (Barlafalu) sau cel al localității Roșiori — V.S.M. (Veresmart)[21].

În legenda altor localități pe lângă denumirea satului apare și denumirea comitatului din care a făcut parte, ca în cel al localității Craidorolț din valea Crasnei — SIGILLUM KIRÁLYDARÓCZ PART/IUM/SATH-MÁR. 1782[22], sau cel al localității Prilog din zona Oașului-Rozsa PARL-LAG S.A.T.M. (Szatthmàr), confecționat probabil în ultimul deceniu al secolului al XVIII-lea[23].

În legendele sigiliilor din localitățile bazinului băimărean, pe teritoriul cărora erariul avea posesiuni, se menționează această dependență de fisc ca în cazul satelor Șurdești — SIGIL PAGI R/EGI/ FISCAL SURGYE-FALU, 1785, sau în cel al localității Cetățele — SIGIL. PAGI. R./EGI/ FISCAL. GYÖRKEFALU. 1785[24].

În urma unui studiu mai atent asupra formulării legendei comparând uzul oficial cu unul în documente, a caracterelor folosite la gravarea legendei, sigíliile pot oferi elemente importante de istoria limbii, de limba populară și de scriere.

Dacă avem în vedere forma sigiliilor sătești din comitatul Satu Mare în această perioadă, putem menționa că marea majoritate au formă rotundă și numai o mică parte au formă ovală. Din această ultimă categorie fac parte sigiliile localităților Culciu Mic — KISKOTSI PETSÉT din anul 1784, Cărășău — KRASSOENSE din anul 1785, Pomi — REME-TE MEZŐ (Sfârșitul sec. al XVIII-lea) și localitatea Berindan — BERENDI PECSÉT, confecționat în anul 1786[25].

Aceste localități sunt situate pe malul stâng al Someșului. Dacă avem în vedere și confecționarea tiparelor din anii apropiați din satele respective putem afirma că ele au fost confecționate probabil de același gravor.

Partea cea mai interesantă a sigiliilor este incontestabil simbolul care face din ele un document doveditor al unei ocupații, a unei tradiții, sau a unor elemente specifice fiecărui sat în parte.

Motivele simbolului care apar pe matrițele sigilare și pe sigiliile aplicate pe documente sunt cât se poate de variate. Uneltele de lucru în

---

[19] *Idem, Primăria*, acte administrative nr. 1372/1837 și 417/1845.

[20] *Idem, Primăria orașului Nou*, acte nr. 316/1806 și 277/1816, precum și *Primăria* act nr. 254/1804 și 980/1834, *Tipare de sigilii* nr. 158, 167.

[21] *Idem, Primăria*, act adm. nr. 2015/1803 și *Primăria orașului Nou* nr. 240/1806.

[22] *Idem, Tipare de sigilii*, nr. 84/1782.

[23] *Idem, Primăria orașului Nou*, acte nr. 165/sf. sec XVIII și nr. 316/1828.

[24] *Idem, Tipare de sigilii*, 56/1785 și 87/1785.

[25] *Ibidem*, nr. 49/1784, 36/1785, 35/1786, 127 și 129 sf. sec. XVIII-lea.

agricultură, viticultură, în mine, animale, păduri, pomi fructiferi, arme etc. alese de la ceva specific comunei. Trebuie remarcat faptul că în cazul acestor sigilii reprezentările sunt legate și ele de realități ale așezărilor respective. O bună parte a comunităților sătești când și-au ales simbolul au pornit de la elementele specifice care le caracterizează și astfel acestea ne dau posibilitatea de a vedea realitatea ocupațiilor rurale, în imagini plastice, din perioada respectivă.

Perioada abordată în acest studiu a însemnat un avânt în agricultura comitatului Satu Mare, lucru atestat și în sigiliile sătești. Astfel uneltele de lucru ale cultivatorului de pământ: fier de plug, brăzdarul, curățătorul de plug, sapa, coasa, secera și grânele domină simbolul acestor sigilii sătești din comitat. Aceasta se explică prin faptul că relieful de deal și câmpie din zona Someșului, Crasnei, Lăpușului și Turului a oferit bune posibilități de dezvoltare a agriculturii. Acest simbol apare pe sigiliile localităților Săbișa din 1785 (Sebes Patak), Cărășău — 1785 (Krassó), Arieșul de Câmp — 1794 (Mező Arannyos), Borlești (Sf. sec. XVIII-lea, Barlafalu), Foeni — 1812 (Fény), Merișor — 1786, Vezendiu — 1794, Racova — 1824, Petea — 1850, Culciu Mic —1784[26] etc.

Alte reprezentări sigilografice frecvent întâlnite pe sigiliile sătești sunt spicele și snopii de grâu precum și știuleți de porumb. Astfel în simbolul sigiliului localității Vezendiu (Vezend) din anul 1794, cel al localității Culciu Mic (Kiskots) din anul 1784, sau cel al localității Potău (Patóháza) din anul 1801 și Irina din 1806, pe lângă uneltele de lucru, fierul de plug și brăzdarul, putem distinge snopii, spicele de grâu și porumbul care înconjoară uneltele de lucru. Floarea soarelui și fire de trifoi apar în sigiliile localităților Cicârlău — 1786, Săbișa — 1785 și Bârgău — 1868[27].

În zonele de deal care oferau condiții prielnice pentru cultivarea pomilor fructiferi și a viței de vie, în câmpul sigiliilor sătești sunt reprezentate și aceste ocupații ale locuitorilor. Astfel de reprezentări se găsesc în imaginile sigiliilor localității Chilia (Patza) din anul 1785, cel al comunității Satul nou de Jos (Alsó Ujfalu) din anul 1794, Vama din anul 1647, Tătărești din 1862 și cel al satului Irina (Iriny) din Câmpia Eriului, sigiliu confecționat în anul 1806[28], în simbolurile cărora se pot distinge pomi fructiferi.

Viticultura este reprezentată mai variat în imaginile sigiliilor sătești, un butuc de viță de vie sau o ciorchină constituie simbolurile pentru ocupația satelor ca Săsar — 1798, Racova — 1824, Tăuții de Sus (azi Tăuții Măgherăuș din 1647 și Dobra (sec. XIX).

Un om ținând în mână toporul sau toporul din câmpul sigiliului, simbolizează faptul că locuitorii comunității respective erau lucrători de pădure. Astfel sigiliul localității Berindan (Berend) din anul 1786 reprezintă

---

[26] Arh. St. Baia Mare, *Tipare de sigilii*, nr. 157/1794 și 100/1812 și *Primăria*, acte adm. nr. 989/1808, 428/1839 și 2015/1803, *Tipare de sigilii* nr. 8, 21, 49, 126, 153.

[27] *Idem, Tipare de sigilii*, nr. 49/1784, 21/1794, 171/1868 și *Inventarul fotocopiilor de sigilii* (în continuare *Fotocopii*), nr. 3/1786 și 14/1801.

[28] *Ibidem*, 50/1785 și *Fotocopii* nr. 13/1806 și 83/1862 precum și *Primăria*. Acte economice nr. 18 și 19/1794 acte adm. 784/1647.

un topor sau cel al satului Micula (Mikola) din anul 1806[29], reprezentând un om îmbrăcat în costum popular ridicând în mâini un topor către un copac.

Imensele păduri în zona muntoasă sunt reprezentate în sigilii printr-un brad sau stejar. Astfel de sigilii au avut localitățile Bercu din anul 1786 (Szàraz Berek), Remetea Oașului (Kőszeg Remete), Românești (Görbed), Prilog (Rózsa Parlag) și Firiza. Sf. sec. al XVIII-lea[30], reprezentând pădurile din perioada respectivă în zona Oașului și Băii Mari.

Simbolurile alese de comunitățile respective de multe ori ne oferă un bogat material etnografic ca în cazul localității Ciocârlău din anul 1786 (Nagy Sikárló) înfățișând o țărancă cu o sapă în mână dreaptă, sau cel al satului Groși (sec. al XVIII-lea Tőkés), cu o femeie în câmpul sigiliului ridicând în mâna dreaptă o seceră, purtând în cap un coș, iar în mâna stângă o rotiță[31].

Teritoriul bazinului băimărean, bogat în zăcăminte minerale, care au fost exploatate de locuitorii acestor pământuri, găsește un loc important în reprezentările sigilografice și a comunităților cu ocupații miniere. Motivul cel mai răspândit pe aceste sigilii este muntele cu intrare în mină sau dalta și ciocanul, fiind prezentat încrucișat, sau lucrând cu ele. Astfel de sigilii provin de la comunitatea satului Băița (Làpos Bànya), confecționat probabil la sfârșitul secolului al XVIII-lea, care reprezintă în câmpul sigiliului o intrare în mină, susținută dintr-o parte și alta de doi mineri, iar deasupra intrării în mină un ciocan și dalta încrucișate, precum și cel al localității Ferneziu din anul 1786 reprezentând tot o intrare în mină și o topitorie[32].

Motivele religioase de asemenea au fost alese ca simbol de unele localități din acest comitat. Reprezentările cele mai frecvente fiind bisericile sau turnurile de biserici. Este cazul sigiliului confecționat de satul Bontăieni (Puszta Telek) în anul 1785, în câmpul sigiliului căruia apare o biserică cu turn, sau cel al localității Cetățele (Györkefalu), confecționat în aceleași an, care în afară de o biserică cu turn reprezintă și câte o casă țărănească[33].

Creșterea animalelor, în secolele abordate în acest studiu, a avut de asemenea mari tradiții în localitățile din Comitatul Satu Mare. În reprezentările sigilografice de multe ori apar caii, animalele cornute: bovine, și caprine, care reflectă una din ocupația de bază ale locuitorilor din satele respective. Astfel de sigilii au avut localitățile: Tăuții de Sus din anul 1701, Craidorolți — 1782, Roșiori (sf. sec. al XVIII-lea), Foeni — 1812 și Hurezu Mare din 1855[34].

Fauna pădurii și a câmpiei care atrage după sine vânătoarea ca și apele care au brăzdat câmpiile acestui comitat își găsește de asemenea simbolul în sigiliile localităților: Aciua 1785, Bixad sec. XIX[35].

---

[29] Arh. St. Baia Mare, *Tipare de sigilii*, 35/1786 și 58/1806.

[30] *Idem*, *Primăria orașului Nou*, acte nr. 277/1816 și 316/1828, *Tipare de sigilii* nr. 36/1786.

[31] *Idem*, *Fotocopii*, nr. 3/178(6) și nr. 4 sf. sec. al XVIII-lea.

[32] *Idem*, *Primăria*, act adm. nr. 1629/1818 și act nr. 971/1805.

[33] *Idem*, *Tipare de sigilii*, nr. 87/1785 și 107/1785.

[34] *Ibidem*, nr. 10, 83, 84, 100 și *Primăria orașului Nou*, act nr. 240/1806.

[35] *Ibidem*, nr. 158 și *Primăria* 1785 sept. 24.

Matrițele sigilare existente care sunt păstrate la Arhivele Statului Baia Mare, erau confecționate din bronz și din material aliaj cunoscut astăzi sub numele de alpaca. Aceastea erau în majoritatea lor lucrate în incizie pentru aplicarea lor în ceară.

Dacă avem în vedere clasificarea sigiliilor confecționate în perioada sus-amintită de instituțiile administrative sătești din comitatul Satu Mare, putem afirma că ele se încadrează în grupa sigiliilor mici și mijlocii.

Vechimea și deosebita valoare documentară a acestor sigilii reclamă strângerea lor grabnică de pe tot cuprinsul Transilvaniei pentru salvarea tiparelor de distrugere și pentru a le pune la îndemâna specialiștilor, dornici să întocmească lucrări complete de sigilografie.

LES SCEAUX DES BOURGES ET DES VILLAGES DU COMITAT DE SATU MARE AUX XVI—XIXe SIÈCLES

(Résumé)

I sont présentés les sceaux découverts jusqu à présent sur le territoire de l'ancien comitat Satu Mare, qui ont été utilisés comme signes de validation et légalisation des actes émis par les communautés administratives des bourgs et des villages. L'auteur présente 63 sceaux, dent 6 appartiennement aux bourges (Seini, Tăuții de Jos, Orașul Nou, Sanislău, Livada et Săsar).

Du commentaire des ces insignes on voit des conclusions interressantes d'ordre politique et socio-économique.

ANEXA 1

DESCRIEREA SIGILIILOR SĂTEȘTI DIN COMITATUL SATU MARE

1. Sigiliul localității ACIUA. Legenda: SIG/ILLUM/ P(OSSESI-ONIS/BA/LOTA/, 1785, oval, 24×26 mm. În câmpul sigiliului într-un scut tăiat cu cruce deasupra, este reprezentată floarea soarelui, iar în partea de sus, în colțul drept al scutului, un pește. *(Primăria,* 1785 sept. 24).

2. Sigiliul comunei AGRIS. Legenda EGRI KÖZSÉG PECSÉTJE, 1877, rotund, 28×28 mm. În câmpul sigiliului un snop de grâu având lateral un brăzdar și un fier de plug. *(Tipare de sigilii* nr. 178).

3. APA. Este de menționat faptul că dintr-o scrisoare a antistiei comunale a acestei localități rezultă că în anul 1680 și această așezare avea deja un sigiliu propriu și a funcționat aici o școală. Sigiliul în anul 1680 s-a pierdut și ca urmare documentul a fost întărit de sigiliul personal al învățătorului. (*Primăria,* acte adm. 30/1680, f. 46).

4. Sigiliul nobililor din ATEU. Legenda: ATYAI NEMESEK PECSÉT-JE, 1847, rotund 30×30 mm. În câmpul sigiliului un călăreț, în profil spre dreapta, cu sabia ridicată în mâna dreaptă. *(Tipare de sigilii* nr. 41).

5. Sigiliul localității BĂIȚA. Legenda: SIGILLUM POSSESSIONIS LAPUS BANYA, Sf. sec. al XVIII-lea, rotund 29×29 mm. (Vezi descrierea imaginii în studiu), *Primăria,* acte adm. nr. 1629/1818.

6. Sigiliul localității BERCU. Legenda: SZÁRAZ BERKI PEC/SÉT/, 1786, oval, 18×22 mm. În câmpul sigiliului un stejar. (*Tipare de sigilii,* nr. 36)

7. Sigiliul localității BERINDAN. Legenda: BERENDI PECSÉT, 1786, oval, 20×22 mm. În câmpul sigiliului un topor. *(Tipare de sigilii* nr. 35)

8. Sigiliul localității BIXAD. Legenda: BIKSZÁD, sec. al XIX-lea, rotund, 23×23 mm. În câmpul siligiului o căprioară în profil spre stânga. *(Tipare de sigilii* nr. 159).

9. Sigiliul comunei BÂRGĂU. Legenda: KIS SIKÁRLÓ KÖZSÉG PECSÉTJE., 1868, rotund, 25×25 mm. În câmpul sigiliului, într-un scut rotund, cifra anului 1868, înconjurată de trei fire de trifoi și o coroană stilizată (*Tipare de sigilii* nr. 171).

10. Sigiliul localității regale erariale BONTĂIENI. Legenda: SIGIL/ UM/ PAGI R/EGI/ FISCALI PUSZTATELEK, 1785, rotund, 25×25 mm. În câmpul sigiliului o biserică cu turn (*Tipare de sigilii* nr. 107).

11. Sigiliul localității BORLEȘTI. Legenda: B.F. (Barlafalu) Sf. sec. al XVIII-lea, rotund, 29×29 mm. În câmpul sigiliului inițialele localității B.F., un fier de plug și un brăzdar încrucișate, un fir de cânepă și o ciorchină de struguri. *(Primăria,* acte adm. nr. 2915/1803).

12. Sigiliul localității CĂRĂȘĂU. Legenda: KRASSÓENSE, 1785, oval, 25×30 mm. În câmpul sigiliului este reprezentat un fier de plug și un brăzdar. *(Primăria,* acte adm. nr. 428/1839, f. 10).

13. Sigiliul localității regale-crariale CETĂȚELE. Legenda: SIGIL/ UM/ PAGI R/EGI/ FISCALI GYÖRKEFALU, 1785, rotund, 30×30 mm.

Într-un scut rotund o biserică cu turn și cruce, iar în jurul bisericii câte o casă țărănească. (*Tipare de sigilii* nr. 87).

14. Sigiliul localității CHILIA. Legenda: PATZA FALU HELY/ SEGENEK/ PETSETJE, 1785, rotund, 25×25 mm. În câmpul sigiliului un pom fructifer încojurat de ornamentație vegetală (*Tipare de sigilii* nr. 50)

15. Sigiliul localității CICÂRLĂU. Legenda: SIGILLUM POSSESSIONIS NAGYSIKÁRLÓ, 178⟨6⟩, rotund 38×38 mm. În câmpul sigiliului un fier de floarea soarelui și o țărancă ridicând în mâna dreaptă o sapă, în partea de jos a câmpului sigilar ornamentație (Fotocopii nr. 3/1786).

16. Sigiliul localității CRAIDOROLȚI din părțile Sătmarului. Legenda: SIGILLUM KIRÁLYDARÓC PART/IUM/ SÁTHMAR, 1782, rotund, 30×30 mm. Într-un scurt rotund cifra anului 1782, cruce cu un steguleți și un berbec străpuns de pumnal. (*Tipare de sigilii* nr. 84).

17. Sigiliul localității CULCIU MIC. Legenda: KIS KOTSI PETSÉT, 1784, oval, 17×20 mm. În câmpul sigiliului un fier de plug, iar deasupra fierului un snop de grâu. (*Tipare de sigilii* nr. 49).

18. Sigiliul localității DOBRA, comitatul Satu Mare, Legenda: SZATH/MAR/ V/ÁRMEGYE/ DOBRA, sec. XIX-lea, rotund, 35×35 mm. In câmpul sigiliului viță de vie înconjurată cu elemente de ornamentație. (*Fotocopii nr. 82*).

19. Sigiliul localității regale-erariale FERNEZIU. Legenda: SIGIL/ UM. R/EGI. FISCAL/I/. PAGI FERNEZE/LY/, 1786, rotund 25×25 mm. În mijlocul câmpului sigilar deal cu o intrare în mină, lateral câte un pom și două construcții cu horn, reprezentând probabil topitoriile din localitate și imensele păduri în jur. (*Primăria,* acte adm. nr. 971/1805).

20. Sigiliul comunității FIRIZA. Legenda: SIGILLUM COMUNITATIS F/ELSO/ FERNEZELY, sf. sec. al XVIII-lea, rotund, 25×25 mm. În câmpul sigiliului un peisaj de munte cu păduri de brazi, având între păduri și stânci un pârâu în care plutește un pește și un buștean. (*Primăria,* acte adm. nr. 1372/1837).

21. Sigiliul localității FOENI. Legenda: SIGILLUM POSSESSIONIS FÉNY, 1812, rotund 20—20 mm. În câmpul sigiliului într-un scut rotund doi cai ridicați în două picioare, cele din față fiind așezate pe un fier de plug, iar deasupra cailor o coroană deschisă. (Tipare de sigilii nr. 100).

22. Sigiliul comunității GROSI. Legenda: SIGILUM COMUNITÄTIS TÖKÉS, Sf. sec. XVIII-lea, rotund 32—32 mm. În câmpul sigiliului o țărancă ridicând în mâna dreaptă o seceră, purtând pe cap un coș, iar în mâna stângă o rotiță. (*Fotocopii* nr. 4).

23. Sigiliul comunei HUREZU MARE. Legenda: NANTU KÖZSÉG. PECSÉTJE 1855, oval 25×30 mm. În câmpul oval al sigiliului, într-un scut sfertuit, în partea din sus spice de grâu și viță de vie, iar în partea inferioară animale, un fier și curățător de plug. (*Tipare de sigilii* nr. 83).

24. Sigiliul localității ILBA. Legenda: SIGILLUM POSSESSIONIS ILOBA 178... (ultima cifră a anului ștearsă), rotund, 40×40 mm. În câmpul sigiliului este reprezentat un fir de floarea soarelui și o pasăre stilizată stând pe o stâncă. (*Fotocopii* nr. 10).

25. Sigiliul localității IRINA. Legenda: SIGILU POSSESSIONIS IRINY, 1806, rotund, 28×28 mm. În câmpul sigiliului trei pomi fructiferi, iar în partea superioară a câmpului spice de grâu și știuleț de porumb. (*Fotocopii* nr. 13).

26. Sigiliul localității JOJIB. Legenda: *JOSEFHÁZAI PETSÉT*, sec. al XIX, rotund, 38×38 mm. În mijlocul câmpului sigilar o barză, în stânga un copac, iar în dreapta un pom fructifer. (*Fotocopii* nr. 11).

27. Sigiliul localității LIPĂU. SIGILLUM POSSESSIONIS LIPO, 1810, rotund 28×28 mm. În câmpul sigiliului un fier de plug, așezat orizontal pe care este așezat un fir de cânepă, iar în dreapta un fuior. (*Tipare de sigilii* nr. 47).

28. Sigiliul comunei MĂDĂRAS județul Satu Mare. Legenda: SZATMÁR. M/EGYE/. MADARÁSZ KÖZSÉG PECSÉTJE, 1876, rotund 32×32 mm. În câmpul sigiliului un brăzdar și un fier de plug așezat încrucișate și cifra anului 1876. (*Tipare de sigilii* nr. 160).

29. Sigiliul localității MERIȘOR. Legenda: SIGILIUM POSSESIONIS MONOSTUR, 1786, rotund 40×40 mm. În partea superioară a câmpului sigilar o semilună și o stea, dedesupt un râu, iar în mijlocul câmpului un copac, un fier de plug, un brăzdar și un curățător de plug. Partea inferioară a câmpului sigilar este înconjurată cu o cunună de flori. (*Tipare de sigilii* nr. 8).

30. Sigiliul localității MICULA. Legenda: MIKOLA HELYSÉG PECSÉTJE, 1806, rotund, 26×26 mm. În câmpul sigiliului în mijloc un pom, în stânga pomului o persoană îmbrăcată într-un costum popular, ridicând în mâini un topor către pom, în dreapta pomului bucăți de lemne. (*Tipare de sigilii* nr. 58).

31. Sigiliul localității MOCIRA. Legenda: HIDEGKUT, Sf. sec. al XVIII-lea, rotund 25×25 mm. În câmpul sigiliului pe o parcelă de arat se află un plug de lemn, un brăzdar și un fier de plug. (*Primăria,* acte adm. nr. 1983/1803 și 1016/1836).

32. Sigiliul comunei ODOREU. Legenda UDVARI KÖZSÉG PECSÉTJE, sec. al XIX-lea, oval 25×30 mm. În câmpul sigiliului un fier de plug. (*Tipare de sigilii* nr. 159).

33. Sigiliul localității PETEA. Legenda: PETE HELYSÉG PECSÉTJE 1850, rotund, 24×24 mm. În câmpul sigiliului un brăzdar și un fier de plug, iar deasupra acestora o coroană deschisă. (*Tipare de sigilii* nr. 153).

34. Sigiliul comunei PETREȘTI. Legenda: MEZŐPETRI KÖZSÉG, sec. al XIX-lea, rotund 33×33 mm. În câmpul sigiliului probabil cai stilizați ridicați în două picioare, cu două săbii încrucișate, în partea superioară a câmpului spice de grâu și un fier de plug. (*Tipare de sigilii* nr. 86).

35. Sigiliul localității PIȘCARI. Legenda PISKARKUSI, 1871, rotund, 25×25 mm. În câmpul sigiliului un brăzdar și un fier de plug. (*Tipare de sigilii* nr. 167).

36. Sigiliul localității POMI. Legenda REMETE MEZŐ... (litere șterse, probabil — PECSÉTJE —) Sf. sec. al XVIII-lea, oval 24×30 mm. Câmpul sigiliului șters. (*Primăria,* acte adm. nr. 254/1804).

37. Sigiliul localității POTĂU. Legenda: SIGIL/UM/ POS/ESIONIS/ PATÓHÁZA, 1801, rotund, 32×32 mm. În centrul câmpului sigilar un brăzdar și un fier de plug, iar lateral spice de grâu. Un alt sigiliu este cunoscut din anul 1875. (*Fotocopii* nr. 14 și *Tipare de sigilii* nr. 99/1875).

38. Sigiliul localității PRILOG. Legenda RÓZSA PARLLAG S.A.T.M. (deci Szathmàr), sf. sec. al XVIII-lea, rotund 22×22 mm. În câmpul sigiliului un brad. (*Primăria orașului Nou,* act nr. 316/1828.

39. Sigiliul localității RACOVA. Legenda: RÁKOS TEREBES HELYSÉG PECSÉTJE, 1824, rotund, 28×28 mm. În câmpul sigiliului într-un scut rotund o parcelă de pământ arabil, un fier de plug, plante și viță de vie. (*Tipare de sigilii* nr. 126).

40. Sigiliul localității RACSA. Legenda: RAKSA, sf. sec. al XVIII-lea, rotund, 28×28 mm. În câmpul sigiliului un brăzdar și un curățător pe plug. (*Primăria orașului Nou* act nr. 316/1828).

41. Sigiliul localității RECEA. Legenda: LENÁRDFALU, încep. sec al XIX-lea, rotund, 25×25 mm. În câmpul sigiliului într-un semicerc sunt stilizați un grup de plopi. (*Primăria,* acte adm. nr. 980/1834).

42. Sigiliul localității REMETEA OAȘULUI. Legenda: KŐSZEG REMETE, sf. sec. al XVIII-lea, rotund, 28×28 mm. În câmpul sigiliului un brad, (*Primăria orașului Nou,* act. nr. 316/1806).

43. Sigiliul localității ROMÂNEȘTI. Legenda: GŐRBED, încep. sec. al XIX-lea, rotund, 25×25 mm. În centrul câmpului sigilar, într-un scut rotund, este reprezentat un brad înconjurat lateral cu elemente de ornamentație. (*Primăria orașului Nou,* act nr. 277/1816).

44. Sigiliul localității ROȘIOR. Legenda: V.S.M. (deci Veresmart), sf. sec. al XVIII-lea, oval, 28×28 mm. În partea superioară a câmpului sigilar este reprezentată o coroană închisă, lateral ornamentație, iar sub coroană este reprezentat un rac și un cap de animal cornut. (*Primăria orașului Nou,* act nr. 240/1806).

45. Sigiliul comunei RUȘENI. Legenda: OROSZFALU KŐZSÉG PECSÉTJE, 1867, rotund, 33×33 mm. În câmpul sigilar coada unui topor. *(Tipare de sigilii nr. 163).*

46. Sigiliul localității SATUL NOU DE JOS. Legenda: SIGILLUM POSSESSIONIS ALSÓFALU, 1784, rotund, 27×27 mm. În câmpul sigiliului, într-un scut de frunză, un pom fructifer. (*Primăria,* acte economice nr. 18 și 19/1794).

47. Sigiliul localității TĂUȚII DE SUS. Legenda: SIGILLUM. GIROLD. TÓTH FALUSIENSE, 1701, rotund 35×35 mm. În câmpul sigiliului, într-un scut rotund, doi sfinți stilizați, cu o cruce, jos pom fructifer și o capră. (*Tipare de sigilii* nr. 10).

48. Sigiliul localității SĂBIȘA. Legenda: SIGILLUM: POSSESSIONIS: SEBES: PATAK:, 1785, rotund, 30×30 mm. În câmpul sigiliului se află o ornamentație de frunză împărțită în două printr-o linie verticală. În partea stângă jos floarea soarelui, deasupra acesteia semiluna și soarele, iar în dreapta jos un fier de plug și un brăzdar, deasupra acestora așezat orizontal un curățător de plug. În partea superioară a câmpului sigilar o coroană închisă. (*Primăria,* acte adm. 989/1808).

49. Sigiliul târgului SĂSAR. Legenda: SIGILLUM OPIDI ZAZAR, 1798, oval, 26×33 mm. În câmpul sigiliului oval o viță de vie cu pari și

cu patru ciorchini de struguri, iar deasupra parului o coroană deschisă. (*Tipare de sigilii* nr. 88).

50. Sigiliul comunei SĂTMĂREL. Legenda: ZSADÁN KÖZSÉG PECSÉTJE, 1872, oval, 22×32 mm. În câmpul sigiliului în partea superioară un snop și spice de grâu, iar în partea inferioară un brăzdar și un fier de plug. (*Tipare de sigilii* nr. 136).

51. Sigiliul comunei STÎNA. Legenda: FELSŐ BOLDAD KÖZSÉG PECS/ÉTJE/, 1860, rotund, 30×30 mm. În câmpul sigilar, într-un scut rotund, o cununa de flori, iar în mijlocul câmpului anul confecționării sigiliului — 1860. (*Tipare de sigilii* nr. 72).

52. Sigiliul localității regale — erariale ȘURDEȘTI. Legenda: SIGIL/UM/ PAGI R/EGI/ FISCAL/I/ SURGYEFALU, 1785, rotund, 28×28 mm. În câmpul sigiliului inscripția SAXUM RUSSUM și ornamentații (*Tipare de sigilii* nr. 56).

53. Sigiliul comunei TĂTĂREȘTI. Legenda: RÉSZTELEK KÖZSÉG PECSÉTJE, 1862, rotund, 35×35 mm. În câmpul sigiliului un brăzdar, un fier de plug și un pom fructifer. (*Fotocopii* nr. 83).

54. Sigiliul comunității SATUL NOU DE SUS. Legenda: SIGILUM COMUNITAS F/ELSŐ/ UYFALU, sf. sec. al XVIII-lea, rotund, 21×21 mm. Câmpul sigiliului este împărțit în două de o apă curgătoare, având în ambele părți câte o stea și un pom fructifer. (*Tipare de sigilii* nr. 51).

55. Sigiliul localității TĂUȚII SUPERIOR (azi Tăuții Măgherăuș). Legenda: SIGILLUM SUPERIORI MIZTTOTHFALVA, 1647, rotund, 24×24 mm. În câmpul sigiliului, într-un scut timbrat o ciorchină de struguri și o sapă. (*Primăria* act. nr. 783/1647).

56. Sigiliul localității VAMA. Legenda: VÁMFALUNAK PECSÉTJE și probabil SZATHMÁR V/ÁRMEGYE/ (text șters), 1636, rotund, 28×28 mm. Într-un scut rotund, în centrul câmpului sigilar se află un pom fructifer, iar lateral anul confecționării sigiliului 16—36. (*Primăria,* act nr. 784/1647).

57. Sigiliul localității VEZENDIU. Legenda: VEZEND HELLSÉG PECSÉTJE, 1794, rotund, 28×28 mm. În câmpul sigiliului, într-un scut rotund în partea superioară soarele și luna, iar deasupra lor o coroană deschisă cu cruce. În mijlocul câmpului sigilar un fier de plug și un brăzdar înconjurat de spice de grâu. (*Tipare de sigilii* nr. 21).

ADATOK XVII. SZÁZADI SZELLEMI MOZGALMAINK TÖRTÉNETÉHEZ

BURA LÁSZLÓ

Herepei János Adattár XVII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez[1] című munkája II—III. kötetében szellemi életünk több neves személyiségét említi, akinek szatmári vonatkozása, kapcsolata is van. Minthogy Herepei János nem ismerte azt a kódexet,[2] amely a szatmári református kollégium anyakönyveit, a kollégium fegyelemi tanácsának jegyzőkönyveit stb. tartalmazza, a kódexből nyert adatokkal kiegészítem az Adattárban Porcsalmi Andrásra, Técsi Joó Istvánra, Körmendi Péterre, Vásárhelyi Istvánra, Szathmári Andrásra és Veszprémi Istvánra vonatkozó adatokat.

1. **Porcsalmi András** Apáczai Csere János tanítója, később Kolozsváron tanártársa volt. Róla Herepei azt közli, hogy Szatmáron filozófiai és filológiai évfolyamot végzett, s a kollégiumot 1637. július 7-én hagyta el.[3]

A szatmári református kollégium anyakönyvében 1633-ban írta alá az aláírási jegyzőkönyvet. Tanára Lázár Miklós (Nicolaus Lázár) volt. A jegyzőkönyvet aláíró 78 tanuló közül Andreas Porczalmi sorban az 56. Az aláírási jegyzőkönyv csak az évet említi, nem közli a hónapot, napot.

Porcsalmi jelzett időpontbeli távozásáig még két aláírási jegyzőkönyvet készítettek, neve azonban ezekben nem szerepel.[4]. Minthogy ő maga jegyezte fel a kollégiumból való távozásának időpontját, joggal feltételezhetjük, hogy őt is a kérdéses időpontban itt tanító tanárok, tehát Wáári Miklós és Wásárhelyi István tanították.

Porcsalmi András Apáczai úgy említi kolozsvári beszéde bevezetőjében, mint az enciklopédikus ismeretekre, a tapasztalati tudományok tanulmányozására ösztönző tanárt. Iskolatörténeti nyomozásainak során talán föltételezhetnők, hogy ezek Porcsalmi életében messze visszanyúlnak, talán a négy Szatmáron eltöltött tanulmányi évébe is.

2. **Técsi Joó István,** aki Sárospatakról 1644-ben jutott el Leyda akadémijájára, Sárospatakot megelőzve szintén Szatmáron tanult.[5] Wáári

---

[1] *Adattár XVII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez.* Budapest. Szeged. I—III. (I: 1965, II: 1966, III: 1971) — Herepei János cikkei —.

[2] A kódex: *Matricula studiosorum.* (1610—1773. közti adatokat tartalmaz. (Vö. Bura László: *Szatmári diákok 1610—1852.* 1 : 41. (Kézirat. Kiadás alatt.)

[3] Porcsalmi maga jegyezte fel az adatot a kolozsvári református kollégium nagykönyvtárában található kéziratos kötetbe. Vö. Adattár, II. 297.

[4] Esetleg kintlakó lett, s az ő nevüket nem jegyezték fel, esetleg azért nem, mert előzően aláírta a jegyzőkönyvet.

[5] Adattár, II. 64. Származási neve után feltételezi, hogy a máramarosi Técső helységből ered, valószínűleg 1619—1620-ban született.

Miklós (Nicolaus M. Wáári) tanítványaként írta alá a kollégium aláírási jegyzőkönyvét (Stephanus Teczöi néven) 1635. szeptember 18-án.

3. **Körmendi Péter** — Herepei adatai szerint — 1658. június 22-én a sárospataki kollégium szeniora, 1660. július 25-én pedig külországba indul, Franekera akadémiáján teológiát tanul.[6] Herepei tud arról, hogy hazatérte után Szatmáron kollégiumi tanár, adatai azonban pontosításra szorulnak.

Körmendi Péter ugyanis külföldi tanulmányútja előtt már Szatmáron tanított, mégpedig nem is sokkal a sárospataki szeniorság után. A kollégium anyakönyvében 1658. július 7-i keltezéssel a következő bejegyzés olvasható: „Humanissimus nec non doctissimus magnoque pietatis fulgere candidatus vir dominu Petrus Körmendi consitutus scholae Szatthmarinae moderator. Anno 1658 die 7. Julli."

A „moderator" valószínüleg az iskola rektora, vezetője jelenésű, ugyanis az aláíró 63 diák között szerepel a testvére, Körmendi Balázs is, akiről feljegyezték, hogy az iskola szeniora és „collaborator, azaz segédtanító, osztálytanító.

Körmendi Péter tanítványai közé tartozott Eszéki István és Szathmári András is.

Második alkalommal 1664-ben szerepel az iskola tanáraként: „Wenerabili virtute insignitus, reverendissimus ac clarissimus vir dominus Petrus Körmendi ex academiis lacte ac pie reversus, iterum est introductus ad regendam hanc scholam celeberriam civitatis famosque memoriae Szatthmari, anno 1664 quinto Idus Februarri."

Nem állapítható meg, hogy meddig tanított, mindenesetre az 1665. évi aláírási jegyzőkönyvében már Szécsi István tanár neve szerepel.

4. **Vásárhelyi István** angliai egyetemen tanult. Hazatérésének időpontját 1637. elejére valószerűsíti, ugyanis (a Leydából 1635. nyarán hazatért) Haller Gábor naplójában azt írja, hogy belgiumi adósságát Medgyesen adta meg neki 1637. március 5-én vagy 6-án.[7] Herepei forrásai szerint Vásárhelyi március 9-én indult el Kolozsvárról Sárospatakra, hogy elfoglalja az ottani kollégium egyik megüresedett tanári állását. Megemlíti azonban azt is, hogy nevét hiába keressük az ottani tanároknak Szombathi János által összeállított névsorában.

Herepei lehetségesnek tartja, hogy a fentebbi Vásárhelyi István esetleg azonos az 1630-as évek végén Szatmáron működő iskolarektorral.

Nos, a szatmári iskolában 1636. december 4-én jegyezték fel Vásárhelyi István tanárságát: „Reuerendus ac clarissimus nec non summa pietate uita irreprehensibili doctissimus wir dominus Stephanus Wasarhelyi conductus ad regimen scholasticum Szatthmarinae, anno domini 1636 die 4 Decembris."

Herepei János — Bod Péter Magyar Athenas című munkájára hivatkozva — állítja, hogy ezidőtájt Szatmáron tanult Kézdi-Vásárhelyi Péter, Barcsai fejedelem udvari papja, az enyedi kollégium későbbi első professzora, aki feltehetően Vásárhelyi István rokona volt. Neve nem sze-

[6] Vö. Adattár, III. 406—7.
[7] Vö. Adattár, III. 421.

repel az aláírási jegyzőkönyvben, 1637—1641 között pedig nincs anyakönyvi bejegyzés. Nagyon valószínű azonban az, hogy Kézdi-Vásárhelyi Péter éppen a rokonánál lakott, s így nem is kellett aláírnia a kollégium bentlakóinak jegyzőkönyvét.

5. **Szathmári András** nem volt jelentős egyéniség, peregrinációs albumba,[8] emlékkönyvecskéje azonban érdekes kortörténeti dokumentum, hisz a külföldi akadémiákat látogató dijákjaink szokásairól tudósít.

Herepei János Adattára szerint[9] Szathmári András valószínű, hogy Szatmáron született és ott is járt iskolába. Azt is lehetségesnek tartja, hogy az 1660. év után utolsó évére még átment a nagybányai ev. ref. gimnáziumba, ahol egy vele azonos nevű tanuló írta alá az iskola törvényeit. 1664. májusában viszont a franekerai egyetem teológiai és filozófiai karára iratkozik be Veszprémi Istvánnal és még három társával.

Mit tanúsítanak a szatmári református kollégium aláírási jegyzőkönyvei?

1662. február 4-én tógás diák írta a Veszprémi István által vezetett iskola jegyzőkönyvét. Sorrendben a 19. Andreas Szatthmari, akinek neve mellett még ez olvasható: senior, doctus piusque, satis fecit.

Az 1664. február idusán készült jegyzőkönyvben (a tanár Körmendi István) az ötödik aláíró: Andreas Szathmári, (satis fecit.)

1665. február 20-án Szécsi István tanár tanítványaként írja alá a jegyzőkönyvet. Az első aláíró a szenior, a második pedig Andreas Szathmári, contrascriba. Tehát ő lett a diákok közösségének a jegyzője, a kollégiumi diákság egyik vezetője.

Ezek az adatok, úgy érzem, ellentmondanak az Adattárban közölteknek. Valószerűtlennek tűnik az, hogy a szatmári kollégium diákja 1664. februárjában még a kollégiumban legyen, májusban már Franekera akadémikusa, 1665-ben (esetleg 1664-ben?) részt vesz akadémikusok vitatkozásában, majd 1665. március 3-án Gröningában fordul meg.

Viszont 1665. február 20-án Szatmáron aláírja (méghozzá a diákság egyik vezetőjeként) a jegyzőkönyvet.

Az egyik lehetőség az, hogy a külföldi tartózkodással kapcsolatos adatok nem pontosak, a másik lehetőség, hogy Szathmári András itthonról írta a vitatkozást üdvözlő verset (ez nem valószínű), s végül az is előfordulhat, hogy nem ugyanazon személyről van szó, a névazonosság valahol összezavarja az adatokat.

Herepei közlése szerint a Hollandiából hazatérő Szathmárit a tiszántúli püspök iskolamesterül rendeli valamelyik iskolához, „mégpedig — ha nem csalódom — a szatmári főiskolához.“ Nos, az anyakönyvekben nem szerepel a neve. 1666-ban Veszprémi István a tanár, 1669-ben Veszprémi mellett Otrokócsi Fóris Ferenc. Legfeljebb az 1667-es évről lehetne szó — de ebből az évből nincs jegyzőkönyv —, ugyanis 1668-ban már Cégényben pap.[10]

---

[8] Lásd: *Szathmári András és peregrinációs albuma.* In: Adattár, III, 390—393.
[9] Vö. Adattár, III. 390.
[10] Herepei János forrásai: Szabó Károly: *Régi Magyar Könyvtár. 1—3.* Budapest, 1879—1898. (Veszprémi István és Szathmári András személyéről: III. 2279.) és Borovszky Samu: *Tiszán túli ev. ref. papok.* Budapest, 1898. (Szathmáriról: 36. l.).

6. **Veszprémi István,** erdélyi református püspökről Bod Péter nyomán közli, hogy „volt Ifjúságának idején A'Szathmári Oskolában ... viselt Professzorságot." Nem tudja azonban, hogy külföldi útja előtt, avagy azután töltötte be ezt az állását, ámde bizonyos — mondja —, hogy professzor még nem lehetett, hanem csak iskolamester, illetőleg rektor.

A kollégium anyakönyve Veszprémi szatmári működéséről a következőképp tanúskodik:

1662: „Humanissimus ac doctissimus generosoque virtutis stemmate condecoratus vir dominus Stephanus Wespremi, conductus ad regimen scholae celeberrimae Szatthmarinae, anno domini 1662 die 4 Februarri."

Tehát először az 1664. májusában kezdődött külföldi útja előtt tanított a szatmári kollégiumban, 41 tógás diák írta alá az aláírási jegyzőkönyvét.

Hollandiából hazatérve 1666. októberében iktatják be útólag az iskola vezetőjének: „Clarissimus nec non ingenii dextentitate multas excellentissimus Stephanus Veszpremi, post multas in academiis peregrinationes iterum patriae redditus, introductus est ad dirigendam scholam Szatthmarinan anno 1666, die 25 Octobris cuius disciplinae subscripserunt:" Összesen 71 diák írta alá a jegyzőkönyvet.

1669. április 18-án, amikor Otrokócsi Fóris Ferencet az iskola rektoraként beiktatják, a jegyzőkönyv közli, hogy az iskola első rektora Veszprémi István: „...rectore primario existente clarissimo domino Stephane Veszprimi". Ekkor 69 tanuló írja alá a jegyzőkönyvet.

Távozásáról az 1671. július 9-i bejegyzés tudósít: „Reverendus ac clarissimus dominus Stephanus Weszpremi ductus ad officium pastoratum in aulam memoriae dominae magnificae Kemenyianae. Senior venerabilis tractus Udvarhelyiensis postea episcopus Transylvaniae."

Veszpémi István tehát kétszer is tanított a szatmári kollégiumban külföldi útja előtt is, utána is.

7. **Szathmár-Némethi Mihály** is a külföldön tanultak egyike. Róla Herepei azt írja, hogy esetleg azonos lehet a decemberi kollégiumban 1657. november 6-án aláírt Michael Némethi-vel.[11] A szatmári kollégium aláírási jegyzőkönyveiben 1652. július 16-án szerepel Michael Némethi (satis fecit) neve. A kollégium tanára ekkor Kaposi G. Pál. Egyéb adat híján nem is próbálkozhatunk meg a szóban forgó nevek azonosításával.

DATEN ZUR GESCHICHCHTE UNSERER BEWENUNGEN AUS DEN XVII-TEN JAHRHUNDERT

(Zusammenfassung)

Durch die ältesten Matrikelkücher des reformierten Gymnasiums und durch das Protokoll des Disziplinärrates ergänzt der Beitrag die Angaben von János Herepei. Er schreibet in seinem Werk „Angaben zur geistlichen Bewegungen des XVII. Jahrhunderts": (II—III. Band) über mehrere hervorragende Persönlichkeiten aus Sathmar. Diese sind: András Porcsalmi, István Técsi Joó, Péter Körmendi, István Vásárhelyi, András Szathmári und István Vásárhelyi.

[11] Vö. Adattár, III. 411—3.

POPA CHIRILĂ DIN ACIUA — COPIST DIN A DOUA JUMĂTATE A SECOLULUI XVII-lea

ELENA BĂRNUȚIU

Alături de cartea tipărită care a circulat în toate provinciile românești, purtând mesajul cultural și confirmând aceleași preocupări spirituale, copiile manuscrise aduc de peste veacuri munca plină de dăruire a unor cărturari modești, din mulțimea cărora multe nume nu au fost păstrate.[1]

Manuscrisul care face obiectul prezentului studiu este un Minei românesc de la sfârșitul secolului XVII, în grafie chirilică și provine din colecția lui Dariu Pop, împreună cu alte manuscrise „cedate de mine orașului Satu Mare".[2]

Manuscrisul (19×15,5 cm) are 244 de file, nenumerotate, textul dispus pe o coloană, iar numărul rândurilor variind între 18 și 21. Lipsesc ilustrațiile, copistul grăbindu-se să-l ofere cât mai repede unei comunități lipsite de textele necesare oficierii serviciului religios. Textul este scris cu cerneală neagră de diferite tipuri și cerneală roșie pentru titluri, pentru indicațiile tipiconale cât și pentru inițialele frazelor și capitolelor. Inițialele sunt simple, textul fiind realizat cu două feluri distincte de scriere: semicursivă și semiunicială, cu suprascrieri și prescurtări.

Analiza lexicală a textului, prin cuvintele și expresiile folosite (limbile, priceaznă, împotriva, împocișetorilor, frămseța, cinuri, îmblătie, mănule, tărhat, solitoare, uniciune, mierță, zama, vârvul, ol, tomnind) oglindește crâmpeie ale graiului din nordul țării, la sfârșitul secolului XVII, când dascăli și dieci locali și peregrini copiază și leagă cărți în această parte a țării.

Pe baza analogiilor grafologice cu Triodul[3] existent în colecția Muzeului Județean Satu Mare, îl recunoaștem pe copistul „popa Chirilă din Aciua", despre care avem date certe că la sfârșitul secolului XVII traduce și scrie un Minei pentru popa Iuon din Mădăraș.[4] Traducerea

---

[1] P. P. Panaitescu, *Introducere în istoria culturii românești*, București, 1969; Șt. Bârsănescu, *Pagini nescrise din istoria culturii românești*, București, 1968; P. P. Panaitescu, *Începuturile și biruința scrisului în limba română*, București, 1965; Florian Dudaș, *Manuscrisele românești medievale din Crișana*, Transilvania, 1986.

[2] Dariu Pop, *Mărturii strămoșești*, Satu Mare, (1983).

[3] Doru Radosav, *Manuscrise românești din sec. al XVIII-lea în părțile sătmărene*, în Satu Mare Studii și Comunicări, 1981—1982.

[4] Ioan Bârlea, *Însemnări din bisericile Maramureșului*, București, 1909.

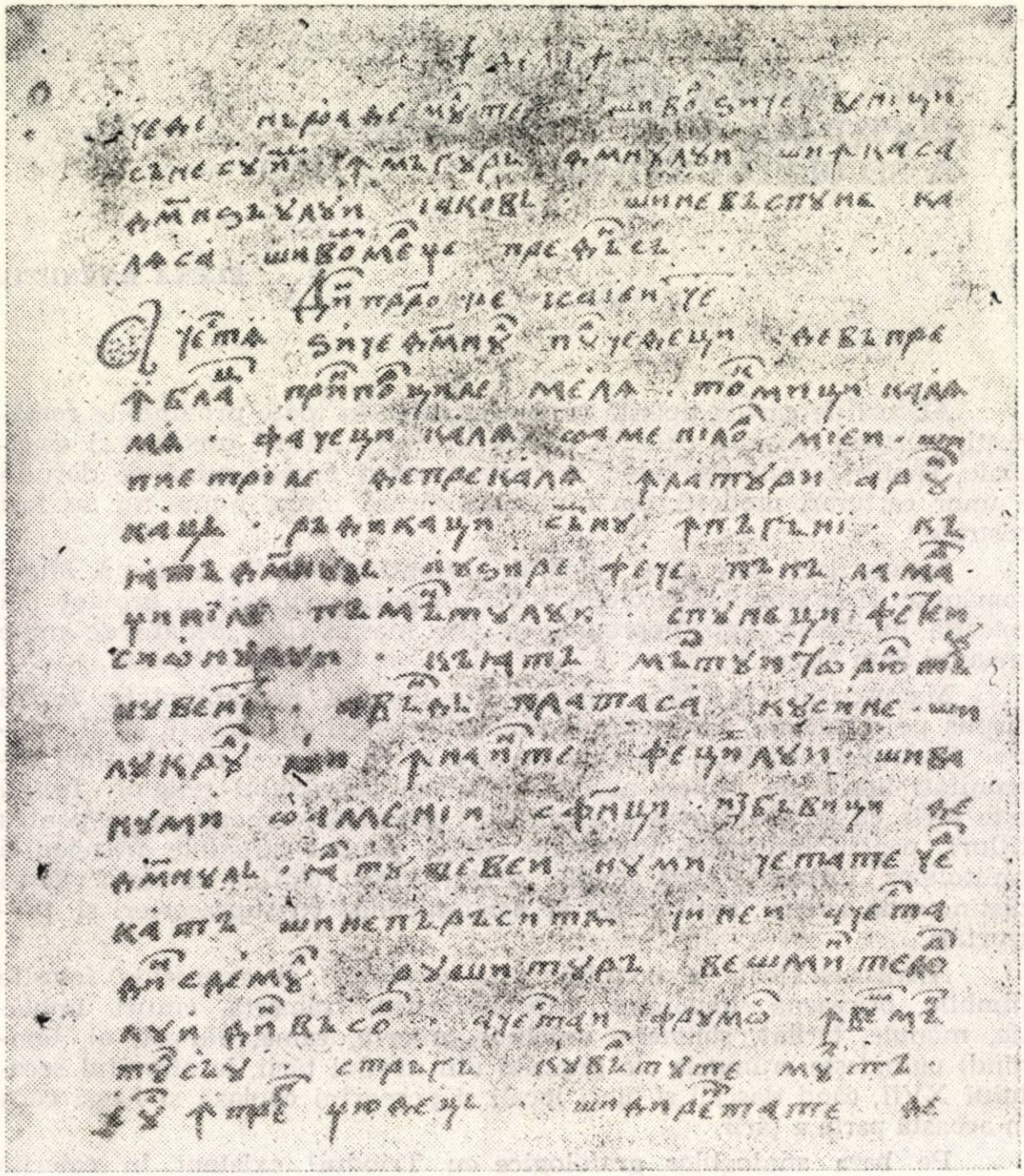

Fig. 1. Pagină din manuscris

o face din slavonă „cu socotință pre limba rumânească întoarsă... E făcut de înțelesul celor neînțelegători, nu numai celor proști, ce, mai tare și mai vărtos, preuților cărora nu știu înțelegerea slavonească... Că noi, Rumânii, cari suntem întru aceștia ținuturi amestecați printre alte limbi, suntem ca trâmbița, de o răsufli și nu-i înțelegeam glasul ei, așia și tocmealele svinților le auzim într-altă limbă... iară alte limbi au de știu toată Scriptura în limba lor, adecă cumu-s Sârbii, Rușii, Grecii, iară după aceia jeluind și ai noștri spre înțelesul sloveniei, au întors mult den cartea slovenească pre limba noastră cea rumânească, cu înde-

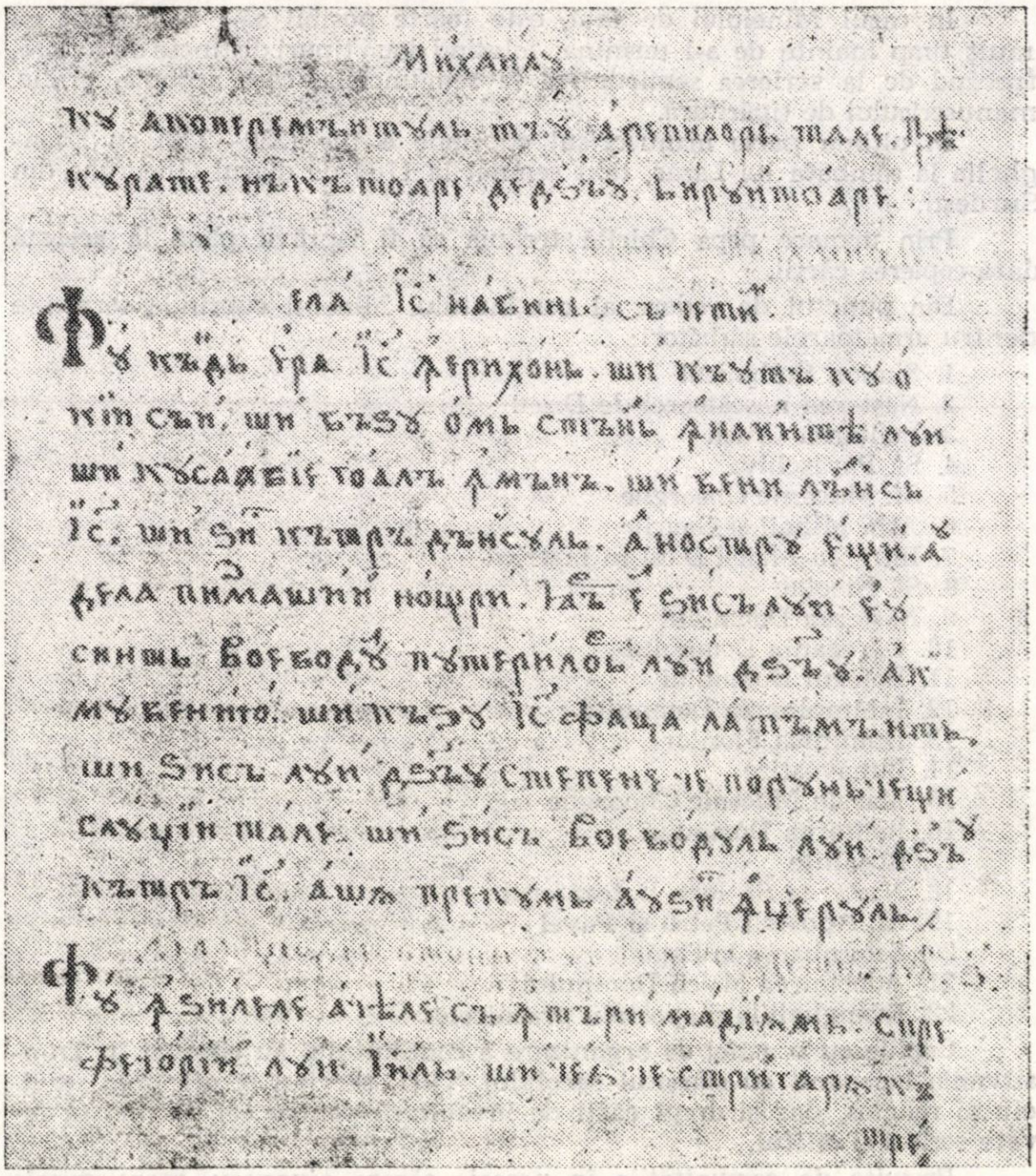

Fig. 2. Pagină din manuscrisul de la Aciua.

munarea milostivului Dumnezeu şi de acum încă avem nădejde să ni se înmulţească scriptura pre limba noastră.[5]

Fost învăţător în Unimăt, popa Chirilă din Aciua a înzestrat multe biserici cu cărţi pe care le copia cu multă râvnă şi osteneală.

Triodul pe care-l semnează „Popa Chirilă de Aciua“ den varmeghia Sacmarului“[6] îl realizează în răstimp de 8 ani (1725—1733).

[5] Ştefan Meteş, *Istoria bisericii şi a vieţii religioase a românilor din Ardeal şi Ungaria*, Arad, 1918.

[6] D. Radosav, *op. cit.*

În cazul Mineiului de față, este foarte posibil să-l fi început cu mult timp înainte de a-l termina, folosind două tipuri distincte de scriere, trecând de la scrierea semicursivă la semiunciala, care apropie, grafic, manuscrisului de tipăritură.

În ultima parte manuscrisul cuprinde 4 file (230—233) cu Evanghelia la sâmbăta lui Lazăr, text semnat la 1708 de diacul Gheorghe din Surdești.

Prin urmare popa Chirilă trebuia să fi isprăvit până la această dată copierea cărții.

Din punctul de vedere al conținutului Mineiul cuprinde serviciile pentru următoarele sărbători:

1. Simion Stâlpnicul
2. Nașterea născătoarei de D.zeu
3. Înălțarea Crucii
4. Sf. Paraschiva
5. Sf. Mucenic Gheorghe
6. Arh. Mihail și Gavril
7. Intrarea Maicii D.lui în biserică
8. Sf. Nicolae
9. Nașterea Domnului
10. Obrezania Domnului
11. Botezul Domnului
12. Întâmpinarea Domnului
13. Duminica Florilor
14. Bunavestire
15. Marele Mucenic Gheorghe
16. Înălțarea Domnului
17. Rusaliile
18. Nașterea Sf. Ioan Botezătorul
19. Sf. Apostoli Petru și Pavel
20. Schimbarea la Față
21. Adormirea Maicii Domnului
22. Evangheliile și apostolii praznicelor

Copiile cu o astfel de organizare a conținutului au circulat în Transilvania începând cu sfârșitul secolului XVII, servind la oficierea serviciului religios, dar și drept cărți de învățătură pentru cei dornici să învețe scrisul și cititul.

Prețuite de comunitățile în posesia cărora ajungeau, manuscrisele erau păstrate cu grijă, iar însemnările făcute de dascălii și preoții satelor erau mesaje încredințate veșniciei.

Din însemnările făcute pe acest Minei aflăm că a circulat în satele din jurul localității Aciua, în Buzești, ajungând spre sfârșitul secolului XVIII la Satu Nou și Șurdești. (localități, care au făcut parte din comitutul Satu Mare).

Diacul Gheorghe, Ștefan, Pop Ionas, Popa Ion, Părintele Ambrozie, Grigorie, sunt nume care au servit viața religioasă și culturală a românilor din aceste locuri. În jurul bisericilor și a mănăstirilor s-au format dascăli și preoți luminători de neam și nu întâmplător popa Chirilă, înzestrat cu o cultură aleasă, vine din acea parte a comitatului Satu Mare,

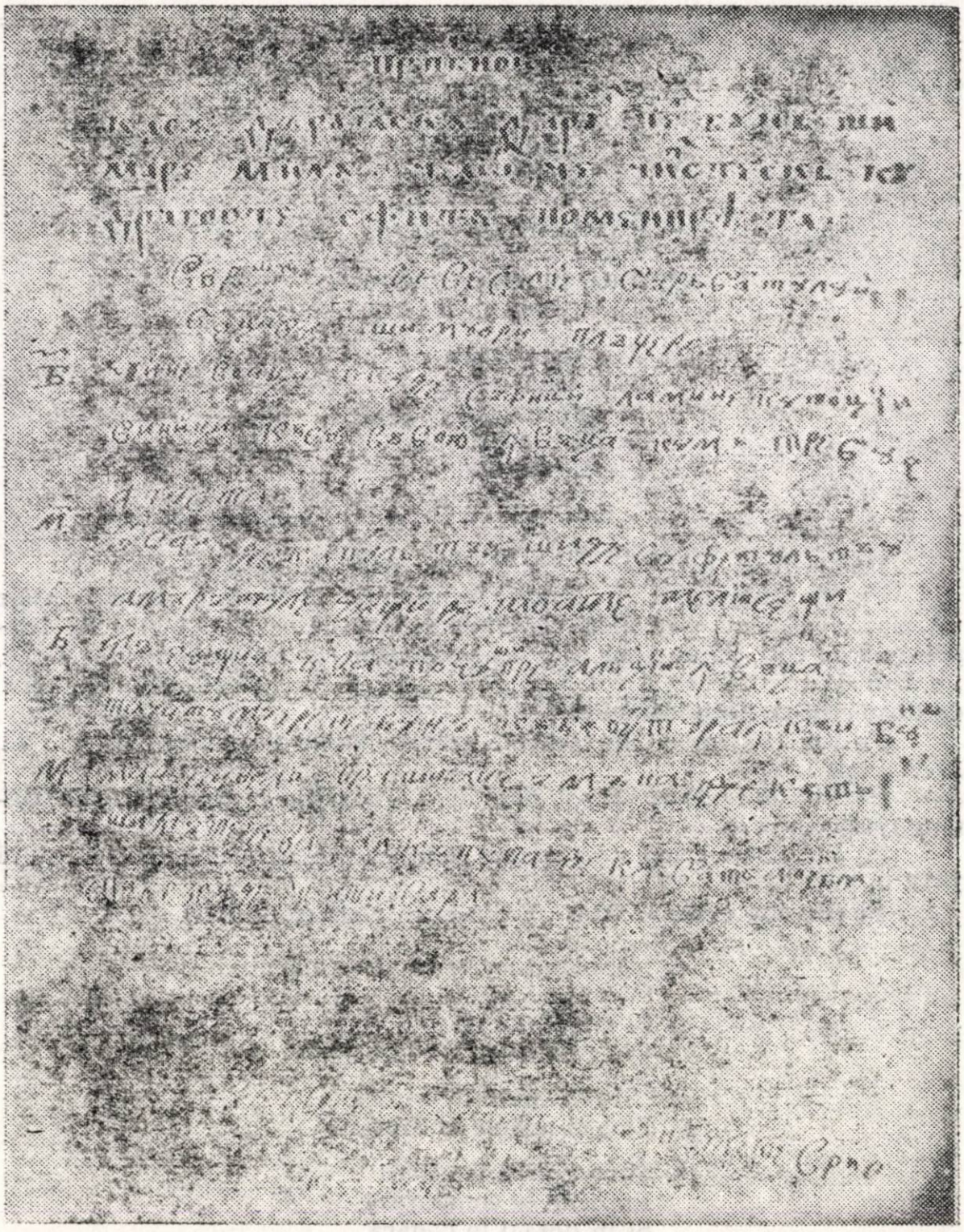

unde la Fărcaşa (azi în judeţul Maramureş) s-a construit o biserică la 1622.

Redăm în continuare însemnările, în ordinea apariţiei în text. Pe fila 33 verso: „Verşu de veselie bărbatului beţivu şi muierii plângere“:

B. Cine voiţi gazde să fiţi
La mine cu toţi veniţi

Că eu vă voiu învăța
Cum trebuie a gusta.

M. O vai de capul tău
Și de sufletul tău
Amărâtule ce ești
De toate te lipsești.

B. Că eu știu ceva
Pociu și pre alții învăța.
Taci, tu muiere, nebună
Că băutura încă-i bună.

M. Mai bine ai ara
Și ai sămâna
Și câte ceva ai căpăta
Decât bat a umbla
Pierzându-ți și vara.

Scris-am eu Popa Ion, dekebrie 26 zile"

Pe fila 104: „În 1788 am dus fânu la Nistru cu doi boi".

Pe fila 104 verso: „În datorie banilor de 10 florinți, am dat întâie un zlot, apoi când s-au măritat Afinie o vică de grâu, doi bani de trisprece, 8 de coți, 25 de vidir, doi bani de trispr când s-au cumpărat zadie, un ban de trisprăzece, 5 pot (oci) de la sare, 8 bani când au închis vaca, de doao erni purtatu lemnelor."

Pe fila 137 verso: „În sâmbăta brânzei facem pomenire, feurarie 28, 1777, Popa Ion."

Pe fila 233 verso: „Pisal brat diac Gheorghe iz Surdești, rok Bâtâiu 1708".

Pe fila 234: „Când s-au născut Mărișca me au fost anul Domnului 1812 în luna Martie, 10 zile".

Pe fila 234 verso — 235: „Versu bucatelor" (pl. XXII)

1. „O, blagoslovite cucuruz mălaiu
Că în țară stai
Și morții nu ne dai.
Cât Abrudanii de tine auziră

2. „Și toți călărește viniră
Zioa și noapte te căutară

3. Și pe Someș te aflară
Pre tine te cumpărară
Și în desagi te băgară
Și în țară te semănară.

4. O, blagoslovite mălaiu,
Cât întru această lume
Ț-ai scos ție mare nume

5. Că câtu-i omul de sărac
De te are bine-i pare

6. Iară cei cu bogăţie
Ţin cu tine mare frăţie.

7. Dară, o, blagoslovite mălaiu
Vină şi la noi
Că încă vom face cu tine
Pre cum vom şti mai bine.
Nici pre tare te vom cerne
Ce pre masele îţi vom aşterne
Pre cum fac şi abrudenii
Cu înţălepţii bistriţănii.
Şi nemişii morăşeni
Cu smeriţi oaşeni
Unde doi se tâlnesc
Tot de tine vorovesc.
Din ţară te scornesc
Şi prin casă te grămădesc
Boresăle-şi veselesc.
Vai sărac mălaiu cald
Căci n-am lapte să te scald,
Brânză să te învălesc
Şi unt să te netezesc.
Ce te voi mânca curat
Cum dumnezeu mi te-au dat.
De acum până în vecie
Mălaiu mult în ţară să fie."

Şi în continuare: „Acest verş al bucatelor l-au scris Ştefan din Buzăşti. Ce te lauz cela ce eşti mare cu mânia ce sloboz."

Pe fila 235 verso: „Scris-am eu Pop Ionaş di la Surdeşti, de bine voitoriu svinţii tale, părinte Popa Ion di la Satul Nou, 1768." (pl. XXIII)

Pe aceeaşi fila: „Preacuviosul părintele nostru Ambrozie."

„Scris-am eu întru cei mai de jos, cu supărare şi pagubă, eu Grigorie în 21 mai, când au mânat boul 1780".

„Sau lunegat Miercaie în iunie 22, di st. sfinţit Muce (nic) Evsebie fiind lună noao, ziua fiind luni".

„În 30 de zile, adecă marţi în săborul svinţilor Apostoli Petru şi Pavel am fost în Baia Mare, de 30 de post, luna fiind jumătate nouă 1780".

Conţinutul însemnărilor este divers şi se constituie în file de cronică ale unei comunităţi de pe aceste meleaguri, consemnând mare număr de persoane şi localităţi în care a circulat manuscrisul sau sunt locurile de obârşie ale preoţilor şi diecilor. Redate concis, însemnările sunt surse preţioase pentru aflarea realităţii sociale, economice şi culturale din veacul al XVIII-lea din această parte a ţării noastre.

Climatul spiritual din mediul sătesc, întreţinut de luminătorii neamului, în persoana preoţilor şi diecilor, era condiţionat de preocuparea slovei tipărite şi manuscrise în funcţie de condiţiile reale existente, dar în acelaşi timp era (susţinut) ridicat la cote înalte prin răspândirea producţiilor originale.

În zilele de sărbătoare, când aveau mai mult răgaz, preoții și diecii compuneau versuri inspirate de realitățile lumii în care trăiau.

Ștefan din Buzești, bun cunoscător a versurilor Psaltirii lui Dosoftei (dovadă primele două versuri din Psalmul 51 consemnate la fila 235) compune „Versu bucatelor", alăturându-se celor care în secolul al XVIII-lea au avut preocupări literare.

„Versu de veselie bărbatului și a muierii plângere" scris de popa Ion, sub formă de dialog, este o scenetă între (B) bărbat și (M) muiere, fiind un text cu nuanțe satirice și moralizatoare înscriindu-se în șirul producțiilor dramatice originale scrise în secolul al XVIII-lea, în limba română.

Parcurgând șirul însemnărilor de pe acest Minei, descifrăm strădania unor cărturari modești din această parte a țării de a se implica profund în cadrul intim al vieții spirituale, pentru păstrarea limbii și unității naționale. Ei au fost cei care și-au asumat rolul de „luminători", aportul lor la evoluția învățământului fiind covârșitoare, aducând cartea în atenția locuitorilor satelor, folosind cuvântul scris ca un mijloc important de comunicare între oameni.

Revenind la copistul Mineiului prezentat, a cărui activitate a fost determinată de dorința de a sluji limba și cultura națională, el a fost pentru timpul său cărturarul conștient de rolul asumat în derularea fenomenului cultural.[7]

Alături de exemplarele de carte românească tipărită și de copiile manuscrise, care au circulat în ținutul sătmărean, acest Minei ilustrează farmecul graiului din nord-vestul Transilvaniei la cumpăna veacurilor XVII—XVIII, făcând parte din categoria bunurilor patrimoniului național.

PATER CHIRILĂ VON ACIUA — KOPIST AUS DER ZWEITEN HÄLFTE DES XVII-TEN JAHRHUNDERT

(Zusammenfassung)

Der Artikel befasst einen handgeschriebenen „Minei".

Es wird auf die besondere Bedeutung dieser Handschrift für das rumänische Kulturleben aus Sathmar hingewiesen.

Ein ehemaliger Lehrer, Pater Chirilă hat vielen Kirchen Bücher geschenkt, die er mit viel Mühe und Eifer kopierte, weil damals noch sehr wenige gedruckte Bücher waren.

Das Buch „Minei" ist von der slavonischer Sprache übersetzt worden, und schildert einen Aspekt der Sprache aus den Nord und Nord Vest Teil des Landes, am Ende des XVII-ten.

Die Handschrifte wurden sorgfältig von den Gemeinschaften bewahrt, denen sie gehörten, und die Schriftliche Bemerkungen die die Lehrern und Patern auf die Manuskripte machten, bleiben als Botschaft für alle nachkömmliche Generationen.

Der Inhalt dieser Schriftlichen Bemerkungen ist sehr verschiedenartig und stellt einige Seiten der Geschichte vor. Knapp verfaßt, diese Handschrifte sind teure Quellen die auf die soziale, ökonomische und kulturelle Wahrheiten hinweisen, in den XVIII-ten Jahrhundert in diesen Teil des Landes.

[7] A scris diacul Gheorghe din Surdești, anul D.lui 1708.

CONTRIBUȚII LA ISTORICUL DEZVOLTĂRII MINERITULUI ÎN OAȘ ÎNTRE ANII 1760—1918, (partea I-a)

ADALBERT BALOGH

Bogățiile subsolului din munții și depresiunea Oașului au fost cunoscute și sporadic exploatate încă din epoca bronzului. Această afirmație se bazează pe existența unor frecvente surpări ale suprafeței terenului începând cu zona vestică — Tarna Mare, Turț și Batarci și până în Valea Puturoasă din hotarul satului Vama — rămășițe ale unor galerii uneori de câteva sute de metri, săpate încă cu dalta și ciocanul, înainte de folosirea prafului de pușcă în minerit, urme descrise de specialiștii în minerit începând cu ultimul sfert de veac al secolului al XVIII-lea și până la sfârșitul secolului al XIX-lea, depozitele de zgură găsite în vecinătatea unor vechi topitorii cât și descoperirile arheologice de la Batarci, Târșolț și altele. Toponomiile ca „Dealul băii", „Drumul băii", „Piciorul băița", și altele ca și legendele populare legate de existența odinioară în această zonă a unor mine bogate de aur și argint, în esența lor confirmă preocupările multiseculare a locuitorilor din Oaș legate de exploatarea și prelucrarea minereurilor.

Documentele arhivistice directe cunoscute de noi, care vorbesc despre această activitate din zona Oașului, sunt relativ recente, datate doar din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea[1]. Din acestea rezultă că pe intervalul de peste un secol și jumătate care face obiectul cercetărilor noastre, cel mai mare interes s-a manifestat față de metalele prețioase: aurul și argintul și implicit față de plumbul și cositorul, metale însoțitoare în această zonă. Activitățile de cercetare, de explorare și mai rar de exploatare a acestor metale sunt legate îndeosebi de Tarna Mare, Turț, Racșa, Bixad și Vama dar atenția exploratorilor s-au extins și asupra terenurilor situate în hotarul localităților Batarci, Cămărzana, Gherța Mică, Negrești, Orașul Nou și Lăchința, precum și spre zona vecină a Maramureșului istoric între Certeze și Remeți.

Exploatarea și prelucrarea zăcămintelor de pirită dar îndeosebi a limonitei din jurul Certezei, Moiseniului și Negreștiului este legată de numele Asociației din Oaș pentru fabrica de fier cu sediul de la Moiseni cu o activitate mai bogată între 1851—1865 care își va extinde proprietatea și asupra unor perimetre miniere acordate pentru fier din raza localității Tarna Mare, cunoscute deja de câteva decenii. Interesul față de exploatarea fierului din Oaș va fi reînnoit la mijlocul primului deceniu

[1] *Indrumător în Arhivele Statului județul Maramureș*, București, 1974, p. 188.

al Secolului XX-lea, la care de altfel se vor alătura și ample cercetări pentru identificarea cărbunelui din depresiunea Oașului, descoperit și început a fi exploatat și la Tarna Mare și Cămărzana cu 6—8 decenii în urmă.

Activitatea minieră din Oaș pe intervalul urmărit de noi, după cum vom vedea, a cunoscut perioade de avânt și de regres. Pe lângă condițiile naturale existente, ea a fost determinată și de interesul de care s-a bucurat mineritul într-o anumită perioadă pe scară națională și de peste hotare, precum și de nivelul tehnic cu care se lucra în exploatarea și prelucrarea minereurilor. Persistența relațiilor feudale până în 1848 și a unor rămășițe feudale până la finele perioadei urmărite de noi, distanța mare de cele mai apropiate topitorii de metale nobile și neferoase, conjugate de impracticabilitatea drumurilor existente și în special lipsa de capital industrial, au acționat în defavoarea dezvoltării mineritului din Oaș.

Toate aceste probleme în continuare vor fi abordate pe larg în cuprinsul acestei comunicări, axate pe localități și genuri de exploatări, din care în această primă parte vor intra preocupările legate de minereurile nobile și neferoase din jurul localității Tarna Mare.

Începuturile activității de exploatare minieră în jurul Tarnei, după afirmațiile specialistului Heinrich Berman, trebuiesc să fie căutate cu multe secole înainte de introducerea folosirii prafului de pușcă în minerit[2]. Prima atestare scrisă este de acum 200 de ani (5 decembrie 1783), când Samuel Dobrinyi cu alți trei asociați ai săi cerea concesiune pentru o veche galerie și un puț sub nume de Redemptoris, situat în Dealul Iezure. Acordarea perimetrului solicitat este condiționată de îndeplinirea unor obligații[3] și cu numele solicitanților în continuare nu ne vom mai întâlni.

La sfârșitul anului următor o altă asociație la care principalul acționar era Michael Gabsila, arendatorul domeniilor Nyaláb a lui Emeric Perényi, obține concesie de exploatare pentru noua galerie „Sf. Mihai", situată în dealul Piciorul Băița, în apropierea vechii galerii din Dealul Scabalca, galerie cu două funduri de exploatare umplute cu apă[4]. În aceeași zonă, același Gabșila în 1791 devine coproprietar cu baronul Ștefan de Peren al noului perimetru minier acordat sub numele de „Sf. Vicențius"[5]. Dar în prealabil, pentru necesitățile prelucrării minereurilor exploatate în mina „Sf. Mihai", Gabsila și consorții săi construiesc un șteamp cu 9 săgeți și încep activitatea de exploatare și de prelucrare a unor minereuri cu conținut de aur, argint și plumb[6]. Pe intervalul noiembrie 1785—mai 1786 pe lista minerilor și altor categorii de lucrători ne întâlnim cu numele a 12 muncitori și un fierar, cheltuind pentru salarii și transport 643 florini și $27^1/_2$ dinari[7]. De topitorie proprie nu dis-

---

[2] *Gesell Sándor, Oláhláposbánya és vidékének bányageológiai felvétele* (Descrierea geologică-minieră a Băiuțului și împrejurimii) în *A Magyar királyi Földtani Intézet évi jelentése 1893-ról.* (Raport asupra activității Institutului geologic regal maghiar pe anul 1893), Budapesta, 1894, p. 121; Arhivele Statului Baia Mare, fond *Inspectoratul GEOLOGIC MINIER Baia Mare*, act. nr. 441/1916.

[3] *Ibidem*, act nr. 6/1784.

[4] *Ibidem*, act nr. 436/1784.

[5] *Ibidem*, act nr. 1728/1891.

pune şi ca urmare numai în 1788 este obligat să transporte cu mari cheltuieli până la Băiţa 270 măji de şlicuri[8].

Încă din 1785 baronul Ferenc de Peren, coproprietar în localitate, încearcă să pună diferite piedici în calea asociaţiei „Sf. Mihai". Printr-un memoriu adresat Tribunalului minier din Baia Mare îl acuză pe Gabsila că şteampul construit se află pe teritoriul său, că pentru lemnele folosite la acest şteamp nu-i plăteşte nimic şi că distruge fără nici o recompensă drumurile sale. De această dată Gabşila reuşeşte să respingă acuzaţiile şi instanţa minieră îi dă dreptate. Dar în 1788 deja va fi nevoit să sisteze vremelnic exploatarea: la începutul anului o parte dintre muncitorii săi cu forţa sunt înrolaţi în armata imperială, iar apoi, la mijlocul anului, supraveghetorul său de la mină şi şteamp este hărţuit, prins şi pus în detenţiune de către organele militare care patrulau în apropierea minei[9]. Aceste necazuri au agravat situaţia consorţilor lui Gabsila care după 1791, în împrejurări încă neelucidate, părăsesc activitatea minieră de la Tarna şi cu el se încheie primul episod al procesului urmărit de noi.

În 1808 Stephan Pereny depune o cerere pentru a-i reacorda sub nume de „Sf. Vicent" vechea galerie părăsită din dealul Szkabalka pentru aur, argint şi alte metale ce s-ar găsi[10]. Dacă exploatarea de această dată s-a început sau nu, nu avem informaţii. Urmează o pauză de 20 de ani şi în 1828 Franz Hauptman cu alţi 3 concesionari intră în proprietatea minei „Sf. Mihai" de pe dealul Borz, o mină părăsită de mult. Mina în cauză în anul 1844, pe motiv că de mai mult de 2 ani a fost părăsită, este reconcesionată lui Iosef Gasparovszki, Janos Volenczky şi alţii. La descrierea perimetrului se menţionează că această mină se află la o distanţă de $2^1/_2$ km de minele din Turţ. Este în locul unei mine vechi, cu o galerie inundată, deasupra căruia s-a săpat o galerie ajutătoare, bogată în aur şi argint. Se văd urmele unui vechi şteamp şi a unei topitorii[11]. Pe baza acestei descrieri se poate stabili că este vorba de acelaşi perimetru pe care Gabsila şi consorţii săi l-au luat în exploatare în 1784. Pe lângă această zonă a localităţii Tarna Mare se mai afla în atenţia vechilor exploratori şi zona „Socea", în vecinătate cu localitatea Valea Seacă care documentar apare prima dată în 1839, când numitului Mihail Szmag şi consorţilor săi li se acordă perimetrul „Leopold" în „Szotsa" cu o veche mină părăsită mai de mult[12].

În anul 1845 mina „Sf. Mihai" este cerută de un alt pretendent, Károly Szlivenszki din Baia Mare, afirmând că Gasparovszki a părăsit-o iar noua galerie pe alocuri este deja prăbuşită[13]. În anul următor mina „Mi-

---

[6] *Ibidem*, act nr. 228/1786 şi 42/1788.

[7] Numele acestora, cu ortografia scrisului contemporan, sunt următoarele: Antonius Sziegel, Theodor Dobrikan, Ladislau Barniszka, Theodor Kormos, Antonius Metallifossóri, Gabriel Barnicska, Flora Kormos, Alexius Dan, Theodor Kormos, Mathias Kocsis, Joannes Kocsis şi Josephus Sodal, condus în 1788 de supraveghetorul Ioan Dimitczki, *Ibidem*, act nr. 201/1786 şi 589/1891.

[8] *Ibidem*, nr. 304/1788.

[9] *Ibidem*, nr. 447/1785, nr. 42 şi 589/1788.

[10] *Ibidem*, nr. 2743/1810.

[11] *Ibidem*, act nr. 2458/1828 şi 1503/1844.

[12] *Ibidem*, act nr. 1418/1840.

[13] *Ibidem*, act nr. 505 şi 788/1845.

hai" se află deja în posesia lui Lajos Kovács. El cedează mina în cauză firmei „Unio din Ugocea", care afirmativ în posesia unui capital important, intenționează ca în zona Tarna-Batarci și Turți să desfășoare o exploatare minieră intensă, solicitând și un nou perimetru sub numele de „Turczer—Nagytarnaer—Bona Spei"[14]. Atenția cercetărilor se extinde spre Valea Socii, unde în 1847 sunt obținute două perimetre noi, unul sub nume de „Clemens" altul denumit „Maria Hilf". Peste un an de zile rândul acestora este înmulțit prin noul perimetru „Maximilian" acordat la locul „Gruia între Soci", în apropierea a două exploatări vechi părăsite și prăbușite. Pentru prelucrarea minereurilor rezultate din aceste mine, se acordă dreptul de construire a unui nou șteamp la confluența pârâurilor „Valea Mare" și „Valea Boilor", în apropierea unui atelier pentru fierberea potasiului. Proprietarul acestora este inginerul József Bencze din Satu Mare[15].

Acest inginer, încă cu un an în urmă, afirma că societatea „Unio din Ugocea" a părăsit mina „Mihai", făcând și lichidarea muncitorilor săi, care erau din jurul Băii Mari[16]. Inginerul Bencze își va extinde cercetările sale, solicitând și obținând mai multe concesiuni de cercetare pentru metale nobile, plumb, cositor și fier. Acțiunile sale au fost situate pe dealul „Afinișu Mare" și Dealul „Ursului"[17]. În această zonă a localității apare și altă asociație, condusă de numitul Pirl Leopold care, sub numele de „Agneta" și „Clemens", obține două concesiuni de cercetare pentru argint dintre care ultimul, situat în Valea „Socea Mică", în curând se va transforma în perimetru de exploatare[18].

La o exploatare sistematică în hotarul Tarna nici de data aceasta nu se va ajunge; în luna noiembrie 1848, făcând referire la „timpurile tulbure", inginerul Bencze va cere permis pentru sistarea oricăror activități[19], în perimetrele sale: „Mihai", „Maximilian" și „Krispin" pe care le deținea. După înfrângerea revoluției, lucrările conduse de Bencze vor fi reluate de asociatul său, Anton Ridler, sub conducerea căruia Asociația „Mihai" din Tarna Mare, pe lângă șteampul existent cu 9 săgeți, va obține permis pentru construirea unui nou șteamp cu 9—12 săgeți, ce urma să fie construit în locul unui alt șteamp, mai vechi, aflat odinioară în „Valea Morii" pe pârâul ce coboară de pe „Frasin"[20]. Datorită investițiilor întreprinse, prețul de vânzare a cuxelor acestei asociații în decursul aceluiași an vor crește de la 10—15 la 85 florini. O parte considerabilă dintre acțiunile sale vor intra în proprietatea unor persoane austriece: Josef Acher, Michael Weinmeister și frații Heinrich, Ferdinand și Carol Ridler[21]. Noii proprietari se dovedesc însă a fi foarte săraci, fără capital rulant disponibil, pentru care motiv între anii 1852—1853 asociația va cere permis pentru sistarea vremelnică a oricărei lucrări mi-

[14] *Ibidem*, act nr. 420 și 626/1846.
[15] *Ibidem*, act nr. 1068, 1078, 1847, 507 și 4508/1848.
[16] *Ibidem*, act nr. 1438/1847, 3 și 123/1848.
[17] *Ibidem*, act nr. 369, 70, 371, 372, 513/1848.
[18] *Ibidem*, act nr. 517, 594 și 776/1848.
[19] *Ibidem*, act nr. 1084/1848.
[20] *Ibidem*, act nr. 488/1851.
[21] *Ibidem*, act nr. 140, 200, 501/1851, 394, 395, 396, 397, 398/1852, 246 și 287/1853.

niere[22]. Obținând ceva credite, după ce în prealabil se întră în posesia unui nou perimetru cu numele de „Jezera Maria", începe și activitatea de exploatare[23].

Pe anul 1853 în statisticile Căpitănatului minier, asociația „Mihai" din Tarna figurează cu două perimetre miniere în exploatarea, având două galerii în lungime de 130 m cu un supraveghetor, 10 mineri și trei vagonetari care au efectuat 3807 zile muncă pentru un salar de 1607 florini. În acest an asociația a preschimbat o mică cantitate de concentrate auro-argintifere în valoare de 78 florini și 80 creițari și 40 măji șlicuri de plumb în valoare de 80 de florini[24], anul următor au lucrat cu 6 mineri, un supraveghetor și doi muncitori auxiliari, prestând în total 3 100 zile de muncă pentru un salar de 1 243 florini. Asociația în acel an a preschimbat 213 măji șlic de plumb în valoare de 555 florini[25]. Este evident că veniturile asociației erau mult sub nivelul cheltuielilor. Datoriile neachitate cresc și cu toate că numărul perimetrelor miniere acordate se ridică la patru[26], averea asociației miniere „Mihai" va fi zălogită, iar lucrările de exploatare în curând sistate. În 1864 antistia comunei Tarna Mare raportează că mina „Jezera Maria" împreună cu șteampul aferent, începând cu 1860 au fost părăsite, drumul de acces a devenit impracticabil, casa de șteamp s-a prăbușit, iar mina „Mihai" încă din 1856 a fost abandonată și ca urmare intrarea în galeria acesteia a devenit periculoasă[27].

Căpitanatul minier prin toate mijloacele sale legale va îndemna proprietarii asociației să reia activitatea de exploatare. În 1867 asociația este reconstituită: 50 de cuxe din cele 73 aparținătoare succesorilor lui Antal Ridler ajung în faliment, fiind preluate de un grup de antreprenori, în majoritatea lor din jurul orașului Satu Mare care se obligă să reia activitatea de exploatare pe cheltuielile lor[28]. Aceasta însă întârzie, peste cinci ani noua asociație renunță la contractul încheiat și se începe procedura de lichidare a asociației, care va dura până în 1874[29]. De la această dată timp de aproape două decenii în jurul Tarnei nu se va mai face nici o activitate minieră.

În condițiile noului avânt ce va caracteriza activitatea de exploatare minieră de la sfârșitul secolului al XIX-lea, privirile unui consorțiu cu sediul la Budapesta, vor fi îndreptate din nou spre această zonă. Din împuternicirea acestuia în anul 1891, specialistul de renume, Heinrich Derman, va întreprinde ample cercetări. Constatările sale vor forma obiectul unui raport detaliat[30], urmat de înființarea Asociației miniere „Jezura" din Tarna Mare, în proprietatea a cinci persoane. Din totalul de 128 cuxe 112 erau în mâna a patru acționari din Budapesta. Asociația „Ie-

[22] *Ibidem*, 4/1852, 611/1853.
[23] *Ibidem*, act nr. 373/1854.
[24] *Ibidem*, act nr. 170/1854 și 118/1855.
[25] *Ibidem*, act nr. 805/1855.
[26] Arhivele Statului Baia Mare, fond *Căpitanatul minier Smolnik*, act nr. 517, 1195, 2377/1857 și 1408/1852.
[27] Arhivele Statului Baia Mare, fond *Inspectoratul geologic minier Baia Mare*, act nr. 1857/1864 și 486/1865.
[28] *Ibidem*, nr. 1371/1867.
[29] *Ibidem*, nr. 840/1872 și 688/1874.
[30] Vezi nota nr. 2.

zura" deținea în proprietatea sa un perimetru de exploatare cu întindere de 180 465,6 m² și 22 perimetre de cercetare[31]. Asociația până în anul 1896 a cheltuit pentru lucrări de prospecțiuni 7 200 florini pe parcursul cărora au fost obținute și 800 măji minereuri[32]. Dar cu aceste cheltuieli capitalul asociației s-a epuizat și de la această dată până la începutul primului război mondial, cu mici întreruperi, lucrările miniere propriu zise ale Asociației „Iezura" au fost sistate[33]. În consecință, deja în 1905, galeria superioară a minei „Iezura Mihai" era surpată, iar galeriile inferioară și cea ajutătoare, erau umplute cu apă[34]. În 1915 mina a fost oferită spre exploatare pe termen de trei ani Ministerului de Război care însă nu a acceptat propunerea făcută[35]. Mina în cauză, împreună cu întreaga zonă a Tarnei Mari rămâne neexploatată și necercetată până spre mijlocul deceniului al optulea al secolului nostru, când împreună cu zona vecină din Turț, ea reintră în exploatare sistematică.

CONTRIBUTIONS À L'HISTORIQUE DU DÉVELOPPEMENT DE L'EXPLOITATIONS DU MINES EN OAȘ ENTRE 1760—1918

(I-e partie)

(Résumé)

S'arrêtant au théme abordé l'auteur faisant appel aux documents des archives connus, nous montre que dans, période qui fait l'object des investigations, l'intereêt dans la zone Oaș s'est manifesté le plus vers l'or et l'argent, y compris le plomb et l'etain.

Dans l'article sont mentionnés les localités ou on faisait de explotations ainsi que les associations, les firmes, les propriétaires et les actionnaires, les quantités de minerai extraites, les travaux de prospections, l'argent dépensé et les réalisations.

[31] Arhivele Statului Baia Mare, fond *Inspectoratul geologic minier Baia Mare*, registre operative nr. 4, fila 177.
[32] *Ibidem*, act nr. 586/1896.
[33] *Ibidem*, registre operative nr. 5, pagina 92.
[34] *Ibidem*, act nr. 8818/1905.
[35] *Ibidem*, act nr. 441/1916.

TREI SCRISORI INEDITE ALE „ASOCIAȚIEI NAȚIONALE ÎN ARAD PENTRU CULTURA ȘI CONSERVAREA POPORULUI ROMÂN"

VIOREL CIUBOTĂ

Legăturile vechi existente între ținuturile sătmărene și cele arădene datează, cel puțin pe baza actelor existente la Arhivele Statului din Satu Mare, încă din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, când o parte a parohiilor românești sătmărene care nu au trecut la greco-catolicism, aparțineau de episcopia Aradului[1].

Însă un spirit nou de colaborare politică și culturală apare în deceniul al VII-lea al secolului al XIX-lea când asistăm la ample acțiuni în acest sens.

Se păstrează o scrisoare a lui Iacob Brândușanu, originar din județul Satu Mare, autorul primei nuvele consacrate Țării Oașului („Camerdiana" — Cămărzana)[2] ajuns avocat în Arad și care într-o scrisoare trimisă protopopului din Seini George Maniu, un brav luptător pentru drepturi naționale, îi comunică că i-a trimis cele trei memorii ale românilor arădeni din iulie 1860, 9/23 mai 1861, 19/31 mai 1861 adresate lui Andrei Saguna, Comisiei Permanente de la Sibiu și deputaților români din dieta de la Pesta, pentru ca și românii din această zonă să adopte o atitudine similară și anume să ceară ținerea unui congres al tuturor românilor din monarhia austriacă[3]. Foarte important este faptul că din context reiese că și din județul Satu Mare au fost expediate scrisori în Arad care conțineau părerile politice ale sătmărenilor: „Așa dară vei vedea că noi încă suntem de părerile D-voastre"[4]. Scrisoarea se constituie într-un program de acțiune politică al tuturor românilor din Partium, în Sătmar având loc mai multe întruniri politice ale fruntașilor români așa după cum reiese dintr-o scrisoare din 30 septembrie 1864 expediată de George Maniu lui Toma Sorban, arhidiaconul Careilor[5].

Este aproape sigur că unul din momentele când s-a discutat despre atitudinea politică comună a sătmărenilor și arădenilor a fost prilejuit de conferința preliminară școlară ținută în 12 septembrie la Seini și unde

---

[1] Arhivele Statului Satu Mare, Colecția de documente ale instituțiilor eclezistice, inv. nr. 298 și 299.

[2] cf. Vasile Vartolomei, *Mărturii culturale bihorene*, Cluj, 1944, p. 88—89.

[3] *Maramureșenii în lupta pentru libertate și unitate națională. Documente 1848—1918*, București, 1981, p. 97.

[4] *Ibidem.*

[5] *Lupta românilor din județul Satu Mare pentru făurirea statului național unitar român. Documente 1848—1918*, București, 1989, p. 139.

participă o serie de fruntaşi ai mişcării naţionale: Ioan Seremi, protopopul din Mădăras[6], Vasile Catoca, protopopul din Borleşti, Petru Bran[7], protopopul din Satu Mare, George Maniu, Ciriac Barbul, 5 profesori de la liceul din Beiuş, Petru Mihuţ[8], Ioan Sălăgian[9], George Marchiş[10], Ignat Sabo[11], Simion Popovici Deseanu[12], precum şi Ioan Popovici Deseanu, posesor în comitatul Aradului şi „ablegat la dieta Ungariei"[13]

În acest context de strânse legături politice dar şi culturale între sătmăreni şi arădeni, se înscriu şi cele trei scrisori ale Asociaţiei Naţionale în Arad pentru cultura poporului român înfiinţată în anul 1862 din iniţiativa lui George Popa[14]. Prima este o adresă (nr. 81) din septembrie 24/6 octombrie 1865 şi este adresată lui Toma Sorban[15] fiind semnată de V. Popovici, director secund şi Dionisie Păscuţiu, notar al Asociaţiei arădene. Ea cuprindea hotărârile adoptate în şedinţa directorială ţinută în 24 septembrie/4 octombrie 1865 privitor la ţinuturile sătmărene.

Astfel i se expedia lui Sorban lista membrilor Asociaţiei din comitatul Satu Mare, în care erau consemnate restanţele de cotizaţii, rugându-l să le încaseze şi să le expedieze casierului dr. Atanasie Sandor[16]. Era rugat deasemenea să vegheze „asupra schimbarei localizarei, sau intravenitei moarte între membrii asociaţiei ţinători de sfera activităţii

---

[6] Iacob Brânduşanu îi mărturiseşte lui G. Maniu intenţia de a-i expedia şi lui Seremi memoriile cf. *Maramureşenii* ..., p. 97.

[7] Petru Bran (1821—1877), născut la Tohan, jud. Sălaj, numit profesor şi protopop la Satu Mare în 1859, unde a militat intens pentru drepturi politice şi naţionale pentru românii sătmăreni. A introdus limba română la Liceul catolic regesc din Satu Mare în anul 1859, cf. V. Scurtu, *Petru Bran un luptător al trecutului românesc din Satu Mare,* Satu Mare, f.a.

[8] Petru Mihuţ (1830—1902) profesor la Beiuş în perioada 1855—1864 şi director al liceului între anii 1877—1888, cf. Dr. Constantin Pavel, *Şcoalele din Beiuş 1828—1928*, Beiuş, 1928, p. 166.

[9] Ioan Silviu Sălăjanu (1836—1896) născut în judeţul Satu Mare, profesor la Beiuş între anii 1858—1872, autor al primului manual de geografie din Transilvania (1871), cf. dr. C. Pavel, *Şcoalele* ..., p. 169—171.

[10] George Marchiş (1836—1884) profesor la Beiuş între anii 1859—1862, cf. *Dicţionarul literaturii române de la origini până la 1900*, Bucureşti, 1979, p. 552 şi dr. C. Pavel, *Şcoalele* ..., p. 171.

[11] Ignaţiu Sabo (—1878) profesor la Beiuş între anii 1858—1860. A scris mult în problema înfinţării unui gimnaziu la Seini prin presa vremii.

[12] Simion Popovici Deseanu (1825—1928) profesor suplinitor la Beiuş între anii 1860—1862, cf. dr. C. Pavel, *Şcoalele* ..., p. 172.

[13] Ioan Popovici Deseanu (1831—1892), născut la Bichiş şi ales deputat în dietă în anul 1861, fondator şi conducător al Asociaţiei Arădene pentru Cultură, deputat de Rodna în dietă în anii 1868 şi 1874 cf. C. Diaconovich, *Enciclopedia Română,* tomul II, Sibiu, 1990, p. 143.

[14] Este vorba de „Asociaţiunea naţională în Arad pentru cultura şi conversarea poporului român" care a funcţionat cu o întrerupere de câţiva ani până în 1918 cf. V. Curticăpeanu, *Mişcarea culturală românească pentru unirea din 1918,* Bucureşti, 1968, p. 48—58.

[15] Toma Şorban (1805—1881) născut la Nyiradony, în Ungaria, numit arhidiacon al părţilor sătmărene la 1857, remarcându-se ca un neobosit promotor al programului cultural şi politic al românilor sătmăreni.

[16] Muzeul judeţean Satu Mare, inv. nr. 20.116, f. 2.

Prea Onoratei Domniei tale" şi să informeze la timp Direcţiunea despre aceasta[17].

Din tabelul care însoţea adresa rezultă că în judeţul Satu Mare erau cinci membrii înscrişi în anul 1863 şi patru membrii noi. Dintre membrii vechi îi amintim pe Toma Sorban, arhidiacon, Ioan Borbola, avocat şi George Marchiş, preot în acea perioadă la Resighea, viitor arhidiacon al Careilor, iar dintre cei mai noi pe Ciriac Barbul, viitor arhidiacon al Careilor.

A doua adresă, nr. 89 datează din 1/13 ianuarie 1866 şi este semnată de Miron Romanul[18] şi Dionisie Păscuţiu şi este adresată tot lui Toma Sorban, arhidiaconul Careilor. Aflăm că suma restanţelor taxelor de membru se ridică la 7 500 florini „de unde e lucru . . . că între împrejurări asemenea Asociaţiunea necu⟨m⟩ ⟨poa⟩te avânta în scopurile sale, ci e periclitată chia⟨r⟩ ⟨e⟩xistenţa-i . . ."[19].

Direcţiunea cere din nou în mod imperativ ca toţi restanţierii „fără amânare" să-şi depună taxele, astfel „va păşi în contra restanţierilor pe calea Legii"[20].

A treia adresă poartă numărul 120 din 26 februarie/10 martie 1866 şi constituie un răspuns la adresa nr. 21 din 13 februarie a lui Toma Sorban, în care acesta înştiinţează „cum că de nu va ţine Asociaţia adunările sale generale şi în alte cetăţi afară de Arad, adică de nu va fi mişcătoare, nici P⟨rea⟩ O⟨norata⟩ Domnia Voastră, nici alţi Domni nu veţi mai fi membrii Asociaţiei nici veţi contribui la fondul aceleia[21]. Direcţiunea îi răspunde că deocamdată Asociaţia nu poate să-şi ţină „adunările sale generale şi aiurea", dar acesta nu înseamnă că membrii „să nu-şi îndeplinească obligaţiile sale"[22].

Bănuim că după această dată cei nouă sătmăreni nu au mai fost membrii ai Asociaţiei arădene, în schimb îi întâlnim pe o bună parte dintre ei ca membrii ai „Astrei" care în perioada anilor 1864—1865 număra în judeţul Satu Mare nu mai puţin de 25 de cotizanţi[23].

---

[17] *Ibidem.*

[18] Dr. Miron Românul, s-a născut la 23 august 1828 în Mezieş (jud. Bihor). Şi-a făcut studiile gimnaziale la Beiuş, cele filozofice la Oradea şi cursul teologic la Arad. Din anul 1861 intră în viaţa politică a comitatului Arad, fiind şi unul din iniţiatorii Asociaţiei culturale. Va ajunge în 1873 episcop de Arad, iar din 1874 mitropolit ortodox al Transilvaniei. Moare în 13 octombrie 1898 la Sibiu, cf. C. Diaconovici, *Enciclopedia română*, vol. III, Sibiu, 1904, p. 841—842.

[19] Muzeul judeţean Satu Mare, inv. 20.117.

[20] *Ibidem.*

[21] *Loc. cit.*, inv. nr. 20.118.

[22] *Ibidem.*

[23] *Sătmărenii . . .*, p. 141—142.

ANEXE

I.

51/865

Pre onorate Domnule Colectant!

În firul determinaţiunei siedinţei direcţionale, ţinută în 24 Sept(embrie) 1865 N(umă)r(ul) prot(ocol) 54 ţi se trimie sublista membrilor Asociaţiunei rom(âne) arădene ţinători de sfera activităţii Prea Onoratei D(omniei) tale.

În lista aceasta de după Protocolul capital sunt consemnate restanţele lor acurat şi punctualmente, precum şi anticipatul pe semestrul ultim a(l) anului (al) 3 lea. adică 1866 pentru cei ce s-au înscris la anul urzirei asociaţiei.

Deci cu toata onoarea cuvenită eşti rugat prin aceste(a) ca Colectant, să binevoieşti a încasa de la toţi restanţi(i) sumele obligate cât va fi cu putinţă mai curând şi-a le străpune de-a dreptul la Perceptorul asociaţiunei Spectatului D(om) Dr. Atanasie Şandor.

Tot de-o dată ţi se prescrie pentru îndreptar pe venitoriu, ca lista aceasta originală să o păstrezi pentru totdeauna, trimiţând aici numai în copie consemnarea membrilor solvenţi, căci a face liste noi totdeauna râpeşte şi timp şi speze multe de la asociaţiune.

Iar pentru susţinerea ordului şi harmoniei cuvenite în lucrările asociaţiunei, eşti rugat, să binevoieşti a priveghea asupra schimbării localizării, sau a intravenitei moarte între membrii asociaţiunei ţinători de sfera activităţii Preaonoratei Domniei tale având bunătate de a referi din timp în timp despre toate la Direcţiunea aceasta, ca schimbările, sau orice altă întâmplare în privinţa membrilor fiind însemnate în protocolul capital, să poată fi ţinute toate în evidenţa.

Semnat în Arad din şedinţa directorială ţinută în 24 sept⟨embrie⟩/6 oct⟨ombrie⟩ 1865

V. Popovici
Director secund
Dionisie Păscuţiu
notar(ul) direct(iunii)

Preaonoratul D(omn) *Toma Sorban* colectant în N(agy) Károly[1].

Nr. cer.	Numele şi cognomenul Membrului	Caracterul	Locuinţa	Ţara sau comitatul	Anul în care s-a primit de membru	Oferta anuală	Restanţă	Luare aminte
1	2		3	4	5	6	7	8
1.	Toma Sorban	Archidia ⟨con⟩	N.Károly	Satu Mare	1863	3	15	—
2.	Ioan Borbola	advocat	„	„	1863	2	6	—
3.	George Iuhas?	paroc	Moftinu Mic		1863	2	4	—
4.	Ioan Soproni	preot	Nanda[2]	„	1863	2	4	—

[1] Careii Mari.
[2] Hurezu Mare.

1	2	3	4	5	6	7	8
5. George Marchiș	preot	Resighe	„	1863	5	5	solvit
6. Danila Vultur	paroc	Berseu[3]	„	1865	5	5	solvit
7. Vasile Vajda	prot⟨opop⟩ emerit	Lipau	„	1865	5	5	solvit
8. Chiriac Barbu	protop(op)	„	„	1865	2	2	solvit
9. Const. Martinovici	paroc						

[3] Bîrsău de Sus.

II.

89/866

M(ult) O(norate) Domnule Colectant!

De-oarece mulți membrii ai Asociațiunei Rom(âne) din Arad nici la provocări repetite nu persolviră obligămintele sale restante, mare parte încă de la urzirea dânsei adică de la 1863, așa cât resta(nța) peste tot pestreacă 7500 fl(orini) v(alută) a(ustriacă) de unde e lucru în(că) între imprejurări asemenea Asociațiunea necu(m) să poa(tă) avanta în scopurile sale, ci e periclitată chia(r) e(xistența-i, drept avea Direcțiu(nea subsemnată n*

* ce s-ar afla silită a lua măsurile cele mai eficace...* constrângerea membrilor restanțieri la depunerea obligamentelor sale nu pregetă atât pe calea ziarului „Concordia" cât și prin mijlocirea respectivilor Domni Colectanți încă odată și finalmente a provoca pe toți membrii restanțieri ai acestei Asociațiuni ca obligamentele lor pe cei trei ani deîntâi ai Asociațiunii încât acele se află în restanță fără amânare cu atât mai vârtos să binevoiască a le depozita la Perceptorul Asociațiunei: căci altumintrea sub-semnata Direcțiune încă î(nainte) de eșirea anului curinte al Asociațiunei, și adecă î(nainte de 1ma Mai a(nul) c(urent) negreșit va păși în contrea restanțierilor pe calea legii.

Deosebi M(ult) O(norata) Domnia ta ca Colectante ești rugat a lăți provocarea aceasta în cercul D(omniei) tale și prin coatingere nemijlocită cu restanțieri(i) a solicita depunerea restanțelor; având bunătate de a face aici înștiințare despre rezultat până la capătul lui Faurar a(nul) c(urent) c.v.

Arad 1/13 ianuarie 866 Direcțiunea Asociațiunei române pentru cultura poporului român.

Mirune Românul
președ(inte) substit(ut) *Dionisie Păscuțiu m.p.*

M(ult) O(noratul) Domn *Thoma Sorban* colectant în Carei
(

Pe verso:
In 11 Feurariu 866
La Nr. 20 și 21 Prot. Arhidiac(onal)
89 De la Direcțiunea Asociat(iei) rom(âne) de Arad
Prea Onoratei Domniei Sale
Domnului
Toma Sorban
Archidiaconul Părților Sătmărene colectante
N⟨agy⟩ Károly

* lipsă în text.

III.

120/866

Prea onorate Domnule!

La epistola prea onoratei Domniei voastre d(in) d(a)tul 13 febr(uarie) 866 nr. 21 în care declarezi, cum că de nu va ține Asociațiunea adunările generale și alte cetăți afară de Arad, adică de nu va fi mișcătoare, nici P(rea) O(norata) Domnia v(oastră, ni)*ci alți domni nu veți mai fi membri Asoci(ațiunei)**, nici veți contribui la fondul aceleia.

Direcțiu(nea A)*sociațiunei din ședința-i ținută în 26 februarie/10 martie a(nul) c(urent) are onoarea a-ți răspunde cum că lucrul acela nu stă în puterrea nici în voința nemediată a Asociațiunei, însă fiindcă și dânsa e convinsă de foloasele ce ar izvorî dintr-aceea în privința consolidării Asociațiunei, n-au întralăsat din parte-și a întreprinde mediile recerute, de a putea efeptui pe căile sale, ca Asociațiunea să-și poată ține adunările sale genrale și aliurea ce dorim cu toții.

De altă parte tocmai de n-ar succede precum voim, încă nu e motiv indestulător ca membrii obligați pe triemul[1] acesta care cesie[2] cu finitul lunii aprilie, a.c. să nu-și (în)deplinească obligamintele sale.

Arad, februarie 26/martie 10. Direcțiunea Asociațiunei române pentru cultura poporului român.

Lazăr Ionescu preside substituit,
Dionisie Păscuțiu,
not(arul dir(ecțiunii).

(pe verso)

P.O.D. Thoma Sorban V.AD. în Satu Mare 120. De la Direcțiunea Asociat. rom. de Arad/Prea Onoratei Domniei sale/Domnului/Toma Sorban/Archidiacon gr. cat în părțile Satumarelui/Nagy Károly.

sus: în 31 martie 866/La nr. 31 Prot, Arhidiaconal. *Lupta românilor din județul Satu Mare*, p. 33, Doc. nr. 74.

* lipsă în text.
[1] Trimestru.
[2] Încetează.

TROIS LETTRÉS INÉDITES DE „L'ASSOCIATION NATIONALE DE ARAD POUR LA CULTURE ET LA PRÉSERVATION DU PEUPLE ROUMAINE".

(Résumé)

L'auteur parle de trois lettres inédites datées (voir les annexes I—III) le 24 septembre/6 octobre 1865; 1—13 ianvier 1866 et 26 février/3 mars 1866, émises par l'Association nationale de Arad pour la culture du peuple roumain, fonde en 1862 sur l'instance de George Popa.

Ces lettres montrent les liaisons politique et culturelles aussi entre les habitants de Satu Mare et Arad.

MIȘCAREA MEMORANDISTĂ. IMPLICAȚIILE EI ÎN CADRUL TRIPLEI ALIANȚE

NEVIAN TUNĂREANU

După „dezamăgirea" din 1878, România nu putea rămâne izolată, iar cel mai mare pericol apărea cel rusesc. Normal, un minim de garanție îi putea oferi doar Tripla Alianță, constituită între 1879—1882. Parțială garanție, pentru că Germania a încercat permanent să menajeze Rusia, chiar dacă oficial era aliată cu Austro-Ungaria și Italia, reînnodând „Alianța celor trei împărați în 1881 și 1884[1]. Astfel încât regele Carol a așteptat intrarea Italiei în rândul Puterilor Centrale în 1882, drept contrapondere la tendințele de expansiune în sud-estul Europei ale Austro-Ungariei și la oscilațiile Germaniei[2]. Abia în acest moment au început demersurile pentru aderarea statului român la Tripla Alianță, prin trimiterea lui P. P. Carp la Viena, definitivate după vizitele lui Carol I și I. C. Brătianu în Austro-Ungaria[3]. Oricum, tratatul încheiat cu Austro-Ungaria și cu Germania în 1883 era valabil pe un termen de doar 5+3 ani și, mai ales, era secret. Biograful principalului artizan al tratatului, P. P. Carp, precizează că „era cea mai expresă dorință a regelui ca să se păstreze tăcere asupra lui, mai întâi pentru a nu indispune împotriva noastră Franța și Rusia, și al doilea pentru a evita inutile manifestări lăuntrice din partea franco și rusofililor. Persecuțiile ungurilor împotriva românilor ardeleni provocaseră o vie mișcare de indignare în toată țara împotriva monarhiei austro-ungare, și nu era în adevăr momentul ca regele României să vină să spună poporului său că el era în alianță cu cei care-i persecutau frații."[4]

Alianța secretă a României cu Austro-Ungaria[5], la care a aderat și Germania, mediată și apărată cu insistență de aceasta a intrat în impas o dată cu apropierea și apoi expirarea termenului său limită — octombrie 1891. Acesta a coincis cu momentul de maximă efervescență al mișcării naționale românești dintre Revoluția de la 1848 și Unirea din 1918: mișcarea memorandistă.

---

[1] Nicolae Ciachir, Gheorghe Bercan — *Diplomația europeană în epoca modernă*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1984, p. 400.

[2] Ioan C. Filitti — *Rusia, Austro-Ungaria și Germania față de România până la 1916*, în Ioan C. Filitti — „Contribuții la istoria diplomatică a României în secolul al XIX-lea, București, 1935, p. 70.

[3] Gheorghe Nicolae Căzan, Șerban Rădulescu-Zoner — *România și Tripla Alianță 1878—1914*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1979, p. 115—117.

[4] C. Gane — *P. P. Carp și rolul său în istoria politică a țării*, vol. II, București, Editura Ziarului „Universul", str. Brezoianu 23—25, 1936, p. 141.

[5] A. Slivăț, M. Tudorică — *Tratatul româno-austro-ungar din anul 1883*, în „Revista Arhivelor" nr. 2, Anul X, București, 1967, p. 339—342.

Pentru pregătirea terenului încheierii noului tratat româno-austro-ungar Puterile Centrale au trimis la București noi diplomați, ambii viitori cancelari, cu misiunea de a sonda terenul în această direcție și de a-l face pe regele Carol să treacă peste acest moment de adevărată criză a relațiilor cu Triplicea. Prințul Bülow și contele Goluchowski au sosit de la Berlin și Viena cu sarcina de a asigura condițiile pentru semnarea noului tratat, iar realizarea misiunii le-a consolidat cariera diplomatică, contribuind la ascensiunea lor viitoare.

Poziția liberalilor — în opoziție — și mai ales a noului lor șef, D. D. Sturdza, în fruntea mișcării naționale din regat, l-a pus pe Carol în imposibilitate de a efectua schimbarea ministerului, conform principiului în funcțiune al rotativei guvernamentale. Sturdza, caracterizat de C. Gane drept „conducător efectiv și turbulent" al acțiunilor naționale și antiaustro-ungare, nu putea fi adus ca să compromită politica externă abilă dusă până atunci de rege, astfel că partidul conservator a fost menținut la guvern până în 1895[6]. Această hotărâre a fost luată de Carol în urma călătoriei în Italia și Germania și a discuțiilor purtate mai ales cu cancelarul Caprivi. Acesta comunica la București ambasadorului Bülow, cu aproape două luni înainte, inevitabilitatea ministerului Lascăr Catargiu cu Alexandru Lahovary la externe, cu misiunea de a alinia țara la Tripla Alianță[7]. Satisfacția lui Carol pentru rezultatele acestei călătorii și găsirea căii pentru încheierea noului tratat — și nu doar pentru buna primire din Italia și Germania — s-a văzut în decorarea cu Marea Cruce a Ordinului Coroana României a reprezentanților acestor state la București[8]. Aceasta ne apare cu atât mai evidentă cu cât, pe fondul intensificării mișcării naționale, regele nu găsise la Budapesta nici cea mai mică înțelegere din partea primului ministru maghiar Szapáry, iar împăratul, în afară de formule frumoase, nu se angajase în temperarea politicii ungare față de români[9]. Această poziție confirmă rigiditatea politicii maghiare față de români, ghidată de o „pasiune oarbă", cum remarcase Bülow și recunoscuse însuși cancelarul austro-ungar Kálnoky față de diplomatul german[10]. Definitivarea Memorandumului și înaintarea sa curții vieneze, măsurile maghiare ce au urmat și ce erau așteptate în continuare au determinat grăbirea semnării noului tratat, mai ales că echipa ministerială română își exprimase acordul pentru reînnoirea alianței încă din primele luni ale anului. Precipitarea evenimentelor în lunile mai—iunie, cu intensificarea mișcării naționale române — ce putea crea instabilitate guvernamentală în regatul român — și posibilele tulburări din monarhia bicefală — ce puteau duce la încordare în relațiile internaționale, mai ales cu Rusia — au grăbit semnarea tratatului. Reluând textul din 1883, cu o singură excepție, tratatul își păstra caracterul defensiv, România și Austro-Ungaria angajându-se să-și acorde reciproc asistență militară în caz de atac neprovocat. Semnat la

[6] C. Gane — *op. cit.*, vol. II, p. 142—143.

[7] Teodor Pavel — Mișcarea românilor pentru unitate națională și diplomația *Puterilor Centrale*, vol. I (1878—1895), Editura Facla, Timișoara, 1979, p. 258, doc. C (50).

[8] Gheorghe Nicolae Căzan, Șerban Rădulescu-Zoner — *op. cit.*, p. 199.

[9] Teodor Pavel — *op. cit.*, vol. I, p. 258—260, doc. CI (51).

[10] C. Gane — *op. cit.*, vol. II, p. 146.

25 iulie 1892 la Sinaia, de către Alexandru Lahovary și contele Goluchowski[11], a fost ratificat în următoarele zile de cei doi suverani. Până la sfârșitul anului, la această alianță a aderat și Reichul german[12]. Evident, tratatul își păstra carcterul secret.

În întreaga perioadă memorandistă se constată o intensificare a contactelor diplomatice, mai ales între reprezentanții Puterilor Centrale. De soluționarea problemei românilor din Austro-Ungaria și, mai ales, de receptarea de către oficialități a Memorandumului depindea, în ultimă instanță, menținerea statului român în alianța cu Triplicea. Oricât de mare ar fi fost pericolul rusesc — chiar mortal — și influența lui Carol, o agravare a situației românilor supuși Austro-Ungariei și creșterea influenței franceze puteau duce, măcar în calculele diplomaților, la o eventuală rupere din alianță și la o apropiere, sau chiar mai mult, de celălalt bloc politico-militar, în curs de constituire. Ceea ce, de altfel, se va și întâmpla peste ani, în timpul primei conflagrații mondiale.

Păstrându-și poziția șovină, rigidă, cercurile conducătoare maghiare au transmis prin canalele diplomatice informația că nici memoriul, nici delegația nu vor fi primite de împărat. Eventual Franz Iosef i-ar fi putut primi pe memorandiști la Budapesta, ca rege al Coroanei Sf. Ștefan, informație transmisă prin intermediul suveranului român[13]. Aceasta însă ar fi însemnat negarea semnificației pasivismului și recunoașterea autorității Budapestei. Or, sensul Memorandumului, din acest punct de vedere, era tocmai ocolirea capitalei și a autorităților ungare.

Întreaga corespondență diplomatică în jurul problemei Memorandumului relevă îngrijorarea cauzată de o posibilă răcire a relațiilor româno-germano-austro-ungare. În timp ce reprezentanții Berlinului și ai Vienei încearcă o cât de mică atenuare a asperităților româno-ungare, singura concesie făcută de Budapesta este amânarea procesului intentat celor care nu-i recunosc autoritatea. Aceasta însă doar până la definitivarea semnării și ratificării actelor ce consfințesc alianța secretă româno-germano-austro-ungară, adică până la sfârșitul anului 1892[14].

Anul următor aduce, o dată cu începerea urmăririi penale a unora dintre memorandiști, și tratativele pentru încheierea convențiilor comerciale cu Germania și Austro-Ungaria. Dacă acordul comercial româno-german s-a definitivat relativ repede, tratativele pentru cel cu Austro-Ungaria au durat cam trei sferturi de an. Interesul român era doar politic, statul român neavând avantaje economice din schimburile cu cel austro-ungar[15], cauza tergiversărilor fiind comportamentul guvernului maghiar față de români, lucru sesizat de ministrul de externe austro-ungar, Kálnoky, care încearcă, fără rezultat, să preseze guvernul de la Budapesta în sensul moderării politicii șovine[16]. Intensificarea mișcării naționale românești, de ambele versante ale Carpaților[17], comportamentul

[11] Arhivele Statului București, Fond Casa Regală, dosar nr. 22/1892.
[12] Gheorghe Nicolae Căzan, Șerban Rădulescu-Zoner — *op. cit.*, p. 201.
[13] Teodor Pavel — *op. cit.*, vol. I, p. 264; Gheorghe Nicolae Căzan, Șerban Rădulescu-Zoner — *op. cit.*, p. 203.
[14] Gheorghe Nicolae Căzan, Șerban Rădulescu-Zoner — *op. cit.*, p. 201—202.
[15] *Ibidem*, p. 213.
[16] Teodor Pavel — *op. cit.*, vol. I, p. 275, doc. CXI.
[17] Vezi pe larg, Ștefan Pascu — *Făurirea statului național unitar român*, vol. I, Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1983, p. 238—245.

mai decis al guvernului de la București, tendințele de unire a mișcărilor națiunilor asuprite de Coroana Sf. Ștefan[18] au determinat hotărârea grăbirii instrucției și pregătirea procesului memorandiștilor.

Desfășurarea procesului de la Cluj și sentințele pronunțate, precum și reacția populară românească au dus la tulburarea relațiilor în cadrul alianței: ambasadorul Goluchowski este rechemat și intervine la Viena pentru temperarea politicii naționale maghiare și atenționează că suveranul român este deja câștigat de ideea României Mari[19]; extrem de atenți, reprezentanții diplomatici germani la București, Viena și Budapesta raportează, pe lângă valul mișcărilor populare și receptarea lor, acțiunile autorităților și inițiază contacte cu acestea pentru a simți eventuala evoluție a relațiilor dintre aliați; diplomații italieni aprobă pe față mișcarea națională românească, iar cel rus și cel frncez la București încearcă să-și atragă simpatiile maselor și opoziției[20].

În aceste condiții, cele mai înalte autorități românești intervin direct în favoarea românilor transilvăneni: la întrevederea Carol I — Lahovary cu Kálnoky i se atrage atenția celui din urmă că mișcarea populară antiaustro-ungară cu greu mai poate fi stăvilită și este amenințat, voalat, cu ruperea alianței și eventuala intrare a României în sfera de influență rusească[21]. Atenționările românești sunt resimțite la Berlin, care sesizează importanța problemei pentru pacea europeană, stabilitatea monarhiei austro-ungare și viitoarea orientare a politicii externe românești[22].

Vizita regelui Carol în Germanie și contactele sale cu ministrul de externe austro-ungar Goluchowski și secretarul de stat german Marschall, în care suveranul a asigurat formal de inexistența iredentei române și de calmarea spiritelor în țară[23], precum și apropierea alegerilor în Ungaria și intrarea în ultimul an de valabilitate a tratatului din 1892 au dus la grațierea memorandiștilor în septembrie 1895. „Liniștirea" lui Sturdza a făcut posibilă intrarea în funcțiune a rotativei guvernamentale, nou cabinet liberal inițiind, în ciuda a ceea ce făcuseră până atunci unii dintre membrii săi, în frunte cu primul-ministru, o perioadă de rapidă ameliorare a relațiilor româno-austro-ungare, ce a dus la vizita împăratului Franz-Iosef în România și prelungirea tratatului de alianță[24].

În concluzie, în această perioadă politica externă românească poate fi caracterizată fără a exagera, drept o politică a salvării naționale. Situată între două imperii cu evidente tendințe expansioniste, ce constituiau o permanentă amenințare la adresa existenței naționale și statele, țării noastre nu îi rămânea decât varianta alianței cu una din cele două puteri împotriva celeilalte; și aceasta suportând consecințele ce decurgeau dintr-o astfel de politică. Pentru că necesitatea momentului era, în

---

[18] Vezi în *1918 la români, Desăvârșirea unității național-statale a poporului român*, Documente externe 1879—1916, vol. I, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1983, p. 232—235, doc. 30.

[19] Teodor Pavel — *op. cit.*, vol. I, p. 290—292, doc. CXIX.

[20] *Ibidem*, p. 290—309, doc. CXIX—CXXVI.

[21] *Ibidem*, vol. II, p. 129—131, doc. II.

[22] *Ibidem*, p. 137—144, doc. VII—VIII.

[23] *Ibidem*, p. 151—152, doc. XI.

[24] Vezi pe larg Gheorghe Nicolae Cazan, Șerban Rădulescu-Zoner — *op. cit.*, p. 217—219.

primul rând, conservarea ființei statale, condiție sine qua non a desăvârșirii unității naționale. După mișcarea memorandistă apare evident faptul că nici o împărăție nu putea manifesta înțelegerea pentru aspirațiile românilor. Interesele expansioniste ale imperiilor din jur erau contrare dorințelor naționale românești. Aceasta și pentru că românii, având cea mai mare pondere printre popoarele din zonă, insulă de romanitate în marea slavă, odată reuniți în granițele lor firești ar fi constituit un important centru de putere, dacă nu concurent măcar stavilă a expansiunii rusești și austro-ungare și exemplu pentru celelalte națiuni aflate în curs de realizare sau desăvârșire a unităților naționale.

LE MOUVEMENT DU MÉMORANDUM. LES IMPLICATIONS AU CADRE DU LA TRIPLE ALIANCE

(Résumé)

Pour stopper les tendances russes d'expansion devenues meneantes surtout après la guerre russe-turque-roumaine de 1877—1879 l'Etat roumain adhère en 1883 à la Triple Aliance. La politique nationale anti roumaine de l'Etat autrichien-hongrois et le francophilisme traditionel imposent aux factures politiques de garder le secret de l'alliance. L'intensification du mouvement nationale roumaine, la préparation, et la présentation du Mémorandum out memé presqu'à un impas dans les relations de l'Etat roumain avec les Puissance Centrales. Les contacts diplomatique de ces Puissances, l'orientation du roi Carol la non-poursuite (par encore) en justice des principaux participants au Mémorandum comme effet des pressions du Berlin et Vienne sur Budapesta ont mené renoument de l'alliance entre la Roumanie, Autriche-Hongrie et l'Allemagne en 1892. Le commencemt l'instruction l'ouverture du proces du Mémorandum et le sentencés ont provoque une nouvelle intensifications decontacts diplomatiques. Les pourparles pour les conventions commerciales avec l'Allemagne et l'Autriche-Hongrie et l'accomplissement de ceux-ci ont fortifié la position de l'Etat roumain.

Par la visites du roi Carol dans les capitales des alliés et la grâce des condamnés dans le procès du Mémorandum, a été ouverte la voie pour signer le traité de 1896.

SIMBOLURI DE FOR PUBLIC DEDICATE CINSTIRII MEMORANDIȘTILOR

VIRGILIU Z. TEODORESCU

„România întregită e datoare să cultive, în chip cuvenit și demn, amintirea fiilor mari și aleși, care prin muncă și jertfă, prin simțirea și entuziasmul lor, au contribuit mai mult și cu folos la realizarea aceea a idealului ce i-au călăuzit în viață și pe care l-au propăvăduit cu credință nestrămutată că va să fie ajuns urmarea cea mai firească a tot ceea ce ei înșuși au săvârșit pentru binele și prosperitatea patriei și neamului[1]."

Alexandru Lapedatu

Mișcarea memorandistă a generat și a antrenat întreaga simțire românească la exprimarea năzuințelor pentru libertate și unitate națională. Din rândurile acesteia s-au afirmat luptători consecvenți și tenaci care, depășind toate vicisitudinile, au promovat prin toate mijloacele și formele de luptă pentru realizarea măreților obiective. Exemplu personal, spiritul de sacrificiu au fost apreciate ca atare atât de către contemporani cât și de către urmași. Faptelor lor le-au fost dedicate o serie de monumente care ele însele de la geneză și până în prezent, prin zbuciumata lor istorie, impuse a fi azi și în viitor cunoscută pentru ca prin exemplu ce-l degaja să se constituie element de mobilizare, de înaltă simțire pariotică.

Acum la moment de centenar al promovării memorandumului, evocarea acestor monumente poate oferi și un prilej de a ști ce am făcut și mai ales ce vom avea de făcut pentru cuvenita cinstire a acestor înaintași.

Precizăm de la bun început că în prezent nu avem un monument care prin amploare și realizare să se constituie sinteză a cinstirii momentului crucial, promotor al faptelor care au dus la marele act al Unirii din anul 1918. Se poate afirma că nu avem în vedere monumentul de la Lipova, județul Arad, la care vom face referință în curând. Ne referim predilect la acele locuri și acele momente în care s-au petrecut evenimente deosebite, remarcabile prin răsunetul lor în conștiința tuturor românilor. Avem în vedere localități ca Sibiu, Cluj ș.a., unde prin reuniunea conducătorilor Partidului Național Român (P.N.R.) au fost dezbătute și adoptate ideile ce s-au constituit textul acestui document precum și numeroasa participare a miilor de români ce au venit în Clujul

[1] Alexandru Lapedatu, *Scrieri alese, articole, cuvântări, amintiri*, Cluj, 1986, p. 35—36, nota 66: „Viitorul", 3 iunie 1928;

anului 1894 pentru a exprima că sunt alături de cei care erau târâți în judecăți pentru vina de a fi corifeii și purtătorii de stindard în lupta pentru propășire națională. Și să reținem că în toate aceste momente aspirațiile românilor nu afirmau și nu promovau acțiuni care să-i transforme din asupriți în asupritori.

După primul război mondial, după desăvârșirea unității naționale a tuturor românilor faptele memorandiștilor au revenit în atenția contemporanilor, determinând să lanseze o serie de inițiative prin care au preconizat cinstirea acelora care au fost participanți la actul Memorandumului. Într-un asemenea context locuitorii din zona Lipova au ridicat pe locul numit „La Rugă" o impresionantă cruce pentru a aminti viitorimii că aici românii din Lipova și împrejurimi au manifestat solidaritatea lor cu memorandiștii. Prin amplasament dominând zona colinară este remarcabilă de la mare distanță provocându-l pe cel care o privește să-și manifeste interesul pentru cunoașterea menirii ei. Inscripția ce se afla până în anii regimului totalitar, când a fost îndepărtată, definea concludent această menire. Ridicată prin subscripție publică, a fost sfințită în luna mai a anului 1933 în cadrul unor ample manifestări ce au reunit o numeroasă asistență care, prin prezență a exprimat voința de unitate și de apărare a actului de demnitate de la 1 decembrie 1918[2]. Redăm textul inscripției, repetăm, astăzi încă lipsă de la locul cuvenit, considerând că ideile înaintașilor sunt de mare actualitate și tocmai de aceea impunând cu atât mai mult, reașezarea ca mesajul să fie pilduitor și pentru generațiile viitoare:

„În vremeea aceea, trimis-a poporul Român din Transilvania și Banat o deputațiune de 300 în frunte cu Rațiu, Lucaciu, Coroianu, numită a Memorandumului, la Viena, la Împărat, ca să se plângă contra asupririi maghiare. Dar Împăratul nu o primea pe ea... Neprimirea ofensa poporul Român și-i făcu și mult bine: scurtă drumul Unirii pe care împărații din Viena nu-l puteau opri dar îl puteau încurca și întârzia prin omenie mai multă și arătat drumul cel fără ocol, istoric, pe care poporul român nu mai trebuia să întârzie să pășească luminat lui îndeajuns după Plevna și de steaua clară a Regilor României!... În Lipova atunci, un tânăr de 19 ani adună mii de țărani pe acest loc numit „La Rugă" și puseseră ei un jurământ de credință către Nația Românească. Și era acel jurământ în acel deal Schimbarea la față pentru cele ce trebuiau să se întâmple nu peste multă vreme. A doua zi, luat fost acel tânăr între baionete și dus la Timișoara să răspundă înaintea asupritorilor contra cărora el s-a sculat. Aruncat a fost apoi în temniți dar și vremea temnițelor trecut-a pentru jertfa mult mai mare pe care Neamul Românesc nu pregeta să o aducă, pe fiii săi cei mai buni, toată floarea tinerimii lui, pe altarul Unirii! Iar acel tânăr, din prigonit de atunci, ajuns-a sfetnic în conducerea Țării Românești ce-și mută hotarele la Curtici precum vestise el de mai înainte. Ridicatus-a această cruce prin subscripție publică în zilele Domniei Sale Regelui Carol II, al treilea în șirul Regilor întregitorilor de neam, pe locul unde în ziua de 28 Maiu 1892 fu rostit acel jurământ pe care Domnul l-a ascultat și l-a desăvârșit.

---

[2] Ion Lotreanu, *Monografia Banatului*, vol. I, Timișoara 1935, p. 242—243;

„Apără și păzește România! Auzi-ne Doamne... Biruința Regelui nostru asupra vrăjmașilor dăruiește și cu Crucea Ta păzește pe poporul Tău!“ ...

„În luna Mai 1933“.

În continuare vom prezenta câteva asemenea monumente făcând precizarea că ordinea este arbitrar adoptată, respectiv în succesiunea alfabetică a personalităților evocate.

*
* *

Orașul Timișoara și localitatea Hodoni cinstesc memoria lui VICENȚIU BABEȘ (1821—1907) avocat, profesor, ziarist, om politic din Banat, luptător pentru drepturile naționale ale românilor din Transilvania, de mai multe ori deputat în Parlamentul din Budapesta. A fost unul din conducătorii P.N.R. din Transilvania.

La 22 noiembrie 1934 în parcul Scuder din Timișoara a fost dezvelit[3] monumentul lui Vicențiu Babeș, bustul este o realizare[4] a sculptorului Aurel Popp și a arhitectului Cornel Liuba, care a proiectat soclul executat din cuburi de granit. Dezvelirea[5] s-a constituit un important prilej de cinstire din partea urmașilor. Remarcăm participarea la această manifestare a unor eminente personalități ale științei românești. Menționăm pe Grigore Antipa, G. Proca, Nicolae Gerota, Staicovici, Gheorghe Marinescu, Constantin Levaditti. Cu acest prilej, istoricul Alexandru Lapedatu, a ținut o cuvântare în care, evocând omul și faptele sale, a arătat participanților locul ce i se cuvine lui Vicențiu Babeș în Panteonul istoriei naționale.

Prin ambianța locului de amplasare, amenajarea acceselor, distribuția vegetației, ca și prin linia soclului și manierea realizării bustului turnat în bronz, lucrarea este o reușită ce onorează orașul Timișoara, obligându-i pe trecători la meditație și înțelegerea mesajului transmis de acest monument.

Aceleiași personalități, Cercul Juridic Bănățean din Timișoara a preconizat și realizat[6] actul de cinstire în comuna natală, localitatea Hodoni, prin aducerea osemintelor din străinătate și depunerea lor în nava bisericii, precum și prin dezvelirea unui bust realizat de sculptorul Romul Ladea. Bustul a fost turnat în bronz și a fost amplasat pe un soclu pro-

---

[3] Arh. St. Timișoara, fond Primăria municipiului Timișoara, dosar 23/1944, f. 5; dr. Nicolae Iliescu, *Timișoara,* monografie istorică, vol. I, Timișoara, 1943, p. 353;

[4] Arh. St. Buc., Inv. 819, fond Ministerul Cultelor și Artelor, Direcția Artelor, dosar 68/1937, f. 265: *„Realitatea ilustrată“*, an VIII, nr. 410, 28 noiembrie 1934, p. 3;

[5] *„Universul“* an 51, nr. , 23 noiembrie 1934, p. ; Ibidem, an 55, nr. 371, 5 noiembrie 1938, p. 10: „Calendarul Universul 1936“, p. 82; Arh. St. Arad, Biblioteca 5108, Trei ani de gospodărie (1934—1936) Realizări edilitare, Timișoara, 1936, p. 74, foto 75. Menționează prezența bustului Vicențiu Babeș începînd cu anul 1935;

[6] Arh. St. Buc., inv. 819 fond Ministerul Cultelor și Artelor, Direcția Artelor, dosar 93/1938, vol. II, f. 242, 243, foto: Negoiță Lăptoiu, Romul Ladea, Buc., 1985, p. 57;

iectat[7] de arhitectul Silvestru Rafiroiu din Serviciul tehnic al municipiului Timişoara. Placa de pe mormânt a fost dăltuită în piatră tot de sculptorul Romul Ladea.

Cele propuse de Cercul Juridic Bănăţean fuseseră aduse[8] la cunoştinţa lui Nicolae Iorga la 18 august 1938 menţionându-se că ele erau o componentă a actelor de cinstire ale jurnaliştilor patrioţi. Se preconiza dezvelirea acestora la 2 octombrie 1938. La 31 august 1938 Comisia Superioară a Monumentelor Publice solicita[9] iniţiatorilor dosarul acţiunii care urma să includă schiţa de ansamblu, proiectul soclului, fotografia bustului. La 20 septembrie 1938, C.S.M.P. prin Jurnalul nr. 241 aprobă[10] lucrările impunând însă ca soclul să fie executat din piatră. Monumentul a fost amplasat în curtea bisericii. La data anunţată un numeros public a participat la solemnitatea de pomenire.

*
* *

VASILE LUCACIU (21 ianuarie 1852, Apa, judeţul Satu Mare — 28 noiembrie 1922) doctor în filozofie la Roma cu „Magna cum laudae" preot paroh în parohia Sâncraiul Sălajului, profesor de limba română la liceul din Satu Mare, a fost pe parcursul întregii vieţi un militant consecvent pentru unitatea politică a românilor, calificat de către organele represive ale Austro-Ungariei ca „agitator al Daco-României", fiind „un nou Avram Iancu"[11]. Pentru asemenea incriminabile fapte a fost permanent supus persecuţiilor, hărţuielilor şi întemniţărilor. Într-o asemenea atmosferă se înscriu şi anii petrecuţi[12] în localitatea Şişeşti de Maramureş.

Această perioadă l-a definit şi ca un prodigios publicist. La numele lui fac referinţă o serie de evenimente ce au avut ca protagonişti pe conducătorii P.N.R. din Transilvania. A fost o viaţă de luptă şi de înaltă demnitate umană. Din boxa acuzaţiilor de la procesul memorandiştilor din Cluj cu anunţa[13] cuvinte ce defineau crezul vieţii şi luptei sale: „Noi nu cerşim milă de la străini şi voim să fim stăpâni pe soarta noastră... ideea libertăţii este izvorul bogat al virtuţii care dă direcţie popoarelor... Cele mai frumoase pagini ale istoriei omenirii sunt cele scrise cu sângele vărsat pentru libertate".

Trecerea anilor de luptă pentru Vasile Lucaciu a oferit prilejul ca visul său să devină realitate, trăind din plin actul solemn de la 1 decembrie 1918. Dar numai după patru ani foştii lui camarazi de luptă, inclusiv din Consiliul Dirigent, l-au condus[14] pe ultimul drum considerând că prin faptele sale merită de la Patrie eternizarea în for public

---

[7] Arh. St. Buc., Inv. 819, Ministerul Cultelor şi Artelor, Direcţia Artelor, dosar 96/1918, f. 112;
[8] *Ibidem*, 94/1938, f. 72;
[9] *Ibidem*, 95/1938, f. 41 v., 48 v.;
[10] *Ibidem*, f. 52;
[11] „Calendarul Asociaţiunii pe anul bisect 1924", p. 135;
[12] „Calendar pentru toţi românii 1893", p. 73 foto;
[13] *Dr. Vasile Lucaciu, luptător activ pentru unirea Românilor*, Cluj-Napoca, 1988, p. 203—207;
[14] Arh. St. Buc., fond Parlament, dosar 1990/1992 fonduri pentru funeraliile naţionale ale preotului Vasile Lucaciu;

pentru a-l prezenta generațiilor viitoare pe cel care a fost „Leul de la Șișteşti". Inițiativa[15] a aparținut prefectului Județului Satu Mare, dr. Octavian Ardelean. Ea a fost formulată la patru ani de la moartea lui Vasile Lucaciu însă ea a început să devină realitate din anul 1935. Concursul lansat[16] a reunit participarea a 14 sculptori. Amintim prezența lui Aurel Popp, Oscar Han, Corneliu Medrea. La 7 octombrie 1935 s-au reunit membrii comitetului de inițiativă constituiți în juriu de apreciere al lucrărilor prezente la concurs. Analizând machetele au hotărât încredințarea lucrării sculptorului Corneliu Medrea. Prin macheta prezentată artistul căuta să sugereze privitorului dominanta personajului interpretat. Postura de orator releva acea capacitate a lui Vasile Lucaciu de a vorbi auditoriului în așa fel încât aceștia erau gata a se înrola sub același stindard. Macheta a cunoscut și aprecierea tuturor acelora care au fost integrați în opera de definitivare a lucrării pentru a ajunge în for public. Faptul a fost demonstrat și de reacția muncitorilor de la uzinele Malaxa unde s-a efectuat operațiunea de turnare în bronz. Proporțiile lucrării, cantitatea de metal pus în operă, finisajul preconizat și realizat s-au constituit pentru ei probleme ale unui examen luat cu brio. Facem mențiunea că la această dificilă și pretențioasă prestație personalul uzinei a considerat că această contribuție nu poate fi retribuită, ei efectuând toate operațiunile în mod benevol ca semn de recunoaștere postumă a personalității lui Vasile Lucaciu.

Bucureștenii au beneficiat în vara anului 1936, pentru o perioadă de timp, de prezența statuii într-un amplasament ad-hoc din grădina Ateneului Român. Cei care urmăriseră preocupările artistului pe parcursul anilor și-au putut da seama de evoluția concepțională și artistică înregistrată[17] din anul 1932, când prezentase o primă variantă a viitorului monument. Revenind la anul 1936, menționăm că în timp ce la București era admirată această realizare, la Satu-Mare, în piața Brătianu, azi piața Libertății s-a executat lucrarea la infrastructură și soclu. Lucrările de montare s-au terminat în toamna anului 1936. S-a preconizat[18] inițial ca dezvelirea monumentului să aibă loc la 1 Decembrie 1936. Apropierea datei a impus ca termenul să fie modificat[19] adoptându-se ziua de 13 Decembrie 1936. La căderea pânzei[20] ce acoperea simbolul,

---

[15] Paul Abrudan, *Pentru un monument lui Avram Iancu*, Sibiu, 1972, p. 105, nota 79: „Foaia Poporului", 27 iunie 1926; „Cele trei Crișuri", an XII, nr. 11—12, noiembrie—decembrie 1931, p. 154 foto; ibidem, an XI, nr. 9—10, septembrie-octombrie 1930, p. 113; Tiron Albani, *Leul de la Sisești* — de ce s-a prăbușit monarchia austro-ungară, Oradea, (1936), având pe foaia de titlu dedicația: „11 decembrie 1936. Distinsului inițiator al monumentului lui Vasile Lucaciu la Satu Mare. Dr. Octavian Ardelean, prefectul județului Satu Mare. În semn de admirațiune". T. Albani;

[16] Doru Radosav, *Satu Mare, ghid de oraș*, Buc., 1984, p.

[17] „Artă plastică", an X, nr. 4, 1963, p. 202, părintele Lucaci de Cornel Medrea, realizare din 1932: „Arta", an XXXIII nr. 3, 1985, p. 13; ibidem, an XXXV, nr. 3, 1988, p. 7; ibidem an XXV, nr. 12, 1978, p. 6—7, I. Frîncu, *La monumentul lui Vasile Lucaciu*, p. 6, foto studiu pentru portretul lui Vasile Lucaciu, păstrat în colecția Muzeului Militar Național;

[18] „*Albina*", an XXXIX, nr. 47, 27 noiembrie 1936, p. 751;

[19] 48, p. 754 acțiune amînată pentru 13 decembrie: „Universul", an 53, nr. 343, sâmbătă 12 decembrie 1936, p. 7 evocare făcută de G. Lungulescu; Arh. St. Suceava, fond Primăria Suceava, dosar 5/1936, f. 121, 122, invitația-program;

[20] „*Universul*", an 53, nr. 346, 15 decembrie 1936, p. 1, 3 „Calendarul Universul" 1938, p. 99;

cei peste 30 000 de participanți la solemnitatea dezvelirii monumentului, au putut admira impresionanta[21] statuie cu soclu având înălțimea de peste 9 metri. În acea zi de duminică, mai mulți vorbitori au conferit prin cuvintele anunțate aprecieri relevante. Reținem printre altele cuvântarea[22] profesorului Carol Weiser care în calitate de șvab a vorbit despre raporturile dintre români și șvabi apreciind optica lui Vasile Lucaciu și în această problemă. Tot cu acest prilej, Alexandru Lapedatu în cuvântarea sa a evidențiat[23] trăsăturile morale ale lui Vasile Lucaciu.

În atmosfera acestei mari sărbători naționale se înscrie și cuvântarea[24] lui Vasile Scurtu ținută la Adunarea Generală a Ligii Antirevizioniste Române din Satu-Mare în care a tratat „Problema Națională la granița de vest". Și tot în acest context se înscriu[25] și aprecierile lui Nicolae Iorga formulate în articolul „Simbolul de la Satu-Mare". El enunța și următoarea apreciere: „Era un om ca oricare și mare dovadă de înțelepciune, nu și-a dat osteneala să pară a fi mai mult decât era".

Monumentul de la Satu-Mare ridicat prin subscripție publică, încorporând o investiție[26] de 1 120 000 lei (valoarea leului la nivelul anilor 1936—1938) menit a fi simbolul paternității pentru cinstirea marelui luptător a trebuit însă să fie salvat[27] de la iminenta distrugere, reușindu-se a fi demontat și evacuat de către organele administrației românești din teritoriul smuls din trupul țării prin Diktatul de la Viena. În acest context, la 30 septembrie 1940, primăria din Beiuș solicita[28] aducerea și montarea provizorie a statuii lui Vasile Lucaciu ce fusese dusă la Lugoj. Demersurile n-au primit în ultima instanță aprobarea din partea Ministerului Cultelor și Artelor astfel că până în anul 1942 ea a rămas

---

[21] Arh. St. Buc., Inv. 819, fond Ministerul Cultelor și Artelor, Direcția Artelor, dosar 68/1937, f. 169, menționat eronat Constantin, precizînd că soclu+statuia= 9,5 m; Arh. St. Ploiești, Biblioteca II 1210, Inv. 4926, „Muzica și poezia", an II, nr. 12, decembrie 1936, p. 28; Arh. St. Buc., inv. 819, fond Ministerul Cultelor și Artelor, Direcția Artelor, dosar 91/1937, f. 175, raport din 15 iunie 1937 al Prefecturii județului Satu Mare care precizează că sub controlul și sub îndrumarea acestei instituții s-a realizat monumentul Vasile Lucaciu.

[22] „Calendarul Ardealului 1943", p. 217;

[23] Alexandru Lapedatu, *Scrieri alese, articole, cuvântări, amintiri,* Cluj, 1985, p. 38, nota 81: „Viitorul", 16 decembrie 1936;

[24] Arh. St. Iași, Biblioteca 5610, Vasile Scurtu, *Problema națională la granița de vest,* Buc., 1937;

[25] Nicolae Iorga, *Oameni care au fost,* vol. IV, Buc., 1939, f. 194—195, Simbolul de la Satu Mare (Vasile Lucaciu); Idem, Pagini alese, vol. II, Buc., 1965, p. 98—99;

[26] Arh. St. Buc., inv. 819, fond Ministerul Cultelor și Artelor, Direcția Artelor, dosar 68/1937, f. 169; „Viitorul", an XXVIII, nr. 8687, 16 decembrie 1936; Negoință Lăptoiu, Monumentul Elocinței: Vasile Lucaciu de Cornel Medrea, în: „Studii și comunicări"; II, Satu Mare, 1972, p. 354—359; colonel dr. Florian Tucă, Mircea Cociu, Monumente ale anilor de luptă și jertfă, Buc., 1983, p. 330; Marin Mihalache, Cornel Medrea, Buc., 1986, foto machetele;

[27] Arh. St. Buc., inv. 819, fond Ministerul Cultelor și Artelor, Direcția Artelor, dosar 90/1940, f. 48, corespondența între Ministerul de Interne, Direcția Administrației de Stat și Ministerul Cultelor și Artelor la 19 septembrie 1940 prin care aducea la cunoștință că Prefectura județului Satu Mare a evacuat cu unitățile administrative și statuia lui Vasile Lucaciu cu destinația Lugoj, propunând a fi așezată la București sau la Beiuș.

[28] Arh. St. Oradea, Prefectura jud. Bihor, f. 19, 20; Ibidem Acte Confidențiale, inv. 182, fond 12, dosar 20/1920—1940;

la Lugoj, de unde a fost mutată la Alba Iulia.[29] Ca student am avut prilejul ca în cadrul unei excursii de documentare la Alba Iulia în anul 1956 să remarc prezența ei „depozitată" pe malul unui șanț de apărare al cetății. În anul 1958 statuia a fost transferată[30] la București fiind depusă la orizontală în curtea Muzeului Cornel Medrea. Era pe această cale cel puțin salvată de la o eventuală retopire pentru „valorificarea" metalului. Aici era cel puțin un adăpost pentru viitoarele zile mai bune. A fost o formulă de protejare pentru ca în anii care se întrevedeau favorabili să revină la locul ce o consacrase ca simbol al simțirii românești. Evenimentul reparator s-a petrecut la 29 noiembrie 1967 când era remontată în vechiul amplasament. Precizăm că soclul pe un solid radier are dimensiunile de 4,50×1,58×1,90 metri. Pe soclu se află un basorelief redând un soldat român care împunge cu sulița un balaur.

Considerăm necesar să facem o precizare menită a înlătura o confuzie. În ultimele decenii atunci când se face referire la monumentul Vasile Lucaciu de la Satu-Mare se afirmă[31] că în conjunctura anului 1940 acesta ar fi rămas sub ocupația hortystă care a demontat-o și a trimis-o în România. Documentele timpului au evidențiat[32] cu prisosință soarta monumentelor care în condițiile începutului de septembrie 1940 n-au putut fi demontate și evacuate. Dinamitarea a fost măsura luată de ocupanți împotriva unor asemenea prezențe românești evocând oameni și fapte. Măsura radicală fiind aplicată chiar atunci când simbolul era redat printr-o cruce.[33]

Și tot la Satu-Mare, privirea trecătorului este reținută de prezența[34], începând din anul 1968, pe zidul clădirii care a găzduit ultimii ani ai vieții lui Vasile Lucaciu (1920—1922) a unei plăci evocatoare. Clădirea se află în bulevardul Republicii nr. 11.

În localitatea Apa, în centrul comunei, se află casa copilăriei lui Vasile Lucaciu. Din 1980 aici funcționează o unitate muzeală menită a-i evoca anii de luptă pentru cauza națională. În ambianța casei memoriale se află[35] și creația sculpturală evocându-l pe militantul pentru libertate și unitate națională.

La Sisești, județul Maramureș, din anul 1972 este prezentă[36] realizarea în piatră a sculptorului George Abrihan pentru a-l evoca pe „Leul de la Sisești".

* * *

[29] Arh. St. Buc., inv. 819, Ministerul Cultelor și Artelor, Direcția Artelor, dosar 90/1943, f. 186, Cornel Medrea se referea la problema amplasamentului statuii Vasile Lucaciu la Alba-Iulia, arătând ce măsuri trebuie luate;

[30] Doru Radosav, *op. cit.*, p. 59;

[31] Idem;

[32] Arh. St. Oradea, fond Prefectura jud. Bihor, Acte Confidențiale, inv. 182, dosar 62/1940, 1944;

[33] Virgiliu Z. Teodorescu, *Mărturii referitoare la monumentele de for public mureșene*, comunicare prezentată la 31 mai 1991 la Sesiunea de la Arhivele Statului Tîrgu Mureș;

[34] Doru Radosav, *op. cit.*, p. 64—65;

[35] Idem, p. 98;

[36] Județele Patriei Maramureș, Buc., 1980, foto bustul Vasile Lucaciu; colonel dr. Florian Tucă, Mircea Cociu, *Monumente ale anilor de luptă și jertfă*, Buc., 1983, p. 358;

ȘTEFAN CICIO POP (1 aprilie 1865 Sigău—16 februarie 1936 Arad), eminentă personalitate a vieții politice, luptător pentru cauza românilor din Transilvania, până la cel de al doilea război mondial, a fost onorat la loc de cinste, bustul lui fiind amplasat[37] în vestibulul palatului Parlamentului României. Sculptura a fost realizată de Oscar Han.[38] Nu deținem date referitoare la soarta acestui bust.

IOAN RAȚIU (1828 Turda — 1902 Sibiu), omul politic ce a militat consecvent pentru acțiune, întemeietor al P.N.R. și președinte al acestuia în perioada anilor 1892—1902, promotor al elaborării[39] și difuzării Memorandumului a fost conducătorul delegației care s-a deplasat la Viena pentru a-l înmâna împăratului.

Biroul avocaților din Turda a inițiat[40] ridicarea unui monument prin care să i se aducă cinstirea cuvenită cu ocazia centenarului nașterii sale. Lucrarea a fost încredințată spre realizare[41] sculptorului Cornel Medrea. Sumele au fost obținute prin subscripție publică. La 9 iunie 1930 monumentul a fost dezvelit la Turda[42] reunind o numeroasă participare. Cu acest prilej a luat cuvântul Ion Agîrbiceanu ca reprezentant al ASTREI care a elogiat memoria lui Ioan Rațiu ca bun român. Din partea Academiei Române a participat Emil Racoviță.

Amintim prezența la Sibiu[43] în cimitirul bisericii ortodoxe din strada Reconstrucției nr. 17 a obeliscului care marchează locul de veac a lui Ioan Rațiu. El a fost executat din marmură neagră, amplasat pe un soclu de piatră.

Și au fost ei mulți și buni care să-și merite de la patrie cinstirea cuvenită. Viitoarele generații vor ști să-i onoreze.

* * *

[37] Grigore Ionescu, *București*, ghid, Buc., 1938, p. 256—257, Camera Deputaților, bust turnat în bronz;

[38] Marin Mihalache, *Oscar Han*, Buc., 1985 nu o menționează;

[39] Calendar pentru toți românii 1983, p. 80—81, foto — E. și I. Rațiu; Arh. St. Buc., inv. 1231, fond dr. C. I. Istrati, nr. 9, scrisoarea dr. C. I. Istrati adresată lui Emilia Rațiu prin care prezentîndu-i condoleanțe elogiază memoria celui care a fost un bun român;

[40] Paul Abrudan, *op. cit.*, p. 109, 110 consemnează ca dată a dezvelirii luna noiembrie 1929;

[41] Negoiță Lăptoiu, *Romul Ladea*, Buc., 1985, p. 94; Arh. St. Buc., inv. 319, fond Ministerul Cultelor și Artelor, Departamentul Artelor, dosar 68/1937, f. 4, menționează ca dată a dezvelirii ziua de 9 iunie 1930, monumentul având înălțimea de 7 metri, a fost evaluat la suma de 650 000 lei; f. 9 fotografia monumentului se remarcă pe soclu prezența basoreliefurilor turnate în bronz, amenajarea zonei;

[42] Analele Academiei, tom LI, p. 1, 1931, p. 4—5, 8—9, la 9 iunie 1930 centenarul sărbătorit la Turda pentru cinstirea lui Ioan Rațiu; *Calendarul Astrei* 1931, an XX, p. 43, fotografie a monumentului Ioan Rațiu cu foarte multe coroane; Universul, an 55 nr. 118, 2 mai 1938, p. 14, foto statuia Ioan Rațiu din Turda; la sesiunea 150 de ani de la nașterea dr. Ioan Rațiu organizată la 9 mai 1978 la Turda, prof. V. Vișinescu de la școala generală nr. 6 Turda a făcut o incursiune în istoria monumentului; Ioan V. Lupescu Monumentele Unirii, Buc., 1985, p. 222 monument amplasat în Piața centrală a orașului, statuie bronz, pe soclu un basorelief redînd o scenă din timpul procesului memorandumului, textul de pe soclu este concludent: „Dr. Ioan Rațiu. Existența unui popor nu se discută, ci se afirmă!";

[43] Alexandru Avram, *Vasile Crișan*, Sibiu — ghid de oraș; Buc., 1983, p. 107;

Cinstirea memorandistului MIHAIL VELICIU a preocupat pe urmași manifestându-se prin realizarea unui bust care a fost dezvelit[44] în al 40-lea an de la procesul desfășurat la Cluj împotriva celor care l-au redactat și difuzat. În localitatea Chișinău Criș, județul Arad a avut loc solemnitatea dezvelirii la 24 octombrie 134 a bustului Mihail Veliciu realizat de sculptorul bănățean Andrei Gal.[45]

SYMBOLES DU FORUM PUBLIQUE DEDIÉS À L'HONNEUR DES PARTICIPANTS AU MÉMORANDUM

(Résumé)

Dans l'article sont mentionnés des symboles de forum public dédiés aux lutteurs conséquente du mouvement du Mémorandum et auxquels on a dédié les monuments soit par les contemporains de ces grandes personalités, soit leurs descendents. Ainsi on parle du monument collectif de Lipova (le croix de „la Rugă"), ou de ceux en memoire de Vicențiu Babeș de Timișoara, la buste de même de Hodoni; dr. Vasile Lucaciu (Satu Mare, Apa et Șișești — dep. Maramureș); Ștefan Cicio Pop (București), Ioan Rațiu (1828—1902) à Turda et Sibiu, ainsi que le buste Mihail Veliciu de Chișinău-Criș, inagure le 24 octombre 1934.

[44] Arh. St. Buc. inv. 819, fond Ministerul Cultelor și Artelor, Direcția Artelor, dosar 82/1934, f. 60—61; Universul, an 51, nr. 292, 25 octombrie 1934; Realitatea ilustrată, an VIII, nr. 406, 31 octombrie 1934, p. 13, foto bustul Mihail Veliciu;

[45] Virgiliu Z. Teodorescu, *Informații referitoare la activitatea desfășurată de către Comisia superioară a monumentelor publice*, în: Revista Arhivelor, an XII, 1969, nr. 1, p. 129—134.

INFORMAȚII DOCUMENTARE AFLATE ÎN FONDUL PERSONAL „IOAN RAȚIU"

LÍDIA BRÂNCEANU

Scopul comunicării de față este de a face cunoscute informațiile documentare existente în fondul de arhivă Dr. Ioan Rațiu aflat în cadrul Direcției Generale a Arhivelor Statului, invitându-vă totodată la cercetarea acestuia pentru cunoașterea mai în amănunt a vieții și activității sale, cât și a personalităților care, cu însuflețire au participat la mișcarea memorandistă înscriindu-și numele în istorie.

Documentele fondului în cantitate de 1350 dosare (unități arhivistice) se referă la perioada anilor (1848—1928) și sunt constituite din scrisori, rapoarte, circulare, anunțuri, apeluri, jurnale, articole, ziare, reviste, procese-verbale, note, fotografii, în marea majoritate originale. Fondul de arhivă este structurat astfel; corespondență primită și trimisă de Ioan Rațiu (dosar I—707); note biografice (Dosar 708—712); documente privind viața particulară a lui IOAN RAȚIU (dosar 713—722); acte despre averea familiei (dosar 723—725); fotografii Ioan Rațiu și alți militanți (dosar 727—728); corespondența EMILIA RAȚIU (dosar 729—1082); corespondenă cu diverși membrii ai familiei (dosar 1083—1175); corespondență cu asociații și societăți (1176—1193); fotografii EMILIA RAȚIU și diverși (nr. 1194—1196); documente privind donații către biserici (1197—1199); documente ai căror emitenți nu au fost identificați (1200—1244); corespondența FELICIEI RAȚIU (1242—1257); corespondența DORINEI RAȚIU (1258); corespondență în limba germană și maghiară și diverse

Unitățile arhivistice au fost ordonate în cadrul fiecărei părți structurale, pe corespondenți, în ordine alfabetică și, în cadrul fiecărei litere cronologic.

În cadrul notelor biografice se disting o serie de articole apărute în „Foaia Poporului" cu referire la activitatea dr. Ioan Rațiu și a vieții acestuia. În articolul scris de Eugeniu Pataceanu și intitulat „Coroană eternă pe mormîntul doctorului Rațiu" se aduce un omagiu celui care a activat pentru dezrobirea națiunii române din Transilvania și al cărui deces în 1902 a îndoliat inimile unei întregi națiuni[1].

Documentele referitoare la viața particulară a lui Ioan Rațiu reflectă legăturile sociale ale familiei acestuia cu personalitățile culturale ale epocii, mai ales cu cele din Transilvania, fiind invitat la o serie de ceremonii, celebrări de căsătorii, serate și alte reuniuni de mari și eruditi oameni de stat, dovadă concretă a stimei și considerației de care se bucura dr. Ioan Rațiu. Faptul nu era întâmplător; familia RAȚIU dintr-o

[1] Arh. St. București, fond dr. Ioan Rațiu, dosar 58, 1893.

considerație deosebită pentru semenii săi și din dorința creerii cadrului necesar ridicării sociale a românilor prin învățătură, s-a străduit să construiască, la Turda, în 1893, o școală pe care a dăruit-o locuitorilor care i-au purtat o neasemuită recunoștință[2].

Corespondența primită de la Vincențiu Babeș, Iuliu Coroianu, Gh. Pop de Băsești, George Barițiu, D. P. Barcianu, George Bogdan Duică, Valeriu Branișteanu, Eugen Brote, Ioan Droc, și alții arată strădania acestora de a imprima activităților desfășurate acea atmosferă care să redea românilor încrederea în viitoarea izbândă. Pentru permanentele legături pe care transilvănenii le-au avut în permanență cu românii de peste munți, este semnificativă scrisoarea dr. I. C. Drăgescu din Craiova care la 1874 se adresa astfel Emiliei Rațiu „Românii transilvăneni sunt un popor democratic prin excelență, mai democratici decât frații săi din România liberă. Au inimă, au curaj, au devotament, acestea trebuie cultivate cu afecțiune". Continuându-și gândul, într-o altă scrisoare, același doctor, îi exprimă Emiliei Rațiu, dorința fierbinte ca Transilvania să se unească cu România, sugerându-i ideia ca și femeile române să intre în arena luptei. În 1877 cu gândul îndreptat mereu spre Transilvania, dr. Drăgescu scria: „Un război crâncen amenință Orientul Europei. Pe malurile Dunării se agită destinele românismului, fiți încredințată că ne vom face datoria și chiar de vom cădea, vom cădea cu glorie. În asemenea momente supreme, eu apelez la Domnia ta, și la toate surorile din Transilvania, rugându-vă să faceți un comitet de doamne pentru Turda și satele din jur și să deschideți liste de subscriere în ajutorul soldaților români. Ceeace dați pentru venitoriul României, libera România va ține cont de sacrificiile voastre[3]."

Din Cernăuți, Nicu Țurcanu îi mulțumește Emiliei Rațiu pentru a-i fi dat prilegiul să vină în contact cu vetrele de cultură și civilizație românească din Transilvania și România.

În întregimea ei, corespondența ne ajută să parcurgem diferitele faze de redactare a memorandumului. În 1888, din Turda, Ioan Rațiu se adresa astfel lui A. Mureșianu: „Dl. Barițiu îmi scrie că te-ai apucat de elaborarea memorandului. Cred că nu-mi vei lua în nume de rău dacă referitor la cuprinsul aceluia îți voi atrage atențiunea de câteva împrejurări de la care depinde rezultatul favoritoriu al acelui memorial. După părerea mea, trebuie să fie cât se poate de scurt dar să cuprindă în sine toate gravaminele noastre; să fie în stil diplomatic cu vorbe frumoase dar nu servile, să spună adevărul, să combată sistemul și regimul, dar nu pe națiunea maghiară; ici colea, unde s-ar putea evita combaterea elementului maghiar să se restrângă atacul la aristocrați și privilegiați, căci aceștia sunt și au fost inamicii noștri neîmpăcați pe când poporul lor și al secuilor au iobăgit deopotrivă cu noi[4]." Scrisoarea este semnificativă pentru atitudinea românilor la adresa maghiarilor.

De asemenea, prezintă un deosebit interes corespondența care atestă interesul manifestat de străini față de lupta românilor pentru dreptate. Astfel George Pop de Băsești îi comunică lui Ioan Rațiu că un corespon-

[2] Ibidem, dosar 566, 1894—1896.
[3] Ibidem, dosar 326, 1888.
[4] Ibidem, dosar 548, 1895.

dent al ziarului „Allgemeine Zeitung", din München, afirmă că în spatele conducătorilor luptei românilor pentru drepturi stă națiunea întreagă; de asemenea, un corespondent englez arăta în ziarul „Independence Roumaine" că dorința fruntașilor politici ai românilor din Transilvania este de a pune problema națională mai presus de interesele partidelor din România[5]."

Fruntașii politici români s-au străduit să întocmească memorandumul de o așa manieră încât să exprime întreg adevărul în numele căruia luptau. Închiși pentru curajul de a fi exprimat durerea unui neam întreg, memorandiștii au fost sprijiniți moralicește de numeroasele scrisori venite din toate colțurile României. La 6 mai 1895, din Cetatea de Baltă Andrei Molnariu și Miron Dascălu se adresau lui Ioan Rațiu în următorii termeni: „În suferințele voastre, vă cerem ajutor, tărie și putere, dee D-zeu ca principiul salutar, cauza sfântă și dreaptă, pentru care v-ați jertfit să triumfeze și voi, cu amânare să deveniți liberi în ciuda dușmanilor, spre bucuria iubiților noștri și ai întreg neamului nostru. Cu voi am fost, cu voi sântem și cu voi vom fi până la cele din urmă[6]."

Locuitorii din Cetea, la 6 mai 1895, scriau iubiților lor martiri: „Mîine, în 7 mai se împlinește un an de cînd cu multă iubire de neam v-ați expus și cu îndrăzneală ați primit a apăra sfânta cauză a mult cercatului nostru neam, pentru care ați suferit și suferiți în temnițele ungurești. Vă mulțumim din inimă pentru dragostea și jertfele aduse pe altarul națiunii române. Primiți asigurarea că, conștiința noastră nu este liniștită, câtă vreme vă știm că suferiți pe nedrept pentru noi[7]."

Scrisorile de acest fel sunt numeroase și semnificative pentru ceea ce a constituit procesul memorandiștilor pentru întreg neamul românesc. „Neînfrânților luptători! Prea iubiții noștri martiri și conducători — scriau locuitorii din Iara. : „Cu cea mai mare dragoste, ce o putem nutri în piepturile noastre strivite și oțelite către Voi, iubiții noștri conducători și martiri, în ziua de astăzi 7 mai, o zi care va fi de neșters în memoria noastră. Voi, care cu o pacientă de fier, ce numai românul o posedă, sunteți apăsați de aerul infect al zidurilor, întunecoaselor temnițe, și numai din dragoste și iubire curată ce o manifestați față de poporul românesc, care pururea vă are în sufletul lui! Credeți iubiților! că numele vostru, faptele voastre, suferințele voastre sunt întipărite cu litere neșterse în inima noastră, în tot minutul, în toate rugăciunile noastre ne rugăm pentru voi, ca zilele ce le aveți a le petrece în acele temnițe blestemate, să vă fie spre mângâierea sufletului vostru și al nostru[8]!"

Nu mai puțin interesante sunt scrisorile schimbate între familia Rațiu și în special cele ale Emiliei Rațiu cu diferite societăți care arată activitatea socială a acestora. Astfel, Societatea de lectură „Inocențiu Micu Klein" îi mulțumește Emiliei Rațiu pentru contribuția bănească acordată. Corespondența cu președintele Societății literar-sociale „România" — Constantin Moisil, cu Octavian Tăslăuanu, secretarul Asociației pentru literatura română și cultura poporului român, C.U. Societatea

[5] Ibidem, dosar 582, 1895.
[6] Ibidem, dosar 782—783, 1894.
[7] Ibidem, 1176—1193, 1896.
[8] Ibidem, dosar 1203, 1877.

Academică „România Junǎ“ din Viena fac dovada permanentei legături dintre toți românii de pe întreg cuprinsul țării, familia Rațiu fiind o punte de legătură între toți aceia care simțeau și gândeau românește[9].

Este impresionantă strădania desfășurată, în paginile „Gazetei de Transilvania“ pentru a fi cuprinse noutăți culturale și din Moldova și Muntenia. Tocmai de aceea Comitetul central executiv și secțiunea din București a Ligii Culturale pentru unitatea tuturor românilor îl invită pe Ioan Rațiu să țină conferințe. C.U. această ocazie profesorii Universității din București, între care Spiru Haret, G. Cantili, D. D. Brîndză, V. A. Urechia, I. Bogdan își exprimă revolta față de procesul înscenat la Cluj, într-o vreme în care naționalitățile conștiente se afirmau tot mai mult[10].

Ca și cei de ieri, generația actuală, la 100 de ani distanță, de acel proces care a antrenat spiritele unui neam întreg își aduce prinosul de neuitare prin reactualizarea unui moment de adâncă semnificație pentru poporul român.

INFORMATIONS DOCUMENTAIRES QUI SE TROUVENT DANS LE FOND PERSONNEL „ION RAȚIU“

(Résumé)

Le but de cet article, comme l'auteur précise dés le début, est celui de faire connues les informations qui existente dans le fond d'archive Dr. Ioan Rațiu (1828—1902) qui se trouve à la Direction Générale des Archives de l'etat.

Les documents contenus en 1350 dossiers (unités d'arhive) se réffèrent à la péeriode des années 1848—1928 et sont constitués de: lettres, raports, annonces, appels, notes, photos, article, journaux...

Les 1350 unités d'archive sont ordonnées dans le cadre de chaque partie structurale par correspondants, en ordre alphabétique et dans le cadre de chaque lettre-cronologiquement.

[9] Ibidem, dosar 660, 1901.
[10] Ibidem, dosar 602, 1894.

UN DOCUMENT NECUNOSCUT PRIVIND ORGANIZAREA PARTIDULUI NAȚIONAL ROMÂN PE TERITORIUL COMITATULUI SATU MARE

VIOREL CIUBOTĂ

După cum se știe în anul 1908 a fost adoptat Regulamentul de funcționare al Partidului Național Român precum și a clubului parlamentar care conținea 44 de paragrafe referitoare la scopul partidului și mergând până la atribuțiile organelor centrale și locale.

Este extrem de interesant faptul că în anul următor în 31 august 1909 s-a organizat Partidul Național Român comitantes Satu Mare care a ales în frunte pe dr. Vasile Lucaciu. S-a hotărât de asemenea că în cel mai scurt timp președintele să convoace „comitetele cercuale la o conferință, în care se vor decide normativele organizării"[1]. Nu știu când s-a ținut această conferință dar este cert că până în data de 15 mai 1910 când s-a desfășurat adunarea de constituire a secției locale a P.N.R. în comuna Sătmărel[2] s-a tipărit deja „Normativul pentru organizarea Partidului Național Român, aparținător partidului naționalităților reprezentate în dieta țării, pe teritoriul comitatului Sătmar".

„Normativul", tipărit la tipografia „Carmen" al lui Petru P. Barițiu din Cluj, cuprinde 13 pagini cu 36 de paragrafe.

Este un act deosebit de important care a stat la baza organizării secțiilor locale ale P.N.R. pe teritoriul comitatului Satu Mare. Cunoaștem până acum cazul comunei Sătmărel unde „Normativul" a constituit baza desfășurării adunării de constituire[3].

Este foarte probabil ca documentul să fi fost întocmit de dr. Vasile Lucaciu împreună cu Teofil Dragoș, mai ales dacă ținem seama de fraza îngrijită precum și de claritatea paragrafelor pe înțelesul tuturor.

Anexă:

NORMATIV

pentru organizarea Partidului Național Român, aparținător partidului naționalităților reprezentate în dieta țării, pe teritoriul comitatului Sătmar.

---

[1] *Lupta românilor din județul Satu Mare pentru făurirea statului național unitar român. Documente 1848—1918*, București, 1989, p. 352.

[2] *Ibidem*, p. 356. În adunare s-a dat citire acestui „Normativ".

[3] *Ibidem*.

NORMATIV
pentru
organizarea partidului național român,
aparținător
partidului naționalităților reprezentate în dieta
țării, pe teritorul comitatului Sătmar.

I.

Dispoziții generale

§. 1.

Partidul național român, de pe teritorul comitatului Sătmar, să organizează în partid politic, aparținând partidului naționalităților, reprezentat în dieta țării.

§. 2.

Membru partidului poate fi: fiecare cetățean ungar de naționalitate română, locuitor pe teritorul comitatului Sătmar, trecut de etatea de 20 ani, și care stă pe baza programului național.

§. 3.

Scopul organizării este asigurarea liberei desvoltări pe toate terenele publice, economice, industriale și culturale, spre binele tuturor cetățenilor.

II.

Organizarea partidului

§. 4.

Afacerile partidului să administrează, conduc și controlează prin:
a) Comitetul comunal;
b) Comitetul cercual (cerc electoral);
c) Comitetul comitatenz;
d) Comitetul central al partidului.

A) *Comitetul comunal.*

§. 5.

Organizația partidului să face după comunele politice. Cetățenii, cari primesc și stau pe baza programului național, întrunindu-se în conferință, aleg din sinul lor comitetul comunal, care după împrejurările locale se poate compune din cel mult 24 membri.

§. 6.

Membrii comitetului comunal, aleg din sinul lor un prezident, un vice-prezident, un cassier și un controlor, care totodată e și notarul comitetului.

§. 7.

Comitetul comunal, ține cel puțin 2 ședințe la an. Să îngrijește, ca membrii partidului să fie în fiecare an chemați la o adunare generală. În adunarea generală, președintele espune situația politică, ear cassierul dimpreună cu controlorul prezintă socotelile de peste an ale comitetului.

Socotelile acestea au să fie cenzurate înainte de adunarea generală, de o comisie de 3 membrii, esmisă din partea comitetului comunal.

Comitetul comunal ține și mai multe ședințe la an, când află de lipsă președintele, în absența căruia vice-președinte, sau când cer cel puțin 3 membrii din comitet, convocarea ședinței comitetului.

Partidul organizat după comune, poate ținea și mai multe adunări generale, când află de lipsă președintele, sau când cer cel puțin 5 membri ai partidului, convocarea unei adunări generale.

§. 8.

În timpul alegerilor în congregațiunea comitatenză, sau în reprezentanța comunală, comitetul comunal, necondiționat ține ședință eventual convoacă adunarea generală a partidului, și stabilește ținuta partidului cu ocaziunea acestor alegeri, eventual designează membrii, pe cari îi candidează la aceste alegeri.

§. 9.

Membrii partidului conferesc și o taxă anuală benevolă, pentru acoperirea speselor curente de partid.

Sumele adunate din taxele acestea, să administrează pe lângă libele de depuneri, în modul următor:

a) $^1/_3$ parte, să păstrează la cassieria comitetului comunal, pentru acoperirea speselor curente a comitetului, având prezidentul comitetului a să îngriji, ca după trebuințele locale, să se aboneze reviste poporale politice și economice pentru folosința membrilor partidului din comune.

b) $^1/_3$ parte să administrează la comitetul cercual, pentru acoperirea speselor curente a partidului.

c) $^1/_3$ parte să lasă la dispoziția comitetului comitatenz.

§. 10.

Prezidenții și ceilalți funcționari ai comitatelor comunale, cercuale și comitatenze, nu sunt îndreptățiți a pretinde nici un fel de taxe sau diurne, pentru munca prestată de ei, iar spesele de călătorie la ședința ori cărui comitet, au să le supoarte din avutul propriu.

Toate sumele, cari trec peste trebuințele curente ale partidului și comitetelor, sunt a să capitaliză și păstră în libele de depuneri pentru viitor.

Comitetele cercuale și comitetul comitatenz dispun asupra sumelor capitalizate, însă concluzele comitetelor cercuale, sunt a să transpune la comitetul comitatenz spre aprobare.

§. 11.

Toate concluzele aduse de adunarea, sau comitetul partidului comunal, sunt a să transpune la comitetul cercual spre aprobare. Decisul co-

mitetului cercual, să poate apela la comitetul comitatenz, de unde și la comitetul central al partidului.

Comitetul comunal are să transpună la comitetul cercual, protocolul adunărilor generale, pe cum și socotelile.

§. 12.

Comitetul comunal e obligat a să îngrijii, ca partidul să fie reprezentat cu ocaziunea conscrierei alegătorilor, din partea autorităților administrative în lista electorală. Dacă vreunul din membrii partidului cu drept de vot, ar fi omis din listă, comitetul e îndatorat a raportà în scris, pe lângă indicarea datelor de lipsă, prezidentului comitetului cercual, care să va îngrijii, ca apelația să se înainteze la timp.

§. 13.

Prezidentul comitetului comunal e obligat a transpune prezidentului comitetului cercual până în 15 Decemvrie a fiecărui an, lista alegătorilor din comuna lui, valabilă pentru anul următor, reținând un exemplar pentru comitetul comunal.

B) *Comitetul cercual.*

§. 14.

Membrii comitetului cercual, sunt toți prezidenții comitetelor comunale, vice-prezidenții acelor comitete comunale, al căror prezident nu locuește în comună, și cel mult 12 din membrii comitetelor comunale, aleși de comitetul cercual, dintre aceia, cari desvoaltă zel deosebit, cu propagarea programului partidului național.

§. 15.

Membrii comitetului cercual, aleg din sânul lor, un prezident, un vice-prezident, un cassier, un controlor și un secretar, care e și notarul comitetului.

§. 16.

Comitetul cercual ține cel puțin o ședință la an. Mai multe, când află de lipsă prezidentul, sau cer convocarea cel puțin 5 membrii din comitet.

Convocarea comitetului cercual la ședințe, e datorința prezidentului.

§. 17.

Prezidentul să îngrijește de păstrarea listelor electorale, primite de la prezidenții comitetelor comunale. Să îngrijește, ca cassierul să administreze cuota comitetului cercual în libele de depuneri. Tot prezidentul asignează erogațiunile speselor curente.

§. 18.

Comitetul cercual e îndreptățit a alege prezidentul comitetului comunal, pentru acele comune, unde nu să află persoană acomodată, pentru purtarea agendelor de prezident.

§. 19.

Comitetul cercual supraveghiază agendele comitetelor comunale, aprobă sau respinge concluzele comitetelor comunale și transpune protocoalele ședințelor comitetului cercual, prezidentului comitetului comitatenz.

După disolvarea dietei, comitetul cercual ține conferință, pentru stabilirea ținutei partidului, cu ocaziunea alegerilor dietale, și la provocarea comitetului comitatenz, candidează pe baza programului național, pe cea mai posibilă persoană, cu speranța reușitei în cercul său electoral.

Concluzele comitetului cercual — cu escepțiunea candidării, pentru alegerea dietală — să pot apela la comitetul comitatenz, și de acolo, la comitetul central al partidului.

§. 20.

Toate concluzele comitetelor cercuale sunt obligatorie pentru toate comitetele comunale și pentru toți membrii partidului, îndată după enunțarea lor, iar membrii partidului sunt obligați a să spune acelora, și a le executà și în caz de apelație, până când comitetul comitatenz, nu decide altcum.

§. 21.

În purtarea socotelilor comitetului cercual este normativ §. 9. aplicat la comitetul comunal.

§. 22.

În timpul alegerilor, pentru congregația comitatenză, comitetul cercual ține ședințe, în cari stabilește ținuta partidului față de aceste alegeri, designează persoanele, pe cari le și candidează la alegeri, de membrii în congregație.

C. *Comitetul comitatenz.*

§. 23.

Membrii comitetului comitatenz sunt toți prezidenții și vicepreziden̦ții comitetelor cercuale, și cel mult 15 membrii aleși de acest comitet, dintre membrii partidului, cari desvoaltă zel deosebit cu propagarea programului partidului național.

§. 24.

Comitetul comitatenz, alege din sinul său un prezident, 2 vicepreziden̦ți, un cassier, un controlor și 2 secretari, cari sunt totdeodată și notarii ședințelor comitetului.

§. 25.

Comitetul comitatenz ține cel puțin o ședință la an, mai multe când află de lipsă prezidentul, sau propun 3 membrii din comitet.

Convocarea comitetului la ședință, este datorința prezidentului.

§. 26.

În vederea alegerilor dietale, comitetul comitatenz ține una, sau după trebuință mai multe ședințe, în cari, în conțelegere cu comitetul central, decide asupra ținutei partidului, cu ocaziunea alegerilor.

§. 27.

Prezidentul comitetului comitatenz grijește, ca cassierul să administreze cuota comitetului comitatenz a taxelor de membrii, în libele de depunere, și asignează erogațiunile speselor curent.

§. 28.

Comitetul comitatenz supraveghiază agendele comitetelor cercuale, aprobă sau respinge concluzele acelora, decide în chestiile apelate de comitetele cercuale, începe sau pertracteză chestiile de natură politică cu forurile administrative din comitat.

§. 29.

Concluzele comitetului comitatenz sunt obligatoare pentru toate comitetele cercuale și comunale, precum și pentru toți membrii partidului.

§. 30.

Comitetul comitatenz susține legătură directă cu comitetul central al partidului, lucră în toate chestiile partidului, în conțelegere cu comitetul central, căruia e obligat ai respecta și executa, concluzele administrative.

§. 31.

Prezidentul comitetului comitatenz ia parte la ședințele comitetului central.

III.

Dispoziții speciale

§. 32.

La conferințele naționale, convocate de comitetul central, sau de prezidentul comitetului național, sunt datori a lua parte: prezidentul și viceprezidentul comitetului comitatenz, toți prezidenții și viceprezidenții comitetelor cercuale, iar membrii acestor comitete sunt îndreptățiți la participare.

La caz, când vre-unul din prezidenți sau viceprezidenți nu iau parte la conferința națională, fără de a se scuza, aceia să consideră de demisionați.

Când prezidenții sau viceprezidenții comitetelor sunt într'adevăr împiedicați de a participa la conferința națională, comitetele respective sunt îndreptățite a alege delegați, cărora să le dee credenționale.

§. 33.

Considerând, că partidul național, în conferența ținută în 31 August 1909 în Baia-mare, a ales interimal prezidenții cercurilor electorale, aceștia sunt obligați să purceadă imediat după primirea acestui normativ, la organizarea partidului în cercuri comunale, designând într'o conferență prezidenții interimali pentru fiecare comună. Acești prezidenți sunt datori a provoca pe fiecare alegător de naționalitate română din comuna sa, comunicându-i scopul și normativul organizării, să între în partidul național și împreună cu membrii însinuați în acest partid, să constituiască comitetul comunal.

§. 34.

Prezidenții comitetelor comunale sunt datori a comunica imediat după organizarea comitetelor comunale, prezidentului comitatenz interimal, pentru a se purcede la organizarea comitetelor cercuale și comitatenz, în mod definitiv.

§. 35.

Comitetele se aleg pe period de 5 ani, ear comitetul actual e dator a conduce alegerile noi, înainte de espirarea mandatului.

§. 36.

Concluzele comitetului central, sunt absolut obligătoare pentru toate comitetele, și pentru toți membrii partidului.

DIN ISTORIA PRESEI SĂTMĂRENE
ZIARUL GRANIȚA

NAE ANTONESCU

Granița este primul cotidian românesc apărut în Satu Mare. În 24 septembrie 1919 a început să se tipărească bisăptămânalul *Satu Mare*, ca organ al Partidului Național Român și de la acea dată au apărut, cu intermitențe, și alte gazete în orașul de pe Someș. Nu e de mirare că primului cotidian românesc din Satu Mare i-a trebuit atâta vreme ca să poată apărea pentru că nici Oradea, oraș mai mare și mai înfloritor economic, cu o mai veche și mai puternică tradiție culturală românească, nu a avut un asemenea ziar pînă în 15 iulie 1929 când începe să se tipărească *Gazeta de vest*, deși au existat și în capitala Bihorului o sumedenie de gazete cu apariție sporadică.

Cotidianul *Granița* își are originea în acțiunile mișcării antirevizioniste de la frontiera de vest a țării, ivită ca urmare a activizării forțelor revizioniste internaționale, sprijinite mai cu seamă de cercurile politice germane și italiene. Poporul român împreună cu cehii și sârbii, a reacționat cu hotărâre împotriva uneltirilor ce vizau anularea concluziilor Tratatului de la Trianon. Astfel directorul ziarului *Universul*, Stelian Popescu, înființează *„Liga antirevizionistă română"*, organizație la care românii sătmăreni au aderat din primul moment. Ziarul *Granița* se face ecoul acestor susținute preocupări de consolidare a statului român, în condițiile unei lupte încrâncenate cu presa maghiară din localitate, ce depășia cu mult, aparițiile întâmplătoare ale publicațiilor periodice românești în orașul Satu Mare.

Granița apare la 8 aprilie 1934, cu subtitlul „Ziar de afirmație românească". Director: Dariu Pop, până la I, 1934, nr. 190 (30 noiembrie); red-responsabil: Horia I. Gheorghiță, până la I, 1934, nr. 15 (27 aprilie). Redacția și administrația ziarului erau în strada Mihai Viteazul, nr. 13 și se imprima la tipografia „Gloria" din localitate. Cel dintâi număr a avut șase pagini, apoi mereu numai patru.

Articolul program al cotidianului sătmărean se întitulează *Granița* și este semnat de Dariu Pop, text în cuprinsul căruia se afirmă sprijinirea vieții naționale la granița de nord-vest a țării. Ziarul își propune să fie difuzat în toate comunele județului și să militeze împotriva revizionismului. Oficialitățile politice și culturale ale județului au salutat apariția *Graniței*, asimilat unui cotidian al redeșteptării conștiinței naționale, organ de presă ce normal trebuia să apară în 1918, împiedicat numai de împrejurări nefavorabile, care i-au întârziat apariția un deceniu și jumătate. De la început ziarul sătmărean și-a organizat corespon-

denți în toate comunele fruntașe ale județului. Ziarele maghiare din Satu Mare *Szamos* și *Szatmári Ujság* n-au privit cu ochi buni apariția cotidianului românesc și i-au prevestit o repede dispariție. Ceea ce, din nefericire, s-a și întâmplat, după cum vom observa în cuprinsul acestui studiu.

La consolidarea cotidianului sătmărean sunt angajați și cititorii, cărora li se cer observații și sugestii cu privire la conținutul ziarului, înțelegând prin acesta să-și informeze în mod constiincios publicul. Intelectualii sătmăreni, de la Anton Davidescu până la Ioan Giurgea au salutat călduros apariția cotidianului *Granița*. Iată o mărturisire a unui cunoscut gazetar din perioada interbelică, despre apariția *Graniței:* „Prin pegrinările mele cunosc aproape toate orașele din Ardeal. La Satu Mare n-am fost niciodată. În tovărășia acelui eminent avocat, care este doctorul Vasile Cotruș, am venit pentru o singura zi și în acest oraș de graniță românească", și mai departe: „Nu știu cine sunt întemeietorii acestui ziar. Simt însă, că la temelia acestuia sunt inimi românești, sentimente nobile"[1].

Granița a apărut în afara oricărui partid politic al vremii și prin aceasta se aseamănă cu *Gazeta de vest* din Oradea, care era organul politic al tuturor românilor indiferent de culoare politică: „Noi nu facem politica nici unui partid. Facem însă politica românismului", afirma Oct. Ruleanu despre *Granița,* al cărei colaborator de seamă era[2], și tot Oct. Ruleanu este cel care scrie, cu prilejul împlinirii a 5 ani de apariție a *Gazetei de vest:* „Sărbătoarea lor e și a noastră. *Granița* a pornit pe același drum, cu aceleași greutăți și cu aceleași furtuni"[3]. Participând la serbările închinate lui Vasile Lucaciu, în comuna Șișești, Oct. Goga afirmă despre *Granița,* că este „un monitor al ideii naționale în aceste ținuturi". Și gazeta *Graiul neamului* din Carei (VIII, 1934, nr. 3—4 din martie — aprilie, p. 8) salută apariția *Graniței,* anunțând că din grupul colaboratorilor face parte și profesorul Oct. Ruleanu.

La apariția numărului 100, N. V. Iliești, redactor responsabil al cotidianului de la I. 1934, nr. 16 (28 aprilie) până la sfârșitul apariției, notează: „Am apărut pe neașteptate în ziua Învierii[4]. Așa modești și fără de pretenții. Fără trimbițări și artificii de paradă și reclamă. Nu ne-am speriat nici de lumină și nici de greutăți"[5].

Alte mărturii despre activitatea cotidianului sătmărean. Aurel Gociman, redactor principal al ziarului *Universul:* „La Satu Mare, de un timp oarecare apare un ziar românesc cu titlul sugestiv *GRANIȚA.* El apare în condițiuni modeste, scris de un grup de tineri publiciști, plini de entuziasm și de dragoste de neam. Cu toate dificultățile cu care e necăjită a lupta această gazetă, *niciodată un ziar românesc din Ardeal* nu și-a justificat mai mult existența". M. G. Samarineanu, directorul revistei *Familia* din Oradea: „Un reconfortant aci: coloanele *Graniței* ro-

[1] Sever Stoica, *Un ziar de afirmare națională,* în *Granița,* I, 1934, nr. 14 (26 aprilie), p. 1.

[2] Oct. Ruleanu, *Evenimente,* în *Granița,* I, 1934, nr. 4 (31 mai), p. 1.

[3] Oct. Ruleanu, *Inainte, pe același drum,* în *Granița,* I, 1934, nr. 79 (17 iulie), p. 1.

[4] *Granița* a apărut în duminica de Paște din 8 aprilie 1934.

[5] N. V. Iliești, *100,* în *Granița,* I, 1934, nr. 110 (11 august), p. 1.

mânești, tinere, viguroase"[6]. Și o altă mărturie din zona noastră: „*Granița* este aparatul prin care respiră acest colț de țară"[7].

Iată cum se înfățișează un număr obișnuit al cotidianului sătmărean. În pagina primă este culeasă caseta redacțională, articolul de fond, editorial de obicei semnat, căruia îi sunt alăturate unul sau două articole de orientare generală precum și unele știri politice importante ale momentului. Pagina a doua cuprinde rubricile de sport, cinema, economice, anunțuri și reclame, radio, publicațiuni, bursa și mica publicitate. Următoarea pagină, a treia: reportaje din oraș și județ, articole, rubrici cu știri din Baia-Mare și Carei, probleme culturale și școlare, curierul judiciar. Pagina a patra înserează știrile politice externe ca și cele județene curente, aceste de pe urmă comentate. Redacția era la etaj, formată din două camere, aproape de Turnul pompierilor. Cu intermitențe *Granița* are și o „rubrică a Sălajului", la fel o semipagină a femeii. Redactorul sportiv al cotidianului era Liviu Seleș, fiul directorului liceului „Mihai Eminescu" din localitate. Rubrica „Economice" relata despre încasarea impozitelor, legea conversiunii agricole, recoltarea cerealelor și valorificarea lor, credite pentru agricultură, probleme de industrie, etc.

Un interes constant în preocupările cotidianului *Granița* îl constituie Țara Oașului. Sunt evidențiate condițiile grele de trai și școlarizare: „Oșanul e un român sărac dar bogat cu duhul. Are deci nevoie de sfaturi potrivite. *Astra* se angajează. Și o va face cu cele mai mari sacrificii în numele dreptului de cultură"[8].

Deși *Granița* n-a avut o pagină literară distinctă, redactorii au înserat în paginile ei scurte note despre cărți, expoziții școlare, manifestări legate de săptămâna cărții, activitățile didactice ale învățătorilor sătmăreni, programul cinematografului „Astra" iar în numărul de Crăciun tipărește singura pagină, *Literatură-artă,* cu colaborarea lui Oct. Ruleanu, Liviu Popa și Gabriel Drăgan. Ziarul anunță constituirea unui comitet de redactare a unei monografii a județului Satu Mare.

Colaboratori: Oct. Ruleanu, Dariu Pop, Ioan Giurgea, Mihai Bălaj, N. V. Iliești, Felician G. Zaciu, Sever Stoica, Leonida Pop, Horia I. Gheorghiță, Al. Nicorescu, T. Vâjdea, Alex. Olteanu, Valeriu Cârdu, Liviu Popa, etc.

Ultimul număr al ziarului *Granița* este cel apărut la data de II, 1935, nr. 223 (16 ianuarie). Cotidianul sătmărean a avut un destin vitreg. Nu a putut apare nici măcar un an de zile. Uneltirile politice și prin aceasta dezbinarea românească din epocă și-au spus nefast cuvântul. Un rol negativ în distrugerea cotidianului *Granița* l-a jucat chiar directorul ei Dariu Pop, care l-a transcris pe numele său la tribunal deși ziarul era al oficialității politice și culturale a județului. De altfel Dariu Pop nu e la prima lui acțiune negativă de acest fel. O asemenea operație a încercat și în parte chiar i-a reușit, dar numai pentru puțină vreme, și cu gazeta *Satu Mare*. A fost obligat să părăsească direcția acestei gazete.

[6] M. G. Samarineanu, *Efort românesc,* I, 1934, nr. 174 (10 noiembrie), p. 1.
[7] M. Bălaj, *Ziarul nostru „Granița"*, în *Granița,* II, 1935, nr. 213 (3 ianuarie), p. 1.
[8] Oct. Ruleanu, *Pentru Țara Oașului,* în *Granița,* I, 1934, nr. 137 (26 sept.), p. 1.

Cu privire la *Granița*, o broșură redactată de R. Furtună aduce grave acuzații directorului cotidianului, mărturii ale redactorilor și astfel Dariu Pop este destituit de la conducerea *Graniței*[9]. De la I, 1934 nr. 191 (1 Dec.) ziarul apare sub conducerea unui comitet. Totuși, Dariu Pop a obținut de la oficialitățile politice ale județului ca începând cu I, 1934, nr. 203 (18 decembrie) redactor șef al cotidianului să fie avocatul Liviu Popa, adus din Oradea, ca om de încredere al fostului director al ziarului sătmărean. În asemenea situație trei redactori: Horia I. Gheorghiță, Valeriu Cârdu, publicist clujean în Satu Mare, și M. Rogojanu și-au înaintat demisia dar din lămuririle publicate într-un articol se poate înțelege că au fost alungați din redacție și în locul lor a fost angajat Felician Gh. Zaciu iar dintre cei vechi a rămas doar N. V. Ilieșiu[10]. În sprijinul redactorilor demisionați sau alungați vine un articol al lui Ștefan A. Tătărești anu din gazeta *Satu Mare*, care aduce acuzații însemnate lui Dariu Pop, mai cu seamă în ceea ce privește activitatea lui la conducerea revizoratului școlar județean[11]. Cei trei redactori au scos o nouă gazetă, *Cuvântul* la Baia-Mare în paginile căreia înfierează activitea distrugătoare a lui Dariu Pop. În ultimul număr un *Cuvânt către cititorii „Graniței"* semnat de Dariu Pop, care de altfel a redactat în întregime numărul, scrie că suspendă ziarul pentru o scurtă durată și promite o reapariție. Dar *Granița* n-a mai apărut, încheindu-și astfel și atât de tragic ciudata ei existență. Și iarăși s-a compromis un ideal în care mulți cititori sătmăreni au crezut[12].

DE L'HISTOIRE DE LA PRESSE DE SATU MARE — LE JOURNAL „GRANIȚA"

(Résumé)

„Granița" est le premier quotidien roumain paru à Satu Mare, le 8 avril 1934, ayant le sous — titre „Journal d'affirmation roumaine", directeur Dariu Pop, la rédaction et l'administration étaient 15, rue Mihai Viteazul, étant imprimé à tipographie „Gloria" de la même localite; le premier numéro a été imprimé sur six pages et les suivants en anvaient seulement quatre.

Le quotidien „Granița", a son origine dans les actions du mouvement antirévizioniste de la frontière d'ouest du pays, issu comme suite de l'activité toujours grandissante des forces révizionistes internationales.

Le journal dont le dernier numéro de parution est le 16 février 1935, par ses préocupations, par le fait qu'il s'est déclaré hors n'importe quel parti politique, a été beaucoup apprecie dans les journaux et les revues du pays.

---

[9] R. Furtună, *Cine este Dariu Pop și de ce au demisionat cei trei redactori de la Granița, Rânduri către conștiința românească*, Tip. „Patria", Satu Mare, 1935, 46 pag.

[10] *Conflictul de la „Granița"*, în *Satu Mare*, XVI, 1934, nr. 22 (23 dec.), p. 3.

[11] Dr. Ștefan A. Tătărăștean, *Pentru „Granița"*, în *Satu Mare*, XVI, 1934, nr. 18 (25 noiembrie), p. 3.

[12] Pseudonimele redactorilor:

Horia I. Gheorghiță: Gh. Oșanu; High

M. Rogojanu: C. Miron; C. Ignișanu; M. Borșanu; M. Sălăgeanu. Redactorul M. Rogojanu a decedat în anul 1936

Valeriu Cîrdu: Radu Fulger; Puiu Doinaru; Mircea Șoimaru. Valeriu Cîrdu este născut în 1911 și a fost redactor la ziarul *Patria* din Cluj.

ASPECTE ALE ACTIVITĂȚII SOCIETĂȚII CULTURALE „SENTINELA DE NORD" DIN SANISLAU (jud. Satu Mare)

ZORA BELEAN — IOAN BELEAN

Apărută într-o zonă cu vechi și puternice tradiții culturale, ca urmare a existenței unui mediu intelectual românesc elevat în condițiile create de formarea statului național unitar român, Societatea Culturală „Sentinela de nord din Sanislău", a pledat cu devotament patriotic pentru cultivarea dragostei față de limba și cultura românească pe meleagurile sătmărene.

Primele scoli românești au apărut aici în prima jumătate a secolului al XVIII-lea, așa cum au fost cele din: Vezendiu (1720), Carei (1730), Dindești (1732), Sanislău (1735), Portița și Sânmiclăuș (1738), Moftinul Mic (1742), Istrău (1745)[1], etc. Existența unei rețele școlare bine organizate a impulsionat trimiterea unor tineri la studii superioare încă de timpuriu, astfel că în 1757 printre candidații veniți la Blaj să-și facă pregătirea de dascăli sunt prezenți și trei tineri din Sanislău[2]. Această acțiune a continuat mai ales după înființarea Preparandiei românești din Oradea și a Liceului din Beiuș. Fenomenul cunoaște o amploare mai mare în cea de a doua jumătate a secolului al XIX-lea astfel că numai în perioada 1871—1893 au studiat la Preparandia din Oradea peste 20 tineri din Sanislău și 9 din Ciumești, sate cu cel mai mare număr de preparanzi în această perioadă, numărul lor crescând în perioada 1894—1919.[3]

Din rândul acestor elevi s-au ridicat personalități pedagogice proeminente: Basiliu Kövári, profesor la Preparandia din Oradea între anii 1833—1838; Ioan Buteanu, a cărui familie se trage din Ciumești, profesor la Liceul din Beiuș din 1871 până în 1907, iar în perioada 1907—1914, director al Școalei Normale, în 1877 a scris „Gramatica limbii române"; Dr. Gheorghe Miculaș din Ciumești în 1904, profesor la Școala Normală din Oradea, pe care a organizat-o după modelul unor școli similare din Cluj, București, Arad, Deva, în 1913 a devenit director al acestei școli, iar după Unire, în 1919 a fost numit primul director al Învățământului Secundar din județul Bihor; Augustin Maghiar din Sanislău, profesor

---

[1] Arhivele Statului — Cluj-Napoca, fond. Comitat Satu Mare fascicula nr. 47 act nr. 419.

[2] Zenovie Pîclîieșanu, Documente privitoare la istoria Școalelor din Blaj, în „Revista arhivelor", 1926, nr. 4.

[3] Florian Nica — „Părțile sătmărene" și Preparandia din Oradea, în Satu Mare. Studii și comunicări 1986—1987 pag. 228.

la Liceul Premonstratensilor din Oradea în perioada 1900—1919;[4] Vasile Chirvai, profesor la Preparandia din Oradea colaborator al lui Vasile Lucaciu în luptele naționale ale românilor sătmăreni[5].

Intelectualitatea sanislăuană a avut tradiții privind activitatea în cadrul unor societăți culturale așa cum a fost în cazul „Asociației transilvane pentru literatura română și cultura poporului român" („Astra"). Printre membrii fondatori ai „Astrei" s-a aflat și Dumitru Hosu directorul școlii din Sanislău, alături de alți sătmăreni care asemeni întregului popor român au salutat-o cu bucurie pentru că, „ea ne-a sădit conștiința puterii culturale a elementului nostru și au recunoscut în „Astra" ceea ce este și vrea să fie o stea călăuzitoare"[6]. „Astra" își desfășura activitatea prin despărțăminte și agenturi, organizații ale asociației la nivelul județelor și comunelor subordonate unui Comitet central cu sediul la Sibiu. În februarie 1898 s-a constituit despărțământul sătmar al „Astrei" a cărui director a fost ales Gavril Lazăr de Purcăreț din Sanislău[7], cunoscută personalitate sătmăreană, vechi luptător pentru dreptate și libertate națională. Manifestările „Astrei" de cea mai mare popularitate le constituiau adunările generale ce se organizau la nivelul despărțământului, fiind adevărate sărbători naționale românești, fapt ce determina autoritățile să le interzică, așa cum s-a întâmplat cu cea convocată pe 2 august 1900 la Sanislău[8]. Cu toată opoziția și măsurile de siguranță a autorităților locale, populația din comună în frunte cu intelectualitatea au organizat în 1901, sub îndrumarea „Astrei", „mari manifestațiuni culturale și naționale care au lăsat urme adânci în sufletul populației românești din acest ținut"[9]. Cu sprijinul „Astrei" au luat ființă biblioteci sătești în mai multe localități din Transilvania. Din lipsă de fonduri s-au făcut colecții și s-a lansat un apel la toți cărturarii din Transilvania pentru donații în fondul de cărți destinate înființării de biblioteci populare. Astfel au luat ființă mai multe biblioteci în comitatul Satu-Mare. Printre biblioteci cu peste 100 de volume este menționată în 1910 și biblioteca din Sanislău cu 103 volume[10], având în patrimoniu și „Istoria pentru începutul românilor în Dacia" a lui Petru Maior, donată de cărturarul orădean Iosif Vulcan cu o dedicație a acestuia pe prima pagină.

Comuna Sanislău s-a afirmat ca o adevărată fortăreață a luptei naționale în perioada postdualistă prin activitatea unor proieminente personalități ale luptei românilor sătmăreni pentru apărarea ființei naționale. Demnă de remarcat este activitatea desfășurată de Gavril Lazăr

---

[4] Dr. Iacob Radu — „Istoria Diecezei Române Unite a Orăzii Mari, Oradea, 1932, pp. 210, 221.

[5] Florian Nica, op. cit., pag. 230.

[6] Viorel Cibotă, „Documente privind mișcarea culturală Națională Română din Transilvania la sfârșitul secolului al XIX-lea, în Satu Mare, Vol. 5—6, 1981—1982, p.p. 369.

[7] Transilvania — Sibiu 1898, p. 255.

[8] Familia, Oradea Mare, 1900, nr. 29, pg. 348 și nr. 31, pag. 372.

[9] Ioan Gherman, Plasa Carei, județul Sălaj, Carei 1937 p.p. 144, 145.

[10] Transilvania, Sibiu, 1910, pag. 254.

de Purcăreț[11], fost membru în Partidul Național Român din Transilvania, participant la redactarea Memorandumului, făcând parte din delegația care a înaintat documentul, împăratului din Viena.

Activitatea sa a fost continuată după 1906, când a decedat, de Alexă Pop care în timpul înființării Episcopiei de Hajdudorog, ce urmărea maghiarizarea populației românești prin biserică și școală, s-a situat în fruntea unor manifestații care au avut loc în Sanislău, Moftinul Mic, Culciu, Doba. În fața acestor acțiuni samavolnice săvârșite de emisarii hajdudorogului Alexa Pop a găsit un real sprijin în prietenii și colaboratorii săi: Teodor Mihálï, Ștefan Cicio Pop, Vasile Lucaciu, Constantin Lucaciu, Gheorghe Pop de Băsești[12].

Activitatea desfășurată în acest context se integrează în mod firesc în perpetua ascensiune a ideii de întregire politică-națională pe drumul spinos dar sigur care mergea inevitabil spre Alba Iulia. Această activitate evidențiază faptul că la granița de vest a românismului, sufletul național era viguros și aștepta doar ceasul izbăvirii, care nu a întârziat să vină.

Constituirea statului național unitar român și schimbările care au avut loc în viața economică, socială și politică a țării, în perioada care a urmat, s-a reflectat și în domeniul culturii, noul cadru teritorial și politic oferind condiții prielnice de dezvoltare stimulând activitatea tuturor instituțiilor culturale.

Pe acest fond s-a creat în Sanislău, în 1920, Societatea Culturală „Sentinela de Nord" de către un grup de intelectuali și studenți din comună, dornici să contribuie la propășirea culturală a comunei. Activitatea societății a constat în: serbări culturale, cu programe artistice deosebit de atractive și variate, a susținut activitatea unei biblioteci cu peste 3 000 de volume, cultivând dragostea pentru lectură în rândul locuitorilor din comună, a inițiat cursuri de alfabetizare și a contribuit la construirea unui cămin cultural care a rămas până astăzi, un impunător lăcaș de cultură cu care se mândresc locuitorii comunei[13]. Intensificarea activității și sporirea popularității acesteia, a contribuit la editarea din iunie 1925 a unei reviste intitulată „Sentinela de Nord" care apărea lunar, dar din motive financiare nu a apărut decât 5 sau 6 numere (cunoscându-se în prezent doar numărul 2 din iulie 1925).

Societatea activa pe baza unui statut legal aprobat de autoritățile statale, fiind condusă de un comitet ce avea în frunte un președinte, secretar, casier, bibliotecar și membrii. Comitetul era ajutat să-și exercite activitatea de o Comisie de control și Comisia de arbitrii[14]. Membrii acestor organisme se alegeau conform art. 24 din Statut pe timp de trei ani. În funcția de președinte al societății s-au aflat: avocatul Ioan Maghiaru (1920—1925), avocatul Ioan Haiaș (1925—1934) și dr. Ioan Cosma (1934—

[11] Cf. Ioan Belean, Gavril Lazăr de Purcăreț, în Cronica sătmăreană, Satu Mare, 1981, pag. 2 și Viorel Ciubotă, Aspecte ale mișcării memorandiste din județul Satu Mare (1892—1894), în „Satu Mare — Studii și comunicări", 1980 pp. 203, 210.

[12] I. Ioan Ardeleanu Senior — Oameni din Sălaj. Momente din luptele naționale ale românilor sălăjeni, Zalău, 1938 p.p. 75—85.

[13] Zora Belean — Monografia comunei Sanislău, 1980, p. 102.

[14] „Sentinela de Nord", Carei — iulie, 1925, nr. 2.

1940)[15]. Scopul declarat al societății a fost definit în articolul de fond al revistei „Sentinela de Nord" nr. 2 pe anul 1925 intitulat „Să fie lumină" în care se arată „că doresc făclia științei s-o răspândească printre acei ce și azi mai dibuiesc în întuneric" deoarece „poporul trebuie să iasă odată din haosul de neștiință ce-l învăluie din toate părțile" pentru a forma o generație solidă care să se impună tuturor și prin calitățile ei alese să facă ca cei netrebnici să cadă învinși de groaznicul iatagan al dreptății[16]". Autorul articolului, Grigore Pop, care era și redactorul șef al revistei, se evidențiază ca adept al propășirii prin cultură în scopul înfăptuirii mărețului ideal de dreptate și egalitate socială a omului din popor.

Într-un alt articol „Tovărășiile țărănești" („Cooperativele") sunt combătute ideile ce susțin că înfăptuirea reformei agrare ar fi o greșeală contribuind la scăderea producției agricole și la ridicarea prețurilor la aceste produse. Autorul ce semnează cu pseudonimul „Grănicerul" pledează pentru constituirea unor tovărășii țărănești de consum, de desfacere în comun și tovărășii de credit, adică bănci populare care să sprijine țăranii cu fonduri pentru cele necesare. Ideea este motivată cu exemple din vechiul Regat, unde țăranul consideră „viața fără cooperativă, ca și fără școală, ori biserică[17]". Pledoaria pentru artă, pentru popularizarea operei torului careian Iosif Polyanszki este făcută în articolul „Un artist"[13]. Este prezentat atelierul și preocupările artistului, fiind apreciat ca un mare talent în plină afirmare. Sunt invitați cititorii să-și cumpere tablouri pictate de acest artist, ele, reprezentând o valoare artistică deosebită. Revista are preocupări privind educația copiilor sesizând contradicțiile dintre generații, menționând rolul familiei în formarea personalității tânărului în reușita acestuia în viață. Articolul întitulat „Noua generație"[19] se ocupă de această problemă, criticând, familiile ce nu se ocupă de educația copiilor și pledează pentru o educație mai rigidă în familie, astfel copilul „va ști și purta, stima părinților mai târziu".

Societatea încurajează și creațiile literare, astfel în schița „Examenul"[20] se preocupă de prezentarea soartei unui tânăr elev conștiincios care fusese cel mai bun la învățătură din clasă, dar întimidându-se în timpul examenului nu reușește să răspundă la întrebările examinatorilor fiind singurul dintre colegi declarat repetent, uimindu-i pe aceștia și pe profesori.

Un act demn de laudă este prezentat în articolul „Compatrioți buni" în care se arată că deputatul în parlament dr. Vasile Chirvai a obținut transferul a 300 de volume de cărți de la Casa Școalelor din București, în fondul bibliotecii societății, iar de la Ministerul Instrucțiunii,

---

[15] Zora Belean — op. cit. pag. 103.

[16] Grigore Pop — Să fie lumină în „Sentinela de Nord", Carei iulie, 1925, nr. 2, p. 2.

[17] „Sentinela de Nord" — Carei 1925 nr. 2, p. 36.

[18] Ibidem p.p. 7—8.

[19] Ibidem p. 8.

[20] G. P. Dobanu — Examenul, în „Sentinela de Nord" Carei — 1925 nr. 2 p.p. 12.

un ajutor de 3 000 lei pentru a compacta cărţile deteriorate de cititori". Este lăudat gestul nobil al acestui consătean care a înţeles să sprijine membrii societăţii care „şi-a desfăşurat steagul în scopul luminării şi sfătuirii plugarului, nu numai din Sanislău ci ori (de) unde s-ar afla el[21]. În revistă sunt publicate şi câteva anecdote pentru a crea o bună dispoziţie cititorilor, iar pe ultimele 2 pagini „poşta redacţiei".[22] În dialogul cu cititorii se dă anunţ pentru convocarea adunării generale de dare de seamă şi alegeri pentru ziua de 19 iulie 1925 anunţându-se şi ordinea de zi. Tot la această rubrică sunt lăudate iniţiativele cetăţenilor, Vasile Mureşan din Sanislău, membru al societăţii şi Romul Mihalca din comuna Hurez care a donat câte 100 lei pentru întreţinerea revistei acesta din urmă cerând să i se trimită şi câte 20 de exemplare din fiecare număr al revistei pentru credincioşii săi. Acest lucru dovedeşte popularitatea de care s-a bucurat societatea şi revista în judeţ. De asemenea, se mai anunţă publicarea în numărul viitor (3) articolul „De la Dunăre". Revista cuprindea 16 pagini, având redacţia şi administraţia în Carei pe strada Episcopul Pavel" nr. 43, iar tipărirea se făcea la Institutul de Arte grafice „Patria" tot în Carei, str. Vasile Alecsandri nr. 10.

Societatea a avut legături puternice cu Despărţământul Carei al „Astrei", reorganizat la 12 iunie 1923 cu sprijinul unui conducător al societăţii dr. Zenobie Pâclâieşanu. Din 1924 fiinţează în Sanislău un cerc al Astrei, având ca preşedinte pe farmacistul Augustin Szabó şi casier pe Ioan Tanca. Activitatea Astrei în comună s-a împletit strâns cu a societăţii „Sentinela de Nord" constând într-o intensă propagandă culturală în scopul cultivării dragostei pentru tradiţiile limbii şi cultura românească.

La 4 noiembrie 1928 adunarea generală a Despărţământului Carei al Astrei s-a ţinut la Sanislău, constituind o adevărată sărbătoare naţională, pentru românii din această zonă.[23] O cooperare fructuoasă între cele 2 societăţii s-a realizat în scopul construirii Căminului cultural din Sanislău. „Astra", ce avea fonduri însemnate, a contribuit cu suma de 231 334 lei în 1936 pentru cumpărarea de materiale de construcţie, în timp ce tineriii membrii ai societăţii au asigurat forţa de muncă. Din 1928 până în 1942, preşedinte al Cercului „Astra" din Sanislău, a fost Iosif Pataki, fost învăţător, apoi paroh şi protopop în Sanislău.[24]

Prin activitatea desfăşurată, societatea culturală „Sentinela de Nord" a contribuit la ridicarea nivelului de cultură al locuitorilor de pe aceste meleaguri. Răspândirea cărţii în rândul sătenilor, organizarea unor serbări, şezători, etc., a atras în sfera activităţii ei, populaţia din comună şi din zonă, oferind numeroase momente plăcute cu profunde valenţe educative.

În revista „Sentinela de Nord", prin problematica abordată, are un caracter cvasienciclopedic, având în perimetrul preocupărilor şi promovarea tinerelor talente.

---

[21] „Sentinela de Nord", Carei, 1925, nr. 2 p. 12.
[22] Ibidem — p.p. 15—16.
[23] I. Gherman, op. cit., p. 145.
[24] Arhiva Parochiei Ortodoxe — Române reg. de casă pe anii 1924—1942.

ASPECTS DE L'ACTIVITÉ DE LA SOCIÉTÉ CULTURELLE „SENTINELA DE NORD" DE SANISLĂU

(Résumé)

La société culturelle „Sentinela de Nord" a été constituée à Sanislău en 1920 pour un groupe d'intellectuels et étudiants de la même localité. Le but de celle-ci comme l'on voit de l'article de fond de la revue au même, nome était celui de cultiver l'amour pour la langue et la culture roumaine, de hisser le niveau culturel des habitants de la zone. La société a activé jusqu'en 1940.

CÂTEVA ASPECTE ALE REFORMEI AGRARE DIN 1921 ÎN ZONA CAREI

SORIN FLORUȚ

Reforma agrară din 1921 din România a avut ca scop soluționarea problemei agrare printr-o mai echitabilă repartizare a proprietății funciare. Cu toate că a fost cea mai radicală din Europa, reforma agrară românească nu a fost lipsită de imperfecțiuni. Trăsăturile ei, atât pozitive cât și negative se regăsesc și în zona Carei.

Marii proprietari funciari din zona Carei dețineau în total 45 799 iugăre cadastrale și 31 stânjeni pătrați. Cei mai mari proprietari în zona Carei erau conții Károlyi, contele Siegfried Pappenheim (înrudit prin căsătorie cu familia Károlyi, baronul I. Degenfeld și Jásztrábszky Kálmán. Nici unul dintre marii proprietari funciari din zonă nu era român.

Orașul Carei avea în 1920 o suprafață de 15 554 iugăre cadastrale; din aceasta, 14 512 iug. (93,31+) reprezentau suprafața agricolă; pădurile ocupau 262 iug. (1,68%); lacurile, stufărișul, clădirile, curțile și alte terenuri neproductive ocupau 780 iug. (5,01%); suprafața agricolă se compunea din 11 677 iug. arător, 1 747 iug. pășuni naturale, 1 005 iug. fânețe naturale și 83 iug. vii.[1] Suprafața totală era stăpânită de 2 397 proprietari agricoli, din care 2 mari proprietari (peste 200 iug.), 19 mijlocii (între 100 și 200 iug.) și 2 376 mici proprietari[2]. Marii proprietari dețineau 5 307 iug. (34,12%), cei mijlocii 7 058 iug. (45,38%), iar cei mici doar 3 189 iug. (20,50%).[3] Avem rezerve cu privire la exactitatea cifrei proprietarilor mijlocii, care ar trebui să fie mai mare, întrucât $19 \times 200 =$ 3 800 de iug. ceea ce este prea puțin față de cele 7 058 iug. cu care sunt înregistrați. Menționăm că am recalculat ponderea fiecarei categorii de proprietari în totalul suprafeței. Micii proprietari dețineau în medie mai puțin de 1,5 iug. fiecare, iar toți cei 2 376 proprietari mici stăpâneau de aproape 4 ori mai puțin pământ decât proprietarii mari și mijlocii. Inechitatea repartiției proprietății funciare este evidentă, iar discrepanțele ar fi și mai mari dacă am defalca proprietățile de până la 100 iug.

Îmbunătățirea situației țărănimii era posibilă numai prin rezolvarea problemei proprietății asupra pământului în favoarea celor care îl munceau reducându-se proprietatea moșierească la proporții rezonabile. Exproprierea pământurilor moșierești în vederea împroprietării țăranilor

---

[1] Arhivele Statului Satu Mare, fond *Primăria orașului Carei*, dos. 87/1921, f. 3 (în continuare prescurtat fond *Prim. or. Carei*).

[2] *fond cit.*, dos. 62/1921, f. 3.

[3] *Ibidem.*

era condiționată de modificări constituționale și de elaborarea unui complex de acte normative care să țină seama de particularitățile fiecăreia din provinciile istorice românești abia intrate în granițele României Mari. Complexul proces legislativ s-a încheiat în iulie 1921 prin adoptarea legilor de reformă agrară pentru Vechiul Regat și Transilvania (în accepțiunea largă a termenului).

Înainte de adoptarea legilor de reformă agrară, în Transilvania s-a acționat în direcția reformei agrare pe baza ordonanțelor Consiliului Dirigent și a legii adoptate de Marele Sfat Național. O etapă intermediară până la primirea pământului în proprietate a fost arendarea forțată. Țăranii foloseau pământul expropriat și plăteau statului o taxă de arendare. Taxa de arendare la Carei era stabilită la 5 lei/iugăr.[4] În Carei, la începutul anului 1921 s-au arendat forțat 3 086 iug. arător și 120 iug. pășune.[5] Arendarea forțată a continuat să fie utilizată și după adoptarea legilor de reformă agrară și datorită faptului că în zona Carei cea mai mare parte a proprietarilor se încadra în categoria „optanților unguri", iar Ungaria făcuse tot posibilul pentru a internaționaliza o problemă internă a României. În aceste condiții, evident că a întârziat primirea de către țărani a pământului în proprietate. Certificatul oficial nr. 797/1932, eliberat de Primăria orașului Carei, că s-au plătit reprezentantului proprietarei Melinda Károlyi 505 750 lei ca arendă forțată pentru partea din moșie folosită de cei îndreptățiți la împroprietărire de la data exproprierii (28 octombrie 1922, n.a.) până în 1926.[6] În 1923 și 1924 se plătiseră 165 000 lei, în 1925 — 141 720 lei, iar în 1926 159 030 lei, în total 505 750 lei.[7] Această sumă s-a plătit în ciuda faptului că suma reală ar fi trebuit să fie de abia 465 750 lei, cineva păgubind Primăria Carei sau pe îndreptățiți cu 40 000 de lei cu o ușurință stupefiantă.

În plasa Carei au fost expropriate moșii în suprafață totală de 37 553 iug. 883 st.[2], conform statisticii ungurești din vremea ocupației horthyste[8]. Există mari neconcordanțe între cifrele statisticii ungurești și datele existente din timpul administrației românești, în unele cazuri suprafețele fiind mai mari în statisticile românești, în alte cazuri suprafețele fiind mai mari în statisticile ungurești. De exemplu, documentele românești stabilesc totalul suprafeței expropriate în orașul Carei la 4 414 iug. 514 st.[2],[9] iar statistica ungurească arată ca fiind expropriată o suprafață de abia 3 784 iug. 952 st.[2]. [10] Statistica ungurească vorbește de 3 083 iug. exproprietate la Ciumești,[11] iar statistica românească menți-

[4] *fond cit.*, dos. 49/1920—1921, f. 1.

[5] *Ibidem.*

[6] *fond cit.*, dos. 14/1932, f. 2.

[7] *Ibidem.*

[8] Arhivele Statului Satu Mare, fond *Prefectura Județului Satu Mare*, dos. 88/1942; dos. 113/1942; dos. 115/1942—1943 (în continuare prescurtat fond *Pref. Jud. S.M.).*

[9] fond *Prim. or. Carei*, dos. 78/1922, f. 145.

[10] fond *Pref. Jud. S.M.*, dos. 88/1942, f. 72.

[11] *fond cit.*, dos. 115/1942—1943, f. 63.

nează exproprierea a doar 2 273 iug. 830 st.^{2}, la care s-ar putea adăuga cele aproape 454 iug. de la Berea[12] dar chiar și în această situație diferența rămâne de peste 300 iug., ceea ce nu este neglijabil.

Pentru a avea totalul suprafeței exproprietate la nivelul zonei Carei, (fig. 1) din cele 37 553 iug. 883 st.^{2} trebuie scăzute suprafețele de la

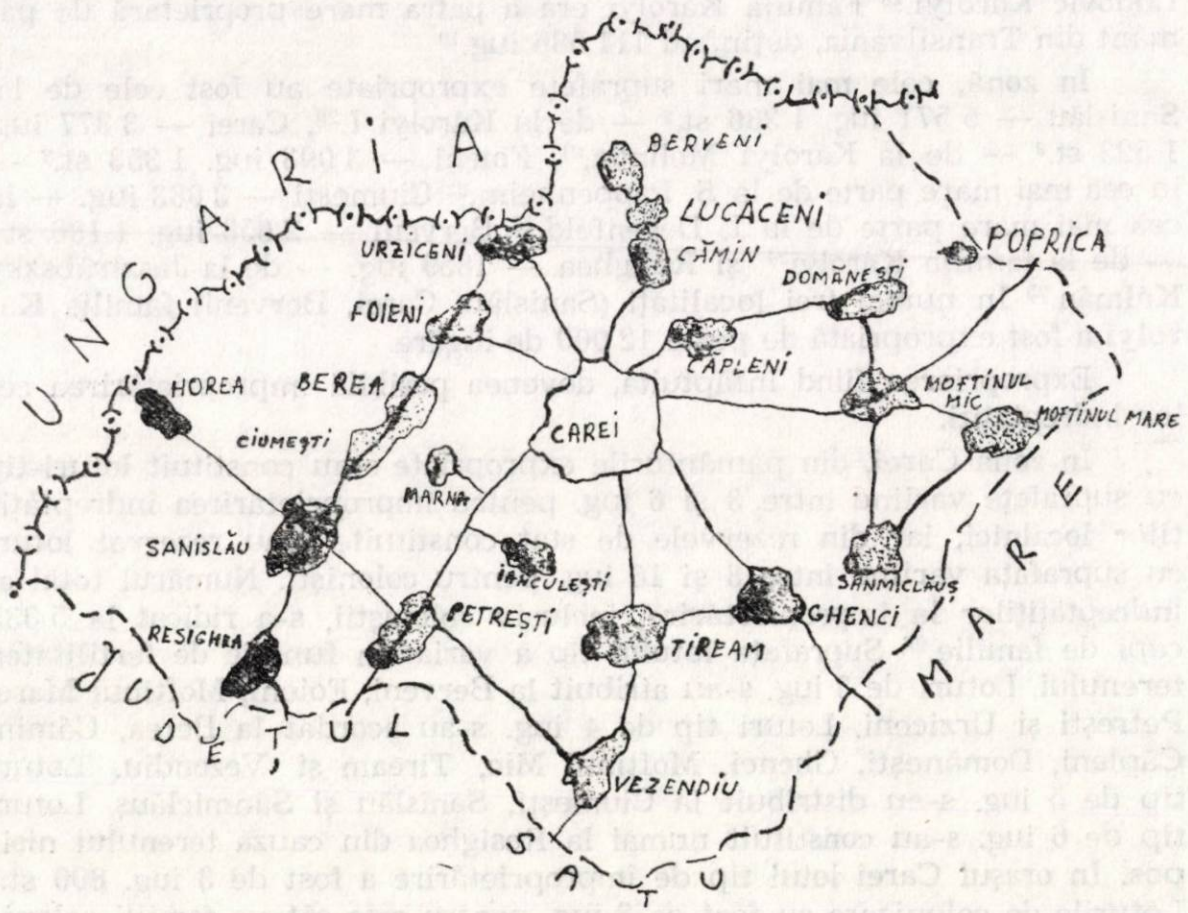

Andrid — 1415 iug. 270 st.^{2},[13]. Dindești — 2 691 iug. 90 st.^{2},[14]. Irina — 360 iug. 629 st^2,[15]. Istrău — 219 iug. 1475 st.^{2},[16]. care, temporar, până în 1926 au făcut parte din plasa Carei, precum și totalul de 990 iug. 380 st.^{2} de la Ghilvaci și Portița,[17] localități pe care nu le-am considerat ca făcând parte din zona Carei. Astfel ajungem la cifra aproximativă de 32 000 iug. ceea ce reprezintă peste 69% din suprafața deținută de marea proprietate. Aceasta înseamnă că în zona Carei ponderea suprafețelor expropriate în totalul marilor moșii a depășit cu câteva procente media pe țară. Marea proprietate a continuat să fiinţeze dar într-o proporție redusă substanțial. Din cele 32 000 iug., 19 000 iug. au fost expropriate numai de la

[12] I. German *Plasa Carei*, județul Sălaj, Editura Librăria și Tipografia „Cultura", societate cooperativă, Carei, 1938, p. 179—184.
[13] fond *Pref. Jud. S.M.*, dos. 113/1942, f. 10.
[14] *Ibidem*, f. 16.
[15] *Ibidem*, f. 21.
[16] *Ibidem*, f. 29.
[17] *fond cit.*, dos. 88/1942.

conții Károlyi; dacă adăugăm și cele peste 3 000 iug. expropriate de la S. Pappenheim rezultă că suprafața expropriată de la familia Károlyi se cifra la aproximativ 22 000 iug., adică 68,75% din suprafața expropriată, în zonă. Faptul nu trebuie să nedumerească deoarece familia Károlyi era cea mai mare proprietară de pământ din județul Satu Mare, în rândurile ei numărându-se cel mai mare proprietar din județ, contele Ludovic Károlyi.[18] Familia Károlyi era a patra mare proprietară de pământ din Transilvania, deținând 111 586 iug.[19]

În zonă, cele mai mari suprafețe expropriate au fost cele de la: Sanislău — 5 571 iug. 1 386 st.^{2} — de la Károlyi I.[20], Carei — 3 877 iug. 1 523 st.^{2} — de la Károlyi Melinda,[21], Foieni — 3 093 iug. 1 353 st.^{2} — în cea mai mare parte de la S. Pappenheim,[22] Ciumești — 3 083 iug. — în cea mai mare parte de la I. Degenfeld,[23] Berveni — 2 658 iug. 1 186 st.^{2} — de la familia Károlyi[24]. și Resighea — 1859 iug. — de la Jásztrábszky Kálmán.[25] În numai trei localități (Sanislău, Carei, Berveni) familia Károlyi a fost expropriată de peste 12 000 de iugăre.

Exproprierea fiind înfăptuită, devenea posibilă împroprietărirea celor îndreptățiți.

În zona Carei, din pământurile expropriate s-au constituit loturi-tip cu suprafețe variind între 3 și 6 iug. pentru împroprietărirea îndreptățiților localnici, iar din rezervele de stat constituite s-au rezervat loturi cu suprafața variind între 8 și 16 iug. pentru coloniști. Numărul total al îndreptățiților la împroprietărire, inclusiv coloniștii, s-a ridicat la 5 335 capi de familie.[26] Suprafața lotului tip a variat în funcție de fertilitatea terenului. Loturi de 3 iug. s-au atribuit la Berveni, Foieni, Moftinul Mare, Petrești și Urziceni. Loturi tip de 4 iug. s-au acordat la Berea, Cămin, Căpleni, Domănești, Ghenci, Moftinul Mic, Tiream și Vezendiu. Loturi tip de 5 iug. s-au distribuit la Ciumești, Sanislău și Sânmiclăuș. Loturi tip de 6 iug. s-au constituit numai la Resighea din cauza terenului nisipos. În orașul Carei lotul tip de împroprietărire a fost de 3 iug. 800 st.^{2} Loturile de colonizare au fost de 8 iug. pentru cele câteva familli colonizate în Sânmiclăuș, de 11 iug. în satele de coloniști Lucăceni și Marna precum și pentru cei colonizați în Tiream; lotul de colonizare la Ianculești era de 12 iug. iar la colonia Domănești (Poprica) era de 13 iug. Într-un singur sat de coloniști (Horea, situat în zona nisipoasă) lotul de colonizare era constituit din 16 iug.[27]

Satelor de coloniști li s-au atribuit terenuri pentru pășune comunală și, ca în întreaga Transilvanie, păduri comunale astfel: Horea — 315 iug. pășune și 205 iug. pădure, Lucăceni — 348 iug. pășune și 75 iug. pădure,

[18] B. Dulgău *Satu MARE StCom.* V—VI, 1981—1982, p. 421—422.
[19] M.G. Lehrer *Ardealul pământ românesc,* București, 1944, p. 260.
[20] fond *Pref. Jud. S.M.*, dos. 115/1942—1943, f. 72.
[21] fond *Prim. or. Carei, dos.* 14/1932, f. 2.
[22] fond *Pref. Jud. S.M.*, dos. 115/1942—1943, f. 137.
[23] *Ibidem,* f. 63.
[24] *Ibidem,* f. 128.
[25] *fond cit.*, dos. 88/1942, f. 45.
[26] *fond cit.*, dos. 88/1942; dos. 113/1942; dos. 115/1942—1943.
[27] I German *op. cit., p.* 179—184.

Ianculești — 222 iug. pășune și 50 iug. pădure, Marna 42 iug. pășune și 50 iug. pădure, colonia Domănești — 69 iug. pășune.[28]

Toți coloniștii erau etnici români și au reprezentat un aport numeric notabil în favoarea elementului românesc din zonă (480 capi de familie, deci circa 2 500 de suflete) fără ca prin aceasta să se modifice însă calitativ structura etnică a zonei (predominant svăbească în urma unei acțiuni de colonizare de peste un secol, dar în curs de maghiarizare rapidă).

Pământul a fost atribuit tuturor acelora care aveau drept la el, indiferent de naționalitate, aplicarea reformei agrare în Zona Carei reprezentând un exemplu de politică de egală îndreptățire față de toți cetățenii, fără a se face discriminări pe motive etnice sau confesionale. Din totalul de 4 137 îndreptățiți din plasa Carei (4 104 în zonă) — fără orașul Carei —au primit pământ 1 935 de români, 1 664 șvabi, 502 unguri și 36 alte etnii. Proporția acestora în totalul populației plășii reprezenta: 14,40% dintre români, 10,59% dintre șvabi, 9,21% dintre unguri.[29] Atât numeric cât și proporțional, românii erau cei mai numeroși. În ciuda acestui fapt, aserțiunea favorizării etnicilor români la împroprietărire este complet neîntemeiată, căci anterior reformei românii fuseseră în cea mai mare proporție lipsiți de pământ, trăind mai mult ca servitori și muncitori pe moșiile latifundiarilor, acesta fiind motivul real al situării lor în fruntea împroprietăriților. Că nu putea fi vorba de vreo discriminare pe criterii etnice ne-o dovedește modul în care s-a făcut împroprietărirea în orașul Carei: au fost împroprietăriți 460 de unguri cu 973 iug. 612 st.^{2} și 420 locuri de casă; 590 de români au primit 842 iug. 1 489 st.^{2} și 501 locuri de casă, iar 30 de germani au primit 18 iug.și 30 de locuri de casă.[30] Se poate observa că 460 de unguri au primit pământ mai mult cu peste 100 de iugări decât 590 de români. Dacă s-ar putea vorbi de vreo discriminare, ea nu ar fi putut fi înfăptuită decât asupra românilor, nicidecum a ungurilor. Întrucât cifrele sunt extrase dintr-o statistică din timpul ocupației hortyste, deci cu atât mai credibilă cu cât Ungaria nu avea nici un interes să facă servicii propagandistice statului român, este limpede că minoritarii nu au fost supuși discriminărilor. Redăm selectiv câteva cifre[31]:

LOCALITATEA	ÎMPROPRIETĂRIȚI		
	Români	Unguri	Alți
BERVENI	208	324	—
CIUMEȘTI	123	235	4
CĂMIN	—	—	120
Căpleni	22	309	1
URZICENI	97	267	70
Foieni	—	82	29

[28] *Ibidem.*
[29] *Ibidem.*,
[30] fond *Pref. Jud. S.M.*, dos. 88/1942, f. 72.
[31] *fond cit.*, dos. 88/1942; dos. 113/1942; fond 115/1942—1943; fond *Prim. or. Carei*, dos. 78/1922, f. 24, 145.

Modul în care s-a procedat la atribuirea loturilor argumentează suplimentar faptul că nu s-a intenționat aplicarea unor discriminări de natură etnică: mai întâi au fost împroprietăți îndreptățiții localnici, apoi pământul rămas a fost împărțit în loturi-tip pentru îndreptățiții din afara zonei. Chiar loturile de colonizare erau insuficiente ca suprafață în vederea asigurării unui nivel de trai decent coloniștilor.

În Carei pământul expropriat s-a repartizat pentru mai multe destinații: împroprietărirea îndreptățiților localnici (1 657 iug. 1 377 st.²); 459 iug. 396 st.² pentru instituții; 227 iug. 1 099 st.² pentru locuri de casă a 951 de localnici; 54 iug. 580 st.² pentru rezerva de pădure la Nyires; 223 iug. 326 st.² pentru pășunea comunală; 195 iug. 84 st.² pentru drumuri și neproductiv; 203 iug. 132 st.² pentru alte scopuri, iar pentru colonişti 1 313 iug. 680 st.² [32]. Din cei 1 080 de împroprietăți din Carei 583 au fost plugari.[33] Ca urmare a reformei în orașul Carei a crescut numărul proprietarilor agricoli. Peste 50 de iugăre posedau 15 proprietari (2 români, 4 unguri, 3 germani, 6 evrei); 156 erau proprietarii suprafețelor între 10 și 50 iug. (29 români, 47 unguri, 75 șvabi, 5 alți); 2 705 erau proprietarii suprafețelor între 1 și 10 iug. (1 147 români, 757 șvabi, 714 unguri, 52 evrei și 35 alte naționalități.[34] În restul localităților zonei, după aplicarea reformei agrare situația se prezenta astfel[35]:

LOCALITATEA	până la 12 iug.	între 13 și 24	între 25 și 100	între 101 și 600	peste 600
BEREA	109	12	5	—	—
BERVENI	778	47	25	—	—
CĂMIN	158	26	45	—	—
CĂPLENI	62	95	17	1	—
CIUMEȘTI	434	65	19	—	—
DOMĂNEȘTI	820	46	2	12	—
FOIENI	125	295	40	—	—
GHENCI	185	44	78	7	—
HOREA	—	87	—	—	—
IANCULEȘTI	99	—	—	—	—
LUCĂCENI	210	—	—	—	—
MARNA	40	—	—	—	—
MOFTINUL MARE	499	48	50	—	—
MOFTINUL MIC	543	57	1	1	—
PETREȘTI	219	91	6	—	—
RESIGHEA	296	23	1	—	—
SANISLĂU	565	156	52	2	—
SĂNMICLĂUȘ	90	26	21	—	—
TIREAM	538	83	13	—	—
URZICENI	200	120	40	—	—
VEZENDIU	187	151	15	—	—
Total	6 157	1 472	430	23	—

[32] fond *Prim. or. Carei*, dos. 63/1926—1928, f. 54—55.

[33] *fond cit.*, dos. 78/1922.

[34] *fond cit.*, dos. 45/1933—1934, f. 3.

[35] I German *op. cit.*, p. 206.

Reforma agrară a redus deci marea proprietate moșierească, lichidând întinsele latifundii, în zonă nemaiexistând moșii de peste 600 de iugăre. Implicit s-a redus considerabil ponderea raporturilor semifeudale legate de marea proprietate.

Proprietarii de suprafețe între 101 și 600 iug. erau practic concentrați în comunele Domănești și Ghenci.

Mica proprietate a crescut, în special crescând numărul țăranilor cu proprietăți de până la 5 ha. S-a mărit suprafața pășunii comunale, creându-se astfel condițlii mai bune pentru creșterea animalelor de către micii proprietari.

S-a mărit intravilanul orașului Carei cu 951 locuri de casă, ajungând la 546,56 ha. A crescut lungimea străzilor orașului de la 35 km la 52,218 km.[36]

S-a produs o anumită îmbunătățire a nivelului de trai al locuitorilor și, implicit, o impulsionare a dezvoltării economice a zonei în funcție de lărgirea pieții. A crescut schimbul de mărfuri, s-au diversificat sortimentele oferite spre vânzare, a sporit numărul comercianților și cel al prăvăliilor.[37] Emigrările românești din zonă au încetat. A dispărut sistemul calcatoral rotativ trienal, fiind utilizat sistemul liber.

Reforma agrară a avut câteva neajunsuri ca: desfășurarea anevoioasă, întârzierea punerii în posesie, continuarea plății de către îndreptățiți a arendei forțate; a scăzut alarmant nivelul producției micilor proprietăți și va fi nevoie de mulți ani de sacrificii din partea proprietarilor pentru redresarea producției la nivelul de dinaintea reformei.

Cu toate că la aplicarea reformei s-a procedat corect, au fost câteva cazuri de neîmproprietăriți ca urmare a două categorii de situații ce nu pot fi imputate statului român: ori erau plecați prin țară și nu mai știa nimeni de ei, ori nu aveau încredere în trăinicia reformei și a stăpânirii românești și au refuzat primirea loturilor. Nu ne-am propus însă să inventariem toate neajunsurile și aspectele negative ale reformei.

În ciuda acestora, reforma agrară din 1921 a avut un caracter progresist stimulator pentru dezvoltarea relațiilor capitaliste, a prevenit izbucnirea unor mișcări sociale de amploare ce puteau destabiliza țara, a împiedicat bolșevizarea maselor țărănești, a făcut ca proprietatea asupra pământului să fie repartizată mai echitabil. Reforma agrară a creat condiții favorabile dezvoltării zonei Carei, însă dezvoltarea firească a zonei în cadrul statului român a fost stopată brutal de evenimentele din tragicul an 1940, când, în urma Dictatului de la Viena, partea de nord-vest a țării cuprinzând și zona Carei a fost cedată Ungariei hortyste.

[36] fond *Prim. or. Carei*, dos. 56/1924.
[37] *fond cit.*, dos. 81/1921.

SOME ASPECTS OF THE AGRARIAN REFORM FROM 1921 IN CAREI AREA

(Summary)

The author presents some aspects of the applying of the Romanian agrarian reform from 1921 in Carei area, relying on archive documents existing at State's Archives in Satu Mare.

The positive and negative general features of the reform from 1921 can be met in Carei area too, of course, with some local peculiarity: none of the great landowners was Romanian, the great landed property was more extended than in other areas and so on. The most important landowners were the Karolyi counts, the fourth family of landowners in Transylvania, member of this family being Ludovic Karolyi, the richest landowner from Satu Mare county. From the 32000 iug. expropriated in Carei area, more than 2/3 represented the land expropriated only from Karolyi family.

The expropriated lands took various destinations, the most important being that of the appropriation of the entitled, both local and outsiders of the area, according to the Romanian democratic legislation of agrarian reform. The outsiders were from the Satu Mare county or, in the worst case from other counties of Transylvania (ex. Turda, Cluj). The land was assigned to every entitled without any discrimination based on racial, ethnical or confessional reasons.

After the appropriation of some from the outsiders of the area, appeared the villages Horea, Ianculești, Lucăceni, Marna, Poprica (colonia Domanești).

The reform has had very important economic, social, demographic consequences which we could see in Carei area too. From these consequences the most important were the liquidation of the great landed property and the development of the small property of land.

The conditions of the development from all points of view were created and the area started to develop untill 1940.

EMINESCU ÎN LITERATURA DE LIMBĂ MAGHIARĂ

BURA LÁSZLÓ

Cel mai strălucit fenomen al literaturii române, Mihai Eminescu este totodată unul dintre cei mai mari poeți ai lumii. Nu e de mirare, dacă poeziile lui și-au găsit întotdeauna drumul spre inimile cititorilor maghiari.

Istoricii literari și criticii îl numesc și poetul tinereții. Poate fi oare de mirare, dacă și tineretul maghiar se interesează tot mai mult de poezia lui Eminescu?

Mulți cititori maghiari au citit operele lui, fapt căruia i se poate atribui și apariția multor traduceri din opera sa.

Istoria literaturii maghiare și-a simțit datoria ca să ia în seamă poeziile lui Eminescu traduse în limba maghiară, și să le prelucreze din punct de vedere bibliografic. Dintre aceste bibliografii amintim doar cele mai importante, și anume bibligrafia lui Réthy Andor, apărută în revista Igaz szó nr. 5 din anul 1964 (p. 850—872); completată pe parcurs și cuprinsă sub titlul Eminescu în limba maghiară, în volumul de traduceri intitulat *Eminescu költeményei* (Poeziile lui M. Eminescu), publicat de Editura Literară în 1966 (p. 663—691). A doua bibliografie este cea întocmită de Domokos Sámuel, apărută în renumita sa operă, *Bibliografia maghiară a literaturii române*, editată de Editura Kriterion. Cartea lui Domokos prelucrează bibliografia maghiară a literaturii române de la 1831 până în anul 1970.

Dintre 1 700 de pagini ale acestei opere paginile bibliografice referitoare la Eminescu sunt în număr de 87. / vol. I. 438—478, (de la 1831 pînă în 1960), vol. II. 437—484 (de la 1961 până la 1970). Această cantitate uriașă de traduceri este o dovadă a prieteniei dintre cele două popoare.

Nu avem intenția de a lua în seamă în întregime cantitatea imensă a traducerilor apărute, amintim doar datele lor cele mai importante. Până în 1970 au apărut 15 volume independente, 52 de antologii cuprinzând poeziile lui Eminescu. În 63 de reviste și 46 de ziare au fost publicate în limba maghiară 264 de poezii ale lui Eminescu.

Au apărut peste 300 de studii, articole și note în volume referitoare la opera lui Mihai Eminescu, totodată 16 analize literare ale operei eminesciene. Între acestea se înșiră din județul nostru două publicații dintre cele două războaie mondiale, revista pentru copii intitulată *Cimbora* (Camarad), redactată de scriitorul Benedek Elek și ziarul *Haladás* (Progres) din Carei, iar în prezent cotidianul *Szatmári Hirlap*.

Traducerea operei eminesciene este continuă în zilele noastre, totuşi considerăm necesar periodizarea acestui proces în două etape, limita lor fiind data eliberării ţării noastre.

Traducerile din opera lui Eminescu, după rezultatele cercetărilor din ultimii ani (vezi descoperirile lui Teofil Pugnariu publicate sub titlul Prima traducere maghiară din Eminescu, Korunk, 1964. 10: 456—8), n-au apărut după moartea poetului, cum se ştia până acum, ci încă în timpul vieţii lui. Prima tălmăcire a publicat-o Sándor József, Atât de fragedă *(Cseresznyefa fehér virága)* în numărul din 25 decembrie 1885 al gazetei clujene Kolozsvári Közlöny, apoi Laurenţiu Bran, sub pseudonimul Szamosújvári, a publicat cinci traduceri în gazeta Szilágy-Somlyó, în anul 1899, în ordinea următoare: De ce nu-mi vii *(Miért nem jössz?)*, Melancolie *(Melancholia)*, Departe sunt de tine *(Távol tőled)*, Despărţirea *(Elválás)* şi Povestea teiului *(Bűvös vadász)*.

Cu toate că meritul primei traduceri de Eminescu îi revine lui Sándor József, cele mai multe traduceri se datoresc lui Laurenţiu Bran, care le-a publicat mai târziu şi în volum. La aprecierea traducerilor trebuie să avem în vedere că lăudabila lui intenţie de a populariza pe Eminescu în limba maghiară nu a fost susţinută de talentul poetic necesar sarcinii pe care a luat asupră-şi. Totuşi traducerile lui Bran ating media nivelului primelor traduceri din limba română, atât în privinţa fidelităţii textului cât şi în cea a formei poetice.

În mare măsură acelaşi lucru îl putem spune şi despre următorii traducători din opera lui Eminescu: despre Dux Armin, Mihai Pervu şi despre traducătorul cel mai activ, Szőcs Géza. Tot din pana acestor traducători au ieşit şi primele articole şi studii în limba maghiară despre Eminescu. Cu mult mai bogată şi mai documentată este teza de doctorat a lui Elie Cristea publicată în 1895.

Primele traduceri şi articole scrise despre Eminescu în limba maghiară sunt o dovadă că admiratorii lui entuziaşti s-au străduit să dea o traducere demnă de original, descoperind publicului maghiar măreţia lui poetică.

Fără îndoială, aceste traduceri de început au contribuit la cunoaşterea mai profundă a poeziei lui Eminescu de către cititorii maghiari după primul război mondial. Şi cât de mare a fost interesul faţă de poet ne-a arătat observaţia lui Szőcs Géza că, după publicarea studiilor sale, cititorii l-au rugat prin scrisori să le facă cunoscute mai pe larg poeziile celui mai mare poet român.

Dintre traducătorii lui Eminescu din primii 50 de ani de după moartea lui traducerile cele mai reuşite, cele mai artistice se datoresc poetului sătmărean Dsida Jenő, şi a poetei Berde Maria din Târgu-Mureş. Dsida Jenő le-a publicat poeziile traduse de el în volumul său *Angyalok citeráján* (Pe ţitera ingerilor), în anul 1933.

Traducerea artistică a operei lui Eminescu s-a putut dezvolta remarcabil în anii de după eliberare. Aceasta era perioada de când opera poetului a fost interpretată mai complet, când, datorită cercetărilor de istorie literară ale lui G. Călinescu şi ale academicianului Perpessicius, datorită constatărilor publicate de Tudor Vianu şi de Silvian Iosifescu cititorii de azi primesc un portret complet şi adevărat al poetului.

Până în perioada amintită proza lui Eminescu a fost umbrită adânc de opera sa lirică. Soarta prozei lui era a copilului vitreg.

Se începe totodată prelucrarea operei eminesciene rămasă în manuscris, manuscrise de aproape de 15 000 de pagini.

În aceste împrejurări apare în 1950 volumul de poezii, traducerea poeziilor alese, cu intenţia de a da un portret comprehensiv despre poezia eminesciană. Totodată volumul selecţionat apărut în 1955 publică poezii din opera postumă a poetului. Scrisorile în întregime apar prima dată în acest volum.

Poezia eminesciană deja cunoscută a devenit tot mai modernă, şi s-a perfecţionat din punct de vedere artistic, prin apariţia continuă a variantelor noi.

Retraducerea operei lui Eminescu este motivată pe de o parte de perimarea variantelor vechi, pe de altă parte de datina veche şi rodnică a literaturii noastre de traduceri potrivit căreia poeţii noştri se iau la întrecere ca să formeze corespondentul maghiar cel mai fidel şi cel mai autentic al operei celui mai mare poet român.

În rândul celor mai prestigioase ediţii trebuie amintite culegerile *Költemények* (Poezii), Bucureşti, 1966, şi *Eminescu válogatott művei* (Opere alese ale lui Eminescu), Budapesta, 1967, prilejuite de anul jubilar Eminescu. Prima a dat o bogată culegere din poeziile poetului, colaboratorii volumului fiind traducători Franyó Zoltán, Bajor Andor, Deák Tamás, Jánosházi György, Kányádi Sándor, Lórinczi László, Majtényi Erik, Székely János, Szemlér Ferenc, Veress Zoltán, şi alţii. Volumul apărut la Budapesta pe lângă numeroasele poezii, publică şi o bună parte din creaţia în proză a lui Eminescu printre care şi fragmentul de roman *Szárnyaszegett géniusz* (Geniu pustiu). Ambele culegeri publică mai multe poezii în traduceri mai recente. În volumul din Budapesta se pot citi ample însemnări ale lui Gáldi László cu privire la arta poetică a lui Eminescu şi la valoarea artistică a tălmăcirilor.

Antologia, la un nivel similar cu creaţia originală, reprezintă un moment demn de opera celui mai mare creator al poeziei româneşti.

Potrivit unui principiu al literaturii noastre de traduceri operele unui poet trebuie să fie traduse de un singur traducător, pentru că traducerile colective nu pot fi unitare din punctul de vedere al vocii şi al limbii poetice. Din acest motiv se consideră importantă activitatea de traducător a poetului Franyó Zoltán. Traducerile maghiare din Eminescu au fost sensibil îmbogăţite de ediţia bilingvă 1961 (varianta maghiară îi aparţine lui Franyó Zoltán), apoi de volumele *Esticsillag* (1964) (Luceafărul) şi *Legszebb versek* (1969) (Poezii cele mai frumoase), tot în traducerea lui Franyó Zoltán a cărui performanţă, chiar dacă ar fi privită numai cantitativ, este excepţională.

În perioada postbelică renumitul istorician literar transilvănean, Kakassy Endre s-a ocupat cel mai mult cu cercetarea operei eminesciene. În volumul *A fiatal Eminescu* (Tânărul Eminescu) (Bucureşti, 1950) prelucrează monografic viaţa poetului până la mutarea lui în Bucureşti. Meritul volumului constă şi în publicarea unor date mai noi, necunoscute până atunci în literatura de specialitate.

Volumul *Eminescu élete és költészete* (Viaţa şi poezia lui Eminescu) (Bucureşti, 1962) trece în revistă întreaga viaţă şi activitate literară a poetului.

Pe lângă traducătorii din patria noastră şi cei din R.P.U. s-au străduit să tălmăcească opera lui Eminescu. Din an în an tot mai mulţi publică traduceri din Eminescu. Menţionăm volumul de „Poezii alese" publicat de Jékely Zoltán (*Emineecu válogatott versei, 1947*) şi trei antologii, ale căror autori sunt Képes Géza, Kálnoky László şi Jékely Zoltán.

Renumitul lingvist din R.P.U., Gáldi László a contribuit la popularizarea operei lui Eminescu şi prin studii şi analize publicate în limba franceză. (*Les variétés expressives de l'hendécasylabe dans la poésie de Michel Eminescu.* Acta Lingvistica, 1962. 1—2: 137—165., *Cointribution a l'étude de la syntaxe poétique de Michel Eminescu.* Acta Lingvistica, 1965. 1—2: 117—133.). Tot el a alcătuit dicţionarul poetic al limbii poetice a lui Eminescu.

Totalizând cele afirmate despre operele amintite mai înainte, considerăm, că aceste ediţii ale lui Eminescu constituie o înaltă sinteză a literaturii de traducere mai veche şi mai nouă din opera marelui poet.

Reiese deja şi din cele expuse până în prezent că dispunem de mai multe traduceri din cele mai bune creaţii ale poetului. Ar fi suficient să amintim cele trei traduceri aflate la perfecţiunea traducerii artistice ale Luceafărului, făcute de Áprily Lajos, Berde Mária şi Franyó Zoltán. Dar — numai din curiozitate — să amintim că avem 20 de variante traduse ale poeziei. De ce nu-mi vii, cunoaştem optsprezece de traduceri ale poeziei La steaua, şaişpe ale poeziei Somnoroase păsărele, cincisprezece ale poeziei Şi dacă, etc.

Pe baza acestora — şi câte producţii artistice s-ar mai putea aminti — credem, că în literatura maghiară de traducere artistică cele mai numeroase variante şi cele mai izbutite tălmăciri sunt din opera lui Eminescu. Cel mai mare poet român a găsit în lucrările poeţilor maghiari tălmăciri demne de rangul şi arta sa poetică.

Cercetarea creaţiei eminesciene nu s-a terminat, apariţia continuă a datelor noi dovedesc interesul continuu şi sincer, motiv pentru care nu s-a încetat nici traducerea nici retraducerea operei eminesciene.

Cele expuse în lucrarea prezentă oglindesc interesul stârnit în rândul publicului maghiar de creaţia artistică a marelui poet român.

EMINESCU IN HUNGARISCHE LITERATUR

(Zusammenfassung)

Der Beitrag beschreibt die ungarische Übersitzungen aus dem Werke Eminescu von Aufgang bis zur Gegenwart, Die Quellen sind die bibliographische Arbeiten von Andor Réthy: Emiscu költeményei (Gedichte von Eminescu; 1964) und Sámuel Domokos A román irodalom magyar bibliográfiája (Ungarische Bibliographie die rumänischen Literatur).

Dieser Durchblick ist ein erseits quantitativ, aber zeigt auch daraufhin, wie die Ubersitzungen von Eminescus Gedichten immer künstlerischer genorchen sind und Ubersetzungen Anstoßgaben.

TEREH GÉZA
(1889—1969)

BURA LÁSZLÓ

Viața și activitatea profesorului Tereh Géza sunt mult mai bogate, decât le cunosc oamenii orașului.

S-a născut în Satu-Mare într-o familie de rotar. Studiile elementare și secundare le-a făcut la liceul reformat din Satu Mare, după care s-a înscris la Universitatea din Cluj, unde a terminat facultatea de matematică-fizică și chimie. Având în vedere rezultatele excelente obținute în cursul studiilor, obține o bursă și timp de un an își adâncește studiile sale în Germania, în Elveția și în Italia.

Între timp mama sa, văduvă, era grav bolnavă; i s-a amputat un picior. Este obligat să asigure educația celor trei frați mai mici și, refuzând invitația universității din Cluj, precum și a celei din Göttingen, se reîntoarce acasă în orașul natal. Aici își desfășoară activitatea de profesor timp de peste 44 de ani, întreruptă numai temporar de cele două războaie mondiale.

Din anul 1912 devine profesor de matematică la Școala Superioară de Comerț din Satu Mare. Pentru a face față la cerințele acestui liceu de specialitate își continuă studiile de specialitate și obține a doua diplomă, cea a Academiei Comerciale.

În 1914 este dus pe front, unde cade prizonier. Se reântoarce numai în 1918. Este numit director al școlii comerciale, funcție deținută până la sfârșitul anului 1919, după care lucrează ca profesor.

Activitatea sa la catedră a fost întreruptă între anii 1940—1946, fiind numit adjunctul inspectorului general al circumscripției de învățământ. În această calitate timp de 4 ani cutreieră cele patru județe aparținătoare, vizitând majoritatea școlilor. Procesele verbale de inspecție redactate de el ne dovedesc, că a avut cunoștințe profunde de specialitate precum și metodice; cunoștea nu numai metodica matematicii, ci și a celorlalte obiecte. Între 1944—1946 lucrează la inspectoratul școlar din județul Pest, unde organizează gimnaziile muncitorești. În același an se reîntoarcere în Satu Mare, continuând munca la catedră încă timp de 10 ani.

Aceste date biografice sunt doar un cadru în care putem cuprinde activitatea sa rodnică.

Pentru a asigura școlile comerciale cu manuale corespunzătoare a alcătuit câteva manuale școlare în limba română (împreună cu V. Suciu din Arad). Aceste sunt: *Teoria asigurărilor* (1962), *Aritmetică comercială* (1928), *Algebra financiară* (1938) *Algebra practică* (1938).

În 1936, împreună cu Alexandru Pop, profesor de matematică la Liceul Mihai Eminescu, înființează revista de matematici elementare a elevilor Liceului Mihai Eminescu din Satu Mare, intitulată „Micul matematician". El este redactor din partea școlii comerciale.

Între cele două războaie mondiale a avut și o activitate culturală foarte bogată. Conduce secția de literatură și de artă a cenaclului literar „Kölcsey", unde ține o serie de expuneri și conferințe (despre Ady, despre tendințele literare progresiste).

Tereh Géza a manifestat o dragoste adâncă față de literatură și față de arte. Aceasta s-a manifestat în primul rând în publicistica sa. A fost colaboratorul cotidianului *Szamos* a colaborat și la revista *Revii*. Articolele sale se ocupau mai mult cu problemele picturii: aprecia operele și expozițiile pictorilor renumiți, ca Thorma János, Wichmann Valter, Erdös Imre Pál, Popp Aurel, Pirk János, Róna Béla, Sharkirov Sándor, Perlott Csaba-Vilmos, Mohi Sándor, Ziffer Sándor, K. Csikós Antónia, Mund Hugó, Kemetty János, Thormáné Kiss Margit, Sarkady Sándor, Zolnay Géza, Shakirova Boldizsár.

Preocupările sale artistice sunt dovedite și de corespondența cu scriitorii de seamă ai vremii, ca Berde Mária, Tabéry Géza, Ziffer Sándor, Mohi Sándor, Thorma János precum și cu membrii Societății Literare „Szigligeti" din Oradea. Aceste scrisori conțin multe date interesante referitoare la viața literară și artistică din epoca respectivă.

Tereh Géza a mai scris și articole de interes social; acestea însă au rămas nepublicate, cele mai interesante s-au și pierdut în împrejurările celui de al doilea război mondial. N-au fost publicate pentru că nu erau oportune. Autorul însuși spunea că nu a sosit timpul lor. Într-o serie de articole — publicate în 1920 — critica politica colonialistă a imperialiștilor, apoi a scris despre „primăvara celor asupriți", după care a fost denunțat de directorul școlii comerciale „pentru tulburarea păcii orânduirii sociale", fapt urmat de sancțiune (reținerea salariului pe 4 luni). Totodată a fost sfătuit să nu mai scrie.

Trecând în revistă moștenirea literară a lui Tereh Géza, aflăm, că a fost și un traducător literar. A tradus zeci și zeci de poezii din limba germană, din franceză, din engleză. (După cum aflăm, primele două limbi le-a cunoscut foarte bine, iar în engleză citea curent).

Era și poet. Volumul *Közelebb hozzád (Mai aproape de tine)* a fost editat în Oradea. Poeziile sale cele mai frumoase pregătite pentru a fi publicate într-un volum s-au pierdut în timpul celui de al doilea război mondial. Suntem convinși, că în moștenirea sa literară am găsi multe și bune imagini și idei integrante ale tradiției noastre progresiste.

O altă latură a activității lui era activitatea sportivă. A fost membru activ al Societății Sportive din Satu Mare, fiind scrimer și totodată și antrenor de scrimă. A luat parte la multe concursuri naționale și internaționale, a obținut peste douzeci de diplome și premii. Printre lucrările rămase se numără și manuscrisul *„Istoricul scrimei din Satu Mare"*.

Este foarte regretabil că acest om priceput și-a încetat activitatea de publicist și de critic de artă, reluând-o numai cu doi ani înaintea decesului (în *Előre* a scris despre viața sportivă din Satu Mare, și în revista *Korunk* (1967) *Despre artele moderne în mod obiectiv (Modern művészetekről tárgyilagosan.*

Redactorii revistei *Korunk* au recunoscut imediat valoarea și capacitatea lui. Au pus întrebarea: Cine e acest om și de ce nu scrie? El s-a hotărât să valorifice știința și experiența sa. Realizarea intenției însă a fost oprită de un atac cardiac.

TEREH GÉZA

(Zusammenfassung)

Géza Tereh lehrte 45 Jahre lang in Sathmar. Ausgezeichneter Pädagog. Er schieb auch wissenschaftliche Arbeiten. In der Zwischenkriegszeit schrieber Mathematik Lehrbücher für Handelsschulen. Er war Redaktor von Schülerzeitung Micul matematician (Kleines Mathematiker). Erschienen auch seine kritische Schriften über die Mitgliecher der Neustädter Malerschule. 1931 erschien ein Gedichtsban von ihm. In seinem Hinterlaß finden mir Übersetzungen aus dem deutschen, englischen, russischen Literatur.

ETNOGRAFIE

OBICEIURI DE PRIMĂVARĂ ŞI DE VARĂ DIN ŢARA OAŞULUI

LUCIAN CUCUIET

Formate şi reliefate în cadrul de geneză şi de evoluţie a culturii populare, reflectând însuşi fondul comun de viaţă materială şi spirituală a poporului român, vitalitatea şi iscusinţa creatoare, mărturiile şi tradiţiile etnografice oşeneşti au căpătat atributul şi puterea unor elemente şi forme specifice. În decursul timpului, în tezaurul etnografic al Oaşului s-au pus în evidenţă, între altele, locuinţa tradiţională, ocupaţiile (albinăritul, creşterea animalelor, păstoritul, agricultura, pomicultura, munca la pădure), meşteşugurile şi instalaţiile tehnice, portul popular, obiceiurile şi manifestările folclorice.

Înfăţişându-se într-o formă adaptată, obiceiurile populare dau posibilitatea determinării varietăţii unitare a tradiţiilor unui popor[1]. În acest context global de afirmare a tradiţiilor, civilizaţia ţărănească a presupus o îmbinare armonioasă între faptele creatoare ale sufletului individual şi aspiraţiile unei vieţi sociale[2].

Obiceiurile ca acte de comunicare şi mediere au un caracter complex. Includ modul de comportare a oamenilor, texte în versuri sau proză, muzică, gesturi, dansuri. Cuprinderea şi caracterizarea unor variante locale ale obiceiurilor calendaristice din Ţara Oaşului, cu înrudiri şi deosebiri de manifestare în cultura şi civilizaţia populară tradiţională românească, pot fi prezentate şi înşirate în structura: obiceiuri de primăvară şi vară, obiceiuri de toamnă, obiceiul colindatului şi obiceiul de Anul Nou care fac parte din obiceiurile de iarnă.

Sărbătorile de primăvară şi de vară constituie „prilejuri de manifestare colectivă a bucuriei de a trăi, de întâmpinare a naturii ce învie, unele dintre acestea fiind legate de o dată fixă, altele de sărbătorile religioase"[3].

Sfârşitul câşlegilor înseamnă „lăsata secului" care marchează începutul pregătirii muncilor agricole. Cu acest prilej, se făcea „jocul de lăare", la care participau numai tineri. Locul era ales, în special, la o casă ce nu a fost terminată[4]. Nu se cunoaşte aprinderea focurilor în această zi.

---

[1] Alexandru Popescu, *Obiceiuri populare — componente de bază ale identăţii istorice româneşti. Contribuţii la cunoaşterea procesului de formare a conştiinţei de neam şi naţională*, în Biharia, VI, Oradea, 1978, p. 241.

[2] Gheorghe Focşa, *Aspecte spirituale ale civilizaţiei ţărăneşti*, în Ramuri, Craiova, 1944, p. 19.

[3] Ion Vlăduţiu, *Etnografia românească*, Bucureşti, 1973, p. 422.

[4] Boineşti, inf. Pop Ioan, 74 ani.

După ce pământul a fost arat, la semănat omul trebuia să fie cu capul gol și să nu fie atins de femeie ca să nu se facă tăciune în grâu[5]. Inițial se proceda rugându-se și făcându-se o cruce cu semințele pe care le arunca. În aceste gesturi se găsesc sensuri ale unei explicații religioase.

Sărbătoarea de Sângiorz — 23 aprilie — este înfățișată de ramurile de mesteacăn care se pun la porți, în casă, în grădină și pe morminte. Această zi semnifica reântoarcerea primăverii.

I. Mușlea a consemnat „udatul în ziua de Sângiorz" — la Bixad, „când fetele se scăldau ca și la Anul Nou, în râu ca să fie întâi peste an și ușoare.

Unde-i apa curgătoare
Se scaldă fata-n picioare"[6].

În ziua de 23 aprilie, se hotărea ieșirea vitelor la pășunat. Cu acest prilej, se stabilea și taxa de pășunat care trebuia plătită până în 29 iunie. Dacă nu se plătea până la această dată, proprietarul era amendat cu taxă de gloabă primită de către gornici[7]. În același timp, alegându-se păcurarii, se puneau temeiurile sâmbrei. În ziua de Sângiorz era cunoscut obiceiul „slobozitul oilor de ampror" (pășunatul oilor în această zi oriunde în hotar)[8]. În noaptea de Sângiorz „oile erau duse departe, pe un deal, ca să nu să audă din acel loc cântând cocoșul. Se spunea că vin strigoi și iau laptele de la oi"[9]. Ion Mușlea și Vasile Netea amintesc aprinderea și păstrarea focului viu care are drept scop să mențină mana oilor[10].

În zona etnografică Oaș s-au păstrat regulile de formare a sâmbrei și normele de distribuire a coprodusului în raport cu productivitatea fiecărui sâmbraș, constatată cu obiectivitate în ziua „măsuratului la cupă"[11].

Cu prilejul duminicii Floriilor se așează mâțișoare în fereastră și în interiorul casei după farfurii. Când un animal era bolnav se obișnuia să se pună 5—6 mâțișori în mâncare pentru a se însănătoși[12]. În joia mare dimineața se practică încă obiceiul numit „jertfă", de a se face un foc mare în grădină. Scopul său este unul practic, purificator pentru casă. Tot în această zi, copiii au mers „în piez" (ajun) prin case ca să primească ouă, coci etc[13].

În dimineața zilei de Paște, mai de mult într-o față de masă înlocuită cu timpul de coșuri, se aduc diferite bucate la biserică. Un fapt specific în satele din Țara Oașului îl reprezintă „fuga cu paștele", după

---

[5] Racșa, inf. Boje Vasile, 65 ani.

[6] Ion Mușlea, *Cercetări folclorice în Țara Oașului*, în Anuarul Arhivei de folclor, I. Cluj, 1932, p. 146, și Târșolț, inf. Bocrâci Vasile, 76 ani.

[7] Lucian Cucuiet, *Vechi obiceiuri juridice în Țara Oașului*, în Acta Musei Porolissensis, X, Zalău, 1986, p. 674.

[8] Târșolț, inf. Cardoș Maria, 65 ani.

[9] Ion Mușlea, *op. cit.*, p. 146.

[10] Vasile Netea, *Țara Oașului*, București, 1940, p. 30—31.

[11] Ioniță G. Andron, *La o sâmbră a oilor în Racșa*, în Studii și Comunicări Satu Mare, VII—VIII, Satu Mare, 1986—1987, p. 367 și Victor Dragoș, Simbra în „Cronica sătmăreană", 16 mai 1982, p. 3.

[12] Vama, inf. Haiduc Gheorghe, 61 ani.

[13] Moișeni, inf. Finta Petre, 78 ani.

ce aceste bucate erau sfințite. Dacă cineva nu era întrecut, va avea spor la muncă. Această atitudine, întemeiată de concepția populară, este consemnată și de Vasile Netea care citându-l pe Ion Mușlea, arată credința în căpcăuni, nevoia oamenilor să scape de duhurile rele, de diferite nenorociri, chiar și de moarte[14]. În dimineața de Paște se spală în apă unde și acum se pune un ou roșu și un ban, cu credința că omul va fi mai frumos și mai bogat[15]. La această sărbătoare se face amintirea morților. În prima și a doua zi, finii mergeau la nași ducîndu-le un ol și un colac legat cu ștergar. Această vizită anuală înseamnă o dovadă de respect și de cinste față de nași. După numărul olurilor așezate pe grinda casei se putea cunoaște numărul finilor. Nu era obiceiul udătorului în a doua zi de paște.

La Ispas se făcea pomenirea eroilor, plantându-se diferiți pomi la biserică, în centrul satului, la școală[16].

Pentru ziua de Rusalii, casa era împodobită cu ramuri de tei. În această zi, având loc ieșirea la țarină înainte de seceriș, trei-patru fete fugeau la holdă și împleteau cununi de spice pe care le puneau pe prapuri[17]. Cu acest prilej, se folosea apa sfințită luată de către preot, stropindu-se cu busuioc, atât oamenii, cât și peste câmpuri. În acest ceremonial[18] apărea și o troiță din ceară, care se ținea aprinsă.

La claca secerișului, femeile făceau snopi și se horea:

„Mălaiu-i gata de săpat
Ne apucăm de secerat
Secerăm toți împreună
Să avem roadă bună
Că și roada se sporește
După omul ce muncește".

„Seceratu-i secerat
Dar îi rău când n-ai bărbat
Că-i de strâns și de legat
Că bărbatu te ajută
Și-s dă gură, te sărută
Cât ar fi munca de multă".

„Când am găta seceratul
Om lua holda de-a latul
Cu vinul și cu pălincă
Parcă n-am lucra nimică"[19].

„Măi mândruț de nu ți-s dragă
Fă-mă grâu de primăvară

[14] Vasile Netea, *op. cit.*, p. 31.
[15] Racșa, inf. Sabo Vasile, 82 ani.
[16] Bixad, inf. Motica Dumitru, 79 ani.
[17] Racșa, inf. Boje Vasile.
[18] *Ibidem.*
[19] Prilog, inf. Fabian Maria, 70 ani și inf. Borhidan Maria, 28 ani.

Du-mă și mă vinde în țară
Că m-a lua fie cine
Că-s mai mândră ca și tine,
Că io-s grâu de primăvară
Și nu pleavă de secară,
Că io-s grâu de cel ales
Și nu-s pleavă de ovăz"[20]

În ziua de Sânziene (24 iunie), fiecare familie împletea cununi de sânziene, care erau așezate pe casă, pe poiată în grădină și pe cruci în cimitir[21]. Cu acest prilej, la hora sânzienelor se cânta:

„Când e pe la Sânziene
Pune cucu capu-n pene
Și se duce nu te teme"[22].

„Sânziană, iarbă verde
Mândrulioru când mă vede
Toată mintea și-o pierde
Sânziană, struț de flori
Scoate-mă dintre feciori
Și mă du între neveste
Să văd lumea ce este
Este iarbă înflorită
Sau nevastă norocită"[23].

„Sânziană, sânziană
Dă-mi și mie o pomană
Măcar o floare înflorită
Să fiu și eu fericită"
„Sânziană, sânziană
Și tu ești o buruiană
Înflorești în iarbă verde
Și îi rău cine te pierde"[24]

La terminarea secerișului, în Racșa se făcea o cunună de spice ce era pusă pe capul unui fecior care rostea cântecul cununii[25] sau era atârnată de coasă[26].

„Cine aduce cununa
Lungește-i viața
Și cel ce o semănat grâu
Ține-l cât codru[27]

[20] Târșolț, inf. Râșcău Gheorghe, 68 ani.
[21] Târșolț, inf. Râșcău Ion, 67 ani și Prilog, inf. Fabian Maria.
[22] Târșolț, inf. Cardoș Maria.
[23] Prilog, inf. Fabian Maria.
[24] Prilog, inf. Borhidan Maria.
[25] Ion Mușlea, *op. cit.*, p. 149.
[26] Vama, inf. Haiduc Gheorghe.
[27] Ion Mușlea, *op. cit.*, p. 150.

Am gătat de secerat
Cu fetele dimpreună
Și le-am pus cunună bună
Si le-am pus-o peste cap
Că am gătat de secerat
Și le-am pus-o peste umăr
Să mâncăm pâinea împreună
Cu toții la masă bună[28].

Oamenii aruncau apă pe fecior, iar acesta stropea secerătoarele spunând:

„să trăiască secerătoarele
Să le ardă soarele“[29].

Cântecele de seceriș cunoscute în unele localități din zona Oaș, răspândite numai în Transilvania, reprezintă faza culminantă a ceremoniei care încheie o etapă a muncilor agricole, cununa de spice fiind menită să asigure prosperitatea recoltelor viitoare[30].

Aceste manifestări cu caracter social, însoțite de rituri de purificare, se caracterizează prin relevante trăsături agrare și pastorale, care sunt date de către legătura omului din comunitatea sătească tradițională cu fazele naturii și cu cele temporale pentru a se asigura bunăstarea, prosperitate și fertilitate în viața sa.

FRÜHLINGS- UND SOMMERVOLKSGEBRÄUCHE IN „ȚARA OAȘULUI“

(Zusammenfassung)

Die Frühlings — und Sommerfeste sind Gelegenheiten für eine kollektive Erscheinungsform, von denen einige genaues Datum haben, andere mit den kirchlichen Festen verbunden sind.

Sie sind Manifestationen mit sozialem Charakter. Diese sind auch mit Reinigungsriten verbunden und haben agrarischen und hirtlichen Charakter.

[28] Prilog, inf. Fabian Maria.
[29] I. Mușlea, *op. cit.*, p. 150.
[30] Ovidiu Bârlea, *Folclorul românesc*, I, București, 1981, p. 409.

CADRUL ETNOGRAFIC AL CULTULUI FUNERAR ÎN OAȘ

GHEORGHE HAIDUC

Țara Oașului, așezată în partea de nord-vest a țării, ocupă un loc distinct în aria lingvistică și etnografică unitară și conservatoare a zonei. Din sfera amplă a riturilor, cele funerare sunt mai conservatoare și se îmbină cu obiceiurile străvechi, păstrându-și până astăzi în compoziția lor concepții străvechi asupra interrelațiilor trup-suflet și legătura între decedați și omul viu. Moartea nu este acceptată cu ușurință de comunitatea sătească, mai ales când este vorba de dispariția unor oameni tineri, considerată ca o abatere de la ordinea firii și privită ca un accident. Respingerea morții se manifestă de la primele semne de avertizare a omului cu moartea. Simptomul patologic își găsește singur presupunerile sau avertizările ce se ivesc între ele și natura lucrurilor ce-l amenință. Așa sunt presupusele prevestiri făcute de păsări și animale, visele sau unele incidente ce se ivesc pe parcursul vieții omului. Una dintre păsările considerată ca prevestitoare a morții este cucuveaua, denumită în popor „pasărea morții". Această pasăre, care trăiește o viață nocturnă, se așază pe acoperișul casei și cântă pe un ton jalnic, neplăcut, provocând bătrânilor și, mai ales, celor suferinzi, griji și neliniște, considerând acele sunete de cântec un avertisment, o chemare a celui care o aude spre cele veșnice[1]. În multe cazuri, această pasăre este alungată de pe acoperișul casei, pentru a restabili liniștea nopții, dar și a sufletului, pentru toți ai casei.

După cum se observă, moartea rămâne în conștiința omului nu ca o consolare, pentru că „paradisul" de dincolo nu ispitește pe nimeni, iar pierderea unui individ rămâne o mare nenorocire pentru familie. Deci, orice concept despre moarte este înlăturat în mod categoric de către om. Pentru o mai mare siguranță, a omului la viață, în multe cazuri întreabă cucul: „Câți ani vor fi până voi muri"? Cucul este considerat o pasăre mai apropiată omului și sentimentelor lui. Când începe cucul să cânte, omul începe să-și numere anii. Este o mare satisfacție când cucul îi prevestește ani mulți omului. Dar nici în cazurile când cucul îi stabilește ani puțini, prin cântecul lui, omul nu disperă, deoarece întrebarea către cuc se repetă până când anii pe care-i prevestește îl satisfac pe cel în cauză. Deci, cucul, ca vestitor al primăverii și cântăreț al dragostei, a devenit simbol al vieții.

[1] Cucuveaua este o pasăre nefastă, care apare noaptea și cântă lucru rău — moartea. Această credință are o largă răspândire în întreg Ardealul.

Şi vrabia este considerat un mesager al morţii, atunci când bate cu ciocul în geam.

Omul găseşte şi în propria gospodărie prevestitori ai morţii. Găina, atunci când începe să cânte ca şi cocoşul, este tăiată, pentru a înlătura „plăzuirea" (prevestirea) morţii. Iar câinele este bun pe lângă casă atâta timp cât îşi face datoria de pază şi latră obişnuit; când însă îşi transformă lătratul şi urlă a pustiu, este ucis, deoarece prevesteşte moartea în familie şi „mărăsânul" (pericolul) trebuie înlăturat[2].

De rău augur este socotită şi apariţia şerpilor după Ziua Crucii (14 septembrie), dată după care „se ascund în pământ" (credinţă în Cămărzana, Certeze şi Turţ)[3].

În preziua sărbătorii „Naşterea Sf. Ioan Botezătorul" (24 iunie) — Sânzâienele — un membru din familie culege de pe câmp sânziene (Galium verum), din care, în dimineaţa de Sânzâiene se împletesc atâtea cununiţe câţi membri de familie sunt în casa respectivă şi se aruncă pe rând pe acoperiş, spunând: „Dă, Doamne viaţă lungă celui pe care-l numesc". Dacă prin aruncare rămân toate cununile pe casă, este o bucurie mare pentru întreaga familie şi evenimentul se sărbătoreşte în aceeaşi zi, în mod mai deosebit faţă de sărbătoarea obişnuită. În cazul când una din cununiţă cade jos la aruncare, este semn rău şi dă mari griji familiei[4].

Dacă în casă se crapă icoana sau oglinda, sau dacă cade jos de pe perete, este iarăşi un semn rău, destul de răspândit în credinţa populară.

Omul, fiinţă planetară, crede că, în raportul său strict individualizat cu macrouniversul, îşi are steaua sa. De aceea, şi credinţa că, atunci când cade o stea, moare şi un om.

Tot din cultul funebru face parte şi tălmăcirea viselor. Dacă cineva visează că i-a căzut un dinte, este semn rău şi-i va muri o rudenie apropiată; iar dacă i-a căzut o măsea, va muri cineva chiar din familie. Dacă visezi pe cineva cu multe pete de sânge pe corp sau pe faţă, va avea o moarte năprasnică.

Dacă visezi pe cineva că a căzut într-o groapă sau o fântână, este o „bicisnicie" (stare vrednică de plâns) de neînlăturat — moartea. Dacă în vis apare o femeie îmbrăcată în negru, prevesteşte moartea.

Au fost numeroase cazuri când prevestirile din vis s-au adeverit, găsindu-şi corespondentul în realitate, tălmăcirea viselor căpătând credibilitate în credinţa populară.

Semn rău este şi dărâmarea casei sau a cuptorului, care prevesteşte mare pericol pentru familie, într-o perspectivă mai îndelungată în timp[5].

Deşi există atâta teamă de moarte, ea totuşi nu poate fi înlăturată, şi moartea se prezintă alegoric, cu coasa ei, pe rând la fiecare casă şi-şi îndeplineşte programul prestabilit, luând câte pe unul dintre noi, în cele

---

[2] Informatori: Mărincaş Irina, 59 ani, Vama, nr. 415; Tudor Vasile, 40 ani, Gherţa-Mică, nr. 91 şi Sarca Vasile, 50 ani, Negreşti-Oaş, str. Turului.

[3] Lazăr Săineanu.

[4] Informatori: Robotin Gheorghe, 71 ani, str. G. Coşbuc, nr. 431 şi Mam Paulina, 60 ani, str. Mică, ambele din Vama.

[5] Informatori: Văd. Dorlea Maria, 64 ani, str. Hâroasa, nr. 394, Certeze, Coţan Maria, 74 ani, str. Bisericii, nr. 324, Gherţa-Mică şi Pop Gustina, 76 ani, Vama, str. G. Coşbuc, nr. 429.

mai multe cazuri după o boală lungă și în mari dureri. Dacă muribundul se chinuie prea mult, este obiceiul să fie așezat pe pământ „pe paie de grâu" (vezi Butură Valeriu „credința în legătura cu cult. grâului în Trans) „care simbolizează sfârșitul vieții". Unii muribunzi cer ca să li se pună la cap un sac cu pământ, pentru ca să moară mai ușor. Pământului i se atribuie, ca și în cazul nașterii, rolul unei mame universale a omului, care potolește durerile. Și dacă muribundul are oameni cu care nu s-a împăcat încă, aceia sunt chemați la patul lui și-i roagă ca să-l ierte, iar ca drept dovadă că l-au iertat, îi dau muribundului să bea apă din pumnii lor. Este foarte important ca împăcarea să se producă cu toată lumea, chiar și cu foștii dușmani, pentru că, altfel, se crede că va avea de suferit atât mortul, cât și cei ce rămân în viață.

La căpătâiul celui ce agonizează, se ține o lumânare aprinsă, sau, dacă-i posibil, se pune chiar în mâna muribundului, să nu pornească spre lumea de dincolo în întuneric, ci spre lumina adevărului veșnic de dincolo. Iar lumânarea se pune apoi cu mortul în sicriu.

După ce muribundul a trecut pragul agoniei sale, în virtutea tradiției, se deschid ușile și ferestrele, se întoarce sau se acoperă oglinda cu o pânză, ca să nu mai moară cineva din casă, se dau afară pisicile, pentru ca, trecând pe sub mort, să nu se facă strigoi, se acoperă vasele cu apă, cele goale se întorc și sita se acoperă cu o pânză groasă, ca mortul să nu mai vadă a veni înapoi[6].

Familia trece la pregătirile pentru înmormântare după datina creștinească, la care se consideră că asistă și sufletul mortului, care, timp de trei zile, stă la streașina casei, de unde vede și aude tot ce se vorbește și se întreprinde față de el și corpul lui neînsuflețit[7].

Dacă și sufletul mortului merge dincolo de moarte purificat prin mărturisire și împărtășanie, atunci și corpul trebuie să se purifice prin spălare, care se face de către 2—3 persoane de același sex, de către rudeniile cele mai apropiate ale familiei. În timpurile mai vechi, prelungite până prin 1950, în fiecare sat erau oameni anume care spălau morți. Pentru bărbați, făceau această muncă bărbați, iar pentru femei și tineret, această muncă era făcută de către femei. Spălătorii de morți erau considerați de către populația sătească niște demoni, față de care întreaga populație sătească purta o mare frică și se credea că aceștia au puterea de a vorbi și cu morții. Din această cauză, plata acestora era destul de mare și, pe lângă banii ce-i primeau, li se mai dădeau hainele mortului, lenjeria de pe pat și unele obiecte cu care mortul a avut mai dese contacte[8].

Apa folosită la spălarea mortului se aruncă la un colț de gard, pentru a nu călca nimeni în ea, că „amorțește" sau primește gălbenare. La Cămărzana, Turț și Vama se zice că cel ce va călca peste apa mortului, va muri.

---

[6] Informatori: Văd. Robotin Maria, 86 ani, str. Victoriei, nr. 67 și Pop Mărica, 64 ani, str. de jos, Gherța-Mică.

[7] Informatori: Rus Mihai, 78 ani, Gherța-Mică, nr. 178 și Sâlea Irina, 51 ani, str. Preventorului, nr. 848, Bixad.

[8] Informator: Mărincaș Irina, 59 ani, str. Principală, 415, Vama; Leușcă Ana, 66 ani, str. Dobi, nr. 136, Racșa.

Paiele şi, în multe cazuri chiar şi patul în care a murit cineva, sunt arse în grădină, pentru ca mortul să nu mai vină la acea casă.

Se mai obişnuieşte să se taie din părul mortului o şuviţă de păr, care este folosit în mai multe scopuri. Dacă membri familiei îi poartă frică mortului sau îl visează de mai multe ori, atunci sunt afumaţi cu păr din acea şuviţă; este folosit în diferite vrăjitorii împotriva soţului sau soţiei rămaşi văduvi, pentru a nu se mai recăsători; se pun câteva fire din şuviţă sub pragul casei, ca să nu meargă norocul de la casă.

După spălare, mortul este îmbrăcat în cele mai frumoase haine; în multe cazuri bărbatul este îmbrăcat în hainele cu care a fost mire, iar femeia în hainele cele mai îndrăgite de ea, pregătite din timp pentru înmormântare.

După îmbrăcare, mortul se pune pe o laviţă şi se aşază sub „meştergrindă", iar după ce se aduce „sălaşul" (sicriul), se aşază în el. Se mai pun cu el cârpa cu care a fost spălat, pieptenele, lumânarea mortului. o carte de rugăciune, un colac şi bani cu care să plătească vămile (după unii informatori, sunt şapte vămi, iar după alţii, douăsprezece).

Copiii nu sunt lăsaţi să privească mortul, deoarece pe cel mai drag dintre ei poate să-l ducă. Nu sunt lăsaţi nici să privească pe geam, de afară înăuntru, tot din aceleaşi motive; sau pot primi şi gălbenarea mortului[9]. Cât timp stă mortul în casă nu se mătură, numai după scoaterea acestuia din casă, ca să nu fie alungat norocul de la casă.

În prima seară după deces, la priveghi vin numai rudeniile apropiate şi vecinii; formula de salut care se foloseşte este: „Dumnezeu să-l ierte". În a doua seară se face parastasul, la care participă aproape toţi credincioţii care fac parte din aceeaşi comuniune religioasă, în frunte cu preotul local. Durata parastasului ţine aproximativ două ore, după care cei prezenţi sunt cinstiţi cu un pahar de băutură, cozonaci şi coci (gogoşi). Rămân apoi la priveghi numai rudeniile apropiate, vecinii şi foştii prieteni ai decedatului. Până dimineaţă, aceştia spun întâmplări din viaţa mortului sau a altor persoane, vorbesc despre strigoi şi stafii, iar spre ziuă joacă cărţi, obicei păstrat de la popoarele germanice.

În multe familii din zonă, se menţine crezul că, în noaptea de priveghi, mortul poate să aibă vreo dorinţă; de aceea, nu trebuie lăsat nici o clipă singur, ca cei prezenţi să-i poată asculta dorinţele.

Mai ales în timpul parastasului, mortul este bocit de către partea feminină din familie.

În timpul celor trei zile, în care cel dispărut se găseşte încă în casă, se fac intense pregătiri, toate urmărind un singur scop: o înmormântare cât mai aleasă, menită să arate sătenilor dragostea de care acesta s-a bucurat din partea alor săi, cinstirea şi omagiul pe care-l aduc memoriei sale. În tot acest timp, femeile casei îl şi bocesc[10].

În prima zi a decesului sunt anunţate 4—6 femei văduve, care să facă colacii pentru mort. Colacii sunt de 3 feluri: colaci mici, pentru co-

[9] Informator: Morar Gheorghe, 76 ani, str. G. Coşbuc, nr. 428, Vama şi Bocriş Ioan, 48 ani, Cămărzana, nr. 26.

[10] Informator: Pop Ioan, n. 1902, str. Băilor, Vama, şi Sas Gh., 58 ani, str. Principală, nr. 39, Certeze.

pii; colaci mijlocii, denumiți „pupăze", pentru oamenii săraci și văduve; colaci mari, pentru prapore și gropași.

În ziua înmormântării, se pregătește și mâncarea pentru pomană, care, în timpurile mai vechi, consta în ciorbă de fasole și fasole stoarsă, după care se dădea câte un colac mic pentru fiecare persoană, pentru dus acasă. Cu timpul însă, mai ales după război, se făcea zeamă acră, pe carne de oaie și boace (sarmale). În unele sate se mai păstrează acest obicei (Târșolț, Cămărzana, Turț), iar în prezent se face supă de carne, sarmale cu carne de oaie și cozonaci.

În ziua înmormântării, 4 gropași, care au fost anunțați la priveghi, se prezintă dimineața la casa mortului, la prânz, apoi se duc să sape groapa. În timpurile vechi, gropașii erau angajați de comuniunea sătească și primeau „bir" (plată în cereale). Dar acuma, groapa o fac unii oameni tineri, prieteni ai familiei mortului și care, după înmormântare primesc câte un colac.

Crucea pentru căpătâi trebuie să fie din lemn de stejar bătrân (inimos, cum spun bătrânii). Meșterul trebuia să fie un bun dulgher și sculptor. Asemenea meșteri au fost: Vereș Ioan „Crucerul" din Vama (1840—1918); Molnar Ioan bătrânul (1898—1968) din Racșa și Mureșan Ioan (n. în 1924) din Vama, care au știut ca să dăltuiască în lemn, în afară de inscripție, și diferite motive ornamentale, îndeosebi rozete, dar această tehnică de meșteșug este pe cale de dispariție.

În ziua înmormântării sunt aduși de la biserică patru prapori și o cruce, odată cu preotul și cantorul bisericesc. În unele sate, praporii sunt duși de către persoane de același sex cu mortul, dar la Vama numai de către femei.

Ceremonia religioasă începe în camera unde se găsește mortul, și continuă în curte, unde este scos și mortul. Cel mai dureros moment pentru familie este considerat scoaterea mortului din casă, când bocetele ajung la apogeu. Ușile se închid imediat și membri familiei însoțesc sicriul, iar cel care închide ușa nu face parte din familie, pentru a nu-l duce mortul. După scoaterea mortului, două dintre femeile care au pregătit colacii leagă la fiecare prapore câte un colac și o ștergare, apoi se leagă la cele patru fețnice câte un colac și o ștergare, precum și la crucea mortului, iar pe masă se pun colacii pentru paos.

La întregirea prohodului (ceremoniei religioase) contribuie și bocetul femeilor îndoliate. Pe la jumătatea ceremoniei, două dintre femeile care au copt colacii aduc două străiți pline cu colaci pentru copii, pe care le trec peste sălaș și le predau altor două femei, care îi distribuie copiilor și oamenilor în vârstă. În unele sate (Racșa, Gherța Mică, Călinești), cei care participă la înmormântare merg pe rând să-și ia colacul. În Certeze, Bixad, Cămărzana, odată cu trecerea colacilor peste mort se trec și oi sau miei, care sunt apoi dăruiți drept pomană unor copii orfani sau oameni săraci.

După terminarea ceremoniei, sicriul este dus de către persoane din timp pregătite spre cimitir.

La Vama se duc colaci la groapă, o dată cu mortul, și, după ce a fost lăsat sicriul în groapă, colacii sunt aruncați peste groapă și prinși de către copii sau oameni nevoiași, ca semn de pomană.

La pomană se servește un pahar de băutură și mâncare, iar la sfârșit se spune o rugăciune de către cei prezenți, în memoria răposatului, după care se distribuie colaci. În unele sate se mai distribuie și ulcioare, canceauă de ceramică sau sticlă, care sunt duse acasă și păstrate la grindă, în memoria celui decedat[11].

În cadrul riturilor funerare, un loc aparte îl ocupă petrecerea pe ultimul drum al tinerilor nelumiți, la care nu se respectă anumite date religioase și înmormântarea capătă aspectul dualist de nuntă-înmormântare. Tinerii decedați poartă însemnele mirelui (sau ale miresei, după caz). În cortegiul lor apar nunele și stegarii. Ceterașii și tinerii cântă, iar în loc de naș sunt prietenii care-l duc pe calea fără întoarcere[12].

Este de remarcat faptul că în toată zona Oașului cimitirele sunt plantate cu pomi fructiferi, iar la Vama unul dintre cimitire este într-o seculară pădure de stejari, care poate fi considerat un adevărat parc natural. Prin aceasta se obsearvă mai bine legătura dintre om și natură, care se continuă și după moarte.

După înmormântare urmează pomenirea morților, în diferite etape: în prima duminică după înmormântare, la 6 săptămâni și la un an. De fiecare dată se citește pomelnicul și se ridică paus în amintirea mortului, iar acasă se face masa de pomenire (pomana). Se mai amintesc morții în postul mare, la sâmbetele morților, iar în unele sate se mai aminteau și în Joia Mare, când femeile credincioase duceau colaci și ouă la cimitir, pe care le împărțeau copiilor și oamenilor săraci pentru sărbătorile de Paști. Cu un hârleț răscoleau de 2—3 ori mormântul, zicând că reînnoesc mormântul.

În ultimele decenii se sărbătorește „Ziua morților" de 1 noiembrie când se pomenesc morții prin pomelnic, paos și rugă, se aprind lumânări și se duc multe flori la cimitir, obicei care se statornicește în toată zona Oaș.

Bocetul în Oaș

Bocetul redă spontan și direct durerea după cel dispărut. Bocetul este o cântare a mortului în care melodia se păstrează, în liniile ei esențiale, aceeași, pe care se interpune un text poetic profan. Femeile din Oaș bocesc numai individual. Niciodată un grup de două sau mai multe bocitoare nu vor începe cântecul simultan decât cu totul întâmplător și, în multe cazuri improvizat pe loc. Două momente se disting prin dramatismul lor: acela în care mortul este scos din casă și cel în care este lăsat în groapă. Acesta din urmă constituie punctul culminant și este imaginea cea mai zguduitoare a durerii și disperării pentru toți cei prezenți la ceremonia de înmormântare, dar mai ales pentru bocitoare, prin polifonia pe care o realizează. Odată cu aceasta, bocetul după cel mort încetează definitiv. Versurile bocetului diferă după vârstă și rolul pe care l-a avut în familie cel decedat, iar melodia păstrează în alcătuirea sa

[11] Informator: Văd. Roșca Irina, 60 ani, nr. 305, Gherța-Mică, și Rakoș Alexa, (1907—1989), str. Olarilor, nr. 654, Vama.

[12] Informatori: Bocriș Ioan, 50 ani, Cămărzana, nr. 26, Dragoș Petru, 76 ani, Negrești-Oaș, str. Turului și Pop Irina, 63 ani, nr. 235, Bixad.

vechile scări muzicale. În acest fel se realizează o creştere a dramatismului până la un anumit punct, care coincide cu aşezarea mortului în groapă, după care urmează o descreştere care conduce spre o linişte firească şi necesară.

Când durerea după cel dispărut este prea mare (o mamă îşi boceşte băiatului sau fiica, ori a fiică îşi boceşte mama), când sufletul celui ce boceşte este cuprins de o neagră disperare, când vocea i se sugrumă şi lacrimile-i seacă, atunci bocetul devine o zguduitoare lamentaţie, care se repetă cu mare forţă şi durere, sugerând parcă scurgerea timpului şi destinului implacabil al omului: moartea.

Bocetul sau cântecele funerare din Oaş se detaşează în mai multe piese, care se bazează pe un mod major, pe trisonul sol-si-re, care suscită un interes deosebit şi se identifică adesea cu creaţii similare transilvănene, cu care păstrează puncte de contact şi sunt o continuitate a gândirii, a filozofiei vechilor populaţii geto-dacice despre moarte.

Spune-i, puiuc, la mama,
Cum îi rându pe-aicea.
Da nu i le spune tăte,
Una, două i-s bugăte.

Bucură-te, temeteu,
Mândră floare ţi-aduc eu.
Nu-ţi aduc să înflorească
Ci-ţi aduc să veştejească.

Dragile mele surori
Răsădiţi şi-a mele flori
Că de mine va fi dor.

Ardă focu poticile
N-o fo bune leacurile
Ardă focu doctorii
Nu te-o putut lecui.

Mânânce-te-amaru moarte
Mult lucrii fără dreptate,
Numai tăt cu strâmbătate.
De cei bătrâni nu ţi-i scârbă,
De cei tineri nu ţi-i milă.

Nu m-am aşteptat aşe
Să vie popa acasă
Să te cunune la masă.

Păcatu-i de Dumnezeu
Să vii tu în temeteu
Păcatu-i să putrezeşti
Că tare tânăruc eşti.
Cine moare nu mai vine
Nu ştiu, rău-i, ori i-bine,
De-acolo n-o venit nime.

Scoală-mi-te, frate, da,
Scoală şi stai într-un cot
Şi te uită la norod
Că ţi-o vinit la prohod.
Scoală şi le mulţămne
C-o vinit a te petre.

(Auzite de la Marincaş Irina, 59 ani, Vama, nr. 415)

Uă, Uă, Uă, dară mămucă,
Întoarce-te pe-o lăturucă
Şi mă pune la spătiucă
Pă Mărie la picioare
Nu ţi-om fa mare strâmtoare
Şi de te-om cam strâmtori
Puii dumitale-om fi.

Mândră casă ţi-ai făcut
Fără uşi, fără fereşti
Şi pă noi să nu ne vezi.

(Auzite de la Cseh Gheorghe, 67 ani, Vama, nr. 877)

Uă, uă, uă, mămucă da
Când îi ieşi din odor
Seamănă-ne-un pic de dor
Pă crengile prunilor
Şi vântu când a sufla
Crengile le-a scutura
Şi pă noi ne-a astâmpăra.

(Auzită de la văd. Roşca Irina, Gherţa-Mică, nr. 305)

Pă drumu care te duci
Este-un pom cu poame dulci
Din ele să nu mănânci
Că din ele de-i mânca
Înapoi nu-i înturna.

(Auzită de la Leușca Ana, 66 ani, Racșa, nr. 136)

Deschide, mamă, poarta
C-amu vine și tata.
Știu bine că li-i-ntreba
Cum ni-i rându pe-aicea
Nu le spune tăte, tăte,
Două, tri i-or fi bugăte.
Nu le spune tăte, da
Că tare s-a supăra
Și oa dure inima
Nu le spune pă cărare
Că tare s-a supărare.

(Auzită de la Tânțaș Maria, 65 ani, Vama, str. Micău, nr. 820)

Ioi, ioi, ioi, găzducă, ioi,
Nu-i mai me altu la oi
Și-n trâmbiță nu-i cânta
Oile când or zbiera,
Oare cin-apă le-a da.

(Auzită de la Pop Maria, 40 ani, Turț, nr. 45)

Uă, uă, uă, tătuca nost
Tăt așe-o zis oamenii
Că pă sub gard îi muri.
Da te-o ajutat Dumnezeu
C-ai murit în patu tău.
Dumnezeu te-o ajutat
C-ai murit în pat curat.

(Auzită de la Sas Gh., 38 ani, Certeze, Str. Principală, nr. 39)

Ioi, ioi, ioi, dragă Ioane,
Cu jele te cânt pă tine
Că ți-s picioarele legate
Și nu-i me la mândre departe.
Mâinile-s pă piept la tine,
N-or tăt sări-n cap la mine.
Pice bulgării pă tine
Cum ai dat cu ei în mine.
Pice cât de îndesat
Cum mi-ai dat pe după cap.

(Auzită de la Coțan Marta, Ghertța-Mică, Str. Bisericii, nr. 324)

Cântarea mortului

Vine moartea nemiloasă
Cu cuțit și cu o coasă
Și-mi ia sufletul din casă
Eu mă rog să mi-l mai lase
Și ea mă scoate din casă.

Veniți, frați, veniți, surori,
Și mă-mpodobiți cu flori
De la cap pân la picioare,
Faceți trupul tot o floare.

Stropiți-mă și cu apă
Căci de-acum mă bagă-n groapă
Și mă stropiți și cu vin
Căci înapoi nu mai vin.

Că mă duc unde m-așteaptă,
La judecata cea dreaptă,
Nu știu, la rău ori la bine
Cum o vrea Domnul cu mine.

Acum ceasul mi-o venit
Și lumea am părăsit.
Acum lumea o părăsesc
Și de voi mă despărțesc.

Vino, lume, de-mi arată
Calea-aceasta neumblată,
Calea-aceasta de drum sfânt
Care duce în mormânt.

Dragile mele surori
Voi săditi și-a mele flori.
Le săditi și le udați
Și de mine nu uitați.

Căci astăzi Domnul Isus
Mă cheamă la dânsu sus
Și-o să stau la judecată
Când o să stea lumea toată.

Voi, acei ce ați rămas,
Vă rog ca-n ultimul ceas
Pe mine nu mă uitați
Și Domnului vă rugați.

Trupu-n pământ odihnească,
Sufletul să-mi mântuiască,
Păcatele mele șteargă
Rămas-bun o lume-ntreagă.

(Auzită de la Marincaș Florica, 40 ani, Vama, str. G. Coșbuc, nr. 415).

Cântarea mortului se cânta în rare ocazii, atunci când cel decedat este regretat de întreaga populație sătească, și se compune în zile pre-înmormântării.

BIBLIOGRAFIE

1. Ioan H. Ciubotaru, *Cadrul etnografic al cântecului funerar pe Valea Somuzului Mare,* în „Anuarul Muzeului etnografic al Transilvaniei", 1978, Cluj-Napoca, p. 370—388.
2. Băcescu, C., *Păsările în nomenclatura și viața poporului român,* București, 1961, p. 258—261.
3. Emil Gârleanu: *Din lumea celor care nu cuvântă,* București, 1927, p. 59—60.
4. Butură Valeriu: *Credințe în legătură cu cultura grâului la românii din Transilvania, în „Sociologie românească",* 1937, an II, nr. 7—8, p. 358—362.
5. *Dicționarul limbii române,* serie nouă, tom VI, București, 1967, p. 578—579.
6. Fochi, Adrian: *Folclor românesc din Transilvania secolului al XVIII-lea,* în „Revista de folclor", an III, nr. 1, p. 45—62.
7. Marian, S. Fl: *Înmormântarea la români.* Studiu etnografic, București, 1892, p. 516.
8. Mușlea, Ioan: *Cercetări etnografice și de folclor,* ediția a II-a, îngrijită și Introducere de Ion Taloș. București, 1972, p. 7—28; 404—424.
9. Șăineanu, Lazăr: *Mitologia clasică. Credințele religioase și legendele eroice ale grecilor și ale românilor,* Craiova, 1898, p. 73.
10. Vulcănescu, Romulus: *Coloana cerului,* București, 1972, p. 75.
11. *Dicționarul limbii române moderne,* București, Ed. Academiei, 1958, p. 776.
12. *Studii și comunicări* VII—VIII, Muzeul județean Satu Mare, 1986—1987, p. 316—321.
13. Ioan Grigoruț: *Bocetul în Oaș,* în „Cronica sătmăreană", 16 iunie 1973.
14. Bârlea, Ovidiu: *Folclorul românesc,* (I), București, Editura Minerva, 1981.

LE CADRE ETHNOGRAPHIQUE DU CULT FUNÉRAIRÉ EN OAȘ

(Résumé)

Cet article sur le cadre ethnographique cu cult funérairé en Oaș comprend les résultats des recherches faites pendant plusieurs années et plusieurs étapes. L'article commence avec les signes supposés primonitier de la mort, l'état d'agonie et le mort.

Puis les mesures prices par les membres de la famille en deuil pour respecter le plus fidélment possible le cadre ethnographique du cult funéraire à propos l'enteuement et le repas funéraire du mort.

Les trois jours où le mort est dans al maison, les femmes de la famille pleurent jusqu'à ce qu'il est enterre. La commémoration du mort se fait à six semaines et à un an, quand on fait le repas funéraire où sont invites de hommes et des fammes âgés.

CĂRĂUŞITUL CU FRUCTE ÎN TÂRŞOLŢ — OAŞ

— Implicaţii interetnice şi interzonale —

DUMITRU IRIMIEŞ

Datorită condiţiilor locale de relief mai puţin favorabile dezvoltării agriculturii, majoritatea locuitorilor din Ţara Oaşului nu au reuşit să-şi asigure necesarul de cereale pentru nevoile casnice şi gospodăreşti. În consecinţă, locuitorii satelor oşene au trebuit să găsească alte căi şi mijloace pentru obţinerea cerealelor deficitare: să plece „în ţară", să lucreze la pădure, în mine[1], iar mai recent la „râtaş", adică la curăţirea păşunilor şi scoaterea cioatelor în diferite sate ale ţării. Un mare număr de

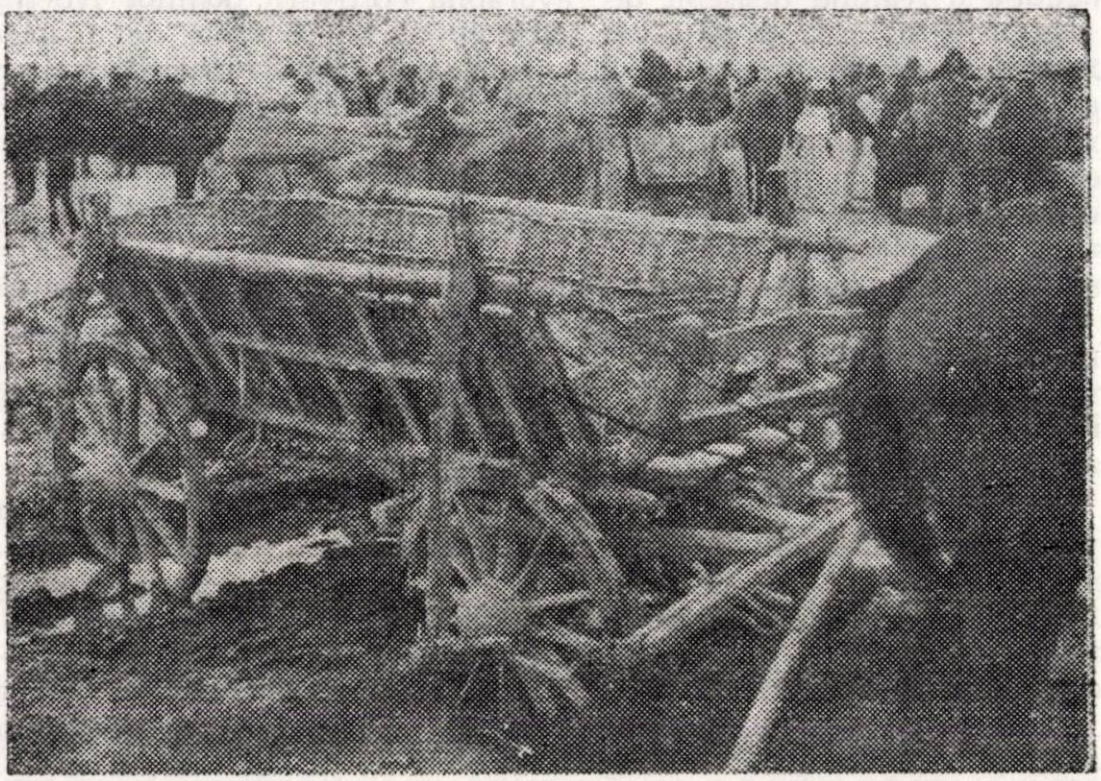

Fig. 1. Căruţă cu loitre şi coş de nuiele împletite folosit pentru transportarea fructelor, în târg la Negreşti-Oaş, jud. Satu Mare.

[1] Ion Muşlea, *Cercetări folclorice în Ţara Oaşului*, în *Anuarul Arhivei de Folclor*, I, Cluj, 1932, pg. 125; Ion Velcea, *Ţara Oaşului, studiu de geografie fizică şi economică*, Editura Academiei, Bucureşti, 1964, pg. 112—121; Gheorghe Focşa, *Ţara Oaşului*, vol. II, Bucureşti, 1975, pg. 160.

oşeni se află astfel şi astăzi răspândiţi în întreaga ţară, din munţii Harghitei până în Banat, din Câmpia de vest în Bărăgan, adică pretutindeni unde se execută lucrări grele şi este nevoie de oameni harnici. Locuitorii din Târşolţ nu au făcut excepţie de la asemenea practici, ei însă, alături de locuitorii altor sate oşene, după cum vom vedea, şi-au completat necesarul de cereale în primul rând din vânzarea fructelor în satele din Câmpia Sătmarului precum şi la târgurile periodice din Negreşti, Satu Mare, Oraşul Nou, Carei, Sighet etc.

Fenomenul valorificării fructelor prin vânzare sau schimb de produse nu este singular în Transilvania, în multe sate cărăuşitul cu acest gen de produse fiind practicat pe o scară întinsă. Pretutindeni unde s-a practicat, schimbul dintre cereale şi fructe s-a dovedit avantajos, din veniturile obţinute locuitorii reuşind nu numai să-şi acopere nevoile proprii de consum, dar şi să-şi creeze însemnate disponibilităţi pentru revânzare şi deci de câştig. Date deosebit de semnificative în acest sens au fost publicate la începutul secolului nostru de către Vicor Păcală în cunoscuta sa monografie a comunei Răşinari[2]. Amploarea practicării cărăuşitului cu fructe în satele oşene Târşolţ, Bixad, Cămărzana, Certeze constituie alte argumente în acest sens.

Situată într-o zonă depresionară bine adăpostită de munţi cu piscuri domoale şi beneficiind de o climă blândă, Ţara Oaşului a constituit din totdeauna o regiune deosebit de favorabilă cultivării pomilor fructiferi. În condiţiile în care practicarea agriculturii era departe de a asigura necesarul de cereale pentru consum, cultivarea pomilor fructiferi şi creşterea animalelor au devenit ocupaţiile preponderente în cadrul economiei zonale[3]. În consecinţă, cărăuşitul cu fructe a constituit pentru majoritatea locuitorilor o modalitate sigură pentru obţinerea produselor agricole deficitare. În cele ce urmează vom analiza aspectele legate de practicarea acestei ocupaţii şi implicaţiile interetnice şi interzonale pe care le-au generat deplasările repetate ale oşenilor în satele agricole din câmpia Sătmarului. Deocamdată, cercetarea noastră s-a limitat la cunoaşterea ocupaţiei dintr-unul din satele oşene cele mai cunoscute, Târşolţ, dar, pentru a avea o imagine cât mai fidelă a fenomenului cercetat vor trebui întreprinse investigaţii şi în celelalte sate oşene specializate în practicarea cărăuşitului şi cultivarea pomilor fructiferi.

Pentru cunoaşterea numeroaselor aspecte ale acestei ocupaţii precum şi a celorlalte fenomene pe care le-a implicat, am procedat la anchetarea locuitorilor mai vârstnici din sat care au practicat ani îndelungaţi ocupaţia, precum şi a locuitorilor mai tineri ale căror informaţii au fost deosebit de preţioase pentru delimitarea acesteia în zilele noastre. Ne-am folosit de asemenea de chestionare lansate în satele Târşolţ şi Aliceni, în Bixad şi Cămărzana, unde practicarea ocupaţiei a cunoscut o am-

[2] Victor Păcală, *Monografia comunei Răşinari*, Sibiu, 1915, pg. 280; vezi şi Liviu Botezan, *Aspecte ale antrenării gospodăriilor ţărăneşti în economia de mărfuri între 1785—1820*, în *Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie din Cluj*, vol. XIX, Cluj, 1976, pg. 153—154; Alexandru Borza, *Cercetări etnobotanice în Ţara Oaşului*, în *Anuarul Muzeului etnografic al Transilvaniei* (în continuare A.M.E.T.) *pe anii 1962—1964*, Cluj, 1966, pg. 249—266; Teofil Frâncu — George Candrea, *Românii din Munţii Apuseni*, Bucureşti, 1988, pg. 14.

[3] Ion, Velcea, *op. cit.*, pg. 13.

ploare deosebită. Am determinat astfel particularitățile ocupației, cadrul fizico-economic favorizant, importanța și semnificația legăturilor interetnice și interzonale ce s-au stabilit în mod firesc între cărăușii oșeni și locuitorii satelor din Câmpia de vest. Cercetările de teren au evidențiat măsura în care legăturile economice stabilite pe această cale au fost de durată și gradul lor de integrare în cadrul culturii populare locale.

De un deosebit interes se vădesc a fi datele privitoare la aspectele specifice ale cultivării pomilor fructiferi precum și cele privind producția de fructe și cota destinată comercializării. Pe lângă aceste aspecte, am determinat modul de efectuare al transporturilor, pregătirile de drum și modul de asociere al cărăușilor, traseele frecventate cu precădere, etapele de drum, locurile de popas și cele de adăpat, de hrănit sau odihnă a animalelor de tracțiune.

Alte aspecte ale cercetării noastre privesc modul în care cărăușii din Târșolț își „împărțeau" satele și se asociau în vânzarea fructelor, „cum era strigată marfa", stabilirea prețurilor pentru diferitele categorii de fructe.

Condițiile improprii de locuire a depresiunii oșene — masiv împădurită până la mijlocul secolului trecut, având terenuri întinse înmlăștinite sau supuse periodic inundațiilor —, au determinat de timpuriu pe locuitori să evite câmpia și să prefere locurile situate la limita de contact dintre câmpie și deal. Fără a face o notă deosebitoare de la această constatare generală, satul Târșolț ocupă un loc distinct: se află așezat într-un „bazinet care ocupă cursul mijlociu al pârâului Lechincioara, sub forma unui culoar închis la nord de poartă Cămărzana, iar la sud de dealul Belavara"[4]. Datele geografice amintite prezintă o deosebită importanță deoarece condițiile de relief specifice și climatul local de trecere se află într-o strânsă interdependență cu ocupația locuitorilor. Având o vegetație hidrofilă, supusă periodic inundațiilor, lunca Lechincioarei a fost improprie practicării agriculturii și dezvoltării așezării. În consecință, satul s-a întins la poalele „Măgurii", răsfirându-se sub presiunea demografică și pe colinele învecinate. Abia în timpul din urmă datorită progreselor înregistrate în desecarea mlaștinilor și după îndiguirea malurilor pârâului, se constată dezvoltarea satului și de-a lungul șoselei spre Cămărzana, respectiv spre Boinești, mai ales după amplasarea în această zonă a sediului administrativ, a sediului C.A.P., a școlii etc. Satul propriu-zis însă a rămas în continuare risipit pe colinele învecinate de la poalele Măgurii deși terenul este greu accesibil, iar ulițele sunt înguste și cu pante repezi. Caracterul răsfirat al comunei a fost remarcat și de A. Szirmay, autorul primei monografii a județului Satu Mare, publicată în 1810[5]. Terenurile agricole situate în Lunca Lechincioarei sunt și astăzi puțin productive și nu pot satisface necesarul de cereale pentru locuitorii satului[6]. Suprafața arabilă redusă — în medie fiecărei gospodării îi

[4] *Ibidem*, pg. 37.

[5] Szirmay Anton, *Szatmár vármegye fekvése, történeti és polgári esmérete*, II, Buda, 1910, pg. 329.

[6] Spre deosebire de autorii citați la nota 1, Szirmay A., *op. cit.*, pg. 329, apreciază că la acea dată „harnicii locuitori ai comunei cultivau porumb în cantități suficiente" (!).

Fig. 2. Căruță cu loitre și coș de nuiele având la spate „șarogla" pentru fân, în târg la Negrești-Oaș, jud. Satu Mare.

revine mai puțin de 1 ha teren arabil — reprezintă o altă cauză pentru deficitul de cereale. În aceste condiții pomicultura a devenit ramura cea mai importantă a economiei locale[7]. Specializarea locuitorilor în cultivarea pomilor fructiferi a fost în schimb înlesnită de condițiile de relief și climă favorabile: climă caldă și umedă cu optim caloric în perioada de vegetație, cu soluri podzolice de pădure bogate în substanțe nutritive, la care se adaugă expoziția favorabilă a terenurilor situate „la adăpostul paravanului vulcanic"[8]. Așa cum arată și I. Velcea, insuficiența producției cerealiere în zonă a determinat și „deplasările sezoniere ale populației apte de muncă către alte regiuni" ale țări noastre.[9] În lumina celor arătate mai sus nu este întâmplător faptul că satul Târșolț, alături de Aliceni și Cămărzana, care au și cele mai reduse suprafețe arabile, au furnizat și numărul cel mai mare de cărăuși și de muncitori sezonieri[10].

Având o suprafață a hotarului de 3 579 ha. și un număr de peste 3 000 de locuitori, satul Târșolț se numără printre cele mai mari așezări din Țara Oașului. Densitatea medie de locuitori pe km² depășește de asemenea media zonală de 66 loc./km² în 1962 (față de 76 loc./km² în

[7] Ion Mușlea, *op. cit.*, pg. 124 precizează: „Cu toate că pământul Țării Oașului nu este prea roditor, totuși nu este sat în care să nu se facă agricultură. Se cultivă mai ales porumb, dar și grâu, secară, ovăz, cartofi, fasole și floarea soarelui".

[8] Ion Velcea, *op. cit.*, pg. 116.

[9] *Ibidem*, pg. 111.

[10] *Ibidem*, pg. 82.

același an din Târșolț)[11]. Totodată, această așezare se numără și printre cele mai vechi din Oaș. În documentele medievale prima mențiune datează din 1492, când aparținea de cetatea Seini[12]. O sută de ani mai târziu trece în stăpânirea cetății Satu Mare împreună cu celelalte sate ocolene: Tur, Negrești, Boinești, Lechința, Cămărzana, Racșa, Trip, Bixad și Călinești. În anul 1626 satul Târșolț apare în legătură cu plata unei dări specifice pentru satele din zonă: „tretina" din vitele mari[13].

În ceea ce privește evoluția numărului locuitorilor, statisticile vremii atestă faptul că satul Târșolț s-a numărat întotdeauna printre cele mai populate comune ocolene. În prima statistică de acest gen întocmită în anul 1786 din ordinul împăratului Iosif al II-lea, numărul locuitorilor era de 870[14]. În anul 1810 satul cuprindea 900—950 de locuitori[15], iar în anul 1822 este atestat cu 981 de suflete[16]. Până la sfârșitul secolului al XIX-lea, satul cunoaște o sporire rapidă a numărului locuitorilor: în anul 1900 populația satului Târșolț număra 1 600 locuitori din care 1 490 români de religie greco-catolică și 116 evrei[17]. În anul 1910, după cunoscutul recensământ al populației întreprins de autoritățile austro-ungare, satul avea un hotar însumând 5 736 jug, număra 360 de case (cu mențiunea că toate erau din lemn) și 1 677 locuitori dintre care 70 evrei și 41 unguri (!)[18]. În anul 1920 în sat trăiau 1 547 români, un singur ungur și 131 evrei. Numărul caselor la acea dată era de 373, iar hotarul măsura doar 5 688 jug. cadastrale[19]. Populația satului a crescut constant și după această dată, chiar mai rapid decât în anii dinainte de primul război mondial datorită condițiilor de viață mai bune precum și organizăriii rețelei de asistență sanitară. Astfel în anul 1936 în Târșolț locuiau 1 879 locuitori[20], iar în 1956 numărul lor depășește 2 700[21]. În anul 1977, la data cercetării noastre satul avea 3 050 locuitori în exclusivitate români.

---

[11] *Ibidem*, pg. 77.

[12] Maksai Ferenc, *A középkori Szatmár megye*, Budapest, 1940, pg. 218.

[13] Alexandru Doboși, *Contribuțiuni la vechimea românilor sătmăreni*, extras din *Anuarul Institutului de Istorie Națională din Cluj*, vol. XI, Cluj, 1937, pg. 22.

[14] G. Barbul, *Populația județului Satu Mare la 1786. Date statistice*. Extras din *Buletinul Institutului român din Sofia*, An I, Nr. 1, București, 1941, pg. 205—206.

[15] Szirmay A., *op. cit.*, pg. 329. La acea dată satul avea 217 case. Indicele demografic aplicat în mod curent, de 5 persoane unei familii, se dovedește a nu fi aplicabil în cazul nostru. Calculând numărul locuitorilor după indicele amintit, la acea dată, în Târșolț ar fi trebuit să trăiască peste 1085 de locuitori, cifră exagerată în comparație cu cea din 1822 când satul avea doar 981 locuitori. Chiar dacă admitem pierderi severe de populație în perioada marii foamete din anii 1814—1817 care s-a abătut asupra celei mai mari părți a Transilvaniei, inclusiv în Oaș. Indicele amintit nu este operabil nici pentru recensământul din 1910, an în care la Târșolț existau un număr de 360 de case și 1677 locuitori. Indicele corect pare a fi 4,3 locuitori într-o familie.

[16] Dariu Pop, *Mărturii strămoșești, note paleografice pe margini de cărți bisericești*, Satu Mare (f.a.), pg. 143.

[17] Czirbusz Géza, *Az avasság és népe*, în *Földrajzi közlemények*, Budapest, 1900, pg. 231.

[18] Borovsky Samu, *Szatmár vármegye*, A Magyar ország vármegyei és városai központi ..., Budapest, (f.a.), s.v. Tartolcz = Târșolț.

[19] C. Martinovici — N. Istrate, *Dicționarul Transilvaniei, Banatului și a celorlalte ținuturi alipite*, Cluj, 1921, s.v.

[20] Dariu Pop, *op. cit.*, pg. 143.

După cum am arătat, condițiile locale au fost puțin favorabile dezvoltării agriculturii, în schimb solurile podzolice de pădure[22] având un conținut ridicat de substanțe nutritive[23], au fost favorabile dezvoltării culturii pomilor fructiferi. Cu toate acestea pomicultura s-a dezvoltat sporadic — apreciază I. Velcea în studiul său de geografie fizică și economică a zonei —, în cultura pomilor fructiferi au predominat prunii, „deoarece aceștia sunt mai rezistenți la amplitudinile termice", iar o parte din soiuri avea o producție slabă"[24]. Întradevăr, la data cercetării noastre multe „ogrăzi" de pomi arătau într-o stare jalnică, iar numeroși pomi erau pe jumătate uscați, copleșiți de insecte. De asemenea n-au existat nici în acest sat preocupări sistematice pentru ameliorarea soiurilor înainte de anul 1920 când s-a constituit un centru de cultivare a pomilor la Seini, jud. Satu Mare. Cu toate acestea în Târșolț numărul pomilor în anul 1962 depășăea 33 000, iar producția lor se ridica la 939 tone[25]. În anul 1977, din cauza condițiilor nefavorabile, producția de fructe a fost doar de 700 de tone. Cifra este totuși remarcabilă și constituie un argument important pentru dezvoltarea ocupației.

Pe specii, în sat există 8 600 meri, 3 608 peri și 14 288 pruni, 1 350 nuci[26]. Începând cu anul 1959 suprafața cultivată cu pomi fructiferi a cunoscut o creștere continuă, ajungând în 1977 la peste 300 ha din cele 2 500 cât însumează hotarul satului, în schimb s-a redus proporțional suprafața terenurilor arabile. În aceste condiții, practicarea cărăușitului cu fructe, ca reflex a creșterii importanței cultivării pomilor fructiferi în cadrul economiei locale, a fost unul din răspunsurile de adaptare ale locuitorilor la mediul puțin favorabil cultivării cerealelor. Cărăușitul cu fructe a fost de asemenea favorizat de dezvoltarea căilor de comunicație și de orientarea lor spre sud și sud-vest, de apropierea relativă față de satele agricole din Câmpia Sătmarului și a Careilor.

Existența surplusului de cereale în satele agricole a fost o condiție esențială în antrenarea locuitorilor din Târșolț în practicarea cărăușitului cu fructe[27]. Factorii geografici și economici amintiți au contribuit astfel la specializarea locuitorilor din Țara Oașului, a celor din Târșolț, cu deosebire, în cultivarea pomilor fructiferi, în schimbul compensatoriu cu satele agricole din Câmpia de vest. În lumina acestor constatări vom încerca să vedem și influențele reciproce ce au avut loc ca urmare a practicării cărăușitului.

---

[21] Ion Velcea, *op. cit.*, pg. 77.

[22] *Ibidem*, pg. 58—59.

[23] *Ibidem.*

[24] În „bazinetul Cămărzana, datorită orientării de la nord la sud a văilor, cultura pomilor fructiferi a luat o amploare și mai mare, pomii fiind cultivați pe ambii versanți în condiții deopotrivă de favorabile". La Târșolț, doar unul dintre versanți avea această expoziție. I. Velcea, *op. cit.*, pg. 116; cf. și Gh. Focșa, *Țara Oașului*, vol. II, București, 1975, pg. 160.

[25] Ion Velcea, *op. cit.*, pg. 117.

[26] În calculele noastre nu am inclus pomii răzleți aflați la Târșolț în număr de peste 8 200.

[27] Schimburi asemănătoare de produse au avut loc și prin intermediul târgurilor. Cf. și Liviu Botezan, *op. cit.*, pg. 153 precum și Romulus Oșianu, *Câteva probleme referitoare la cultivarea pomilor fructiferi în Transilvania*, în A.M.E.T., vol. X, Cluj, 1978, pg. 110—115.

Specializarea locuitorilor din Țara Oașului în cultivarea pomilor fructiferi și antrenarea acestora în comercializarea fructelor pe piețele orașelor apropiate a fost semnalată de Ioan Bușiția la mijlocul secolului trecut. Astfel, într-o relatare referitoare la călătoria sa întreprinsă în anul 1869 în satele Bixad, Negrești și Prilog și publicată în revista „Familia", se amintește că una din „ocupațiunile principale ale oșanului este cultivarea pomilor" și că „piețele orașelor Marmației, toate de aici sunt prevăzute cu struguri și alte poame peste tot anul"[28].

La începutul secolului nostru, I. A. Candrea, după ce amintește că „oșanul se îndeletnicește mai ales cu munca câmpului", notează că „venituri bunicele (acesta) mai are din prune, mere și nuci de o calitate recunoscută"[29]. Două decenii mai târziu, I. Mușlea în prima cercetare folclorică mai amplă asupra zonei, după ce amintește faptul că oșenii obțin venituri însemnate din „bogatele lor recolte de legume, termen sub care oșenii cuprind diferitele fructe...", constată că „înainte de război (primul război mondial) fructele, mai ales prunele însemnau pentru oșeni cel mai important venit al anului"[30], pentru comercializarea cărora ei aveau legături chiar cu negustori din Germania. O constatare asemănătoare găsim și la Vasile Cernea autorul primului studiu „geografic și

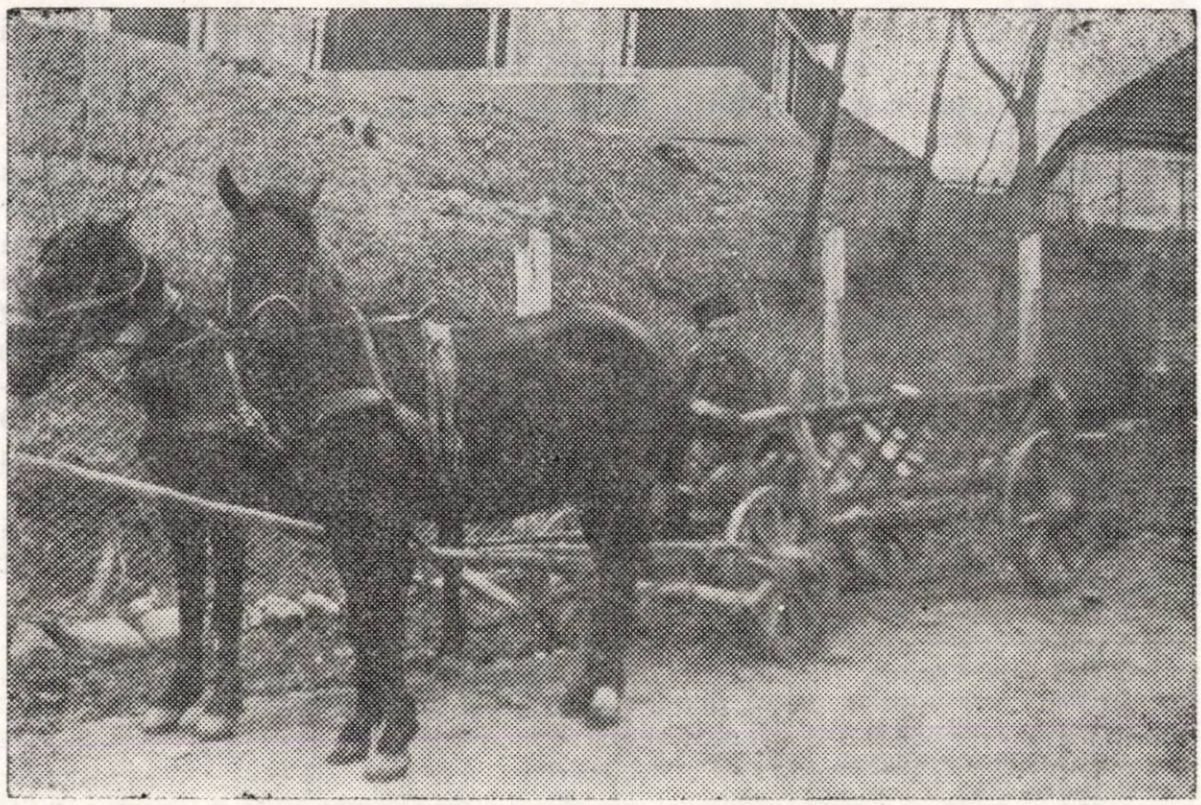

Fig. 3. Căruță cu loitre, Târșolț, jud. Satu Mare.

[28] Ioan Bușiția, *Țara Oașului*, în *Familia*, Nr. 12, 1869, Pesta.

[29] I. A. Candrea, *Graiul în Țara Oașului*, București, 1907, pg. 7; Vasile Netea, *Țara Oașului*, București, 1940, pg. 24.

[30] Ioan Mușlea, *op. cit.*, pg. 124; Idem, *Țara Oașului*, în *Transilvania*, An 72, nr. 4, 1941, pg. 276; Tancred Bănățeanu, *Portul popular din Țara Oașului*, București, 1955, pg. 20.

etnografic" asupra „Românilor din Țara Oașului"[31]. Vasile Cernea accentuează importanța cultivării pomilor și a cărăușitului în viața locuitorilor: „De multe ori se pot vedea oșeni care pleacă cu căruțele încărcate cu poame, întocmai ca moții cu ciuberele, spre regiunile de șes, unde le vând pe bucate. Prin acest fel de schimb (ei) pot compensa în parte lipsa cerealelor..."[32]. Chiar dacă autorul n-a insitat asupra acestui aspect al ocupației și nu amintește nici satele din care proveneau cărăușii amintiți, este prima mențiune bibliografică a importanței practicării cărăușitului pentru locuitorii din zonă precum și amănuntul deosebit de interesant al valorificării fructelor în satele de câmpie prin schimb contra cereale, suplinind cel puțin în parte necesarul pentru consum.

Importanța ocupației se reflectă în două strigături culese de prof. Ioan Mișca din Târșolț:

Bănișorii nu se fac,
Stând la Heim pe prag;
Ci pe loitra carului,
Pe drumul Sătmarului.
Pleacă oșanu-n țară,
Să dea prune pe săcară.
Vai de viața lui amară!

Desigur, cărăușitul este în strânsă degătură cu dezvoltarea culturii pomilor fructiferi, cu producția anuală de fructe. La Târșolț, se întruneau amândouă aceste condiții: existau un mare număr de pomi și o producție de fructe considerabilă.

Pomii fructiferi în acest sat sunt răspândiți în număr mare atât în grădinile (denumite „ogrăzi") din apropierea caselor, cât și în „hotar" (extravilan), dar ponderea cea mai însemnată o deținеau pomii cultivați sistematic în grădini. Pomii răzleți sunt relativ puțini față de cei aflați în alte comune oșene. Livezile cu pomi aflate în hotarul satului sunt numite „terti" și se deosebesc după soiul pe care-l adăpostesc: „terti de pruni", „terti de meri" etc. Sunt bine îngrădite și păzite[33]. Într-o asemenea livadă Gavrău Ioan de exemplu avea 40 de pruni, 22 de meri, 9 nuci, 2 cireși mari și un „pomițar" (dud). Fructele acestuia din urmă nu se comercializau, ci se dădeau ca hrană pentru găini sau gâște.

Un număr însemnat de pomi sunt cultivați și în „heghiul" cu viță de vie răspândiți fie în cuprinsul acesteia, fie pe lângă gardul viu numit „prisacă"[34].

---

[31] Vasile Cernea, *Românii din Țara Oașului. Studiu geografic și etnografic*, în *Revista personalului regiei publice comerciale Întreprinderile electromecanice municipale, Timișoara*, An. II, decembrie, 1940, partea I-a; Ibidem. partea a II-a, An. III, ianuarie—august, 1941, pg. 33.

[32] *Ibidem.*

[33] La Certeze, locuitorii — de asemenea vestiți cultivatori ai pomilor fructiferi și cărăuși, pentru grija ce o aveau față de livezi au fost porecliți: „Trage dreangă" (=clopot), pentru că „cu dreanga spariu păsările de la cireșe", I. A. Candrea, *op. cit.*, pg. 5.

[34] Dumitru Irimieș, *Forme și mijloace de apărare a recoltelor — Paznicii de câmp*, în A.M.E.T., vol. IX, Cluj, 1977, pg. 256—257, nota 39; D. Irimieș, *Forme și mijloace de apărare a recoltelor — gardurile de țarină*, vol. X, Cluj, 1978, pg. 95—97 și nota 23. Pentru alte aspecte ale cultivării pomilor în Transilvania, vezi R. Oșianu, *op. cit.*, pg. 112—116.

Fig. 4. „Soapră" pentru căruță din Cămărzana, jud. Satu Mare, achiziționată și transferată în Secția în aer liber a Muzeului etnografic al Transilvaniei din Cluj-Napoca.

Dintre soiurile cultivate, proporția cea mai mare o formează și astăzi prunii. Numărul lor însă pare să fie fost mult mai mare în trecut când prunele crude, da mai ales cele uscate au constituit sursa cea mai însemnată de câștig a locuitorilor din sat. În acest sens informațiile de teren și cele bibliografice sunt deosebit de semnificative, așa cum am arătat mai sus. Dar, alături de pruni, în „ogrăzi" se găsesc și un număr mare de meri, peri, cireși „în varietăți locale, rustice, cu denumiri de

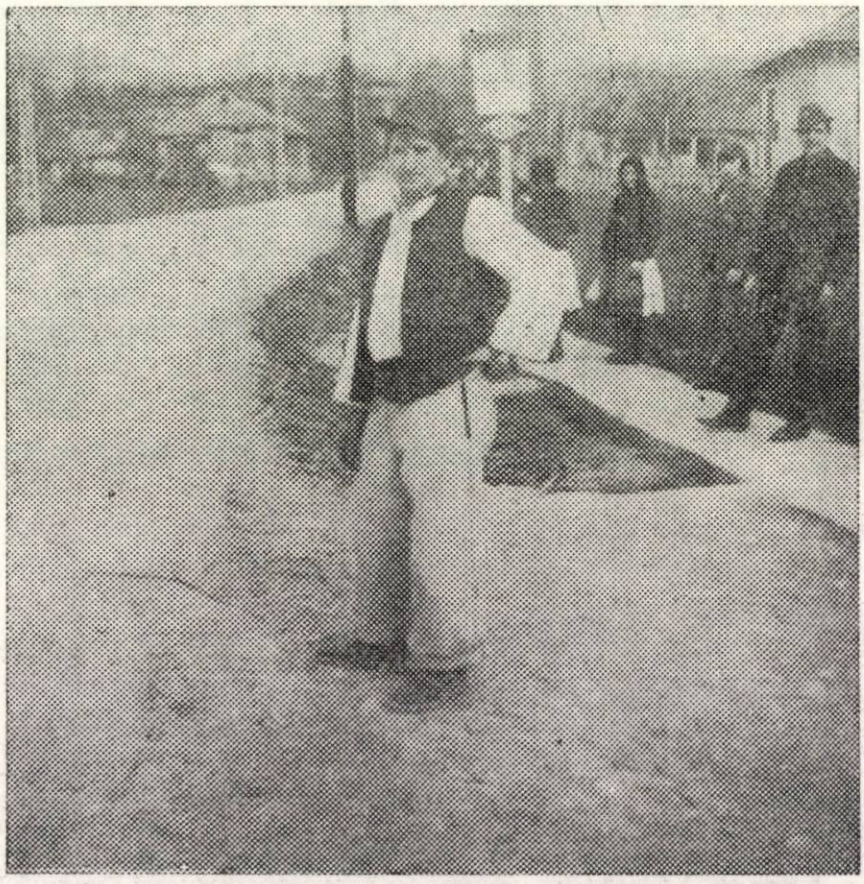

Fig. 5. Veletean Gheorghe, unul dintre cei mai cunoscuți cărăuși din Târșolț, jud. Satu Mare. Foto: Dumitru Irimieș, 1977.

factură latină“[35]. Dintre soiurile de pruni, cea mai mare răspândire o aveau în trecut prunele „bistrețe“[36], precum și cele „roscoșe“. Astăzi, soiurile acestea „bătrânești“ sunt înlocuite în tot mai multe cazuri cu soiuri noi cum sunt cele „bistrițe“ sau „nemțești“, mai productive, dar mai puțin rezistente.

Dintre soiurile de mere vom aminti întîi pe cele „bătrânești“ cultivate cu deosebire în trecut: *cormoșe, oarzăne* (despre care se spune că se coc „după cireșe minten; sunt primele mere bune de mâncat“, de aici și termenul de origine latină cu aceași semnificație. Se cultivau apoi mere *băciuscane, lăzărești, căucean* (soi dispărut), *mere dulci, rotilane* („mere mari, de toamnă; era soiul de mere cel mai căutat“), mere *zinești* (sau ziirești, după o altă pronunție locală). Este un soi bătrânesc aflat și el pe cale de dispariție, deși, fiind un soi de iarnă, merele se puteau păstra în bune condiții până la sfârșitul anotimpului rece și valorificate primăvara, „când se vindeau pe un preț bun“. Un alt soi foarte căutat erau *merele bucove.*

Dintre soiurile mai noi amintim: merele *souvare, ionatane,* care s-au răspândit în zonă abia după 1920 prin activitatea Camerei agricole

[35] Al. Borza, *op. cit.*, pg. 251; R. Oșianu, *op. cit.*, pg. 112—116.
[36] *Ibidem.*

din Seini, iar scopul îmbunătăţirii soiurilor locale şi de cultivare sistematică a pomilor fructiferi având — după cum am arătat, bogate tradiţii în zonă. Dintre soiurile noi mai amintim pe cele *parmene* şi *gordon* care cunosc în ultimul timp o căutare mai mare[37].

Varietăţile „bătrâneşti" de pere au de asemenea denumiri specifice: *pere urseşti, rotilate, tomnatece, dulci, oarzăne* (ce se coc deodată cu pru-

Fig. 6. Femeie purtând un coş pentru transportarea fructelor, Vama, jud. Satu Mare. Foto: Dumitru Irimieş, 1977.

[37] Gh. Focşa, *op. cit.*, pg. 162, indică doar soiurile noi de mere. Pentru soiurile vechi, „autohtone", vezi şi R. Oşianu, *op. cit.*, pg. 112, nota 21.

nele „mistreţe“), *pere roşii, iernatece, cordeşti* (un soi de pere „mărunte, ca perele sălbatece“ din care probabil că şi provin), *pere scurte-n coadă* (pere mici, „rotunde, ca o nucă şi foarte dulci“), şi *pere coadeşe* (denumite astfel pentru coada lor foarte lungă).

Nucii cultivaţi la Târşolţ erau de asemenea de mai multe soiuri: *oarzăni, mari, iernateci* (soiul a dispărut din păcate deşi a dat în trecut producţia cea mai mare), nuci *pietroase* (denumite astfel pentru coaja lor foarte tare, „îs cele mai prăpădite“), *nuci lungăreţe.*

Dintre varietăţile locale de cireşe, o mai mare răspândire aveau cireşele *dronţoşe* (de luna mai), *aubuţe,* şi cele *maioşe* care erau şi cele mai timpurii. Ultimul soi a fost adus în zonă după 1920 de la pepeniera Camerei agricole din Seini.

Producţia de fructe cunoaşte variaţii însemnate de la an la an în funcţie de mersul vremii şi de starea pomilor. Variaţii mari se înregistrau şi din cauza soiurilor vechi, neameliorate. Astfel, deşi soiurile „bătrâneşti“ amintite erau rezistente la intemperii şi insecte, aveau o perioadă de repaos mai lungă, uneori de câţiva ani, perioadă în care dădeau producţii slabe sau nu produceau deloc. Cu toate acestea, dat fiind numărul mare de pomi, erau obţinute cantităţi însemnate de fructe. Astfel Petco Grigore după pomii din „ograda“ sa, sau Bumb Ioan din Aliceni obţineau în mod curent o producţie de un vagon de fructe.

Pe întreaga comună Târşolţ, producţia de fructe estimată în 1977 a fost de asemenea substanţială: de peste 700 de tone. Din aceasta, aproximativ 80% a fost destinată vânzării (prin cărăuşit sau prin valorificare

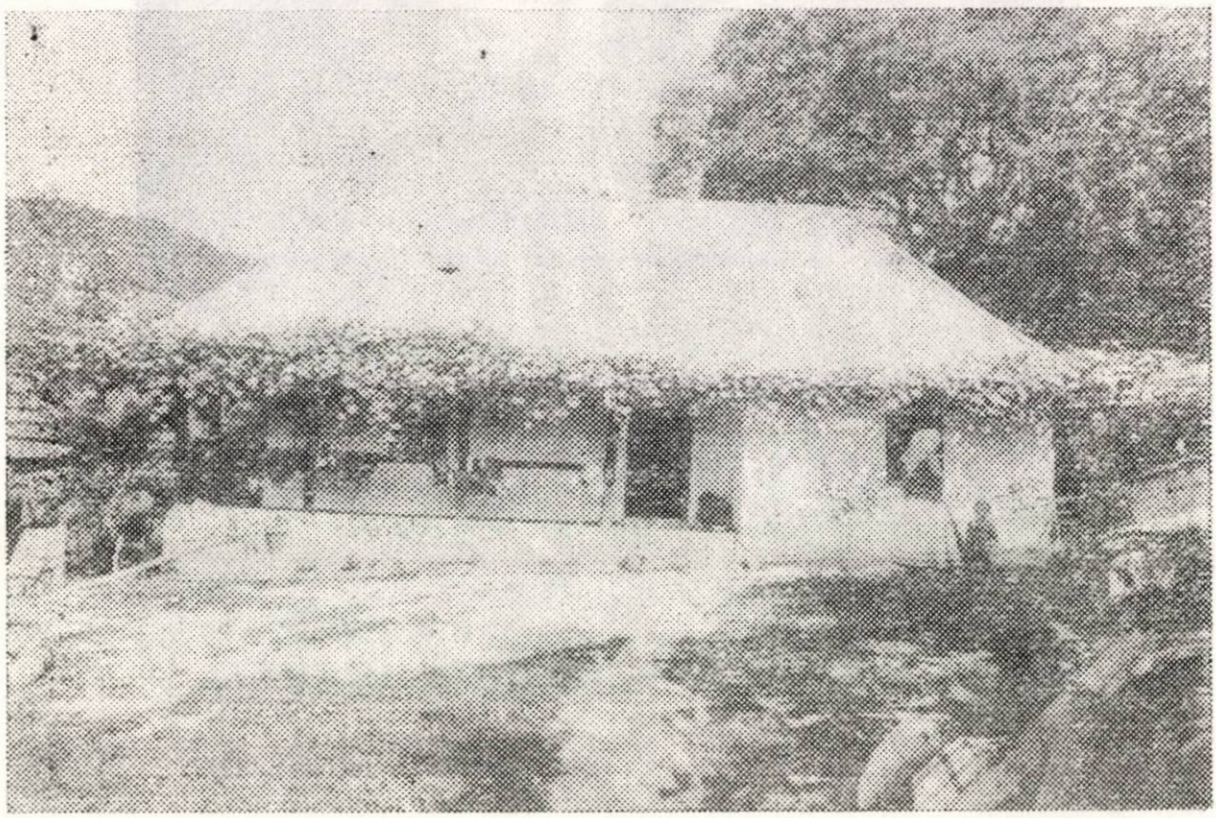

Fig. 7. Casă veche compusă din „casă, tindă şi cămară“, Târşolţ, jud. Satu Mare. Foto: D. Irimieş, 1977.

Fig. 8. Casă cu două încăperi şi tindă mediană, cu prispă parţială, Târşolţ, jud. Satu Mare. Foto: D. Irimieş, 1977.

I.L.F.), iar restul rămânea în gospodărie pentru consumul propriu. Pe specii producţia cea mai mare o dădeau merele, din care peste 90% era destinată vânzării, dar la pere, în anii cu producţii mari, procentul destinat vânzării era şi mai mare, de peste 95%. Prunele, deşi au cea mai mare căutare în satele agricole din câmpie, se vând doar în proporţie de 40—50%. Aproximativ în aceaşi proporţie se vând şi cireşele[38]. Procentul

[38] Datele privitoare la numărul pomilor şi producţia de fructe au fost obţinute de la Consiliul popular al comunei Târşolţ. Cf. Ion Velcea, *op. cit.*, pg. 116—117. Satul Târşolţ nu este specializat în producţia de cireşe şi vişine cum greşit indică I. Velcea, *op. cit.*, pg. 116. După informaţiile noastre locuitorii din acest sat „s-au ferit" să cultive astfel de pomi şi să le comercializeze fructele. Între satele oşene cu adevărat specializate în producţia de cireşe, pot fi menţionate Bixad şi Certeze, care au un climat local mai favorabil, iar accesul la „drumul ţării" era mai uşor. Locuitorii din Bixad de exemplu, vindeau cireşe mai cu seamă la Sighet, pe bani, spre deosebire de târşolţeni care şi-au vândut fructele prin schimb pe cereale. De asemenea aceştia din urmă au frecventat mai puţin târgul de la Sighet, deşi se ştia că „bixădenii" realizau sume considerabile din vânzarea cireşelor în târguri. Aşa de pildă, pentru anii de după primul război mondial, „pe o căruţă de cireşe" ei au obţinut în jur de 1 000—1 200 de lei, în timp ce un meşter oarecare era plătit cu 20—30 de lei pe zi, iar o vacă cu lapte se vindea cu 2 000—2 500 lei. După cedarea Ardealului de nord în urma odiosului dictat de la Viena, autorităţile maghiare instalate în zonă au rechiziţionat toate surplusurile de fructe. În anii din urmă tot mai multe fructe sunt valorificate prin întreprinderile de stat de legume şi fructe, dar şi pe piaţa din Satu Mare, „vizitată" periodic de cărăuşii din Bixad. Piaţa din Sighet a decăzut după cel de al doilea război mondial.

Modul de transportare al cireşelor este identic la Bixad cu cel practicat, şi descris mai sus, de către cărăuşii din Târşolţ. Informaţiile privind modul de

de prune mai mic destinat vânzării se explică prin faptul că în ultimii ani o cantitate tot mai mare este rezervată pentru „borhot" şi distilarea ţuicii „de prune", care astfel a devenit un nou articol de schimb (sau de vânzare, după caz).

Cărăuşitul cu fructe nu a avut întotdeauna amploarea constatată de noi în ultimii ani, relevată şi de informaţiile bibliografice amintite. Informaţiile de teren sunt în acest sens concludente. Ar fi greşit deci să judecăm fenomenul cărăuşitului din trecut prin prisma practicării lui din ultimii 20—30 de ani şi îndeosebi în efectele pe planul legăturilor interzonale. Nu numai modul de comercializare şi de folosire a fructelor a fost diferit faţă de timpul din urmă, dar înainte de 1920, o bună parte din soiurile cultivate astăzi şi care au o mare căutare nu existau. Orientarea traseelor şi chiar modul de valorificare a fructelor a fost diferit. De asemenea modul de practicare a cărăuşitului din trecut trebuie considerat în lumina stării drumurilor şi a mijloacelor de transport.

Dintre diferitele categorii de fructe comercializate astăzi, merele şi cireşele n-au avut căutare în satele agricole decât din anii de după Marea Unire. Între fructele vândute înainte de primul război mondial proporţia cea mai mare o aveau prunele uscate, fructele crude fiind vândute mai cu seamă pe piaţa oraşelor Satu Mare şi Carei. Perioada de avânt a cărăuşitului cu fructe coincide cu generalizarea şinei metalice pe roţi şi ferecarea carelor. „Nici drumuri n-au fost mai demult, ne spune unul dintre informatori, drumul de la Sighet s-a făcut sub Franz Josef, iar linia ferată îngustă datează doar de vreo 70 de ani. Până atunci n-am avut nici drumul de ţară de la Negreşti la Cămărzana". Merele cormoşe şi cele zineşti erau vândute îndeosebi pe piaţa din Satu Mare fiind cumpărate de „cafari" — speculanţi aflaţi în târgurile şi pieţele din nordul Transilvaniei — care apoi le revindeau cu câştig pe pieţele oraşelor din Ungaria şi Germania. „Cafarii" cumpărau merele cu „sacul" sau chior „cu carul" şi le plăteau întotdeauna în bani: un sac de mere se vindea cu 1,5—2 zloţi. Restrângerea pieţii în oraşele amintite şi încetarea acestui gen de comerţ în anii de după primul război mondial a determinat reorientarea cărăuşilor spre satele agricole din Câmpie. Îmbunătăţirea soiurilor de mere şi cireşe după anul 1920 datorită activităţii Camerei agricole de la Seini a fost elementul hotărâtor care a contribuit la reorientarea comerţului cu fructe al oşenilor. Noile soiuri, mai productive, mai mari şi mai frumoase au avut implicit şi o căutare mai mare, fiind cu deosebire solicitate în satele agricole. De asemenea, nu toţi locuitorii din Târşolţ au avut posibilitatea de a-şi valorifica fructele pe piaţa oraşelor din vestul ţării deoarece mulţi dintre ei se îndatoraseră la bănci sau la cămătarii din sat, sau nu dispuneau de cai şi mijloace de transport adecvate. În contul datoriilor contractate, unii locuitori îşi vindeau produsele direct din sat speculanţilor sau cămătarilor la preţuri derizorii. Toate elementele amintite au acţionat restrictiv, reducând numărul celor care au practicat efectiv cărăuşitul cu fructe. Astfel, din cele

efectuare a cărăuşîtului în Bixad au fost obţinute de la Cheşcheş Gheorghe şi Doda Dumitru, ambii din Bixad, n. 1910, respectiv în 1902, cunoscuţi cărăuşi, care au practicat ocupaţia de copii încă din anii de dinaintea primului război mondial.

peste 300 de familii câte erau în Târşolţ în perioada dintre cele două războaie mondiale, aproximativ 200 îşi vindeau fructele direct cămătarilor, uneori cu anticipaţie pe câţiva ani (!). Circa 20—30 îşi duceau fructele pe piaţa oraşelor amintite, şi abia restul de 70—80 gospodari, care aveau cai şi căruţe, îşi valorificau fructele prin cărăuşit. Câţiva locuitori, fără mijloace de transport, ofereau fructele celor care „plecau în ţară" pentru vânzare. Potrivit înţelegerii, pentru „litera" de mere preluată de cărăuş, acesta trebuia să aducă proprietarului „6 copâi de mălai", cantitate ce reprezenta jumătate din câştigul obţinut în ţară[39].

De obicei, fructele erau vândute la scurtă vreme după recoltare, din necesităţi financiare, dar şi pentru că unele soiuri „nu stau", cum sunt cireşele, şi trebuiau valorificate în cel mai scurt timp. Altele în schimb, cum sunt prunele uscate[40], merele, nucile puteau fi vândute în orice împrejurare, „când aveam timp", „după ce terminam culesul porumbului" sau alte activităţi gospodăreşti mai urgente. Cel mai frecvent, cărăuşii plecau în luna octombrie — deci la scurtă vreme după recoltarea fructelor —, fie în timpul iernii când drumurile erau îngheţate şi „se putea umbla mai uşor". Luna noiembrie era ocolită deoarece în această perioadă clima este instabilă, drumurile desfundate de ploi fiind mai grele.

Pentru drumuri lungi deobicei se folosea căruţa trasă de doi cai. „Niciodată n-am folosit boii sau vacile în drumurile noastre, deoarece sunt animale grele şi le dor picioarele la drumuri lungi".

Pentru efectuarea transportului în bune condiţiuni, la carul cu loitre i s-a adaptat un coş împletit din nuiele de răchită sau „loză". Mai demult însă, ne avertizează informatorii nu existau în sat asemenea coşuri, ele s-au răspândit abia în perioada dintre cele două războaie mondiale fiind confecţionat de către meşteri anume, din Seini. Cu timpul meşteşugul confecţionării coşurilor de nuiele a fost deprins şi de câţiva locuitori din Târşolţ, cum a fost Gavrău Gheorghe, zis Jâboc sau Ştefuţ Vasile. Aceştia, au ajuns an de an să producă un număr tot mai mare de coşuri „la comandă" din sat sau din satele din împrejurimi, contribuind astfel la răspândirea lor[41]. Coşurile erau confecţionate toamna după ce cădeau frunzele de pe „hinteuţe" (crenguţe), că „atuncea nu se rump, şi coşul nu scade".

---

[39] Informator, Pop Vasile, n. 1901; Cordoş Gheorghe, ambii din Târşolţ.

[40] În trecut prunele erau uscate pe „lese". În timpul din urmă, pentru uscarea prunelor se foloseşte tot mai mult „bujdeiul" (numit „burdei" la Cămărzana), acea instalaţie de uscarea fructelor frecventă în zonele învecinate şi cu deosebire în zona Lăpuşului.

[41] Jiri Trejbal, *Sušarny ovoce na Slovensku*, (II čast), *Zbornik Slovenského Narodného Muzea*, LXVIII, Ethnografia, 15, 1974, pg. 111 şi fig. 28. Căruţele din Slovacia folosite pentru transportarea fructelor aveau o construcţie asemănătoare cu cele din Târşolţ. Fig. 28—30 din lucr. cit. înfăţişează modul de confecţionare a coşurilor de nuiele în Slovacia. În celelalte sate oşene, cu excepţia satului Târşolţ, folosirea coşurilor a fost sporadică.

O constatare interesantă privitoare la apariţia coşurilor de nuiele, independent de practicarea cărăuşitului, deoarece „corelaţia nu implică întotdeauna cauzalitate", la Roland Pressat, *Analiza demografică*, Bucureşti, 1974, pg. 18. Cu toate acestea, răspândirea coşurilor de nuiele la Târşolţ a fost determinată de practicarea cărăuşitului cu fructe. Cf. Frederic Damé, *Încercare de terminologie poporană românească*, Bucureşti, 1898, pg. 12.

Pentru drum, căruțele erau echipate cu câte un lămpaș (felinar), cu o videră (găleată) pentru adăpatul cailor, cu o „cergă cu fân" așezată peste fructe. În cazul parcurgerii unor trasee mai lungi, din echipamentul unei căruțe nu lipsea — mai ales în trecut, sfredelul, „dișeul" (dalta), un „plencaci" (bardă cu coada scurtă) și chiar material lemnos pentru repararea roților. În ultimii douăzeci de ani sunt folosite în exclusivitate „căruțele cu știaf" având roți cu anvelope de cauciuc în locul roților de lemn și „raf" din fier. Și acestea sunt trase de doi cai[42].

Pentru transport, merele erau puse în saci de cânepă, iar prunele se puneau direct în coș, după ce au fost curățate de crengi și erau înlăturate cele putrede.

Spre deosebire de cei din Bixad și Certeze, cărăușii din Târșolț „n-au prea umblat cu cireșe", deoarece le socoteau „o marfă slabă", precum și datorită greutăților ce le aveau de întâmpinat în transportarea lor. Totuși, cei care au efectuat și asemenea transporturi, așterneau pe fundul coșului un strat de fân peste care așezau o „cergă" și în aceasta puneau cireșele. Fructele erau apoi acoperite cu o altă cergă. Deasupra încărcăturii, pe o loitră fixată „de-a lungul carului" se punea „cerga cu fân"[43].

Așa cum am arătat, prunele erau vândute în stare uscată. Cele crude, se vând imediat după cules, în luna septembrie. Merele au fost vândute atât toamna, după cules, cât și în toată perioada de iarnă.

Nu am identificat în acest sat construcții anume pentru depozitarea fructelor pe timpul iernii. Cu toate acestea merele au fost păstrate în bune condiții pe toată durata anotimpului rece și oferite apoi spre vânzare fără să se degradeze. Pentru depozitarea merelor se proceda astfel: în grădina din apropierea casei, pentru ca locul să fie ușor de supravegheat, se delimita cu ajutorul a două grinzi un spațiu larg de 1—1,5 m în care se așternea un pat de frunze uscate și fân peste care se puneau

---

[42] Pentru terminologia diferitelor părți componente ale carului la 1900, vezi Eugen Barbul, *Az avasvidéki nyelvjárás*, Budapest, 1900, pg. 56. Cf. și Gheorghe Focșa, *Țara Oașului*, București, 1975, vol. II, pg. 181—184. Privitor la alcătuirea carului în trecut, sunt semnificative informațiile oferite de Pop Vasile, din Târșolț. Acesta ne mărturisește că: „n-a apucat, dar a auzit de la bătrâni că mai demult carele n-au fost ferecate, că roțile aveau colaci de mesteacăn în locul falurilor și a rafului de fier, iar leucile erau prinse la loitre cu gânj". Iar mai departe, același informator ne spunea: „Carele n-au fost așa de durabile ca cele de azi, dar nici drumuri de piatră n-au fost. Mai demult drumul de țară arăta ca și cele de hotar (adică nu erau pietruite). Carele aveau o șaroglă dinainte și una dinapoi, iar loitrele erau confecționate în întregime din lemn. N-au fost nici coșuri de nuiele". Cf. Frederic Damé, *op. cit.*, pg. 12; Ion Feresnariu, *Ce povestesc bătrânii despre traiul de acum trei sferturi de veac*, în *Comoara Satelor*, IV, martie, 1926, Nr. 3, pg. 33, informație din Baia, Fălticeni: „Carele erau mai mari decât acum și legate numai cu gânjuri de mesteacăn și pe roți era obadă de lemn. Când pornea după fân în Țara de Sus, puneau odabă de două șchioape de groasă și când se întorceau era numai de două degete.". Despre starea drumurilor, în general despre starea căilor de comunicație de dinainte chiar de 1900 vezi Ștefan Buzilă, *Monografia comunei Poiana-Sâniosif*, Bistrița, 1911, pg. 17. Sofronie Liuba — Aurelie Iana, *Topografia satului și hotarului Măidan*, Caransebeș, 1895, pg. 105, Ioan Georgescu, *Prin România, I, Ardealul*, Sibiu, 1922, pg. 92.

[43] „Cu cireșe am mers numai până la Livada și Ciuperceni și în alte sate de pe drumu' țării". Iar mai departe același informator ne mărturisea: „Cu cireșe n-am mers mai departe (de cele două localități amintite), deoarece la drum lung se înfocau" (adică se înfierbântau și se alterau, nemaiputând fi vândute).

fructele „în straturi", după care se acopereau cu frunze şi fân. De aici erau luate apoi pe timpul iernii cantităţile ce urmau a fi transportate.

Întrucât majoritatea transporturilor de mere se efectuau iarna existând pericolul îngheţării lor pe drum, cărăuşii ţârşolţeni au utilizat un mijloc inedit de protecţie. Astfel, sacii de cânepă în care urmau a fi puse merele, erau stropiţi cu apă şi lăsaţi afară să îngheţe pe timpul nopţii; abia după aceea merele se puneau în saci iar aceştia în căruţe. Gheaţa depusă pe saci, ne asigură toţi informatorii consultaţi, constituia un bun strat izolator împotriva gerului: „sacul era îngheţat, dar merele nu ni s-au stricat de frig niciodată", confirmă Gavrău Ioan, unul din cărăuşii cei „mai umblaţi" din sat.

Desigur, numărul de „drumuri" efectuate de fiecare cărăuş şi câştigul propriu-zis depindea de cantităţile de fructe disponibile, precum şi de varietăţile transportate. În anul 1925 de pildă, Gavrău Ioan a efectuat un „drum" cu cireşe în luna mai, două drumuri cu prune crude şi un altul cu mere în luna octombrie, alţi locuitori din sat însă, care au dispus de cantităţi mai mari de fructe, din recolta proprie sau preluate pentru vânzare de la cei care nu aveau mijloace de transport, au efectuat în iarna aceluiaşi an şi în primăvara anuului următor 10—15 drumuri, din care doar două sau trei cu cireşe în luna mai. Restul transporturilor s-a efectuat cu mere, pere, nuci. „Au plecat şi 50 de căruţe odată", ne spune acelaşi informator.

Rareori au plecat singuri la drum. De regulă, cărăuşii din Târşolţ au fost însoţiţi de unul sau doi copii „mai mărişori" (băieţi sau chiar şi fete), capabili să se descurce şi singuri după ce deprindeau cunoştinţele necesare pentru efectuarea transporturilor în bune condiţii precum şi tehnica „strigării mărfii". Faptul acesta nu este lipsit de o anumită semnificaţie pe celălalt plan, al stabilirii unor legături mai strânse între tinerii din cele două zone.

Cărăuşii plecau de obicei în grupuri formate din câte 3—4 căruţe sau chiar mai multe, „după cum se potriveau", şi tot astfel parcurgeau cea mai mare parte a traseului, pentru a se ajuta la nevoie în depăşirea porţiunilor grele. Abia în satele de destinaţie se dispersau, cutreierând uliţele individual sau în grupuri de cel mult două stau trei căruţe.

Din Târşolţ, se pleca întotdeauna noaptea, „după răsăritul Găinuşii pe cer" (constelaţia Pleiadelor), sau după ce aceasta ajungea de o „rudă (de car) pe cer" deasupra orizontului (adică aproximativ ora trei dimineaţa. Un prim popas avea loc la Tufoasa în punctul de ramificaţie a drumului spre Călineşti, „dincolo de Oraşul Nou". Dar, căruţele trase de doi cai sau cele care aveau încărcături mai mici, făceau primul popas doar la Livada. În această din urmă localitate locul de popas îl constituia o fântână „cu halău" pentru adăpatul cailor. Locul se găsea la umbra unui stejar uriaş, multisecular, în trunchiul căruia era fixată „din vechime" o icoană pictată pe lemn.

De la Livada traseul continua fără alte opriri până la Satu Mare. „Dacă treci de Livada, spun informatorii, treci în ţară". Dar, cei care mergeau mai departe, spre Carei de pildă, făceau şi alte popasuri la Doba şi Boghiş „de unde ne împărţeam pe sate câte doi sau trei de fiecare sat, altfel nu reuşeam să ne vindem marfa". La reîntoarcere, popasuri asemă-

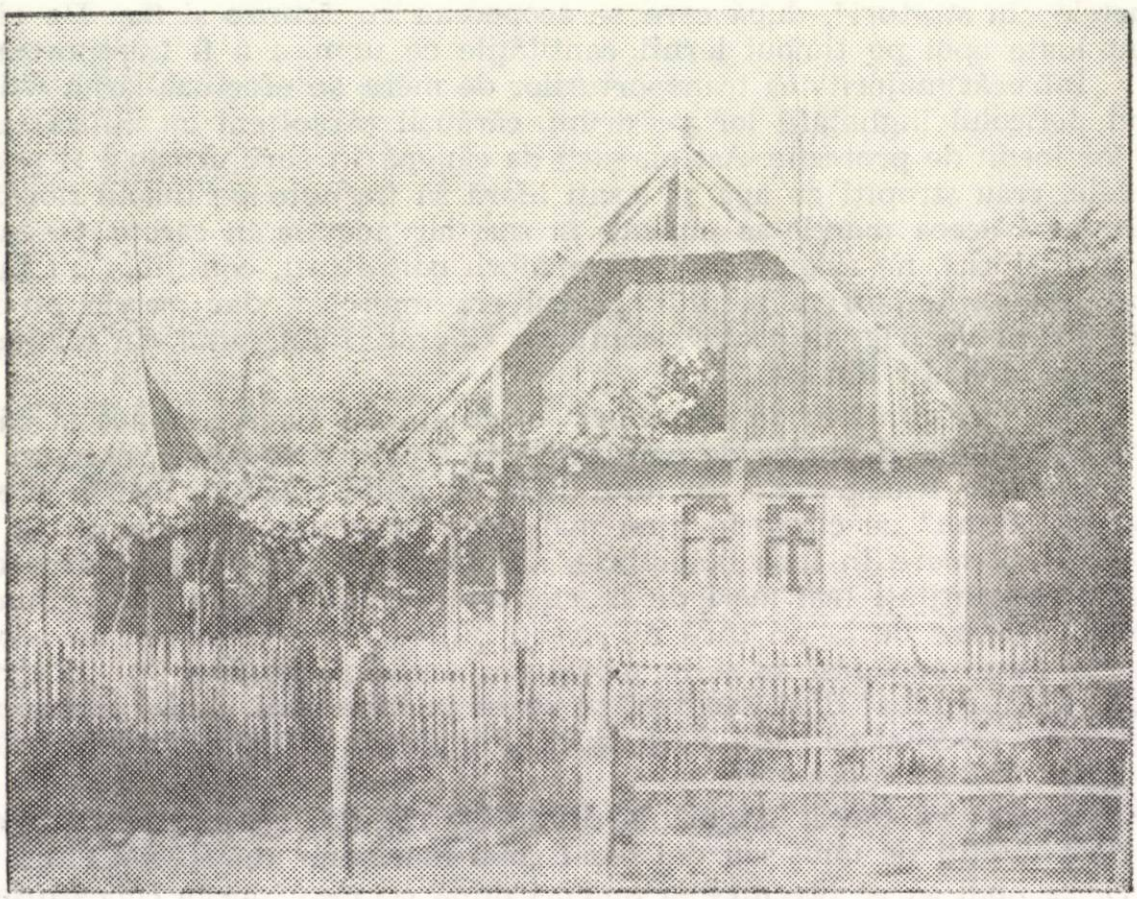

Fig. 9. „Casă cu șobdie", Târșolț, jud. Satu Mare. Foto: D. Irimieș, 1977.

nătoare, pentru hrănitul sau adăpatul cailor erau la Mujdeni, iar pe diferitele trasee, ele se stabilieau potrivit distanței parcurse într-o zi, care nu depășeau de regulă 30 km.

Cu deosebire au fost frecventate satele din jurul orașului Carei. Astfel, satele Domănești, Căpleni, Urziceni, Berveni, Petea, Doba, Boghiș, Ianculești (azi înglobat orașului Carei), Sanislău, au fost străbătute pe fiecare uliță de la un capăt la altul.

De la Carei, un traseu frecventat cuprindea satele Tiream, Venzendin, Portița, Irina, Vășad (în apropiere de Marghita), ultimul sat reprezentând limita extremă atinsă de cărăușii târșolțeni. Un alt traseu care avea ca punct de plecare orașul Carei trecea prin Petrești, Pișcolț spre Valea lui Mihai. Un altul era orientat spre satele Craidorolț, Moftinul Mic și Moftinul Mare, Pișcari." Dincolo de aceste sate nu ne-am prea dus, satele de acolo fiind cercetate de cărăuși din părțile Băii Mari, care veneau tot cu fructe" (inf. Veletean Gh.)

De la Satu Mare, un important punct de plecare, cărăușii târșolțeni se îndreptau cu deosebire spre satele Lazuri, Botiz, Dorolț, Dara, Petea, Peleșul Mare, Micula, Ardud, Boghiș.

N-au fost ocolite nici satele situate de-a lungul Someșului. Astfel, foarte căutat a fost satul Odoreu, dar de aici, cărăușii trebuiau să treacă Someșul pe un pod umblător la Potău spre Culciul Mare, Culciul Mic și Cărășeu. De la Cărășeu, Someșul era trecut din nou „pe la Apa".

Desigur, pentru vânzarea fructelor au fost preferate satele situate în imediata apropiere a celor două mari orașe, Carei și Satu Mare, însă în unele împrejurări au trebuit să străbată și trasee mai lungi spre Marghita sau Valea lui Mihai „ca să nu ne întoarcem acasă cu marfa" (inf. Gavrău Ioan).

Pe lângă pieţele celor două orașe și parcurgerea satelor din împrejurimi menționate, în perioada de dinaintea Primului război mondial, cărăușii târșolțeni au frecventat și unele localități situate în nordul Țării Oașului cum sunt: Visc (Jisc în pronunția cărăușilor oșeni), Bustyana, precum și Sarasău și Sighet, în nord-est. Dintre localitățile situate la vest de Carei au fost cu deosebire „cercetate" satele din Valea Nyírului, cum erau Nyíregyháza, Kisvárda, Mátészalka — localităţi aflate pe teritoriul R. P. Ungară. Cei care mergeau spre Nyír, ne spune inf. Pop Vasile, duceau aproape în exclusivitate prune uscate pe care le vindeau numai pe bani, fie în localitățile amintite, fie la târguri. Explicația este simplă: distanțele erau mari iar cerealele erau foarte greu de transportat.

În schimbul propriu-zis de fructe contra cereale un moment foarte important era „strigatul mărfii", prin care se materializează contactul interzonal. Din momentul în care intra în sat, cărăușul oșan „începea să-și strige marfa": „Hai la mere (la pere, la nuci, la ce era"). Dacă satul era locuit de o populație mixtă, „marfa" era strigată și în limba maghiară, „așa mai rău, cum ne pricepeam", după un tipar de cuvinte învățate de la cei mai „umblați", și de acasă, de la bătrâni.

Atât fructele oferite cât și cerealele primite în schimb erau măsurate cu „copâia". Prunele uscate se dădeau „schimb pe schimb", adică

Fig. 10. Șură de îmblătit, Cămărzana, jud. Satu Mare.

o copâie de prune pentru o alta de grâu sau porumb. Pentru prunele crude s-a folosit o altă unitate de măsură: „dica" (vica), căreia locuitorii din Târşolţ îi spunea „miarţă", ce cuprindea 12 copâi. Prunele crude aveau deci un preţ sensibil mai mic decât prunele uscate: asftel 3 „dici" de prune verzi se dădeau pentru două de grâu. Prunele uscate „le dădeam pe un preţ mai bun", deoarece „cu ele aveam mai mult de lucru, trebuiau alese, uscate pe leasă sau în bujdei". Acelaşi raport de 1/1 respectiv 2/1 era şi între prune şi „mălai" (porumb). Schimbul de fructe şi ovăz era socotit de asemenea avantajos pentru cărăuşi: 2 copâi de ovăz pentru una de prune uscate. Foarte bine erau vândute şi nucile: două părţi de „mălai frăcat (sfărmat) pentru una de nuci. Un preţ sensibil mai mic îl aveau perele, mai ales soiurile de vară „care nu stau". Locuitorii satelor din Câmpie preferau în primul rând prunele uscate, cele crude, merele şi nucile. Or, categoriile de fructe care aveau căutare se reflectă şi în răspândirea diferitelor soiuri de pomi cultivaţi în Târşolţ. Putem vorbi deci de o economie sătească profilată, argumentată de cererea de produse în satele agricole.

În cadrul schimbului de fructe, cărăuşii din Târşolţ au preferat întotdeauna cerealele: iar dintre acestea pe primul loc se situa grâul, urma porumbul, secara şi ovăzul, adică tocmai produsele agricole deficitare în sat. Rareori schimbul a avut loc pe cartofi — puţin apreciaţi în satele oşene. De asemenea, ei nu şi-au dat „bucuroşi" fructele nici pe bani, totuşi în anumite situaţii acceptau şi plata în bani, portivit unei tocmeli: 4—5 lei copâia de mere. Aproximativ acelaşi preţ îl avea şi copâia de grâu. Avem de a face cu o echivalenţă naturală fructe-cereale-bani determinată de echivalenţa în muncă. Fructele egalau în valoare preţul grâului prin aceea că erau transportate cale lungă pe drumuri grele. Pe lângă criteriile amintite, preţul produselor antrenate în schimbul de mărfuri, cunoştea variaţii de la un sezon la altul, fiind determinat şi de abundenţa cerealelor, sau dimpotrivă. Astfel, plata în produse, care este forma cea mai veche de plată se leagă tocmai de existenţa acestor surplusuri zonale. Din totdeauna, comunităţile „au dat" ceea ce le prisosea din bunurile lor pentru a obţine în schimb produsele deficitare. Schimbul de fructe — cereale are tocmai acest caracter de schimb complementar bazat pe specializarea economică a două zone învecinate. Fenomenul nu este singular pe teritoriul patriei noastre. Schimburi asemănătoare au avut loc permanent între regiunile de deal şi munte cu cele de câmpie. Datele istorice şi etnografice cunoscute sunt în acest sens concludente. Reţeaua de târguri din care s-au dezvoltat majoritatea oraşelor transilvănene se întinde ca o salbă la limita de contact dintre câmpie, deal şi munte. Evoluţia, dezvoltarea lor ulterioară a fost în bună măsură determinată tocmai de modul cum a funcţionat acest schimb interzonal.

Desigur, în vânzarea produselor lor, cărăuşii oşeni au întâmpinat numeroase probleme şi dificultăţi legate de starea drumurilor, ruperea roţilor sau chiar a osiilor de căruţă datorită încărcăturilor mari transportate etc. Au existat şi alţi factori care au îngreunat schimbul acesta interzonal. Astfel, în anii „slabi", adică în perioadele când la câmpie se înregistrau producţii slabe de cereale (din cauze diferite, secetă cel mai adesea), cărăuşii oşeni întâmpinau dificultăţi deosebite în vânzarea fruc-

telor lor. „Rar puteam vinde mai mult de un talger (farfurie) de fructe în schimbul uneia de mălai", ne spune unul din informatori, Pop Vasile, referindu-se la asemenea perioade grele. În asemenea cazuri, raportul față de grâu era inversat, de 1 la 2 sau chiar de 1 la 3, iar într-un sat cantitatea de fructe vândute nu depășea 40—50 kg.

Cu toate dificultățile întâmpinate legate de starea precară a drumurilor în trecut, de riscurile legate de vânzarea propriu-zisă, pentru fiecare transport de fructe, de aproximativ 5 „măji", (maja are 100 kg.), rezultau în medie 400—500 kg. cereale. Dar, nu în toți anii și de multe ori nici chiar în același sezon, câștigul nu a fost identic, acesta atârnând de mai mulți factori, așa cum am arătat mai sus, totuși și în condiții mai puțin favorabile se obținea o bună parte din cerealele necesare consumului. De multe ori, cantitățile de cereale erau mici, în anii „buni" însă, surplusurile erau atât de mari încât prisosul se depozita sau — cum se întâmpla de cele mai multe ori — era revândut în sat.

Deși în mai mică măsură, cărăușitul cu fructe se practică și în zilele noastre atât în Târșolț, cât și în celelalte sate oșene. Fructele continuă să fie „vândute" prin schimb, cărăușii urmând aproximativ aceleași trasee și străbat aceleași sate. Doar mijloacele de transport sunt mai bune, iar căruțele cu „știaf" suportă încărcături de circa 10—12 măji (1 000—1 200 kg.). De asemenea starea drumurilor este alta. Drumurile „de țară" sunt în întregime asfaltate așa încât și transporturile se face în timp mai scurt. Pe lângă fructele tradiționale, acum „se vinde" și țuică de prune. Deși în anul 1977, din luna octombrie până în primăvara anului următor, cărăușii din sat au efectuat peste 150 de transporturi de fructe în satele din Câmpie, doar o mică parte din locuitori, de aproximativ 5% mai practică această îndeletnicire. Ceilalți își valorifică surplusul de fructe prin „Aprozar" și centrele de colectare a fructelor răspândite în fiecare comună din Oaș. La târgurile din Negrești și Orașul Nou, precum și la Livada sunt vândute periodic mici cantități de nuci sau de mere.

Continuarea practicării cărăușitului cu fructe și în zilele noastre asigură conservarea legăturilor economice interzonale stabilite pe această cale, precum și perpetuarea și chiar amplificarea influențelor reciproce, potențate și de celelalte posibilități de contact, stimulate de mijloacele moderne de comunicație. Schimburile economice care au loc între cele două zone constituie mijloace de influențare etnică și interzonală care nu sunt de neglijat și totodată antrenează și schimburi de populație. În acest sens rolul Țării Oașului este de cea mai mare însemnătate.

Pentru a înțelege modalitățile de influențare etnică exercitate prin intermediul cărăușilor oșeni, vom analiza în cele ce urmează câteva aspecte legate de prezența acestora în satele de câmpie.

În general, cărăușii reușeau să-și vândă produsele în 2—3 zile. Totuși, în unele situații ei erau nevoiți să cutreiere zile în șir ulițele satelor, iar seara să „se ducă de mas" (în gazdă) la familii cunoscute. De multe ori li se răspundea „ninci hegy" (nu-i loc), alteori erau lăsați să-și adăpostească fructele pe timpul nopții doar în schimbul unui coș de mere sau de prune de aproximativ trei copâi. „Era scump dormitul", apreciază Gavrău Ioan. „Unii ne lăsau să dormim în casă, alții însă ne făceau loc numai în șură sau în grajd alături de vite", ne spune același informator. Pentru hrănitul și adăpostul cailor se mai plătea un coș de mere.

În satele frecventate cu regularitate, mulţi cărăuşi se „bucurau de omenie". Erau primiţi „în gazdă" uneori şi din dorinţa de a sta de vorbă cu ei, de a le asculta poveştile: „ei (cărăuşii) erau oameni umblaţi, ce-au văzut multe". Întradevăr, seara până târziu, se discutau subiecte dintre cele mai diverse, de la cele referitoare la „mersul târgurilor" până la măsurile autorităţilor de odinioară. Ei povesteau întâmplări de pe drum petrecute în alte sate sau ţinuturi despre care ei înşişi nu ştiau decât din auzite. Desigur, existau şi anumite teme de discuţie preferate. Ele priveau probleme legate îndeosebi de „mersul târgurilor", modificările intervenite în data ţinerii unora dintre ele, despre mersul lucrărilor agricole, preţurile diverselor produse sau a vitelor. Se transmiteau în acest sens cunoştinţe pozitive despre oameni şi animale sau produse, despre rotaţia culturilor şi mijloacele de îmbunătăţire a lucrărilor agricole, mai buna valorificare a resurselor economice locale, despre unelte şi noi procedee de lucru, despre eficacitatea noilor maşini agricole etc. Nu întâmplător, după purtarea unor asemenea discuţii un cărăuş din Târşolţ, Bud Ioan (decedat în 1977), şi-a cumpărat în primii ani de după cel de al doilea război mondial, a săpătoare şi o semănătoare, contribuind astfel la răspândirea în sat a acestor unelte atât de importante în sporirea productivităţii muncii: „cu ele aveam să semănăm mai bine, nu risipeam seminţele, iar săpatul mălaiului se făcea mai uşor, pe rânduri" ne aprecia informatorul citat. În scurt timp unelte asemănătoare au fost procurate — pe aceaşi cale — şi de către ceilalţi locuitori din sat, iar „căuacii" (fierarii) din sat au învăţat să le repare şi chiar să „le facă din nou". Un alt informator, el însuşi vestit cărăuş, şi anume Pop Vasile, care a întreprins numeroase „drumuri" şi înainte de 1918, şi-a adus din satele din câmpie pluguri şi grape din fier cumpărate pe fructe pe care apoi le-a revândut în sat „pe un preţ bun". Pop Vasile a fost primul locuitor din Târşolţ care a folosit plugul în întregime din fier în locul celui tradiţional confecţionat din lemn având doar cuţitul şi brăzdarul din fier.

Pe măsură ce părţile se antrenau în discuţii şi ajungeau să se cunoască mai bine, s-a stabilit între ei şi legături mai durabile, reciproc avantajoase. Gavrău Ioan de pildă, avea legături strânse cu mai mulţi locuitori din Căpleni cărora le vindea „prune crude" în cantităţi mari („câte 3 mierţe de prune petru 2 de grâu, plus o pâine de grâu de la ţărean".) Pe lângă fructe cărăuşul amintit îi aproviziona cu lemnele de foc necesare pentru iarnă, satul Căpleni fiind lipsit de păduri. Intâlniri între oşeni şi „ţăreni" aveau loc frecvent la târgurile din Satu Mare sau la cele din Livada sau Oraşul Nou. Se întâlneau de asemenea la 15 august cu prilejul sărbătoririi hramului mănăstirii de la Bixad. Frecvent, pe durata „Sărbătorii", „ţărenilor" li se oferea, din reciprocitate, cazare în casele lor. Schimbul de informaţii continua astfel „la noi acasă".

În Târşolţ sunt cunoscute şi alte exemple de legături stabilite între cărăuşi şi locuitori din satele din Câmpie. Astfel, prin intermediul cărăuşilor s-a transmis şi generalizat un nou procedeu de recoltare a cerealelor, cu coasa. Înainte de primul război mondial grâul se recolta şi în Târşolţ ca şi în celelalte sate oşene, cu secera. „În satele din ţară, am văzut cum se taie grâul cu coasa, şi era mai uşor" ne spune un informator. Recoltarea se desfăşura mai rapid. „De la ei (adică de la locuitorii din „ţară") am deprins obiceiul de a ne secera grâul cu coasa, că tot ni-l

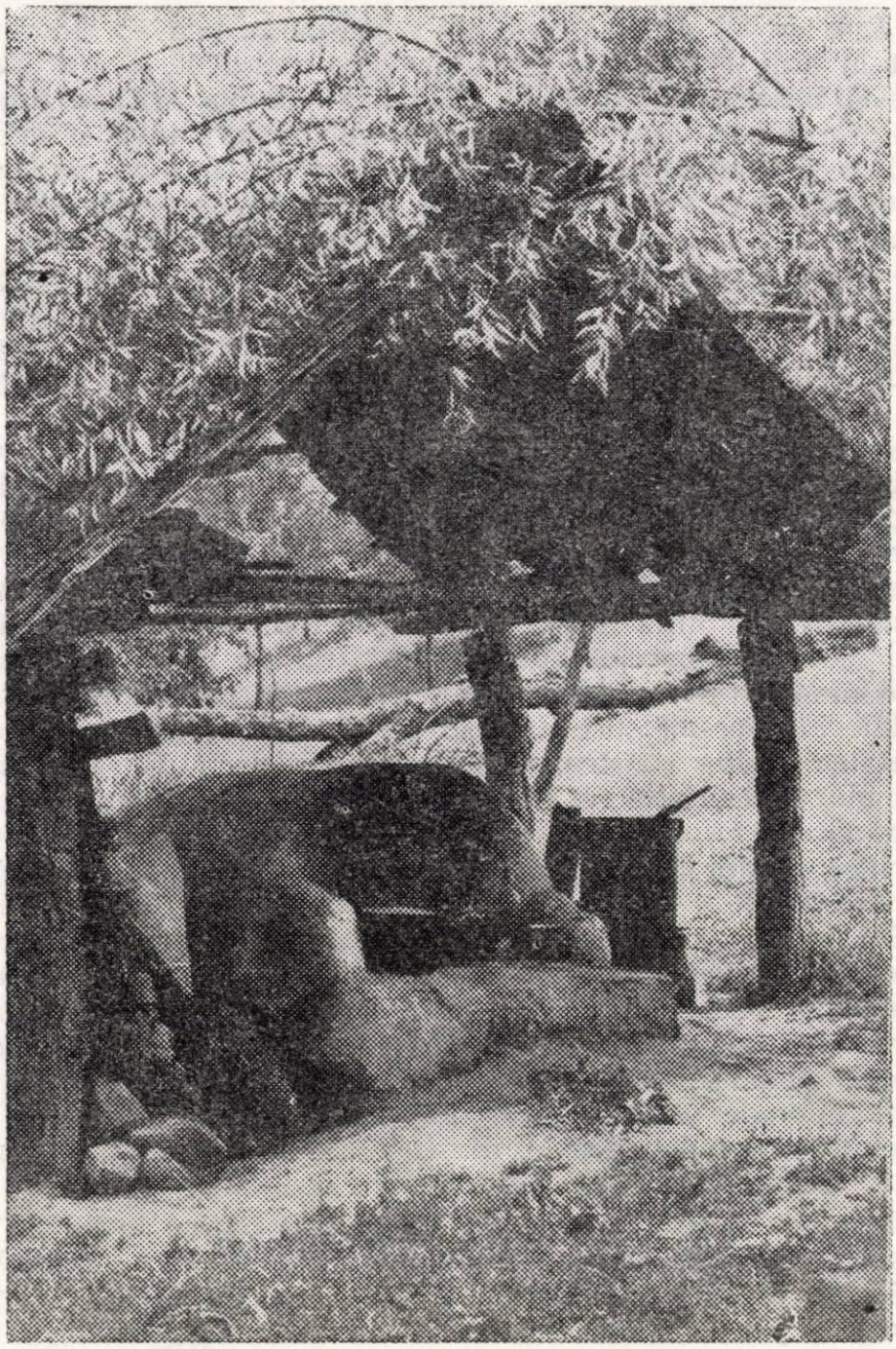

Fig. 11. Cuptor pentru copt pâine folosit și pentru uscat prunele, Târșolț, jud. Satu Mare. Foto: D. Irimieș, 1977.

mâncau paserile până-l tăiam cu secara" ne spune un altul. Într-adevăr, generalizarea recoltării cerealelor cu coasa s-a petrecut prin anii 1924—25 prin intermediul cărăușilor. Pentru această operațiune, coasei obișnuite, de iarbă, i se fixau două cârlige legate de mâner cu ajutorul cărora spicele puteau fi mai ușor culcate în brazde.

Un alt domeniu în care am înregistrat anumite influențe, fără ca acestea să fi avut amploarea și consecințele celor prezentate, este acela al arhitecturii. „Casa cu șobdie", pare să fie un asemenea împrumut arhi-

tectonic. Este un tip de casă cu tindă şi prispă pe una din laturi care s-a răspândit în anii dintre cele două războaie mondiale, are acoperişul în două ape şi învelitoare din ţiglă. „Şobdia" este un orificiu practicat în unul din „fundurile casei", de obicei în cel dinspre uliţă şi folosit pentru aerisirea şi luminarea podului. Case de acest tip s-au răspândit doar în sectorul de sat ce s-a dezvoltat de-a lungul şoselei — dovadă concretă a răspândirii sale relativ recente — şi mai puţin în vatra veche unde au rămas în mare număr reprezentat tipul tradiţional de casă compusă din trei încăperi (casă, tindă şi cămară), tărnaţ parţial pe una din laturile construcţiei şi acoperiş în patru ape şi învelitoare de paie. Răspândirea limitată a noului tip reprezintă un indiciu asupra puterii tradiţiei arhitectonice în zonă.

O altă construcţie indicată de fiecare dintre informatorii noştri ca fiind originară din satele de câmpie, este şura cu grajd[44]. Tipul acestei construcţii deosebit de utile în satele din câmpie însă nu s-a bucurat de răspândire în Târşolţ şi nici în satele învecinate, deoarece şurile acestea, mari, specifice zonelor joase, nu s-au dovedit funcţionale şi nici uşor amplasabile în condiţiile locale de relief. Tipul de „şură lungă", „şură întoarsă", „şură codrenească", de asemenea nu s-a răspândit în sat, acest timp fiind cunoscut doar într-un singur exemplar. În schimb, porţile mari, ornamentate ale acestor şuri au găsit un teren favorabil, răspândindu-se la majoritatea şurilor construite în timpul din urmă. Şura lungă nu s-a răspândit nici în celelalte sate oşene. Doar în Tur este semnalată în câteva exemplare[45]. Explicaţia constă în următoarele: construcţiile amintite sunt specifice satelor de câmpie, sunt adaptate condiţiilor economice şi de relief locale; în ele erau adăpostite cerealele şi fânul recoltat, carul, căruţa şi alte unelte gospodăreşti. Or, şurile acestea, fiind construcţii mari, foarte încăpătoare, sunt greu de amplasat în relieful frământat al majorităţii aşezărilor oşene, inclusiv acela al satului Târşolţ. De asemenea, în satele oşene cultura cerealelor n-a cunoscut niciodată amploarea celei din satele de câmpie, iar grâul, puţin cât se cultiva, nu se depozita în şuri. Nefiind funcţionale, construcţiile gospodăreşti împrumutate nu s-au integrat culturii populare locale, rămânând, — acolo unde au apărut —, elemente singulare, fără ecou în arhitectura populară.

În planul culturii spirituale am înregistrat puţine influenţe interzonale. Faptul, cred este foarte semnificativ, modificările în folclor fiind mult mai greu de perceput. Dintre acestea, cea mai sigură — dar şi cea mai recentă — pare a fi obiceiul de a se oferi la nunţi daruri în bani. În mod tradiţional şi în Oaş, ca şi în alte zone, de ex. în munţii Apuseni, se obişnuia ca la nunţi să se dea tinerei perechi animale (oi, miei, câte un viţel etc.) sau produse. Noul obicei s-a încetăţenit doar în anii din urmă prin intermediul aceloraşi cărăuşi.

Ca urmare a practicării ocupaţiei, a întâlnirii dintre tineri, prin intermediul cărăuşilor târşolţeni s-au încheiat câteva căsătorii în satele Odoreu, Boghiz şi Vezendin. Ştefuţ Maria din Târşolţ, se pare, că a fost prima fată din acest sat care s-a măritat într-un sat din „ţară". Cazul s-a petrecut în felul următor: Conform practicii cunoscute a cărăuşilor

[44] Gh. Focşa, *op. cit.*, pag. 330, 332.
[45] Inf. Ţântaş Dumitru (zis Boderean) din Tur, jud. Satu Mare.

din Târşolţ ca un copil să-şi însoţească părintele, Ştefuţ Maria a plecat cu căruţa la Boghiz. Acolo a cunoscut un tânăr cu care s-a căsătorit după ce în prealabil părinţii mirelui au „fost pe vedere la Târşolţ". Cu toate acestea, asemenea căsătorii nu s-au încheiat decât în cazuri foarte rare, datorită în primul rând atitudinii conservatoare a oşenilor, care nu-şi dădeau bucuroşi fetele din sat. Numărul căsătoriilor a crescut abia în anii din urmă, un număr din ce în ce mai mare de oşeni stabilindu-se în satele din apropierea oraşelor Carei şi Satu Mare[46]. Unul din acestea este Boghiz.

Între împrumuturile de termeni înregistrate, sunt de menţionat suprapunerile de termeni din terminologia carului şi a căruţei — deci în practica ocupaţiei —, în terminologia plugului şi a unităţilor de măsură, constatate de E. Brabul în studiul său asupra limbii locuitorilor din Oaş, publicat în anul 1900[47]. Pe lângă aspectele semnalate de autorul menţionat, deplasările repetate ale cărăuşilor târşolţeni în satele maghiare au contribuit la vehicularea unor termeni în ambele sensuri, care privesc momentele propriu-zise ale „strigatului mărfii", la schimbul şi măsuratul fructelor sau a cerealelor. Prof. Ioan Mişca din Târşolţ, care a practicat în tinereţe cărăuşitul cu fructe, ne relatează şi un alt aspect al aceluiaşi fenomen. Cărăuşii au contribuit la răspândirea unor termeni româneşti în satele maghiare. În unele sate, ne declara acelaşi informator, „locuitorii unguri nu cunoşteau alte cuvinte româneşti decât cele referitoare la fructe, preţ, schimb" etc.

O altă direcţie din care am înregistrat anumite influenţe interzonale, determinate de practicarea ocupaţiei, precum şi de alte cauze economice, sunt legăturile stabilite cu regiunile nordice din imediata vecinătate a Ţării Oaşului locuite de o populaţie ruteano-slovacă. Legăturile economice şi culturale cu această zonă par a fi fost mai vechi decât datele culese de la informatori şi nu s-au limitat numai la schimbul reciproc de produse. Datele oferite de A. Szirmay în monografia judeţului Satu Mare şi publicată la 1810 — referitoare la anumite modele de cusături pe care „harnicele femei din Cămărzana" le-ar fi preluat de la Visc[48] par a fi un argument în acest sens. Desigur, legăturile cu această localitate pot fi şi mai vechi decât începutul secolului trecut[49], menţionate de A. Szirmay, şi au continuat şi după această dată şi chiar după Marea Unire şi constituirea graniţei de nord a ţării. Din informaţiile noastre rezultă că

[46] Date semnificative privind raportul dintre sat şi oraş în condiţiile existente în Transilvania din acea vreme, determinate de schimburile permanente de populaţie au fost publicate de către Sabin Manuilă în perioada dintre cele două războaie mondiale, cum sunt: Sabin Manuilă, *Evoluţia demografică a oraşelor şi minorităţile etnice din Transilvania*, Bucureşti, 1929; Idem, *Demografia rurală a României*, Bucureşti, 1940.

[47] Eugen Barbul, *op. cit.*, pg. 42—56. Cf. şi glosarul de cuvinte maghiare intrate în limba localnicilor până la acea dată, răspândite şi prin strigături, cum sunt cele referitoare la unele elemente ale mijloacelor de transport, cărăuşit şi căi de comunicaţie. Câţiva ani mai târziu, I. A. Candrea, *op. cit.*, pg. 4, referindu-se la particularităţile arhaice ale graiului oşenesc constată „izolarea aproape completă a acestora (a oşenilor) de locuitorii altor regiuni", de „lipsa lor de contact cu ungurii", fapt, ceea ce a făcut „ca limba lor să cuprindă mai puţine elemente ungureşti decât aceea bunăoară a vecinilor lor din părţile Sătmarului în care elementele maghiare au intrat în număr considerabil".

[48] Anton Szirmay, *op. cit.*, pg. 328.

târgurile de la Visc şi Teceu au constituit tradiţionale de desfacere a produselor zonei, îndeosebi a prunelor uscate şi a merelor. În perioada dintre cele două războaie mondiale şi după constituirea graniţei s-a practicat un intens trafic de frontieră ilegal cu spirt, carne, fructe în schimbul cărora oşenii îşi procurau produse finite ca bocanci, postavuri, bumbac, năfrămi şi ţesături colorate care au intrat în portul — devenit specific în acea perioadă, şi chiar după război, până astăzi —, femeiesc din întreaga Ţară a Oaşului. În acea perioadă fructe „n-am prea dus", ne spune inf. Gavrău Ioan, pentru că erau greu de transportat, „nu ne era la îndemână" să trecem (cu ele) peste deal"., totuşi „câte un om tot mai ducea un coş de prune uscate în spate". Fructele transportate în acest mod erau vândute întotdeauna pe bani, în coroane, echivalenţa fiind de 1 coroană pentru 7 lei. De la târgul din Visc erau cumpărate „oale, blide de smalţ (porţelan), găleţi cu flori, smălţuite şi ornamentate cu flori).

În cadrul micului trafic de frontieră fructele au ocupat un loc redus deoarece aveau o valoare mică faţă de celelalte articole de contrabandă, aveau un volum mare şi erau greu de transportat „în spate". În consecinţă, după primul război mondial, cărăuşitul cu fructe a fost orientat cu precădere spre satele din câmpie, schimbul fiind favorizat de existenţa unor căi de comunicaţie mai lesnicioase.

*

În concluzie, aspectele prezentate legate de cunoaşterea nemijlocită a ocupaţiei cărăuşitului cu fructe aşa cum a fost practicat în satul Târşolţ din Ţara Oaşului sunt în strânsă relaţie în condiţiile locale climatice şi de relief care au favorizat dezvoltarea culturii pomilor fructiferi. În cele de mai sus am prezentat o serie de aspecte legate de asemenea de modul de transportare a fructelor, de traseele şi satele frecventate. Imprejurările în care au avut loc întâlnirile cărăuşilor cu locuitorii satelor din câmpie prezintă o importanţă vădită pentru celălalt aspect al temei: stabilirea unor contacte interzonale şi mijlocirea influenţelor reciproce. Într-adevăr, însăşi condiţia cărăuşitului a presupus stabilirea unor asemenea contacte. Este un aspect de cea mai mare însemnătate care s-a desfăşurat în partea de nord-vest a ţării noastre având consecinţe etnodemografice importante. Contactele interzonale îşi au originea în necesitatea obiectivă a realizării schimbului de produse între zonele agricole de la câmpie pe de o parte şi zonele de deal sau munte deficitare în produse cerealiere pe de altă parte. Contactul economic interzonal a generat şi schimburi semnificative în plan cultural între locuitorii celor două zone. Dar, cărăuşitul cu fructe a fost numai una din căile prin care s-a mijlocit asemenea contacte şi influenţe[50]. Or, pentru a avea o imagine corespunzătoare a feno-

[49] Ion Velcea, *op. cit.*, pg. 17, 21; Tancred Bănăţeanu, *Portul popular din Ţara Oaşului*, Bucureşti, 1955, pg. 20.

[50] Pelerinajul organizat periodic la mănăstirea greco-catolică de la Bixad a constituit de asemenea un bun prilej de contact între locuitori. Mulţi dintre cei care veneau în pelerinaj au fost găzduiţi la Bixad precum şi în satele învecinate în casele oamenilor cunoscuţi prin intermediul cărăuşilor. Legături economice şi culturale de mare amploare s-au stabilit şi prin intermediul târgurilor. Date interesante privind locul desfăşurării şi amploarea participării locuitorilor din satele oşene precum şi cei din zonele învecinate, varietatea produselor aflate în târgu-

menului discutat, trebuiesc cercetate și celelalte căi ce au condus la stabilirea unor contacte interzonale precum și ponderea — fără îndoială — diferită a lor. De asemenea, vor trebui stabilite și domeniile în care s-au exercitat anumite influențe interzonale, deoarece în arhitectură, de exemplu, mai legată de ocupații și de mediul geografic, precum și în țesuturi, a dăinuit o vreme mai îndelungată linia tradițională. Elementele noi ce au apărut în aceste domenii „sunt rupte cu totul de creațiile specifice ale zonei, fiind cu ușurință identificate“[51].

Datorită condițiilor improprii de dezvoltare a agriculturii în Țara Oașului, locuitorii au fost nevoiți să-și extindă relațiile teritoriale în primul rând spre zona de sud-vest producătoare de cereale, dar, extinderea activității oșenilor „în afara locului lor de baștină“, așa cum pe bună dreptate arată și Vintilă Mihăilescu în prefață la studiul lui Ion Velcea, nu „implică subestimarea Țării Oașului ca unitate teritorială economică. Aceasta rămâne realitatea principală fără de care n-ar fi existat Oașul, nici oșenii . . .“. Or, așa cum am arătat, influențele interetnice și interzonale semnalate au fost puține și minore ca semnificație, iar unele sunt de dată relativ recentă. Ele nu reprezintă nici pe departe importanța celor întâlnite în alte zone[52]. Numărul mic și importanța redusă a împrumuturilor înregistrate pe de o parte și perseverența cu care au fost păstrate în zonă o seamă de modele arhaice culturale și economice, argumentate de expresia atât de cunoscută: „de m-or ține cu secară / oșenia-i a mea țară /, De m-or ține cu ovăs / Oșenia nu o lăs“, își are explicația în primul rând în particularitățile zonale — geografice și culturale, în caracteristicile psihosociale ale locuitorilor acestei străvechi țări românești care este Țara Oașului.

LISTA DE INFORMATORI

Bura Ioan (a lui Sopruț), n. 1928, Aliceni, jud. Satu Mare.
Calin Gheorghe, n. 1926, Cămărzana,
Calin Ioan, n. 1902, Cămărzana.
Cheșcheș Gheorghe, n. 1910, Bixad.

---

rile organizate în Țara Oașului, care antrenau în mod firesc și schimburile culturale, la Gh. Focșa, *op. cit.*, pg. 198—203, 211. Despre rolul târgurilor din Visc și Teceu în raporturile economice și culturale cu Oașul, vezi Tancred Bănățeanu, *op. cit.*, pg. 20.

[51] I. A. Candrea, *op. cit.*, pg. 4; Ion Mușlea, *Cercetări folclorice în Țara Oașului*, în *Anuarul Arhivei de folclor*, I, Cluj, 1932, pg. 118; Tancred Bănățeanu, *op. cit.*, pg. 20; Ion Velcea, *op. cit.*, pg. 14; Tancred Bănățeanu, *Arta populară din Nordul Transilvaniei*, Casa creației populare a județului Maramureș, 1969, pg. 236—238. În zona Oașului au pătruns astfel „năframa de mătase, chischineul“, care înlocuiesc năframa albă cu ornamente cusute, șorțul de mătase, fusta, guba, (care au pătruns în Oaș adusă fiind de meșteri gubași)“ etc. Cf. T. Bănățeanu, *Arta populară din Nordul Transilvaniei*, 1969, loc. cit.

[52] Prof. dr. I. Suciu, *Probleme medico-sanitare* (în Țara Oașului), în *Napoca Universitară*, an IV, nr. 2, 1977, pg. 11, publică datele preliminare ale unei cercetări efectuate asupra a 28 000 de oameni. Conform analizelor specifice, indicele biochimic de neam din Țara Oașului este de 3,30 de ori mai ridicat decât în cazul celorlalte grupuri românești, „ceea ce poate fi consecința unor caractere perpetuate din generații prin căsătorii în aceeași regiune fără un amestec prea mare din afară“.

Cordoș Gheorghe, n. 1912 Târșolț.
Doda Dumitru (Dodâș), n. 1902, Bixad.
Gavrău, Ioan, n. 1911, Târșolț.
Ileuca Vasile, n. 1905, Cămărzana.
prof. Mișca Ioan, Târșolț.
Mișca Vasile, n. 1926, Târșolț.
Onca Ioan, nr. 244, Târșolț.
Petca Ioan, n. 1926, Târșolț.
Pop Ioan, n. 1902, Târșolț.
Pop Vasile (a lui Pitoc), nr. 714, Bixad.
Pop Vasile, n. 1891, Târșolț.
Veletean Gheorghe, nr. 420, Târșolț.

BIBLIOGRAFIE

BARBUL, EUGEN, *Az avasvidéki nyelvjárás*, Budapest, 1900.
BARBUL, GEORGE, *Populația județului Satu Mare la 1786. Date statistice.* Extras din *Buletinul Institutului român din Sofia*, An I, Nr. 1, București, 1941.
BĂNĂȚEANU, TANCRED, *Portul popular din Țara Oașului*, București, 1955.
BĂNĂȚEANU, TANCRED, *Arta populară din Nordul Transilvaniei*, Casa creației populare a județului Maramureș, 1969.
BOTEZAN, LIVIU, *Aspecte ale antrenării gospodăriilor țărănești în economia de mărfuri între 1785—1820*, în *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie din Cluj*, vol. XIX, Cluj, 1976.
BOROVSCKI, SAMU, *Szatmár vármegye, A Magyarország vármegyéi és városai központi...*, Budapest, (f.a.).
BORZA, ALEXANDRU, *Cercetări etnografice în Țara Oașului*, în *Anuarul Muzeului etnografic al Transilvaniei pe anii 1962—1964*, Cluj, 1966.
BUȘIȚIA, IOAN, *Țara Oașului*, în *Familia*, Nr. 12, 1869, Pesta.
CANDREA, I. A., *Graiul în Țara Oașului*, București, 1907.
CERNEA, VASILE, *Românii din Țara Oașului. Studiu geografic și etnografic*, în *Revista personalului regiei publice comerciale, întreprinderile electromecanice municipale*, Timișoara, An II, decembrie, 1940, an III, ianuarie—august, 1941.
CIOARĂ, IOAN TEODOR, *Folclor din Țara Oașului*, Deva, 1940.
CZIRBUSZ GÉZA, *Az avasság és népe*, în *Földrajzi közlemények*, Budapest, 1900.
CONEA, ION, *Clopotiva, un sat din Țara Hațegului*, monografie sociologică întocmită sub redacția lui Ion Conea, vol. I—II, București, 1940.
DAME, FREDERIC, *Incercare de terminologie poporană română*, București, 1898
DOBOSI, AL. *Din istoria Sătmarului*, Satu Mare, 1937.
DOBOȘI AL., *Contribuțiuni la vechimea românilor sătmăreni*, extras din *Anuarul Institutului de Istorie Națională din Cluj*, vol. XI, Cluj 1937.
FOCȘA, GHEORGHE, *Țara Oașului*, vol. II, București, 1975.
FRANCU, T., — CANDREA, G., *Românii din Munții Apuseni*, București, 1988.
IRIMIEȘ, D., *Forme și mijloace de apărare a recoltelor. — Paznicii de câmp*, în *Anuarul Muzeului etnografic al Transilvaniei*, vol. IX, Cluj, 1977.
IRIMIEȘ, D., *Forme și mijloace de apărare a recoltelor. — Gardurile de țarină*, în *Anuarul Muzeului etnografic al Transilvaniei din Cluj*, vol. X, Cluj, 1978.
LAZEA, EMIL, *Pomii fructiferi și pomicultura în Transilvania în secolele XII—XIV*, în *Terra Nostra*, vol. II, București, 1971.
MAKSAI, FERENC, *A középkori Szatmár megye*, Budapest, 1940.
MANUILA, SABIN, *Evoluția demografică a orașelor și minoritățile etnice din Transilvania*, București, 1929.
MANUILA, SABIN, *Demografia rurală a României*, București, 1940.
MARTINOVICI, C. — ISTRATE, N., *Dicționarul Transilvaniei, Banatului și a celorlalte ținuturi alipite*, Cluj, 1921.

MARCUȘ, ȘT., *Sătmar. Fragmente istorice și culturale*, I, Oradea, 1938.
MUȘLEA ION, *Cercetări folclorice în Țara Oașului*, în *Anuarul Arhivei de folclor*, I, Cluj, 1932.
MUȘLEA, ION, *Țara Oașului*, în *Transilvania*, An. 72, nr. 4, 1941.
NETEA, VASILE, *Țara Oașului*, București, 1940.
OȘIANU, ROMULUS, *Câteva probleme referitoare la cultivarea pomilor fructiferi în Transilvania*, în *Anuarul Muzeului etnografic al Transilvaniei*, vol. X, Cluj, 1978.
PACALA, VICTOR, *Monografia comunei Rășinari*, Sibiu, 1915.
POP, DARIU, *Mărturii strămoșești, note paleografice pe margini de cărți bisericești*, Satu Mare (f.a.).
PRIE, OCTAVIAN, *Un sat românesc din Ardeal în străvechile sale întocmiri și obiceiuri*, Cluj, 1934.
PRODAN, DAVID, *Iobăgia în Transilvania*, vol. I, București, 1967, vol. II, București, 1968.
SCURTU, VASILE, *Cercetări folclorice în Ugocea românească (jud. Satu Mare)*, în *Anuarul Arhivei de folclor*, vol. VI, 1942.
SZIRMAY, ANTON, *Szatmár vármegye fekvése, történeti és polgári esmérete*, II, Buda, 1810.
TIȚA, AURELIA, *Fructele în alimentația populară în zonele Lăpuș, Maramureș și Zarand*, în *Anuarul Muzeului etnografic al Transilvaniei*, 1965—1967, Cluj, 1969.
TREJBAL, JIRI, *Sušarny ovoce na Slovensku* (II část), în *Zbornik Slovenského Navodného Muzea*, LXVIII, Ethnografia, 15, 1974.
VELCEA, ION, *Țara Oașului, studiu de geografie fizică și economică*, București, 1964.

FRUIT CARTING TRADE AMONG THE PEOPLE OF THE VILLAGE TÂRȘOLȚ (OAȘ COUNTY)

(Summary)

Lying in a depression area properly sheltered by gentle summits and having a mild climate, the Oaș County was always looked upon as a region particularly propitious for fruit tree growing. Under the circumstances of agriculture being insufficient for providing living necessities, fruit tree and animal growing have been the preponderant elements of the area economy. The carting of fruits and their sale in the villages of Sătmar and Carei Plains as well as in the markets of the neighbouring towns (Satu Mare and Carei westward, Visc and Teceu to the north, Sighet to the East) have become a reliable method of completing the short agricultural farm produce. The author limited his analysis to a single, wellknown village, namely Târșolț.

In view of researching fruit carting in Târșolț the author made use of direct investigation. Thus he inquired old people of the village who practised the trade for many years, as well as younger inhabitants whose information contributed to the knowledge of some contemporary aspects of the problem. The author also used a questionnaire sent to several inhabitants of Târșolț and Aliceni ascertaining in this way the peculiarities of the trade in Târșolț, the favourable phisico-geographical frame, the importance and significance of interethnical and interzonal relations established between the carters and the people living in the plain villages. The author had also in view to what extent the economic relations established in this way have been of long standing and to what extent the reciprocal influences have been assimilated to the local folk culture or they remained singular, ephemeral cases.

For a better understanding of the trade and of its collateral phenomena, the author analyses in his work the specific aspects of fruit tree growing in Târșolț as well as of fruit production and its share meant for sale. Then there

are presented the means of carting, the way they would be prepared in view of doing the transport under the best conditions, the way the carters used to associate with one another. There are presented the routes preeminently followed, the course stages, the halting, watering or feeding places. Other aspects refer to the way some carters used to „share" the villages and associate in fruit sale, in choosing the routes and villages, the way in which they sold the fruits and puffed the waries, how were the prices fixed for different categories of fruits. There are also mentioned some data concerning the individuals' behaviour, the way they used to discuss, which were particularly significant when crossing villages of Hungarian population. The circumstances under which the meetings between carters and buyers took place are important for the other aspect of the subject-matter, namely the interzonal relations and the reciprocal influences occasioned by them.

Fruit carting trade originated from the objective necessity of performing products exchange between agricultural areas on the one hand, and the hilly or mountaineous areas showing a deficit in cereal plants, on the other hand. The interzonal economical relations also led to cultural exchanges between the people of the respective areas. The author shows that fruit carting of the Oaş people has been only one of the ways that contributed to such contacts and influences. The latter ones have been numerous and have had a differing importance. Moreover, in various sectors of traditional life the influences have had a different weight. In architecture, for instance, which is to a greater extent dependent on occupations and geographical environment, as well as in textile production, the traditional line held out for a longer period. The new elements occurred in these compartments are detached from specific creations of the area, being easily identifiable.

Finally, the author shows that the few interethnic and interzonal influences identified in the rural way of life are of minor significance. The perseverance of holding out a series of archaic cultural and economic patterns has to be firstly explained by the zonal peculiarities including the geographical ones as well as by the psychological-social features of the people.

LIST OF PICTURES

1. Waggon with ladders and wattle used for fruit transport, standing in the market olace of Negreşti-Oaş, Satu Mare district.
2. Waggon with ladders and wattle, and a special prop for hay („şarogla"), standing in the market place of Negreşti-Oaş, Satu Mare district.
3. Waggon with ladders. Târşolţ, Satu Mare district.
4. Waggon shed in Cămărzana, Satu Mare district, at present being rebuilt in the Open-Air Museum of Transylvania in Cluj-Napoca.
5. Gheorghe Veletean, one of the best-known carters in Târşolţ, Satu Mare district. Photo by Dumitru Irimieş, 1977.
6. Woman bearing fruit basket. Vama, Satu Mare district. Photo by D. Irimieş, 1977.
7. Old-fashioned house composed of living room, entrance hall and larder. Târşolţ, Satu Mare district. Photo by D. Irimieş, 1977.
8. House composed of two rooms, parlour and hallway. Târşolţ, Satu Mare district. Photo by D. Irimieş, 1977.
9. Pent roof house in Târşolţ, Satu Mare district. Photo by D. Irimieş, 1977.
10. Shed for threshing. Cămărzana, Satu Mare district.
11. Bread kiln also used for fruit drying. Târşolţ, Satu Mare district. Photo by D. Irimieş, 1977.

VALORIFICAREA PATRIMONIULUI ETNOGRAFIC AL MUZEULUI JUDEȚEAN SATU MARE ÎN EXPOZIȚIA DE BAZĂ

DANIELA OLTEAN
ZOLTÁN TÓTH

Anul 1992 a fost pentru Muzeul județean Satu Mare un an deosebit de rodnic, deoarece el a însemnat repunerea instituției noastre în circuitul muzeistic național, după o lungă perioadă de reorganizare. Cele patru (4) secții ale muzeului, artă, arheologie, istorie și etnografie și-au deschis larg porțile pentru toți cei care doresc să cunoască istoria acestor ținuturi sătmărene.

Atunci când am organizat secția de etnografie, am încercat să expunem tot ceea ce este caracteristic celor trei zone etnografice ale județului nostru: Țara Oașului, Câmpia Someșană și Codru, folosind în acest scop cele mai deosebite obiecte din zestrea noastră etnografică, zestre făurită de-a lungul anilor cu ajutorul colecționarilor, a iubitorilor de artă și cultură populară și bineînțeles a muzeografilor care au achiziționat de-a lungul anilor o mare parte din patrimoniul nostru etnografic.

Expoziția de bază, amenajată la etajul al II-lea al Muzeului județean, cuprinde 6 săli având următoarea tematică:

SALA 1 — Port
SALA 2 — Agricultură
SALA 3 — Creșterea animalelor
SALA 4 — Meșteșuguri țărănești
SALA 5 — Activități casnice
SALA 6 — Arhitectură. Interioare

Primă sală din expoziție (Pl. XXIV/1—2), am dedicat-o costumului popular, deoarece considerăm că portul este cel care exteriorizează cel mai mult caracterul etnic al unui popor, este cel care dă notă distinctivă, specifică fiecărei zone etnografice.

Am expus aici în patru vitrine costume populare din Țara Oașului, inclusiv din zona Ugocea, și anume:
— Costum femeiesc din Țara Oașului, localitatea Bixad
— Costum bărbătesc din Țara Oașului, localitatea Certeze
— Costum femeiesc și costum bărbătesc din Ugocea, localitatea Turț

Pentru Câmpia Someșană am repartizat 4 vitrine în care sunt expuse costume populare aparținând naționalităților maghiare și germane (șvăbești), precum și un costum de femeie bătrână. Repartizarea s-a făcut astfel:
— Costum femeiesc șvăbesc, localitatea Petrești

— Costum bărbătesc șvăbesc, localitatea Petrești
— Costum femeiesc maghiar, localitatea Bogdand
— Costum bărbătesc maghiar, localitatea Bogdand
— Costum de copil maghiar, localitatea Ardud
— Costum bătrânesc de femeie, localitatea Someșeni.

Zona etnografică Codru este reprezentată prin 3 costume expuse în trei vitrine:
— Costum femeiesc din Codru, localitatea Homorod
— Costum bărbătesc din Codru, localitatea Cuța
— Costum de fată din Codru, localitatea Solduba

Alături de aceste costume, în patru vitrine sunt expuse clopuri, pene, zgărzi, cununi de mireasă, străiți și chimire oșenești, toate laolaltă aducând un plus de culoare și frumusețe acestei săli.

A doua și a treia sală (Pl. XXV/1, 2, XXVI/1) reflectă principalele și cele mai vechi ocupații ale băștinașilor ce locuiesc în extremitatea nord-vestică a țării noastre: agricultura și creșterea animalelor. La acestea se adaugă câteva din ocupațiile auxiliare: pomicultura, viticultura, albinăritul, pescuitul.

Sala a doua cuprinde câteva din principalele unelte folosite de țărani la munca câmpului: plug de lemn cu brăzdar de fier, grapă de lemn cu dinți de fier, furci de lemn, greble de lemn, coasă, seceri, îmblăcie, piue mari pentru cereale, mașină de tocat păioase, măsuri pentru cereale și alte obiecte folosite pentru prelucrarea și păstrarea produselor agricole. Toate acestea au fost achiziționate de pe întreg cuprinsul județului, reprezentând toate zonele etnografice.

Sala a treia prezintă una din ocupațiile de bază ale țăranilor ce locuiesc în aceste ținuturi: păstoritul, reprezentat prin cele mai specifice obiecte și accesorii folosite de păcurari și văjnicari. Sunt prezente obiecte confecționate în mare parte din lemn, cum ar fi: cupele pentru măsurat laptele, bărbânțe, cofe, fontare pentru caș, linguri de păcurari, găvane. În următoarele trei vitrine sunt expuse căldări pentru muls, putini, străgetorii, și piese de îmbrăcăminte specifică păcurarilor.

Un obiect deosebit este lemnul întors, un fenomen vegetal anormal și rar întâlnit care era păstrat în gospodăriile țărănești cu scopul de a îndepărta forțele magice.

În această sală prezentăm și alte îndeletniciri țărănești practicate în județul nostru și anume: viticultura, pomicultura, albinăritul. Am expus 2 prese de struguri din localitățile Șandra și Homorodul de Jos (Câmpie și Codru), coșuri pentru cules struguri, butoaie, sărăoaie, reprezentative pentru centrele de viticultură de la Beltiug, Rătești, Homoroade, Valea Vinului, Halmeu, unde se cultivă soiuri de viță de vie cunoscute sub denumiri ca nova (alb), roial (alb), Izabela (negru), delavar (alb cu roz).

Tot aici sunt expuse câteva obiecte folosite în pomicultură: culegător de fructe, leasă pentru uscat fructe, coșuri din scoarță de tei și cireș etc., precum și la albinărit: coșnițe din trestie și răchită, presă pentru faguri, captator de roiuri, afumător.

Sala a patra (Pl. XXVI/2) este sala meșteșugurilor, căci meșterii țărani sunt cei care au modelat argila, au prelucrat lemnul, au făcut plu-

gurile, au făurit primele unelte și instalații care au stat la baza dezvoltării tehnicii și industriei.

În patru vitrine prezentăm ateliere de tăbăcar, dogar, fierar, cu ustensilele aflate în dotarea acestora. Creația artistică populară în lemn are ca exponate reprezentative renumitele lăzi de zestre specifice zonei Codru și scaunele cu motive antropomorfe achiziționate din Țara Oașului.

Un loc aparte în această sală îl ocupă olăritul, ponderea cea mai mare revenind vestitului centru ceramic de la Vama (Țara Oașului) unde s-a produs și se mai produce și azi una din cele mai frumoase ceramici din România. În 12 vitrine am expus blide, oale, hârgaună, ulcele, oluri de nănaș, precum și câteva obiecte specifice centrelor ceramice de la Satu Mare, Carei și Tășnad. Am alăturat acestei colecții o roată de olărit, precum și unelte folosite la modelarea și ornamentarea ceramicii.

În sala a 5-a (Pl. XXVII/1) este prezentată una din cele mai intense activități casnice, prelucrarea fibrelor textile, alături de variatele ei produse care trebuiau să satisfacă numeroase cerințe, între care pe primul loc se situa confecționarea îmbrăcămintei, precum și realizarea țesăturilor folosite în locuința țărănească, toate acestea devenind cu timpul unul din cele mai importante domenii de manifestare a artei populare.

Din seria uneltelor folosite la prelucrarea fibrelor textile sunt expuse: două tipuri de melițe pentru cânepă, (meliță simplă și meliță dublă), călcător de fuioare, piepteni de diferite forme, furci de tors cu talpă și cu roată, vârtelnițe, rășchitoare, sucale.

În evoluția tehnicii țesutului apariția războiului orizontal a avut un rol deosebit, produsele textile fiind mai numeroase și mai complexe. Acest tip de război este prezent și în expoziție alături de o frumoasă colecție de textile de port și de casă, reprezentativă pentru ținuturile oșenești și codrenești: șterguri, desagi, spăcele, pindilee, cămăși, pieptare, toate fiind rodul muncii și fanteziei creatoare a țărăncilor noastre.

Tot în această sală sunt expuse câteva din obiectele de uz casnic, folosite frecvent în gospodăria țărănească: călcătoare, durgalauă, maiuri pentru rufe, lingurare, blidare, râșnițe, prese pentru cartofi.

Ultima sală (Pl. XXVII/2) prezintă elemente specifice arhitecturii populare din județul Satu Mare și anume: ancadramente de geamuri cu fier forjat, ferestre cu leban, stâlpi de țârnaț cu frontar sculptat, diferite tipuri de stâlpi strunjiți și ciopliți, ancandramente de uși precum și un ghizd de fântână (draniță) octogonală, construită din bârne.

Atmosfera și ambianța prezentă în casele țărănești, am încercat să o prezentăm prin amenajarea a patru interioare caracteristice zonelor Codru, Oaș și Câmpie (maghiar și șvăbesc) (Pl. XXVIII/1—2; XXIX/1)

Piesele de mobilier, obiectele de uz casnic, textilele decorative, icoanele pe sticlă, crează laolaltă o imagine care are puterea de a ne purta în lumea din care provin.

Pe peretele frontal al ultimei săli sunt prezente câteva obiecte de cult: prescurare, sfeșnice, cruci de lemn, rozare, veșminte bisericești, iar în final o troiță de lemn, datată 1946.

La ieșirea din ultima sală, pe un coridor lung de 50 m sunt înșiruite cele mai reprezentative lăzi de zestre din colecția noastră etnografică. Într-un intrând al acestui coridor este expus un teasc de struguri de proporții monumentale, provenit din localitatea Halmeu. Acest

teasc, construit în totalitate din lemn, datează din anul 1796. (Pl. XXIX/2).

Toate aceste obiecte expuse în secția de etnografie vin spre a dovedi priceperea prelucrării diverselor materii prime, armonioasa repartizare a culorilor și motivelor decorative, talentul creator și capacitatea țăranului nostru de a îmbina utilul cu frumosul. Expunând această zestre etnografică am încercat ca măcar o părticică din viața satului și țăranului nostru să poposească și aici. Ne dorim acest lucru cu atât mai mult cu cât această viață se stinge încetul cu încetul, lăsându-se acaparată de civilizația urbană. De aceea păstrarea acestor creații specifice artei și culturii populare românești capătă un rol major, atât de bine remarcat de G. Oprescu care spunea încă în al doilea deceniu al veacului nostru: „Toate aceste obiecte de artă națională constituind cel mai însemnat al nostru titlu de noblețe, se pierd. La mulți dintre țărani a dispărut înțelegerea și iubirea pentru prețioasele „vechituri", care se aruncă la gunoiu și se înlocuiesc cu produsele industriei moderne. (. . .) În aceste condițiuni, rolul nostru este clar indicat. El devine o adevărată îndatorire națională: păstrarea a tot ce a mai rămas".[1]

Această expoziție dorește să ducă la îndeplinire acest rol, precum și acela de valorificare cât mai judicioasă a creației populare și de popularizare a valorilor aflate în patrimoniul nostru etnografic.

LA VALORISATION DU PATRIMOINE ETHNOGRAPHIQUE DU MUSÉE DU DÉPARTAMENT DE SATU MARE DANS L'EXPOSITION DE BASE

(Résumé)

Cet article comprend le mod d'organisation du secteur d'ethnographie du Musée du Département de Satu Mare, la manière dont on a valorisé notre collection ethnographique.

Il y sont exposés des objets caractéristiques aux trois zones ethnographiques du département (Țara Oașului, Câmpia Someșană et Codru), leur répartition étant en 6 salles les suivants thémes:

Salle 1 — le port (costumes populairés)
Salle 2 — agriculture
Salle 3 — l'élevage des animaux
Salle 4 — métiers paysans
Salle 5 — activités dans la maison
Salle 6 — arhitecture; intérieurs

Exposant cet héritaje ethnographique on a essaye de faire reviore ici, même une partie seulement, la vie du villaje, et du paysan et de prouvers son talent créateur et artistique.

[1] G. OPRESCU, *Arta țărănească la români*, București, 1922, pag. 72—73.

ARTĂ

DESPRE PROGRESUL SAU CRIZA TEHNICII ŞI TEORIEI ARTELOR SCHIMBĂRILE STILURILOR ARHITECTURII ŞI PICTURII

TOTH BÉLA

1. Introducere

Judeţul Satu Mare din secolul al XVIII—XIX-lea, era o unitate geografică variată care cuprinde zonă muntoasă, de dealuri şi de câmpie: 1. cu diferite materiale de construcţie locale, care determină structura construcţiilor, cea în cununi de grinzi, în paiantă, şi zidărie portantă din pământ bătut sau chirpici; 2. cu variatele scopuri funcţionale al adăpostirii care depind de cerinţele ocupaţiilor schimbătoare după zone, potrivit istoriei şi obiceiurilor diferitelor etnii şi meserii de păstori, agricultori, orăşeni, în sistematizarea habitatului, în arhitectura populară şi cultă a locuinţelor şi bisericilor, concepţia lor estetică, stilistică etc. Am studiat influenţarea, şi autonomia artei — de către progresul din istoria civilizaţiei tehnice al economiei, şi evenimentele locale ale istoriei politice, asupra culturii artistice populare şi culte, asupra răspândirii stilurilor arhitecturii şi picturii pe întregul teritoriu al Europei. Aceste foarte răsfirate probleme teoretice şi a multor elemente luate din viaţa concretă, am încercat să-l sintetizez filozofic prin legile generale ale progresului şi stagnării, de exemplu în unele epoci este paralelă evoluţia economică şi creşterea cantitativă a construcţiilor, dar calitatea artistică, creşterea valorică în sfera culturii şi umanului se opune progresului, este inegală cu ea. Concentrarea excesivă a industrializării a provocat criza urbanistică şi ecologică, creşterea cantitativă economică paralel cu o degradare calitativă a vieţii. Repetatele renaşteri artistice, ale progresului laic, ca cea din Italia, Ţările de Jos şi cea burgheză modernă, au fost întrerupte de curente manieriste, istorite, ca până în fine au fost destrămate prin ficţiuni formaliste-abstracte, mai ales în pictură. La o schiţă a câtorva secole din istoria arhitecturii şi picturi, studiul progresului necesită o sinteză interdisciplinară a unei istorii inovate a tehnicii — mai ales pictură — folosirea datelor din estetică, urbanistică, sociologia habitatului, teoriile ştiinţifice ecologiste şi mişcările lor politice-democratice.

2. Construcţia de locuinţe şi biserici în arhitectura populară şi cultă

La începutul secolului al XVIII-lea la Satu Mare, construcţia de locuinţe era la nivelul arhitecturii populare. Au rezistat aici deselor inundaţii numai casele de paiantă cu schelet de grinzi, /1.I.53/ — vezi la

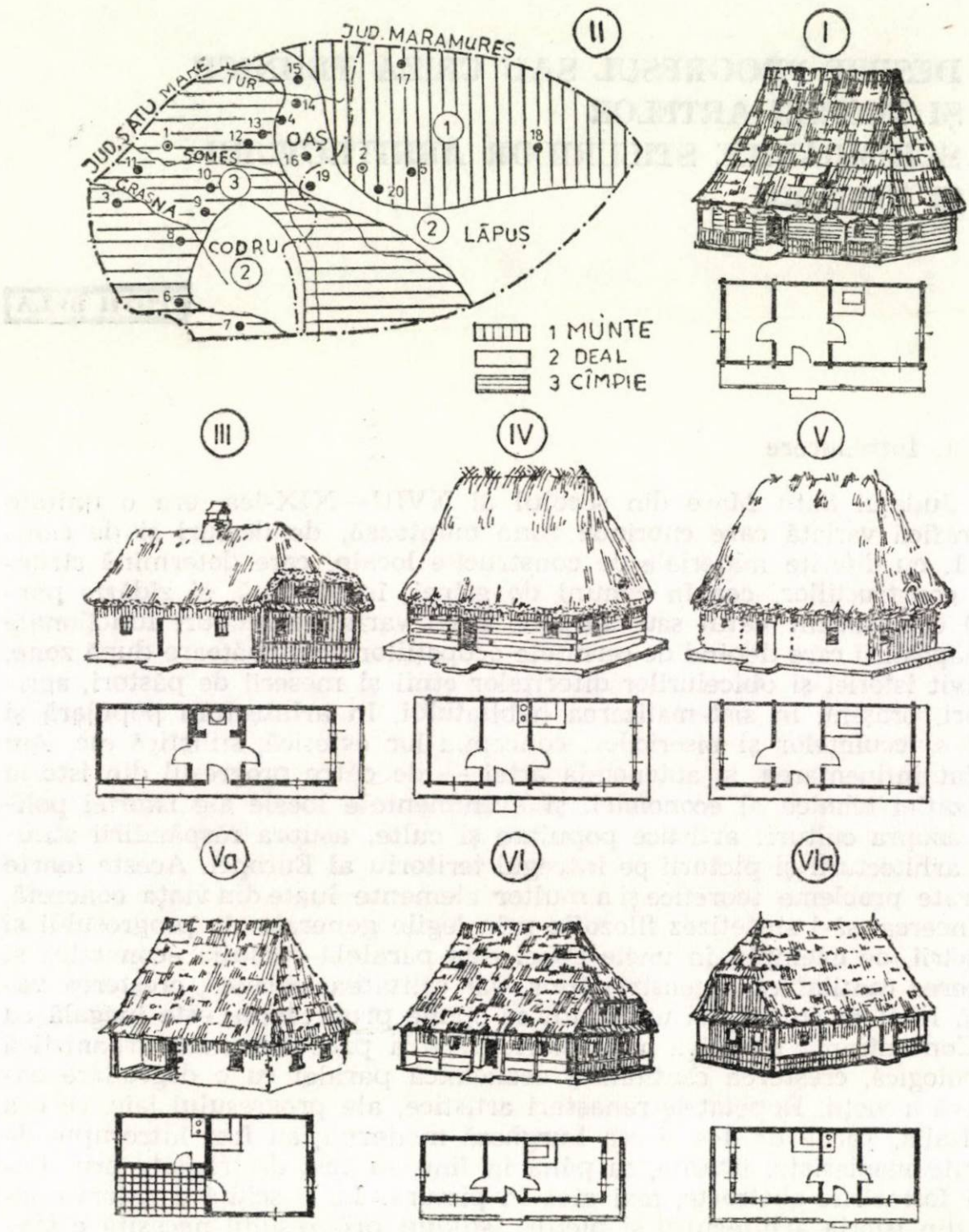

Note — la fel cum era menţionată în zona vecină de peste frontieră „Nyirség" /2.484/ care împreună cu o parte a Maramureşului şi a Sălajului, făcea parte din judeţul Satu Mare în secolul al XVIII—XIX-lea. Ţinut geografic foarte variat care înconjoară oraşul, fundalul său istoric, am avut ocazia să studiez acest vast teritoriu al fostei regiuni Maramureş, în anul 1962, la recensământul monumentelor de arhitectură, a fost pentru mine o revelaţie. Am găsit aici o mare varietate de locuinţe, ale diferitelor etnii şi biserici de lemn, artă populară română. Într-o lu-

crare de metodică a tipologiei /3. 207—208/ am promis că aici voi studia progresul tehnic, prezentând paralel arhitectura populară şi cea cultă, apariţia teoriilor artistice şi răspândirea stilurilor — inclusiv şi pictură — în toată Europa.

Cele trei tipuri principale de locuinţe — care au o tradiţie milenară — s-au format în cele trei zone geografice (II) munte, deal, câmpie potrivit cu însuşirile materialelor de construcţie locale, (traduc aici articolul /4. 874/).

(I) *Casa din cununi de grinzi:* este răspândită în secolul XVIII—XIX-lea în zona muntoasă a Gutinului şi Maramureşului. Varianta veche este construită din bârne de brad necioplite, iar cea nouă din stejar cioplit. La ultima, pe una sau pe două laturi casa are prispă cu stâlpi, intrarea este printr-o tindă neîncălzită, situată între camera de locuit şi cămara, pereţii sunt netencuiţi în exterior, protejate de streşini late şi acoperiş în patru ape, şindriluită, cu pante înalte, repezi. La Cuhea (18).

(II) *Casa cu paiantă:* este indigenă în zona dealurilor în Oaş, Codru şi în Lăpuş, precum şi în Sălajul vecin. Prispa nu are stâlpi, baza zidului este protejată cu o umplutură de pământ de cca. 70×50 cm. Planul casei seamănă cu anteriorul. Pereţii sunt tencuiţi pe ambele feţe, şi acoperişul de paie (jupi) deseori este în patru ape, sau cea de la câmpie are la fronton o pantă teşită.

(III) *Casă cu fronton:* s-a răspândit pe câmpie, construită din pământ bătut, chirpici sau cărămidă, are prispă cu stâlpi, sau fără, depinde de starea materială a beneficiarului. În plan tinda cu cuptor este intercalată între două camere de locuit, acoperişul de paie are o teşitură mică „kontytető (în l. maghiară) /9.II.675/ La Vetiş (11) şi Ady Endre, casa memorială (8).

La întâlnirea celor trei zone amintite, s-au amestecat caracteristicile tipurilor de locuinţe, formându-se patru tipuri rurale de tranziţie.

(IV) La marginea zonei muntoase s-a răspândit tipul de casă construită din cununi de grinzi tencuită numai în interior. Planul cu prispă fără stâlpi şi învelitoarea de paie în patru ape, înaltă, seamănă cu cea din paiantă de la dealuri. Asemenea casă se găseşte la Surdeşti. (20)

(V) Pe o fâşie a zonei deluroase, vecină cu munţii sunt două variante: cea de la Racşa (16) este construită din cununi de bârne subţiri de fag, frasin sau gorun, cu îmbinări ieşite din colţurile zidului, pe ambele feţe tencuită, cu prispa fără stâlpi şi acoperiş înalt învelit cu paie, în patru ape, în plan seamănă cu casele de paiantă. Varianta de la Bixad (15) este mai veche, diferă de anterioara în plan, având prispa cu stâlpi şi o tindă neîncălzită pe jumătatea casei, pe cealaltă jumătate este o singură cameră.

(VI) În zona dealurilor, vecină cu câmpia, de exemplu la Certeze (14.VI) şi Ilba (19.VIa) este tipul de casă cu fronton, înşiruită, construită din cununi de grinzi, având prispa cu stâlpi pe cele două laturi ale casei, au acoperiş cu vârf teşit, şindriluit. Planul este identic cu anteriorul.

(VII) Pe câmpie în vecinătatea dealurilor, de exemplu la Remetea-Oaş (13.) sau la Oraşul Nou (12.VIIa.) s-a răspândit o variantă a casei cu fronton înşiruită, şarpanta din jupi de paie la vârf are pinion. În tindă are cuptor. Prispa este pe una sau pe două faţade a casei, cu stâlpi sau

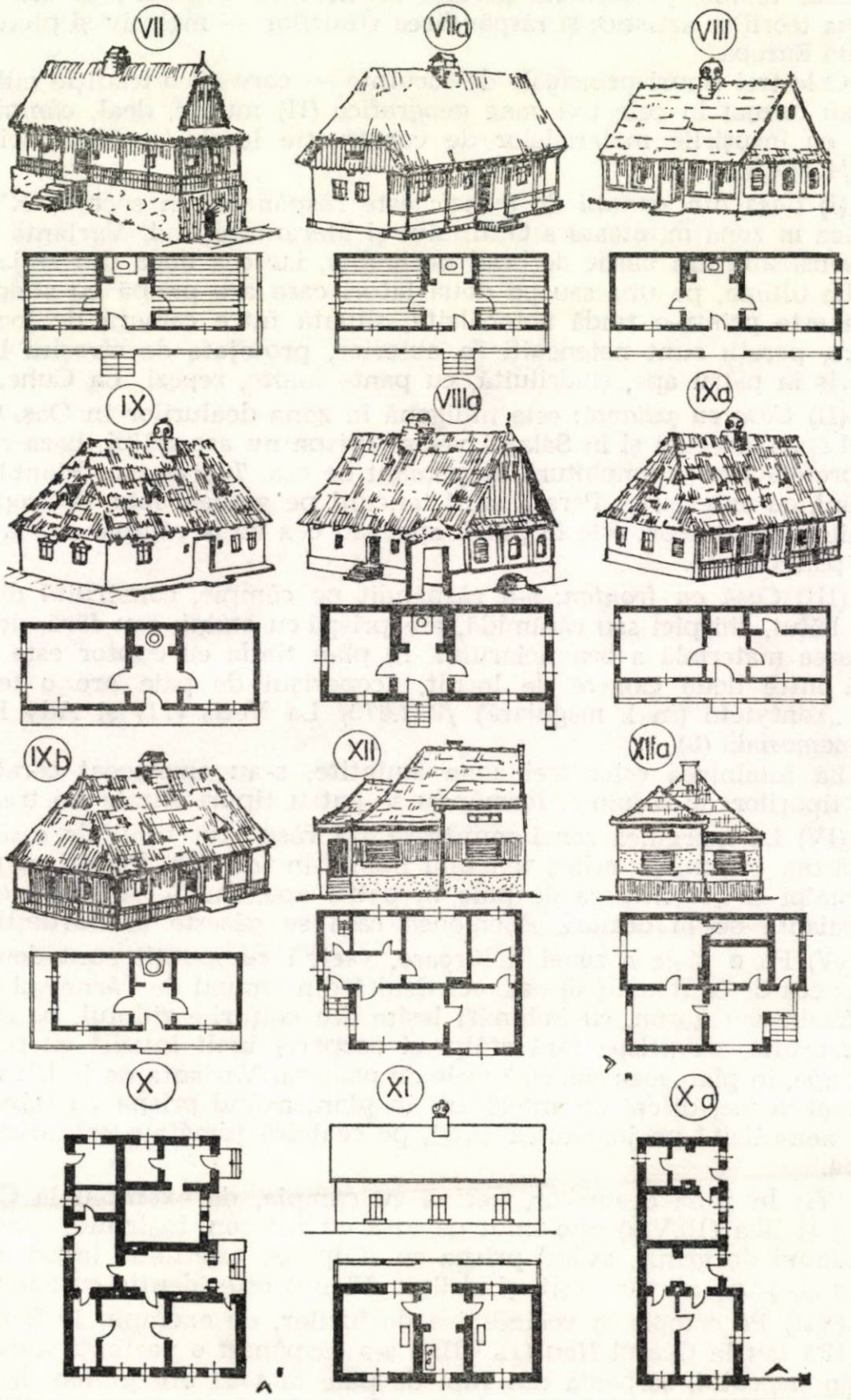
VII
VIIa
VIII
IX
VIIIa
IXa
IXb
XII
XIIa
X
XI
Xa

fără. Proporţiile sale diferă faţă de tipul III. în mărime, din cauza scheletului de paiantă.

Dintre tipurile de mai sus majoritatea aparţine etniei române, cu excepţia tipului III. şi VII. care sunt ale etniei maghiare.

(VIII) Este un tip de casă nemţească, cu acoperiş „în două ape" ca la Ardud, cel din Baia Mare (2.VIIIa) are pinion deasupra frontonului.

(IX) La Satu Mare (1.IX.IXa) şi la Viile Satu Mare (10.IXb) populaţia maghiară a construit case înşiruite, cu şarpantă în patru ape şindriluite, cu prispa pe una sau pe ambele faţade, ori cu stâlpi, ori fără la săraci. Şarpanta în patru ape era pentru a-l deosebi de casele nemţeşti. Casele erau construite de dulgheri, zidari germani lucrau din anul 1740; la Teghea, marcau cărămizi.

(X) Legate de evoluţia caselor orăşeneşti dau câteva exemple cu parter. La Satu Mare str. Cuza Vodă nr. 6., fosta casă memorială Petőfi construită la începutul veacului al XIX-lea, acum demolată. Dintr-un antreu central despărţit cu un perete de la bucătărie, erau alimentate sobele „oarbe" ale camerelor alăturate, având coş comun, cu afumător. Dintre cele trei camere comandate, cea mică era probabil a guvernantei, comunică cu bucătăria. În curte era locuinţa bătrânilor, o cameră bucătărie, antreu. Şarpanta era în patru ape. Cu un plan asemănător, mai modest, pentru două generaţii pe str. Ady Endre nr. 3. (Xa) era o clădire în stil baroc. La Satu Mare casele contemporane erau de tipul IX.IXa, şi cele nemţeşti cu acoperiş în două ape.

(XI) Casa cu tinda centrală între două camere era în veacul al XIX-lea amplasată şi de-a lungul trotuarului având trei ferestre şi prispa spre curte. Antreul era frecvent despărţit de bucătărie cu o arcadă şi perdea.

(XII) Ca o modernizare a tipului anterior, la începutul secolului al 20-lea structura de zidărie portantă modifică planul cu un zid median în locul „meştergrinzii" dublând lăţimea casei. Când cuptorul a fost eliminat cu gătirea în bucătărie pe plită metalică, au cuplat canalizarea şi apa cu baia, aşezate spre curte. Pe faţada principală erau dormitorul, sufrageria şi antreul, ultimul câteodată era dinspre terasa din curte. Casa era numită *„cu două camere şi confort"* în l. maghiară „összkonfortos". Când era construit independent avea şarpantă în patru ape, dar pe careva colţ al faţadei s-a înălţat peste streaşină un mic fronton cu fereastra podului, casa putea fii cuplată cu vecinul. Răspândirea ei în sate elimină arhitectura populară. Această întrerupere a progresului arhitecturii populare locale de locuinţe, s-a extins şi asupra arhitecturii populare a bisericilor de lemn. (Continuarea traducerii urmează mai jos). La un număr de 23 biserici de lemn construite în secolul al XVII-lea, după un secol de avânt în veacul a XVIII-lea s-au construit încă 34 biserici. În prima jumătate a secolului XIX-lea însă s-au construit numai 6, iar în a doua jumătate am găsit numai 4. În continuare se făceau şi la sate biserici de cărămidă, asemenea cu arhitectura cultă a oraşelor. După ocuparea judeţului de către monarhia habsburgică în anul 1711, au început favorizarea catolicismului în detrimentul protestantismului, se înfiinţează episcopia din Satu Mare. Contele Károlyi Sándor comandant al principelui Rákóczi, după încheierea armistiţiului începe din anul 1712 colo-

nizarea în județ a populației catolice germane (șvabi) în număr mare. O parte a populației rutene și române au fost convertiți la greco-catolicism. Înființarea mănăstirii bazilitane a cauzat jertfirea Vicarului Isaia în anul 1689, reușind construirea la Bixad numai în secolul următor împreună cu o biserică în anul 1774; biserica românilor este din anul 1760 și a rutenilor de la Carei din anul 1734, al lor, apoi a maghiarilor la Satu Mare în anul 1740 refăcută în anul 1903, în P-ța Eroilor revoluției, pe locul unei biserici grecești din anul 1600—1703 iar românii au construit biserica în anul 1799—1803, în locul ei pe str. 1 dec. 1918 au construit greco-catolicii actuala biserică în anul 1934.

Bisericile de lemn păstrate ca monumente, — exemplare cu renume mondial —, numai în două rare cazuri continuă tradiția bizantină în arhitectură, planul trilobat, transmit unele elemente de stil romanic și gotic. Am studiat amănunțit tipologia lor, această lucrare este amintită în bibliografia sintezei pe țară a tipologiei de prof. G. Ionescu /5.36/. În județul Satu Mare răspândirea lor — ca și la casele de locuit — s-a făcut continuând tradiția după modelele mai vechi, în jurul diferitelor centre de prototipuri, formând variante convenționale dar și câteva care continuă progresul tehnic prin inovații ingenioase, capodopere ale unori dulgheri. Stilul gotic, al renașterii și mai ales barocul au avut o înrăurire asupra sculpturii de lemn postbizantine, îndeosebi barocul a influențat pictura populară a bisericilor de lemn, zugravii Hodor Toader și mai ales Ștefan din Fișești în a doua jumătate al secolului al XVIII-le; comunicate întâi /6.53,54) apoi, /7.89/, /8.57/. Influența stilului baroc și al renașterii s-a răspândit și în bisericile protestante, plafoane, mobilier, cu ornamentație populară maghiară, și amvoane de piatră a lui Sipos Dávid, aflate la Nadișul Hododului (1753), Hodod (1754), Apa (1759), Săcălășeni (1760), Tăuțimăgherăuși (1781). Din cauza excesului în preluarea elementelor de stil baroc, se consideră pierdute trăsăturile de bază a stilului postbizantin, — mai ales la zugravul Ștefan — producându-se un eclectism similar cu cea din arhitectura cultă a epocii. Pînă în primele decenii al secolului XIX-lea în bisericile de lemn pictura murală a fost făcută de pictori țărani localnici, apoi încep să lucreze tot mai des pictori proveniți de la orașe, posedând brevet de meșteri, ceilalți după anul 1802 trec la pictarea icoanelor de sticlă și vânzarea lor la târguri, am identificat numele și operele lor.

Din arhitectura cultă a secolelor XI—XII s-a păstrat — după o restaurare radicală — biserica în stil romanic la Acâș, iar la Căpleni și Sighetul-Marmației bisericești complet reclădite. În număr destul de mare s-au păstrat biserici mici în stil gotic cu tavan de grinzi tencuit. Bisericile gotice mari aveau nava boltită din cărămidă, — care s-au prăbușit până în secolul al XVIII-lea, — la Tășnad din 1476, la Ardud din 1482, la Ieud din 1364, la Baia Mare din 1406, la Satu Mare până la 1798, ultimele trei au fost complect demolate. La Baia Mare în jurul pieții, din casele contemporane cu biserica amintită, s-au păstrat subsoluri și partere cu ancadramente de uși gotice, însă etajele lor au dispărut, presupun pentru că erau din schelet de lemn în paiantă, cu zidărie neportantă, perisabilă din chirpici. Asemenea construcții gospodărești, din paiantă cu contravântuiri în diagonală pe toată întinderea zidului, caracteristic germană, a fost și vechea Monetărie. Este posibil că introducerea

paiantei a fost făcut de colonişti saşi, sau de către călugări benedictini de origine franceză, deoarece rădăcina cuvintelor paiantă „patics", (potici) este înrudită cu cea franceză „palançon". În aceaşi piaţă s-a păstrat casa în stilul renaşteri, al mamei regelui Matei Corvinul (Szilágyi E.) cu faţada schimbată. Stilul a fost folosit mai ales la conacele aristocraţiei, parţial păstrat la castelul-cetate din Mediesul-Aurit.

Economia judeţului a luat avânt după anul 1711, prima dată în mineritul aurului şi a sării. Este reconstruită Monetăria de stat din Baia Mare, (1734) Statul înfiinţează reşedinţele exploatărilor de sare la Coştiui şi Ocna Sugatag, (1777). Transportul pe Someş a sării traversează oraşul Satu Mare, care profită de un venit considerabil din vamă. Devine oraş bogat, fiindcă pe piaţa lui se schimbă mărfurile breslelor orăşeneşti cu ale agricultorilor din ţinutul întins din împrejurime. Piaţa Libertăţii din Satu Mare a primit forma sa dreptunghiulară între anii 1711—1723, după demolarea zidului cetăţii, care atingea colţul sud-estic, păstrându-se din cetate, un hambar de grâne unde au iscălit armistiţiul. Demolarea s-a petrecut paralel cu secarea, îndiguirea Someşului între anii 1712—1723, braţul râului care despărţea cartierul „Németi", au unificat oraşul. Regularizarea complectă a râului s-a încheiat în anul 1777. În oraşul ferit de viituri construcţia de locuinţe — s-a început din cărămidă de mână, şi după anul 1894 de la fabrică, în a doua jumătate a secolului au început să lucreze zidari germani, până atunci nici nu era breslă de zidari, lucrau la case dulgheri. /1.II.12/ Albia secată a Someşului din oraş a fost parcelată cu case şi străzi. Pe latura vestică a pieţii, pe colţul sudic s-a construit un han cu un etaj, „Zöldfa-vendéglő" (1771) iar pe colţul nordic o clădire de locuit cu un etaj, a familiei Losonczi apoi Berencei Kovács. Pe latura nordică la mijloc a fost clădită Primăria veche „cu turn", (1777). Pe locul acestor trei clădiri este azi: Casa-Albă, hotelul-Aurora, şi hotelul Dacia. Pe colţul estic al laturii nordice s-a construit vechiul sediu al Poştei-telegraf, mai târziu transformat în han, care a găzduit şi pe poetul Petőfi, clădire existentă şi azi. Pe latura sudică, colţul vestic se ridică „Casa cismarilor" (1830) pe colţul estic (lângă hambarul amintit) casa de locuit a familiei Vécsey (1791) azi Muzeu, iar la mijlocul laturii, Parohia catolică (1896). Până la sfârşitul secolului al XIX-lea în jurul pieţii, şi în străzile principale, după ce au fost canalizate, instalate cu apă şi curent electric (1891) s-au construit clădiri mari cu două etaje, de închiriat. Avântul economic a oraşului se datora nu numai industrializării capitaliste, începută după legea din anul 1872, dar mai ales din comerţ de import, se infiinţează Camera industrială şi Comerţ cu sediul str. I. Maniu — str. Ştefan cel Mare, schimbând breslele în asociaţii a micilor meseriaşi. Au înfiinţat Fabrică de morărit, cu aburi (1875), Fabrică de cărămidă (1894) cale ferată (1869), gară (1899), podul de fier (1890), primăria nouă (1890), Tribunal (1896), teatru proiectat de arh. Voit Arnold (1889) şcoala reformată (1890), bănci, case de credit; episcopia catolică construieşte locuinţe pentru preoţi (1822) claustru de călugăriţe (1839—1842), Parohia (1896) etc. Familii de comercianţi îmbogăţiţi din importul mărfurilor industriale construiesc case masive pentru închiriat. Avântul dezvoltării economice în câteva decenii ridică în oraş un grandios şantier cu un volum cantitativ foarte mare, însă calitativ rezultă decădere, o inegalitate între viaţa culturală şi artistică a întregii

Europe — de unde preluăm stilul arhitecturii — și nivelul progresului civilizației tehnice. Unilateralitățile acestei opoziții în cultura europeană a secolului, a fost criticat de Lukács Gy., Hermann I. și M. Florian.

Cu imperiul habsburgic după pacea din anul 1711 au venit maeștrii austriaci și italieni, care au răspândit stilul *barocului târziu.* Catolicismul este răspândit prin mănăstiri și biserici, la Căpleni /1711/ Baia Mare /1717/ Baia Sprie /1734/ Sighetul Marmației /1775/ în stil baroc, la fel și castelele aristocrației, contele Wesselényi la Hodod /1763—1776/ contele Teleki Sándor la Coltău (găzduiește în anul 1845 familia Petőfi) contele Vécsei la Livada (azi Casa agronomului).

La Satu Mare prima biserică a fost construită de protestanți, în anul 1712, demolată în anul 1786, pe locul ei arhitectul Preilich Zsigmond a ridicat biserica reformată „cu lanțuri" în stil baroc, /1788—1807/ actualul monument 31.B.005. Este situată în piața Păcii într-o mică grădină împrejmuită cu lanțuri groase de fier. Fațada vestică cu un singur turn, este vizibilă în axul străzii I. Maniu. Capătul opus al navei este semicircular, nava are patru intrări înspre toate punctele cardinale. Dimensiunile turnului la bază, 7.10x7.10 m. înălțimea până la streșină 40 m. Ancadramentele, pilaștri și cornișele turnului sunt și azi cele originale. Dimensiunea exterioară a navei, 56,14×18.00×11.38 m ancadramentele exterioare și interioare au fost preluate de pe turn, cu ocazia renovării din anul 1955 făcut de către arh. Tóth Kálmán, au desființat rândul de ferestre mici inițial existente. A mai fost o renovare radicală, reparând urmele bombardamentului, executat de către Fodor G. în anul 1945—1947.

La Carei biserica reformată /monument 31.B.021/ a fost proiectată de către arh. Pithauer József în anul 1752—1792, cu ocazia renovării din anul 1960 arh Tóth K. stilul baroc puritan-simplu, a fost „înbogățit" cu elemente mai accentuate la ancadramentele exterioare și interioare. Biserica catolică împreună cu mânăstirea ordinului piarist, alipit, a fost proiectat în stilul barocului austriac de către arhitectul vienez Rozenstingl F. în anul 1769—1779, /monument 31.B.019/ construit de contele Károlyi József, din piatra demolată a cetății Ecsed (Ungaria) al principelui Rákóczi. Este un monument excepțional de frumos, făcut în concepția barocă inițială, originală din timpul contrareformei, folosind efectele atractive ale fastului și bogăției, care contrastează cu simplificarea barocului, rezultate din puritanismul liturgiei reformate. Nava elipsoidală a biserici catolice este legată cu o ușă cu mănăstirea, ornamentarea interioară a navei concură cu biserici mai mari de la orașe. Pe capătul vestic are un singur turn, prăbușit la cutremurul din anul 1834, refăcut de către arh. Ybl Miklós în anul 1857—1860.

Palatul episcopal din Satu Mare (mon. 31.B.006) a fost terminat în *stilul clasicist* în trei etape, aripa vestică (1807), cea estică (1815), fațada principală intercalată la sud (1834), continuând aripa estică (1859 și 1893) aceste date au fost găsite în arhiva episcopală în proces-verbal în limba latină „Conscripcio 1822" comunicată de guvernatorul eparhiei Sipos Ferenc arhivar. Clădirea în formă de U are un etaj, lungimea fațadei principale este de 90 m, a celei vestice 40 m. În interiorul acestei aripi s-au păstrat urmele vechiului coridor de intrare. Înspre curte pe

ambele nivele sunt coridoare închise cu intrările în camere. Parterul are boltire cilindrică din cărămidă de mână, la etaj tavanul de grinzi este tencuit. Tipul de fațadă este moștenită din barocul târziu, simplificat cu ancadramente clasiciste drepte, înpărțind cu pilaștrii câmpurile, în ax este scos în rezalit intrarea principală și deasupra o sală mare cu trei ferestre, fațada ei cu un timpan la acoperiș, are lățime de 16 m. Este o clădire frumoasă, bine proporționată.

Biserica catolică situată la Satu Mare piața Libertății mijlocul laturii estice, inițial a fost mică și cu un turn, construit în anul 1789—1797, în repetate rânduri a fost lărgită, terminând actuala Catedrală (monument 31.B.003) în anul 1828—1837, iar fațada cu cele două turnuri a fost proiectată de către arh. Hild József (1858), considerată de către prof. arh. G. Ionescu cea mai reușită fațadă a clasicismului Ardelean. Dimensiunile turnului la bază este 7.40×7.10 m înălțime până la balcon 45 m lungimea interioară a navei și a sanctuarului 54.60×12.60 m diagonala cupolei centrale 12.30 m. La întretăierea în cruce a navei, sunt alipite două apside laterale semicirculare, acoperite cu jumătăți de cupole, în axul întretăieri cu nava principală este cupola fără tambur, pe pandantive. Acoperirea exterioară este elipsoidală, cuprinzând laolaltă cele trei cupole interioare, rezultând acoperiș în cupolă cam disproporționată. Deasupra altarului este o cupolă mai mică, nava este imprejmuită cu cornișe late, întrerupte cu pilaștri și arcuri mari. La intrarea principală în navă perechi de stâlpi susțin corul cu orga, în exterior sunt șase stâlpi mari cu capitel compozit, susținând un timpan. Între amvon și navă este o balustradă și altarul din marmoră, în rest sunt imitații. Colateral balustradei sunt câte o sacristie, alipită de exteriorul sanctuarului, și etajată, are câte un portal din exterior frumos cu stâlpi și timpan. Freșcele interioare din cupolă sunt pictate de către Riedl János, au fost destul de însemnate dar restaurările le-au devalorizat. Arhitectura sa interioară este asemănătoare cu catedrala din Szombathely (Ungaria) /9.II. 356/ proiectată de arh. Melchior Hefele în stil „baroc clasicist", considerată cel mai monumental interior din Ungaria, datorită raportului între lățime și înălțime, deformată la Satu Mare.

S-a construit la Satu Mare piața Libertății colțul sud-estic, în stilul istorist *neogotic* casa familiei Vécsei (azi monument 31.B.002) în anul 1791—1842 sau 1846, în vecinătatea curții sale este clădirea unde s-a încheiat pacea în anul 1711, de altfel clădirea este neimportantă. Parterul are boltire mănăstirească, etajul cu tavan de grinzi tencuit. Ancadramentele fațadei principale sunt ogive de piatră.

Familia contelui Teleki a construit la Pribilești un castel neogotic. Familia contelui Károlyi a construit la Carei castelul (monument 31.B. 020) transformat în anul 1794 dintr-o cetățuie, forma actuală proiectată de arh. Meinig Artur în anul 1894. Situat într-o grădină frumoasă, clădirea este pătrată, împrejmuind o sală de festivități central de 18×18 m în exterior 50×57 m având înspre curte două aripi. Parterul fațadei principale are boltire mănăstirească, iar la celelalte fațade tavan de grinzi tencuit la parter și la etaj, în sala festivă grinzile sunt aparente cu casete ornamentate, pictură populară maghiară, iar în câteva săli la etaj stuco baroc. În sala festivă, o scară de lemn interioară circulă cu balcoane deschise împrejurul sălii, având arcuri în forma mânerului de coș, la parter

sunt două șemineuri din marmoră artistice, stil italian și englez. Este o sală frumoasă reprezentativă. Pe cele patru colțuri exterioare ale acoperișului, sunt câte un coif cilindric, unul dinspre fațada posterioară este un bastion, cu o capelă în el, având interior și exterior neogotic, la fel și fereastra sălii festive de pe această fațadă. Portalul intrării principale cu arcade în forma mânerului de coș, susțin un balcon mare deschis care este încadrat pe două lături, pe fațada principală, cu ferestre în bowendow, iar deasupra lor pe acoperiș cu coifuri piramidale. Cele două intrări laterale au trecerea peste un șanț cu apă, cu câte un pod. Toate aceste elemente de stil istorist, — după dorința scrisă a beneficiarului —, dau castelului aspectul medieval al unei „cetăți cavalerești". Este caracteristic amestecul ecletic a stilurilor, având scopul să pară străvechi și romantic.

Tribunalul de la Satu Mare (monument 31.B.004) a fost construit în anul 1894—1896 în stil neoclasicist, cu un fast bogat fără intenții simplificatoare, cu o serioasă raționalitate, obțin un efect sobru, serios, demn unui palat de justiție. Planul îmbunătățit recent, corespunde funcției. Clădirea impozantă cu două etaje, format din trei corpuri, este vizibilă în axul străzii Horea. Două curți interioare sunt împrejmuite cu două corpuri pătrate de clădiri, au coridoare închise spre curți, la ambele niveluri, cu intrări în numeroasele săli, este o scară principală și una secundară, al doilea corp pe fațada estică, alungit spre nord este aripa clădirii folosită ca penitenciar. Clădirea construită din cărămizi de fabrică, are planșeuri la toate nivelurile din boltire de cărămidă pruscă, între grinzi metalice. Piața Libertăți împreună cu str. Ștefan cel Mare, (ansamblu monument arhitectural 31 (001 și 002) are majoritatea clădirilor în stil istoricist, Parohia catolică pe piața Libertății nr. 20 are o fațadă frumoasă în stil neorenesans, celelalte sunt ecletice, amestecă stilurile, probabil după dorința micii burghezi orgolioase de bogăția lor.

Stilul „Arta 1900" s-a răspândit cu o repeziciune extremă între anii 1855—1920 din Anglia și Franța în toată Europa, America de nord și Japonia, și a dispărut la fel de rapid. În perioada înfloririi stilului este preluat la proiectarea Hotelului Panonia în anul 1902, de către unii elevi ai arh. Lechner Ödön, azi Hotel Dacia (monument 31.B.001) în stilul „floral". Este o clădire în formă de U, cu două etaje, pe o parte locuințe separat servicii. Fațada principală de lungime 37 m, cea laterală de 77 m. La parter este un restaurant, partea ei centrală acoperită cu un luminator metalic. Pe fațada posterioară clădirea este închisă cu un corp cu un singur etaj, în care este sala de dans, azi de concerte. Zidăria cu planșeuri cu boltiri prusace între grinzi metalice, sunt susținute în sălile mari ale vechiului restaurant, cu stâlpi metalici, funcționalitatea modernă a planului său, bucătăria la subsol, încălzirea cu aer de aici, la timpul lor erau foarte raționale și moderne. A meritat să fie în anul 1962 propus ca monument, dar din păcate neamintit în cartea lui P. Constantin. Fațada principală, restaurantul și mai ales sala festivă de dans au ornamentația populară maghiară amestecat alocuri greșit cu elemente arhaice indiene, care nu s-a dovedit locul de baștină al ungurilor, arhitectul Kós Károly l-a eliminat din stilul „foral". Ancadramentele de uși și ferestre, reliefurile de stucco, piatră artificială, plăcile ceramice, balcoanele, at-

tica etc. au ornamente inovate original, floral cu ductul linear „vitalistic", evitând iraționalismul inerent, cu un simetrism rațional ist, concepție creată de către un arh. renumit Lechner Ödön.

Pe piața Libertății, latura vestică colțul sudic a fost construit în anul 1911—1912 Casa Albă proiectat de către arhitecții Földes Ede și Schiber Miklós, în stilul „Arta 1900" varianta „geometrizantă" asemănător cu împărțirea în câmpuri mari geometrice, placate, al fațadei „Quadrate"-le Palatului Stoclet din Bruxelles proiectat de arh. J. Hofmann în anul 1905./11.16/. Clădirea construită de către primăria Satu Mare, pentru locuințe închiriate, are două etaje, trei curți interioare sunt înprejmuite de clădire cu tot atâtea scări principale, și scară metalică secundară de serviciu, la toate etajele sunt spre curte balcoane deschise suspendate, cu intrări la colțuri în apartamente cu câte 3—4 camere. Planșeele tuturor nivelurilor sunt din boltiri prusace, cu traverse metalice.

Liceul principal catolic azi Eminescu, a fost construit în anul 1911 de către proiectant arh. Kotal Alfréd, în stilul „Arta 1900" varianta geometrizantă" asemănător cu Școala din Weimar, proiectat de către Van de Velde în anul 1906/11.372/ Liceul Eminescu are două etaje, clădirea în formă de L. coridoarele ambelor nivele spre curte sunt închise, cu intrări la clase și câteva săli mari. La parter pe extrema unei laturi, sunt birourile, sala profesorală și locuința directorului, pe extrema opusă a clădirii este sala de gimnastică și locuința portarului. În colțul dintre cele două aripi este o scară largă și holul ornamentat. În aceași variantă a stilului „Arta 1900" la Satu Mare s-a construit: „Asociația micilor meseriași" în anul 1911, azi Cinema Popular. „Fabrica de pâine" azi Internatul Liceului Kölcsei, colț str. Caișilor—N. Stănescu, „Internatul Pazmany" colț str. Zudphen—G. Grigorescu, „Școala Comercială" azi Spitalul vechi, construit de către Erdelyi G. pe piața Eroii revoluției, și două clădiri de locuit Grădina Romei, str. Traian.

La locuințele urbane fără etaj, au fost asimilate în secolul XIX-lea rezultatele arhitecturii populare, încât la finele secolului se răspândește tipul de casă „cu două camere și confort" dominând nu numai orașul ci și satele. După eliberarea de sub fascism (1945) pentru adăpostirea populației înmulțite încep construcții de blocuri, pe terenurile virane str. Traian, str. Cuza Vodă colț cu G. Lazăr, str. Ștefan cel Mare colț cu str. Marseileza (pe locul breslei cojocarilor). Populația dublată față de cea din anul 1944, este cazată în cartiere noi, cu blocuri prefabricate tipizate, cu un confort minim, provocând uniformitate excesivă, până la nedeosebirea blocurilor, străzilor, cartierelor și chiar a orașelor. S-a pierdut stilul național, și în criza urbanistică locatarii acestor cartiere s-au înstrăinat de natura virgină și mai ales de la viața socială, pentrucă în aceste „cartiere dormitoare" locatari abia își cunoșteau vecinii, se dușmăneau, nu aveau nici timp nici spațiu la întruniri. Congresul Uniunii Internaționale al arhitecților din anul 1981 de la Varșovia într-o declarație, și discuții au condamnat „tehnologiile grăbite" industrializarea excesivă, nimicirea tradițiilor sociale și estetice naționale a diferitelor etnii și popoare, uniformizarea stilului internațional „parașutat" în toate țările. /50.62,64/. Când protestul arhitecților contra nimicirii tradițiilor naționale a fost răspândit în publicitatea mondială, a stârnit o indignare generală distrugerea tradițiilor etnice a satelor din România, silind săteni să locu-

iască în blocuri cu confort minim. Mulțimea populației din Timișoara și București în zilele 16—22 decembrie 1989, s-au răsculat și au înlăturat dictatura ceaușistă. S-a dovedit că problemele crizei urbanistice și ecologice, sunt în mare parte sociale și politice, și mai puțin vor fi rezolvate pe cale estetică a stilului, cum a încercat curentul postmodern în arhitectură. În țările est-europene instaurarea democrației și a pieței liberale va asigura întreprinzătorilor individuali, cu ajutorul proprietății vor putea construi pentru nevoile lor personale, clădiri cu confort diferențiat nevoilor individuale, încăperi, ateliere pentru diferite meserii, comerț, jocuri, sport, hobbi, și servicii speciale, înlăturând uniformitatea. Dacă casele și serviciile cartierelor vor putea servi nevoile tradiționale și obiceiurile diferitelor etnii, se vor învia stilurile naționale, iar din interferența lor se va naște stilul Ardelean, visatul proiect al arhitectului Kós Károly, folosind tot ce s-a dovedit viabil din arhitectura modernă și cea industrializată. În toate țările contemporane se intensifică activitatea cluburilor științifice-ecologiste, și a partidelor politice care luptă pentru înlăturarea crizei urbanistice-ecologice. Menținerea dreptului la libertatea gândirii și a cuvântului, a controlului civic, care asigură înlăturarea poluării mediului ambiant precum și degradarea biologică și cea culturală. Realizarea acestor țeluri va putea fi asigurată numai de Constituții și Legi despre dreptul la egalitate în fața legii și în morala civică, dreptul la întruniri, la libertatea cuvântului și presei, a științei, la apărarea proprietății, la apărarea colectivității etnice și autoapărarea personală, asigurată de lege și garantată de controlul unor foruri internaționale asupra constitualității. Constituțional va trebui să asigure o legislație care împiedică întreprinderile de stat și particulare să nu poată beneficia de profituri din afaceri care provoacă daune în viitor, periclitează prosperitatea vieții consumatorilor de pe piață. Astfel vor asigura un „progres posibil" preconizat în Raportul Brotland de la Conferința mondială din Rio de Janeiro, 1992.

3. Schimbările și stagnările stilurilor în Europa

Apariția unor stiluri schimbătoare, și originea repetatelor renașteri realiste laice, îl voi schița în raport cu progresul civilizației tehnice generale care îndeosebi în epoca burgheziei moderne determină răspândirea lor în Europa — ajungând întârziat și în județul nostru — și în alte continente când acestea au atins nivelul economic potrivit. Pe lângă urmărirea legăturii dintre teoriile și stilurile artistice pe de o parte, și evoluția tehnică pe altă parte, evidențiez și autonomia celui dintâi.

Întâietatea arhitecturii de lemn preconizată de către Vitruviu, a fost recunoscută și de către Göethe în anul 1772. El a dedus din structura construcțiilor din lemn, rolul grinzilor, stâlpilor, pilaștrilor, acele „principii logice" care au fost transpuse în arhitectura de piatră gotică. Teoria a fost dezvoltată în opera arhitectului Hirt, și apoi teoretizată de către Fichte, aprofundată de către Hegel. /12.II.244, 245, 247, 250/. Teorile de mai sus au fost aplicate și în alte lucrări mai recente, și în articolul meu „Tip și funcțiune . . ." traducerea ei urmează /4.874/: Structura din „cununi de grinzi" (IV) apare la noi din neolitic; prima dată din bârne necioplite, deoarece cioplirea necesită topor de oțel. Contem-

poran cu el este sistemul în cartați din grinzi verticale înfipte în pământ. Asemenea construcții s-au păstrat la noi numai la anexe gospodărești, de exemplu șura la Muzeul-satului din Negrești-Oaș. Scheletul de grinzi al paiantei, în județul Satu Mare a fost probabil întrodus de colonişti saşi în secolul al XIV-lea, sau beneditini francezi.

Virgil Vătășianu a dedus din însușirile materialului, originea formei rectangulare a caselor construite din cununi de grinzi. Așezate orizontal una peste alta, au o stabilitate bună numai dacă sunt încheiate la colțuri în dreptunghi, rezultând camere pătrate. Oprirea dislocării /15.60/ zidului extern se face prin rezemarea lor cu ziduri interioare transversale, încheiate pe tronsoane scurte, rezultă camere mici. Din cauza putrescibilității, zidurile scunde sunt ferite de ploi cu streșini joase și late, cu acoperiș înalt în patru ape. Pentru ușurarea uscării, exteriorul zidului nu este tencuit. Au fost făcute ferestre mici, să nu fie tăiate decât două grinzi. Ferestrele așezate pe două laturi ale casei și mai ales ușa sunt ferite de viscol cu câte o prispă lată. Virgil Vătășianu susține că nervurile de piatră gotice sunt portante, iar zidăria și boltirea ușoară sunt umplutură, funcțiile s-au separat la fel ca și în structura paiantei. Din greutatea boltirilor romanice în cruce, au rezultat neajunsuri statice, pe care au reușit să-l depășească cu boltirea gotică cu nervuri. Aceste boltiri ușoare, puteau fi executate la o mai mare înălțime, de pe o schelărie orizontală fixată în pereți, fără stâlpi verticali. Suprafețele mari de zidărie neportantă au fost străpunse cu ferestre uriașe. S-a mărit spațiul de adăpostire, și în sens vertical au depășit de multe ori modulul omenesc, în consecință se simțeau în inferioritate față de înălțimea „cerului". Spațiul de locuit s-a mărit și la tipul VIIa. dar mai ales la clădirile cu etaj din paiantă, construite în epoca goticului. Virgil Vătășianu susținea că și la construcțiile de beton armat, cu ajutorul stâlpilor și cununilor portante și zidăria neportantă a fost mărită suprafața de adăpostire, la dimensiunile blocurilor de locuit și a Zgârie-norilor. Numai în acel caz duc la progres descoperirile, dacă ele elimină limitele structurii vechi și neajunsurile adăpostirii, deci când structura din materialul nou, înbunătățit perfecționează adăpostirea și stilul. Astfel s-a întâmplat în arhitectura populară, în cea romanică și gotică. Când însă vechiul material și sistem au fost „tranziții" adaptate la noile cerințe, sau se naște ceva cu „totul" nou, după aceasta decădea arta greacă, a renașteri și cea modernă.

În cursul evoluției milenare a tipurilor de case populare locale s-au dezvoltat puțin formele lor, tot atât de puțin ca și viața agricultorilor. Diferitele zone de altitudine cu păduri specifice, favorizau anumite structuri, ori din cununi de grinzi de stejar, ori paianta de fag, ori lipsa lemnului pe câmpie răspândea zidăria portantă din pământ bătut, chirpici sau cărămidă. Când însă obiceiurile convenționale locale determină forme de „tranziție", diminuându-se rolul materialului și inovației, acolo apar simptomele stagnări și a crizei. Haser A. spune că separarea materialului și a formei duce la unilateralitățile instrăinării. La tipurile de case populare de tranziție (IV—VII) și în arhitectura cultă găsim repetarea conservatoare a stilurilor vechii și ecletism. Tipul de tranziție numit „casa cu două camere și confort" au întrerupt continuitate progresului arhitecturii populare locale.

Ce este cauza acestei crize, legată de scop-funcție și valoarea estetică?

Scopul casei este adăpostirea. Aristotel constată că aceasta determină forma clădirii de locuit, creată de arhitect, deci casa nu este numai suma materialelor de construcție. Planul locuinței depinde de program, adică funcția conformă scopului. Poate fi bine urmărită în arhitectura populară schimbarea programului de locuințe paralel cu transformarea modului de viață. Așezările păstorești erau răsfirate, casa păstorească cu o singură încăpere este cea mai simplă, l-am găsit de exemplu la Bixad (15). Tipul de casă a crescătorilor de animale mai dezvoltat are o curte specific împrejmuită de către diferite anexe gospodărești, numit „ocolnic" iar în l. maghiară (akol) este „Baromudvar" răspândit în județul Satu Mare în Lăpuși, în județul Sălaj, Bihor și Hunedoara. Adaptându-se la necesitățile agricultorilor, planul cu tinda intercalată între două încăperi și în față cu un pridvor s-a răspândit în toată țara. Situația centrală a tindei se explică cu funcția sa complexă. În tindă este antreul și bucătăria, locul cuptorului de copt pâine cu coș comun al casei care servește și ca afumător. Intrarea la pod este din tindă. Până în secolul al XIX-lea toate casele rurale și cu puține excepții și orășene, erau de acest tip. Populația română a modificat acest plan, lasând tinda neîncălzită. Prispa cu stâlpi s-a format conform nevoilor agricultorilor, servind la protejarea ușii și ferestrelor și pe lângă aceasta poate fi depozit temporar și uscătorie. Arcadele pridvoarelor seamănă cu coridoarele deschise și porticul conacelor sătești renașcentiste.

Schimbarea funcției reflectă și schimbarea denumirii de tindă, care în limba maghiară este „pitvar" antreu-bucătărie provenit din slavonă, pridvor în l. română denumește prispa, târnat. În arhitectura populară românească în camera de locuit au mutat un cuptor special, pe care se poate găti în ceaun, mai nou pe plită în vase și totodată servește pentru încălzit. Tinda încălzită, cu un cuptor de copt pâine-originală din zona de câmpie — datorită poziției sale centrale și funcției complexe, este mai veche. Stabilirea originii acestor tipuri de case este o problemă complicată. Cuvintele târnat (tornác) pridvor (pitvar), cămniță (kemence) în limbile română și maghiară sunt de origine slavonă. Ordinul benedictin de origine franceză în secolul al X-lea avea mănăstire în nordul Tisei, răspândeau noile metode de agricultură, și arhitectură, probabil ei au transmis de la populația atohtonă slavonă denumirile slavone din agricultură și arhitectură. Stabilirea origini elementelor autohtone al arhitecturii de lemn, și sursa de unde au fost preluate, necesită multe cercetări. Este cert că sunt anumite caracteristici amintite din cauza cărora se pot distinge clădirile de locuințe și biserici al etniilor române, maghiare, germane, ucrainiene etc. Pe lângă acest fapt poate fi deosebit chiar și situația ierarhică socială a beneficiarului din coloratia veche a casei aristocrația și biserica aveau clădirile vopsite în alb, meseriași liberi aveau case galbene, și iobagi vopseau în culoare albastră.

În cazul așezărilor de agricultori, la casele aliniate la marginea drumurilor, casa de tip I. a fost modificată în sens că a fost plasată lângă trotuar cu latura îngustă a casei, având un fronton și acoperiș teșit. Dacă se păstrează între trotuar și casă o mică grădină, se păstrează și prispa care protejează ferestrele, sau în zona deluroasă aici este intrarea în piv-

niță, Baia Mare (VIIIa.) Remetea Oașului (VII) Hodod (7). La casele înșiruite lângă trotuar, dispare prispa și o înlocuiește o streșină îngustă sub fronton.

Oare este progres în arhitectura populară?

Structura din cununi de grinzi și cea de paiantă au evoluat în cursul istoriei milenare, doar în câteva variante. Statica limitată a variantei vechi a fost depășită cu o inovație care o îmbunătățea — conform noilor scopuri al adăpostirii — devine o nouă structură. Schimbările în arhitectură au fost extraordinar de lente, totuși optimizările duceau la un progres. Teoriile funcționaliste atribuie pe de o parte materialului, pe de altă parte scopului un rol determinant unilateral, din care rezultă la primii un progres mecanic, la al doilea negarea progresului. Progres este numai atunci dacă noul inovat depășește vechiul tradițional în îmbunătățirea calității adăpostirii, realizând o corelație între structura-materialului și forma (stil-distribuție) conform cu scopul cerut de artă și diferitele nevoi vitale și gospodărești. Această corelație depinde nu numai de la progresul tehnic dar și de la geneza generală a artei și culturii. Permanența valorilor estetice, a idealurilor tradiționale urmate ca modele, corelat cu variabilitatea lor cauzată de progresul tehnic și social, este un proces ireversibil. Creativitatea inovatoare este liberă numai atunci când nu sunt determinate „orbește" de materiale și de unelte, nici nu ne acomodăm numai la limitele lor, ci atunci numai dacă conștienți de scopurile noastre, căutăm depășirea limitelor, optimizarea continuă. Viitorul arhitecturii populare depinde de continuitatea progresului, depășirea tradiției vechi de către inovația noutății. Diferitele tehnici vechi de construcție, și metodele de pictură, persistă lângă cele perfecționate mai noi și mai bune, sunt menținute în folosință; forma și stilul adecvat vechi nu pot fi amestecate eccletic cu cele noi. (Am terminat traducerea articolului) /4.874 .

În toate lucrările mele am căutat să formulez legile evoluției tehnice ale arhitecturii și picturii, concepută ca niște invenții, având scopul să depășească limitele materialelor, inconvenientele care împiedică realizarea țelurilor artistice și estetice de stil.

Evoluția tehnică este dublu determinată, pe de o parte execuția depinde de la anumite însușiri ale materialelor de construcție, pe de altă parte proiectarea depinde de scopurile funcționale, anume adăpostirea adică mărirea spațiului locativ potrivit cu necesitățile modului de trai amintit /păstoresc, agricol, orășenesc/ conform unui program al locuinței adecvată vieții. Dialectica progresului tehnic, atât în arhitectură, cât și în pictură, se manifestă prin inovații, când optimizăm vechea ordine funcțională, cu adaptarea materialelor și sistemelor noi de construcție, respectiv cu metode de pictură, înlăturăm /negăm/ tot ceeace limitează mijloacele vechi în executarea scopurilor estetice și nevoile stilului. Pentru crearea stilului nou s-au inventat noile mijloace. În consecință, creativitatea nu este o acomodare la determinismul materialelor, ci este o optimizare finalistă, relativ liberă, în care se dezvoltă corelativ atât tehnica, cât și stilul.

Existența progresului tehnic în artă a fost acceptată de mai mulți cercetători (Wolfflin, Pareyson, Francastel) dar fără să fie recunoscută

întâietatea materialului și corelația sa dialectică cu scopul. Interdependența pe de o parte între acest progres și pe de altă parte între scopurile și stilurile au rămas probleme foarte controversate. Progresul tehnic este în centrul tuturor lucrărilor mele apărute, /13.181/, /6.53//4.874/ și proiectatele eseuri despre tehnica picturii, și evoluția civilizației în corelație cu schimbările și stagnările în artă.

Am găsit în filosofia greacă puține, dar importante teze despre progresul civilizației tehnice, mai multe la Hegel, dar și la urmași săi Riegl, Dvorac, Croce polemizând cu materialiștii mecanici Viollet le Duc, Semper. În țara noastră s-au ocupat cu tehnica printre altele, G. Ionescu /14/ Virgil Vătășianu /15/, Gy Sebestyén în Korunk, 1985/2.178 a scris că la stabilirea epocilor în istoria arhitecturii, tehnica are un rol mai important, decât stilul, cea ce îndeplinea acest rol până în prezent. Consideră că ar trebui rescrisă istoria ei în spiritul progresului tehnic. Dacă putea risipi dubiul mai multor cercetători cu privire la existența corelației între schimbarea stilurilor și a progresului tehnic, ar fi necesar o și mai nouă rescriere a istoriei. Gh. Sebestyén scria: „... trecera de la lemn la piatră ca material de construcție ... s-a petrecut în Grecia, după ce a fost salvată în arhitectura din piatră sistemul cununilor de grinzi și stâlpuri, în care se utiliza anterior bine caracteristicile fizice a lemnului, (deși piatra nu rezista momentului de incovoiere, încât grinzile au fost scurtate și stâlpii duși mai aproape) arhitectura nouă a preluat elemente plastice mai vechi, precum a fost observat de către Vitruviu, „De fapt așa s-a întâmplat că deschiderea mare a spațiului interior al bisericilor, s-a putut acoperi numai cu șarpantă de lemn, astfel dedesubtul steșinei pe antablament ca denticuli, se repetau ca ornamente. Bisericile egiptene nu aveau spațiu interior, era o pădure deasă din stâlpi, din cauza grinzilor scurte. Când B. Zevi susține că stilul arhitecturii grecești a fost determinat de lemn /16.177/ și nu de piatră, nu ia în considerare limitele amintite a pietrei. Virgil Vătășianu a expus rolul acoperirii: „... De soluționarea din punct de vedere tehnic problema acoperișului depindea de amploarea spațiului interior, soluții care au deschis apoi căi neprevăzute nu numai pentru ridicarea lăcașurilor de cult, ci și pentru întreaga evoluție a artei de a construi.“ /17.I.38/. Acoperișul are rol și cu greutatea lui, am amintit o consecință, dizlocarea bârnelor /18.60/ sub greutatea acoperișului, limitează mărimea și forma dreptunghiulară a camerelor, rezultată din încheierea stabilă în dreptunghi la colțurile grinzilor, precum și ancorarea zidurilor externe, cu ziduri interioare transversale. Cu introducerea meștergrindei — cu grinzi transversale peste ea — casa agricultorilor a devenit de două ori mai lată decât cea păstorească. Acoperișul în patru ape, având poale, streșini largi, și pe una sau două laturi pridvorul funcționează ca o lărgirea a streșinei care protejează de viscol ușile și ferestrele, precum apără zidurile exterioare de intemperii, dacă ele se limitează cu: „... pereți cât mai scunzi posibil“. L-au depășit radical — din cauza riscului dislocării cununilor — schimbând sistemul de cununi în paiantă, anume între o talpă și o cunună sunt puse /cepuit/ stâlpi de lemn cu nut, rezemați cu „șesuri“ /contravânturi diagonale/ între ele în nut sunt așezate scânduri cu uluc, sau nuiele, ori chirpici /vălătuc/ zidărie de umplutură neportantă. Prelungirea stâlpilor permitea înălțarea mai multor etaje, adică mărirea spațiului locuibil.

Separarea rolului portant a stâlpilor, pilaştrilor menţinut vertical de către cununi de grinzi a fost transmis din arhitectura de lemn în cea de piatră greacă, în gotică, şi în cea modernă de beton armat, mărind suprafaţa de adăpostire.

Este caracteristică răspândirea acestor tipuri de locuinţă. Precum am amintit sunt trei tipuri principale: formate în zonele de munte, de deal şi de câmpie, unde materialele de construcţii diferă după altitudine stejarul, bradul, respectiv frasinul, gorunul, precum în lipsa lemnului, pământ bătut, chirpici sau cărămidă. Diferite sunt şi felul de viaţă ceeace determină scopurile funcţionale, serveşte viaţa simplă păstorească (într-o singură încăpere de ex. Bixad/ (15.Va) mai dezvoltată „ocolnic", apoi casele aşezate pe deal, de-a valma, cu spatele amonte, pe urmă a crescătorilor de animale şi agriculturi, în sate cu case înşiruite, iar în oraş cu case servind nevoile diferitelor meşteşuguri şi situaţii familiare, mărindu-se continuu suprafaţa locuibilă de la familii mici, la convieţuirea diferitelor generaţii, apoi pentru nevoile chiriaşilor. Am descris acele tipuri de tranziţie, la hotarele zonelor de munte, deal şi câmpie, a căror caracteristici se amestecau şi se păstrau ca obiceiuri, uneori stagnând eclectic, precum s-au răspândit de la oraş la sate, case la parter cu „două camere şi confort". Răspândirea bisericilor de lemn este asemănătoare cu a tipurilor de locuinţe de tranziţie, însă cu diferenţa că funcţia rămâne neschimbată numai nevoile spaţiului de adăpostire cresc. Sunt independente de la materialele de construcţie locală, pentru că la construcţii publice mari se aduce câteodată de la mare distanţă, materialul special. La studiul tipologiei am stabilit principalele prototipuri care alese din cele existente mai vechi serveau ca modele în zona apropiată, delimitabilă prin frecvenţa asemănării variantelor. La bisericile de lemn din judeţul Satu Mare apar unele elemente ale stilului romanic şi gotic, nu însă ca structură ale materialelor /de piatră, cărămidă/ folosită acolo la boltiri — amintite mai sus — şi sunt transpuse în soluţii foarte ingenioase ale structurilor de lemn, capodopere inventate de către dulgheri: cum sunt bolta suspendată pe meştergrinda din pod, sau turnul de 45 m înălţime la Surdeşti etc. Sunt deosebit de apreciate în Europa — scrie G. Ionescu — „... Prin adaptarea la materialul din care este construit, ca lemn, şi prin prelucrarea cu pricepere şi artă a modelului gotic, necesitatea aceasta din urmă a dus la închegarea în opera meşterilor români a unor forme de o prospeţime şi uşurinţă care nu-şi găseşte echivalentul în arhitectura de piatră a goticului", /5.1977/2.35/ precum şi pitorescul şi bine proporţionatul turn, pridvor şi poalele acoperişului şindriluit. La bisericile de lemn din toată ţară rar este răspândit planul în forma unui trilob în stil bizantin, des folosită la bisericile de zid. /5.32/ bazilica cu două nave intretăiate în cruce, deasupra cu o cupolă centrală. Stilul bizantin în pictura eclesiastică, făcută în bisericile de lemn de către ţărani instruiţi, localnici — precum am amintit — s-a păstrat până în prezent pe teritoriul tuturor mitropoliilor ortodoxe ca stil post-bizantin, care are diferite şcoli naţionale locale. Stilul din vechiul judeţ Satu Mare este înrudit cu postbizantinul moldovean, unde figurează şi imagini care nu au fost luate din iconografia canonică, ci din realitatea politică curentă /luptele cu turcii/, la noi au fost şi mai puţin respectate canoanele, şi mai mult aspectele ale politicii naţionale. Am mai amintit

că unii pictori țărani au preluat elemente din pictura barocului târziu austriac apropiindu-se de prezentarea realității. Zugravul Ștefan din Fișești activ la finele secolului XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea nu este considerat de ortodoxie postbizantin, pentru că abundă de elementele barocului, totuși ar merita să-i apreciem excepționalele inovații tehnice realistice (6.51).

Arhitectura și pictura bizantină a moștenit la origine — mai ales în primele secole ale erei noastre — elemente din tradițiile greco-romane, următorul studiu caută caracteristicile stilului.

La mai mulți scriitori români, din primul secol, se găsesc fragmente din teoriile grecești despre evoluția civilizației tehnice. Anaxagora afirmă: „... datorită faptului că are mâini, omul e cel mai inteligent dintre viețuitoare." (19.I/2.250/102). Discipolul său Democrit și studentul acestuia Protagora susțin: „... învățătorul oamenilor ... a fost necesitatea deprinzându-l ... cu practicarea fiecărui meșteșug, prin cooperarea mâinilor și a graiului cu ascuțimea minții ..." (19.II./1.490I/1CXCI). Din citatul lui Aristotel, despre cauzele evoluției meșteșugurilor datorită „mâinii și rațiunii" presupun că a dedus dubla determinație, pe de o parte „execuția" care depinde de materiale și unelte, iar pe de altă parte „proiectarea", care depinde de „scop" (adăpostirea) este la Anaxagora acel: „Nous care mișcă totul" (19.I/2 590, 590/100, 573/46,47) echivalentul său „causa eficiens" — la Democrit" cauza finală", deja este cauză nu țeluri, pentrucă și Democrit intervine probabil în favoarea „nevoilor materiale", inversând ordinea și combate rolul „primordial al scopului" (Nous) (19.I/2.557/5) preluat de către Marx. Platon într-un dialog cu Protagoras spune: „meșteșugurile sunt îmbunătățite" prin generații consecutive, (20.I. cp.318, c, 320, b, 323 d, 321, 322/1" la fel cum observase și Hesiod și Empedocle, iar pe urma lor Aristotel a definit: „... cele mai umile meserii ... se judecă după criteriul binelul sau răului" (21.104. cap. 996 b „... ținta și scopul se confundă cu binele ... în domeniul activității practice, la lucrurile ce se află în mișcare ... scopul ... se confundă cu Primul Mișcător, iar la lucrurile nemișcate nu poate fi vorba de un Prim Mișcător. (21.335 cap. 1 059, b) deci — ca și Marx — iată că nu admite finalism în evoluția naturii neînsuflețite. Consider și azi valabil criteriul optimizării funcționaliste a evoluției meșteșugurilor.

Platon considera transmisibilă în artă, tehnică și uneltele, dar nu putea fi învățat în creația artistică: „talentul ... inspirația ... nebunia mistică" conduita se putea insuși din exemple personale, cum de ex. rapsodul Ion a insușit poezia de la Homer. Adeptul său anonim din sec. I al erei noastre consideră că nu pot fi învățate: „... îndrăzneala ideii ... pasiunea năvalnică și însuflețită" (22/318) precum și „sublimul ... un lucru mai degrabă dăruit decât câștigat". (22/319) Combate teza lui Democrit că în afară de muzică, toate artele s-au născut datorită „nevoilor materiale", Platon și Aristotel susțin că interesele materiale corup orice decizie de valoare la toate ocupațiile spirituale. Anonimul din sec. I, dă exemplu sentința greșită a judecătorului corupt, și corupția ca una din cauzele decăderii imperiului roman. Platon în Republica dă o definiție despre „oiheiopragie" meseriile economiei se optimizează prin diviziunea muncii, profesionismul se îmbunătățește în calitate și cantitate „produc-

tivitatea" în viața economică, astfel îl citează Marx (23.I.343/; /20.V. cap. 370 c). Consideră că goana după îmbogățire corupte cinstea meseriașului, încât propune limitarea ei de către lege. Aristocrații activau în știință și în artă numai ca „amatori" (iubitori) „filo sofia" (Pitagora) și „Filo mousos" (Menandros), dar nu au izbutit să elimine profesionalismul din învățământ. Consideră că evoluția artelor este obligatorie numai profesioniștilor; amatori de ex. în muzică și pictură pot fi atașați la maeștrii vechi. Astfel în școlile ateniene, învățământul muzical conservator a ajuns în conflict cu progresele, a fost eliminat și înlocuit cu desen. Aristotel a acceptat rezultatele realiste ale profesioniștilor contemporani, formulând teoria „mimnezis"-ului unde definește imitarea naturii, ferindu-l de a fi o copie naturalistă, dacă se caută „verosimilul" (24. cap. 1451 b. 10) „... întâmplări care ar putea să se petreacă ... povestește mai mult ceeace e general". (24. cap. 1451 b. 5) frumosul ideal. Vitruviu criticând irealitatea unor ficțiuni în peisagistică contemporană, care prezintă antablamente grele pe niște stâlpi excesiv de slabe, le consideră false și dăunătoare, pentru că contravin „dreptatea", realului. Contemporanul său scriitorul anonim amintit consideră că decăderea este generală. În sec. I. al erei noastre numeroși scriitori romani (Plinius, Lucrețiu, Cicero, Vitruviu, Quintilian) definesc optimizarea în progresul artei vechi datorită „... întrecerii maestrului de către elev" teorie preluată — cum am amintit — de la Platon. Xenocrate a descris astfel istoria picturii grecești — citat de către Pliniu — înșirând inovațiile lor tehnice. A mai scris astfel și Apolodoros în sec. II. i.e.n. despre evoluția artei, iar Arhimede despre a științei.

Libertatea conștiinței, dreptul la egalitate antisclavagistă și limitarea intereselor materiale, al apostolilor în creștinism a fost o moștenire a dreptului natural și etica greacă. Legile lui Iustinian au coordonat legile romane cu cele ebraice, a bibliei și talmudului, recunoscând funcția socială a proprietății. Meseriile sunt organizate în corporații legate de localitate, la fel sunt legate de moșie muncitorii agrari (colonul).

Numai cine este proprietar de pământ și de casă în capitală poate participa în administrarea statului, și din impozitele ce le plătește era susținută curtea imperială și armata mercenară. După prăbușirea imperiului roman, imperiul bizantin a prosperat economic, cultural și militar, până când treptat a fost ocupat, ultimul a căzut capitala în anul 1453 sub armele turcești.

Din curtea imperială a pornit prima renaștere în arta laică, a realizat de ex. mozaicurile de la St. Vitale. Au luptat cu școala bizantină eclesiastică din mănăstirile grecești, și cu repetate mișcări iconoclaste pornite de acolo. În erminei prescriu respectarea conservatoare a maiștrilor vechi și a iconografiei, nu era permis elevului să încerce depășirea maestrului său, așa respectă Cernini pe Giotto, Dionisiu din Furna pe Manuel Pselinos, chiar și Ian van Eyck pe Hubert, la semnarea tripticonului din Gant în anul 1437, menționând că nu este posibilă depășirea măiestriei fratelui său, când de fapt cu inovațiile sale a depășit pe toți contemporani ai lui. (25.36/ /26.52/ /27.21) Procedeele și tehnica stațională bizantină au fost răspândite în toată Europa, începând din secolul al VI-lea, după înființarea ordinului St. Benedict la Monte Casino (518) de unde a pornit noua concepție progresistă, față de tehnicile, me-

seriile şi artele, au concentrat în mănăstirile benedictene proiectarea, executarea, pregătirea ustensilelor, a învăţăceilor, manualelor şi atelierelor auxiliare, care ajută construirea şi susţinerea economică a bisericilor.

Mănăstirea (abaţia) benedictină de la Cluny în sec. al X-lea a cucerit pentru eclezie o putere politică mai mare precum aveau regii în epoca respectivă. A doua renaştere laică s-a petrecut în Achen, capitală, unde s-a instalat curtea regală a lui Carol cel Mare. Au „renovat" tradiţiile clasice romane, în arhitectură şi sculptură, formându-se stilul romanic. În ornamentică şi pictură domină încă arta bizantină, contaminat cu tradiţiile locale. Conducerile benedictine ale marilor şantiere de construcţii bisericeşti folosesc forţa de muncă laică, organizaţi în corporaţii, instruiţi în meserii, unii dintre ei s-au stabilit în oraşele hanza, acei meserişi, care au obţinut libertăţi civice (burgheze) şi împreună cu conducătorii lor aristocraţi, au înfiinţat şcolile şi universităţile laice în Est-Europa, unde învăţământul în limba maternă locală a preluat funcţia şcolilor latine eclesiastice.

La construcţia bisericilor romanice foloseau tipul bazilicii romane (fără navă în cruce) a cărei structuri l-am descris. Suprafaţa navei centrale era limitată de deschidere, acoperită cu tavan din grinzi de lemn, iar când au mărit suprafaţa de adăpostire, foloseau arcuri şi boltiri de cărămidă, greutatea cărora împingea puternic zidăria laterală, trebuia susţinut cu câte o navă laterală şi cu o zidărie foarte groasă, ajungând la aspectul greoi al unor cetăţi. La biserica Sf. Denise şi Sens din Amiens (28.24/29.225/11) constructorii benedictini ai abatelui Suger au început folosirea nervurilor de piatră la boltiri, greutatea cărora se sprijinea pe stâlpi şi putea fi oprit împingerea laterală, cu contraforturi. Boltirea uşoară de cărămidă şi zidăria nepotantă aveau avantajele deja descrise, care permitea mărirea şi înălţarea spaţiului interior ale bisericii.

Sculptura, care ornamenta faţada exterioară ale bisericii gotice din Chartres. Amiens, Reims, Nauburg, Strassburg, în sec. XII—XIII, a ajuns la un realism matur, depăşind pictura, care stagnează în schemele bizantine şi în canoanele tehnice descrise în sec. XI—XII de către călugărul benedictin din Hildeshaim, Teofilus, în care a fost descris şi progresul în metoda pictării icoanelor în ulei, pe baza cărora abia în anul 1400 au realizat renaşterea laică, realistă în pictură fraţii Van Eyck au ajuns la maturitatea şi au depăşit sculptura gotică. Pictura lui Ducio — legat sever de iconografia bizantină — modela cu nişte culori închise, transparente. Giotto — descris de Cennini — a înlăturat culorile schematice, folosind toată gama în trei tonuri acoperitoare, făcea colorit şi modelaj mai real, desenând detalii după natură. Alberti L. B. în anul 1436 transmite în Italia elemente din metoda lui Van Eyck, modelarea cu albul (bianchegiare . . . relevuzi) extinse până la reflexe, la „sclipiri", (fulgorem) /29.55/ pictura contemporană italiană încă nu a depăşit maturitatea realistă ale sculpturii lui Pisano Giberti şi Donatello (Lazarev). Reînvie tradiţiile „mimesis"-ului realist când declară nesatisfăcător imitarea naturii: „. . . să nu se mulţumească să redea întocmai ca în realitate ci le va dărui frumuseţe aparte". /30.71/. Se pronunţă contra concepţiei pictorilor de gen, copierea naturii la unii pictori greci, unde „uimirea" se obţine cu îngrămădirea cât mai multor detalii: „. . . oferi mai curând

grație celui ce privește, decât uimire, datorită unei vădite sforțări." /30.59/. Recomandă: „... sârguința îmbinată cu iuțeală", precum și „... este mai folositor să ne instruim în ceea ce privește relieful decât în materie de desen" /30.74/. Deci continuitatea picturii tabloului îmbinat cu „alla prima, prima mano", schițat, aplicat în plin în barocul italian, când a reușit lui Caravaggio ca pictura de gen să fie acceptabilă italienilor prin frumusețe și ordine.

Renașterea laică în Italia a fost o ruptură de la pictura eclesiastică bizantiană (Dante scria că Giotto a depășit pe meșterul său Cimabue) și se depărtează de „grosolănia" gotică („Grecii e gotti goffi") reînvie tradiția realistă vie ordonată, ideală a grecilor încât și în pictura eclesiastică apare viața actuală a italienilor, pentru aceasta a fost considerat nașterea realismului modern burghez.

Rinucini descrie în anul 1473, și G. P. Bellori (1672) evoluția picturii renascentiste italiene, ca depășirea consecutivă a generațiilor venite unul după altul, maiștrii și elevii: „... înălțare și coborâre constatăm cu artele de la... Giotto încoace, propășiseră treptat de-a lungul a dousute cincizeci de ani, au început curând să coboare..." (31.210) și G. Vasari crede la fel (31.203). Leonardo da Vinci scria: „... E un elev de nimic acela care nu întrece maestrul", dar tocmai el nu a avut elev care l-a întrecut. (31.34).

În culmea renașterii italiene artiști mari s-au emancipat din breslă, unde până atunci au fost înrolați împreună cu alte meșteșuguri. Leonardo și Michelangelo au reușit să fie admisă arta ca „faptul minții" „cosa mentale" (32.27 §). În tratatul său a demonstrat că se poate învăța despre artă totul unde cunoaștem legi și definiții. Perspectiva unifocară a fost rezolvată în anul 1420 de către Brunelleschi și un matematician, conform geometriei unghiului vizual, descris și de către Alberti, Leonardo, Piero de la Francesca și reconstituit de Panofski (28.145) așa este anatomia, optica culorilor etc. în Academia înființată de el, elevii ascultau probabil numai asemenea disertații, fără a participa la demonstrări practice. Michelangelo la elevii săi aleși din nobilime, nu ținea lecții practice, detestă „feminitatea migăloasă" a tehnicii de ulei. Chiar și Leonardo da Vinci, care a publicat multe invenții inginerești, ținea în taină procedeele tehnice ale picturii. Cu Michelangelo s-a început manierismul — despre care scrie Dvořac —: „... nu-și au rădăcinile în problemele tehnice, în probleme de atelier..." (33.454) este o: „eternă luptă dintre materie și spirit, balanța înclină spre o victorie a spiritului..." (31.211). Hauser susține: „Michelangelo și Tintoretto cu spiritualismul lor se opun fățiș renașterii". (34.31) sunt „... anticlasice... antirealiste" scrie Friedländer W. (34.24—25). Tintoretto folosește o tehnică de ulei „academică" deoarece a părăsit atelierul și metodele de pictură a lui Tizian (35.13) peste desenul prealabil făcut, aplică „imprimatura" transparentă din culoare brună-întunecată, peste care modelează cu culori de ulei alb de plumb, rareori cu tempera, saponificarea este cuza întunecării tablourilor sale. Greco, elevul lui Tizian a reușit aplicarea ambelor tehnici, fiind la început realist, iar la bătrânețe excesiv de „spiritualist, neânțeles și neacceptat, „în secolele dominate de științele naturii, de gândirea materialistă, de credința în cauzalitate și în progresul tehnic" (31.111). Tizian,

Veronese, Dürer, Rubens, Van Dyck, Velasquez şi Rembrandt, cu cea mai matură metodă de pictură în ulei au îmbinat rezultatele renaşterii şi a barocului atingând culmile picturalităţii. În timpul contrareformei, bogăţia şi fervoarea agitată a tablourilor religioase în stil baroc, atrăgea publicul, dar este folosit şi la biserici protestante cu un modest puritanism. Barocul austriac este adus în bisericile din judeţul Satu Mare de către arhitecţi austrieci şi italieni, se făceau chiar şi portrete la oraşe pentru burghezie şi în unele familii şi preoţi români, recensate (6.51, 52.). Am amintit influenţele asupra stilului post-bizantin, a stilului baroc.

În arhitectura şi pictura europeană a dominat stilul baroc aproximativ până în anul 1750, dar în judeţ a durat până la finele secolului. În a doua jumătate a sec. XVIII-lea s-a născut stilul romantic în Anglia şi Franţa. La castelele engleze este reînnoit un stil „istoricist" (11.282) sau „istorisant" (10.21) ori „istorism" (36.233/45), „Historismus" germ. (36.224/18) neogotic foarte excentric.

Francezul J. F. Blondel în jurul anului 1770 urând „rigiditatea" clasicului, aderă la „gustul gotic" la o creaţie mai liberă, este răspândit în Franţa cu puţin succes de arhitecţii Boulle, Ledoux şi Leque. Cu succes proiectează în stil neogotic Viollet le Duc în prima jumătate a sec. XIX-lea fiind teoreticianul ei, după aderarea la teoria funcţionalistă, istoristă germană (vezi mai jos). Paralel este clasicismul istorist. Hegel susţine că din secolul XVII-lea critica franceză şi în gustul publicului domina acest raţionalism, care în epoca luminii apoi în revoluţia burgheză din Franţa, este stilul preferat pe de o parte în pictura istorică — au preferat scene din viaţa romanilor, personificând politica cotidiană —, pe de altă parte prefera realismul moralizator despre viaţa burgheziei. Era continuarea tradiţiei picturii de gen, ca peisaje şi portrete de Van Eyck, Memling, Scorel, Ostade, Tenier, Steen, în Franţa a fost continuat în interioarele lui Chardin, Greuze şi portrete, sculpturi ale lui Falconet, menţionate în saloane de către D. Diderot, care a conceput o teorie a realismului, potrivit căreia reprezintă viaţa cotidiană a burgheziei, a mediului; evitând copierea naturii îndreptată spre adevăr, verosimil, generalizare şi moralizare. Era un protector al inovaţiei tehnice, a frământatelor cercetări care căutau înlocuirea picturii în culorile de ulei, ajuns în criza, cu encaustica şi cu pasteluri. (La Tour). Teoria clasicismului şi istoria evoluţiei artei greco-romane a fost elaborată de către Winckelmann, publicat în limba germană 1764 şi în limba franceză 1766, apoi este urmată de L. Lanzi (în anul 1796) şi D'Agincourt (1823) unde culmea evoluţiei este arta greacă şi renaşterea italiană. Ei au sădit în teoria şi istoria artei din Germania evoluţionismul enciclopediştilor, spiritul libertăţii democratice, individualiste şi imboldul lui studierea moştenirii şi caracterului naţional german. Pornind de la Winckelmann, Hamann şi Herder sunt preocupaţi de moştenirea germană (37.I.143) Goethe caută să dovedească în anul 1772 originea germană (37.I.180) a goticului. Au pornit felurite cercetări folclorice din iniţiativa lui Herder, care: „... a pornit de la caracteristicile naţiunilor, căutând să pătrundă sensul evoluţiei prin prisma desfăşurării istorice generale a culturii umane" continuată de Schiller şi A. W. Schlegel (37.I.150). Aderă la acest curent al romantismului la mijlocul sec. al XIX-lea Al. Odobescu (conferinţă la Paris 1851), susţinând teoria: „... arhitecturii care se bazează pe valorile artei populare naţio-

nale" românești. Apoi la Muzeul de antichități din București (1864) împreună cu Boliac, Papadoglu și A. Petrescu studiază monumentele trecutului național. Stilul „neo-românesc", stilul național în arhitectura capitalei introduce arhitectul I. Mincu în cadrul tilului „arta 1900" în anii 1880—1897, întemeind Școala superioară de arhitectură, împreună cu E. Pangrati, G. Cervhez. I. P. Berindei, P. Antonescu, N. Gica-Budești (10.61), (36.206, 210, 212.).

Neogotica istoristă de la originea ei, susține libertatea creației și se opune Academiei, care reprezenta politica veche față de artă era conservator în învățământ, frâna inovația și libertatea creației. În romantismul german ruptura cu clasicismul a accentuat atacurile contra Academiilor. Viollet le Duc aderând la teoria funcționalistă a romantismului german, a orientat arhitectura neo-gotică la servirea funcționalistă a nevoilor cotidiene, dezvoltând tehnica ei cu introducerea stâlpilor și grinzilor metalice. Goethe și arhitectul Hirt au studiat înrudirea strucurii boltirilor și stâlpilor de piatră gotice cu structura arhitecturii de lemn. Au continuat Schlegel A. W. și Fichte, apoi Schiller și Hegel au aprofundat definirea temeiurilor. Toți romanticii germani aderau la evoluția realismului, nu la stagnarea istoristă și reîntoarcere, susțineau nașterea realismului modern, pornită din renașterea din Italia și Țările de Jos. Teoria despre realism a lui Diderot a fost aprofundată de către Goethe și Schiller, ultimul a realizat concepția: „bipolarității între opțiunile clasice și romantice... naive și sentimentale..." (38.144) ale poeziei și dramei grecești și a lui Goethe, respectiv al lui Schiller. În istoria dezvoltării civilizației incontinuu de la origine până azi, s-au „alternat arta realistă cu cea idealistă", sesizat de mulți ca o opoziție, dar „privilegiații" — care au existat și să sperăm că vor exista mereu — ei văd unitatea antinomiei (39.431—432). Hermann I. citează de la Kant cum se poate anula antinomia (40.170): „...pe structurile antinomiei ale lui Kant se bazează faptul că la sfârșitul veacului al XIX-lea credea că rezolvarea problemelor le dezvăluie opoziția" (41.49.51) „...unilateralitatea metafizică" îl preocupa și pe Lukács Gy. (42.I.505.511). El ca marxist a studiat că în cursul istoriei civilizației schimbările stilurilor de la realismul magic, la toate treptele realismului până la cea modernă a burgheziei și proletare (42) iar din punct de vedere ne-marxist aceași istorie a realismelor a fost criticat de Hauser A. (43). La fel filosoful M. Florian ca nemarxist, a criticat marxismul și pe Hegel pentru „confundarea contradicției și a opoziției contrare" (44.I.56), de fapt atacă simultaneitatea unității perechilor contrare, reflexive (44.II.399—400) inlocuind simultaneitatea laturilor cu diferența lor în modalitate, sau întern-extern, demonstrând la 40 de categorii de perechi contrarii, relația lor „recesivă" cu care caută să înlăture acele unilateralități găsite în mulțimea de antinomii, exemple luate din lucrări științifice al sfârșitului sec. al XIX-lea.

Realismul menționat în sec. XVIII-lea de către D. Diderot în Saloane, mai sus amintit, în prima jumătate a sec. al XIX-lea s-au extins în toată Europa în poezie și dramă: Goethe, Schiller, în proza romanului: Walter Scott, Balzac, Dostoievschi, în ilustrația de carte: Chodowieschi (Berlin) Daumier (Paris), pictura de gen: D. Wilkie (Anglia) portret Gainsborough Th. (Anglia), Ingres (Franța), școli naționale de pictură istorică, de peisagistică, eclesiastică (Nazareni) se ocupă de problemele

și viața burgheziei. Cu teoria realismului al lui Prudhon „realismul socialist" pictura la Courbet, în sculptură Meunier se ocupă cu viața proletariatului, și Millet de țărănime. În saloane au acces maniera academică iar cei din expozițiile independente treptat părăsesc această manieră și iau ființă „Școli plain aire" Barbizon, impresionist etc. acest antagonism la sfârșitul secolului a ajuns la excese manieriste, antirealiste, expus în continuare mai jos.

Teoria realismului studiat de către Schiller, deja amintit, și de către Goethe care a scris un studiu despre Diderot, apoi „Simpla imitație a naturii, maniera și stilul" (1789), „Despre adevăr și verosimil în artă" (1798). Hegel îl consideră „o concepție completă despre realism ... idealizând realitatea eliberează exențialul de la accidental ..." În Estetica lui Hegel istoria artei parcurge trei cicluri: simbolică, clasică și romantică, născându-se și înflorindu-se, arta egipteană, cea greacă și cea creștină, precum și în Istoria filozofiei pe care l-a întemeiat pe libertatea democrației grecilor și libertatea de conștiință creștină, fundamentând etica și dreptul liberalismului burghez, codificat în Constituția Revoluției franceze, republicane, dar și în cazul monarhiilor constituționale. Realismul modern burghez, născut în renașterea italiană și arta Țărilor de Jos, este tema preferată a studenților lui Hegel din școala berlineză. F. Kugler — animatorul stilului „neo-romanic (1842) (36.90) C. Schnaase (1834), H. C. Hotho (1842), G. F. Wagen (1822) dominați de apriorismul filosofiei istoriei hegeliene finaliste (18.33). Rivalul său independent în școala berlineză K. F. von Rumor (1842) „nu a fost contaminat de ideal", a prezentat istoria empirică a renașterii, iar I. Burghardt, elev a lui F. Kugler și al istoricului Ranke din școala istorică neo-kantiană (criticat de Marx). A preluat de la Hegel iubirea pasionată a libertății burgheze, inidividualiste, scrie o capodoperă despre personalitățile geniale care au deschis în renaștere calea realismului; în cartea: „Cultura renașterii în Italia" (1860) și despre arhitectura lor: „Istoria renașterii în Italia" (1867). În anul 1860 apare teoria stitlului „neo-renascentist" scrisă de arhitectul G. Semper, profesor universitar la Dresda, cel mai important preiectant al acestui stil. El caută să dovedească originea stilurilor artistice, atribuind întâietate factorilor materiale și tehnice, urmând teoria empirismului raționalist englez, a materialismului mecanic (33.23.27). Credea într-un determinism orb al evoluției tehnice neglijând autonomia estetică al artei, precum și finalismul creației individuale a valorilor. Degradează la meșteșug arta, pentru aceasta este atacată teoria sa de către A. Riegl, M. Dvorak și B. Croce, la sfârșitul mileniului. În critica lor au căutat să diminueze rolul materialelor și a tehnicii pentru a putea scoate în evidență rolul finalist al spiritualității exagerând autonomia estetică și originalitatea creației valorilor. Croce neagă progresul estetic în artă, fiind o creație individuală, îl prezintă separată complet de la progresul civilizației tehnice și de la ordinea generală de valori, dialectica continuității și discontinuității tradiției și inovației în fapt este separarea unilaterală a unicului de la general, ceea ce a greșit și istorismul școlii neokantiene amintite. Acest istorism a dominat arhitectura secolului în Europa de Vest până în jurul anului 1850, în Est până la sfârșitul mileniului, provocând o stagnare a calității artistice „inegală" (57.XIII.174) față de progresul economic, este numai o creștere cantitativă în construcții. La mijlocul

secolului trecut se naşte în Anglia şi Franţa stilul „Arta 1900“ (numit şi Secession, Jugendstil, Art Nouveau) arhitectura ei este primul care pune stavilă decăderii istoriciste şi eclectice, este prima încercare de reînnoire a originalităţii nelimitate. Mulţi consideră că este un stil antinomic şi eclectic pentru că a încercat unirea elementelor incompatibile, opuse în cadrul curentelor secolului cum era pe de o parte raţionalismul clasicist (Viollet le Duc, Semper, Şcoala funţionalistă germană şi franceză, Şcoala din Chicago, mişcarea englezului M. Moris) pe de altă parte iraţionalismul romantic (Mişcarea Prerafaeliţilor englezi, nazarenilor germani, simboliştilor francezi etc.) (10.21). E. Langui şi P. Constantin consideră că ea singură s-a desfiinţat şi s-a expus unor atacuri imparabile când încearcă zadarnic unirea acestor elemente stilistice inconciliabil opuse antimonic. Totuşi lor le-a reuşit sinteza artelor de diferite genuri ceea ce corespunde atunci cerinţelor sociale îndeosebi la industrial-design. Decăderea şi criza gustului burghez ce s-a manifestat în Kitch, atât la oraşe, cât şi la sate s-a revărsat şi asupra artei decorative al „Artei 1900“ (10.14) pe care l-au defăimat. În şcoala lui Van de Velde erau două curente, prima orientare era „Florală“ sau romantică, uneori simbolistă sau poporană cu un duct al liniei „arbicolă“ curbilinie, ondulatorie (10.18) accentuând instinctivitatea inovaţiei, pe mulţi i-a condus la idaţionalism. Trebuie recunoscut ca merit eliberarea arhitecturii de la istoricism, datorită unor reprezentanţi ai stilului „Art nouveau“ de ex.: Gaudi, iar la stilul naţional în România I. Mincu etc., în Ungaria la Lechner O. şi Kós K.

Arhitectul Horta, A. Perret şi mulţi ingineri utilizând structurile metalice şi betonul armat la poduri, hale şi clădiri de locuit în blocuri s-au desprins treptat de la folosirea elementelor arhitecturii vechi. Au fost acuzaţi (Í1.264) pentru că în arhitectura modernă au asimilat din cauza cofrajului stilul geometrizant, folosind cu exclusivitate formele rigide rectangulare.

În „Arta 1900“, favorizarea geometrizării a dus la desuetitudine, celălalt curent „Floral“ împreună cu întregul arsenal tradiţional al ornamenticii. Reabilitarea meritelor sale istorice şi contribuţia sa la naşterea stilului modern în arhitectura s-a înfăptuit la mijlocul veacului al XX-lea în Franţa.

Clădirile din beton armat, făcute de către A. Perret, au primit o importanţă epocală datorită activităţii şcolii şcoţiene din Glasgow. Bauhaus şi din Chicago, s-a format stilul modern de arhitectură al cărui precursor a fost Perret, care a folosit primul cununi şi stâlpi de beton armat, preluând sistemul structurii de paiantă. Arhitecţii americani au făcut din traverse metalice o reţea de stâlpi şi coroane, structură portantă, separată de la zidăria neportantă, au înlesnit mărirea considerabilă a spaţiului locuibil la dimensiunile unor „blocuri“ sau „zgârie nori“ cu multe etaje. S-a încetăţenit acest stil în arhitectura modernă, care armonizează cu materialele noi de construcţii, cu industrializarea şi tipizarea construcţiei. Locuinţa masei populare (45.96.97) este remediul „exploziei“ demografice, supraaglomerării urbanistice. Cu ocazia răspândirii impetuoase a stilului geometrizant, a căzut în desuitudine în uitare completă stilul floral al „Artei 1900“, sau ornamentica clasică.

O inovație rămâne în vigoare — conform legilor evoluției, în cursul civilizației — când se îmbunătățește eficiența, depășitul se perimează. Th. S. Kuhn scrie: „știința își desființează trecutul său... contrar artei“... (46.386). Arta este independentă de la utilitate, nu este condusă de „nevoi materiale“ ci de scopuri estetice, autonome, dar au nevoie de unelte tehnice dezvoltate cu care pot fi realizate. Deși tehnica evoluează nu se perimează, toate metodele vechi sunt folosite în cursul execuției tabloului în fazele mai simple, la fel cum a stabilit școala de psiho-genetică franceză (H. Wallon, I. P. Piaget), învățarea gândirii la copii și la primitivi preceda experiența activității, unde ontogeneza repetă fazele principale ale filogenezei (47.29.39). Inovațiile tonale ale muzicii nu se perimează, evoluția nu se distruge cum se face în știința (42.II.343). Este cert că în cursul istoriei arhitecturii și picturii, rezultatele evoluției tehnice nu se perimează, rămân în folosință paralel cu sistemele de beton armat și materialele și sistemele de construcție mai simple, mai ieftine, de ex. în Africa și Indonezia este mai preferabil lemnul și chirpiciul. Pe lângă pictura de ulei și azi folosim toate celelalte tehnici mai simple de ex. în China acuarela a ajuns la un nivel superior.

In continuare schițez scurta istorie a evoluției tehnicii, picturii — conform unor legi similare cu cea al arhitecturii — începând de la realismul magic, trecând peste diferitele etape ale renașterilor laice în ce fel au ajuns până la realismul burghez și la criza ei actuală, optimizând continuu uneltele și metodele de pictură, înlătură limitele celor vechi. A identificat acest rol, Diderot (48.289) și a stimulat inovația, care dă posibilitate înfăptuirii unor stiluri noi, realiste la greci și la burghezie.

În arta rupestră omul epocii de piatră putea desena numai linii de contur, pentru că dalta sa ascuțită și mai aspră decât peretele, era limitată la această unilateralitate. Unealta a introdus desenul în contur, ceea ce nu exista în natură. Uneltele de desen au fost perfecționate până azi, fiind folosite la desen, gravură și relief. Trecerea la pictură este înlesnită de o nouă unealtă și anume cretele (pastelul natural de orice culoare) care este mai moale decât peretele pe care este frecat cu latura, pictează suprafața, iar cu vârful desenează linii, eliminând limita uneltei vechi, a progresat și a înlesnit cu această unealtă realizarea realismului magic la apogeul picturilor din Lascaux, cu efecte „impresioniste“, picturale, care îl animă. Este întâmplător că în unele grote ascunse s-au păstrat până azi, pentru că sunt foarte perisabile, se șterg, putrezesc și toate acestea le limitează. Culorile de clei folosite la Tassili cu ajutorul pensulei, pictează cu muchia suprafețe, iar cu vârful linia, culoarea fluidă, dizolvată cu apă, care după uscarea ei se fixează, eliminând desprinderea cretelor. Limita culorilor de clei solubile a apărut la reumezirea straturilor de culori uscate — chiar și umezeala climei — le afectează. Păstrarea lor era posibilă numai în zone geografice foarte uscate a Egiptului; în Europa și China, unde sunt ferite de umezeală. Solubilitatea la reumezirea straturilor este cauza limitării acesteia la pictare fără modelaj, într-o epocă când relieful „modelat“ era vopsit în culori. Pentru clima umedă au fost inventate culorile de var, care poate fi lucrate numai în stare umedă pentrucă pictat pe un strat uscat se cojește, stratul de culoare uscată este insolubilă la reumezire. A fost folosit pe insulele egeene, peninsula greacă, India, China și Italia începând cu metode simple fără

posibilitatea modelării. În Grecia şi în India au ajuns la modelare cu o singură culoare întunecată, transparentă şi în Italia la modelaj cu alb. Între timp din Egipt s-a răspândit în toate ţările amintite tempera de gălbenuş-curat, în pictura murală „al secco" cu care se poate reveni pe pictura uscată şi la nevoie poate fi fixată, insolubilizată cu adaos de var. Folosirea culorilor acoperitoare la modelaj era limitată, împiedicată din cauza schimbării tonurilor în cursul lucrului, au putut înlătura inventând culorile de ceară topită, care nu schimbă tonul în cursul lucrului, au numai o defecţiune şi anume că straturile topite, afectează straturile răcite. Această limitare a fost înlăturară cu ajutorul encausticii făcută la rece, în soluţie cu balsamul (Faium) şi în tempera de ceară — cu „sarcocol" (Pompei), tempera de ceară saponificată şi clei (cerra-colla) Bizanţ. Perfecţionarea modelării şi cursivităţii lucrărilor cu encaustică, la care au ajuns pictorii greci a permis lui Apelles să atingă culmile epocii de înflorire al artei greceşti. În cursul evului mediu a fost inventat uleiul ca solvent de culori, care la rece este maleabilă, dar întărirea sa înceată, această maleabilitate, împiedică fixarea începerii schiţei şi desenului, a iuţelii ebosării tabloului. Înlăturarea moliciuni a fost o preocupare a lui Teofilus, care a fost perfecţionat de către fraţii Van Eyck cu ajutorul unui eboş de tempera (cu emulsie de ulei) adaosuri de sicativ, răşini şi diluant, a permis acel grad de realism cu care a întrecut pe toţi contemporanii şi predecesorii săi. În cursul renaşterii italiene au elaborat metoda compunerii unor scene închipuite orânduite şi elaborate pornit din desenul fixat într-un „carton". S-au mai elaborat şi alte remedii contra moliciunii culorilor de ulei, alte metode de eboşare iute executată pe strat uscat de către Tizian, Dürer, Rubens, Van Dyck şi Rembrandt. Greco a moştenit tehnica lui Tizian, Velasquez şi Frans Hais de la Rubens, în şcoala veneţiană a introdus începerea schiţată a ebosului cu care Tizian a depăşit rezultatele renaşterii, îmbinându-l cu mobilitatea vie a barocului. Paralel este o stagnare sau o decădere, care după Tintoretto se agravează până în prezent tot mai mult, după cum o să expun mai jos.

Perfecţionarea tehnicii în continuare cu noi invenţii va fi posibilă numai dacă în viitor se va naşte dorinţa pentru un realism iubită cu sinceritate şi cu intenţia continuităţii, tot atunci şi cu intenţia discontinuităţii se caută depăşirea maeştrilor mai vechi. Dacă va veni în viitor iarăşi o epocă în care vor fi persoane deosebit de capabile să facă critica unilateralităţilor epocii noastre, putem spera împreună cu Schiller, că ei vor găsi sinteza acestor antimonii amintite. Criza manieristă cum am amintit la Dvořac — a porint cu Michelangelo şi a fost sesizat de către G. Vasari şi G. P. Bellori, progresul a încetat, s-au a schimbat direcţia, sau este o stagnare? Leonardo da Vinci, Michelangelo şi Raffael, cei trei corifei pe culmea renaşterii, deşi primul susţinea: „. . . e un elev de nimic acela care nu întrece maestrul" (31.34) niciunul din cei trei nu aveau asemenea elev. Leonardo consideră că pictura este transmisibilă numai talentaţilor, pe când ştiinţele pot fi lăsate moştenire oricui: „. . . Unicitatea aceasta îi aduce, (de subânţeles, picturii T,B.) şi o mai mare preţuire faţă de celelalte ştiinţe care sunt publicate pentru toţii. (32.13/4. §).

De la începutul renaşterii „scriitorii" au încadrat pictorii în breaslă meşteşugărească, împreună cu „spiţieri" felceri-farmacişti, apoi cu arhitecţii, meserie profesată şi de pictori. Proiectantul domului din Milano

consideră: „... fără știință nu este artă", este „cosa mentale" (Leonardo, Michelangelo) (32.27 §). Michelangelo detestă pictura în culori de ulei „feminină", favoriza fresca, putea fi o aluzie maliţioasă contra lui Raffael, care căuta să-l pareze, lucrând la frescele „Stanzei", a plagiat din sălile vecine, monumentalitatea bărbătească a frescei lui Michelangelo.

În activitatea academiilor: „... începând din sec. al XVI-lea (49.62) paralizau creativitatea şi inovaţia artiştilor. În sec. al XVIII-lea D. Diderot semnalizează experienţe cu pastel şi encaustică, căutând să înlocuiască metoda de ulei, mult mai perfecte, metode pierdute, cum a recunoscut I. Reynolds într-o conferinţă academică din anul 1789.

Renoir scria într-o scrisoare: „Manet şi şcoala noastră era încoronarea unei generaţii într-un moment în care acţiunea de distrugere (dispariţia tradiţiilor în pictură) începută în anul 1789 se terminase... trebuie să porneşti... de la simplu ca să ajungi la complicat... pentru noi, marea căutare a constat în a picta în modul cel mai simplu cu putinţă" (51.65); „... a înţeles în cele din urmă că ceea ce lipsea era cunoaşterea materialului pierdut în sec. al XVIII-lea" (51.67). Manet a pornit din pictura lui Valesquez şi Goya: „... abandonează începutul cu încetul mijloacele predecesorilor vechi..." (49.18). Reynolds experimentează reconstruirea modelării treptate şi continue a portretului, asemenea proceda D. Wilkie la scenele de gen, iar Gainsborough T. la portrete cu peisaj şi scene de gen în fundal. Constable la peisagii, la schiţe făcute la faţa locului, foloseşte maniera acuarelei „alla prima", când însă îl finisează în atelier, foloseşte culorile-locale şi se pierde prospeţimea schiţei. La francezi modelarea cu ajutorul culorilor-locale este folosită cu măiestrie de către David şi Ingres (49.98). Primul la care picturalitatea tuşelor „fragmentează" culoarea-locală este Delacroix (53.84.85). Părăsirea culorii-locale: „... explică toată evoluţia modernă, impresioniştii sunt mari inovatori... vrând să se dagaje de latura imitativă, n-au considerat pictura decât în culoarea ei, neglijând aproape în efortul lor orice formă şi orice linie" (49.16). Schiţele lui Constable au fost un imbold pentru impresionişti să fragmenteze tuşa, despre el a spus Pissaro: „... erau mai aproape de căutările noastre privind plain-air-ul, lumina şi efectele fugitive..." (52.108). Peisagistica şcolii din Barbizon şi Manet evoluează către fragmentarea tuşei. Corot, Bastienne Lepage, Puvis de Chavanne au rămas şi la peisagii la culorile-locale. Iokind, Pissaro şi Manet ca şi ceilalţi impresionişti abandonează culorea-locală, fragmentând tuşa „division de la touche" şi a culorilor, vibrarea reflexelor şi a „efectelor fugitive... a luminii". Au pictat pe fond alb — fără eboş modelat — strălumina albul fondului, între tuşele fragmentate şi înviora coloritul. Eu au găsit metoda „alla prima" singur cu care este capabil de urmărit schimbările, vibraţiile reflexelor în plină soare, plănuită, teoretizată de către Leonardo da Vinci. Spontaneitatea care era necesară la coloritul bun, promt, „valorat", la neoimpresionişti devine un studiu abstract, aproape ştiinţific calculată, de ex. Signac (52.85). Păstrarea metodelor tradiţionale în preajma acestor radicali inovatori, îl preocupa cel mai mult pe Degas, care abandonează peisajul şi se menţine la scene figurative. Caută redescoperirea metodelor de pictură vechi, pierdute, deziluzionat de insuccesele picturii în culori de ulei, trece exclusiv la folosirea pastelului. S-au ocupat cu redescoperirea vechilor metode cu succes mai mic, Renoir şi Cezanne

(51.65) ultimul în lupta sa fără culori-locale, păstrează totuşi credinţa sa „în modelarea veche a formelor" (49.17). „... Cezanne găseşte o culoare şi contrar cu Manet, se străduieşte în căutarea unui desemn şi a unei forme distruse de Monet..." (49.18). Geometria formei, sesizată de el, a fost un imbold pentru apariţia cubismului abstract, ingineresc. A fost un punct nodal al mutaţiei impresioniste, pierderea metodei indelungate şi continuu, al elaborării a tabloului: „... Impresioniştii... au simţit că mijloacele lor destul de sărace, nu îngăduia marea compoziţie, şi s-au menţinut la proporţii justificate..." (49.28). Scrie F. Leger în acord cu părerea mai sus-amintită al lui Renoir. La grupul Pissaro, Jokind şi Sisley s-a alăturat Monet care într-o scrisoare defineşte denumirea şcolii: „... Aceşti pictori... aparţin grupului de naturalişti, având justificata ambiţie de a picta natura şi viaţa în toată realitatea lor..." (52,126). De fapt ei erau realişti în pictarea după natură a peisajului şi a vieţii cotidiene, dar fiindcă erau în dezacord cu varianta sa academică, frecventă la Saloanele de expoziţii, precum şi de realismul socialista al lui Courbet, care favoriza sărăcimea, impresioniştii care pictează viaţa mondenă a burgheziei se consideră naturalişti — deşi era cunoscut sensul său peiorativ — se numesc aşa şi pictorii Réti şi Ferenczy K. din Ungaria (54.XXXV.) Nu numai abstracţia neoimpresionistă a subminat impresionismul, dar şi ei însăşi aveau tendinţă antirealistă, anume neglijează prezentarea materialităţii obiectelor pe tablou, orice a fost prezentat ca efect de lumină şi culoare subiectivistică în care se evită „obiectivitatea impresiei", copierea fidelă, această ficţiune „subiectivitatea expresiei" a transformat din interior impresionismul din realism în antirealism, în „expresionism", manierismul epocii moderne. Teoreticianul acestui curent Herwald Walden, sciitor, care în expresionism a sesizat ruptura spiritualistă de la materia şi tehnica tradiţiei realismului, el a scris: „... Materialul artei împiedică, încătuşează artistul..." (55.1949/11—12.45). Antagonismul diferitelor curente care se întreceau în originalitatea totală pretindeau că crează: „... obiecte noi... impresii noi, opere cu legi proprii..." (34.14). Dvořac nu admitea că manierismul născut la sfârşitul secolului al XIV-lea în Italia, ar fi: „... un fenomen istoric delimitabil la o singură epocă... de fapt este un fenomen activ durabil al istoriei artei moderne... efectul său se resimte în toată epoca modernă... s-a înviat în toate puterile sale în romantism şi cu o vivacitate uimitoare reapare din nou în curentele artistice contemporane..." (34.59). Hauser susţine despre manierism:"... cu (el) s-a început arta modernă în care este unită spiritualismul şi realismul, expresionismul şi formalismul intelectualismul şi iraţionalismul..." (34.55). „... Arta modernă nu este repetarea simplă a revoluţiei manieriste chiar, că îl depăşeşte în negare convenţionalismului, pentru că peste tot refuză realitatea maturii, nu se mulţumeşte cu transformarea formelor din natură, ci le înlocuieşte cu forme abstracte, în bună parte fictivă..." (34.14) În comun acord cu Friedländer W: „... Este esenţial în manierism contrarietatea, aparent inconciliabilei unităţi al antinomiilor..." (34. 25).

Expresionismul, denumit de către H. Walden în anul 1911, „... cuprinde cubismul, futurismul şi arta abstractă apărute între anii 1885—1900... cu folosirea culorilor dramatic accentuată, forme abrupte, puternic deformate, sunt amprentele frământărilor interioare ale artistului..."

(9.I.672—674). Această intenţie s-a extins la unele curente mai recente, că este indiferent artistului dacă frămîntările lui întruchipate în „subiecticitatea expresiei" cum poate fi înţeles de spectator, este lăsat la cheremul „specialiştilor", care dau explicaţii diferite şi formează un „lobbi" ce menţine totul nezdruncinat.

Consider o epocă a crizei, anii în care s-a născut arhitectura modernă şi curentele de pictură sus-amintite manieriste. Criza urbanistică a apărut în centrele economice mai dezvoltate, unde industria s-a concentrat masiv în oraşele cele mai mari. Revoluţia industrială a fost pornită în Anglia, provocat de „spiritul" eficienţei, scrie Jouvenel (56.43). De la universitatea din Glasgow invenţia lui Watt „a doua maşină de aburi" a revoluţionat industria, adică productivitatea ei, atunci când cu combustia cărbunelui, fabricile au devenit independente de la puterea motrică a râurilor şi au început concentrarea producţiei în oraşe..." (23.I.392). Când braţele de muncă în număr mare au fost concentrate în uzine şi apoi cât mai multe uzine aduse în oraşe a CRESCUT productivitatea „maximizează" numărul braţelor — şi locurilor de muncă, a alimentării uzinei şi a oamenilor, îmbunătăţeşte transportul lor, administrarea, informaţia etc. Eficienţa se optimizează cu REDUCEREA „minimizarea" densităţii amplasării clădirilor din oraş şi uzină, a lungimii reţelelor de drum, apă, canal şi electrice, a cheltuielilor comunale, dar şi a celor de producţie se rentabilizează, cu reducerea consumului de materiale, energie, timp de lucru, salar, în cadrul proiectării, fabricării tipizate, standardizate şi execuţia industrializată. Ieftinirea produselor a înlesnit creşterea consumului şi a bunăstării, dar creşterea populaţiei orăşene, densitatea construcţiilor şi drumurilor a mărit aglomerarea circulaţiei rutiere şi poluările, pericolele, stressuri şi o sumedienie de „efecte neprevăzute" (57.XX.457). Este subiectul multor studii ştiinţifice despre dezechilibrul biologic şi ecologic, mai nou despre sociologia habitatului, care se ocupă de înstrăinarea provocată locatarilor în locuinţe prefabricate, executate industrializat, care elimină contactul cu natura, relaţiile etnice şi sociale tradiţionale, vecinii abia se cunosc, deseori se duşmănesc. Locuinţele au funcţia redusă la dormit, sunt neîncăpătoare pentru viaţa în comunitate cu vecinii, cu mai mulţi prieteni, sau chiar cu familia. În lipsa zilnică a părinţilor salariaţi, copii rămân necontrolaţi, ştrengărind, se înrolează în bande diferite de huligani, hippi, galerii, bântuie promiscuitatea sexuală cu boli ca de ex. SIDA etc. avorturi, creşte consumul de droguri, criminalitatea, divorţul la părinţi, astfel descompunându-se viaţa familiară. Pe lângă defectele funcţionale şi sociale în criza arhitecturii, au apărut şi cele estetice, amintit mai sus la şcoala din Chicago, unde funcţionalismul unilateral, ingineresc-utilitarist e eclipsat aspectul estetic. La construcţia industrializată — din materiale prefabricate — a blocurilor de locuinţă din considerente utilitariste s-a făcut abractizarea formelor, uniformizarea lor, neglijând cu exces caracteristicile specifice locale, tradiţionale, stiluri a diferitelor naţionalităţi şi etnii — aşa cum am mai amintit — criticată la Congresul din Varşovia în anul 1981. Au fost uniformizate până la exces blocurile de locuinţe, răspândite în toate centrele industriale, unde administraţia localităţilor, oficiile şi unităţile economice, care au făcut investiţii, impun proiectantului acceptarea punctului de ve-

dere al eficienței utilitare, iar unde era regim dictatorial, specialiștii erau neglijați și mai mult.

Creșterea peste măsură a orașelor americane a degradat „calitatea vieții" — constată A. Toffler — cauza ei este ponderea exagerată a „indicatorilor cantitativi" în economia investițiilor urbanistice (59.422—423) (subînțeles în goana după profit T. B). În cercetările sale științifice B. de Jouvenel susține că degradarea calității vieții al „amenității" mediului ambiant provine din „cultul eficienței", a goanei după profit, ca un scop în sine. (56.43). Propune ca remediu eficiența economică să fie subordonată scopurilor „amenității" (56.103), consideră riscantă și greșită propunerea economistului american K. Galbrait, diminuarea creșterii eficienței, oprirea creșterii puterii productive, deoarece: „... ea e atât de esențială societății... încât aceasta ar risca să se prăbușească în cazul unei asemenea diminuări." (56.11.76). Clubul de la Roma în al doilea raport al său propune „controlul uman" al exceselor în obținerea eficienței. (58.XIV, XX.). Școala din Frankfurt (Adorno, Marcouse), au demonstrat opoziția antinomică între progresul civilizației tehnice, față de scopurile umaniste. Diminuarea eficienței a fost subiectul Congresului Internațional de Filozofie de la Varna din anul 1973. Este o problemă milenară, amintită de către Platon în Republica (cap. 423 a), că îmbogățirea exagerată a meseriașilor dăunează cinstei lor, la fel precum utilitarizmul corupe deciziile valorice. În „Republica" (cap. 423) propusă de către Platon: „... toată lumea dispune de proprietate sau cel puțin este liberă să le achiziționeze, până la o anumită limită, îngăduită de lege". (60.364). Propunerea lui Platon, să limiteze îmbogățirea cu legi, nu a fost acceptată de contemporanii săi, că dreptul neîngrădit la proprietate, echivala și la ei cu libertatea (62.II.115). Egalitarismul iacobin al lui Rousseau și micii burghezii, doreau să limiteze cu legi propreitatea și profitul, dar legiferarea în Constituție, — proiectată de, către Robespierre, care i-a costat viața — nu au reușit să-l introducă. I. G. Fichte cerea limitarea câștigului: „... averea dacă depășește măsura... conturbă activitatea altora și libertatea lor..." (61.14.647). Goana după profit în cadrul progresului actual al industriei se oprește automat în perioada de recesii, oprindu-se investițiile, dacă viața consumatorilor este periclitată de poluări, piața reduce creșterea eficienței, la „progresul posibil" (Brotland).

BIBLIOGRAFIE

— Cifrele puse în paranteză dreaptă sunt cărțile citate mai jos.
— Cifrele puse în paranteze curbe sunt trimiteri la ilustrație.
— In paranteză dreaptă, prima cifră este cartea citată, înșirată mai jos, a doua cifră romană este volumul cărții, sau pagini numerotate cu cifre romane, apoi este numărul paginii, sau la notarea cap. (capitol) este numărul și cifra de pe adnotările originale. Citatele apărute în limba maghiară, sunt traduse de mine.

1. *Szatmár vármegye monográfiája*, Budapest (Bp.) 1908;
2. Revista „Elet és tudomány", (Bp.), 1948 április 1; Gönyei S.; A paticstól a vasbetonig.
3. Satu Mare, *Studii și comunicări* 1969. Tóth A.; Metode în cercetarea tipologică etc.;

4. Revista „Korunk", Cluj-Napoca 1983/11 Tóth B.: Típus és funkció etc.;
5. Monumente istorice şi de artă etc. (revistă) Buc. 1977/2. Grigore Ionescu: Tipologii specifice ale clădirilor populare de lemn;
6. Marmaţia I. [Anuarul muzeului], Baia Mare 1969. Socolan A. Tóth A. „Zugravi a unor biserici de lemn etc.;
7. A. PORUMB: *Pictura românească în Transilvania.* Cluj-Napoca 1981;
8. A. POP-BRATU: *Pictura monumentală maramureşană.* Buc. 1982;
9. XXX: *Művészeti lexikon* Bp. 1963;
10. P. CONSTANTIN: *Arta 1900 în România.* Buc. [Bucureşti] 1972;
11. XXX: Lexicon ilustrat de arhitectură modernă. Buc. 1972;
12. HEGEL: *Esztétika* Bp. 1955;
HEGEL: *Prelegeri de estetică.* Buc. 1966, vol. II, pag. 65, 66, 69, 72;
13. Monumente istorice şi lucrări de restaurare. Buc. 1967 [revistă] Tóth A. Contribuţii la tipologia arhitecturii de lemn etc.;
14. GH. IONESCU: *Istoria arhitecturii în România* buc. 1965;
15. V. VĂTĂŞIANU: *Metodica cercetării în istoria artei.* Buc. 1974;
16. B. Zevi: *Cum să înţelegem arhitectura.* Buc. 1960;
17. V. VĂTĂŞIANU: *Istoria artei europene,* Buc. 1968;
18. HAUTECOUR L.: *Literatura şi pictura în Franţa,* Buc. 1982;
19. I. BANU: *Filozofia greacă până la Platon,* Buc. 1982;
20. PLATON: *Opere,* Buc. 1974;
21. ARISTOTEL: *Metafizica,* Buc. 1965;
22. D. PIPPIDI: *Arte poetice,* Buc. 1970;
23. MARX K.: *A tőke,* Bp. 1955;
MARX K.: *Capitalul,* Buc. 1957, vol. I, pag. 392;
24. ARISTOTEL: *Poetica,* Buc. 1957;
25. C. CENNINI: *Tratatul de pictură,* Buc. 1977;
26. DIONISIU DE LA FURNA: *Cartea de pictură,* Buc. 1979;
27. FRIEDLÄNDER M. I.: *De la van Eyck la Breugel,* Buc. 1975;
28. PANOVSKI E.: *Renaşterea şi renaşteri în arta occidentală,* Buc. 1972;
29. GOMBRICH E. H.: *Moştenirea lui Apelles,* Buc. 1981.
30. L. B. ALBERTI: *Despre pictură,* Buc. 1969;
31. GOMBRICH E. H.: *Normă şi formă,* Buc. 1981;
32. LEONARDO DA VINCI: *Tratatul de pictură,* Buc. 1979;
33. DVORAC M.: *Scrieri alese,* Buc. 1983;
34. HAUSER A.: *A modern művészet és irodalom eredete,* Bp. 1980;
35. XXX: *La mostra del Tintoretto Venezia* (Pesero), 1937;
36. M. C. MARINESCU: *Romantismul arhitecturii,* Buc. 1990;
37. KULTERMANN W. *Istoria istoriei artei,* Buc. 1977;
38. XXX: *Dicţionar de estetică,* Buc. 1972;
39. SCHILLER ER.: *Scrieri estetice,* Buc. 1981;
40. HERMANN I.: *Kant teleológiája,* Bp. 1979;
41. HERMANN I. *Teleológia és történetiség,* Bp. 1979;
42. LUKACS Gy.: *Az esztétikum sajátossága,* Bp. 1969;
LUKACS Gy. *Estetica,* Buc. 1972, vol. I, pag. 549, (progres-logic) vol. I, (inovaţii tonale în muzică) col. II. 324.
43. HAUSER A.: *A művészet szociológiája,* Bp. 1982;
44. M. FLORIAN: *Recesivitatea ca structură a lumii,* Buc. 1983;
45. C. MARINESCU: *Tradiţii şi inovaţii în arhitectură,* Buc. 1970;
46. TH. S. KUHN: *Tensiunea esenţială,* Buc. 1982;
47. H. WALLON: *De la act la gândire,* Buc. 1964;
48. D. DIDEROT: *Scrieri despre artă,* Buc. 1967;
49. P. LEGER: *Funcţiile picturii,* Buc. 1976;
50. XXX: *Arhitectura, (revistă)* Buc. 1985/6;
51. HAVEL M.: *Tehnica tabloului,* Buc. 1982;
52. R. S. SHIKES, P. HARPES: *Pissaro,* Buc. 1986;
53. P. SOGNAC: *De la Delacroix la neoimpresionism,* Buc. 1971;
54. PETROVICI E.: *Ferenczy K.* Bp. 1943;
55. Secolul XX (revistă), Buc. 1969/11—12;
56. B. DE JOUVENEL: *Progres în om,* Buc. 1983;
57. MARX K. ENGELS F.: *Művei,* Bp. 1963;
Fr. ENGELS: *Dialectica naturii,* Buc. 1954. pag. 179;

58. MESAROVICI M. PASTEL E.: *Omenirea la răspântie,* Buc. 1975;
59. A. TOFFLER: *Socul viitorului,* Buc. 1980;
60. A. POSESCU: *Platon,* Buc. 1971;
61. FICHTE I. G.: *Válogatott írások,* Bp. 1981;
62. HEGEL: *Előadások a filozófia történetéből,* Bp. 1959.
HEGEL: *Prelegeri de filosofia istoriei,* Buc. 1963, vol. I, 468.

A TECHNIKA FEJLŐDÉSÉRŐL VAGY VÁLSÁGÁRÓL A MŰVÉSZETELMÉLETBEN

Szatmármegyei építészet és a festészet változásairól vagy stagnálásáról

(TARTALOM)

Szatmár régi megyéje egy olyan változatos tájegység volt, ahol az építészetet meghatározták a hegyvidék, a dombvidék és a mezőség helyi építőanyagai, tanulmányozható ennek hatása a gerendakoszorús, a borona és a döngölt vagy téglatartófalas szerkezetek fejlesztésére, valamint a különböző zónák szerinti mesterségek szükségletei, a pásztor, a földműves-állattenyésztő, és a városi foglalkozások által igényelt szállásadás funckcionális céljai hogyan alakították ki a különböző háztípusokat; az etnikumok különböző szokásai szerinti stílusok, meg a területrendezés, a szolgáltatások alakultak ki. Eszerint felvázolom a népi és a városi lakóház és templomépíteszet tipológiáját, meg az európai stílusok hatását a műépítészeten keresztül a népire és annak megszűnésére, a stilisztikai orientációt, a fejlődést vagy a stagnálást, hogyan befolyásolják a helyi gazdasági és a politikai események. Ezeket a nagyon szerteágazó problémákat összetártja a fejlődés filozófiája, a történelemben, gazdaságban, szociológiában, művészetben. A technikai fejlődés a civilizációban, gazdasàgban nem párhuzamos mindig, hanem „egyenlőtlen" a kultúra és a művészet értékeinek alakulásaval, javulásával, stagnálásával, állandóságával. A polgári iparosítás, túlzott koncentrálódása, féktelen fejlődése okozott urbanisztikai válságot, ökológiai krízist, az élet minőségének leromlását, értékválságot. Az ismétlődő „laikus reneszánszok", az olasz és a németalföldi polgári realizmust többször megszakították manierizmussal, hisztorizmussal, végül felbomlasztották az absztrakt-formalista fikciók. Ahhoz, hogy felvázoljam az építészet és a festészet történelmi változásainak néhány századát, interdiszciplináris áttekintés szükséges, a technikatörténet megújításával, — különösen a festészetben — művészet esztétikájából, az urbanisztikából (habitat) a környezetvédelem tudományos és demokratikus mozgalmainak néhány eleméből.

„NU MAI DORESC SĂ PICTEZ BUJORI..."
— Ars poetica lui Aurel Popp —

IMOLA KISS

Aurel Popp, personalitate marcantă a picturii românești contemporane a văzut lumina zilei la 30 august 1879 în comuna Căuaș. Viața și opera artistului sunt puternic legate de Satu Mare, orașul care nu l-a înțeles niciodată, dar care l-a rechemat de pretutindeni pentru a-l putea din nou alunga...

Aurel Popp a fost un revoluționar în adevăratul înțeles al cuvântului. Sufletul său pur de artist credea că picturile lui inspirate din realitate, vor fi odată înțelese și prin ele va putea schimba lumea, făcând-o mai frumoasă, mai dreaptă.

Rămânând orfan de tată la numai trei ani, cunoaște foarte repede vicisitudinile vieții. Singurul său sprijin și unica speranță era talentul. În 1903 absolvă Școala superioară de desen și caligrafie din Budapesta. În anul patru al studenției are prilejul să facă o excursie de studii în Italia; Roma, Siena, Perugia, Assisi, Orvieto își dezvăluie pe rând în fața lui miraculoasele secrete. Capodopera lui Michelangelo „Judecata de apoi" din catedrala de la Orvieto exercită o desebită înfluență asupra tânărului artist.

În 1904 primește ordinul de chemare, îndeplinindu-și stagiul militar la Viena. Ca un artist adevărat vizitează muzeele imperiale și urmează cursurile de desen ale Academiei de bele-arte.

„Cea mai mare parte a timpului meu liber îl petreceam în muzee. N-am cunoscut pe nimeni în acel imens oraș decât pe Rembrandt, Rubens, Velasquez și ceilalți pe care așteptam de foarte multă vreme să-i văd în original. Aici s-au conștientizat în mine dificultățile vocației și tot aici au început pentru mine frământările ce au dus până la autoflagelare, când n-am reușit să realizez ce mi-am propus... Pentru că mereu, când am ocazia să văd capodopere executate în trecut, recunosc: sunt foarte frumoase — îmi scot pălăria în fața lor dar... aș fi dorit altceva, ceva mai apropiat de lumea mea sufletească, de conștiința mea tulburată, de năzuințele mele cărora încă nu le pot da expresie... Întotdeauna trăia în mine mai puternic aspirația spre progres, decât admirația față de trecut... Înainte, înainte... totdeauna trebuie să privești înainte și în urmă numai pentru a lua la cunoștință că spiritul uman, talentul și imboldul subconștient și atunci doreau să atingă absolutul ca astăzi..."[1].

---

[1] Aurel Popp, *Și asta a fost viață*, Ed. Dacia, Cluj Npoca, 1977, p. 57.

În 1905 îl găsim la Satu Mare ca desenator tehnic, apoi profesor de desen. Starea deplorabilă a învățământului artistic sătmărean îl determină să ia o grabnică hotărâre: în 1908 publică broșura: „Despre situația artistică și de artizanat a orașului nostru"[2], în care încearcă să pună bazele educației artistice moderne prin aplicarea unei noi metodologii. Artistul este de părere că: „cultivarea frumosului este nu numai un interes personal, ci și unul colectiv; nu numai individul izolat, dar și imaginea colectivă se transformă prin practica frumosului"[3].

Cu toate că era înzestrat de la natură cu un mare talent, Aurel Popp s-a străduit toată viața să-și perfecționeze cunoștințele. Cele însușite la Academia de la Budapesta au stat doar la baza studiilor de mai târziu. În 1910 se ivește ocazia perfecționării studiilor la Paris, la Academia Julien, foarte des frecventată de tinerii artiști ardeleni la începutul secolului nostru. La Paris Aurel Popp își dă seama că „... adeseori pensula mea este mai isteață decât mine însumi ... Acele numeroase viziuni noi și decepționante, acele frământări în jurul esenței picturii și diversele rătăciri ale numeroaselor „isme" pricinuiesc deziluzionarea mea de pictură ...[4].

Se întreabă des de rostul talentului în cazul în care nu este supus unui crez puternic și nu este hrănit de convingere. Talentul — se întreba — are oare vreun rost când nu este subordonat unei credințe, când nu este susținut de convingeri? Dar care ar fi oare scopul căruia un artist și-ar putea închina viața? Cu un puternic spirit critic a alcătuit un bilanț neobișnuit și nedrept al activității sale artistice de zece ani: „tehnică ostentativă, jonglerie fără vreo intenție sau scop mai înalt ... teme minore, peisaje călduțe de pe malul Someșului, cu sau fără figuri, „maimuțăreli academice", sau imitații după pictori „plein-air-iști" ...[5] Încă de la începutul activității sale artistice s-a delimitat de impresionism, cu toate că multe peisaje trădează incontestabil această influență. „Arta celor de la Barbizon aparent creează impresia că operele de artă nu trebuie să spună nimic. Judecându-i după subiecte, aproape sigur este așa, dar asta este numai prima impresie, superficială, căci nu trebuie să uităm de compozițiile impresioniștilor, care ne dovedesc contrariul. Dar cu toate acestea, cei de la Barbizon au intrat în conștiința oamenilor de parcă ar fi evitat orice conținut ideologic"[6].

Aurel Popp este socotit de istoria artei un excentric, căci toți contemporanii săi au trăit și creat în mirajul Coloniei de la Baia Mare, în timp ce el declară: „sistemul de breaslă băimărean lor le este convenabil, dar ce pot face cei ce nu se împărtășesc din giulgiul Christului Hollósy—

---

[2] *Despre situația artistică și de artizanat a orașului nostru,* Tipografia „Pázmány" Satu Mare, 1908.

[3] *Ibidem*

[4] Aurel Popp, *Din zi în zi* — însemnări autobiografice — Manuscris aflat la Arhivele Statului Satu Mare.

[5] Raoul Șorban — Banner Zoltán, *Aurel Popp,* Ed. Meridiane, București, 1968, p. 14—15.

[6] *Câteva cuvinte despre frământările artei noastre plastice"* — Manuscris aflat la Arhivele Statului Satu Mare.

Ferenczy"[7]: oricât i-am tăvăli în poleiala originalității, totuși rămân imitatorii Barbizonului"[8].

Artistul își explică astfel punctul de vedere: „mie în artă nu-mi plac experimentele, nu accept decât știința și filosofia și nu pe cei ce cultivă ceea ce se numește l'art pour l'art"[9]. Deși fondarea în 1896 a Școlii de pictură de la Baia Mare a însemnat o adevărată revoluție în arta transilvăneană, această revoluție a fost necesară și foarte utilă pentru că s-a opus metodicii greșite a academiilor, în locul rețetelor i-a îndreptat pe elevi spre observarea umilă și atentă a naturii, a eliberat arta de limitele gustului mic burghez, dar pe lângă această mare realizare a dus la neglijarea sau chiar la disprețul tehnicii. La Baia Mare s-a învățat o *VIZIUNE ARTISTICĂ* și nu *O MESERIE*. Dar la bazele unei arte stă în primul rând meseria. Nu se poate exprima desăvârșit numai cel ce este stăpân pe meserie. Spre deosebire de concepția băimărenilor Aurel Popp spunea: „artistul să fie STĂPÂNUL și nu sclavul naturii"[10]. Întotdeauna aspira spre mai mult și mai bine. Declara: „Am fost și sunt și astăzi un revoluționar atât în viață cât și în artă... Toate acțiunile mele sunt premeditate și au un profund conținut moral. Caut știința înainte de toate..."[11].

Prima conflagrație mondială și-a pus amprenta sângeroasă asupra întregii sale creații artistice. Pentru Aurel Popp primul război mondial a început la 1 august 1914, când a primit ordinul de chemare. Acest moment a fost imortalizat într-un tablou foarte reușit (Planșa XXX), pe care însă nu l-a terminat niciodată. În autobiografia artistului găsim o descriere foarte fidelă a acestui eveniment: „M-am înrolat ca un cetățean nevinovat la 1 august 1914. Mi s-a înmânat ordinul de chemare, chiar când pictam în Grădina Romei modelele ce-și luau într-o atmosferă pașnică micul dejun la masa frumos aranjată cu fața de masă galbenă... Tabloul există și astăzi cu următoarea iscripție: „Interrorupu le 1-er Août 1914, au son des cloches de midi, lorsque j'ai reçu ma convocation pour la guerre mondiale..."[12]. Culorile pure, reci trădează influența băimăreană. Încetul cu încetul sunetul clopotelor se transformă în bubuituri de tunuri și iau naștere operele cele mai realiste, dar totodată cele mai impresionante și zguduitoare ale artistului ciclul „închinat războiului: „Atacul" (1916), „Cine-l știe?" (1916), „Erou necunoscut" (1925), (Pl. XXXII), pictând Guernica primului război mondial într-o singură figură umană. Memoriile din război: oroarea, groaza, chinul, protestul sunt concentrate în expresivitatea curajoasă a tablourilor cu caracter antirăzboinic de mai târziu. Deja în șanțurile de apărare de pe front începe schițarea ciclului de opere antirăzboinice, această istorie pictată, care prin valoarea artistică și ideologică ocupă un loc bine meritat în pictura europeană. În istoria artei

[7] *Criza artei plastice transilvănene* (Cu ocazia expoziției de pictură Nagy Oszkár, în Keleti újság V, nr. 300 din 30 dec, 1922.

[8] Aurel Popp, *Din zi în zi.*

[9] Dintr-o scrisoare a lui Aurel Popp din 23.X.1931 adresată lui Emil Isac — Manuscris aflat la Arhivele Statului Satu Mare.

[10] Dintr-o scrisoare (neexpediată) a lui Aurel Popp, din 14 februarie 1948, adresată pictorului Gh. Florian din Paris în *Și asta a fost viață*, p. 16.

[11] *Idem* p. 60

[12] *Ibidem*, p. 151

românești nimeni nu a pictat pieirea omului cu atâta responsabilitate ca Aurel Popp. A fost pe câmpul de bătălie când în 1916 a fost lansată pentru prima oară arma cea mai înfricoșătoare a primului război mondial și deja acolo schițează viziunea infernală a „Atacului de gaze" așternut pe pânză în 1925. (Pl. XXXI).

Artistul sătmărean n-a agreat niciodată subiectele dulcegi, mic burgheze, din care se inspirau cu predilecție contemporanii lui. Aceste subiecte au fost numite de Aurel Popp „bujori". „Dar de ce am exclus chiar bujorii din rândul capodoperelor mele viitoare? De ce? De fapt nu era vorba numai de bujori. Cu această expresie am înfierat toate acele subiecte de care credeam că nu pot constitui un obiect serios al creației. E adevărat, artă valoroasă era considerată de noi numai ceea ce spune ceva, ce are un conținut serios, și din care se poate învăța ...

Grupul din care făceam și eu parte a luat arta foarte în serios ... și astfel a folosit diminutivul de „bujori" atât pentru peisaj cât și pentru natură statică, dar chiar și pentru portret. Pentru noi nu a fost artă serioasă, decât ceea ce spunea, ceea ce ne învăța ceva ... Aceștia sunt doar bujori ... nu spun nimic!"[13]

Profesorul său preferat de la Academia de la Budapesta Székely Bertalan[14], cu care a menținut strânse legături de prietenie și după terminarea facultății, a dezvăluit în fața lui importanța „compoziției" în creația artistică. „Tot ceea ce am văzut și auzit a conștientizat în mine din ce în ce mai mult scopul suprem al vocației și instinctul pur m-a îndreptat spre locul unde am aflat cele mai prețioase creații ale artei: „COMPOZIȚIILE"[15]. Această concepție este oglindită în întreaga creație artistică a lui Aurel Popp: prin fiecare operă se străduia să spună ceva contemporanilor, dar ca orice artist adevărat, care a adus în artă ceva nou, profund, valoros, nu poate fi înțeles pe deplin decât de posteritate. Cu toate că a trecut în viață prin multe greutăți niciodată nu și-a pierdut credința în artă. În autobiografie ne mărturisește: „Forma de exprimare cu ajutorul culorilor necesită, chiar pretinde înțelepciune ... Rezultatele la care am ajuns în urma evoluției artei nu înseamnă că suntem în posesia celor mai desăvârșite mijloace de expresie ale picturii! Vor veni noi și noi talente, care vor depăși cu mult formele de exprimare crezute de noi perfecte. Dar un lucru este cert: formele și culorile cele mai perfecte vor fi visate și așternute pe pânză cu multă înțelepciune și rațiune de geniile viitorului ..."[16].

---

[13] Aurel Popp *Nu mai doresc să pictez bujori* — Manuscris aflat la Arhivele Statului Satu Mare.

[14] Székely Bertalan — pictor maghiar, născut la Cluj în 1835. Studiile la Viena, München, școala lui Piloty. Olanda, Paris. Din 1871 profesor de pictură la Academia din Budapesta. Pictează în special tablouri de factură istorică, și fresce, vădind deosebitul talent coloristic al artistului, talent ce-și află izvorul în stilul lui Piloty și mai adânc în romantismul francez. Este caracterizat printr-un stil monumental, evitând dramatismul tabloului istoric.

[15] Aurel Popp, *Nu mai doresc să pictez bujori.*

[16] *Idem*

„JE NE VEUX PLUS PEINTRE DE PIVOINES . . .“

L'ars poetica d'Aurel Popp

(Résumé)

L'étude s'efforce de clarifier la signification de l'art d'une grande personalité de la vie artistique de Satu Mare, Aurel Popp. Né le 30 oaut 1879 à Căuaș, fils d/un prêtre greco-catholique, il fit ses études à Carei, puis à l'Ecole Superieure des Beaux — Arts à Budapest, oú il a l'accasion de faire une voyage d'études en Italie. A Roma, Sienna, Perugia, Assisi, le jeun artiste connait les merveilles de la Renaissance. Il visite aussi les grands musées de Vienne, de Madrid, d'Amsterdam. Aurel Popp termine sa formation artistique à l'Academie Julien de Paris.

Comme tous les artists de Transylvanie du debut du XX-éme siécle, Aurel Popp a éte en contact avec la colonie d'artists de Baia Mare, mais il n'a pas donné d'importance á l'impressionnisme. La sourse d'inspiration a toujours été la vie, la réalité quotidienne.

La premiére guerre mondiale à laquelle l'artiste a participé a baucoup marqué sa vie, son activité artistique.

Aurel Popp c'est le premier peintre qui a immortalisé la guerre chimique avec les gaz.

Comme peintre il a delaissé les natures statiques, les paysages, pour lui l'art véritable se trouve dans la composition.

Il s'est enormément interessé à la creation oú s'est imposé comme représentant de la nouvelle genération.

Aurel Popp un grand artiste il a donné à, son œuvre une résonance particulière au milieu des autres œuvres plastiques Transylvaniénnes.

BIBLIOGRAFIE

1. AUREL POPP — *Și asta a fost viață* . . . Ed. Dacia Cluj Napoca 1977.
2. RAOUL ȘORBAN, BANNER ZOLTAN — *Aurel Popp*, Ed. Meridiane, București, 1968.
3. ERDÖS IUDITA — *Catalog Patrimonial Aurel Popp (1879—1979)*, Satu Mare 1979.

VALENȚE EXPRESIONISTE ALE PICTURII LUI AUREL POPP

LIVIU PAUL

Pictura lui Aurel Popp supusă unor influențe stilistice care au marcat arta începutului de secol pune evident și problema raportului cu expresionismul. În ce măsură Aurel Popp a avut vocația expresionismului, care este ponderea mijloacelor și procedeelor specifice sau cel puțin tributare expresionismului, în ce fel elemente iconografice atribuite expresionismului subliniază în creația sa existența, uneori numai latentă a unor valențe specifice, iată întrebări pe care le generează o operă artistică al cărei caracter militant propagă valori profund umane. „Misionarism activ," „acțiune în raport cu idealul unei societăți a viitorului", „adoptarea altui ideal de sinteză decât stilul" — iată câteva trăsături specifice expresionismului, care marchează creația lui Aurel Popp. Rezultat în urma negării sistematice a „ismelor", în urma refuzului ostentativ a oricărei tendințe estetizante, epurat de orice tentativă experimentală, expresionismul cunoaște prin creația lui Aurel Popp o subliniere a laturii sale axiologice și o amplificare aparte a „misiunii sale active". Ilustrînd sugestiv definiția lui Jean Leymarie conform căreia expresionismul este: „O ... fază a romantismului prin afirmarea spiritului slav și nordic într-o lume tragică apăsată de angoasa timpului ..." opera lui Aurel Popp afirmă o plenitudine a angajării ideologice ce frizează deseori limite extreme ale finalității operei de artă: „A pătruns în conștiința colectivă ideea — spunea Popp Aurel — că arta mea ar avea un caracter de propagandă. Da — și eu o consider în acest fel: pictură de propagandă". O specificitate aparte a valențelor expresioniste este datorată nevoii presante de „a da expresie" unor adevăruri profund umane, de „a demasca" fața ascunsă a unui univers ostil dominat de forțe obscure ce impiedică afirmarea valorilor individuale. O permanentă stare de revoltă inhibă orice tentativă de eliberare de sub constrângerea unui misionarism asumat conștient cu toate consecințele sale extreme generate în plan uman și artistic. Negarea sistematică a „ismelor", motivată prin irelevanța angajării acestora în plan social, generează o poziție aparte a operei sale. Contestarea, de pe o poziție unilaterală a acestora determină o permeabilitate specifică în fața influențelor. Eclectismul operei sale este o consecință a nevoii accentuării expresivității imaginii prin intermediul apelului frecvent la o retorică a gestului, la o nuanță declamativă subsumate unui accentuat caracter epic. Considerând expresionismul o „constantă identificabilă în întreaga evoluție istorică a artei" și admițând implicit posibilitatea manifestării acestuia într-o multitudine de forme, eclectismul operei lui Aurel Popp poate fi un mod de exteriorizare

a unui „protoexpresionism". Această ipoteză poate fi argumentată prin semnificanța transferurilor stilistice de care a beneficiat creația sa. Barocul și acele „efecte uneori prea sonore" menționate în sens depreciativ, compensează printr-o (uneori relativă) agresivitate redactarea academică a imaginii, conferindu-i un plus de expresivitate. Relevarea valențelor expresioniste, a locurilor de întâlnire cu o tematică specifică precum și a mijloacelor și procedeelor specifice expresionismului trebuie să țină cont de faptul că acestea se manifestă într-un mod aparte în opera lui Aurel Popp. Nefiind rezultatul unei atitudini programatice, fără să beneficieze de coerența unui program estetic specific, aceste valențe expresioniste poartă amprenta unicității și a singularității lor pe întreg parcursul operei. Nu sunt etapele unui drum ce vizează expresia, ci soluțiile adoptate în scopul accentuării expresiei.

— Valorile primitivismului. Vehiculate ostentativ de către expresionism ca tendință de reacție împotriva acdemismului steril, ca promisiune de înnoire a limbajului pictural în însăși specificitatea sa, aceste valori afirmă/justifică existența operei de artă în pofida filistinismului burghez. Dacă la Gauguin aceste valori afirmă raporturi armonice om-natură, dacă la E. Nolde au drept scop recuperarea unor „permanențe subsumate aceluiași adevăr uman" la Aurel Popp apelul frecvent la o imagistică primitivă vizează o subliniere metaforică a degradării umane. Mediată deseori prin intermediul unor motive iconografice biblice această imagistică afirmă stadii de evoluție a umanității. Evaziunii iluzorice în exotic, resemnării înaintea fatalității, Aurel Popp îi opune avertismentul unei lucidități vizionare datorată unei încrâncenate angajări în plan etic. Prin intermediul unei vehemențe semnificative a gestului pictural imaginea dezvăluie un univers dominat de irațional, de elementar, de forțe obscure ce reduc umanitatea la un stadiu degradant și anunță uneori cataclisme iminente. Specificitatea expresionistă a imaginii este accentuată prin constituirea formei ca expresie exterioară a unui conținut interior. Această expresivitate a formei, potențată și prin intermediul unei retorici a gestului care facilitează o lectură imediată a sensului, este realizată prin mijloace și procedee care poartă în mare măsură amprenta expresionismului. Reducerea diferenței între real și expresie este realizată prin înzestrarea materiei cu o fluiditate aparte. Datorată direcționării pensulației ce urmărește trasee structurate de linii de forță această fluiditate creează o mișcare continuă ce afirmă forța de sugestie a ansamblului. Accentuând o specificitate conotativă a tușei de culoare, această fluiditate integrează formele umane în natură / fundal, afirmând discret o senzație de planeitate ce anulează adâncimea, uneori accentuată presupusă de scara monumentală la care se desfășoară acțiunea. Om-natură constituie o unitate a cărei elemente structurale sunt investite cu sensuri supraindividuale, care rezultă fie din sugestive deformări anatomice („Scaieții") fie în urma apelului la valențele alegorice ale legendelor biblice („Noul Crist"), („Exclușii").

— Deformarea — procedeu specific expresionismului datorită faptului că: „judecata este percepută odată cu obiectul" și „se manifestă ca

deformare sau distorsiune a obiectivului[1]". Deformarea este la Aurel Popp exteriorizare vădită a unui eu convulsionat de dramele unei umanități lipsite de perspectiva salvării. Înzestrarea figurii umane cu valențele vegetalului dezindividualizarea figurii umane, schematizarea acesteia, iată moduri ale deformării care atestă locuri comune cu expresionismul. Marcată de o accentuată febrilitate, datorată unei nevoi de posesie a realului, corectată de necesitatea de a transfigura acest real deformarea generează în plan formal o autonomizare a tușei de culoare. Deseori acest caracter se afirmă la nivelul întregii imagini, tensionând semnificativ ansamblul. Pensulația rămâne mijlocul expresionist cu cel mai înalt grad de constanță pe întreg parcursul operei sale. Se manifestă cu aceeași pregnanță atât în perioada debutului cât și la apogeul creației sale păstrându-și angulozitatea caracteristică, capacitatea constructivă și elocvența expresivă. Este un medium ce conferă unitate contrastelor cromatice și/sau trecerilor tonale abrupte. Fie că investește un conglomerat amorf („Dacă omul vrea să piară") fie aflat într-o iminentă stare de dezintegrare („Răstignire") cu valențele unei umanități dominată de isteria unei catastrofe, tușa de culoare exprimă imediatețea unor stări senzoriale. Deseori este metamorfozată în element iconografic prin intermediul duplicității sale funcționale ce construiește configurații în măsura în care le distruge sensul când sunt percepute în context. —

Expresia degradării și înstrăinării condiției umane în situații limită specifice războiului, mizeriei sociale generate de dominația capitalismului, valențele expresioniste ale picturii lui Aurel Popp se manifestă cu precădere în operele create în perioada interbelică. Raportul operei sale cu expresionismul comportă o specificitate aparte al cărei studiu poate pune în evidență trasee ale expresionismului în arta românească.

VALENCES EXPRESSIONISTES DU PEINTRE AUREL POPP

Résumé)

Le peintre de l'artiste, influencée par les styles qui ont margué l'art du débout du XX-e siecle, a évidemment l'empreinte de l'expressionisme aussi. L'auteur, montre que l'expressionisme dans l'œuvre de l'artiste, Aurel Popp n'est pas le résultat d'une attitude programmatique mais qu' elle porte l'empreinte de l'unique et te singulier. Ces valences (les valeurs du primitivisme, la dégradation) se manifestent surtout dans les œuvres crées dans la période interbellique.

[1] G. CARLO ARGAN: *Arta modernă,*

PROFILUL PLASTIC AL PRESEI ROMÂNEȘTI INTERBELICE DIN SATU MARE

CORNEL CRĂCIUN

Dintr-o investigație personală pe care am întreprins-o cu referire la antecedentele anului 1918 în domeniul presei românești din Satu Mare am constatat precaritatea acesteia. Faptul se traduce în apariția, pentru scurt timp, a unei singure publicații datorate lui Vasile Lucaciu[1]. Cu alte cuvinte, excepție făcând de *Revista catolică*, Unirea de la 1 Decembrie 1918 a fost și în acest caz[2] un moment de referință, de naștere, a unui fenomen cultural care, în celelalte teritorii locuite de români-inclusiv Transilvania, avea deja o vechime de câteva decenii.

Pornind de la această constatare ne propunem ca, în studiul de față, să descifrăm resorturile intime ale investiției de talent și pasiune concentrate în presa românească sătmăreană dintre cele două războaie mondiale, să demonstrăm valabilitatea și viabilitatea demersurilor susținute în numeroase cazuri de ziariști formați ad-hoc, precum și limitele pe care le conține un „program" de culturalizare prin artă atunci când promotorii acestuia nu au formația strict necesară.

Se cuvine să precizăm de la bun început că există un benefic dialog cultural între Satu Mare și Baia Mare, susținut prin numeroasele referiri la Școala de arte frumoase și la expozițiile artiștilor băimăreni vernisați în propriul oraș sau la Satu Mare. Nu se poate vorbi însă despre o subordonare, de o dependență, a artei sătmărene față de Baia Mare, ci de o relativă, dar suficientă la acea dată, retardare artistică locală.

Într-o primă secțiune a lucrării ne vom opri la articolele dedicate special artei plastice. Organizarea Școlii de arte frumoase din Baia Mare[3] e adusă în atenția publicului sătmărean cu ocazia expoziției de carica-

---

[1] Situație constatată prin consultarea lucrării *Publicațiile periodice românești 1907—1918 și Supliment 1790—1906*, tomul II, Editura Academiei R.S.R, București, 1969, p. 852. În evidența Bibliotecii Centrale Universitate Cluj-Napoca, în afara publicației citate (cota 280236), există o singură excepție: *Catalogus venerabilis cleri almae diocesis Szatmariensis pro anno 1815* (cota 238520). Restul publicațiilor datate înainte de 1918 sunt în limba maghiară.

[2] O lucrare de certă seriozitate: I. HANGIU — *Dicționar al presei literare românești*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1987, citează ca publicații culturale interbelice pentru Satu Mare: *Afirmarea* (1936—1940), p. 27; *Icoane Maramureșene* (1923—1924), p. 169—170; *Săgeata* (1923), p. 406 și *Țara de Sus* (1921), p. 351. Vezi și nota anterioară.

[3] *„Organizarea Școalei de Arte frumoase din Baia Mare"*, în VIAȚA, anul I nr. 4/20 septembrie 1935, p. 3.

tură deschisă în septembrie 1935 la clubul Union din Satu Mare de pictorul Dimitrie Șeptelici, secretar al comisiei mixte de conducere a școlii[4]. Interviul luat cu acest prilej artistului băimărean are menirea să familiarizeze publicul cititor cu modul de funcționare al instituției:" Școala e încadrată în bugetul general al comunei (Baia Mare, n.a.). Fondul ei rămâne inalienabil și nu se poate folosi decât pentru plata personalului artistic din conducere și corpul profesoral. Comitetul general de conducere al școalei e alcătuit din 4 membrii: primarul orașului Baia Mare, președinte de onoare, ca membru de drept; președintele activ, administratorul și casierul, membrii numiți. Numirea acestora se face de către Consiliul orașului Baia Mare...[5]. Informațiile, sumare, sunt completate prin două note care apar independent una de alta, prima cu referire la închirierea atelierelor de pictură[6], iar cea de-a doua privind adunarea generală anuală a Asociației Pictorilor din Baia Mare[7], din care aflăm componența școlii și motivul disensiunilor interne pentru conducerea acesteia[8]. Paradoxal amănunte de prima mână asupra organizării și funcționării Școlii de pictură din Baia Mare, cu o „vechime remarcabilă pentru anii 30 ai secolului nostru", găsim într-o gazetă din Sălaj[9]. Într-un interviu din 25 decembrie 1937, ocazionat de vernisajul expoziției sale la Zalău, Petru Abrudan, secretarul de atunci al Asociației de Arte Frumoase din Baia Mare, face destăinuiri esențiale privitoare la organizarea școlii și la scopul acesteia[10]. Informația amintită, coroborată cu amănuntele existente în presa locală, are menirea de a reliefa interesul constant pe care l-a trezit în conștiința contemporaneității experiența școlii băimărene. Lipsită de orice intenționalitate programatică, prezentarea școlii e prin forța împrejurărilor fragmentată, atât conceptual cât și în sfera realizării. Pe parcursul studiului vom avea ocazia să

---

[4] *Expoziția de caricatură a pictorului Dimitrie Șeptelici,* idem, nr. 3/19 septembrie 1935, p. 3.

[5] *Organizarea Școalei de Arte frumoase din Baia-Mare,* idem, nr. 4/20 septembrie 1935, p. 3.

[6] E.R. (?) — *Școala de pictură din Baia-Mare, în* CONȘTIINȚA ROMÂNĂ, I, nr. 63/24 aprilie 1938, p. 4.

[7] *Adunarea generală anuală a Asociației Pictorilor din Baia Mare, terminată cu scandal,* idem, nr. 143/4 august 1938, p. 5.

[8] Ibidem. 22 de membrii din care 4 români și 18 minoritari. În 1937 e ales președinte profesorul de liceu și sculptor Manu Gheorghe. Minoritarii conduși de pictorul Nagy Oscar îl vor președinte pe Popp Aurel.

[9] *Expoziție de pictură în Zălau,* în GAZETA SĂLAJULUI, VIII, nr. 50—51/ 25 decembrie 1937, p. 3.

[10] *Ibidem.* „...Școala și maeștrii ei nu primesc nici un ajutor. Ea se susține exclusiv din cotizațiile membriilor ei, constituiți în Asociație. În asociație sunt membrii ordinari, artiști plastici domiciliați în Baia Mare. Artiștii domiciliați în altă parte sunt membrii extraordinari, însă cu aceleași drepturi ca și membrii ordinari... In Asociație sunt și membrii onorifici. Aceștia sunt iubitorii de artă, — mecenați — impuși la aceiași cotizație lunară.

Destinația ce se dă cotizațiunilor plătite de cele trei categorii de membrii este următoarea: Din totalul încasărilor jumătate se repartizează Asociației, care cumpără tablouri de la membrii. Aceste tablouri se trag la sorți pentru membrii onorifici sprijinitori. În felul acesta este sprijinită Asociația, sunt ajutați membrii ordinari și extraordinari, beneficiind și membrii onorifici ... Scopul Asociației este de a stimula și propaga cultura artistică prin organizarea de expoziții în țară și străinătate și de a apăra interesele morale și materiale ale artiștilor...".

constatăm că artiștii băimăreni s-au bucurat de o deosebită apreciere în urma vernisajelor relativ numeroase, raportate la scara de valori și de posibilități ale orașului Satu Mare. Acest efort constructiv nu poate fi redus doar la apropierea geografică a celor două așezări, ușor amendabilă, dar în parte cu grăuntele ei de adevăr, ci traduce credem, un veritabil dialog cultural pe care o viitoare investigație ne-o va argumenta și din perspectiva băimăreană.

Un loc aparte în teoria artistică îl ocupă atitudinea, nu lipsită de interes și substanță, a unuia dintre cei mai talentați artiști interbelici transilvăneni. De origine din părțile Sibiului, N. Brana vădește o reală aplicație spre exegeza artistică pe care o semnează în periodice clujene, sibiene și sătmărene. Reflecțiile conținute în articolul *„Cuvinte despre gust și arta plastică"*, dincolo de un pesimism marcat, conțin un sâmbure de adevăr în descripția sintetică a provincialismului cultural:" ... Provincia pe teren artistic-cultural este un deșert cu puține oaze binefăcătoare călătorilor obosiți. Manifestările de artă adevărată (mai ales în arta plastică) pe aceste meleaguri atât de ingrate sunt expuse unor priviri neînțelegătoare; neînțelegere ce-și are obârșia și semnificația cred, tocmai în comoditatea vieții banale de cafenea și-n lipsa unui interes și spiritual și cultural mai accentuat[11]". Prejudecățile, ar fi în linii mari, cele care stopează progresul acestui teritoriu și justifică atitudinea celor care „se cred îndreptățiți a critica fără nici un criteriu sau a aduce elogii nemeritate"[12]. Profunzimea observației pe care o operează se constituie într-un leit-motiv devenit simbolic pentru o colectivitate cu o tradiție artistică încă sumară, profund subordonată poeticului: refuzăm să ne instruim, să raționăm cu ochii și cu mintea. De altfel pe o structură adițională care va reface mentalul colectiv înregistrăm o strânsă corelație între ignoranță, snobism și lipsa de audiență a expozițiilor, cu toată risipa de argumente a cronicarilor de artă. Pe aceiași linie Brana își cenzurează eventualele critici la strictul necesar, în prezentarea albumului de gravuri al tânărului Paul Erdős[13], tocmai pentru că simpla existență a unui astfel de încercări cu titlu de noutate trebuie să trezească vizibilul interes al publicului spectator și nu să-l îndepărteze printr-o amalgamare și prețiozitate în exprimare. Putem defini astfel prin intermediul criticului artist o direcție metodologică de abordare a operei de artă în și pentru publicul provincial. Având în vedere nivelul de educație artistică, în primul rând, al spectatorului dintr-un oraș cu o relativă afluență expozițională criticul trebuie să obișnuiască conștiințele cu alfabetul demersului artistic. În spațiul restrâns al unei cronici trebuie surprins elementul definitoriu al artistului, punctele sale de forță și ca urmare trezit interesul consumatorului. În lipsa unor specialiști pregătiți să dialogheze cu un public avizat (cum e cazul pentru București și parțial pentru Cluj), opera de înregimentare a simțului estetic prin plastică revine fie unor artiști cu veleități teoretice, fie unor ziariști cu orizont

[11] N. BRANA — *Cuvinte despre gust și artă plastică,* în GAZETA PENTRU AFIRMARE ROMÂNEASCĂ, II, nr. 113/24 mai 1936, p. 3.

[12] *Ibidem.*

[13] N. BRANA — *Albumul cu gravuri al pictorului Erdös I. Pal,* idem, II nr. 124/7 iunie 1936, p. 3.

cultural sau unor critici literari. Aceştia din urmă păcătuiau, atunci şi acum, prin verbozitate şi lirism condescendent. În cazul provinciei trebuie avut în vedere că artiştii recenzaţi sunt autohtoni, din alte oraşe ale regiunii şi arareori din Capitală. Cu foarte puţine excepţii, din Bucureşti nu vin marii maeştrii. Şi atunci se impune o adaptare la situaţie.

Critica de artă provincială nu şi-a propus să construiască mituri şi să dialogheze cu Europa, ci, mai cuminte, şi-a dorit să facă evenimentul artistic, atât cât i-a permis personalitatea creatorului şi tradiţia mediului ambiant, cognoscibil simplului cetăţean. Acest deziderat e cu atât mai evident la Satu Mare care din punct de vedere cultural are o situaţie intermediară între Zalău, de exemplu, unde mişcarea artistică e cvasiinexistentă şi Cluj spre care converg forţele artistice ale Ardealului, fie pentru a se fixa solid, fie ca o etapă necesară în exodul mult visat către Capitală.

Secţiunea „Cronica de expoziţie" o vom comprima în trei registre ce se susţin cu prisosinţă. Metodologic vom distinge în cadrul fiecăruia, pe de o parte analizele globale ale expoziţiilor colective, iar pe de alta, în continuare, analizele expoziţiilor individuale. Cum e şi firesc rubrica reţine şi ne transmite, intermediat, pulsul plastic local. Putem, schematic, să ne reprezentăm viaţa artistică din Satu Mare dominată de personalitatea lui Aurel Popp, căruia i se adaugă Andrei Littecki şi tânăra speranţă aflată pe calea afirmării în deceniul patru, Paul Erdős. Expoziţiile colective ale pictorilor sătmăreni din 1926[14] şi 1933[15] reţin ca nume comune ambelor pe Gh. Zolnay şi Toth, portretişti prin excelenţă. În prima expoziţie mai participă soţii Littecki şi Epamimonda Boca, iar în 1933 sculptorul Al. Sarkady şi tânărul pictor Al. Mohi. Nu se fac referiri la lucrările expuse, la tehnică, la filiaţii. Cu totul alta este situaţia expoziţiei din 1938[16]. Recenzată de Octavian Ruleanu, intelectual cu certe calităţi teoretice şi bagaj noţional de profil, manifestarea îi permite să realizeze penetrante portretizări ale artiştilor ce expun: „Întâiul, în ordinea aşezării este d. Erdős E. Paul . . . un modernist . . . Linia d-lui Erdős tinde spre portretistică . . . Desenele d-sale reprezintă feminitatea în ceea ce are ea mai expresiv" Aurel Haiduc expune acuarelă fiind încă într-o fază de căutări, I se indică o posibilă investigare a luminozităţii peisajului românesc. În aceiaşi tehnică se produc şi ceilalţi artişti: Ion Rentea, Inci Szabados şi Lola Szathmary, cu specificarea că cele mai bune realizări le are Rentea, apreciat şi pentru grafica de la gazeta „Afirmarea". Acelaşi artist, sus menţionat, este recenzat pentru expoziţia sa din decembrie 1936[17]. Elev al maestrului Damian şi emul local al lui Aurel Popp, el este apreciat pentru desenul în acuarelă şi grafică unde are realizări notabile. Artistul denotă înclinaţii deosebite pentru acuarela expresionistă şi pentru mediul de inspiraţie al Maramureşului.

---

[14] *Expoziţii,* în SATU MARE, VIII, nr. 80/26 decembrie 1926, p. 5.

[15] Ep. BOCA — *Expoziţia colectivă a pictorilor sătmăreni în sala „Cecil"* idem, XV, nr. 35/10 decembrie 1933, p. 4.

[16] Oct., RULEANU — *Expoziţia tinerilor pictori sătmăreni,* în CONŞTIINŢA ROMÂNĂ, I, nr. 260/28 decembrie 1938, p. 2—3.

[17] *Pictorul Ioan Rentea,* în GAZETA PENTRU AFIRMARE ROMÂNEASCĂ, II, nr. 284/24 decembrie 1936, p. 8.

Un alt artist provenit și inspirat de ținutul Oașului este Ioan Tânțaș. În expoziția sa din sala mică a hotelului „Dacia", aprilie 1938[18], prezintă tipuri fizionomice caracteristice din Țara Oașului.

Andrei Littecki este prezent pe simezele sălii de expoziție a librăriei „Singer" în noiembrie 1927[19] împreună cu soția sa Elena Littecki Kraus, care expune cu acest prilej desene. A doua expoziție, tot împreună cu soția, se produce în martie 1931 în localul Asociației comercianților din strada Petru Rareș nr. 1. Amplă cantitativ (peste 100 de tablouri), expoziția surprinde în egală măsură saltul calitativ realizat de artist, deoarece „culorile întunecoase de odinioară au dispărut aproape în întregime... Rafinamentul cu care alege subiectele îl pune printre cei dintâi pictori ai Ardealului"[20]. Afirmație care în ultima ei parte ni se pare hazardată și evident bombastică, având vădite intenții propagandistice. A treia întâlnire cu publicul sătmărean se produce în septembrie 1938[21], atunci când Littecki expune din nou alături de soția sa. Subiectul de inspirație predilect acum este tipul uman al zonei Țării Oașului: „...Jocul policromic, de o frumusețe excepțională, al broderiilor oșenești sunt eternizate de pânzele pictorului... Lucrurile de predilecție ale pictorului sunt capetele de studiu, toate bine reușite". Soția sa, Elena Littecki Kraus se afirmă în genuri diferite, cu egal succes: desen, pictură și broderie colorată.[22]

Pictorul Gheorghe Zolnay expune în sala Asociației comercianților, iunie 1924, alături de Emilne Schullhof din Oradea. Cele 86 de tablouri, în majoritate peisaje, sunt comentate extrem de parcimonios, încât nu avem suficiente argumente pentru a ne putea forma o imagine asupra acestui artist, prezent și la expozițiile colective din 1926 și 1933.

O notă aparte o aduce fotograful Z. Szecsen. Apreciat peste hotare, la Londra și Paris, artistul este „un îndrăgostit al plasticei absolute, al plasticei clasice"[23]. Judecățile asupra lui sunt în continuare extrem de laudative. Un rol important joacă în acest caz și domeniul relativ nou de exprimare plastică, cel puțin în mediul provincial, și se concluzionează cu formula: „... nu este pentru publicul unui orășel de provincie".

Artiștii plastici băimăreni se bucură de o priză deosebită. Fie că se recenzează expoziții colective deschise la Baia Mare sau personale deschise la Satu Mare, notațiile referitoare la ei sunt apreciative și tra-

---

[18] Vezi *Expozițiile de pictură în orașul nostru*, în CONȘTIINȚA ROMÂNĂ, I, nr. 63/24 aprilie 1938, p. 4 și *Pictorul I. Țântaș*, în DATINA, I, nr. 2/mai 1938, p. 11.

[19] *Expoziția pictorului Andrei Littecki*, în SATU MARE, IX, nr. 46/13 noiembrie 1927, p. 5.

[20] *Expoziția Andrei Litteczy și Elena Kraus*, idem, XIII, nr. 12/22 martie 1931, p. 2.

[21] *A. Littecki: un îndrăgostit al Țării Oașului*, în CONȘTIINȚA ROMÂNĂ, I, nr. 169/4 septembrie 1938, p. 3.

[22] Vezi în SATU MARE, VI, nr. 42/8 iunie 1924, p. 3 și nr. 44/15 iunie 1924, p. 3.

[23] E. BOCA — *Expoziția Z. Szecsen și E. P. Erdös*, în GAZETA PENTRU AFIRMAREA ROMÂNEASCĂ, III, nr. 470/15 august 1937, p. 3. Vezi aici și articolele *Expoziția de fotografii și tablouri*, idem, III, nr. 483/1 septembrie 1937, p. 3 și *Expoziția foto Z. Szecsen la Clubul Ziariștilor*, în GRANIȚA, I, nr. 200/14 decembrie 1934, p. 3.

duc starea de „subordonare" artistică a mediului analizat față de centrul băimărean. Două mari expoziții colective din Baia Mare sunt recenzate în anul 1934. Prima, din iunie[24], se referă la expoziția anuală a Școlii de artă: „Dintre tablourile expuse remarcăm pe acelea ale lui Thorma în stil „naturalist-impresionist" ... D. Mikola (expune, n.a.) picturi care-i scot în relief metoda „sintetic-naturalistă", ce-l caracterizează în pictură". Alături de cei citați mai expun: Cadar, D. Krisan, d-na Margareta Kis-Thorma și „... un grup din tânăra generație Schachiroff, Slevensky și Maudy, înclinat mai mult spre impresionism decât expresionism". Notațiile conținute în cronică sunt importante pentru fixarea, cu puterile unui critic improvizat și la nivelul anului 1934, a direcțiilor de lucru ale componenților grupării artistice sus-amintite. A doua expoziție a anului 1934 reține atenția prin tonul ascuțit critic al reflecțiilor celui ce semnează sub pseudonimul *Vizitator*. Nu sunt ocolite valorile școlii: Thorma, Boldizsar, Mikola, care sunt aspru amendate pentru lipsurile manifestate[25]. Aprecieri pozitive se fac doar la adresa lui Slevensky și Bitai. Concluzia este aceea a dominației spiritului mercantil în artă, perspectivă din care se bucură de înțelegere reținerea de a participa a artiștilor Ziffer și Krisan. Recenzentul deplânge „absența totală a artiștilor plastici din Satu Mare", fără să caute, din discreție, motivații.

În expoziția deschisă în localul Casinei Române din Baia Mare, decembrie 1935[26], sunt prezenți 3 artiști: sculptorii Gh. Manu și Ernő Szervatius, pictorul Petre Abrudan. Sculpturile, inspirate din istoria națională la Manu, sau cu tematică socială, religioasă și muncitorească la Szervatius sunt bine apreciate, însă autorul recenziei nu se oprește să sugestioneze că: „Ar câștiga mai mult Manu și Szervatius dacă ar expune în orașe mai populate". Cu alte cuvinte, talentul și munca investită de artiști le conferă dreptul de a depăși provincialismul îngust și de a se confrunta cu arta din centrele de tradiție ale țării. Este o idee demnă de reținut pentru teritoriul la care se referă și momentul istorico-artistic. În ciuda titlului articolului, singurul pictor ce expune este Abrudan. Atacând subiecte sociale, se prezintă la un înalt nivel dobândit printr-o muncă asiduă ce-i justifică plasarea în ierarhia artistică.

Același artist e recenzat de pictorul I. Rentea pentru expoziția personală din decembrie 1935 — ianuarie 1936[27]. În sala clubului „Union" din Satu Mare, Petre Abrudan expune „compoziții, portrete și peisaje de pe valea Săsarului". Alături de el, sculptorul Ernö Szervatius prezintă compoziții, nuduri și portrete executate în lemn și ceramică. Aceiași ve-

---

[24] T., DOBRICANU — *Expoziția de pictură la Baia-Mare,* idem, I, nr. 45/6 iunie 1934, p. 3.

[25] *Plastica băimăreană,* idem, I, nr. 160/23 octombrie 1934, p. 3: „Maestrul Thorma, trei plăcinte... inconsumabile, din punct de vedere al artei. Dl. Boldizsar prea îngâmfat... ne prezintă o atmosferă lipsită de pătrundere, un colorit dulceag, ispititor pentru cei lipsiți de gust artistic... iată ce-i lipsește d-lui Mikola din tablourile d-sale: dragostea și sufletul pentru ceea ce pictează... Prea mult artificiu, prea mult hazard peste tot".

[26] *Expoziția pictorilor români din Baia Mare,* în GAZETA PENTRU AFIRMARE ROMÂNEASCĂ, I, nr. 11/13 decembrie 1935, p. 3.

[27] I., RENTEA — *O expoziție grandioasă de pictură și sculptură,* idem, II, nr. 4/5 ianuarie 1936, p. 4.

che și nouă idee a lipsei de interes și susținere materială se vehiculează și cu acest prilej.

Un alt pictor băimărean, Florian, este prezent, fiind în drum spre Paris la studii, cu o expoziție la Satu Mare[28]. Dacă expoziția din 1925 nu se bucură decât de o simplă semnalare, în schimb *„Succesele pictorului Florian la Paris"*[29] sunt amplu și asezonat comentate, lucru din nou explicabil pentru statutul provincial periferic al artei interbelice din restul țării, exceptând Capitala. Altfel nu ne putem explica entuziasmul determinat de faptul că modestul pictor din Baia Mare ajunge să deschidă o expoziție personală la galeria Cameleon din Bulevardul Raspail cu „pânze cumpărate înainte de expoziție cu 15—20 000 franci bucata". Pare într-adevăr greu de crezut. Mai mult chiar: „Toate lucrările i-au fost admise la Salon D'Automne" și este elogiat în revista de specialitate „Peinture". Din această perspectivă fulminantă trebuie admis că respectivul Florian este cel puțin egal unor Pallady, Iser și Lucian Grigorescu, ori după 1926, cu o mică excepție — a expoziției colective a bucureștenilor din 1936, informațiile despre el încetează, cel puțin în periodicele sătmărene. Deci . . .

Un alt artist cu o reclamă serioasă — Vasile Goldiș i-a cumpărat lucrări — este Béla Balla. Peisagist, „un artist de rasă", cum prea pompos se spune într-o notă din ziarul SATU MARE[30], se prezintă în fața publicului din Satu Mare de două ori pe parcursul aceluiași an. La Librăria „Singer" și apoi la Hotelul „Victoria", Béla Balla încearcă să-și fructifice „neîntrecutele culori și motive". Din păcate presa nu a reținut și ecoul pânzelor sale.

Cu 28 de lucrări se prezintă, între 15 și 31 ianuarie 1931, pictorul Minișan în sala Asociației comercianților din strada Petru Rareș nr. 1[31]. Ca orice reprezentant al școlii băimărene, deși „nu face parte din școala expresionismului", este axat pe tema peisajului din care se reține poziția 19 din catalog: „Pe valea Crișului". Alături de aspecte locale sunt expuse marine, flori și naturi moarte, domeniu din care se rețin, ca certe reușite, pozițiile 2 și 13 din catalog.

În fine, de un anunț incitant are parte secretarul Școlii de arte frumoase din Baia Mare, Dimitrie Șeptelici[32]. Peste 50 de desene și caricaturi, în care accentul e pus pe figurile de marcă ale orașului (Baia Mare, n.a.) vor proba calitățile de necontestat ale artistului. Și în acest caz, simplul anunț nu ne permite să urmărim nici măcar enumerarea celor mai realizate dintre ele, cu atât mai puțin efectul acestora în conștiința publicului local.

Benedict Constant recenzează în GAZETA PENTRU AFIRMARE ROMÂNEASCĂ o consistentă expoziție colectivă a pictorilor bucureșteni

---

[28] Vezi în SATU MARE, VII, nr. 37/10 mai 1925, p. 2 și nr. 38/13 mai 1925, p. 3.

[29] Idem, VIII, nr. 71/7 noiembrie 1926, p. 2.

[30] Idem, X, nr. 19/6 mai 1928, p. 3.

[31] *Expoziția pictorului Minișan,* idem, XIII, nr. 3/18 ianuarie 1931, p. 2.

[32] *Expoziția de caricatură a pictorului Dimitrie Șeptelici,* în VIAȚA, nr. 3/19 septembrie 1935, p. 3.

ce expun la Satu Mare[33]. Capul de afiș al manifestării e Schweitzer-Cumpănă ce „arată un curaj și o îndrăzneală pe care nu am cunoscut-o până acum. Este un puternic sau mai bine zis un atlet care nu se teme de nimic și frământă în mod revoluționar principii care-i devin proprii". Un alt expozant, *Biju*, „redă natura în culori ușoare în deplin contrast cu Schweitzer... punctul lui caracteristic este lumina plină care atrage atențiunea de la prima vedere". *Bulgăraș* excelează în „portretele de țigance și credem că este singurul care a redat mai bine aceste expresiuni până la el (!!!)". *Teișanu* se remarcă" prin interioarele lui catifelate și... frăgezimea transparentă a cărnii din nudurile sale". Alături de cei citați mai apar Florian cu marine, Bednaric cu subiecte religioase, Vartanian cu peisaje, Teianu cu miniaturi și Catelin specializat în flori. Aspectul mercantil e prezent și aici în enunțul final al cronicii:" ... Prețurile cu cari sunt marcate sunt la îndemâna fiecăruia". Fără comentarii.

Expozițiile deschise de Brana la Satu Mare sunt urmărite și comentate cu multă înțelegere și simpatie. Evoluția sa, din 1934 în 1936, se face pe coordonate bine fixate: accent pe desen, nota dominantă de o melancolie sumbră degajată din tumultul sufletesc al pictorului[34], inspirația din lumea înfrânților vieții și dezmoșteniților soartei[35], concentrarea expresiei, dinamică conținută a elementelor. În concluzie: „Pictorul Nicolae Brana este un talent care-și trăiește arta".[36]

Ceilalți doi artiști cărora li se dedică articole sunt suprinși în notele lor esențiale: Vladimir Evers cu remarcabile desene în cerneală tuș și studii de costume,[37] respectiv Gh. M. Coșa care „a contribuit în mare măsură la dezvoltarea pirogravurii în Vechiul Regat"[38] și care face o bună propagandă acestui gen mai puțin cunoscut, apreciat și cultivat în Ardeal.

Capitolul cu cea mai mare încărcătură documentară rămâne și în cazul presei sătmărene acela al informațiilor, al simplelor notații pe marginea sau în avanpremierea unor evenimente artistice. Din materialul voluminos am extras, spre exemplificare, discuția asupra necesității și a modului de punere în practică a proiectului unui monument al luptătorului pe țărâm național, Vasile Lucaciu, precum și notații referitoare la pictorul Aurel Popp.

Ideea de a ridica un monument durabil memoriei „Leului de la Șișești" data probabil de la începutul deceniului trei, după moartea sa, dar discuția asupra acestei probleme nu se face decât în 1927. Astfel, în paginile gazetei SATU MARE[39] se anunță că macheta statuii, realizată de Aurel Popp este expusă spre vizionare în cabinetul prefectului.

---

[33] Benedict, CONSTANT — *Expoziția colectivă a pictorilor români*, în GAZETA PENTRU AFIRMARE ROMÂNEASCĂ, II, nr. 104/13 mai 1936, p. 3.

[34] *Expoziția Brana*, idem, II, nr. 72/29 martie 1936, p. 3.

[35] Valeriu, CARDU — *Pictorul Nicolae Brana, în* CUVÂNTUL NOU, III, nr. 3/25 martie 1936, p. 3.

[36] *Ibidem*

[37] *Expoziția pictorului Vladimir Evers*, în GAZETA PENTRU AFIRMARE ROMÂNEASCĂ, II, nr. 135/21 iunie 1936, p. 3.

[38] *Pirogravura în țara noastră — Expoziția d-lui prof. Gh. M. Coșa*, idem, III, nr. 330/21 februarie 1937, p. 4.

[39] *Statuia lui Vasile Lucaciu*, în SATU MARE, IX, nr. 3/16 ianuarie 1927, p. 2.

În faza finală se prevedea ca monumentul să fie instalat în fața bisericii greco-catolice române. În ziarul VOINȚA POPORULUI din 4 mai 1927 se înserează un anunț al întrunirii comitetului pentru realizarea statuii lui Lucaciu,[40] se pare din inițiativa prefectului de atunci, I. C. Barbul. Inițiativa și proiectul amintit nu se vor realiza atunci, ci vor mai trece nouă ani de acțiuni concentrate, dublate de o activitate propagandistică pentru strângerea fondurilor necesare,[41] până la inaugurarea monumentului realizat de sculptorul Cornel Medrea. Într-o etapă deja avansată a realizării lucrătorii se insista ca aceasta să fie amplasată în parcul Carol al II-lea,[42] dar insistențele depuse de GAZETA PENTRU AFIRMARE ROMÂNEASCĂ[43] au fost decisive în fixarea locului central unde se găsește și în ziua de azi, în fața fostului sediu al primăriei județului Satu Mare. În paralel cu ideea imortalizării în piatră a trăsăturilor fruntașului memorandist s-a vehiculat și alternativa realizării unui portret pictat — în mărime naturală — care să fie instalat în clădirea Primăriei.[44] Despre finalizarea sau abandonarea acestui proiect interesant nu deținem nici o informație care să ne parvină din presa epocii.

Notițele referitoare le cel mai cunoscut artist plastic local, Aurel Popp, nu se ridică la înălțimea așteptărilor și aceasta se pare în principal din cauza artistului însuși care, dacă a lucrat mult, a expus mai puțin și la mari intervale de timp. O recunoaștere indirectă a valorii artistului o găsim într-un articol semnat de Tonitza și reprodus după revista „Artele Frumoase" din București.[45] Experimentele în domeniul ceramicii de la acea dată îi permit lui Tonitza să rememoreze și să justifice tradiția și necesitatea reîntoarcerii la artizanatul de calitate. Unica expoziție personală prezentată într-un anunț din decembrie 1927[46] nu ne oferă multe date semnificative. În afara faptului că se precizează localul care o găzduiește, cantitatea de lucrări expuse (nu excesiv de mare) și se insistă asupra evenimentului în sine — care ne face să ne gândim că Aurel Popp a expus mai mult în alte orașe decât în localitatea de reședință — notițele nu spun nimic altceva. Dar, ca o recompensă parcă, în primele trei numere ale ziarului SATU MARE pe anul 1928[47] se reia și se insistă asupra anunțului pictorului Aurel Popp ce deschide

---

[40] Anul I, nr. 10/4 mai 1927, p. 4.

[41] Vezi pentru aceasta *Monumentul lui V. Lucaciu*, în ROMÂNIA MARE, I. nr. 1/1 decembrie 1932, p. 1; *O frumoasă inițiativă a d-lui prefect dr. Octavian Ardeleanu*, în GAZETA SATMARULUI, VI, nr. 145/7 iulie 1935, p. 4; *Pentru memoria lui Lucaciu*, în GAZETA PENTRU AFIRMARE ROMÂNEASCĂ, II, nr. 36/16 februarie 1936, p. 3 și *Pentru monumentul dr. Vasile Lucaciu*, idem, nr. 80/8 aprilie 1936, p. 4.

[42] GAZETA SATMARULUI, VI, nr. 162/4 octombrie 1936, p. 2.

[43] *„Statuia soldatului necunoscut" din fața primăriei va fi mutată*, în GAZETA PENTRU AFIRMAREA ROMÂNEASCĂ, II, nr. 87/21 aprilie 1936, p. 1 și Octavian, RULEANU, *Despre statui*, idem, nr. 91/26 aprilie 1936, p. 5.

[44] *Pentru memoria „Leului de la Șișești" Vasile Lucaciu*, în ROMÂNIA de NORD, V, nr. 14/1 martie 1929, p. 2; idem, nr. 5/16 martie 1929, p. 3 și *Tabloul lui Vasile Lucaciu*, în GAZETA SĂTMARULUI, IV, nr. 6/29 septembrie 1931, p. 4.

[45] SATU MARE, IV, nr. 43/28 mai 1922, p. 1.

[46] *Expoziția pictorului Popp*, idem, IX, nr. 50/11 decembrie 1927, p. 3 și nr. 51/18 decembrie 1927, p. 2.

[47] *Curs artistic*, idem, X, nr. 1/1 ianuarie 1928, p. 3; nr. 2/8 ianuarie 1928, p. 3 și nr. 3/15 ianuarie 1928, p. 3.

„un curs de 4 ani pentru cei ce nu pot studia sau continua studiile peste hotare". Precizările conținute în continuarea anunțului ne oferă pe lângă ineditul posturii artistului de educator pe cont propriu și o întregire a imaginii vieții artistice interbelice din Satu Mare.

Ajunși în acest punct al investigației putem concluziona că: 1) existența unui dialog cultural între Satu Mare și Baia Mare nu poate fi pusă la îndoială, așa cum nici preponderența celui de-al doilea termen nu se poate contesta; 2) în paginile periodicelor sătmărene s-au produs critici precum Nicolae Brana, Octavian Ruleanu, Benedict Constant Ioan Rentea, care chiar dacă nu au rămas în conștiința epocii ca specialiști în materie — cazul lui Brana se cuvine aprofundat în restituit într-o viitoare cercetare — au avut meritul că au urmărit și comentat fenomenul plastic local, făcându-l inteligibil. În plus, sub numeroasele pseudonime e posibil să se ascundă unii din comentatorii citați, care în aceste condiții au avut o contribuție mult mai substanțială la dirijarea gustului artistic local; 3) „politica monumentelor" se susține doar prin demersurile făcute de autorități pentru ridicarea statuii lui Vasile Lucaciu. În schimb, viața de expoziție și implicit orizontul cultural artistic este la un nivel bun fapt ce denotă că disponibilitățile locale sunt atent urmărite și puse în evidență; 4) orașul Satu Mare a beneficiat pe parcursul deceniilor trei și patru, chiar dacă pentru scurt timp, de prezența unor tineri talentați, proveniți din alte zone ale țării. Ne referim aici le criticul literar și ziaristul G. M. Zamfirescu, la actorul Dinu Macedonski, fiul poetului, ambii din București, și la pictorul sibian Nicolae Brana. Viața culturală a fost stimulată pozitiv, celor amintiți cât și altora, orașul oferindu-le mediul cultural formativ necesar pentru a se putea valida mai apoi în marile centre ale României.

THE ARTISTIC PROFILE OF ROUMANIAN JOURNALISM IN SATU MARE IN THE PERIOD BETWEEN THE WARS

(Summary)

Considering a cultural dialogue between Satu Mare and Baia Mare, the study undertakes to deal with the artistic evolution of this roumanian teritory, along 3 major lines: 1) articles dedicated to art; 2) exhibit reviews and 3) artistic information.

To complete the image the author felt the need to present „illustrative material", anelty it to this study which tends mainly to reconstruct in its original form the ideological content of the articles dealy with art in the Press of Satu Mare.

ANEXE

CRONICA PLASTICĂ

I. EXPOZIȚIA TINERILOR PICTORI SĂTMĂRENI

Tinerii pictori locali au făcut un pas îndrăzneț. Să deschizi o expoziție în vremuri de acestea și-n localități ca a noastră, când în mare parte intelectualii manifestă un scepticism de cea mai proastă speță față de tot ce-i tânăr, nu este un lucru atât de ușor.

Și totuși grupul celor cinci a înfruntat cu succes vernisajul din Duminica trecută.

Am trecut și eu să văd expoziția. Aveam și obligația morală, întrucât nu rareori am tot sulevat problema culturală în diversele periodice locale. Mărturisesc sincer că am rămas pe deplin satisfăcut, așa cum s-a putut convinge orice vizitator mai atent.

Întâiul în ordinea așezării este d. *Erdős E. Paul.* Îl cunoaștem de mult, din diversele sale manifestări. Privind și tablourile de acum, constați că d. Erdős este un modernist. Pentru a-l înțelege e nevoie de puțină pătrundere în tehnica creierii.

Plastica actuală, crescută și dezvoltată în orașul luminii, Parisul, cere o participare directă la motivul de inspirație frământat în sufletul artistului. Viziunea lui nu e pură fotografiere. Spunea Van Gogh că ar fi extrem de nenorocit dacă ar reda contururile așa cum sunt ele. Sufletul e larg cuprinzător și totul e interpretat după legile tainice ce vibrează în creație.

De aceea tablourile d-lui Erdős nu pot fi înțelese imediat. D-sa a cutreierat în ultimul timp Parisul și Italia peisajului însorit, de unde s-a reîntors cu o bogată inspirație neoclasică.

Linia d-lui Erdős tinde spre portretistică. Remarcă „Madona cu copilul", expresie fidelă a umanității. Desenele d-sale reprezintă feminitatea în ceea ce are ea mai expresiv. Portretul „Mama" alături de „Parisiancă", ne dă toată cromatica unor culori grele de miez. Pretutindeni dibui un lirism pronunțat, trecut printr-o paletă ce-și are izvorul în penelul celor mai mari pictori străini.

Îi întrezărim, d-lui Erdős, o ascensiune în drumul picturii moderne.

Aurel Haiduc se găsește în faza căutării de reprezentare. Întâlnim expuse acuarele de reală valoare ca „A sosit o scrisoare" și „Idilă", inspirații oșănești; apoi câteva panorame românești încercuite în tonul unor viziuni închise de un colorit voalat, alături de două expresive modelări de suferință, „Bătrânul" și „Mântuitorul", ambele în linoleum.

O canalizare și o adâncire a sensului specific național l-ar îndrepta pe d. Haiduc spre luminozitatea peisajului românesc, o veșnică sursă de creație.

Cu d. *Ion Rentea* pătrundem în adevărată motivare a românismului, calitățile și posibilitățile d-sale sunt de mult cunoscute de localnici, dar nu și recunoscute în măsura în care ar merita.

Există în coloritul d-lui Rentea o îmbinare de căldură vibrantă, ceva ce-am putea numi specifism românesc.

În toată arta noastră națională, nu vom găsi nicăieri un amalgam de combinații care ar reține imediat viziunea prin contrast. Dimpotrivă ochiul presimte armonia culorilor calde și măiestria unei liniști ce-ți deschide nebănuite perspective.

Așa lucrează și dl. Rentea. Acuarelele d-sale sunt expresia acestei mărturisiri. „Biserica veche din Colțirea", „Troița" și „Măriuța" sunt peisaje în care predomină clarul priveliștii românești, cu acea combinație de mister creștin ce se desprinde din fiecare panoramă. O cucernicie smerită la care ia parte și natura cu tot ce are ea mai armonios.

Vrednice de reținut sunt și acele creații în linoleum și lemn, cunoscute publicului prin revista „Afirmarea". Nota caracteristică se observă și aici. „Sf. Gheorghe", „Cununa de spini", „Calvarul", „De la izvor", „Spre casă", și altele, reflectă posibilitățile creatoare ale d-lui Rentea.

Vâna inspirației sale s-o căutăm în rusticism și în vraja divinității, încondeiate în sobrietatea unor linii de pură plasticitate.

Dl. Rentea și-a găsit calea și tinde spre desăvârșire.

Dna. *Szabados Inci* expune câteva remarcabile tablouri. Din simpla privire distingi inspirații de gingășie feminină, deși gama culorilor înclină spre domeniul închiderii perspectivei, așa cum am observat și la dl. Haiduc.

Sufletul feminin se resimte din trei portrete de copii. Portretul lui Bubiți e numai zâmbet, Marica e inocentă, iar Andrei visează basme ca toți copilașii.

Caracteristic este detaliul tehnic al d-șoarei *Szathmáry Lola*. Acuarelele d-șoarei Lola prezintă o seninătate extrem de majoră, chiar țipătoare. Întregul suflet femeiesc, deschis ca cerul în liniște, se răsfrânge în toate peisajele sale. Specifice sunt „Casă de miner", „Ulițe" și „Lângă Someș".

Studiul cu nr. 70: furia și 51: blazarea, exemplifică un ochi de fină analiză psihologică feminină.

Găsim în paleta d-șoarei Szathmáry creațiuni viitoare care ne vor putea da în totalitate măsura talentului ei.

În cadru general, expoziția tinerilor pictori localnici, patronați de dl. primar *Victor Moiș*, merită toată atențiunea iubitorilor de adevărată artă.

Nu vom face aici critica societății neînțelegătoare, nici relevarea lipsei unei cunoașteri de operă autentică.

Vrem numai să atragem atenția tuturora, că merită să vadă expoziția celor cinci, din sala mică a hotelului „Dacia".

Se vor convinge că începe lumea și pe aici să știe prețui un produs sincer al spiritului omenesc.

OCTAVIAN RULEANU

In „Conștiința română", I, 1938, nr. 260/28 decembrie 1938, p. 2—3.

II. EXPOZIȚIA PICTORILOR ROMÂNI DIN BAIA MARE

BAIA-MARE, 12. — În saloanele Casinei române din localitate, pictorii Gh. Manu (sic!), I. Abrudan și Servacius (sic!) — sculptor, au deschis o expoziție de pictură și sculptură.

Dl. *Gh. Manu* care este și profesor la liceul „Gh. Șincai" din localitate, a expus o serie de sculpturi în gips. Printre cele mai reușite lucrări, care formează punctul de atracție, sunt: statuia lui Vasile Lucaciu, leul de la Șișești, Avram Iancu și Petru Maior. Deși dl. Manu se află abia la începutul carierei sale, finețea, conturul, și liniile în care a executat aceste statui promit un viitor frumos.

O deosebită atracție sunt sculpturile în lemn ale d-lui *Servacius* (sic!), cu subiecte luate din viața socială. D-sa a expus mai multe sculpturi din viața religioasă și muncitorească.

Dl. *Abrudanu* debutează cu o galerie întreagă de tablouri cu subiecte sociale. Dl. Abrudan încă este un pictor, care în curând va trece cu faima dincolo de hotarele județului Satu-Mare.

Interesul ce l-a arătat publicul băimărean față de acești pictori (sic!) se vede și de acolo că, majoritatea tablourilor expuse au și fost reținute.

Dl. prof. Manu și Servacius (sic!), ar câștiga glorie mai frumoasă dacă ar deschide o expoziție analoagă în orașe mai populate și cu public mai iubitor de artă.

IUGA

In „Gazeta pentru afirmare românească", I, nr. 11/13 decembrie 1935, p. 3.

ARTA PLASTICĂ

III. EXPOZIȚIA COLECTIVĂ A PICTORILOR ROMÂNI

(...) În expoziția de pictură deschisă zilele acestea avem în numărul impunător de tablouri sbucium și frământări, surâs de primăvară și tristețea aripilor de crivăț. Maeștrii expozanți sunt de cei mai cunoscuți amatorilor de frumos, încât, a mai face o recensie asupra antecedentelor lor, nu am face altceva decât să repetăm ceea ce toată lumea știe. Bazați pe acest lucru vom lăsa lucrările să vorbească în limbajul lor. Tablourile lui *Schweitzer—Cumpănă* arată un curaj și o îndrăzneală pe care nu am cunoscut-o până acum. Este un puternic sau mai bine zis un atlet care nu se teme de nimic și frământă în mod revoluționar principii ce-i devin proprii. Remarcăm toate lucrările lui.

Biju redă natura în culori ușoare, în deplin contrast cu Schweitzer iar punctul lui caracteristic este lumina plină care atrage atenția de la prima vedere. Un artist boem care prinde culoarea în veșnică călătorie. Remarcăm nr. 19 „Peisaj din Cadrilater", nr. 21 „Peisaj din Balcic" și 23 „Lalele".

Bulgăraș excelează în portrete de țigănci și credem că este singurul care a redat mai bine aceste expresiuni până la el. No. 13 și 14 vorbesc de la sine. Mușcata din no. 12 este natura tradusă direct în culoare pe

pânză. Acest splendid tablou a fost reţinut de dl. inspector vamal Banu. *Teişanu* prin interioarele lui catifelate ne dă un fond fără rivalitate, iar frăgezimea transparentă a cărnii din nudurile sale sunt liniile perfecte ale unei mâini dibace, a unui artist de elită. *Florian* desfide aerul de cămin şi refugiat în aerul liber al mărilor, ni le redă cu atâta măiestrie încât îţi face impresia că simţi mirosul de sare. „Stâncile spre capul de la Caliacra", într-un tablou ce desfată privirea şi face bine. *Bednaric* cu o fantezie bogată în instantanee pioase. Remarcăm nr. 34 „La Icoană". *Vartanian* cu lucrările admirabile în cuţit unde culoarea este aşezată cu precizia imboldului talentat. *Teişanu* are un gen aparte de a vedea natura. Se remarcă prin miniaturi, iar tablourile 66 „După vreascuri" şi 67 „Peisaj de iarnă" sunt vrednice de relevat. Două tablouri micuţe cu două străzi ale Bucureştiului care în prezent se dărâmă, vor rămâne lucrări istorice. *Catelin* cu florile sale se ridică la un nivel meritat, iar în ceea ce priveşte capetele de studiu 99 şi 100, dau artistului adevărata lui valoare.

Preţurile cu care sunt marcate sunt la îndemâna fiecăruia şi ar fi de dorit ca toţi iubitorii de frumos să viziteze această măreaţă expoziţie, aranjată în mod special pentru propaganda românească. Numărul tablourilor reţinute ne dau dovada că acei cunoscători s-au grăbit să aleagă ceea ce au găsit în concordanţă cu simţul lor artistic.

CONSTANT BENEDICT

In „Gazeta de afirmare românească", II, nr. 104/13 mai 1936, p. 3.

IV. ORGANIZAREA ŞCOALEI DE ARTE FRUMOASE DIN BAIA-MARE

Comisia Interimară a votat Regulamentul de funcţionare.

(BAIA-MARE, 18 septembrie). Azi de dimineaţă, la orele zece, a avut loc şedinţa Comisiei Interimare sub preşedinţia d-lui dr. Aurel Nistor. Punctul principal al dezbaterilor l-a format votarea Regulamentului de funcţionare a Şcoalei libere de Arte-frumoase.

Pictorul Dimitrie Şeptelici în calitate de secretar al Comisiei mixte a fost raportorul la Regulament.

Comisia Interimară a adus unele modificări în ceea ce priveşte administrarea şcoalei.

Şcoala este încadrată în bugetul general al comunei. Fondul ei rămâne inalienabil şi nu se poate folosi decât pentru plata personalului artistic din conducere şi corpul profesoral.

Comitetul general de conducere al şcoalei este alcătuit din 4 membri: primarul oraşului Baia-Mare, preşedinte de onoare, ca membru de drept; preşedintele activ, administratorul şi casierul, membri numiţi. Numirea acestora se face de către Consiliul oraşului Baia-Mare.

În afară de Regulamentul general s-a mai votat şi Regulamentul de administraţie interioară al şcoalei (Imobile, mobile, parcul, etc.).

Regulamentele votate vor fi afişate 15 zile şi trimise Prefecturii de judeţ spre aprobare.

După publicarea lor în Monitorul judeţului, regulamentele intră în vigoare.

S-a mai hotărât şi asupra artiştilor care vor fi locatari în edificiile şcoalei, acordându-li-se ateliere şi locuinţe.

S-au aprobat cererile următorilor artişti, pictori şi sculptori: *Ioan Thorma, Dimitrie Şeptelici, Gheorghe Manu, Sakirov, Mikola, Krizsan şi Kovats.*

În forma aceasta s-au pus bazele legale pe care va funcţiona noua şcoală de Arte-frumoase.

CORESP.

In „Viaţa", I. nr. 4/20 septembrie 1935, p. 3.

ARTIŞTII NOŞTRI

V. PICTORUL N. BRANA

(...) Din masa tineretului nostru artistic se ridică promiţătoare figura tânărului pictor sibian: *N. Brana.* După ce şi-a terminat studiile la Cluj pleacă la Paris arătând şi celor de acolo comoara artistică ce rezidă în sufletul neamului nostru.

S-a impus din primele momente. Lucrările lui erau apreciate de cercurile autorizate pariziene, nu a trebuit mult ca prin expoziţia ce a avut-o în Metropola Franţei să se impună ca un maestru al penelului. Întors în ţară, la Salonul Oficial, în Bucureşti, cu câteva lucrări din Cartierul Latin din Paris, mai întâi distins şi apoi premiat, Brana îşi face victorios intrarea în domeniul culorii şi a pânzei.

Lucrările lui sunt mult apreciate în expoziţiile ce le-a organizat în Cluj şi Timişoara.

Necruţător, cu culoarea, nuanţele vii şi bine alese ce se îmbină în portretele lui, sobrietatea şi dinamismul ce se degaja din peisagii şi spontaneitatea schiţelor lui îl consacra ca pe unul ce în curând se va înscrie printre marile talente ale noastre.

Varietatea armoniei, specificul fiecărei lucrări, ieşirea din comun, împletite cu nota de tristeţe, — chiar pesimism — şi revolta sufletească, constituie trăsăturile specifice ale pictorului Brana.

Suferinţele Ardelenilor au lăsat în sufletul lui revolta şi melancolia, care pe nesimţite sunt aşternute pe pânză armonios combinate cu culoarea.

Acum se află în Şimleu. Nu a întârziat ca să redea colţuri cu totul noi din oraşul nostru.

Sub cerul plumburiu al peisajelor lui simţi parcă frigul şi tristeţea toamnei ... (...).

În cursul lunii decembrie va deschide o expoziţie la Cluj, iar după aceea, pentru prima oară Şimleul va avea plăcuta ocazie ca să vadă o expoziţie în adevăr rară.

Concomitent a organizat o şcoală de pictură care în acest oraş are o importanţă capitală prin promovarea plasticii naţionale şi pe aceste meleaguri unde naţionalismul în artă este adormit cu totul.

Să-l aşteptăm să expună ...

BRALEX

In „Graniţa", I, nr. 191/1 decembrie 1934, p. 5.

CRONICA PLASTICĂ

VI. PICTORUL NICOLAE BRANA

Să scrii o cronică plastică, pentru mulţi, este o problemă de terminologie critică şi familiarizarea cu expresiile tehnice. E cazul profesionismului în critica plastică. Nu slujim nici profesionismul, strâns în rigiditatea unor formule stereotipe, nici prizonierii unui diletantism cu tendinţe centrifugale, ai unui diletantism care trece, minor, pe lângă esenţa problemei. Fixăm omul şi creaţia sub semnul şi între hotarele înţelegerii. Mai precis, în linia unei corespondenţe de suflet între creaţie şi observator, la nivelul şi sub impulsul emotivităţii artistice pe care o provoacă un ansamblu de culoare şi lumină în momentul observaţiei.

Pictorul Nicolae Brana nu este un posedat al culorii.

Nici un observator de suprafaţă. În pânzele pictorului Brana, culoarea nu tălăzuieşte, didactic, în sfera unor legi şi regulamente fixate dinainte.

Nu importă lumina şi armonia simetrică, fotografică, consuetudinară, a culorii. Rezumativ: culoarea nu este scop.

Nici obiectiv. Culoarea este un simplu auxiliar, frământat şi disciplinat în atmosfera sbuciumului interior.

Dacă ar fi să mă exprim mai plastic, aş întrebuinţa termenul de tortură a culorii.

Tablourile lui Nicolae Brana sunt desprinse de dincolo de observaţia comună şi banală. Ele răsar dintr-un ungher din care poate privi numai ochiul adevăratului artist. Peste manifestările aparente şi fotografice ale cotidianului, peste nuanţa de reprezentaţie fotografică a vieţii, există şi trăieşte un alt sens mai adânc al vieţii, un sens mai real şi mai uman. Transpus ca scuzaţie şi impresie în sufletul artistului, filtrat şi chinuit, temperamental, de artist, sensul acesta izbucneşte ca o furtună şi disciplinează culoarea în forma unei intense trăiri de expresie.

E termenul care mi se pare adecvat pânzelor lui Nicolae Brana.

Pânzele lui Brana, colecţie de înfrânţi ai vieţii şi dezmoşteniţi ai soartei, închid un chin lăuntric, o complexă interiorizare de senzaţii pe care le oferă strada şi viaţa. Acest chin este cuprins în procesul de trăire şi elaborare sufletească.

Exteriorizat, redă un tablou în care linia este diformată şi flagelată până le perfecţia de expresie —, care este valoarea absolută a creaţiei —, fie chiar şi-n dauna perfecţiei de formă — care este o valoare integral secundară şi relativă.

Privite superficial şi cu ochelari de diletant, pânzele lui Brana pot fi neînţelese.

Privite în semnificaţia lor adâncă, ele degajă o rară dinamică în expresia şi tortura culoarei.

Nimic static. Fără amănunte. Şi fără accesorii.

Numai esenţă şi trăire. Viaţă fixată în linie şi culoare.

Cu aceste calităţi, Nicolae Brana a rezolvat problema creaţiei, sub semnul unui penel inspirat.

În concluzie: Pictorul Nicolae Brana este un talent care-şi trăieşte arta. Cine nu-l înţelege, nu cunoaşte şi nu înţelege viaţa.

VALERIU CÂRDU

În „Cuvântul nou", I, nr. 3/25 martie 1936, p. 3.

VII. EXPOZIŢIA BRANA

Revenim de această dată cu câteva caracterizări necesare celor ce vreau să cuprindă în viziunea lor sufletească arta pictorului Brana. Până în prezent expoziţia a fost vizitată de foarte multă lume. Se pare că adevărata înţelegere prea puţini o au.

Pictura modernă, acea frământare interioară care caută să treacă dincolo de imaginea reală a lucrurilor, nu este încă înţeleasă de cei mai mulţi. Pânzele şi desenele d-lui Brana sunt tocmai în nota modernistă. Aspectele dsale exteriorizează simboluri. Spectatorul este nevoit să pătrundă mai adânc în psihologia creaţiei. Ca nota dominantă este de o melancolie sumbră degajată din tumultul sufletesc al pictorului, nu-i un motiv de condamnare. Pictorul Brana a dat viaţă unei paste nostalgice, unor câmpuri închise în cercul cenuşiu al vieţii.

Dar pentru a pricepe arta aceasta este nevoie de cunoaştere. Pictura d-lui Brana nu este fotografiere. Realitatea e deformată de suflet, de linia ce izbucneşte neobişnuită. Spectatorul trebuie să-şi pună la contribuţie imaginaţia, nu impresia trecătoare.

Or tocmai acest lucru nu-l pot face mulţi. Şi de aceea ei s-au declarat că nu înţeleg pictura.

Alte explicaţii sunt de prisos. Vizitaţi încă odată expoziţia ce rămâne deschisă până la 1 Aprilie şi vă veţi convinge de adevăr.

(fără autor)

În „Gazeta pentru afirmare românească", II, nr. 72/29 martie 1936, p. 3.

DONAȚIA GRAFICIANULUI PAUL ERDŐS (1916—1987) ÎN COLECȚIA DE ARTĂ A MUZEULUI JUDEȚEAN SATU MARE

JUDITH ERDŐS

Ca gest deosebit de valoros și nobil, donația a devenit din păcate tot mai rară în viața noastră culturală. Colecții întregi de o valoare inestimabilă din punct de vedere moral, dar nu fără importanță pecuniară, au îmbogățit de-a lungul anilor patrimoniul muzeelor în mod considerabil. Aceste donații, și aici mă refer în mod special la acelea din domeniul artei, fie că au fost integrate într-o colecție anume, fie de sine stătătoare, au rămas mereu nu numai puncte turistice des vizitate, ducând faimă țării, dar constituiau în același timp și locuri de desfătare artistică pentru iubitorii de artă. Să ne amintim doar de Muzeul Zambaccian, de colecțiile Oprescu Slătineanu, Dona, Avachian, Weinberg, etc. Prin conținutul lor aceste colecții au rămas o oglindă fidelă a artei și gustului vremii respective, o pagină a istoriei artei naționale și universale, salvând deseori numeroase opere de la distrugere sau dispariție.

În cazul orașului Satu Mare, colecțiile muzeale s-au format strict din donațiile oferite încă la sfârșitul secolului al XIX-lea, în cadrul „Cercului Kölcsey". Piesele donate erau în marea lor majoritate cărți, dar și obiecte de istorie locală, numismatică, materiale arhivistice (mai cu seamă corespondență a unor personalități literare de renume) câteva litografii cu tematică istorică sau obiecte de artă plastică respectiv pictură și sculptură mică constând din mulaje de gips, piese ce au format în cele din urmă nucleul colecțiilor muzeale de mai târziu. Anii războiului au frânat în mod firesc dezvoltarea acestor colecții, astfel că numai în 1958 când muzeul propriu-zis primește un nou sediu colecțiile sunt structurate pe domenii, muzeul devenind muzeu mixt. Donațiile devin tot mai rare, muzeul sătmărean îmbogățindu-și patrimoniul în mod exclusiv prin achiziții.

Secția de artă a fost dintre toate cea mai modestă din punct de vedere al donațiilor. Piesele existente neformând o colecție de sine stătătoare cu un profil anume, n-a permis prezentarea ei într-o expoziție de bază. Totuși în urma unor eforturi deosebite, prin achiziții s-a reușit ca în vara anului 1969 să se inaugureze expoziția permanentă, monotematică, dedicată pictorului sătmărean Aurel Popp (1879—1960), încercând ca de altfel și în prezent, concentrarea întregii moșteniri artistice și obiecte memorialistice, legate de viața și activitatea pictorului, reprezentant de seamă al artei plastice românești, specifice „școlii transilvănene" din prima jumătate a secolului al XX-lea. Alături de această colecție patrimoniul artistic al muzeului mai cuprinde și opere ale unor artiști din țară,

numărând astăzi peste 2 500 de piese, profilul secției orientându-se în prezent spre formarea unei colecții de artă în primul rând cu specific zonal.

În ceea ce privește donațiile, ele au rămas tot sporadice limitându-se la una, două lucrări oferite de artiștii plastici contemporani din oraș.

Prima donație cu o structură bine definită, omogenă, expozabilă în orice moment, care a îmbogățit considerabil patrimoniul artistic al secției, a fost făcută de graficianul Paul Erdős (1916—1987) în toamna anului 1986. Ea cuprinde un număr de 20 de desene în tuș, aparținând graficii de șevalet, datând din anii de creație 1978—1981, participante în marea lor majoritate la diferite expoziții naționale și internaționale, reprezentând totodată o perioadă deosebit de fecundă și valoroasă pentru moștenirea artistică a lui Erdős.

S-a născut la 2 noiembrie 1916 la Hurezul Mare (jud. Satu Mare), într-o familie de intelectuali, mama ziaristă, tatăl jurist. Mama sa, Reismann Irma, cunoscută publicistă din Transilvania perioadei interbelice, descoperă talentul deosebit pentru desen al copilului. Îl duce la vestitul centru artistic de la Baia Mare, unde tânărul Erdős devine elevul lui Thorma János, Krizsán János apoi Mikola András. În lucrarea lui Réti István despre centrul artistic de la Baia Mare[1], îl găsim pe tânărul Erdős în promoția anului 1931, alături de Agrikola Lidia, Katz Márton, Waldemar Mattis Teusch, Pittner Oliver, Thorma Jánosné și alții. La vârsta de 15 ani i se deschide prima expoziție la Satu Mare, unde tânărul artist expune lucrări de pictură și grafică. Însoțit de mama sa, Erdős pleacă la Budapesta unde devine elevul cunoscutului pictor Molnár C. Pál, de care îl va lega o adâncă prietenie, întreruptă de moartea bătrânului maestru survenită în anul 1981. În acest sens stă mărturie o corespondență bogată între cei doi artiști.

În anul 1938 intelectualitatea orașului Satu Mare îi oferă posibilitatea de studii în străinătate prin intermediul unei burse, astfel că Erdős pleacă în Franța și Italia. Expune la o galerie particulară la Paris, participă la Salonul Oficial de la Budapesta, publică mai multe mape de gravuri și desene. Practică paralel pictura și desenul necristalizându-și încă drumul.

Dar și în viața lui Erdős, ca de altfel în viața multora, intervine cu brutalitate războiul. La numai 22 de ani, destinul i-a hărăzit să trăiască zguduitoarele experiențe umane din șapte lagăre de exterminare, printre care Auschwitzul, unde își pierde întreaga familie, ... „ieșind din ele purificat și luminos, — cum nota despre acest moment Ion Frunzetti — mai *om* decât fusese înainte de a le fi încercat tăișul dureros, mai apropiat de semenii umani și de durerile și aspirațiile lor, înalte și adânci. Esența unei umanități care să nu mai permită vreodată în istoria omenirii dezumanizarea, este idealul etic și artistic totodată al politicii care-a făcut din Erdős un luptător pentru omenie, pentru adevăr, bine și frumos"[2].

---

[1] Réti István, *A nagybányai művésztelep*, Budapest, 1954, pag. 340.

[2] Frunzetii, Ion, *Un artist*, în catalogul *Expoziției retrospective Paul Erdős*, *Grafică*, București, 1976.

Cu toate ororile trăite este poate cel mai ciudat că Erdős exclude din opera sa amprenta acestor tenebre. Singura schimbare esențială în arta sa în anii de după război, este faptul că artistul părăsește pentru totdeauna pictura și se dedică desenului. În anii care urmează Erdős se renaște în artă.

Personalitate artistică cu o creație prodigioasă, Erdős se înscrie în acea generație de graficieni, care au definit acest gen al artei plastice pe o perioadă de mai bine de 45 ani. Ne putem aminti de câțiva artiști ca: Jules Perahim, Vasile Kazár, Ligia Macovei, Vasile Dobrian, Cik Damadian, Florica Cordescu, Gheorghe Ivancenko, Gy. Szabó Béla sau Geta Brătescu, Cornelia Daneț, Marcel Ghirnoagă, Octav Grigorescu, Feszt László și mulți, mulți alții, astăzi cu o creație fie încheiată, fie în desfășurare, constituind un capitol valoros al graficii românești, fără de care imaginea generală a artei noastre plastice ar fi incompletă. Această generație a asigurat continuitatea în viața artistică, ce-și trage seva din opera lui Pallady, Tonitza, Iser, Steriadi, Șirató etc.

În acest context „Erdős rămâne în aria artelor plastice un desenator de importanță republicană și europeană", după cum îl definește criticul și istoricul de artă Mircea Deac[3]. Prin arta sa Erdős și-a câștigat un statut de autentică și definitivă clasificare într-o ierarhie stabilă a valorilor, prin ceea ce rămâne din trecerea artistului: opera.

Graficianul a lăsat o moștenire vastă, bogată ca tematică cu un desen structurat pe o notă particulară, dovadă a unei personalități creatoare puternice, originale, închinată artei și oamenilor, lăsând amintirea unui spirit profund umanist. Dar, a-l limita pe Erdős și opera sa, cum se mai întâmplă, la ciclul de desene închinat oamenilor din Țara Oașului și Maramureșului, este nedrept. Într-adevăr Erdős a fost un rapsod al acestui spațiu aparte, de o mare forță morală și umană, însă acesta nu este unicul adevăr al artei sale. Astăzi când avem posibilitatea de a privi și analiza opera în totalitatea sa, putem concluziona că centrul preocupărilor sale artistice a fost mereu Omul și imensa lui complexitate, acesta rămânând personajul principal al lumii sale artistice. Privind cele 20 de desene ale donației afirmația făcută devine și mai convingătoare. Erdős a fost un mare sentimental, care nu a putut și nici nu a vrut să smulgă imaginea omului din desenele sale. A iubit nespus de mult muzica, poezia, tot ce a creat omenirea nobil și frumos. Istoricul de artă Vasile Drăguț nota despre artist printre altele: „Neîndoielnic, Paul Erdős este un sentimental care nu trece indiferent prin fața marelui spectacol al lumii. Liniile ce se așează spontan pe hârtie cu prilejul notațiilor „pe viu" au o sensibilitate de seismograf, dezvăluind legături secrete dar eficiente între ochi și mână, traseul acestor legături trecând chiar prin inima artistului. Dar cu aceasta nu am spus totul, pentru că Paul Erdős nu este doar un senzitiv care înregistrează nediferențiat ceea ce i se oferă privirii. Dimpotrivă, lucrările sale (...) vădesc o excepțională viteză și siguranță în procesul de selecție a elementelor caracteristice capabile să asigure comunicarea cu esențialul[4].

---

[3] Deac, Mircea, în catalogul *Expoziția retrospectivă Paul Erdős*, Muzeul de artă a R.S.R., București, 1986, pag. 10.

[4] Drăguț, Vasile, *Paul Erdős. Profil*, în revista ARTA, nr. 6, 1984.

Orașul Satu Mare a fost pentru grafician punctul de pornire, dar și locul de despărțire veșnică, astfel că donația oferită înainte de moartea sa cu câteva luni, a devenit și un gest de recunoștință față de locul natal.

Imaginea celor 20 de desene vorbesc despre un artist profund meditativ, de o mare sensibilitate dar și emotivitate în același timp, pasionat de arta pe care o cultivă. Jocul spiritual pe care ni-l propune Erdős, apare ca un ecran între setea de iluzii al artistului și uneori spaima de a trăi. Anecdotica imaginilor sale nu este lipsit de importanță, dar la un moment dat constituie un pretext, un mijloc de exprimare a armoniei și ritmului, un mijloc de fixare a aparențelor, prin străbaterea cărora se ajunge la spiritul lor. Am arătat că *Omul* este personajul principal al desenelor sale; acesta este acea punte dintre creator și privitor care definește calitatea emoției artistului transpusă în operă.

Liniile de forță ideatice care direcționează cele 20 de compoziții sunt cu caracter generalizator la adresa Omului: condiția și destinul său, sensul devenirii sale, neliniștea și anxietatea, bucuria și liniștea, trecerea timpului fără a exclude nostalgia unor străfulgerări romantice, viața și moartea, tinerețea și bătrânețea.

Diversitatea de motive, de semne, multe ori cu rang de simbol ce înconjoară personajele imaginii: aripi (fie albe sau negre), draperii, o floare, inimă, un porumbel, un faun, măști, elemente arhitecturale sau chiar fragmente de versuri (ca în cazul lucrării „Baladă Villon"), comportă o acumulare de umanitate care prin concentrarea într-un motiv sau semn anume, duce spre un infinit de asociații ale valorilor umane. Toate aceste detalii cu o puternică încărcătură metaforică, vin să întărească și să susțină ideatica imaginii în ansamblul ei. În lucrări ca: *Icar I și Icar II, Victorie, Poem, Baladă Villon, Ofrandă, Capricii, Poetica, Nike, Desen,* și altele, simbolistica utilizată provoacă un răsunet uman mai prelung și mai profund, fără de care complexitatea spuselor imaginii ar fi mai săracă.

Pentru a „citi" desenele lui Erdős în diversitatea și complexitatea lor este necesar de un mare sentiment comun, care să conducă privitorul spre operă. În acest sens Erdős utilizează acele motive sau semne în mod asociativ, bazându-se pe o educație seculară a numeroaselor generații umane. Fără a face o educație estetică, artistul apelează la lectura, sensibilitatea și nu în ultimă instanță la dorința și deschiderea privitorului în a-i înțelege mesajul, gândurile, frământările *(Victorie, Simbol, Rădăcini I, Solititudine, Primăvară de april, Ofrandă II, Unire, Compoziție, Studiu, Poem II, Baladă).* Totul se petrece în jurul figurii umane, a eternului omenesc, aspirând la condiția generalității. Criticul de artă Dan Grigorescu scria în catalogul de inaugurare al expunerii donației: „A creat o tipologie dar nici unul din portretele sale nu este un exemplar dintr-o serie, ci are vibrația clară a liniei, din expresivitatea figurii, din raporturile stabilite de artist între omul portretizat de el și portretul, la fel de individual al priveliștii. Grația candidă a femeilor, energia pietroasă a bărbaților sunt notate în imagini antologice ce dau măsura întreagă a semnificației simbolice a acestui univers profund specific. Uneori floarea devine zbor de fluture, lemnul cântec de violoncel, lumina

fluturare poetică spre orizonturile îndepărtate. Alteori peisajul se înalță dur conținând însă același lirism structural al personalității unui mare poet al liniei.[5]

Analizând mai în detaliu una din lucrările donației, de pildă desenul intitulat *Victorie*, executată în anul 1978, se poate simți deosebit de convingător acea tensiune interioară a artistului, frământările sale dominate de responsabilitatea morală, vizavi de destinul uman. De la bun început, se poate observa o puternică concentrare a subiectului, accentul în imagine fiind pus pe acele motive sau semne de care am vorbit, ce definesc în cele din urmă mesajul lucrării: figura centrală a luptătorului este trecută în sfera posibilităților de descifrare a privitorului, care pe neobservate este condus pe drumul întrebărilor dilematice pe care artistul le pune, făcându-l părtaș la itinerariul parcurs de el. Omul — destinul lui, este al celui victorios sau al celui înfrânt? Poziția aplecată, căzută într-un genunchi al personajului central sugerează în egală măsură atât victoria cât și înfrângerea, oricare din ele bazându-se pe sacrificiul uman. Capul de vultur ce se conturează puternic în centrul imaginii (ca un focar) poate fi semnul victoriei dar și al păsării de pradă, a cărei siluetă transpare în spatele luptătorului până la aripi, oferind iluzia existenței aripilor și în cazul luptătorului; sulița și pumnalul sunt în poziție de repaus. Această sumă de tensiuni, tratate cu lirism, dar și un oarecare patetism conștient, este contrapunctat de motivul mâinilor cu gest de oblăduire (din stânga imaginii), de ochiul ce privește de sus spre centrul desenului, unde nu este vorba de o narație propriu — zisă, dar se întâmplă ceva, ce trezește spiritele, provocând o stare de trăire empatică. Și Erdős mai adaugă ceva: crenguța înfrunzită, „încolțind" din centrul desenului, trece chenarul ce limitează imaginea, ca un simbol al continuității vieții, independent de destinul uman. La Erdős pe marginea noțiunii de *victorie* pot încolți două iluzii, la fel de fecunde, cea care definește omul victorios și cea care definește omul înfrânt. Desenul hotărât, linia aspră și directă, nervoasă și fluentă în același timp, cu subțirimi și îngroșări până la pete, conferă imaginii picturalitate, ceea ce dovedește că Erdős este un maestru al desenului tonal. Aceași atmosferă emană și alte lucrări din cadrul donației ca de exemplu: *Solititudine, Icar, II, Capricii, Nike.*

Selecția lucrărilor donate, făcută chiar de artist, oferă ocazia de a-l redescoperi pe Erdős în postura în care în fiecare desen se regăsește acea căutare obsesivă al drumului către oameni, către marile lor adevăruri. Prin linii suple sensibile, în continuă metamorfoză, cu o concepție clasică și viguroasă, Erdős propune un dialog cu oamenii, nu înainte de a se expune el însuși unei interogații profunde și severe, specific intelectualului ce intră în câmpul ideilor perene. În acest sens Erdős se înșiră într-un stil clasicizant[6] cu o caligrafie de un simbolism particular, cultivând o artă a desenului sinceră și viguroasă cu influențe de necontestat asupra

[5] Grigorescu, Dan, *Erdős — poet al Sătmarului contemporan*, în catalogul *Atelier — galerie Paul Erdős*, Satu Mare, 1986.

[6] Banner Zoltán, *Erdélyi magyar művészet a XX. században*, Budapest, 1990, p. 94—95.

graficii anilor '60 și '70, așezându-l printre cei mai buni desenatori pe care i-am avut. Desenele sale poartă o notă individuală, imediat recognoscibilă, cu un limbaj propriu și pură linearitate, fără să refuze o nervozitate explozivă a ductului, cu o mare putere sugestivă, creând o atmosferă de o rară acuitate în jurul oricărei lucrări. Marea majoritate a lucrărilor donației fac parte dintr-o perioadă în care Erdős se descătușează de o reprezentare mai mult sau mai puțin tradițională, avântându-se cu pasiune în lumea liniilor cu deformări de tip expresionist, trecând pe tărâmul fantasticului, *(Simbol, Compoziție, Ofrandă, Baladă)* purtând subtilități suprarealiste, ca să revină în mod conștient și rațional la acel păienjeniș de linii, pete catifelate sau hașuri, care în armonie cu semnele alese după sensibilitatea sa de excepție, au menirea de a dinamiza compoziția. În arta acestui grafician se regăsește acel sentiment desnădăjduit de responsabilitate artistică și intelectuală, încât afirmația de odinioară a lui Ion Frunzetti ni se pare și mai pregnantă și anume: „Erdős propune un model de a fi uman, lumii".

Dincolo de frumusețea limbajului desenelor sale, de promovarea unui mesaj grav, profund, Erdős dorește că trezească conștiințele umane, având o încredere de admirat în Om, în rolul lui civilizator. Desenează mereu cu aceeași pasiune și dăruire, linia fiind limpede, sinceră și convingătoare. Pe această ramură a graficii a desenului propriu-zis, opera lui Erdős devine de nivel european, urmând calea marilor desenatori ai secolului XX. Prin lucrările sale Erdős reabilitează desenul de șevalet, cu un bogat conținut liric chiar autobiografic, demonstrând cu consecvență funcția liniei, structurând desenul în mod coerent și clar, cu o expresivitate directă, vibrantă în care își concentrează idea și sensibilitatea. Într-unul din cataloagele expoziției sale personale din București din 1965, Erdős se confensează astfel: „Arta fără pasiune nu este artă! Nu merită să o faci! Arta fără pasiune devine o îndeletnicire inutilă. A crea opere de artă înseamnă în ultimă instanță a suferi, a te elibera mereu de această suferință prin muncă".

A analiza fiecare lucrare a donației ni s-a părut inutilă, în măsura în care cele 20 de desene au un caracter omogen atât din punct de vedere stilistic cât și în ceea ce privește o bogată gamă de idei specifice artistului. Am considerat mai importantă prezentarea ei generală, punctând locul acestei suite de lucrări în întreaga operă.

În momentul de față donația este expusă în clădirea în care se află și atelierul de creație a graficianului, dată în circuitul muzeal (cu câteva întreruperi) din anul 1986. Expunerea ei alături de atelierul de creație constituie un punct memorialistic de succes, care reușește să redea intimitatea procesului creației și a lumii artistului, păstrarea locului și anturajului în care a creat o personalitate artistică fiind deosebit de importantă.

Prezentarea donației, respectiv a creatorului și donatorului ei a avut intenția de a păstra în conștiință, opera unui artist ce se înscrie cu succes în contextul artei plastice contemporane.

DIE DONATION DES GRAPHIKERS PAUL ERDŐS (1916—1987) IN KOLLECTION DES KREISMUSEUM SATU MARE

(Zusammenfassung)

Das Studium stellt die Donation vor, die ERDŐS PAUL, ein verdienter Meister der Kunst, im Jahre 1986 seiner Heimatstadt Satu Mare stiftete. Diese Schenkung ist im Patrimonium des SATHMARER MUSEUMS zu finden.

Der Graphiker, der auf dem Gebiet der bildenden Kunst ein Zeichner republikanischer und sogar europäischer Bedeutung geblieben ist, ist eine mächtige Personalität, deren Kunst sehr reichhaltig ist.

Diese mächtige Personalität gehört zu dieser Generation der Graphiker, die diese Art der bildenden Kunst mehr als 45 Jahre definiert haben.

Die Schenkung, die im Moment im Gebäude wo man die Werkstatt des Künstlers finden kann, ausgestellt ist, ist ein attraktiver aber gleich ein memorialistischer Punkt.

Mit Hilfe der ausgestellten Werke wird die Bewahrung und die Verwertung der Personalität DES GRAPHIKERS PAUL ERDŐS erzielt, denn dieser Zeichner ist ein Vertreter unserer bildenden Kunst.

CATALOG

1. **VICTORIE**

inv. 50 375
tuş pe hârtie, 0,50×0,40
semnat şi datat dr. jos cu iniţiale:
EIP (1) 978
Prov. donaţie artistului, 1986
Muzeul judeţean Satu Mare (Pl. XXXIII/1)

2. **BALADA**

inv. 50 376
tuş pe hârite, 0,60×0,70
semnat şi datat dr. jos cu iniţiala:
EIP (1) 978 (Pl. XXXIII/2)

3. **POEM I.**

inv. 50 372
tuş pe hârtie, 0,50×0,50
semnat şi datat dr. jos cu iniţiala:
EIP (1) 979
Prov. donaţia artistului, 1986
Muzeul judeţean Satu Mare (Pl. XXXIV/3)

4. **NIKE I.**

inv. 50 380
tuş pe hârtie, 0,50×0,50

semnat şi datat dr. jos cu iniţiala:
EIP (1) 979
Prov.: donaţia artistului, 1986
Muzeul judeţean Satu Mare (Pl. XXXIV/4)

5. **RĂDĂCINI I.**

inv. 50 377
tuş pe hârtie, 0,50×0,50
semnat şi datat dr. jos cu iniţiale
EIP (1) 979
Prov.: donaţia artistului, 1986
Muzeul judeţean Satu Mare (Pl. XXXV/5)

6. **SOLITUDINE**

inv. 50 382
tuş pe hârtie, 0,50×0,50
semnat şi datat dr. spre centru
cu iniţiale: EIP (1) 980
Prov.: donaţia artistului, 1986
Muzeul judeţean Satu Mare (Pl. XXXV/6)

7. **COMPOZIŢIE — ODA**

inv. 50 384
tuş pe hârtie, 0,50×0,70
semnat şi datat dr. jos cu iniţiale
EIP (1) 980
Prov.: donaţia artistului 1986
Muzeul judeţean Satu Mare (Pl. XXXVI/7)

8. **POEM II.**

inv. 50 374
tuş pe hârtie, 0,55×0,50
semnat şi datat dr. jos cu iniţiale
EIP (1) 980
Prov.: donaţia artistului, 1986
Muzeul judeţean Satu Mare (Pl. XXXVI/8)

9. **OFRANDA I.**

inv. 50 378
tuş pe hârtie, 0,54×0,74
semnat şi datat dr. jos cu iniţiale
EIP (1) 981
Prov.: donaţia artistului, 1986
Muzeul judeţean Satu Mare (Pl. XXXVII/9)

10. **PRIMĂVARA DE APRIL**

inv. 50 387
tuş pe hârtie, 0,50×0,70
semnat şi datat dr. jos cu iniţiale
EIP (1) 981
Prov.: donaţia artistului, 1986
Muzeul judeţean Satu Mare (Pl. XXXVII/10)

11. **POETICA**

inv. 50 388
tuş pe hârtie, 0,50×0,70
semnat şi datat dr. jos cu iniţiale
EIP (1) 981
Prov.: donaţia artistului, 1986
Muzeul judeţean Satu Mare (Pl. XXXVIII/11)

12. **BALADA — VILLON**

inv. 50 379
tuş pe hârtie, 0,50×0,70
semnat şi datat dr. jos cu iniţiale
EIP (1) 981
Prov.: donaţia artistului, 1986
Muzeul judeţean Satu Mare (Pl. XXXVIII/12)

13. **DESEN**

inv. 50 386
tuş pe hârtie, 0,50×0,70
semnat şi datat dr. jos cu iniţiale
EIP (1) 981
Prov.: donaţia artistului, 1986
Muzeul judeţean Satu Mare (Pl. XXXIX/13)

14. **UNIRE**

inv. 50 391
tuş pe hârtie, 0,50×0,74
semnat şi datat dr. jos cu iniţiale
EIP (1) 981
Prov.: donaţia artistului, 1986
Muzeul judeţean Satu Mare (Pl. XXXIX/14)

15. **SIMBOL**

inv. 50 389
tuş pe hârtie, 0,50×0,70
semnat şi datat centru jos cu iniţiale

EIP (1) 981
Prov.: donația artistului, 1986
Muzeului județean Satu Mare (Pl. XL/15)

16. **STUDIU**

inv. 50 383
tuș pe hârtie, 0,50×0,70
semnat și datat dr. jos cu inițiale
EIP (1) 981
Prov.: donația artistului, 1986
Muzeului județean Satu Mare (Pl. XL/16)

17. **CAPRICII II.**

inv. 50 385
tuș pe hârtie, 0,50×0,70
semnat și datat dr. jos cu inițiale
EIP (1) 981
Prov.: donația artistului, 1986
Muzeul județean Satu Mare (Pl. XLI/17)

18. **OFRANDA II.**

inv. 50 381
tuș pe hârtie, 0,50×0,70
semnat și datat dr. jos cu inițiale
EIP (1) 981
Prov.: donația artistului, 1986
Muzeul județean Satu Mare (Pl. XLI/18)

19. **ICAR I.**

inv. 50 373
tuș pe hârtie, 0,60×0,60
semnat și datat dr. jos cu inițiale
EIP (1) 981
Prov.: donația artistului, 1986
Muzeul județean Satu Mare (Pl. XLII/19)

20. **ICAR II.**

inv. 50 390
tuș pe hârtie, 0,60×0,70
semnat și datat dr. jos cu inițiale
EIP (1) 981
Prov.: donația artistului, 1986
Muzeul județean Satu Mare (Pl. XLII/20)

SCHIȚA PALEOHIDROGRAFICĂ A SISTEMULUI HIDROGRAFIC TISA—SOMEȘ—CRASNA—IER

ZOLTÁN BENEDEK

În partea de nord vest a țării noastre, la vest de ramura vulcanică a munților Oaș—Gutîi și a munții Făgetului se întinde zona joasă a câmpiilor Someș-Crasna-Ier și câmpia nisipoasă a Careilor. Sistemul hidrografic al acestei regiuni a suferit mari schimbări în ultima parte a pleistocenului. Sub influența evenimentelor tectonice aspectul paleohidrografic al Tisei-Someșului și al afluenților lor diferă foarte mult de cele actuale.

Considerațiuni geologice. Partea de nord-vest a Câmpiei Tisei prezintă caracteristici unitare atât din punct de vedere geomorfologic, cât și din punct de vedere geologic. Ca urmare regiunea prezintă și o unitate hidrogeologică specifică. Toată suprafața câmpiilor a fost un mare con de depunere, care abia ulterior, în erele geologice mai recente s-a fragmentat în unitățile geomorfologice actuale. Alta este situația cu sectorul câmpiilor subcolinare ale Ardudului—Tășnadului—Săcuenului, situate în partea de est, sud-est a regiunii. Această zonă se deosebește nu numai din punct de vedere a reliefului de câmpiile joase aluvionare, dar și din punct de vedere tectonic, întrucât falia tectonică situată în partea vestică a munților Meseșului și Făgetului (culmea Codrului) aproape se suprapune cu linia de contact a zonelor colinare cu câmpia: Z. Benedek (2), St. Arinei (1).

În structura geologică a acestei regiuni peste un fundament cristalin fragmentat iau parte depozite sedimentare cretacice, paleogene, miocene, panoniene și pleistocene: A. Tenu (7).

În perioada cretacicului superior au loc mișcări tectonice violente atât în Europa Centrală cât și pe teritoriul țării noastre. În această perioadă are loc fragmentarea bazei cristaline paleozoice, care la vest de linia de dislocație Ardud—Tășnad—Cheț suferă scufundare în trepte, dând naștere la un mare șanț tectonic: St. Arinei (1), Z. Benedek (2). Deasupra acestei dislocații tectonice se află câmpia aluvionară Someș—Crasna—Ier, precum și o parte a zonelor colinare. Atât măsurătorile geofizice cât și sondajele de mare adâncime efectuate în zona Carei și în Valea Ierului demonstrează existența unui șanț tectonic adânc de 3 000 metri. Datorită acestui șanț această regiune în tot timpul pleistocenului a fost principalul colector de sedimente și al apelor de divagare din nordul Câmpiei Tisei: Z. Borsy (6), Z. Benedek (3).

Formațiunile cele mai vechi ale regiunii sunt constituite din roci cristaline, originare din paleozoic. Aceste formațiuni se întâlnesc la

suprafață în regiunea munților Meseș și Făget, dar la vest de linia tectonică amintită Ardud—Tășnad—Cheț ele coboară la mare adâncime. Forările precum și prospecțiunile geofizice efectuate ne arată că deplasându-ne spre vest în direcția frontierei R.P.U. acest postament cristalin prezintă mai multe falieri și trepte în horsturi: Z. Benedek (2, 4), A. Tenu (7). Sondele din Valea Ierului indică postamentul cristalin la adâncimea de 3 000 metrii. A. Tenu (7), Z. Benedek (4). S-a observat și pe direcția nord-vest această accentuată scufundare a cristalinului la nord de Satu Mare și Botiz (1966 m,—1744 m): Z. Benedek (4). În schimb la Petrești—Foeni—Pișcolt adâncimea cristalinului este doar la 1 400 metrii. Aceasta înseamnă că în subasmentul câmpiei Careilor se află un criptohorst: Z. Benedek (2). În partea de sud a regiunii în linia Sasisläu—Vășad se conturează o falie mai mică. La fel și în partea de mijloc a câmpiei în linia actuală a cursului Someșului: Z. Benedek (2). A. Tenu (7).

Schimbările cursului Tisei, Someșului și a Crasnei. Formarea rețelei hidrografice în nordul Câmpiei Tisei este în strânsă legătură cu evoluția geologică a acestei câmpii. Mișcările tectonice nu s-au terminat în terțiar ci au continuat pe tot timpul pleistocenului. În perioada pleis-

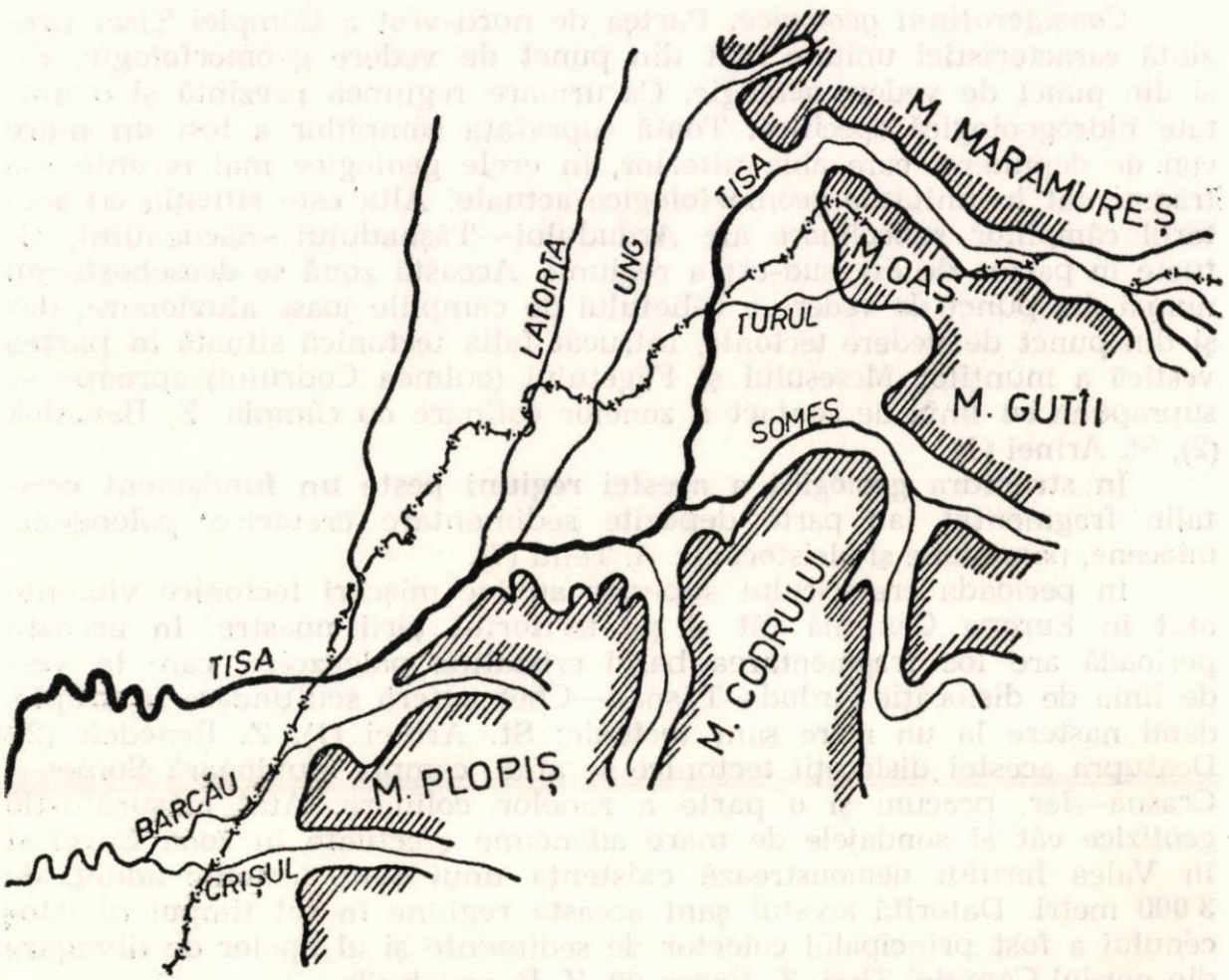

Fig. 1. Schița paleohidrografică a Câmpiei Șomeșului în perioada würmului II (50 000—45 000 ani). Tisa și Someșul avea scurgere prin grabenul mare al Ierului.

Fig. 2. Schița paleohidrografică a Câmpiei Someșului în perioada peniglacialului, würm III (40 000—30 000 ani). Albia Tisei se deplasează spre vest, nord-vest, dar Valea Ierului rămâne principalul colector al apelor curgătoare.

tocenului superior au loc scufundări în zona nordică a Câmpiei Tisei, în Bodrogköz (R.P.U.) și Câmpia Someșului. La începutul würmului I a peniglacialului Valea Ierului, adică șanțul tectonic amintit, era principalul colector al apelor curgătoare. Tisa, Latorța, Ungul, Someșul Crasna și-au format un mare con de dejecție, dând naștere astfel la Câmpia nisipoasă a Nirului și a câmpiilor colinare în care se încadrează și câmpia Careilor. Apele aveau un curs în direcția sud, sud-vest spre marea zonă de subsidență a Câmpiei Sarretului prin grabenul mare al Ierului: Z. Borsy (5). În perioada a würmului II cca. 50 000—45 000 anii începe scufundarea lentă a Bodrogközului. Tisa cu afluenții Ungul și Latorța începe să alunece spre apus pe conul de dejecție (fig. 1.) În această perioadă de pe Câmpia actuală a Crasnei și valea Tisei s-a deplasat în apropierea actualului oraș Carei. Acest eveniment este reprezentat pe schița de hartă a würmului cca. 40 000—30 000 anii (fig. 2.) Scufundarea părții nordice a Câmpiei Someșului se extinde și înspre sud,

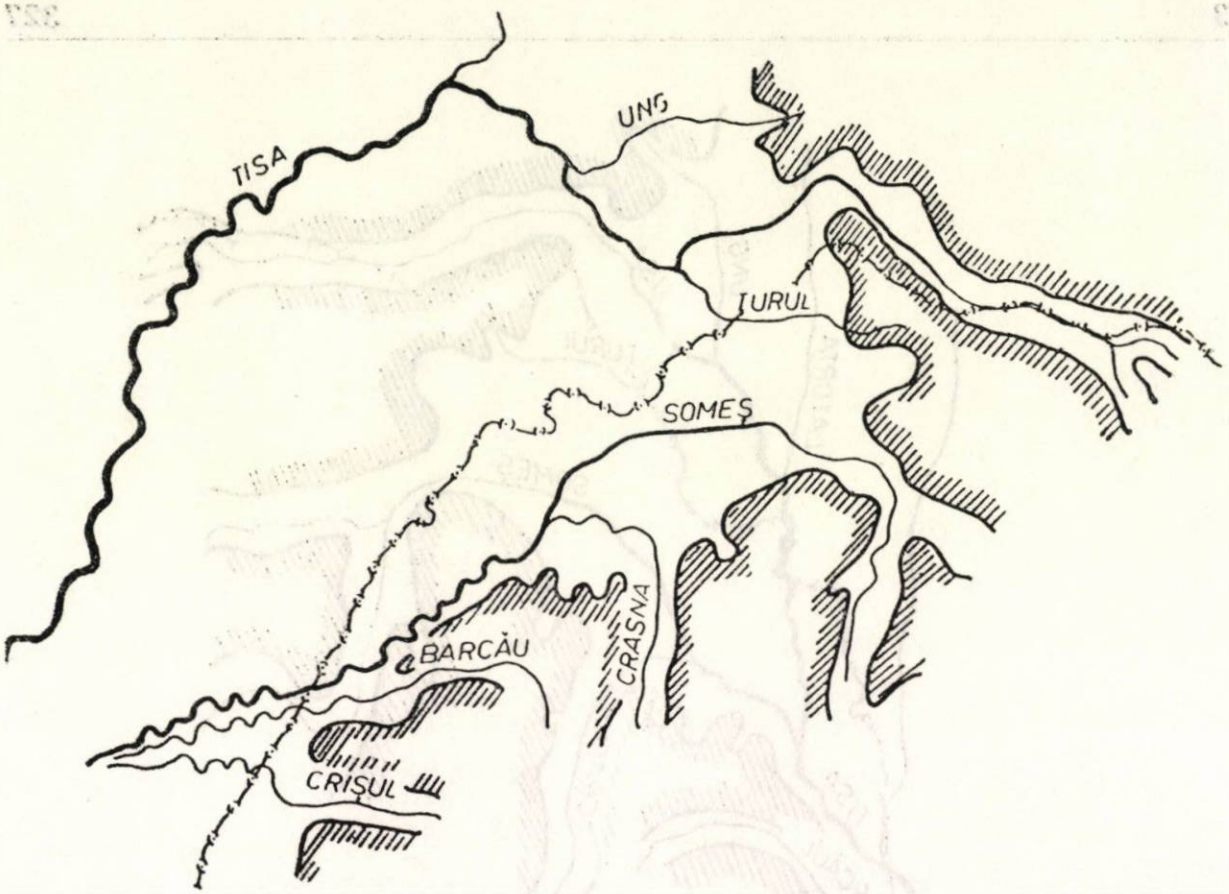

Fig. 3. Schiţa paleohidrografică a Câmpiei Someşului la începutul tardiglacialului, würm IV (25 000—17 000 ani).

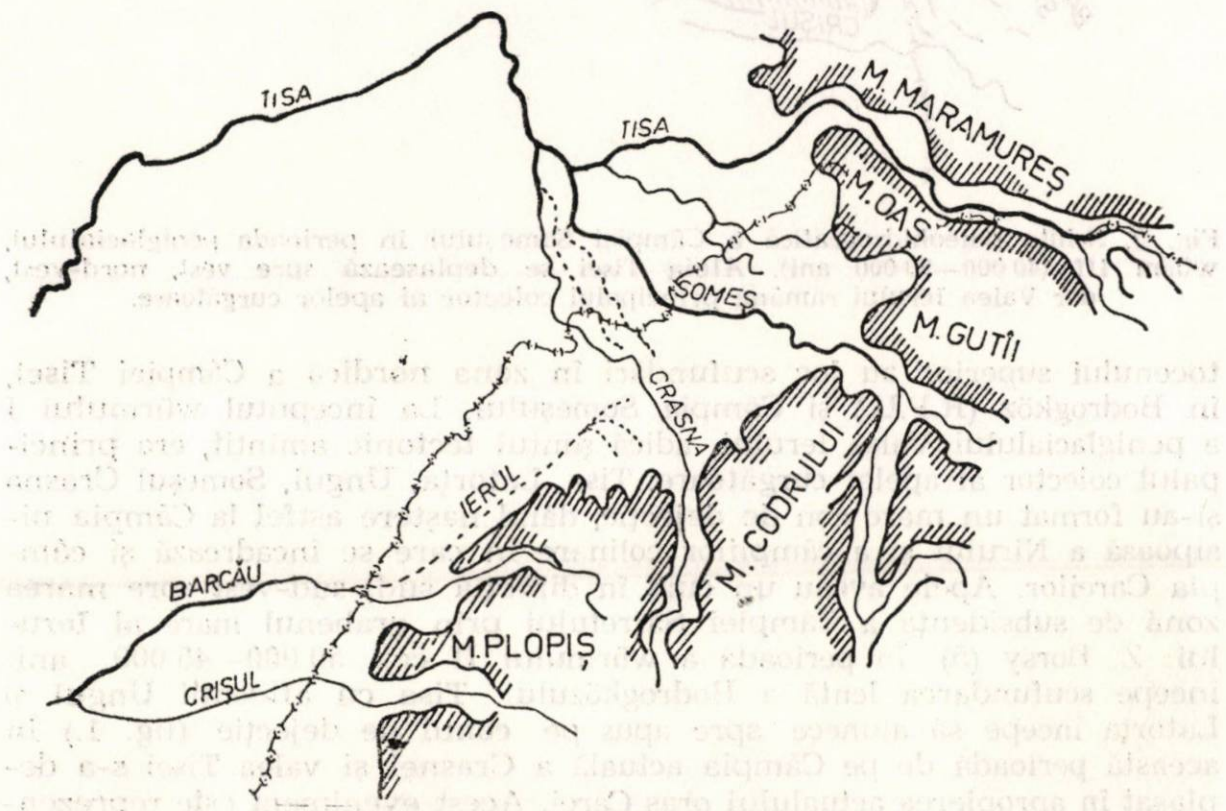

Fig. 4. Reţeaua hidrografică a părţii de nord-vest a Câmpiei Tisei la începutul holocenului, Dryas I—II (14 000—12 000 ani).

favorizând formarea bazinului depresionar al viitoarei Câmpie a Ecedului. Mișcările tectonice din peniglacialul superior schimbă și aspectul rețelei hidrografice din Câmpia Ier-Crasna. Începând de holocenul inferior, würm IV cca 25 000—17 000 ani, funcția de albie principală a Văii Ierului și colmatare a Someșului încetează (fig. 3). Drept urmare a acestor mișcări epirogenice Valea Ierului rămâne în stadiu suspendat față de câmpia someșeană. Prin formarea zonei de subsidență, mai sus amintită, s-a deschis noul drum și pentru Someș. În această perioadă Tisa și-a găsit cursul în albia aproape actuală, croind o mare curbă în direcția vest, apoi sud-vest. Someșul la fel își găsește o nouă albie treptat-treptat cu multe schimbări pe conul său de dejecție spre nord, nord-vest. În Valea Ierului rămâne doar firul Crasnei. (fig. 4) În holocen numai apa Crasnei pătrunde în larga vale a fostei canal de scurgere al Someșului: Z. Benedek (3).

Albiile părăsite ale Someșului și ale Crasnei pot fi urmărite și astăzi în unele locuri, transformând zona Câmpiilor Someș—Crasna—Ier în terenuri mlăștinoase. Aceste albii părăsite sunt acoperite cu aluviuni recente și legătura între ele nu se mai poate stabili. Datorită descărcării și drenarea regiunii, în urma canalizării nici albiile de odinioară a Someșului și a Crasnei nu se pot decide.

Aceste considerente, schimbarea în mai multe etape geologice a albiilor Tisei, Someșului și Crasnei, au fost stabilite pe baza analizei sondajelor de profunzime, al analizelor mineralogice, ale pietrișurilor, ale mineralelor grele și compararea polenelor fosilizate probe luate din albiile părăsite în Câmpia Someșului și Câmpia Ierului. Aceste analize sunt tratate pe larg într-un studiu mai vast efectuat de subsemnatul: Z. Benedek (2). Iar vârsta cursului Tisei a fost elucidat pe baza probelor de cărbune fosilizate luate din terasele Tisei de pe teritoriul RPU și analizate cu ajutorul radiocarbonului: Z. Borsy (6).

BIBLIOGRAFIE

1. ȘT. ARINEI (1977). *Geofizica pentru geologi.* Edit. Tehnică.
2. Z. BENEDEK (1969). *Studii hidrogeologice și paleohidrografice în zona câmpiilor Ier—Crasna—Someș.* Lucrare de gradul I.
3. Z. BENEDEK (1969). *Schimbările cursului Someșului și al Crasnei în perioada pleistocenului superior și a holocenului.* Satu Mare. Studii și comunicări.
4. Z. BENEDEK (1982). *Hidrogeologia apelor termale din zona județului Satu Mare.* Satu Mare. Studii și comunicări, vol. V—VI.
5. Z. BORSY (1953). *A Bodrogköz felszinének kialakulása (Evoluția reliefului Bodrogköz).* Földrajzi Értesítő — pag. 409—418.
6. Z. BORSY (1983). *Evolution of the network of water courses in the northeastern part of the pleistocene to our days.* Quaternari Studies in Poland. 4.
7. A. ȚENU (1981). *Zăcămintele de ape hipertermale din nord-vestul României.* Edit. Academiei R.S.R.

PALEOHYDROGRAPHIE DES HYDROGRAPHISCHEN SYSTEMS: TISA—SOMEȘ—CRASNA—IER

(Zusammenfassung)

Die tektonischen Vorgange aus dem Pleistozän haben die hydrographische Skizze der Tisa-Somesch und ihrer Mebenflüsse vollkommen verändert. Imfolge dieser Vorgange ist die haulige Situation völlig anders als jene von früher. Die Tisa und der Somesch flossen am Ende des Pleistozän im vörm I—II nach Süd, Süd-West im tektonischen Graben deh Ier—Tales. Imfolge der Senkung des nördlichen Teiles der Tisa—Tiefebene im Würm III verlassen die Tisa und der Somesch das alte Flussbett im Ier—Tal und streben dem heutigen Flussbett zu. Alt Folge der epirogenetischen Bewegung im Würm IV bleibt das Ier—Tal im Vergleich zur Somesch—Tiefebene erhöhrt. Im Holozän dringt ins Ier—Tal bloss das Wasser der Krasna. Das alte Flussbett der Tisa und des Somesch ist heute nichts anderes als ein künstlicher Kanal der Entwasserung.

BAZINUL HIDROGRAFIC TUR

Caracterizarea hidrologică generală

FAZEKAS LÓRÁND

1. Condițiile fizico-geografice ale bazinului hidrografic al râului Tur

Bazinul hidrografic Tur este situat în partea nord-vestică a țării noastre în județul Satu Mare. Este primul afluent de ordinul I. al râului Tisa care sosește din spre sud-est prin Câmpia de Vest din România. Bazinul râului se află cuprins, pe direcția SE-NV, între paralele de 47°, 46′—48°,05′ latitudinea nordică și între meridianele de 22° 52′—23° 37′ longitudinea estică, fiind cuprins între bazinele hidrografice ale râului Săpînța, Someș și Batar. Între aceste limite, bazinul Tur totalizează o suprafață de 1 241 km² din care pe teritoriul țării noastre 1 210 km². Lungimea cumpănei de apă este de 151 km, care înconjură un teritoriu cu forma de pară, simetrică. Lungimea maximă a bazinului 54 km, iar lățimea maximă 31 km. În ceea ce privește altitudinea, zona montană variază între 900—1200 m. iar la locul de vărsare în Tisa al râului Tur altitudinea este de 115 m. Deci scăderea absolută este 875 m. Altitudinea medie până la satul Turulung 370 m.

2. Factori care influențează scurgerea

Relieful: Se compune din 3 mari unități geomorfologice și anume: zona muntoasă: Munții Oaș-Gutâi, Zona depresiunilor: Depresiunea Oașului și Depresiunea Turț, și zona de câmpie: partea nordică a Câmpiei de Vest. Din suprafața bazinului 35% cuprinde zona de munte și restul 65% revine pe zonele de câmpie și depresiuni.

În evoluția palegeografică a bazinului distingem 6 epoci în cadrul cărora teritoriul, alternativ era ori pământ uscat, ori acoperit cu apă. În faza elvețiană datorită mișcării stirice în vederea formării munților au luat ființă lanțurile de munți: Munții Rodnei, Munții Țibleșului, Munții Gutâiului, care la sfârșitul erei vor avea loc acțiuni vulcanice prin care au luat nașterea Munții Oașului și o parte din Munții Gutâiului.

Consecutiv acestei acțiuni, suprafața este inundată din nou, urmată de mișcările epirogenetice ajungând în felul acestea în epoca levantină, la nașterea pământului uscat. Apa se retrage chiar și din depresiuni și astfel se începe formarea reliefului actual al bazinului de recepție.

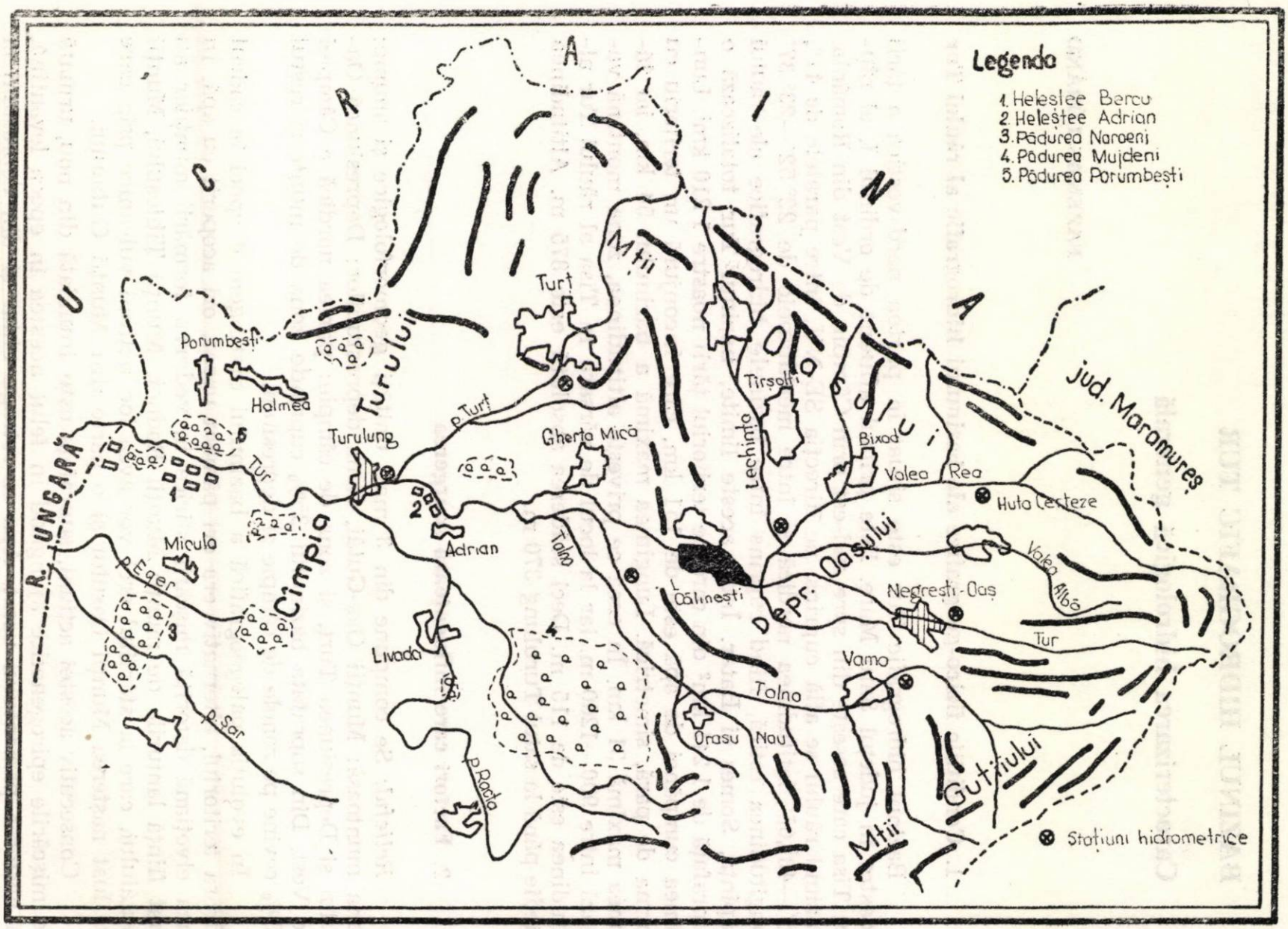

Fig. 1. Harta sistemului hidrografic al râului Tur.

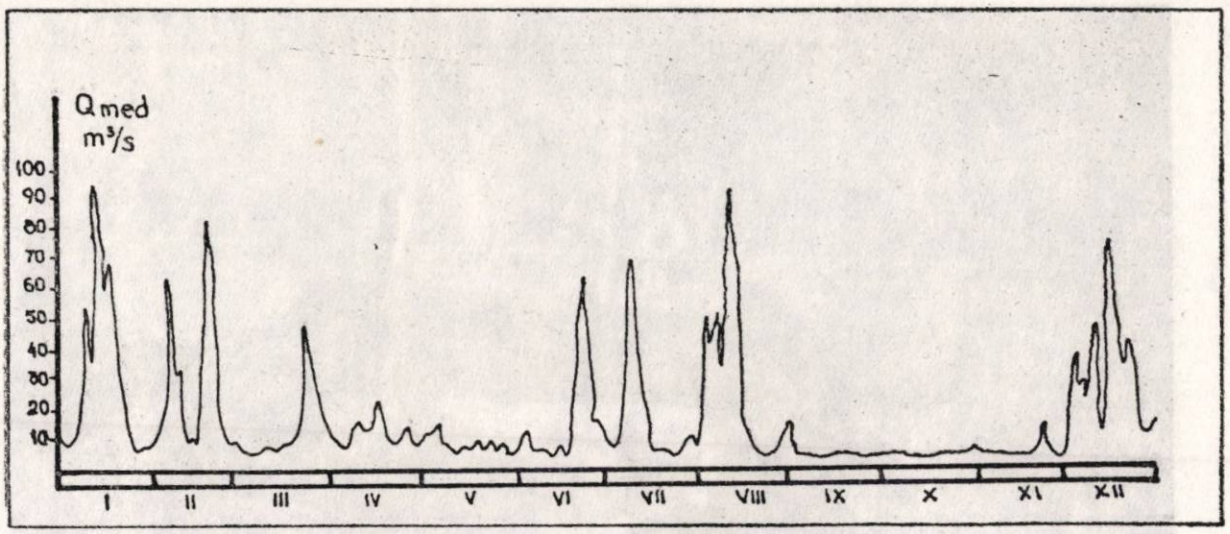

Fig. 2. Hidrograful debitelor medii zilnice în anul normal (1957), la postul hidrometric Turulung pe râul Tur.

Marile unităţi de relief sunt:

1. Munţii: şirul vulcanic Oaş—Gutâi se împarte în trei unităţi: munţii vulcanici, unităţi piemontane, văi mai importante.

2. Depresiunile: Depresiunea Oaşului cu o suprafaţă de 375 km², formată dintr-o depresiune principală: Depresiunea Negreşti Oaş şi două secundare: Depresiunea Târşolţ şi Cămărzana. Depresiunea Turţ cu o suprafaţă de 44 km² între Munţii Oaşului.

3. Câmpia: de la linia închipuită Halmeu—Turulung—Medieş Vii spre vest nordvest se întinde câmpia, care este formată din trei trepte, cu o înălţime de 133—114 m.

Înclinaţia râului se prezintă astfel: în zona muntoasă 20 m/km, în depresiune 2—8 m/km şi în câmpie 1 m/km, iar la vărsare 0,25 m/km.

Clima

Pe lângă relief un factor principal ce influenţează curgerea este clima, care se caracterizează prin mişcări ale maselor aeriene dinspre vest şi sud-vest formând o climă temperată, cu veri mai blânde şi ierni geroase cu ninsoare abundentă. Pe această situaţie ne prezintă şi amplitudinile termice care variază între 50—60°C (max 67°C — 1961) deci mai moderată de cât în partea sudică a ţării.

Regimul termic se caracterizează prin temperaturi medii multianuale, de 9,5°C, cea mai scăzută 8,5°C (1965), cea mai ridicată 10,8°C (1972). Primele geruri care contribuie la formarea apelor mici de toamnă apar la sfârşitul lunii septembrie, începutul lunii octombrie. Dacă temperatura medie scade sub 0°C scade simţitor şi la debitul râului. Numărul zilelor geroase variază între 90—110.

Între factorul climatic, precipitaţiile au un rol primordial. Cantitatea, calitatea şi repartiţia sezonieră a precipitaţiilor influenţează direct debitul râului. În bazinul Turului funcţionează 10 staţiuni hidrometeorologice. Cantitatea medie multianuală 884,9 mm. În zona Munţilor Oaş—Gutâi 1 036 mm, în depresiuni 811,8 mm, iar în câmpie 766,4 mm. Cea

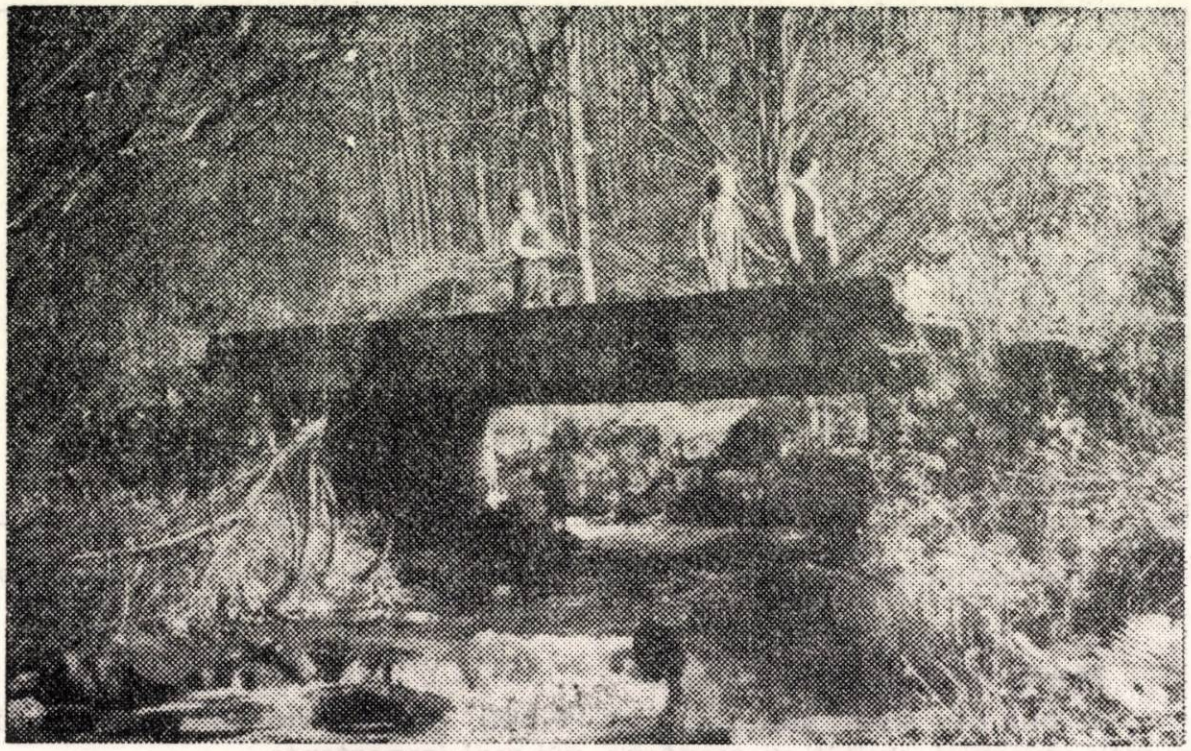

Fig. 3. Pârâul Tur în Munții Gutâiului.

mai abundentă este perioada lunii mai—iunie. Cantitățile mari peste 24 de ore sunt destul de frecvente și importante în privința debitelor mari, din cauza cărora râul iese din albia minoră (3—6 mai 1983). Numărul zilelor cu precipitație în medie 140 de zile.

Descrierea rețelei hidrografice

Densitatea rețelei hidrografice este de 2 ori mai mare decât media generală a țării, 1,05 km/km² (media țării 0,5 km/km²) în zona muntoasă-piemontană 1,8—0,8 km/km², în Depresiunea Oașului 0,8—0,5 km/km², pe câmpie 0,3 km/km².

Turul izvorește de pe versantul vestic al munților Gutâiului de sub vârful Buiana, la înălțimea de 950 m, are o direcție vestică, nord-vestică. Lungimea totală 100 km, din care 70 km pe teritoriul țării noastre. Până la poarta Călinești are un debit mic, dar după preluarea Valea Rea și Valea Albă crește simțitor și intră în lacul de acumulare Călinești, străbate câmpia și pe teritoriul Ungariei printr-un canal artificial (11,5 km) se varsă în Tisa.

Repartizarea afluenților este destul de simetrică:

Afluenții de ordinul I sunt: Valea Rea, Talna, Turț, Racta, Egherul, Palad;

Afluenții de ordinul II sunt: Lechincioara, Valea Albă, Egherul Mare, Șar.

Valea Rea: pe partea dreaptă sosește în albia Turului, pârâul Valea Rea care izvorește din versantul nordic al vârfului Buiana, părăsind Munții Gutâiului străbate Depresiunea Oașului. Preia pârâul Mesteacănul, Șălătrucul și Cireșul din munți, iar pârâul Târșolț, Lechincioara,

Fig. 4. Măsurarea vitezei apei cu morişcă la Turulung.

şi Valea Albă din depresiuni şi se varsă sub vârful Dealul Mare (291 m) în râul Tur.

Talna: soseşte din partea stângă, izvoreşte din masivul Pietroasa a Munţilor Gutâiului. Adunând numeroase pârâuri muntoase, ajunge în depresiune, unde preia Talna Mică din depresiunea Puturoasa, pârâul Racşa, Pleşca, Pârâul Muntelui. Ocolind masivul Mujdeni, curge paralel cu Turul şi sub comuna Gherţa Mică se va vărsa în râu.

Date hidrologice

În bazinul hidrografic al răului Tur, funcţionează 7 staţiuni hidrometrice. Pentru calcularea parametrilor hidrologici au fost luate în considerare date hidrometrice de la staţia hidrometrică Turulung fiindcă această staţiune este ultima de-a lungul râului în ţară şi cea mai veche (1909). Perioada considerată este de 44 de ani (1934—1977) care cuprinde ani caracteristici cu scurgere normală, secetoase şi ploioasă.

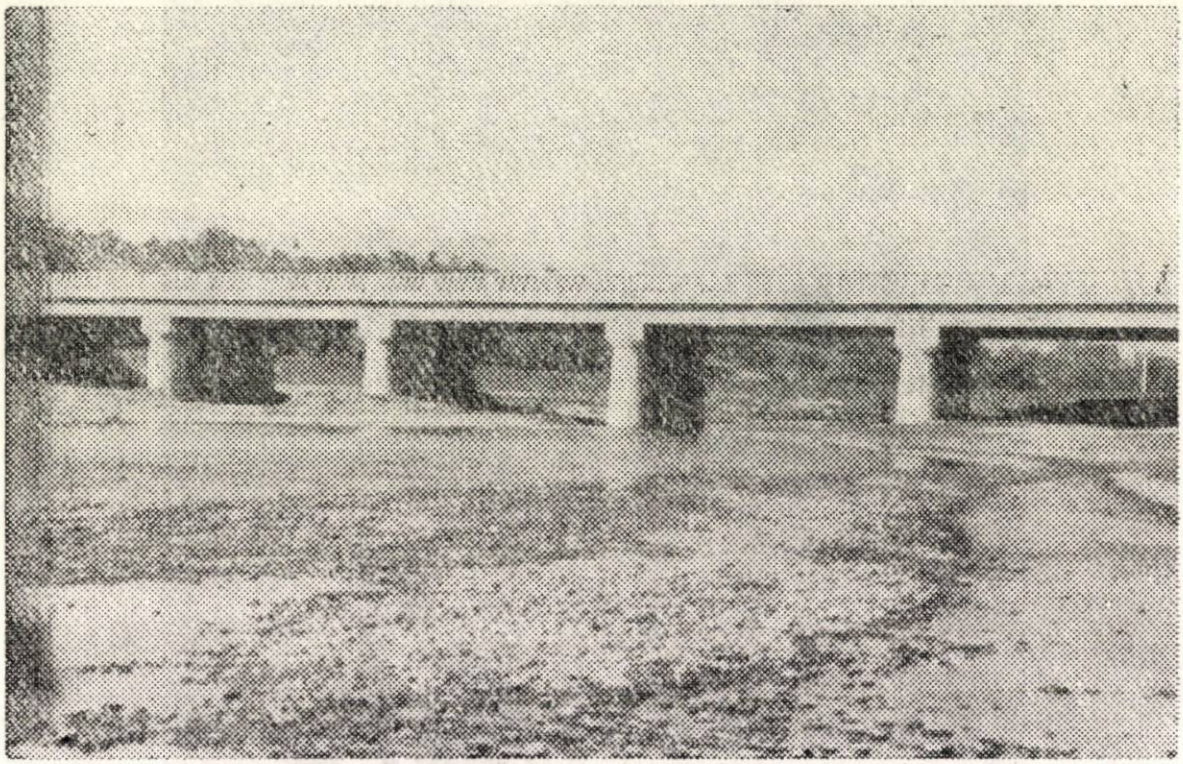

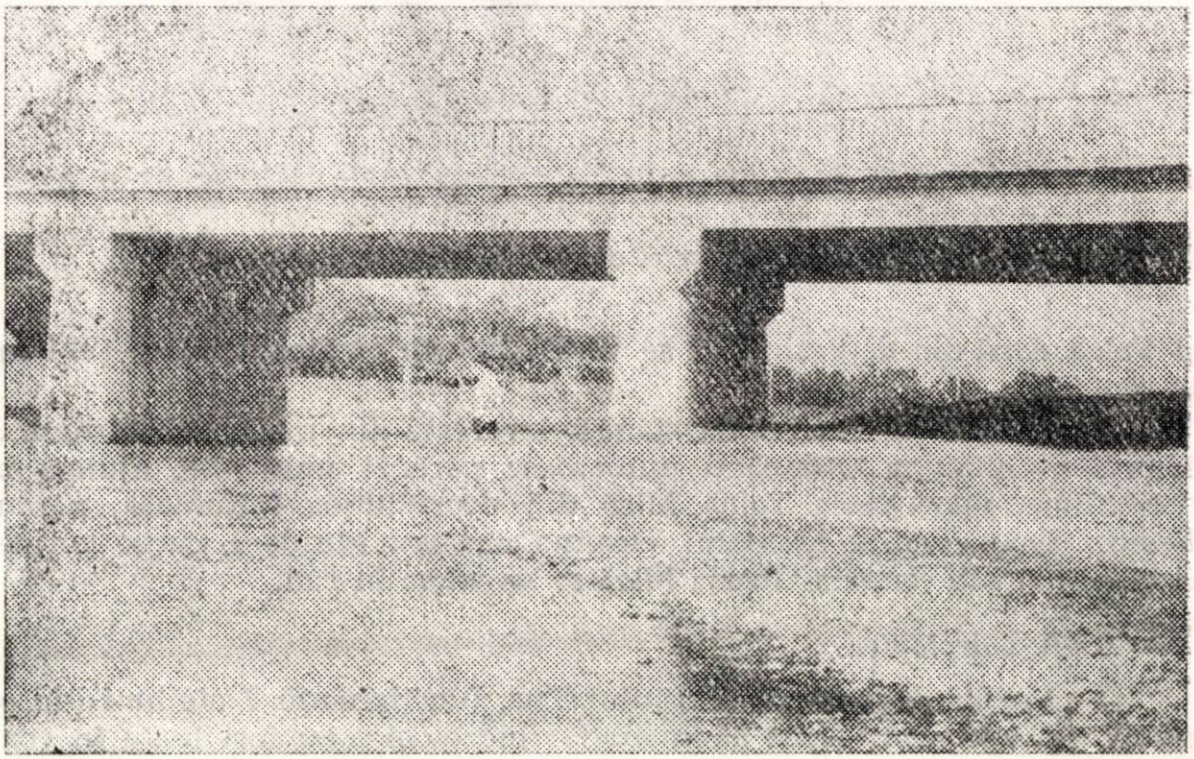

Fig. 5—6. Podul pârâului Valea Răi la Boineşti, reflectă frumos caracterul torențial al sistemului hidrografic Tur.

Fig. 7. Apa mare la podul de fier (CFR) Halmeu.

Alimentarea râului

Turul este alimentat din apele subterane în proporție de 27% și din alimentări superficiale 73% din care 70,4% provine din ploi, iar 19,6% din topirea zăpezilor.

Scurgerea medie multianuală specifică la Turulung 11,2 l/s/km², la poalele munților la Negrești-Oaș 21,5 l/s/km², iar valoarea medie a debitului multianual la Turulung 7,98 mc/s (1934—1977), la Negrești-Oaș 0,97 mc/s (1950—1977).

Scurgerea sezonieră arată astfel: primăvara 33,7%, vara 17,9%, toamna 14,7% și iarna 37,0%. Deci apele mari sunt primăvara și iarna. Scurgerea medie lunară maximă se produce în lunile februarie (cu debitul 13,93 mc/s) martie (13,51 mc/s) — aprilie (11,79 mc/s), cea minimă în lunile august (2,41 mc/s) septembrie (4,10 mc/s).

Scurgerea maximă provoacă debite și nivele maxime producând valuri torențiale sau viituri neașteptate, câte odată catastrofale ca de expl. 13 mai 1970 când debitul la 14 noapte la ora 3 a ajuns 519 mc/s și nivelul a culminat cu 743 cm la st.h. Turulung, aproape la fel de mare a fost în data de 13 iunie 1974 și 11 febr. 1978. Viitura din 1970, a rupt digurile drepte sub comuna Halmeu—Porumbești inundând mai multe mii hectare de pășuni, pădure și teren arabil, dărâmând numeroase case și clădiri anexe.

O unitate de val se caracterizează astfel: perioada de creștere (Tc) 36 de ore, durata totală (TT) 150 de ore, debitul maxim (Q max. 1%) 300 mc/s. Aceste date ne arată expresiv caracterul torențial al râului.

Scurgerea minimă apare la mijlocul sau sfârșitul verii. Valoarea medie multianuale 7,95 l/s/km². Debite minime absolute în ultimii 20 de

ani au fost înregistrate în valoarea de 0,10 mc/s la data de 23 iulie 1974 sau 0,15 mc/s 28 iulie 1963. Cei mai caracteristici ani secetoşi sunt: 1953, 1954, 1959, 1961, 1972. Cunoaşterea valorilor debitelor minime au rol în irigaţii şi piscicultură.

Scurgerea solidă fiindcă bazinul hidrografic analizat alcătuit din roci tari, acoperit cu o vegetaţie bogată, este redus numărul apelor curgătoare temporare, valoarea scurgerii medii specifice 0,66 t/ha/an, este sub media ţării (1,66 t/h/an), iar turbiditatea 172 gr/mc din care reiese că râul şi din acest punct de vedere este relativ curat.

Regimul termic variaţia temperaturii apei urmăreşte aerul. În zona de câmpie în perioada de vară media lunară variază între 19,2—20,4°C, iar la marginea depresiunii (Negreşti) 14,5—15,8°C. Temperatura maximă înregistrată la Turulung a ajuns 30,2°C la data de 19 iunie 1968. În decada a III-a a lunii noiembrie apar fenomenele de îngheţ în zona muntoasă şi unde ajunge la 70 de zile anuale în medie şi dispare la începutul lui martie. Pe câmpie apare în decada a II-a a lunii decembrie, durează în medie 40 de zile şi dispare la sfârşitul lunii februarie. Fenomenele de îngheţ, mai ales podul de gheaţă influenţează simţitor debitul râului.

Componenţa chimică. Componenţa chimică a apei la Tur este determinată mai ales de către factori naturali: calitatea rocilor, eroziunea superficială, izvoare minerale. Dintre aceste izvoare putem aminti izvorul Puturoasa, Luna, Vrăticel, Certeza, Bixad, Turţ Băi, Oraşul Nou, Vama, Remetea. Iar factorul artificial este poluarea provocată de om. În bazinul hidrografic sunt 23 locuri de poluare dintre care cel mai important este în curs de industrializare oraşul Negreşti Oaş (12 781 loc.). Pentru cunoaşterea stadiului componenţei chimice a apei 8—12 analize se fac anual în 8 locuri de colectare. Pe baza analizelor Turul aparţine în a II-a categorie de calitate.

Turul ca parte componentă a grupei de nord

Turul împreună cu Săpânţa, Iza şi Vişeu face parte din grupa nordică. Teritoriul grupei după scurgerea medie maximă, solidă, regimul termic şi îngheţul se poate împărţi în 4 zone. Mara, Săpânţa şi zona superioară a Bazinului Tur alcătuieşte zona a III-a iar bazinul inferior al râului cu caractere specifice formează zona a IV-a.

LE BASSIN HYDROGRAPHIQUE TUR. CARACTÉRISATION HYDROLOGIQUE GÉNÉRALE

(Résumé)

L'auteur analyse d'une manierè distincte: les conditions physico-géographiques du bassin hydrographique de la rivierè Tur qui se trouve sur la direction SE—NV entre les paralléles 47°, 47′—48°,05′ lattitude nordique et entre les méridiens 22°,52′—23°,37′ longitude est.

La supraface du basin est de 1 241 km^2 dont 1 210 km^2 sur la territoire du pays. Puis l'auteur s'arrête sur les facteurs qui influencent l'écoulement dont il mentionne le relief et le climat.

LITHOPHANE LAMDA FABRICIUS, 1787, SPECIE NOUĂ PENTRU FAUNA ROMÂNIEI (LEPIDOPTERA, NOCTUIDAE)

SZABÓ ANDREI

În timpul unei deplasări de teren (10.X.1976) în Munții Gutinului, am colectat ziua, de pe peretele Cabanei Pintea Viteazul un noctuid care s-a dovedit ulterior a fi un exemplar femel de *Lithophane lamda* F. Cabana unde a fost colectată această interesantă specie, este situată la altitudinea de 1 200 m, într-o pădure de fag în luminișurile căreia din loc în loc apar mici suprafețe umede, similare turbării montane, bogate în *Vaccinium.*

Descriere

Anvergura: 45 mm. Exemplarul colectat aparține formei *zinckeni* Tr., caracterizată prin aripile anterioare întunecate și desenul neclar. Această formă se deosebește cu greu de exemplarele întunecate aparținând speciei *L. furcifera* Hfn. Totuși la *L. lamda* F., dunga sagitală este mai puternic curbată, petele renale și ocelare în general mai mici, neclare, marcate de inele mai mult sau mai puțin evidente. Din câmpul bazal extern se desprinde o dungă întunecată care atinge striul transversal extern. Aripile posterioare sunt brun-roșcate (3).

Armătura genitală ♀ (Fig. 1) se caracterizează prin lamina postvaginalis dezvoltată și sclerificată, ductus bursae scurt dar bine chitinizat.

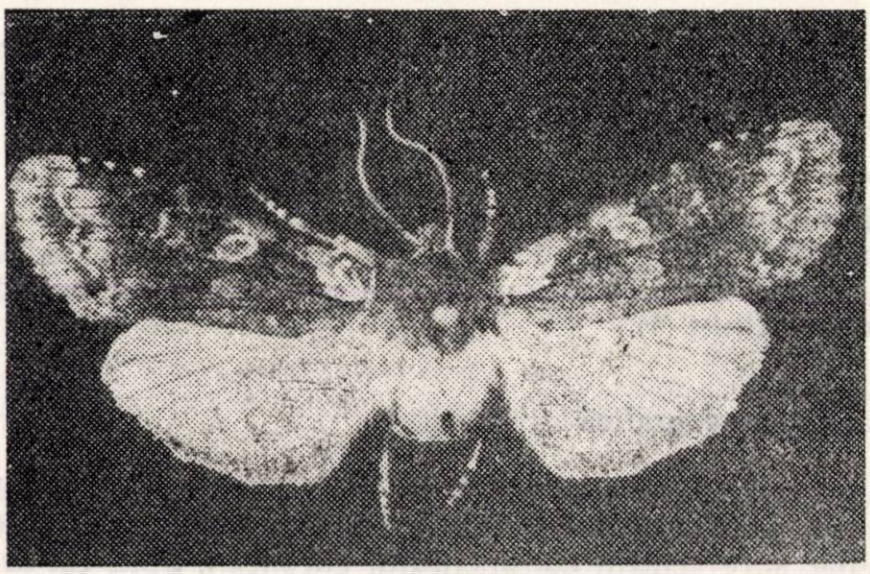

Fig. 1 a

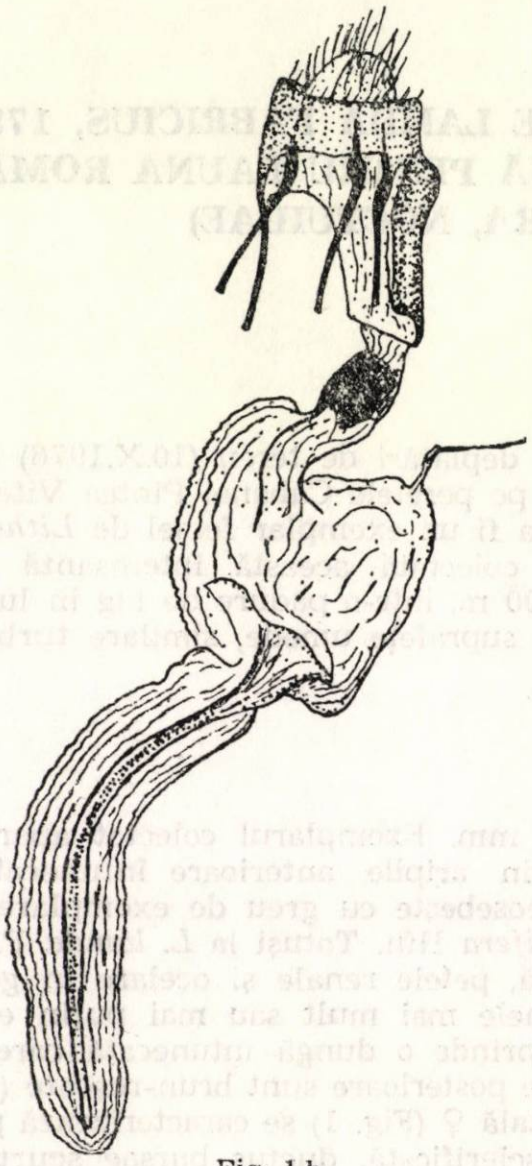

Fig. 1 b

Bursa copulatrix este alcătuită dintr-o porțiune dilatată și una îngustă alungită, prevăzută pe toată lungimea ei cu un signum foarte lung, având-și originea în porțiunea dilatată.

Biologie

Specie mezohigrofilă, caracteristică turbăriilor montane, cu perioadă de zbor în IX—X, iar după iernarea în III—V. Larvele se dezvoltă în V—VII pe Vaccinium uliginosum, Myrica gale și mai rar pe *Salix, Populus, Betula* sau *Alnus* (1).

Răspândirea geografică

Element holarctic cu areal fragmentat, lipsește din sudul Europei. Arealul speciei este compact în țările Nordice (4) și nordul Rusiei, devenind insular spre centrul continentului european. Spre est arealul speciei ajunge până în Japonia (2, 5).

Din România specia nu a mai fost menționată până în prezent, fiind deci nouă pentru fauna țării.

Mulțumiri. Pentru ajutorul acordat la furnizarea informației bibliografice (1, 2, 4, 5) prepararea armăturii geniale, adresăm și pe această cale recunoștința și mulțumirile noastre cercetătorului László Rákosy de la Centrul de Cercetări biologice din Cluj-Napoca.

BIBLIOGRAFIE

1. FORSTER W., WOHLFAHRT T., 1971 — *Die Schmetterlinge — Mitteleuropas Eulen (Noctuidae),* Frankische Verlagshandlung, Stuttgart.
2. HEINICKE W., NAUMANN C., 1981 — *Insektenfauna der DDR: Lepidoptera,* Noctuidae-Beitr. Ent. Berlin 31, (2); 341—448.
3. KOCH M., 1972 — *Wir Bestimmen Schetterlinge, 3 Eulen (Noctuidae),* Nauman Verlag. Leipzig-Radebeul.
4. MIKKOLA K., JALAS I., 1979 — *Suomen Perhoset, Yökköset 2. Otava (Lepidoptera* of Finland, Noctuidae).
5. SEITZ A., 1914 — *Die Grosschmetterlinge der Erde.* Bd. 3: Die eulenartigen Nachtfaltern (Noctuidae) Stuttgart.

LITHOPHANE LAMDA FABRICIUS, 1787, ESPÈCE NOUVELLE POUR LA FAUNE DE LA ROUMANIE

(Résumé)

A l'occasion d'un déplacement le 10 septembre 1976 dans les Montagne de Gutin a été collecté un noctuide, qui, a été un exemplaire femelle de Lithophane lamda F. Il a été une zone a 1 200 m altitude dans une zone de forêts de hêtre. Cette pièce manque du sud de l'Europe, elle est fréquente dans les pays du Nord le nord de la Russie et local au centre de l'Europe.

En Roumanie elle n'a plus été mentionne, étant une espéce nouvelle pour nous.

VACANȚE TURISTICE ȘI ENTOMOLOGICE LA CHEIA ZUGRENI (JUDEȚUL SUCEAVA)

SZABÓ ANDREI

În domeniul învățământului vacanța de vară este o perioadă de recreație nu numai pentru elevi ci și pentru cadrele didactice, oferind în același timp și condiții optime pentru studii suplimentare de specialitate. Am efectuat astfel în timpul vacanțelor repetate deplasări cu autoturismul pe ruta Satu Mare—Zugreni, în vederea cercetării faunei de lepidoptere (fluturi) din Valea Bistriței, mai precis din împrejurimile cabanei turistice Cheia Zugreni.

Deplasarea cu autoturismul permite traversarea unor zone cu peisaje variate și deosebit de atrăgătoare. Pornind de la Satu Mare se poate ajunge la Zugreni pe diferite căi, trecând astfel prin zone turistice montane cu o vegetație bogată, care poate fi admirată cu ocazia popasurilor după preferință.

Una dintre aceste rute ar fi: Satu Mare—Negrești-Oaș—Sighetul Marmației—Vișeu—Complexul turistic Borșa—Vatra Dornei—Zugreni. Cheia Zugreni se află la aproximativ 20 km după Vatra Dornei. O altă rută la fel de atractivă trece prin Baia Mare—Baia Sprie—M-ții Gutâiului spre Sighetul Marmației. O a treia rută mai lungă însă tot atât de frumoasă ar fi Satu Mare—Dej—Bistrița—Pasul Tihuța—Vatra Dornei—Zugreni.

Cheia Zugreni este situată în Valea Bistriței la o altitudine de 720 metri. Cabana turistică este așezată pe malul râului într-o zonă deosebit de pitorească. În pădurile din jurul cabanei predomină molidul *(Picea excelsa)*, aninul *(Alnus glutinosa)* și mesteacănul *(Betula verrucosa)*. Vegetația ierboasă luxuriantă este bogată în specii, pe alocuri predominând speciile de ferigi.

La cabană se poate ajunge de pe drumul național trecând peste un pod de lemn. Aici se află un bar-restaurant unde se servește masă la ori ce oră de zi. Pescuitul păstrăvilor este permis contra unei taxe plătită pădurarului care păzește această zonă. Turistul poate admira măreția munților care domină ca niște uriași întregul peisaj. În stânga drumului național spre Bicaz se varsă în Bistrița un mic pârâiaș unde funcționează o mică hidrocentrală. Valea este dominată de păduri de molid, se găsesc însă și porțiuni deschise cu o vegetație ierboasă mezohigrofilă. Pe pantele dealurilor spre Vatra Dornei se găsesc pășuni și fânețe naturale. Întreaga zonă aparține Rarăului, se poate ajunge însă pe un traseu turistic și până la vârful Giumalău. Un drum asfaltat cu numeroase serpentine duce la cabana Rarău.

Începând din anul 1975 am petrecut aici vacanțele mele de vară, cercetând în special fauna bogată și variată de lepidoptere. Colectările au fost efectuate ziua cu fileul, iar noaptea cu ajutorul unui bec cu vapori de mercur. Până în prezent au fost depistate în jurul cabanei Cheia Zugreni 203 specii, enumerate în continuare în ordinea sistematică, conform celei mai recente nomenclaturi.

Fam. Incurvariidae

1. *Nematopogon robertella* (syn. pilulella Hbn.) 7.VI.1985.

Fam. Psychidae

2. *Bijugis pectinella* D. Sch. (syn. perlucidella Brd.) 7.VI.1978.

Fam. Tineidae

3. *Morophaga choragella* D. Sch. (syn. boleti F.) 20.VII.1982.

Fam. Ethmiidae

4. *Ethmia pusiella* L. 8.VIII.1978.

Fam. Tortricidae

5. *Philedone gerningana* D. Sch. 20.VII.1982.
6. *Apotomis turbidana* Hbn. 20.VII.1982.
7. *Apotomis sororculana Zett.* 7.VIII.1980, 20.VII.1983.
8. *Celypha rufana* Scop. 11.VII.198.
9. *Epinotia brunnichiana* L. 8.VIII.1981.
10. *Epinotia solandriana* L. 23.VII.1979.

Fam. Cochylidae

11. *Aethes hartmanniana* Cl. 12.VII.1978.

Fam. Zygaenidae

12. *Adscita statices* L. 24.VII.1984.
13. *Zygaena purpuralis pluto* O. 20.VII.1982.

Fam. Pyralidae

14. *Catoptria permutatella* H.S. 8.VIII.1978.
15. *Microstega hyalinalis* Hbn. 23.VII.1979.

16. *Udea lutealis* Hbn 23.VII.1979, 8.VIII.1978.
17. *Udea decrepitalis* H.S. 21.V.1983.
18. *Udea austriacalis* H.S. 23.VII.1979.
19. *Diryctria abietella* S. Sch. 7.VIII.1980.
20. *Assara terebrella* Zck. 8.VIII.1980.

Fam. Pterophoridae

21. *Platyptilia ochrodactyla* D. Sch. 23.VII.1979.
22. *Stenoptilia bipunctidactyla* Haw. 11.VII.1978.

Fam. Lasiocampidae

23. *Trichiura crataegi* L. 7.VIII.1980.
24. *Dendrolimus pini montana* Stgr. 20.VII.1982.
25. *Cosmotriche lunigera* Esp. 18.VIII.1978, 7.VIII.1980.

Fam. Drepanidae

26. *Falcaria lacertinaria* L. 20.VII.1982.
27. *Drepana falcataria* L. 18.VIII.1978.
28. *Sabra harpagula* Esp. 7.VI.1985.

Fam. Thyatiridae

29. *Thyatira batis* L. 20.VII.1982.
30. *Ocropacha duplaris* L. 7.VI.19885.

Fam. Geometridae

31. *Geometra papilionaria* L. 14.VII.1978.
32. *Scopula floslactata* Haw. 25.VII.1984, 23.VIII.1979.
33. *Idaea seriata* Schrck. 25.VII.1984.
34. *Idaea deversaria* H.S. 18.VIII.1978, 7.VIII.1980, 25.VII.1984.
35. *Scotopteryx luridata* Hufn. (syn. plumbaria F.) 21.V.1983.
36. *Scotopteryx chenopodiata* L. 23.VII.1979.
37. *Xantorhoe designata* Hufn, 21.V.1983, 7.VI.1985.
38. *Xantorhoe spadicearia* D. Sch. 7.VI.1985, 21.V.1983.
39. *Xantorhoe ferrugata* Cl. 8.VIII.1978.
40. *Xantorhoe quadrifasciata* Cl. 7.VIII.1980.
41. *Xantorhoe montanata.* D. Sch. 7.VIII.1980.
42. *Xantorhoe incursata* Hbn. 7.VI.1985.
43. *Epirrhoe molluginata* Hbn. 19.VII.1978, 10.VIII.1984, 20.VII.1983.
44. *Entephria caesiata* D. Sch. 18.VIII.1978.
45. *Cosmorhoe ocellata* L. 8.IX.1980, 7.VI.1985.
46. *Eulithis populata* L. 23.VII.1979.
47. *Eulithis pyraliata* D. Sch. 18.VIII.1980, 8.VIII.1978.

48. *Chloroclysta truncata* Hufn. 8.VIII.1978, 23.VII.1979.
49. *Plemyria rubiginata* D. Sch. 20.VII.1982, 21.VII.1987.
50. *Thera variata* D. Sch. 11.VII.1978, 9.VIII.1984.
51. *Thera stragulata* Hbn. 6.VIII.1982.
52. *Colostygia olivata* D. Sch. 23. VII.1979.
53. *Colostygia lineolata* (syn. turbata Hbn.) F. 7.VI.1985.
54. *Hydriomena furcata* Thbg. observată
55. *Horisme tersata* D. Sch. 7.VI.1985.
56. *Horisme aemulata* Hbn. 7.VI.1985, 21.V1983.
57. *Melanthia procellata* D. Sch. 7.VI.1985.
58. *Rheumaptera hastata* L. 7.VI.1985, 21.V.1983.
59. *Perizoma alchemillatum* L. 20.VII.1983, 20.VII.1982.
60. *Perizoma hydratum* Tr. 20.VII.1983.
61. *Perizoma albulatum* D. Sch. 7.VI.1985.
62. *Eupithecia abietaria* Gze (syn. pini Retz.) 7.VIII.1980.
63. *Eupithecia trisignaria* H.S. 20.VII.1983.
64. *Eupithecia icterata* Vill.
65. *Eupithecia pusillata* D. Sch. (syn. sobrinata Hbn.) 8.VIII.1978.
66. *Aplocera praeformata* Hbn. 7.VIII.1980.
67. *Odezia atrata* L. 14.VII.1978.
68. *Discoloxia blomeri* Curt. 10.VIII.1984.
69. *Venusia cambrica* Curt. 11.VII.1978.
70. *Hydrelia sylvata* D. Sch. (syn. testacearia Don.) 7.VII.1984.
71. *Lomaspilis marginata* L. 21.V.1983.
72. *Semiothisa liturata* Cl. 20.VII.1983, 10.VIII.1984.
73. *Itame brunneata* Thbg. (syn. fulvaria d. Vill.) 8.VIII.1978, 8.VIII.1980.
74. *Plagodis puveraria* L. 7.VI.1985.
75. *Odontoptera bidentata* Cl. 21.V.1983, 7.VI.1985.
76. *Crocallis elinguaria* L. 8.VIII.1978, 7.VIII.1980.
77. *Biston betularius* L. 14.VII.1978.
78. *Deileptenia ribeata* Cl. 21.VII.1981, 7.VIII.1980.
79. *Alcis repandatus* L. 7.VIII.1980.
80. *Alcis maculatus bastelbergeri* Hschk. 7.VIII.1980, 6.VIII.1982.
81. *Alcis jubatus* Thbg. 18.VIII.1978, 7.VIII.1980.
82. *Ectropis consonaria* Hbn. 21.V.1983.
83. *Cabera exanthemata* Scop. 7.VI.1985.
84. *Hylaea fasciaria* L. 18.VIII.1978, 8.VIII.1978.
85. *Puengeleria capreolaria* D. Sch. 8.VIII.1978.
86. *Gnophos ambiguatus* Dup. 23.VII.1979, 28.VII.1983.
87. *Gnophos obscuratus* D. Sch. 21.V.1983.

Fam. Sphingidae

88. *Hyloicus pinastri* L. 7.VI.1985, 21.V.1983.
89. *Mimas tiliae* L. 21.V.1983.
90. *Laothoe populi* L. observată.
91. *Hyles euphorbiae* L. 20.VII.1982.

Fam. Notodontidae

92. *Cerura erminea* Esp. 21.V.1983.
93. *Furcula bicuspis* Bkh. 21.V.1983, 7.VI.1985.
94. *Furcula forficula* F.v.W. (syn. furcula Cl.) 7.VI.1985.
95. *Furcula bifida* Brhm. (syn. hermelina Gze) 7.VIII.1980.
96. *Stauropus fagi* L. 7.VI.1985.
97. *Notodonta dromedarius* L. 20.VII.1982, 21.V.1983.
98. *Notodonta torva* Hbn. (syn. trithopus Esp.) 7.VI.1985.
99. *Pheosia gnoma* F. (syn. dictaeoides Esp.) 11.VII.1978, 19.VII.1982.
100. *Pheosia tremula* Cl. 23.VII.1979, 18.VIII.1979.
101. *Leucodonta bicoloria* D. Sch. 19.VII.1982.
102. *Odontosia carmelita* Esp. 21.V.1983, 7.VI.1985.

Fam. Lymantriidae

103. *Lymantria monacha* L. 20.VII.1982.

Fam. Arctiidae

104. *Setina irrorella* L. 20.VII.1983, 7.VIII.1984.
105. *Miltochrista miniata* Forst. 7.VII.1980, 20.VII.1982.
106. *Atolmis rubricollis* L. 7.VI.1985.
107. *Eilema complanum* L. 10.VIII.1984.
108. *Eilema lurideolum* Esp. 10.VIII.1984, 20.VII.1983.
109. *Parasemia plantaginis carpathica* Dan. 12.VII.1978.
110. *Pericallia matronula* L. 20.VII.1983.

Fam. Noctuidae

111. *Agrotis segetum* D. Sch. 7.VIII.1980.
112. *Agrotis clavis* Hufn. 7.VIII.1980, 10.VIII.1984.
113. *Axylia putris* L. 20.VII.1983, 25.VII.1984.
114. *Ochropleura plecta* L. 7.VIII.1982.
115. *Rhyacia lucipeta* D. Sch. 23.VII.1979.
116. *Chersotis multangula* Hbn. 8.VIII.1978.
117. *Chersotis cuprea* D. Sch. leg. I. Szabo și V. Crișan.
118. *Noctua fimbriata* Schrb. 18.VIII.1978.
119. *Graphiphora augur* F. 8.VIII.1978, 7.VIII.1980.
120. *Eugraphe sigma* D. Sch. 8.VIII.1978.
121. *Diarsia mendica* F. 7.VIII.1980, 8.VIII.1980, 25.VII.1984.
122. *Diarsia dahlii* Hbn. 10.VIII.1984.
123. *Diarsia brunnea* D. Sch. 7.VIII.1980, 19.VII.1982.
124. *Xestia speciosa* Hbn. 7.VIII.1980, 6.VIII.1982.
125. *Hestia c-nigrum* L. 8.VIII.1978.
126. *Xestia ditrapezium* D. Sch. 20.VII.1983, 24.VII.1984.
127. *Xestia baja* D. Sch. 20.VII.1983. 24.VII.1984.

128. *Pestia rhomboidea* Esp. 8.VIII.1979.
129. *Xestia xanthographa* D. Sch. 7.VIII.1980.
130. *Eurois occulta* L. 8.VIII.1978, 7.VIII.1980.
131. *Anaplectoides prasina* D. Sch. 11.VII.1978, 8.VIII.1978, 7.VIII.1980.
132. *Hada proxima* Hbn. 7.VIII.1980, 8.VIII.1978.
133. *Hada nana* Hufn. 12.VII.1978, 7.VI.1985.
134. *Polia bombycina* Hufn. 9.VIII.1978, 23.VII.1979.
135. *Polia hepatica* Cl. 11.VII.1978.
136. *Polia nebulosa* Hufn. 7.VIII.1980.
137. *Heliophobus reticulatus* Gze. 20.VII.1982.
138. *Mamestra persicariae* L. 8.VIII.1978, 20.VII.1982.
139. *Mamestra contigua* D. Sch. 18.VIII.1978.
140. *Mamestra w-latinum* Hufn. 7.VII.1985.
141. *Mamestra biren* Gze. 8.VIII.1978.
142. *Mamestra pisi* L. 20.VII.1982, 7.VI.1985.
143. *Hadena compta* D. Sch. 8.VIII.1978.
144. *Eriopygodes imbecilla* F. 12.VII.1978, 8.VIII.1984.
145. *Cerapteryx graminis* L. 20.VII.1983.
146. *Mythimna conigera* D. Sch. 7.VIII.1980, 10.VIII.1984.
147. *Mythimna ferrago* F. 8.VIII.1980, 20.VII.1983.
148. *Mythimna impura* Hbn. 20.VII.1983.
149. *Cucullia lactuceae* D. Sch. 20.VII.1983.
150. *Cucullia umbratica* L. 8.VIII.1978, 7.VIII.1980.
151. *Cucullia lychnitis* Ramb. larve.
152. *Cucullia prenanthis* Bsd. leg. I. Szabo 1989.
153. *Blepharita adusta* Esp. 17.VII.1980, 20.VII.1982.
154. *Panthea coenobita* Esp. 7.VI.1975.
155. *Acronicta megacephala* D. Sch. 20.VII.1982.
156. *Acronicta alni* L. 2.VII.1982. 7.VI.1985.
157. *Acronicta leporina* L. 8.VIII.1978, 7.VIII.1980.
158. *Rusina ferruginea* Esp. 12.VII.1978.
159. *Euplexia lucipara* L. 21.V.1983, 8.VIII.1978.
160. *Plogophora scita* Hb. 8.VIII.1978, 20.VII.1982.
161. *Enargia paleacea* Esp. 8.VIII.1978.
162. *Hyppa rectilinea* Esp. 7.VIII.1980, 12.VII.1978.
163. *Apamea monoglypha* Hufn. 7.VIII.1980.
164. *Apamea crenata* Hufn. 12.VII.1978, 7.VIII.1980.
165. *Apamea lateritia* Hufn. 23.VII.1979, 6.VIII.1982.
166. *Apamea rubrirena* Tr. 11.VII.1978.
167. *Apamea remissa* Hbn. 8.VIII.1978.
168. *Mesoligia literosa* Haw. 20.VII.1982.
169. *Amphipoea oculea oculea* L. 9.VIII.1984.
170. *Amphipoea fucosa* Fnn. 8.VIII.1978.
171. *Hoplodrina blanda* D. Sch. 7.VIII.1980.
172. *Hoplodrina respersa* D. Sch. 8.VIII.1978.
173. *Atypha pulmonaris* Esp. 7.VIII.1980, 9.VIII.1984.
174. *Caradrina morpheus* Hufn. 7. VIII.1980.
175. *Athetis pallustris* Hbn. 21.V.1983.

176. *Heliothis viriplaca* Hufn. 8.VIII.1978.
177. *Lithacodia deceptoria* Scop. 7.VI.1985.
178. *Pseudoips fagana* F. 21.V.1983.
179. *Abrostola triplasia* L. 1.VIII.1978, 19.VII.1982.
180. *Abrostola asclepiadis* D. Sch. 20.VII.1980.
181. *Epichalcia variabilis* P.&M. 8.VIII.1978, 2.VII.1980.
182. *Polychrysia moneta* F. 7.VIII.1980, 20.VII.1982.
183. *Diachrysia chryson* Esp. 8.VIII.1978.
184. *Autographa pulchrina* Haw. 7.VIII.1980.
185. *Autographa jota* L. 19.VIII.1976.
186. *Autographa bractea* D. Sch. 8.VIII.1978.
187. *Synagrapha interrogationis* L. 7.VIII.1980, 8.VIII.1978.
188. *Lygephila pastinum* Tr. 20.VII.1982.
189. *Trisateles emortualis* D. Sch. 20.VII.1983.
190. *Hypena proboscidalis* L. 7.VIII.1980.

Fam. Hesperiidae

191. *Pyrgus alveus* Hbn. 16.VII.1976.

Fam. Lycaenidae

192. *Lycaena hippothoe* L. 11.VII.1978.

Fam. Satyridae

193. *Pararge maera* L. 18.VIII.1978.
194. *Melanargia galathea* L. 21.VII.1981.
195. *Erebia aethiops* Esp. 20.VII.1983, 8.VIII.1981.
196. *Erebia medusa brigobanna* Fhst. 21.V.1983.

Fam. Nymphalidae

197. *Clossiana euphrosyne* L. 7.VI.1985.
198. *Aglais urticae* L. 8.VIII.1978.
199. *Argynnis lathonia* L. 7.VIII.1980.
200. *Neptis rivularis* Scop. 8.VIII.1984.
201. *Melitaea diamina Lang.* 20.VII.1980.

Fam. Papilionidae

202. *Parnassius apollo transsylvanicus* f. rosenius Fhst. 8.VIII.1978.

Fam. Pieridae

203. *Pieris brassicae* L. 18.VIII.1978, 8.VIII.1978.

Lista a fost întocmită conform clasificării şi nomenclaturii folosite de Dr. Doc. A. Popescu-Gorj în cele două lucrări publicate în 1984 şi 1987 (4), (5) referitoare la speciile de lepidoptere din România.

CONCLUZII

Analizând lista speciilor colectate la Cheia Zugreni se poate constata predominanţa elementelor montane, larvele lor dezvoltându-se pe seama vegetaţiei arborescente şi ierboase neafectate de poluare industrială sau de altă natură antropogenă. Astfel se explică şi accentuata densitate de populaţie la unele specii, cum ar fi *Xantorhoe montanata* D. Sch, *Entephria caesiata* D. Sch., *Eulithis pyraliata* D. Sch., *Thera variata* D. Sch., *Notodonta dromedarius* L., *Diarsia brunnea* D.Sch., *Anaplectoides prasina* D. Sch., *Mamestra w-latinum* Hufn., *Acronicta alni* L., şi altele.

Dintre speciile forestiere dăunătoare amintim *Dioryctria abietella* D. Sch., *Dendrolimus pini* L. şi *Lymantria monacha* L. care nu au provocat însă defolieri remarcabile în decursul ultimelor decenii.

Pe lângă unele specii comune şi numeroase frecvente au fost depistate şi unele elemente considerate ca fiind rare în Carpaţii noştri, cum ar fi: *Thera stragulata* Hbn., *Colostygia lineolata* F., *Discoloxia blomeri* Curt., *Horisme aemulata* Hbn., *Furcula bicuspis* Bkh., *Notodonta torva* Hbn., *Leucodonta bicoloria* D. Sch., *Odontosia carmelita* Esp., *Pericallia matronula* L., *Chersotis cuprea* D. Sch., *Plogophora scita* Hbn., *Hyppa rectilinea* Esp., *Apamea rubrirena* Tr., *Polychrysia moneta* F., *Synagrapha interrogationis* L. şi altele.

Un interes deosebit prezintă prezenţa în această zonă a frumoasei specii diurne *Parnassius apollo*. Populaţia de aici a fost considerată iniţial o subspecie aparte, sub denumirea de *rosenius* Fhst,. taxonul referindu-se la exemplare melanistice, la care culoarea de bază este negricioasă în loc de albă. S-a constatat însă că astfel de exemplare apar şi în cadrul altor populaţii din Carpaţii Româneşti, ca forme individuale în cadrul subspeciei *transsylvanicus* Schwz. iar exemplarele albe de la Zugreni nu se deosebesc de cele din Cheile Bicazului sau de la Borsec. Deşi exemplare negricioase sunt mai frecvente la Zugreni, populaţia de aici nu poate fi ridicată la rangul de subspecie.

Considerăm că această lucrare este o contribuţie la cunoaşterea faunei de lepidoptere a ţării, în special a Moldovei, deoarece până în prezent nu au fost publicate date referitoare la fauna de lepidoptere din această zonă. Numărul speciilor este desigur cu mult mai mare, datele noastre referindu-se numai la speciile din lunile de vară. Dintre speciile de primăvară şi de toamnă există cu siguranţă elemente rare şi interesante din punct de vedere faunistic.

BIBLIOGRAFIE

1. 1958, ALEXINSCHI A. şi PEIU M.: *Contribuţiuni la cunoaşterea faunei de lepidoptere din Moldova.* Stud. Cercet. Acad. R.P.R., fil. Iaşi, IX, 2, p. 245—259.
2. 1984, KOCH M.: *Wir bestimmen Schmetterlinge,* I—IV, 790 p., Leipzig.

3. 1961, NICULESCU V. E.: Fam *Papilionidae*, în Fauna R.P.R., XI, &, 103 p.
4. 1984, POPESCU GORJ A.: *La liste systématique revisée des espèces de Microlepidoptères signalées dans la faune de Roumanie. Mis a jour de leur classification et nomenclature.* Trav. Mus. d. Hist. Nat, Gr. Antipa, XXVI, 162 p.
5. 1987, POPESCU GORJ A.: *La liste systématique revisée des espèces de Macrolepidoptères mentionnés dans la faune de Roumanie. Mis a jour de leur classification et nomenclature.* Trav. Mus. d. Hist. Nat. Gr. Antipa, XXIX, 123 p.
6. 1955, SEITZ A.: *Die Grosschmetterlinge der Erde,* Suppl. I, Stuttgart.

TOURISTISCHE- UND ENTOMOLOGISCHE FERIEN IN CHEIA ZUGRENI (KREIS SUCEAVA)

(Zusammenfassung)

Am Anfang der vorliegenden Arbeit empfehlt der Verfasser einige besonders schöne Reiserouten von Satu Mare im Westen Rumäniens nach Cheia Zugreni in der Moldau, wo ein bequem eingerichtetes Touristenhotel angenehme Ferienaufenthalten bietet. Als Entomologe sammelte der Verfasser in den letzten Jahren Schmetterlinge in diesem Gebiet und veröffentlicht hiermit die Liste der 203 beobachteten Arten. Es handelt sich haptsächlich um mitteleuropäischen Gebirgs-Arten, unter welchen sich manche bemerkenswerte seltenere Elemente befinden wie z. B. *Discoloxia blomeri* Curt., *Furcula bicuspis* Bkh., *Leucodonta bicoloria* D. Sch., *Pericallia matronula L., Plogophora scita* Hbn., *Polychrysia moneta F. und Synagrapha interrogationis* L., Bemerkenswert ist das hiesige Vorkommen von *Parnassius apollo transsylvanicus* Schw. mit häufig auftretenden melanistischen, als f. *rosenius* Fhst. beschriebenen Formen. Die Arbeit ist ein Beitrag zur Kenntnis der Lepidopterenfauna des Bistrița-Tales am Aussenrand der Ostkarpaten.

CONSERVARE — RESTAURARE

RESTAURAREA UNUI MANUSCRIS DIN SECOLUL AL XVII-LEA

LIDIA POPESCU

Lucrarea de față își propune să arate modul în care s-a efectuat restaurarea și conservarea unui manuscris în conformitate cu principiile unei restaurări științifice.

Manuscrisul este un „Liturghier" de sec. XVII scris în limba română cu caractere chirilice, ornamentat cu titluri și inițiale în cerneală de culoare roșie, peste care s-a aplicat un strat argintiu. El face parte din patrimoniul Muzeului județean Satu Mare. Fiind depozitat în condiții necorespunzătoare de microclimat și în plus, cerneala folosită, ferogalică, fiind foarte acidă prin compoziția ei, manuscrisul s-a deteriorat foarte grav mai ales în primele fascicole ale volumului, ajungându-se la îmbrunirea și fragilizarea suportului papetar și chiar la dantelarea zonelor scrise (Pl. XLIII—XLIV).

În urma analizelor chimice am ajuns la concluzia că hârtia manuscrisului este de fabricație manuală cu linii de apă și filigran din fibre de in și cânepă cu o lungime medie de aproximativ 1 500 μ și cu o „nebulozitate" redusă; încleierea a fost făcută cu gelatină și este uniformă în toată masa; pH-ul este în zona sănătoasă a hârtiei de 6—6,5 iar în zona afectată de 5,5 deci foarte acidă. Cerneala folosită la scrierea textului este de mai multe feluri: brună — ferogalică care s-a constatat că este insolubilă în apă; neagră — solubilă în apă; roșie — foarte solubilă în apă; verde — foarte solubilă în apă.

Din punct de vedere al descrierii morfologice manuscrisul are 244 foi, corpul cărții este original cu o lungime de 21 cm și lățime de 15 cm și prezintă caiete formate din 2 foi, 4 foi, 6 foi și 8 foi. Forzațul a fost realizat din maculatură și prezintă pe față semnături. Tranșa a fost colorată în verde iar legătura a fost refăcută prin cusătura continuă cu ață de in pe 3 ligamente din sfoară. Corpul cărții nu prezintă urme de Kapitel band. Din punctul de vedere al fabricației hârtia manuscrisului este de patru feluri ca și grosime (de la 100 μ la 210 μ) și întâlnim 13 tipuri de scrisuri.

Textul prezintă o singură coloană iar paginile au însemnări marginale cu diferite tipuri de cerneală (ferogalică, cerneală de Ca, cerneală de culoare roșie și verde) (Pl. XLIV).

În urma investigațiilor biologice s-a constatat că manuscrisul prezintă găuri de zbor și galerii produse de Anobidae în special la primele și ultimele foi (Pl. XLIV).

Ca urmare a inundării volumului acesta prezintă deformări lineare (gondolări) iar în urma proastei manipulări întâlnim deteriorări cum ar fi: desprinderi ale filelor, îndoiri ale colțurilor superioare externe și ale celor inferioare externe, foi lipsă (primele file din care se mai păstrează doar mijloacele, ultimele file și foaia de titlu), fisuri în pagină, colțuri murdare ale filelor, rupturi la cotor (Pl. XLIII—XLIV).

Pătările filelor au fost produse de frontul de apă (în urma inundării volumului), de ceară, de ulei, de murdărie.

Cele mai grave deteriorări se datorează însă acidității cernelii ferogalice cu care a fost scris manuscrisul ajungându-se la pierderi de material (dantelări) produse pe traiectul scrisului (mai ales în primele fascicole) precum și îmbrunirea hârtiei, friabilitateta și subțierea (Pl. XLIII—XLIV).

Aceasta a pus probleme dificile mai ales la spălare și reîncleiere. Probleme deosebite la spălare au pus paginile scrise cu cerneluri foarte solubile în apă. Pentru aceasta am efectuat operația de fixare în baie de alcool (40% apă și 60% alcool etilic) sau fixarea pe traiectul scrisului cu CMC.

După operațiile curente ale tratamentului cum ar fi: colaționarea, desfacerea volumului, curățirile mecanice, am efectuat dezacidifierea în soluție de bicarbonat de Mg (metoda Barrow), având grijă de primele pagini care erau foarte friabile pe care le-am introdus între site.

După aceste operațiuni am efectuat curățirea umedă (spălarea) a paginilor manuscrisului. Deoarece primele foi erau foarte friabile și pentru că lipsea mult din suportul papetar am recurs la o spălare adecvată și în urma testărilor am efectuat o spălare cu soluție de CMC 2% în apă. Fiecare pagină am introdus-o cu grijă între site, apoi cu o pensulă moale am efectuat frecări ușoare, circulare pe ambele părți. În timpul clătirii îndelungate cu apă curentă am avut grijă de primele pagini care au rămas între site. A urmat uscarea liberă și apoi repetarea pH-ului. Toate valorile pH-ului au fost în jurul cifrei 7, deci foarte bune. S-a repetat stabilirea gradului de reîncleiere și s-a hotărât folosirea unei soluții de 1% CMC. Reîncleierea foilor fragile s-a efectuat pe sticlă cu o pensulă moale.

După o presare ușoară, au urmat operațiile de completare a lipsurilor din materialul suport, mai ales la primele pagini. Soluția cea mai bună la care am ajuns a fost consolidarea cu văl japonez a foilor fragile pe o parte, iar pe cealaltă parte am consolidat numai unde erau fisuri și rupturi mari pe traiectul scrisului (Pl. XLV—XLVI). Deoarece foile erau îmbrunite am colorat vălul japonez cu o soluție de CMC 1% în apă, la care am adăugat tempera (Sienna arsă). Aceasta s-a făcut pentru o integrare cromatică. Operația am făcut-o pe sticlă cu o pensulă foarte moale.

A urmat o presare umedă între pâsle în scopul încorporării vălului în hârtie, potențând astfel rezistența suportului papetar și asigurând lizibilitatea textului.

Rupturile mai mari au fost completate cu hârtie japoneză (Minnota) prin metoda „La dublu".

Ultima operație a tratamentului a fost presarea finală între platane de metal tot în vederea încorporării vălului în hârtie. Restul foilor le-am presat între platane de lemn. În ordine firească, următoarea operație va fi, bineînțeles, legarea volumului (Pl. XLVII).

Aceste metode și operații de restaurare au avut ca scop redarea sănătății manuscrisului și asigurarea menținerii în timp a caracteristicilor fizico-mecanice ale hârtiei — în esență, păstrarea durabilității ei.

RESTORING A MANUSCRIPT FROM THE XVII-TH CENTURY

(Summary)

This article proposes to show the way that an manuscript is restauring.

The manuscript is from the XVII-th century and it was written in Romanian (with cyrillic letters).

The manuscript, a „liturghier" can be found in the Museum of the Satu Mare district.

PROBLEME DE RESTAURARE RIDICATE DE O PIESĂ MODERNĂ DE ARGINT

ÉVA PUSKÁS

În ciuda vicisitudinilor politice ale sec. al XVII-lea se intensifică producția manufacturieră, circulația ideilor se amplifică, crește considerabil.

Fenomenul acesta este limpede ilustrat și în domeniul argintăriei, meșteșug artistic de străveche tradiție în Transilvania, ale cărui produse se caracterizau prin complexitatea stilistică și acurateță tehnică.

Sibiul, Bistrița, Brașovul, Mediaș și Sighișoara erau reputate, încă din secolul al XIV-lea, pentru iscusitele ateliere de argintari. În veacurile următoare s-au afirmat paralel centrele din Baia Mare, Cluj, Oradea, Alba Iulia, Târgu Mureș, Aiud Satu Mare și Dej.

Date peremptorii referitor la organizarea în bresle a argintarilor deținem doar din secolul al XV-lea, ceea ce nu exclude posibilitatea existenței lor într-o fază anterioară.

Stilul aborigen cristalizat prin contribuția acestor ateliere relevă caractere proprii, impunându-și specificul, evocat nu o dată dincolo de granițe sub denumirea acelui „modo transsilvano" — ce se referea la smaltul filigranat — menționat pentru prima dată la 1508.

Se pare că o primă influență, favorizată de relațiile comerciale cu Florența, Veneția, Zara, Raguza, a fost cea italiană. Victorioasă în sec. al XVI-lea, Renașterea lasă în umbră tehnicile pentru care argintarii transilvăneni din epoca gotică manifestă o largă preferință, argintarii acestui veac optând în primul rând pentru efectele sculpturale.

În secolul al XVII-lea se conturează reliefarea prin ciocănire, cu ornamente mai puțin proeminente. Transmițând desigur și motive nord italiene, îndeosebi veneto-lombarde pe care la asimilase, influența sudgermană (Augsburg, Nürnberg) s-a accentuat începând cu secolele XVI—XVII.

Obiectul nostru este o fructieră de argint. Face parte din colecția Muzeului județean Satu Mare, având număr de inventar 11 918, din domeniul artă decorativă.

Obiectul a fost analizat și s-a constatat că s-a făcut într-un atelier transilvănean între anii 1850—1919. După analizarea mărcilor de pe spatele obiectului observăm că titlul argintului este de 800. Piesa este confecționată prin ștanțare în matriță, având următoarele dimensiuni: diametrul mare de la gură 32 cm, diametrul mic de la bază 19 cm, înălțimea 5,5 cm, greutatea 215 g. Fructiera este de formă ovală, cu marginile decorate cu o friză presată din motive vegetale.

Analizând vizual starea de sănătate a obiectului, se constată că pe spatele obiectului se află o serie de pete negre fumurii, aceleași ca și pe spatele și fața bordurii (Pl. XLVIII/1). În afara acestor pete, interiorul fructierei mai prezintă și altele, de culoare verde-albăstrui, de aspect cristalin și dispuse punctiform, pete ce ar putea constitui un atac activ (Pl. XLVIII/2). Fructiera fiind confecționată dintr-un metal fin și foarte subțire, a suferit multe deformări. În partea marginei decorate are o fisură, la fel și în partea de interior a obiectului (foto 3), unde prezintă și multe deformări. Tot în partea de bordură are o lipsă din decor pe o porțiune de 3 cm.

Starea de sănătate a obiectului este în general bună, cu mențiunea că în multe părți este deformată, are o bucată lipsă și în două părți e fisurată. În cea mai mare parte metalul este acoperit cu o culoare neagră fumurie. În unele zone, fructiera prezintă atac punctiform de coroziune verde-albăstrui și fumuriu. Suprafața obiectului prezintă în general irizații liniare în toate direcțiile.

Întrucât piesa prezintă multe probleme, din cauza slăbirii metalului se pune problema cunoașterii în amănunțime a următoarelor:

— natura tuturor produșilor de coroziune, pentru a putea fi înlăturate prin tratamente specifice și diferențiate;

— natura depunerilor;

— natura materialului metalic;

— identificarea mărcilor.

S-au făcut următoarele investigații: 1. Observații la stereolupă — s-au făcut observații ale formelor mărcilor, pentru stabilirea anului și locului fabricației (Pl. XLIX/A—E); 2. Observații ale structurii de suprafață a zonelor de coroziune chimică a depunerilor, a rupturilor; 3. Analize chimice: s-a efectuat analiza calitativă a materialului metalic și analiza coroziunilor, prin metode calitative.

În urma analizelor și observațiilor efectuate se pot trage următoarele concluzii generale:

— s-a constatat că este confecționat la sfârșitul secolului al XIX-lea;

— în urma observațiilor făcute la microscop am constatat o porozitate crescută a materialului;

— obiectul a fost confecționat din argint de 800, prin ștanțare.

Coroziunea chimică a obiectului se datorează atât uzurii funcționale cât și condițiilor improprii de păstrare și întreținere. În urma investigațiilor științifice, analizele chimice efectuate relevă că obiectul are depuneri de carbonați, cloruri și sulfați.

Din toate analizele și observațiile consemnate mai sus rezultă că restaurarea și conservarea obiectului presupune o serie de operații mecanice și chimice, care au o anumită succesiune logică și bine motivată.

Restaurarea formei, pentru ca obiectul să-și recapete aspectul estetic inițial. Operațiunea ridică însă probleme tehnice de dificultate, legate în special de faptul că metalul este foarte subțire, inițial s-a folosit tehnica ștanțării, iar restaurarea solicită metode manuale de lucru, metodele manuale prin batere, prezintă riscul întinderii și deformării tablei. Dar acest

risc aparent poate fi evitat folosind metode adecvate și instrumentar specific. Operațiunea s-a făcut prin matisare cu un șpul de lemn.

Curățirea chimică este necesară pentru îndepărtarea tuturor agenților chimici corozivi, cât și a produșilor stabilizați, dar care afectează estetic piesa. Această operațiune va avea trei etape de lucru: spălare cu detergent neionic, soluție Romopal 1% este necesară pentru a se îndepărta atât depunerile menajere cât și excesele de întreținere. Vom folosi o soluție de Romopal 1%, în care imersăm piesa și vom utiliza pentru antrenarea mecanică o perie din păr moale. Se impune o clătire abundentă în apă distilată.

Curățirea chimică propriu-zisă este necesară pentru îndepărtarea tuturor agenților chimici de coroziune de pe toate fețele piesei. Pentru acestea, prin studii amănunțite am ajuns la concluzia că operația poate fi efectuată prin metodele:

1. soluție 10% de ferrocianură de potasiu și acid sulfuric care este ideal pentru îndepărtarea tuturor produșilor de coroziune,

2. cu amoniac, care curățâ foarte bine suprafața metalului, în schimb nu îndepărtează sulfurile,

3. cu complexon, metoda aceasta este eficace pentru îndepărtarea tuturor produșilor de coroziune și curățirea obiectului, dar are inconvenientul că matizează piesa, argintul își pierde luciul.

Neutralizarea este necesară în urma fiecărui tratament, deoarece pe suprafață rămân constituenți solubili ce trebuie îndepărtați. Această operație se execută prin spălări repetate cu apă distilată.

Degresarea este operațiunea care va pregăti suprafața piesei, prin îndepărtarea tuturor urmelor de substanțe grase antrenate în operația precedentă, la manipulare. Ea va consta în folosirea unor băi cu solvenți organici (ex. acetonă).

Conservarea generală a piesei nu este necesară, fiind o piesă modernă de argint.

Așa cum rezultă din cele propuse mai sus, având în vedere și lucrările și rezultatele de investigații, piesa a avut un circuit precizat în fluxul optim de laborator. Schematic se prezintă astfel:

1. Lucrări premergătoare întocmirii referatului de investigații (observații vizuale, directe, la microscop, stereolupă), însoțite de fotografierea directă de ansamblu și de detalii.

2. Investigații științifice
   analize chimice — natura metalului
   — produși de coroziune

3. Discutarea rezultatelor, analizelor și observațiilor și a propunerilor.

4. Fluxul de restaurare: curățire preliminară generală, restaurarea formei piesei, spălare cu soluție Romopal 1%, curățire chimică, neutralizare, uscare, lustruire, verificarea și consemnarea tuturor proceselor de restaurare efectuate, precum și a observațiilor.

Obiectul a fost introdus într-o cuvă de material plastic în apă cu detergent neionic Romopal 1% pentru a se îndepărta tot surplusul de

substanţe existente în ornamente. În urma acestei spălări o parte din săruri s-au îndepărtat, constatându-se o fisurare şi o corodare accentuată a unor porţiuni. S-a mai constatat prezenţa unor depuneri, care trebuiau îndepărtate chimic. Pentru a se putea trece la operaţia următoare se spală tot ansamblul cu apă distilată pentru neutralizarea obiectului.

La părţile deformate s-a lucrat la îndepărtarea metalului cu un şpul de lemn, după care s-a trecut la lipirea fisurilor cu răşină Uhu-Plus. Completarea nu s-a făcut, obiectul fiind din argint.

Curăţirea chimică se execută cu soluţie de 1% de ferrocianură de potasiu acidulat cu acid sulfuric timp de 2 ore sub supraveghere continuă.

Fructiera supusă tratamentului chimic a fost scoasă din soluţia de ferrocianură de potasiu, constatându-se că toate depunerile au dispărut complet. Se introduce în apă distilată şi se clăteşte până testul cu azotatul de argint arată că neutralizarea s-a produs în întregime.

Scos din apa de neutralizare, pe o hârtie de filtru, se introduce prin imersie în alcool, după care se tamponează.

Pentru ca obiectul să-şi recapete strălucirea iniţială se procedează la o lustruire cu un material textil moale (Pl. XLIX/F).

Obiectul fiind din metal preţios nu s-a expus, se păstrează în depozit pe raft într-o cutie de carton confecţionată după dimensiunile piesei; în cutie se poate introduce un săculeţ de silicagel pentru absoarberea umidităţii.

La o eventuală expunere a piesei aş propune acoperirea ei cu un strat protector de acrilat (deşi la piese moderne nu este cazul), care în timp protejează obiectul de factorii externi, care i-ar putea dăuna şi ar duce la înnegrirea argintului.

Fiind vorba de o piesă de argint, trebuie ţinut cont de felul cum o expunem. Lemnul din care este confecţionată vitrina, cleiul folosit la lipirea ei, culorile folosite la eventualele texte, materialul pe care expunem piesa, pot influenţa nefavorabil starea de sănătate a piesei. Temperatura trebuie să fie constantă. Pentru prevenirea înnegririi piesei putem folosi substanţe care absorb hidrogenul sulfurat. De exemplu piesa s-ar putea expune pe o bucată de mătase roşie impregnată cu acetat de plumb, care încetineşte înnegrirea argintului.

BIBLIOGRAFIE

1. CORINA NICOLESCU, *Argintăria laică şi religioasă în Ţările Române* (sec. XIV—XIX), Bucureşti, 1968.
2. BIELZ I., *Arta aurarilor saşi din Transilvania*, Bucureşti, 1957.
3. JACKSON A., DAY D., *Handbuch zur Pflege und Restaurierung von Antiquitäten*, Köln, 1985.
4. KÜHN, H., *Erhaltung und Pflege von Kunstwerken und Antiquitäten Kaysersche Verlagsbuchhandlung*, München, 1974.
5. ORGAN M. R., *Studies in Conservation*, 1960.

DIE PROBLEME VON RESTAURIERUNG EINE MODERNE SILBER OBJEKT

(Inhalt)

Unser Objekt war stark beschädigt und auch deformiert. Erst nach dem Ausrichten der Eindrücken kam die Reihe an das chemische behandlung. Die Beschreibung des Zustandes des Kunststückes beanspruchte eine längere Untersuchung und erst danach begannen wir mit dem Aufsetzen des Vorschlages der Restaurierung. Hervorgehend haben wir unseres Objekt photographieren lassen, dann reinigten wir diese von der Verschmutzungen mit Wasser, Alkohol, und mit säurekaltiger Lösung. Zum Ausrichten benützten wir aus Holz, Gumi verfertigte Werkzeuge.

Während nicht ausgestellte Objekte in versiegelten Kunststoffbeuteln, oder Karton geschützt werden können, erfordert der Schutz ausgestellter Silberobjekte einen erhöhten Aufwand, da alle Vitrinenbaumaterialen, das Holz, die Dichtungs — und Klebstoffe und die Anstriche frei von schwefelabgebenden Verbindungen sein müssen. Weiter muß eine gleichmaßige Temperatur gesorgt werden, und in den Vitrinen Substanzen unterzubringen, die den Schwefel-wasserstoff absorbieren.

RESTAURAREA ŞI CONSERVAREA UNUI „STEAG DE BREASLĂ" DIN SEC. AL XIX-LEA AFLAT ÎN COLECŢIILE MUZEULUI JUDEŢEAN SATU MARE

ELEONORA ROŞU

Ţesăturile şi broderiile de artă sunt purtătoare de orientări, motive şi inovaţii care se impune prin trăsături caracteristice în toate epocile şi curentele stilistice.

În România, broderia, se impune ca gen de timpuriu, totuşi, în epoca medievală ia un deosebit impuls, exercitat de atelierele mănăstireşti şi cele de curte.

Dacă în epoca medievală broderiile erau realizate în astfel de ateliere şi la comenzi, în marea lor majoritate domneşti, în epoca modernă ele sunt executate şi la solicitarea altori pături sociale.

Transilvania, unde dezvoltarea socială şi economică ia un deosebit avânt în epoca modernă, aduce în prim plan o nouă categorie de comanditari şi anume negustorimea bogată.

Menţionăm că materialele diferitelor bresle existente în Satu Mare (sigilii, însemne, documente etc.) sunt destul de numeroase, lipsind însă, cu o singură excepţie (V. Ursu, *Aspecte locale ale istoriei agrare prezentate în expoziţiile Muzeului judeţean Satu Mare,* în Satu Mare — StCom, III, 1975, p. 265—275), referiri la activitatea acestora.

Satu Mare, deşi nu va intra în rândul celor mai industrializate oraşe din Transilvania în sec. al XIX-lea, producţia meşteşugărească şi a industriei mici ocupă un loc destul de însemnat.

În colecţia Muzeului judeţean Satu Mare se află un steag de breaslă (Pl. L) exemplu strălucit al creşterii puterii breslelor în această parte de ţară, Satu Mare fiind un centru important de bresle, steag, de sec. al XIX-lea, de dimensiuni impresionabile: 1,85×1,55 m, reprezentând mai multe bresle unite după cum reiese din inscripţie şi simbolurilor acestora.

Materialele din care este realizat steagul sunt: mătasa naturală de culoare albastră decorată cu elemente florale stilizate cu efect de mat şi lucios, din bumbac, fire metalice, hârtie şi clei.

Piesa are de jur-împrejur franjuri din fire aurii şi doi ciucuri plasaţi pe colţurile lăţimii inferioare, căptuşala nu s-a păstrat, fiind vizibilă pe spate tehnica broderiei.

Piesa este confecţionată din trei benzi orizontale de 0,50 cm, în cele patru colţuri piesa este decorată cu un motiv floral stilizat, realizate cu fire aurii strălucitoare în tehnică broderie-pasmanterie, suprafeţele

mari ale elementului sunt umplute cu fir strălucitor, iar tijele subțiri cu fire metalice închise.

Partea centrală a piesei reprezintă un medalion brodat în relief având în interior însemnele breslei, ciocan, rindea, butoi, foarfeci, compas etc. Medalionul este încadrat de o cunună cu frunze de stejar și frunze de măslin cu fructele respective.

În partea superioară a medalionului două mâini împreunate simbolizând unitatea muncii și a inscripției în limba maghiară:

MUNKASSAG, SZORGALOM, HALADAS
EGYESÜLT ERÖVEL
MUNCA, SĂRGUINȚA, PROGRES CU
FORȚE UNITE

Așa cum rezultă din înșiruirea făcută în scopul descrierii obiectului, cât și din analiza directă a materialelor componente, acestea sunt extrem de variate, deci tratamentul de curățire umedă necesită condiții speciale fără imersare.

Ținând cont de complexitatea proceselor degradative care au acționat în timp asupra piesei (oxidarea firelor metalice din cauza umidității, îmbătrânirea și fragilizarea mătăsii mai ales la cele patru colțuri, rupturi și destrămări ale firelor de broderie, sfâșieri, pete, șifonări, lipsuri din mătase și nu în ultimul rând depuneri de praf și murdărie au făcut necesară intervenția restauratorului, aceasta cu atât mai mult cu cât deteriorările sunt cauzate de condițiile improprii de păstrare.

După cum am menționat tratamentul se face cu multă atenție, având în vedere reacția diferitelor materiale, căptușeala de in a fost decupată pe porțiuni mari până la broderie.

Curățirea broderiei (Pl. LI) s-a făcut pe un suport absorbant din vată, netex, hârtie de filtru iar apoi s-a făcut înmuierea cu o soluție formată din: 3 părți alcool (300 g), 1 parte glicerină (100 g), 6 părți apă distilată (600 g). În soluția respectivă a fost introdusă o mică cantitate de timol pentru înlăturarea completă a atacului biologic conform buletinului de analiză.

Suprafețele de mătase s-au curățat cu aceeași soluție însă fără timol prin tamponare, excesul de soluție înlăturându-se cu ajutorul hârtiei de filtru.

După schimbarea suportului absorbant suprafețele de mătase au fost curățate cu soluție de radix sapunaria prin pensulare, iar excesul de soluție înlăturându-se cu hârtie de filtru, piesa a fost transportată cu multă grijă cu ajutorul unui liatex pe plasă la bazinul de spălare unde s-a efectuat clătirea cu multă grijă protejând broderia cu hârtie de filtru.

Piesa a fost transportată pe masa de lucru pe o sticlă și tratată cu o soluție de 1% glicerină în apă distilată întinzând suprafețele de mătase în sensul țeserii, porțiunile rupte fiind plasate la locul lor și puse sub presă.

În vederea consolidării s-au pregătit următoarele materiale:
— un suport de bumbac de dimensiunile piesei;
— fire de mătase naturală;

— fire de borangic;
— o ramă.

Suportul de bumbac şi firele au fost vopsite în culoarea mătăsii, cu coloranţi direcţi.

Având în vedere dimensiunile mari ale piesei şi tehnica de lucru a steagului la origine, nu a putut fi dezasamblată în cele trei părţi, aşa că procesul de consolidare necesită condiţii speciale.

Suportul de bumbac după ce a fost vopsit a fost întins în sensul ţeserii pe sticlă şi impregnat cu soluţie de 3% cu C.M.C. (carbochim metil celuloză) în apă distilată.

Piesa a fost aşezată pe suport şi centrată, înseilată pe porţiuni mai mari în puncte mici cu ac chirurgical şi ţinând cont de dimensiunile mari ale piesei nu se poate rula pe zonele brodate, piesa este aşezată pe o ramă îngustă pe care este întins un liatex, peste care se aşază porţiunea din piesă care urmează să fie restaurată, fiind fixată prin înseilare.

Restaurarea propriu-zisă constând din umplerea zonelor lipsă ale mătăsii cu fire de mătase naturală şi fixarea printr-o reţea de fire de borangic prin puncte mici (Pl. LII).

După terminarea restaurării piesei se efectuează operaţiile de prindere a franjurilor şi ciucurilor de jur-împrejur şi se propune ca piesa să fie păstrată într-un loc uscat, ferit de umezeală (U.R.=45%), poate intra în circuitul expoziţional, dar în ambele situaţii piesa va fi aşezată orizontal.

BIBLIOGRAFIE

1. Norme privind reglementarea activităţii de restaurare, emise de C.C.E.S., 1982.
2. A. MOLDOVEANU, *Bazele restaurării ştiinţifice*, curs, 1982.

RESTAURING AND CONSERVATION OF A „STEAG DE BREASLĂ", FROM THE XIX-TH CENTURY WHO IS PART OF THE HISTORICAL COLECTION OF THE SATU MARE MUSEUM

(Summary)

In this article we present the restoring of an unusual masterpiece with a great historical and artistical value „STEAG DE BREASLĂ" from the XIX-th century is part of the historical colection of the SATU MARE Museum. The article presents the fases of the restauring proces and the technique that was used.

ABREVIERI BIBLIOGRAFICE
ABREVIATIONS BIBLIOGRAPHIQUES
ABKÜRZUNGEN

ActaArchCarp	= Acta Archaeologica Carpathica, Kraków
ArchHung	= Acta Archaeologica, Budapest
ActaMN	= Acta Musei Napocensis, Cluj-Napoca
ActaMP	= Acta Musei Porolissensis, Zalău
Aluta	= Aluta. Muzeul județean, Sfântu Gheorghe
Apulum	= Apulum. Buletinul Muzeului Regional Alba Iulia
ArchAust	= Archeologia Austrica, Wien
ArchÉrt	= Archeológiai Értesítő, Budapest
ArchMold	= Arheologia Moldovei, Iași
AMET	= Anuarul Muzeului Etnografic al Transilvaniei, Cluj-Napoca
BAR	= British Archeological Reports, Oxford
BSNR	= Buletinul Societății Numismatice Române, București
Crisia	= Muzeul Țării Crișurilor din Oradea, Oradea
Dacia	= Dacia. Recherches et découvertes archéologiques en Roumanie, București, I—XII (1924—1948); Nouvelle serie. Revue d'archeologie et d'histoire ancienne, București
DIR	= Documente privind istoria României, București
DissPann	= Dissertationes Pannonicae, Budapest
DologCluj	= Dolgozatok az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem és Régiségtárából, Kolozsvár (Cluj)
EDR	= Ephemerius dacoromann, Annuario della Scuola Romena di Roma, Roma
ErdMuz	= Erdélyi Múzeum, Kolozsvár (Cluj)
IstRom	= Istoria României, București, I, 1960 și urm.
Marmația	= Marmația. Muzeul Județean Maramureș, Baia Mare.
Materiale	= Materiale și cercetări arheologice, București
Numk	= Numizmatikai Közlöny, Budapest
RIC	= H. Mattingly. E.a. Sydenham, Roman Imperial Coinage, London
M. Roska, Rep	= M. Roșca, Erdély régészeti repertóriuma. I. Őskor, Kolozsvár (Cluj), 1942
Sargetia	= Sargetia. Acta Musei Devensis, Deva
SCIV(A)	= Studii și cercetări de istorie veche (și arheologie), București
SCN	= Studii și cercetări de numismatică, București
SCS Cluj	= Studii și cercetări științifice, Cluj
SlovArch	= Slovenska Archeologia, Bratislava
StCom Satu Mare	= Studii și comunicări. Muzeul județean Satu Mare, Satu Mare
StCom Sibiu	= Studii și comunicări. Muzeul Brukenthal, Sibiu

Studia	= Studia Universitatis Babeş-Bolyai, Cluj Napoca, Series...
Symposia Tracologica	= Symposia Thracologica. Institutul Român de tracologie, Bucureşti
Thraco-Dacica	= Thraco-Dacica, Institutul de Tracologie, Bucureşti
Tezaure monetare	= Tezaure monetare din judeţul Satu Mare, Satu Mare 1968
ZFA	= Zeitschrift für Archäologie, Berlin
Ziridava	= Ziridava. Studii şi cercetări, Arad

Prescurtări tehnice

Arch. Stat	= Arhivele statului (filiala.....)
D.G.A.S.	= Direcţia Generală a Arhivelor Statului

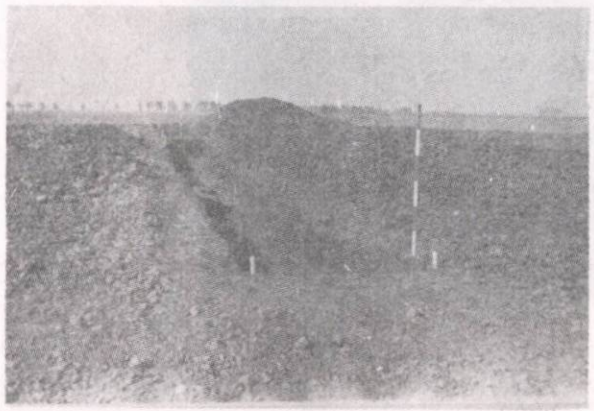

1

2

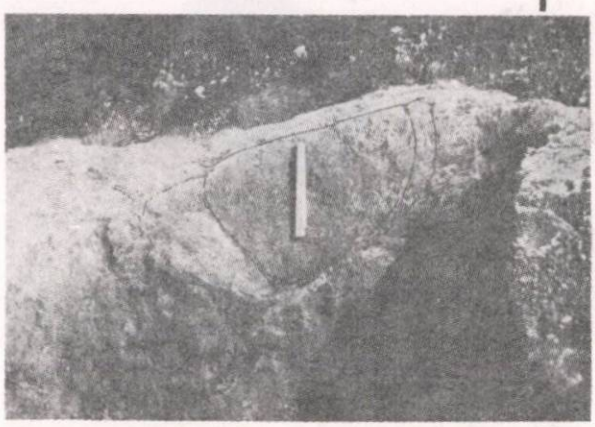

3

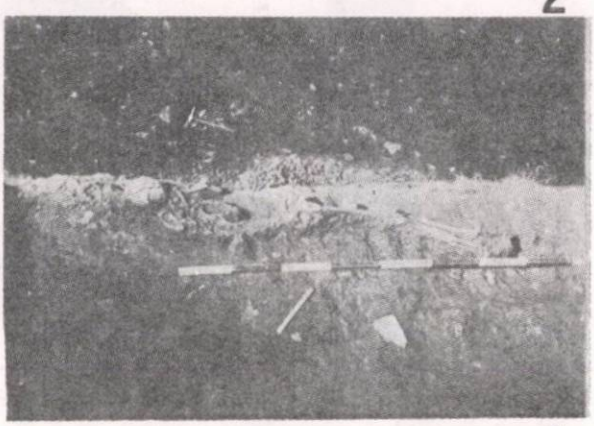

4

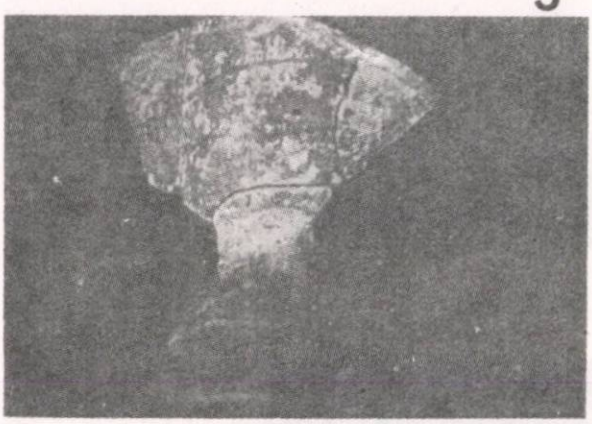

5

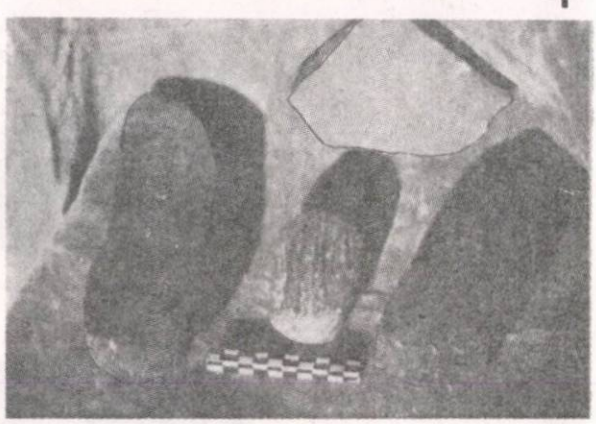

6

PLANŞA I – Căpleni: 1. S 1/1986; 2. Groapa nr. 4; 3. Vatra cuptorului de ars ceramică; 4. M. 1/1986; 5. Fructieră fragmentară; 6. Unelte din piatră şlefuită

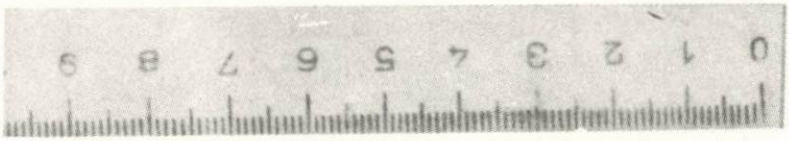

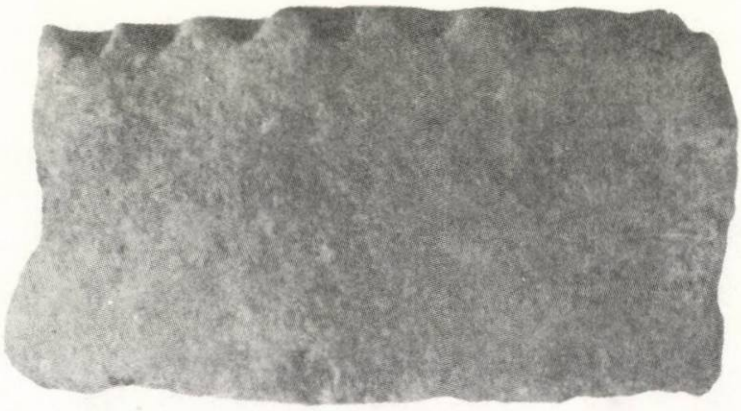

1

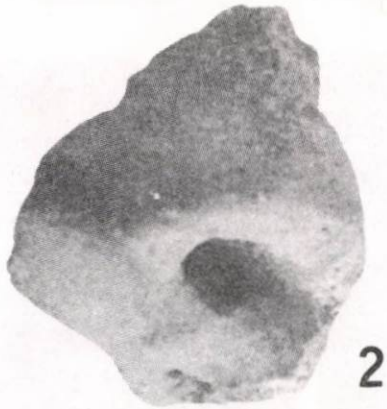

2

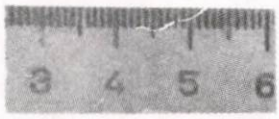

3

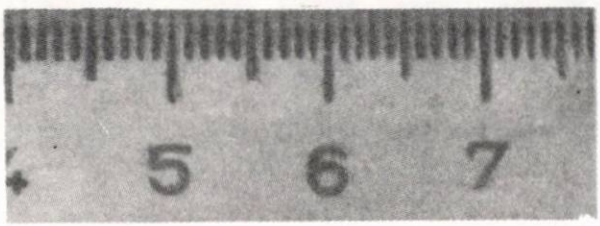

4

PLANŞA II – 1,2: ceramică neolitică; 3,4: aşchii de obsidian şi silex

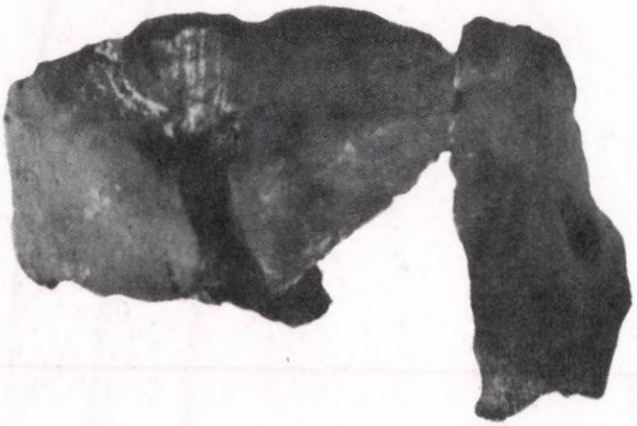

1a

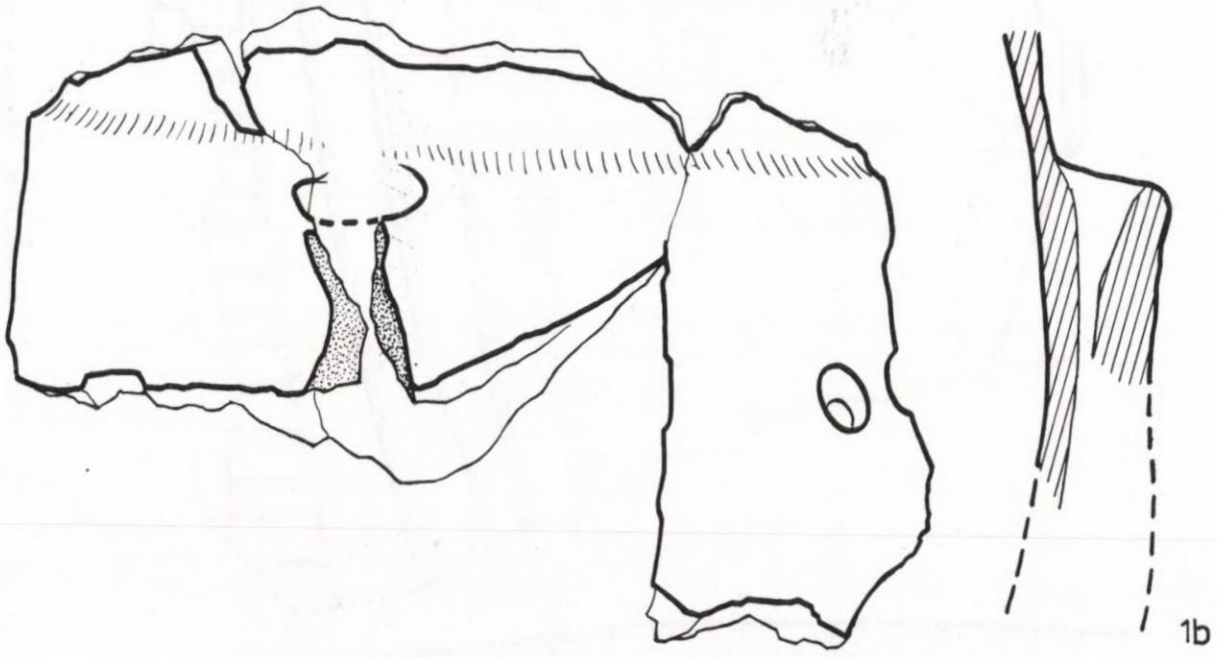

1b

PLANŞA III – 1 a-b: fragment de vas neolitic

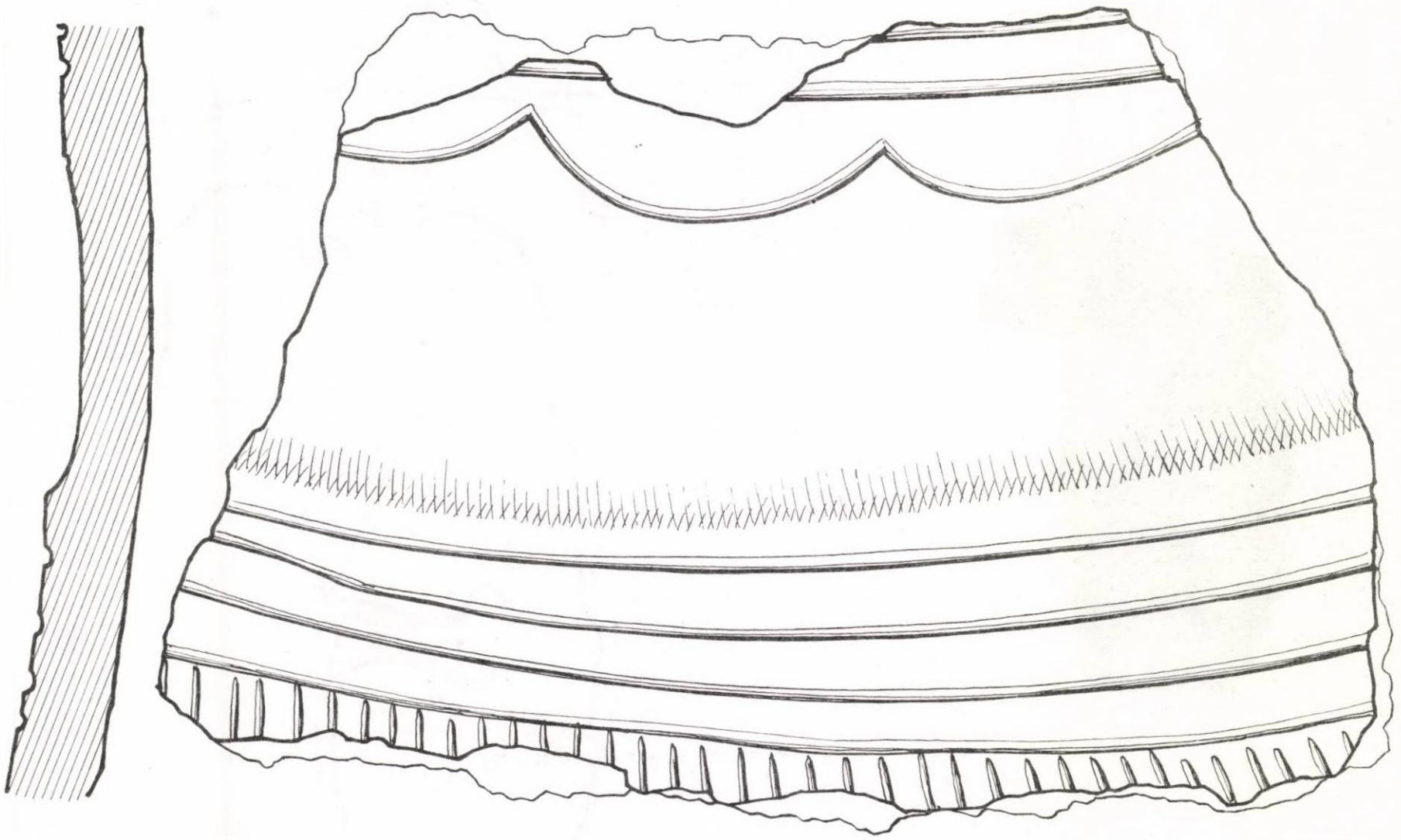

PLANŞA IV – Fragment de vas datând de la începutul epocii fierului
(BrCD-HaA$_1$, cultura Biharea)

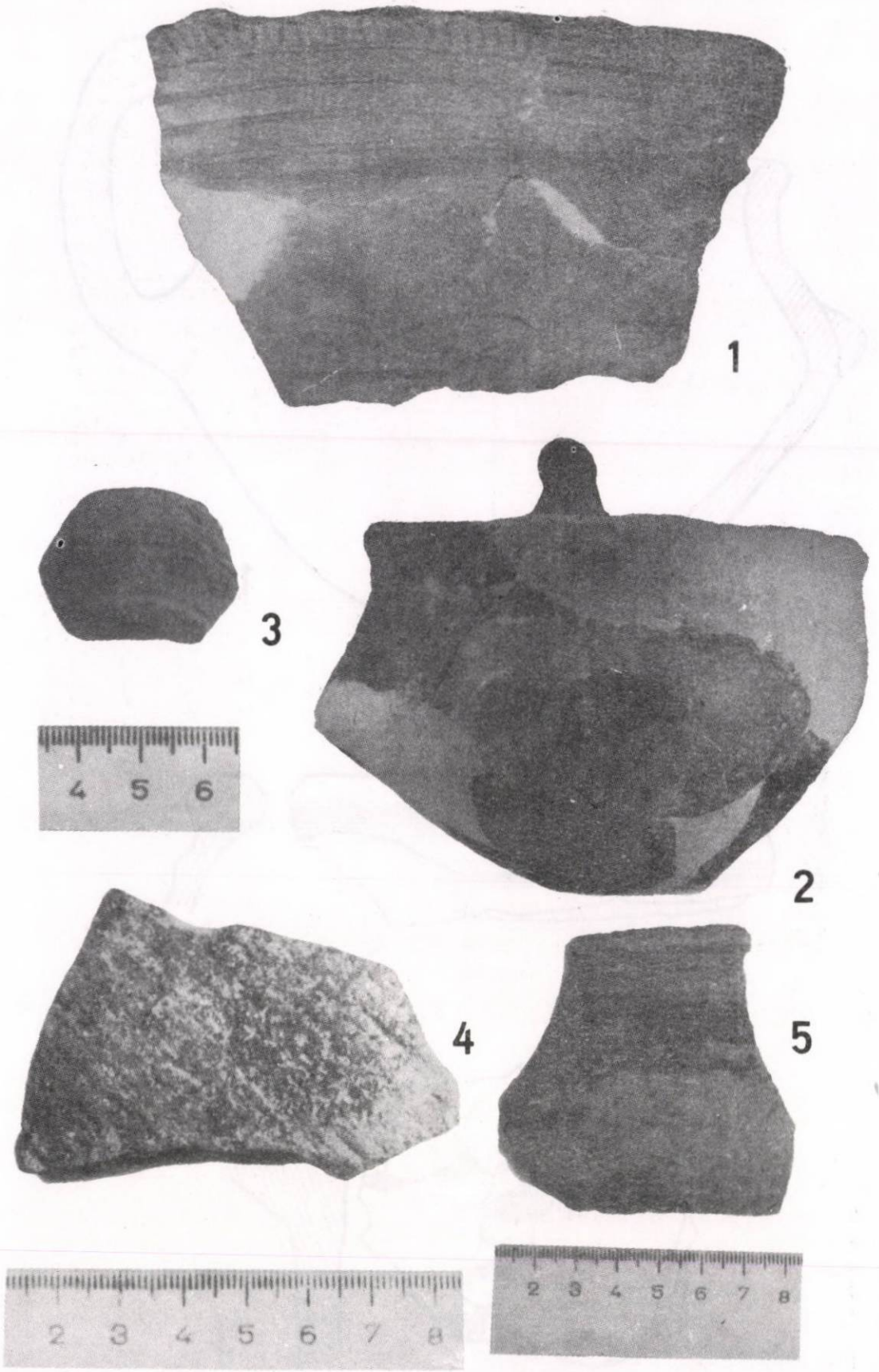

PLANŞA V – 1-2: ceramică datând de la începutul epocii fierului (BrCD-HaA$_1$);
3: prâsnel La Tène; 4-5: ceramică celtică

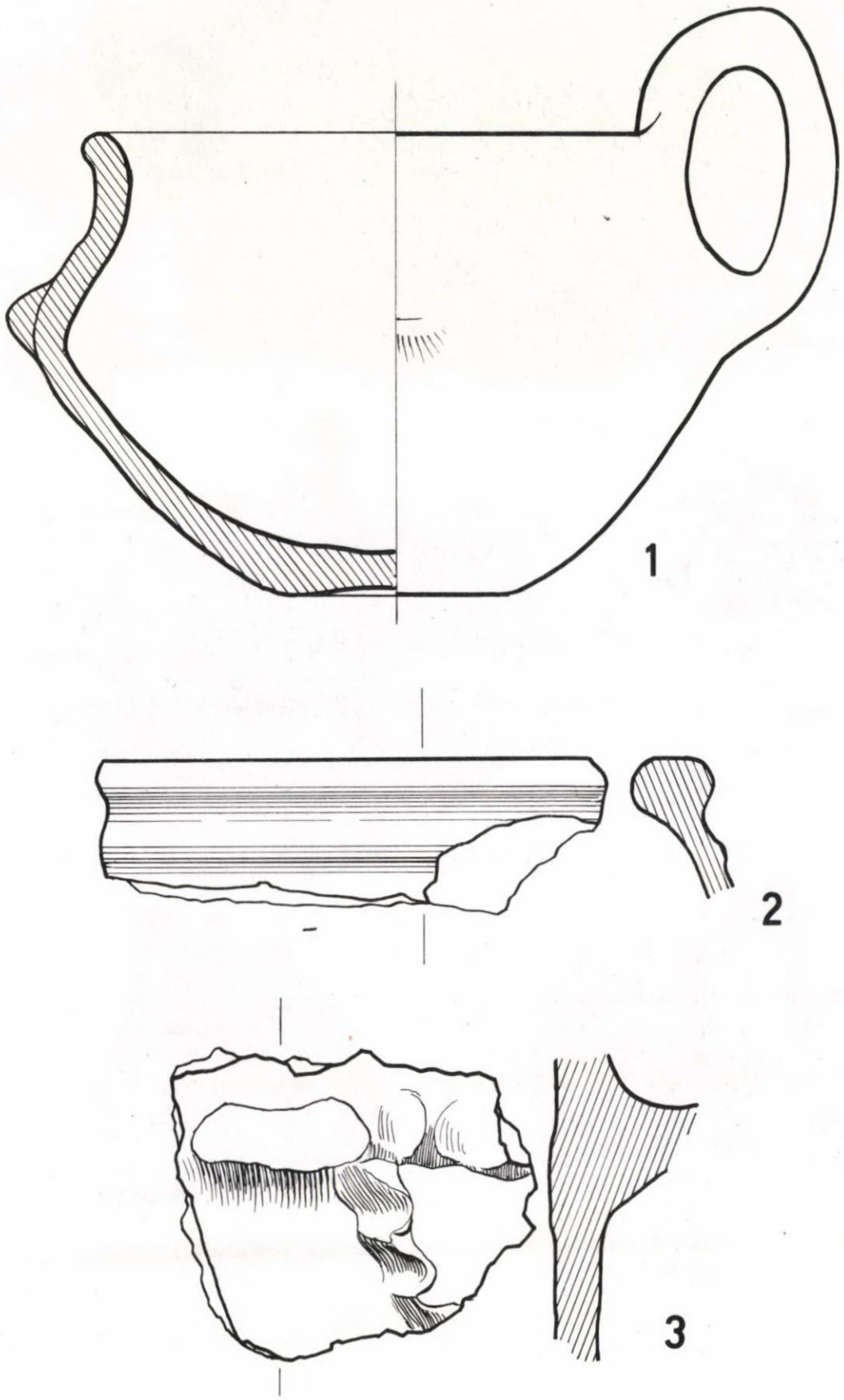

PLANŞA VI – 1: ceaşcă datând de la începutul epocii fierului; 2: buză de vas La Tène; 3: vas dacic ornamentat cu brâu alveolar

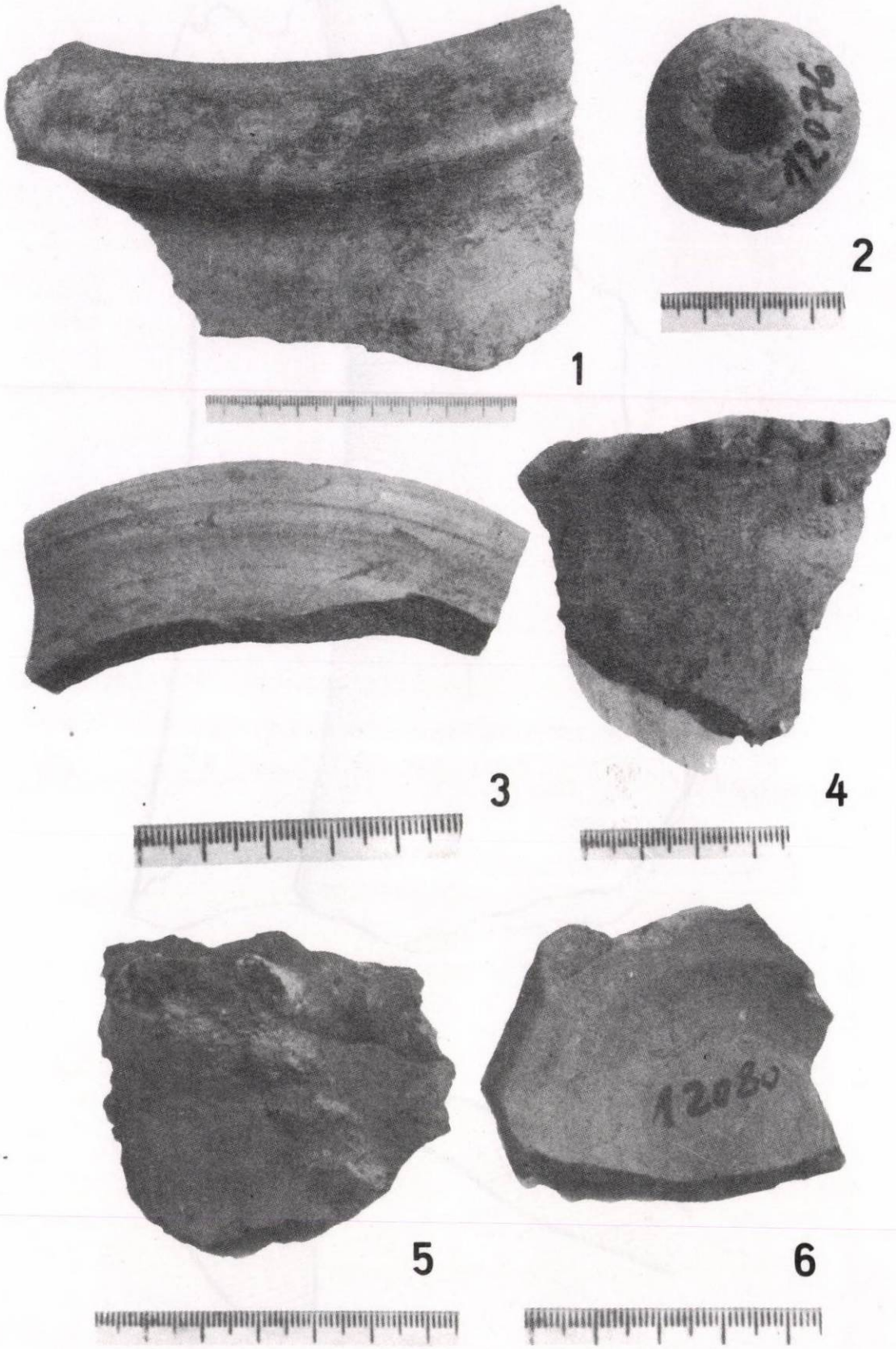

PLANŞA VII – 1: fragment de chiup cenuşiu dacic lucrat la roată; 2: prâsnel de fus; 3,6: ceramică dacică cenuşie lucrată la roată; 4,5: ceramică dacică lucrată cu mâna

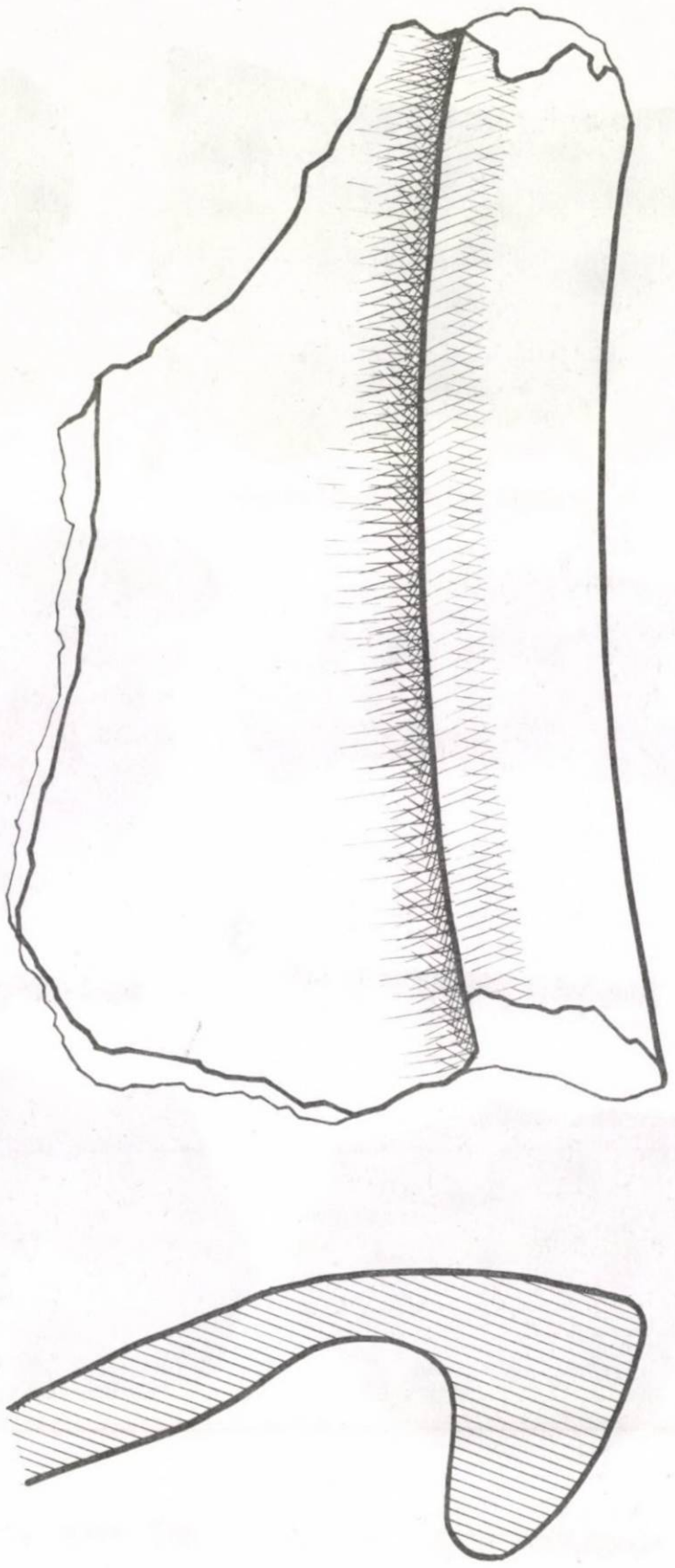

PLANȘA VIII – Buză de chiup dacic lucrat la roată,
de culoare cenușie

1

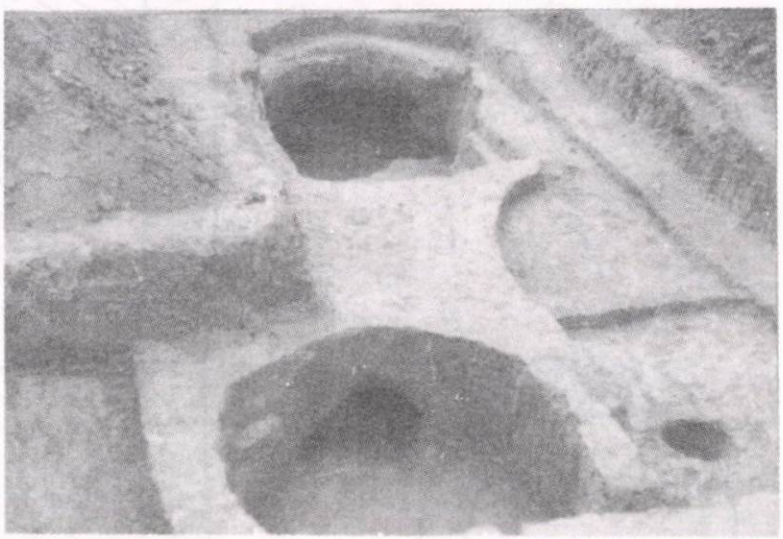

2

3

PLANŞA IX – 1-3: imagini de pe şantier ale cuptorului de meşteşugar

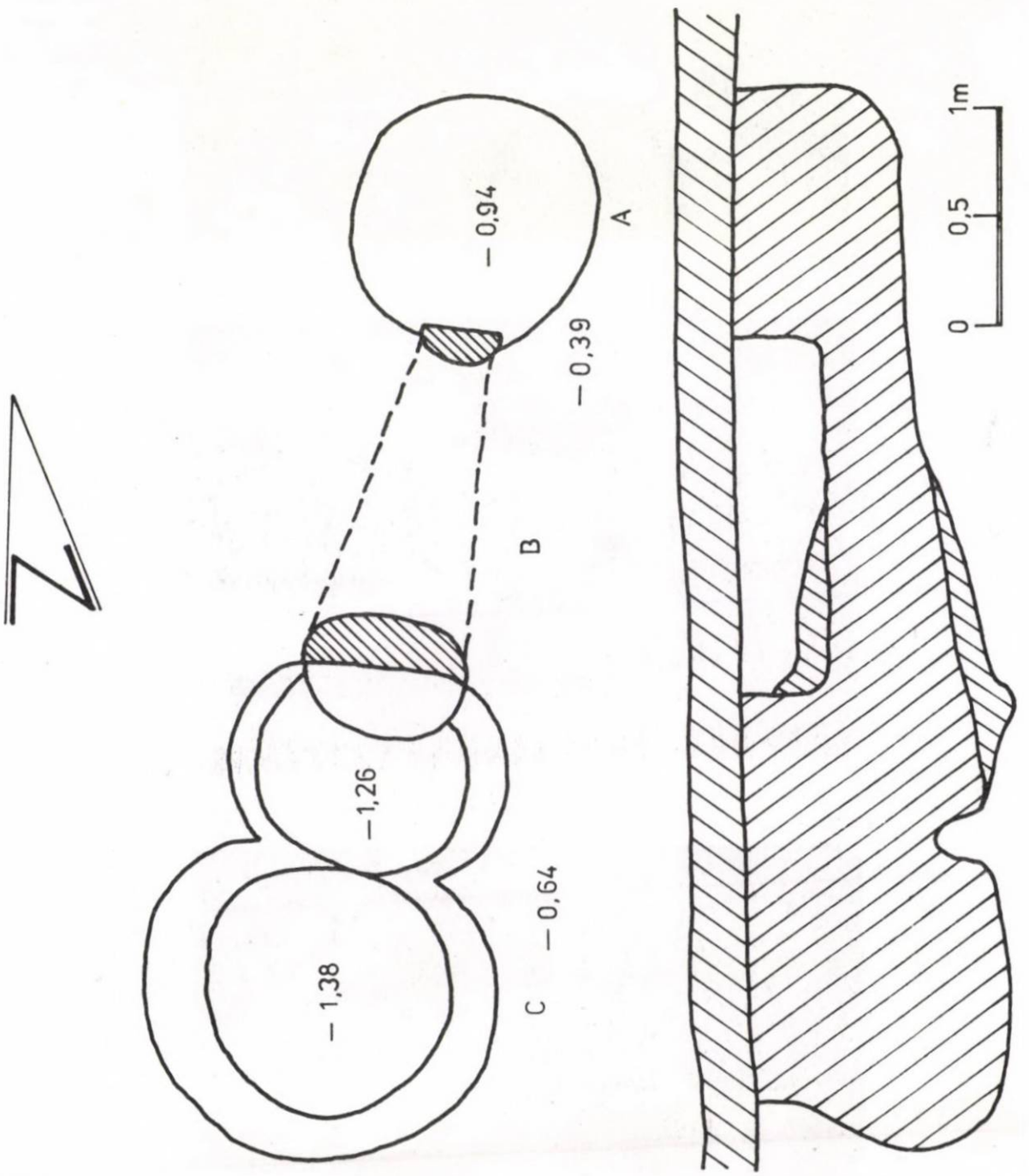

PLANŞA X – Cuptorul dacic de meşteşugar, plan şi profil; A - camera de ardere; B - canalul de foc; C - groapa de deservire

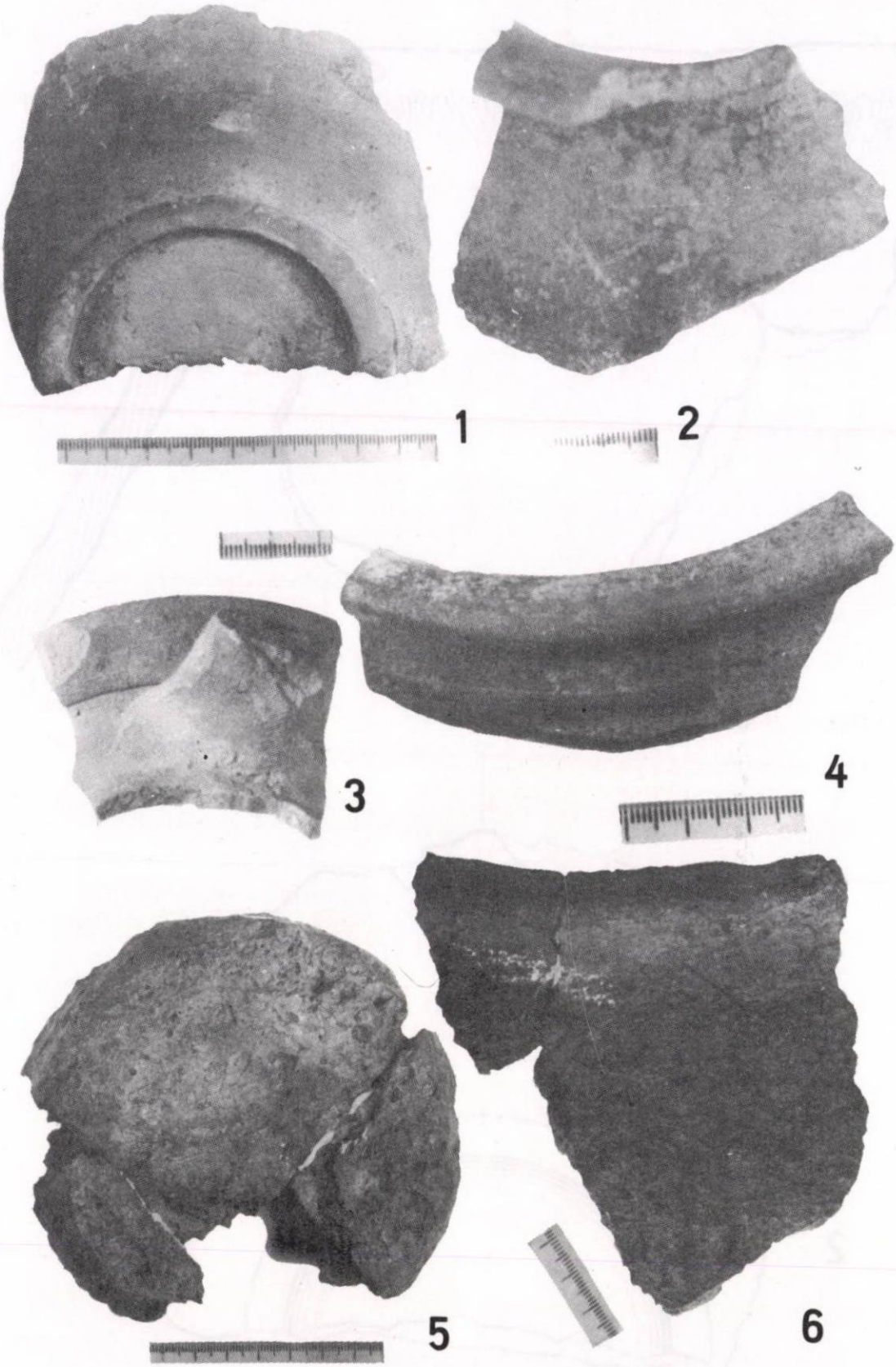

PLANŞA XI – 1-4: ceramică dacică lucrată la roată descoperită în cuptor; 5-6: ceramică lucrată cu mâna descoperită în cuptor

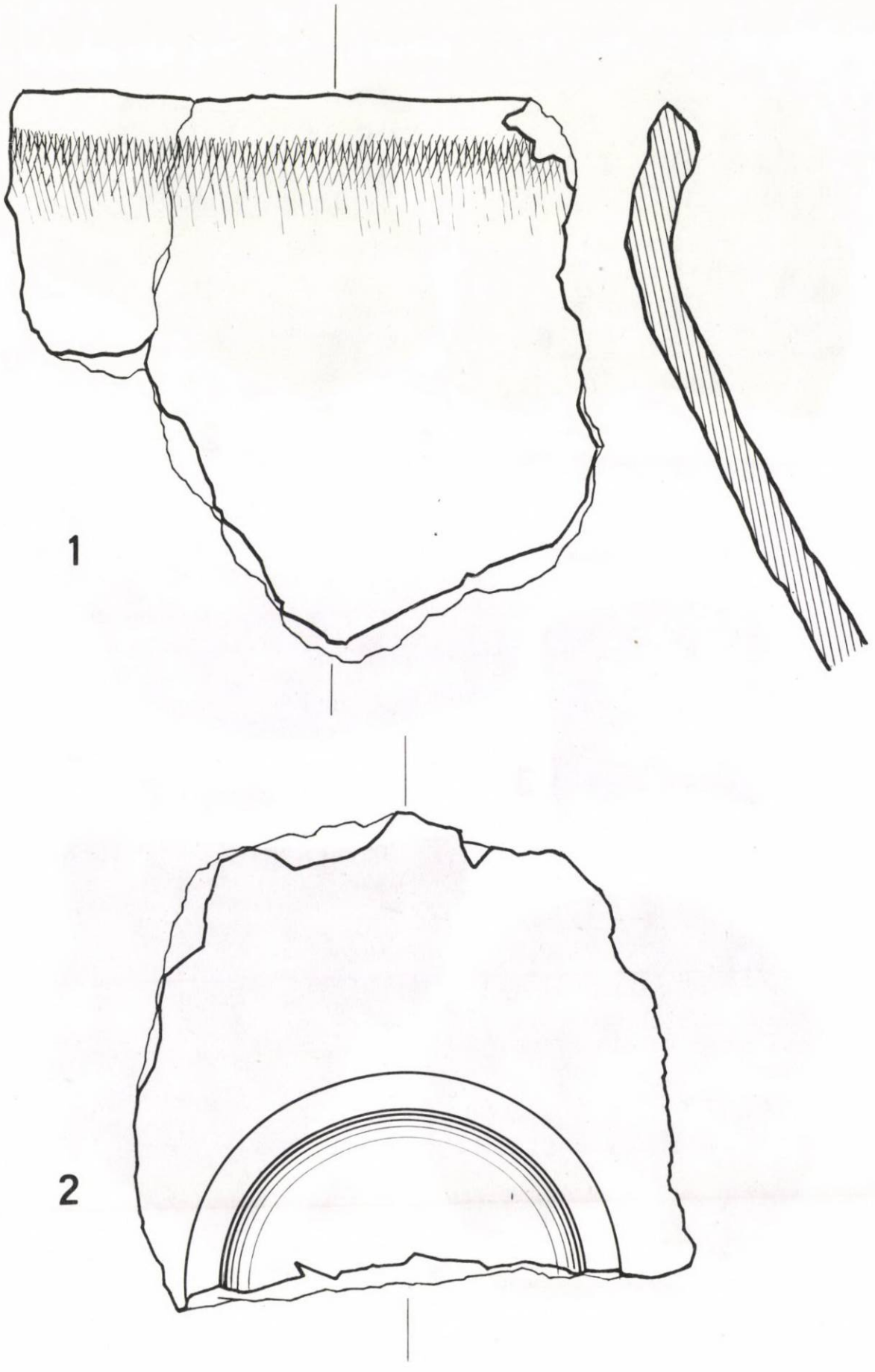

PLANŞA XII – 1: ceramică dacică lucrată cu mâna; 2: fund inelar lucrat la roată; descoperite în cuptorul de meşteşugar

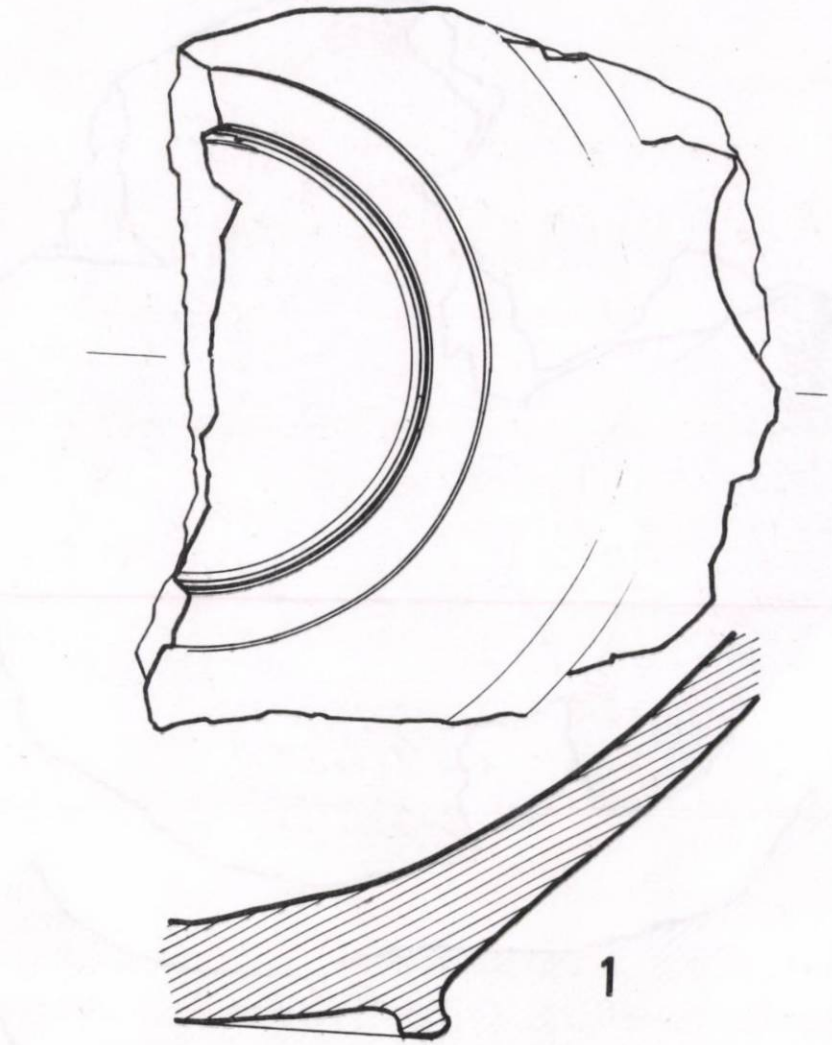

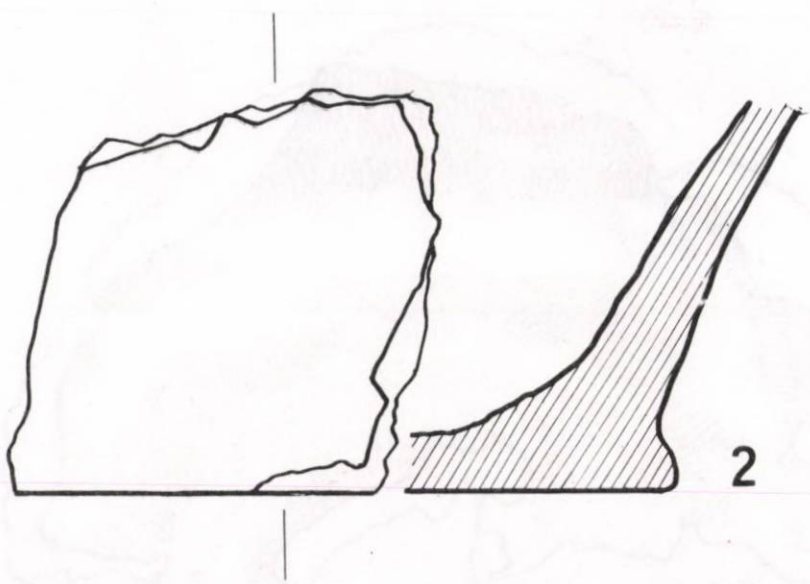

PLANŞA XIII – 1: fund inelar lucrat la roată; 2: fund de vas modelat cu mâna; descoperite în cuptorul de meşteşugar

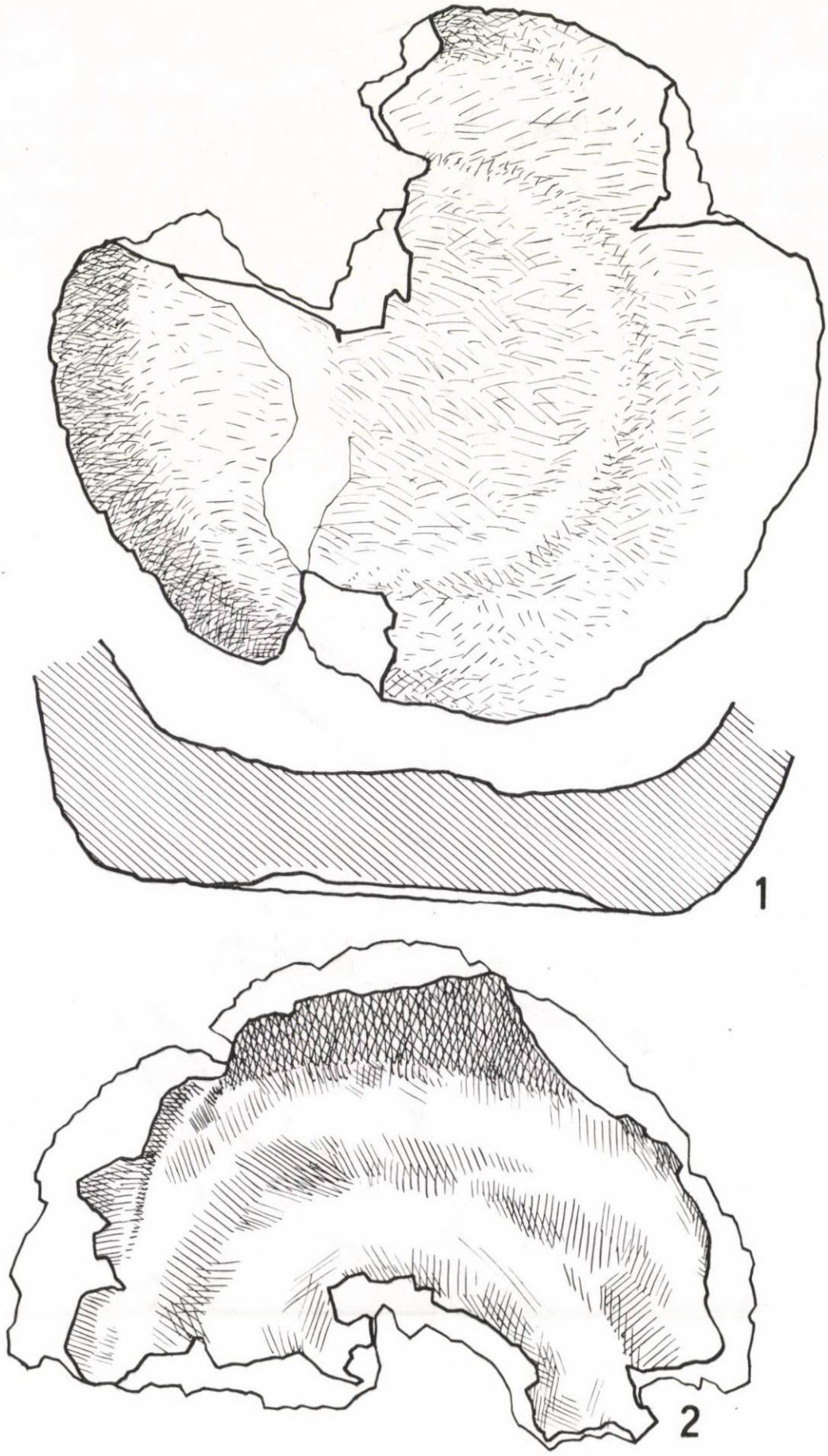

PLANŞA XIV – 1,2: funduri de vase modelate cu mâna

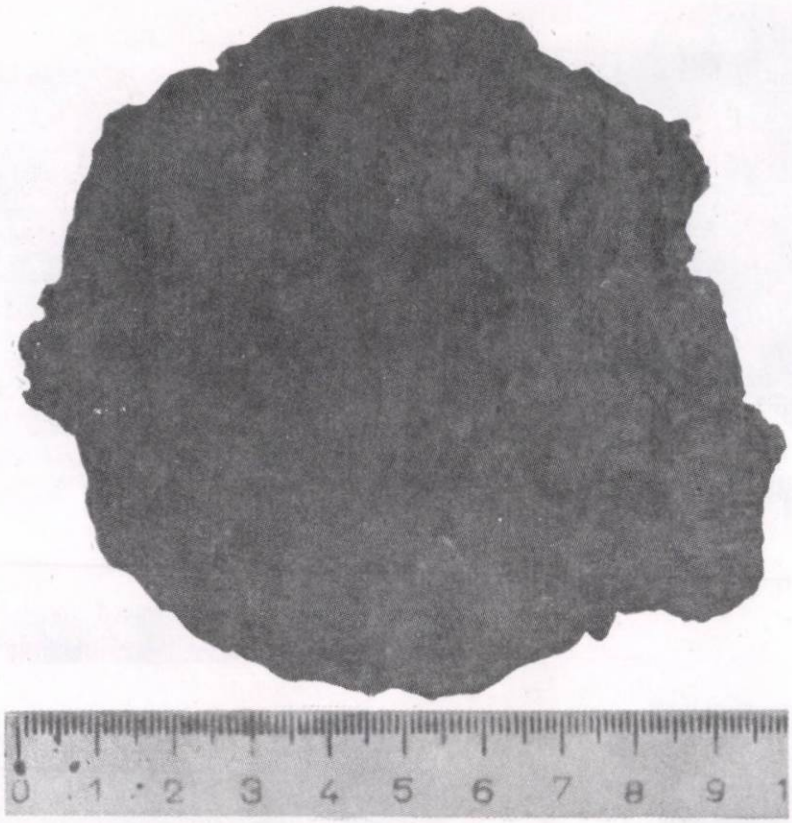

1

2

PLANȘA XV – 1,2: lupă și zgură de fier descoperite în cuptor

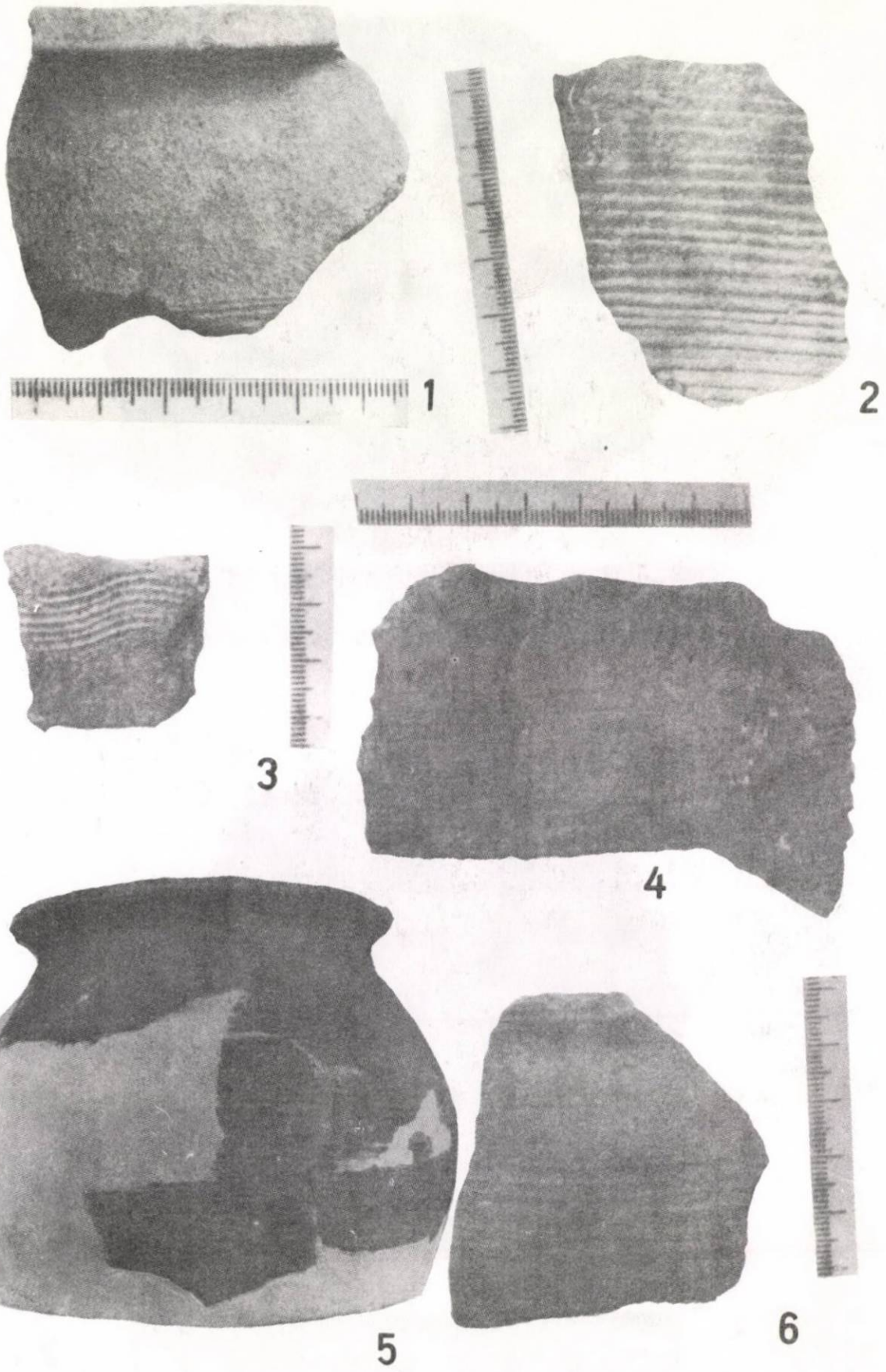

PLANŞA XVI – 1-6: ceramică românească veche, nisipoasă, lucrată cu roata şi ornamentată cu stiuri şi benzi de linii simple şi în val

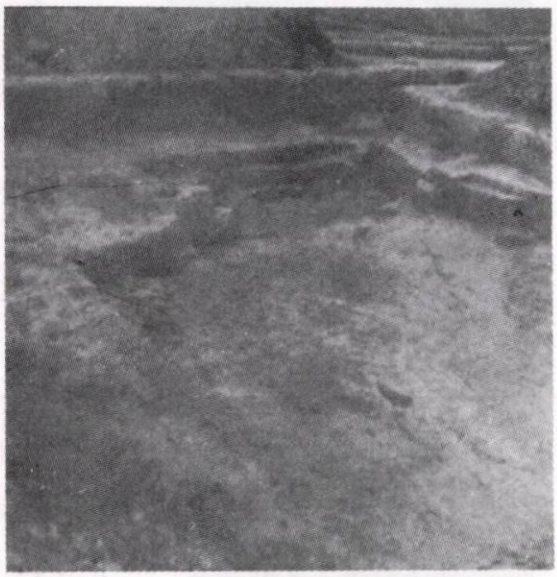

1

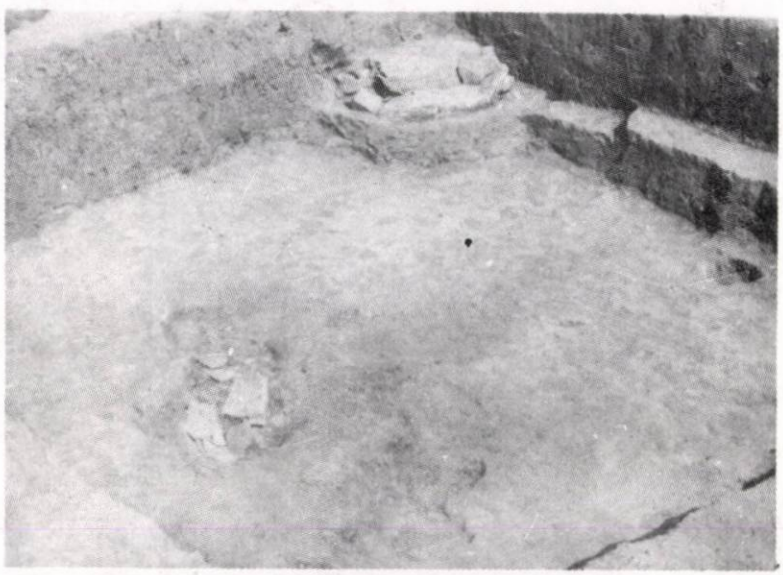

2

PLANŞA XVII – 1-2: locuinţa feudală timpurie
(imagini de pe şantier)

PLANŞA XVIII – 1-2: zgură de fier; 3: fragment de râşniţă de piatră din locuinţa feudală timpurie

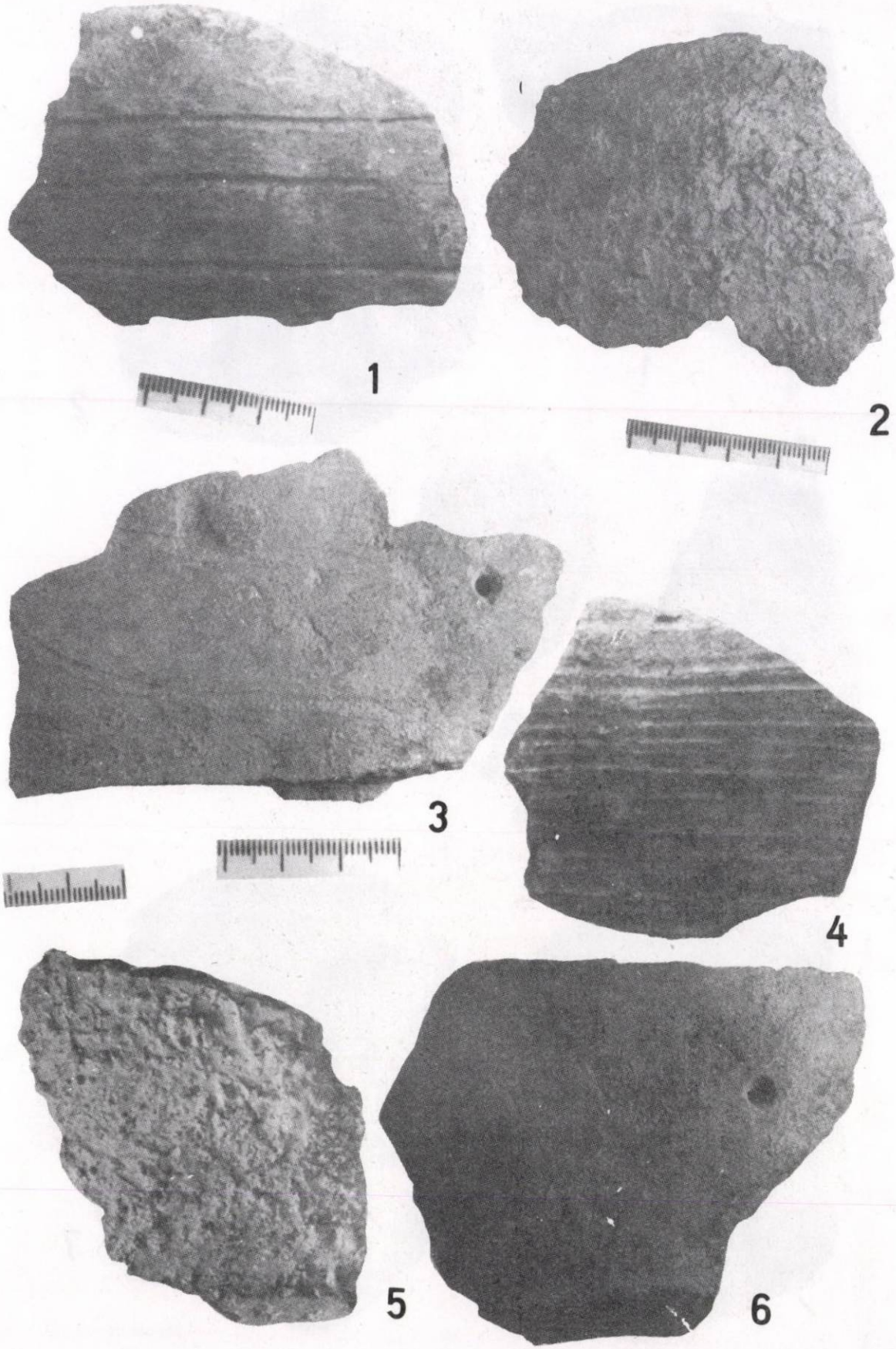

PLANŞA XIX – 1-6: ceramică feudală timpurie

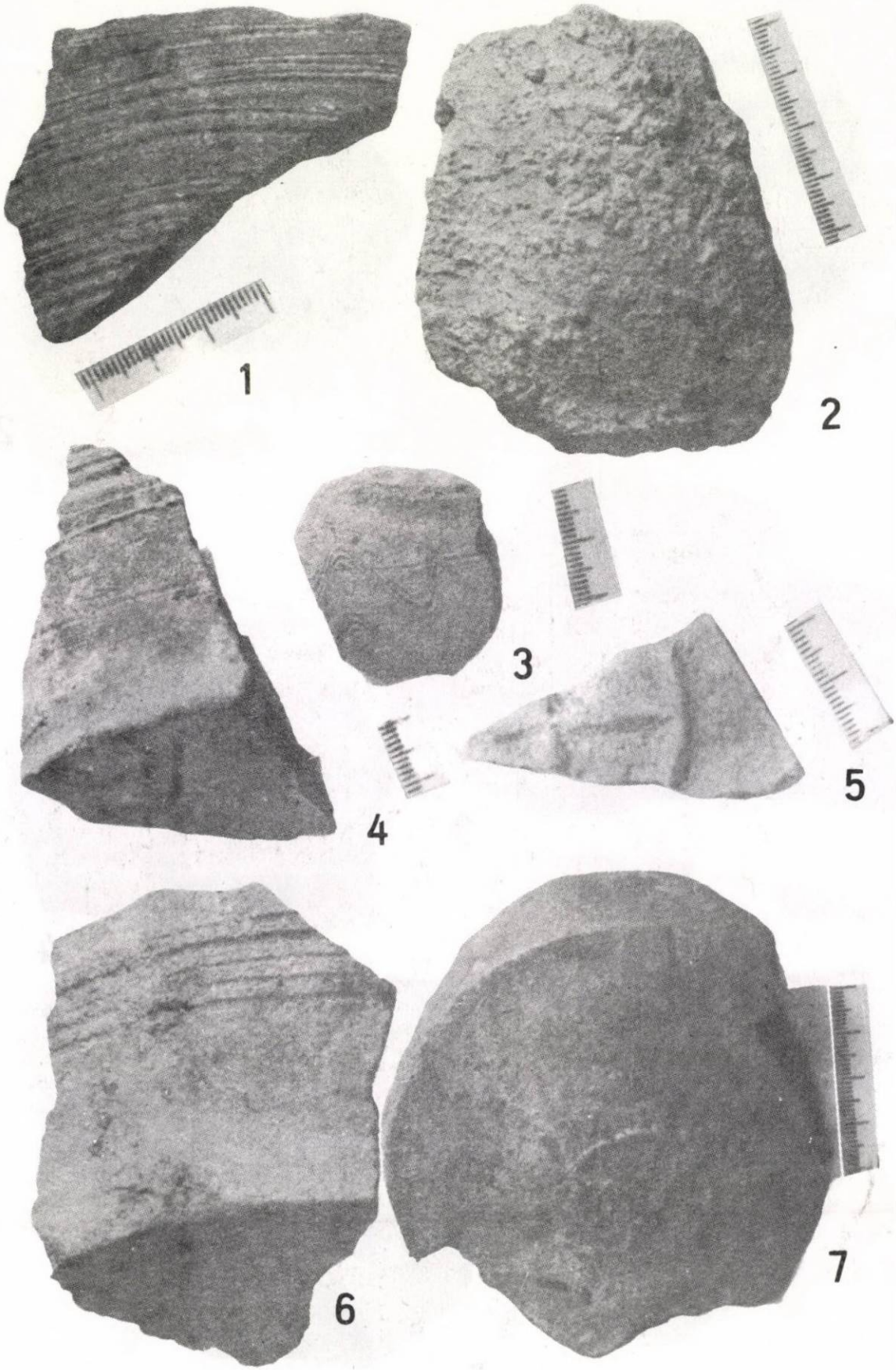

PLANŞA XX – 1-7: ceramică feudală timpurie

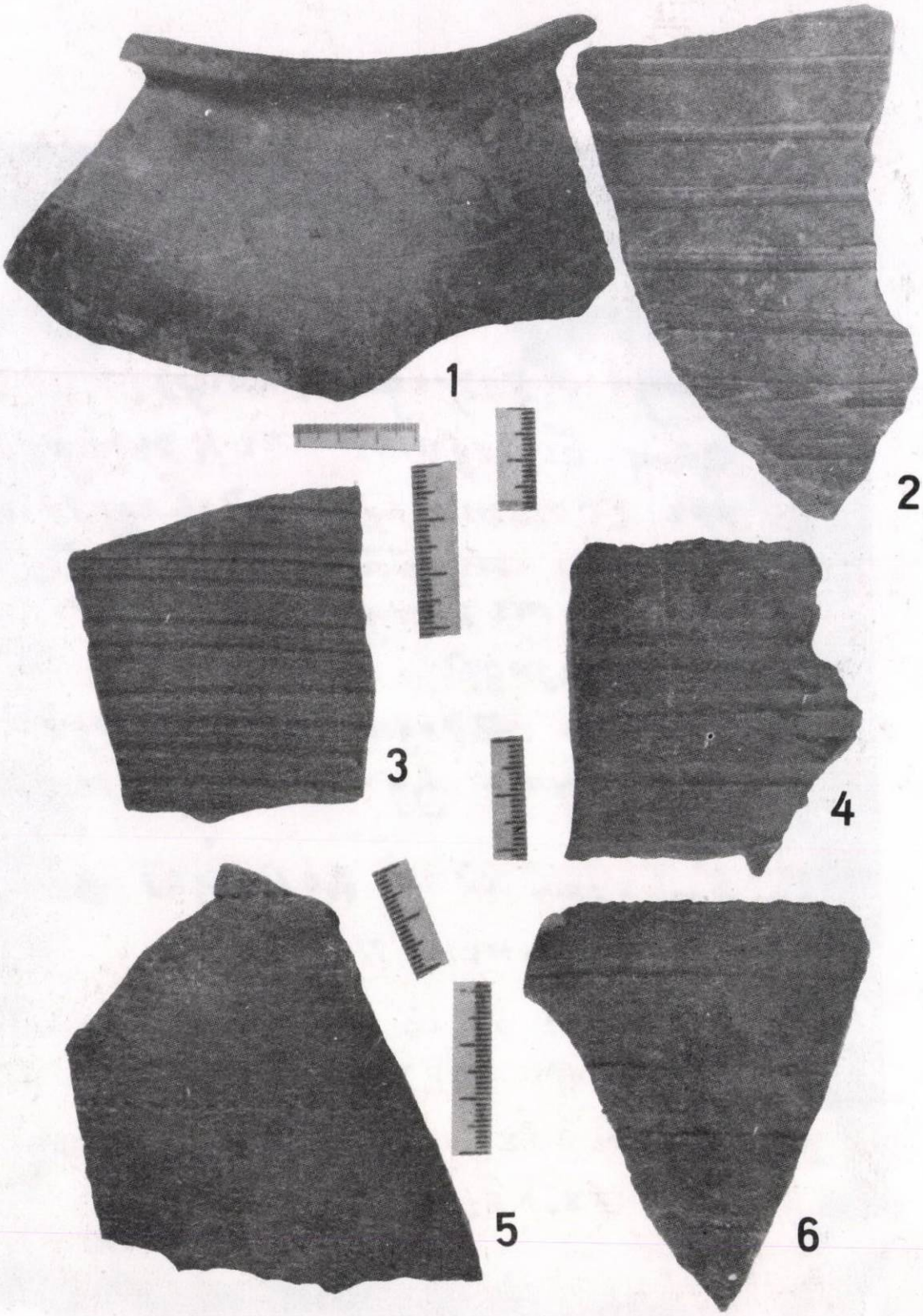

PLANŞA XXI – 1-6: ceramică feudală timpurie

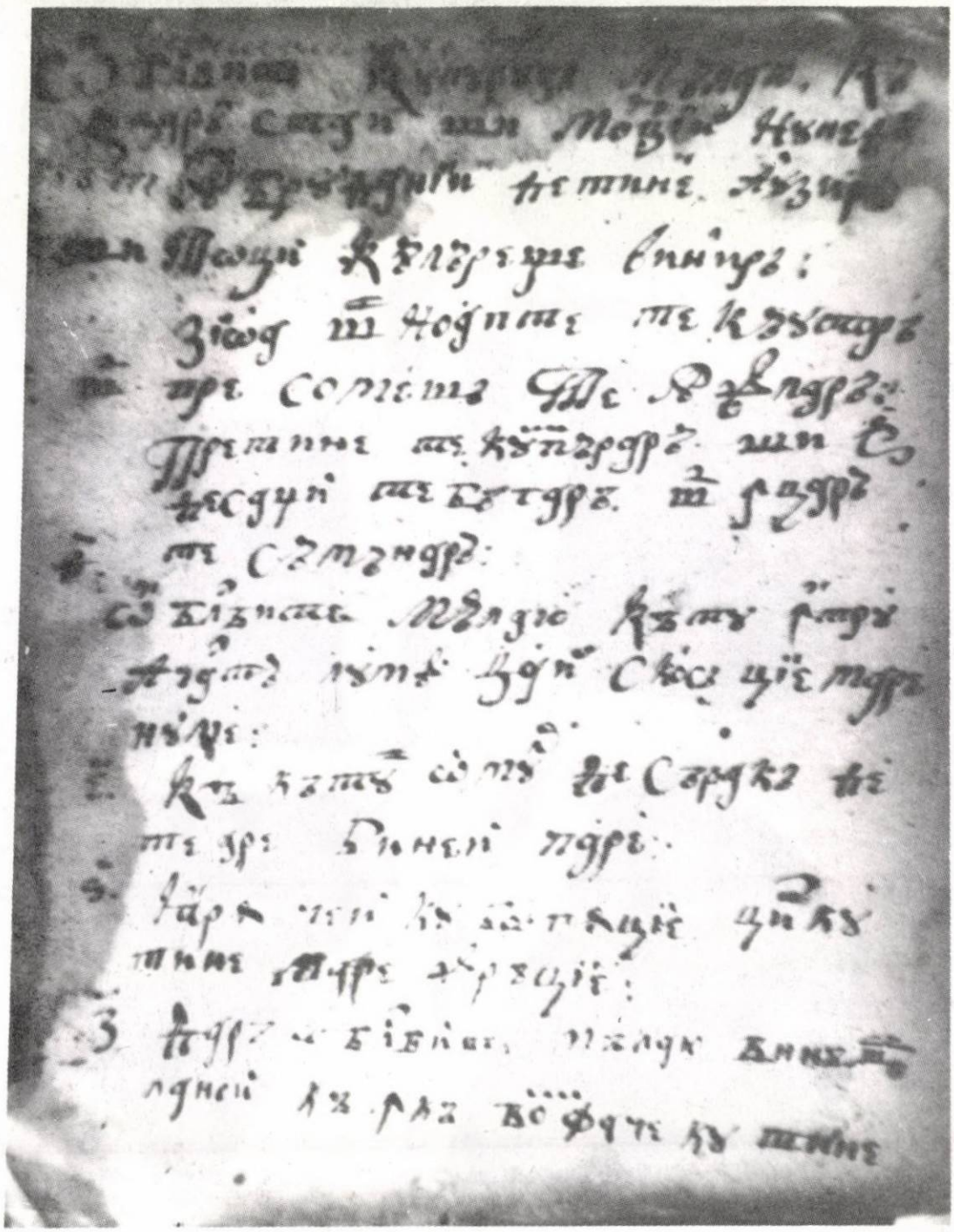

PLANŞA XXII – Verşu bucatelor, fila 234 v

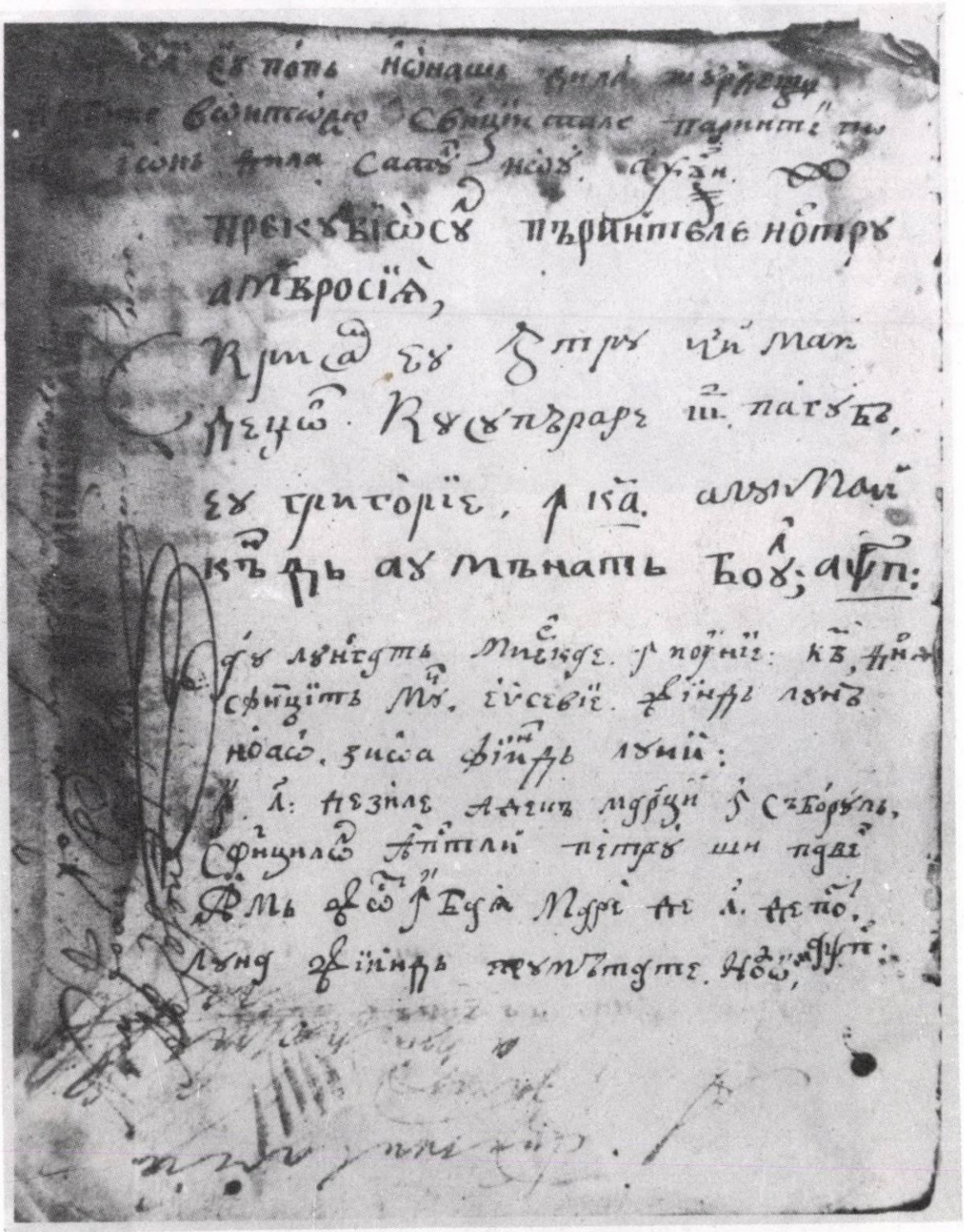

PLANŞA XXIII – Fila 235 v

1

2

PLANŞA XXIV – 1: costume populare din Ţara Oaşului; 2: costume populare din Zona Codru

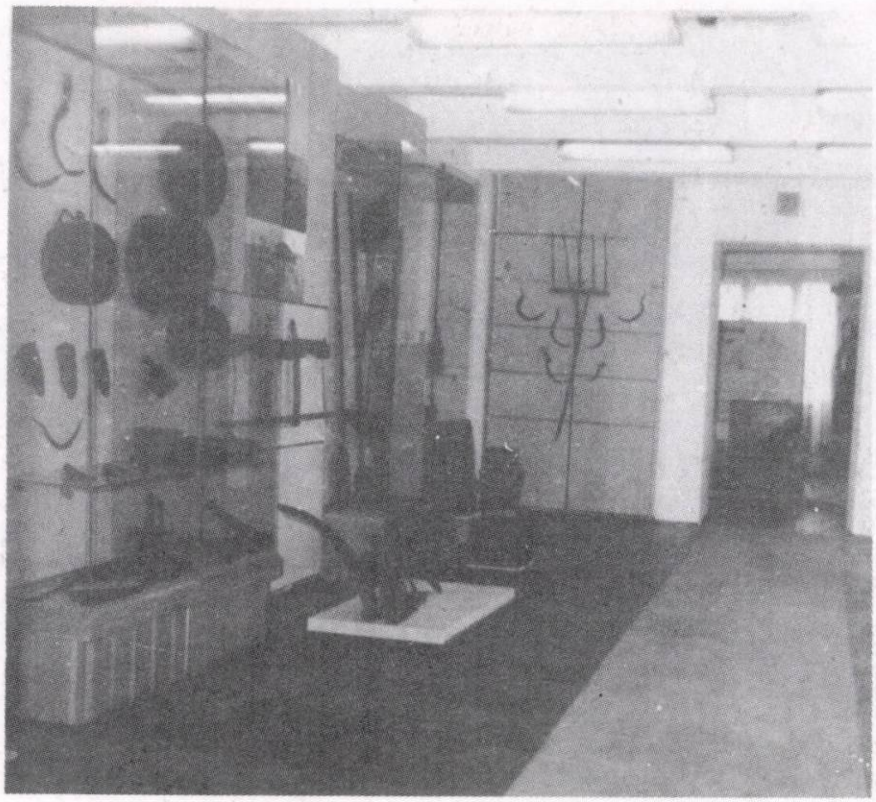

1

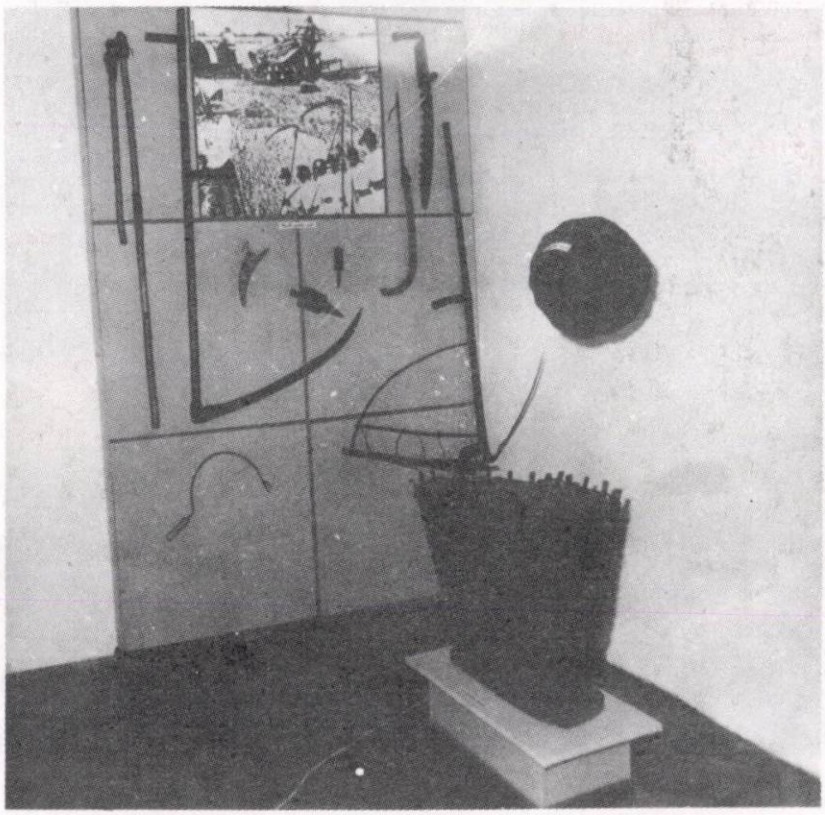

2

PLANŞA XXV – 1-2: unelte folosite în agricultură

1

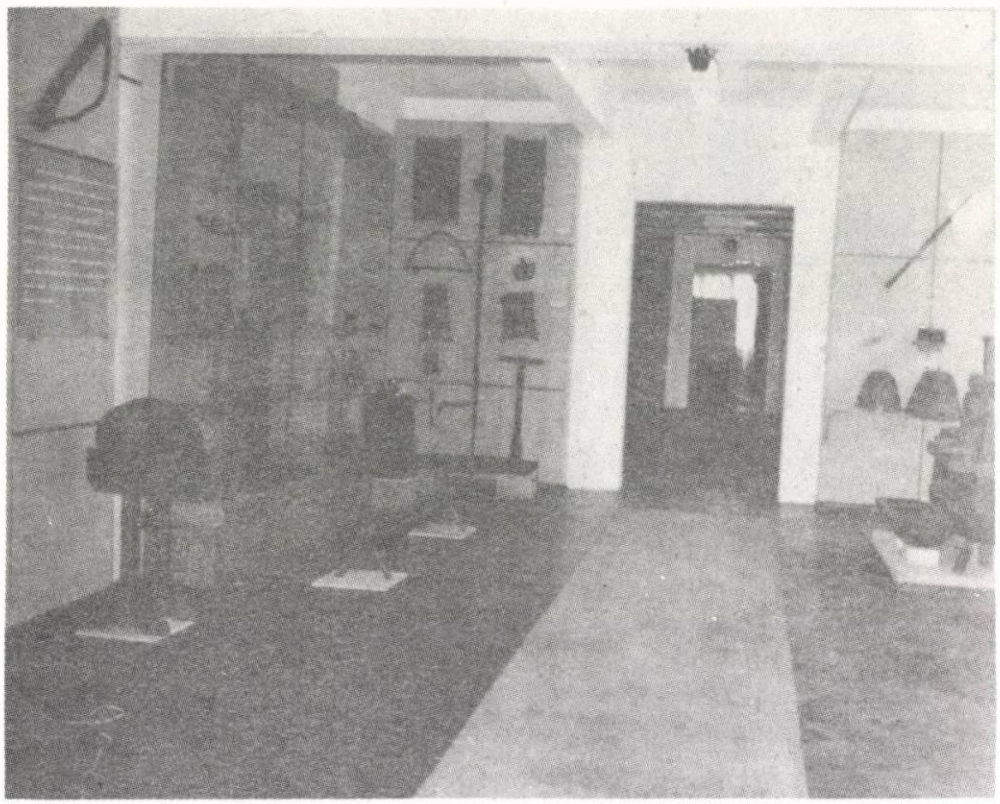

2

PLANŞA XXVI – 1: obiecte folosite la diverse ocupații: păstorit, viticultură, pomicultură, albinărit;
2: ceramică din centrele existente în județ

1

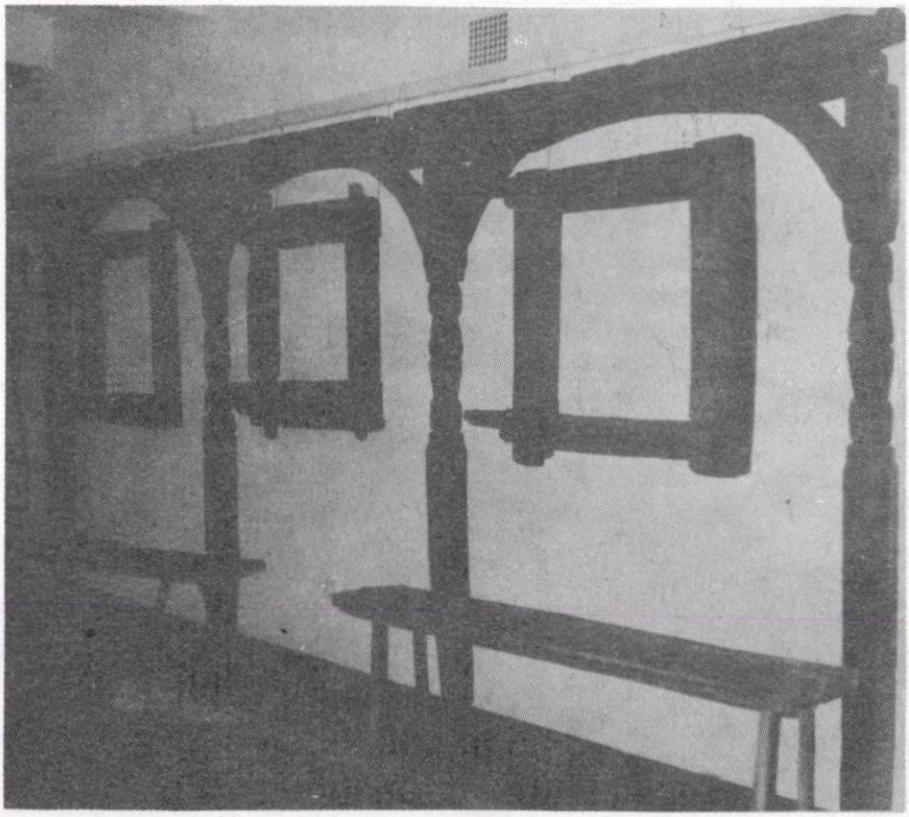

2

PLANŞA XXVII – 1: obiecte reflectând activitățile casnice;
2: arhitectură populară

1

2

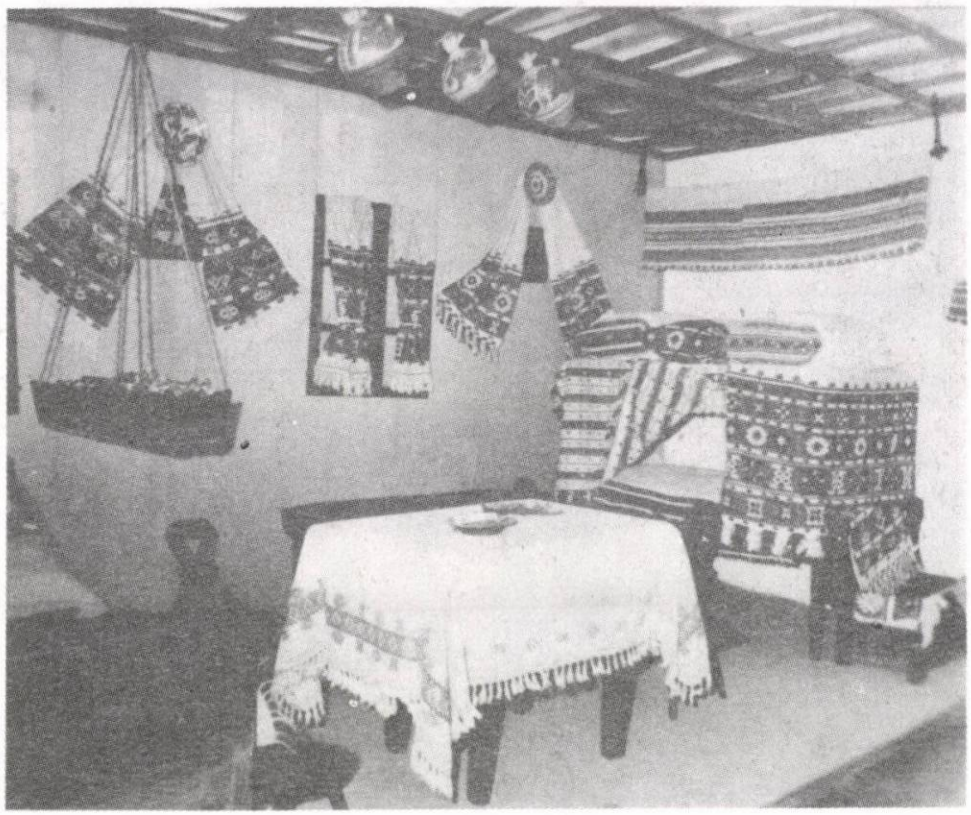

PLANŞA XXVIII – 1: interior zona Codru; 2: interior Ţara Oaşului

1

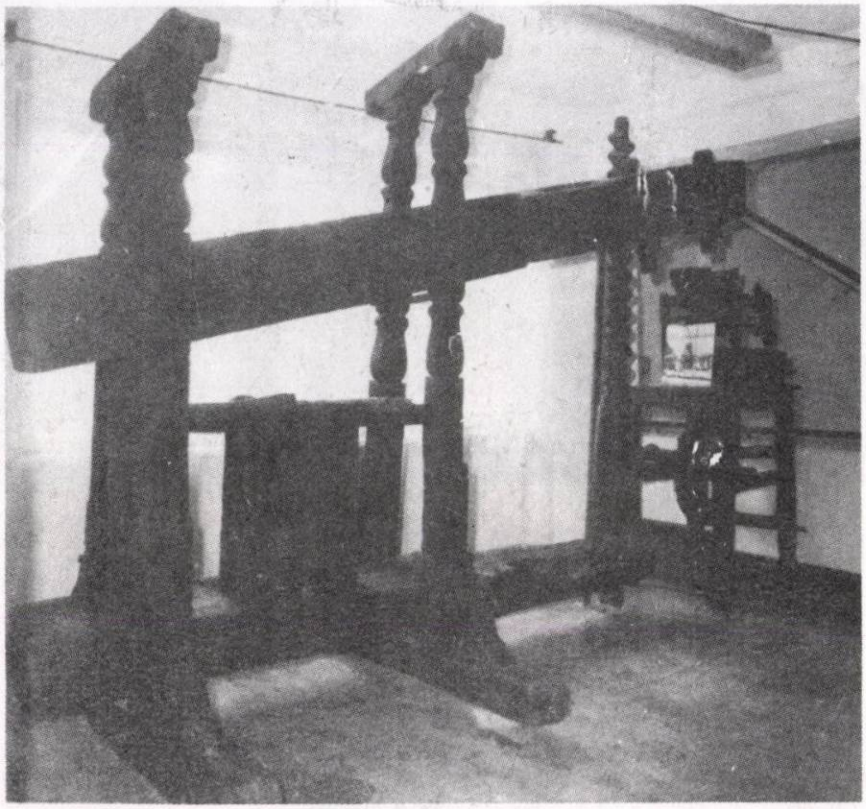

2

PLANŞA XXIX – 1: interior maghiar şi şvăbesc; 2: teasc de vin, Halmeu, 1796

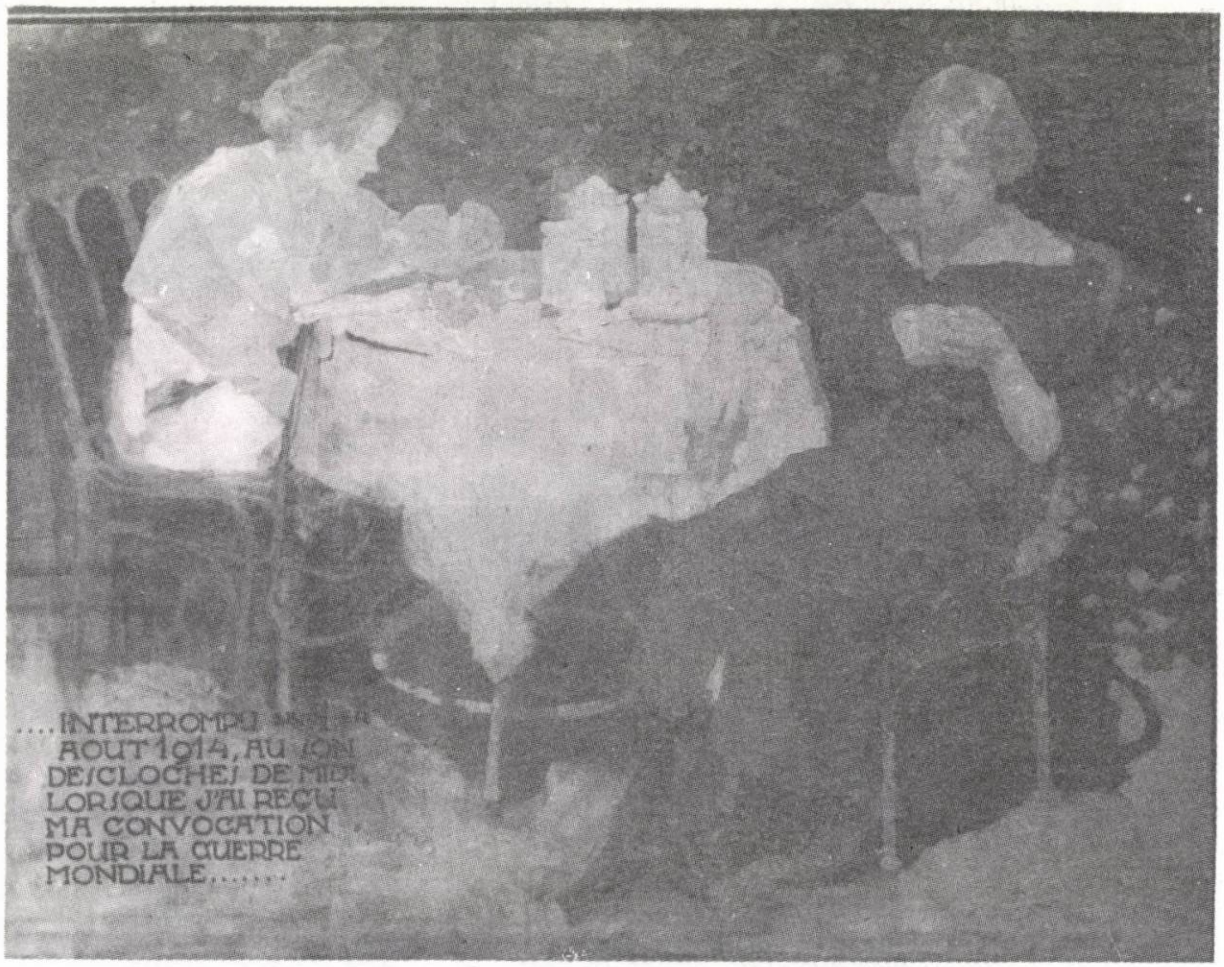

PLANŞA XXX – În grădină - ulei pe pânză 1,150 x 1, 450 - semnat şi datat dreapta jos cu negru, Papp (1)920

Inscripţie autografă în stânga jos, negru ... INTERROMPU LE 1ER AOUT 1914, AU SON DES CLOCHES DE MIDI, LORSQUE J'AI REÇU MA CONVOCATION POUR LA GUERRE MONDIALE .....colecţia Muzeului Judeţean Satu Mare, nr. de inventar: M.J. 12

PLANŞA XXXI – Atacul – ulei pe pânză - 1,170 x 2,00 - semnat şi datat stânga jos, cu brun: Papp Aurel (1)916 - (19)35, colecţia Muzeului Judeţean Satu Mare, nr. de inventar M.J. 13

PLANŞA XXXII – Erou necunoscut - ulei pe pânză - 0,735 x 0,605 - semnat şi datat dreapta jos, cu creion negru A. Popp (1)925, colecţia Muzeului Judeţean Satu Mare, nr. de inventar M.J. 92

1

2

PLANŞA XXXIII – 1, 2

3

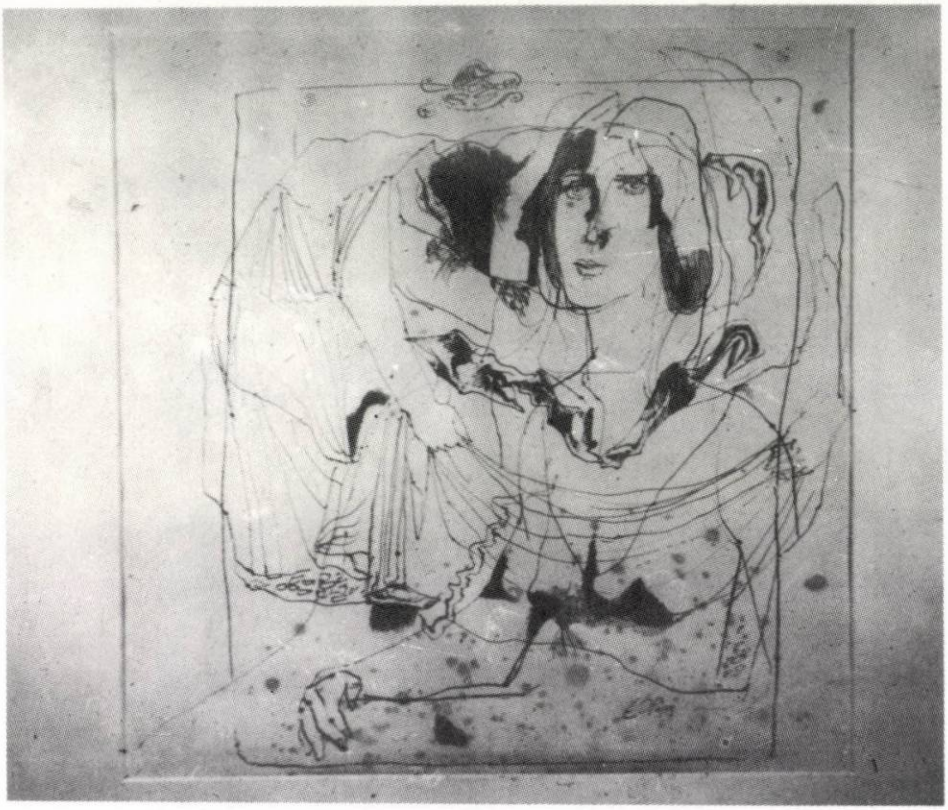

4

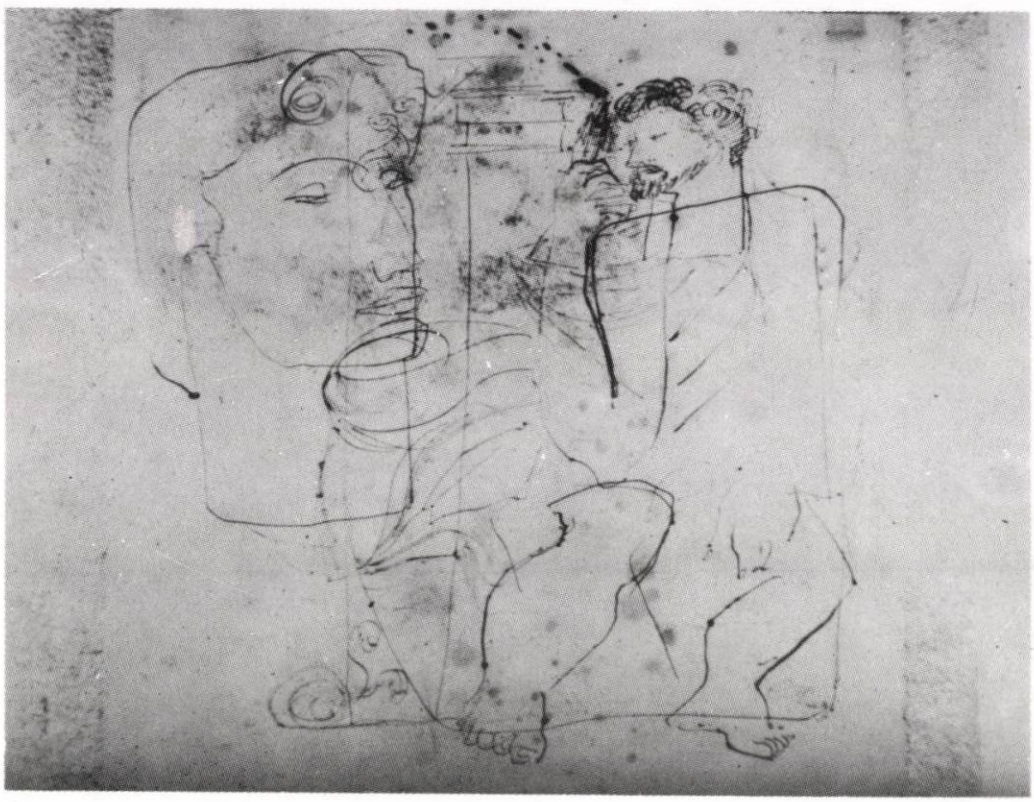

PLANŞA XXXIV – 3, 4

5

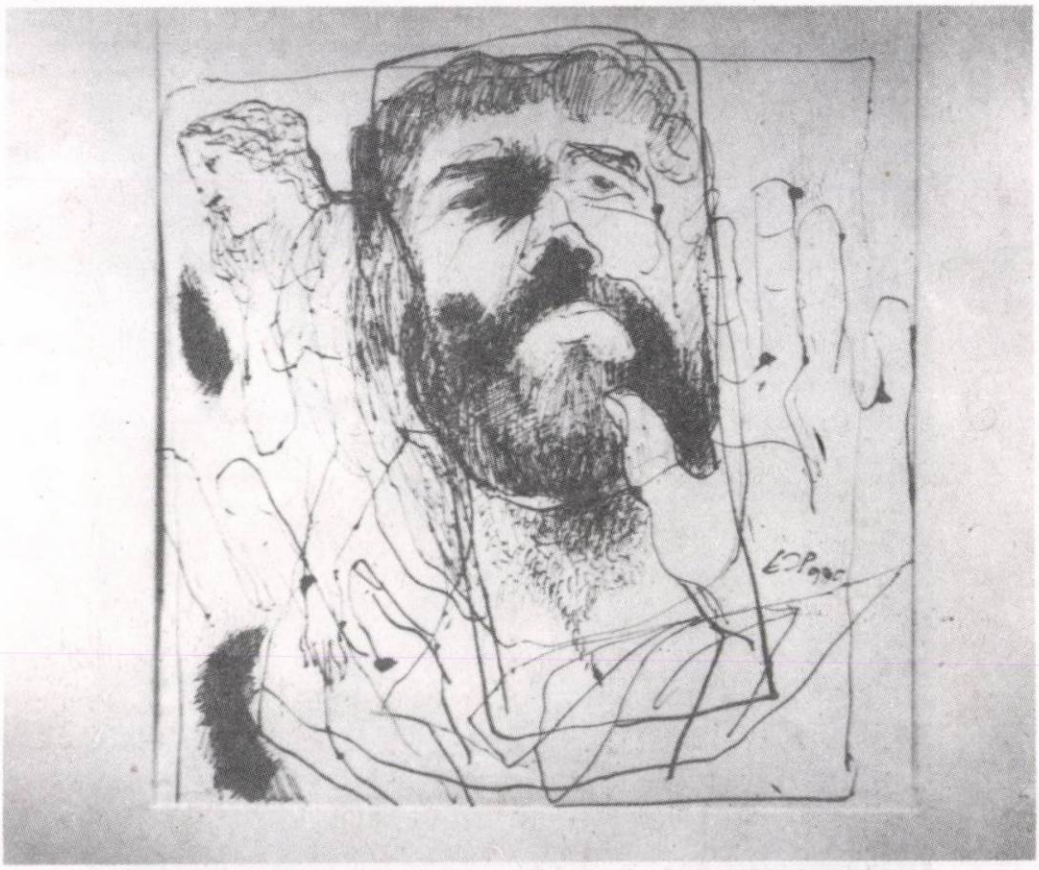

6

PLANŞA XXXV – 5, 6

7

8

PLANŞA XXXVI – 7, 8

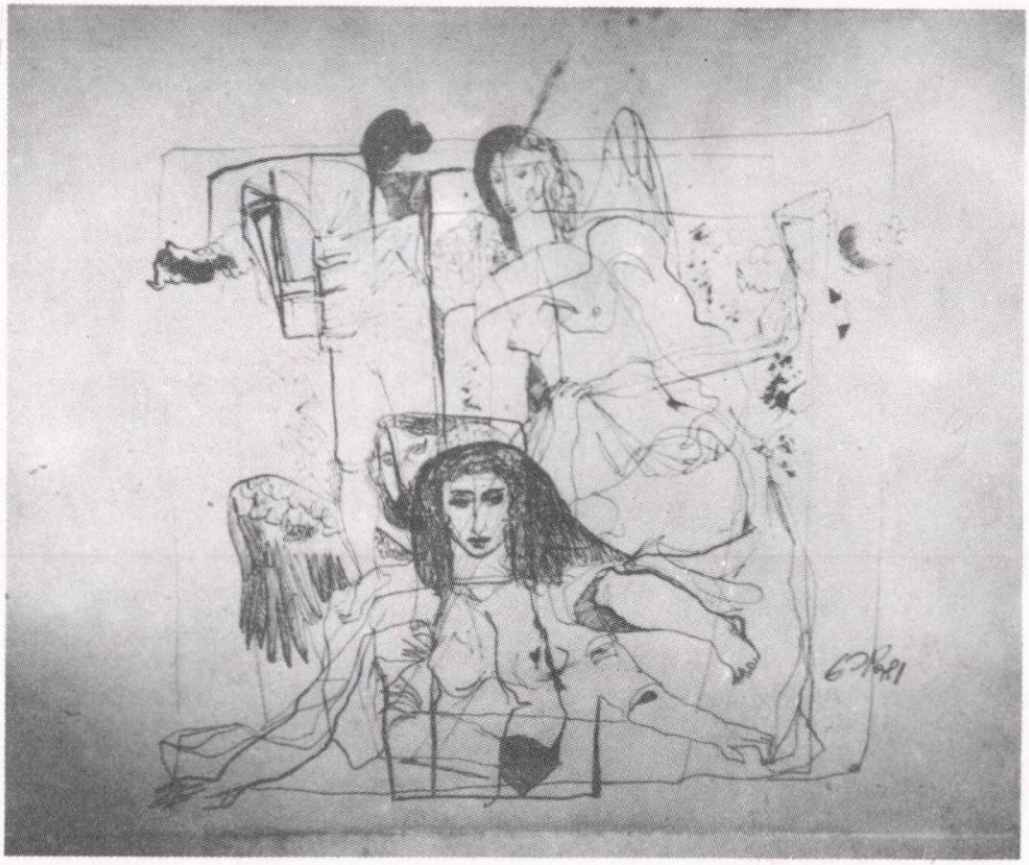

9

10

PLANŞA XXXVII – 9, 10

11

12

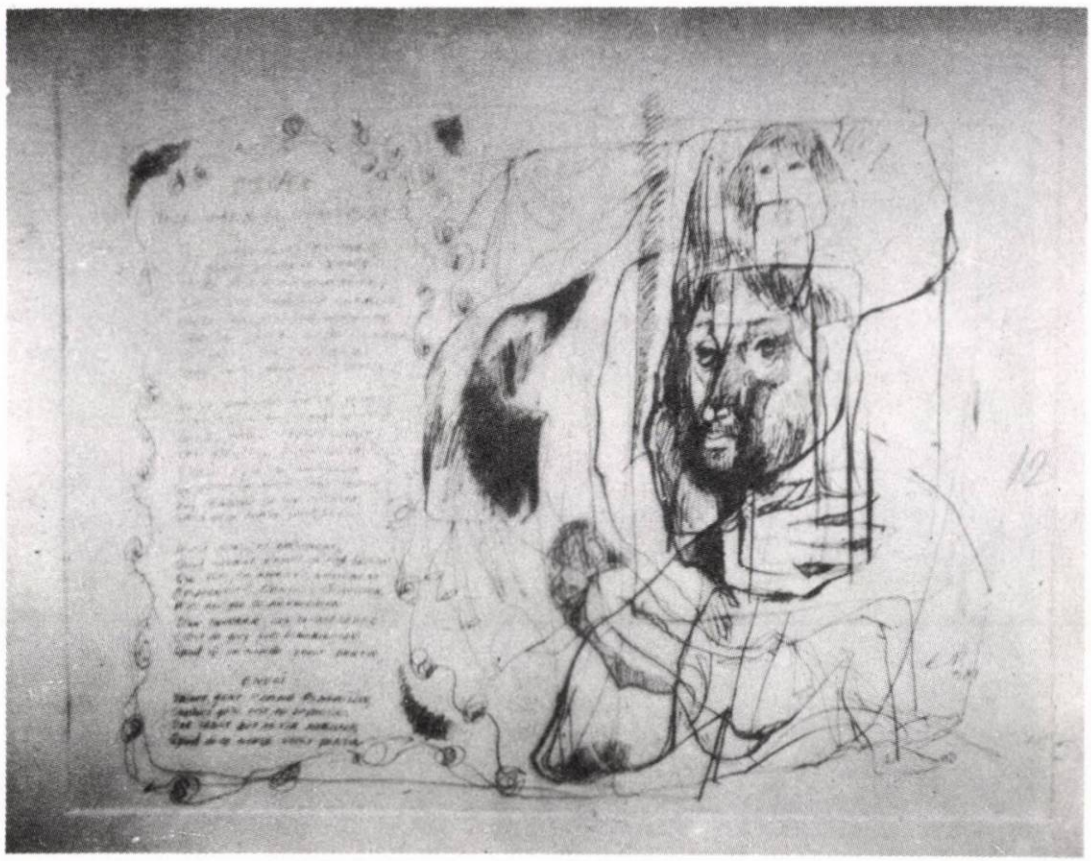

PLANŞA XXXVIII – 11, 12

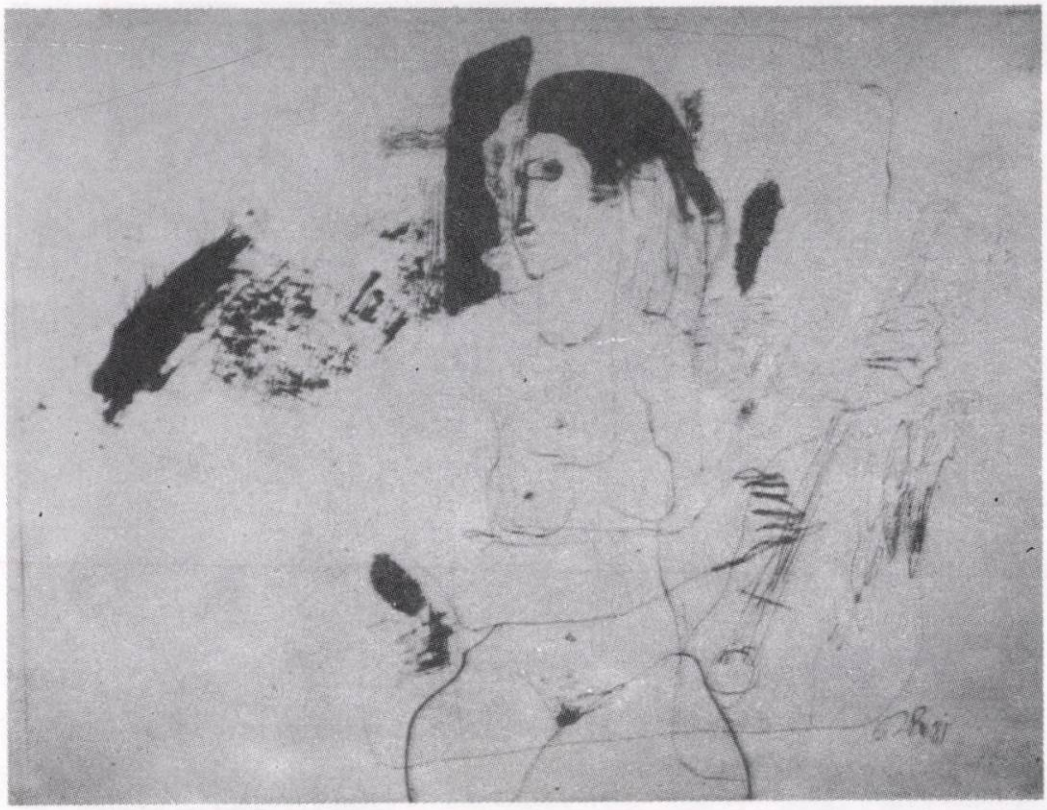

13

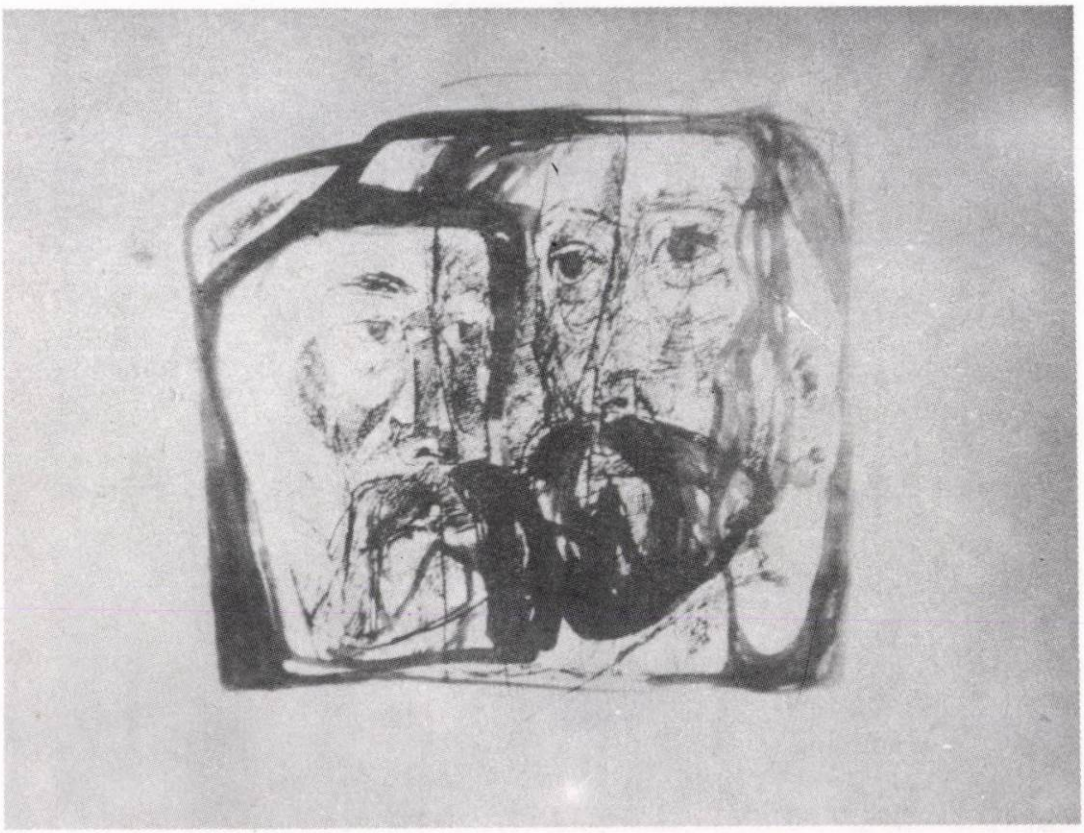

14

PLANŞA XXXIX – 13, 14

15

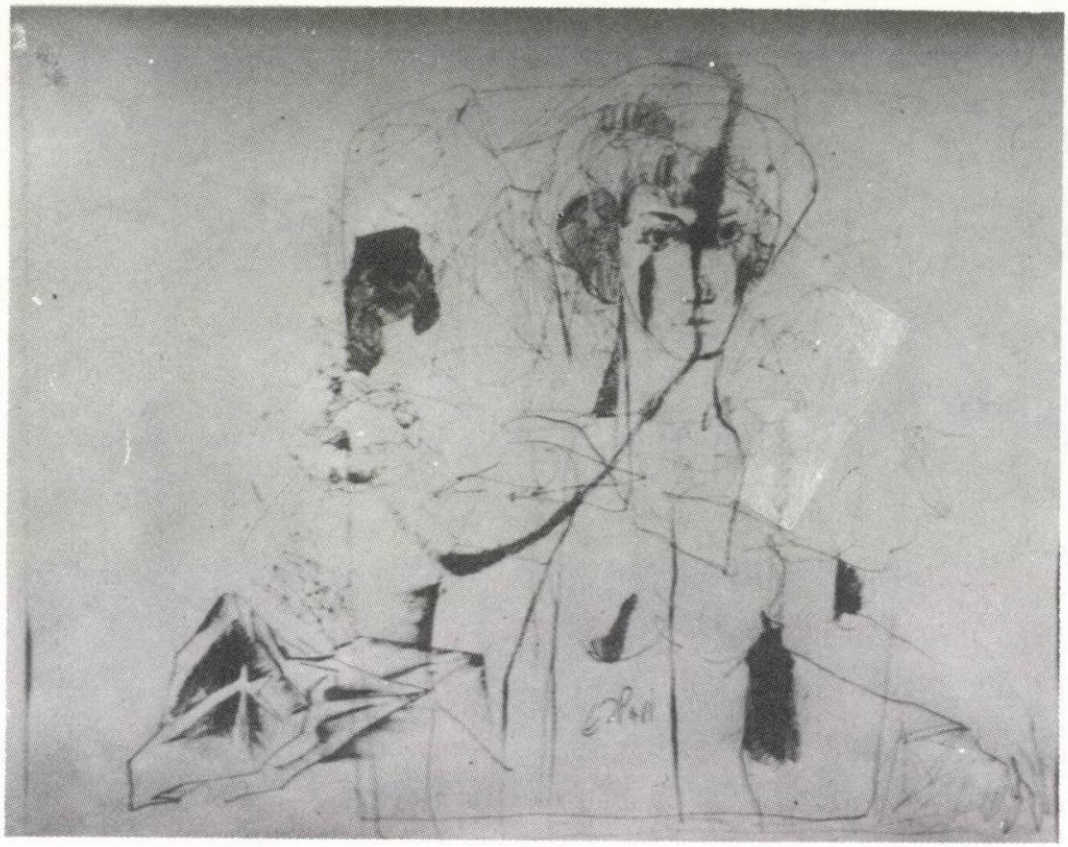

16

PLANŞA XL – 15, 16

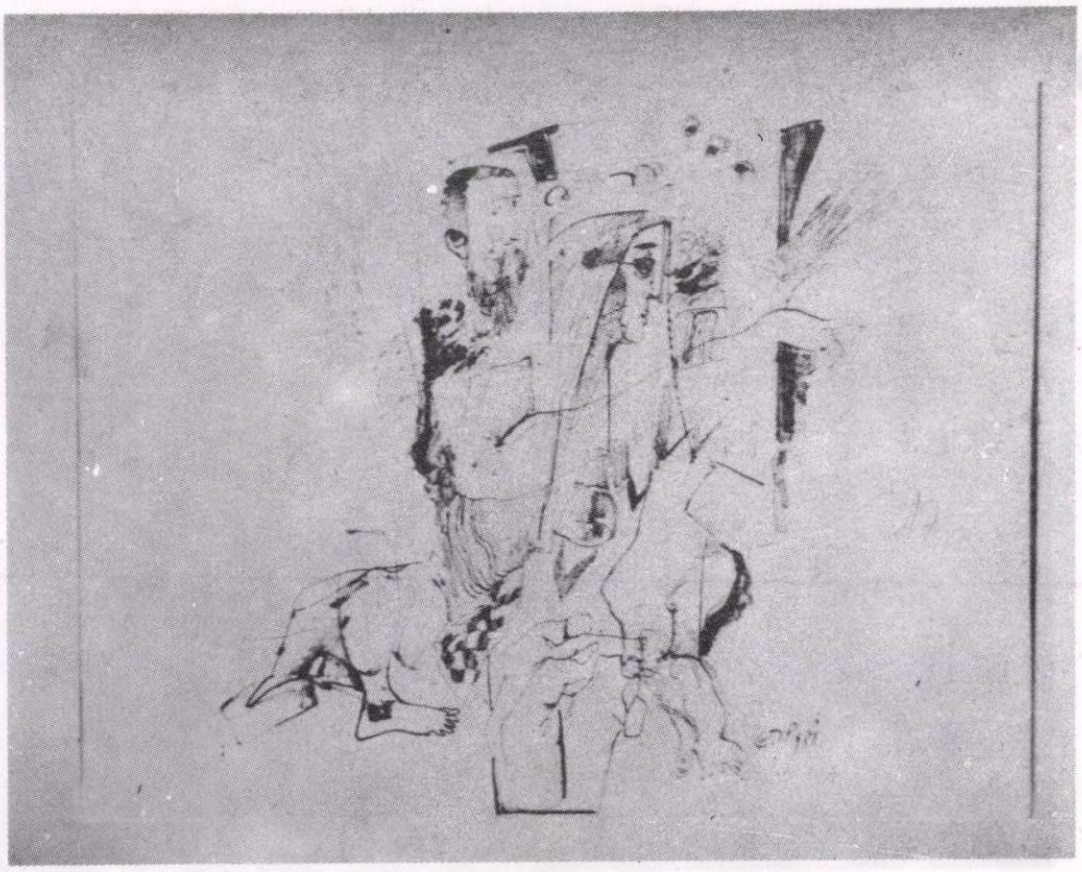

17

18

PLANŞA XLI – 17, 18

19

20

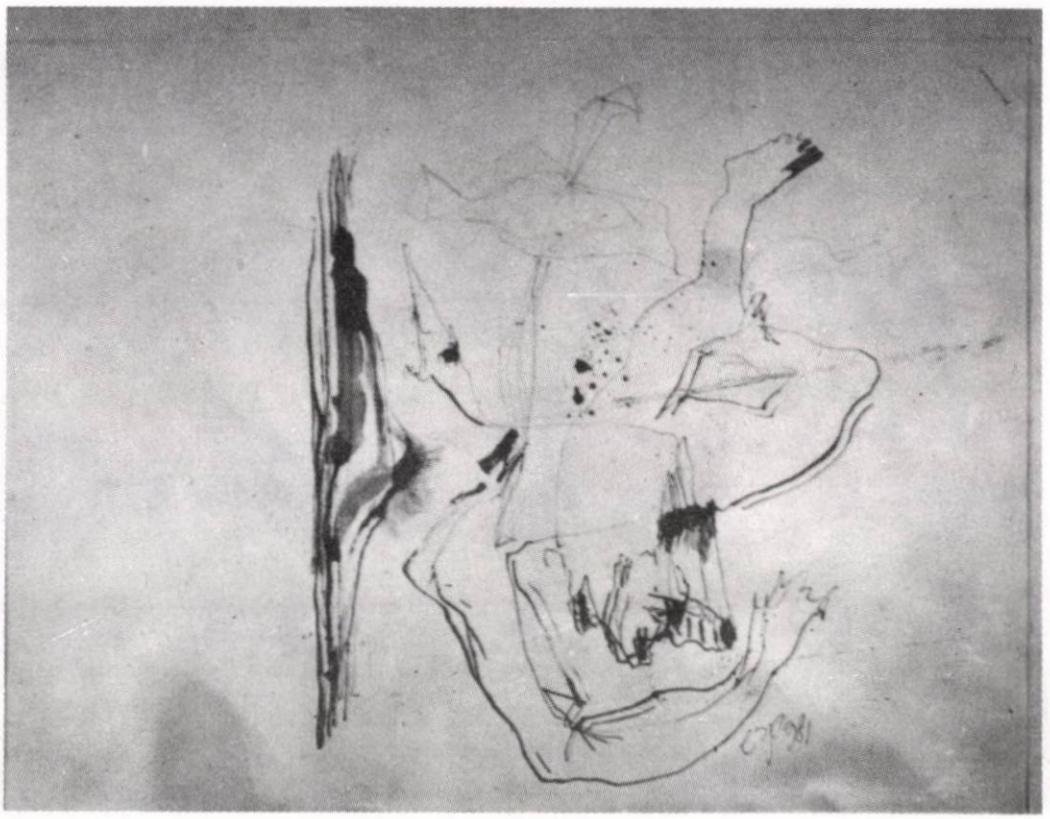

PLANŞA XLII – 19, 20

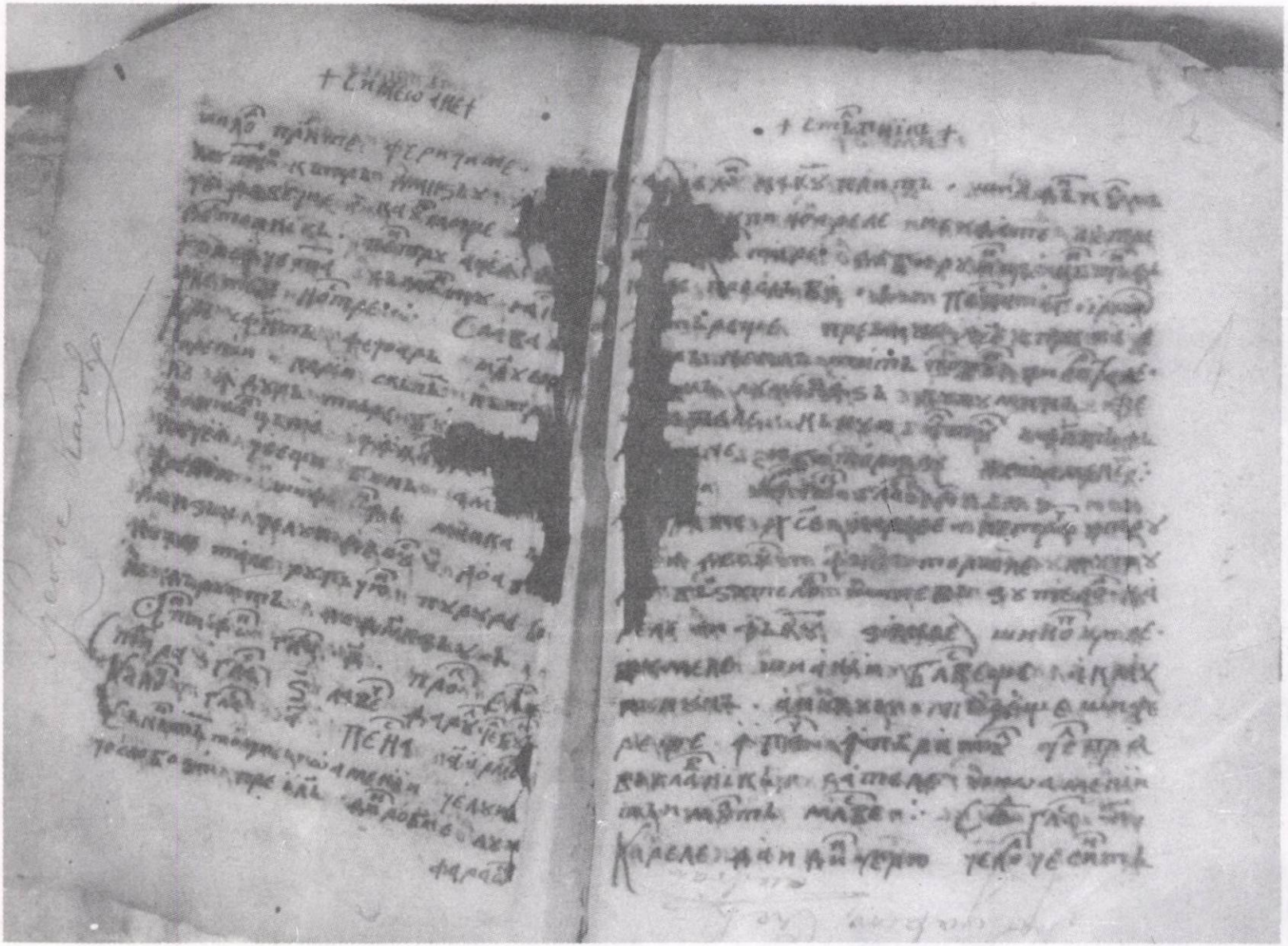

PLANŞA XLIII – Pierderi de material (dantelări) în zona scrisă. Îmbrunirea hârtiei

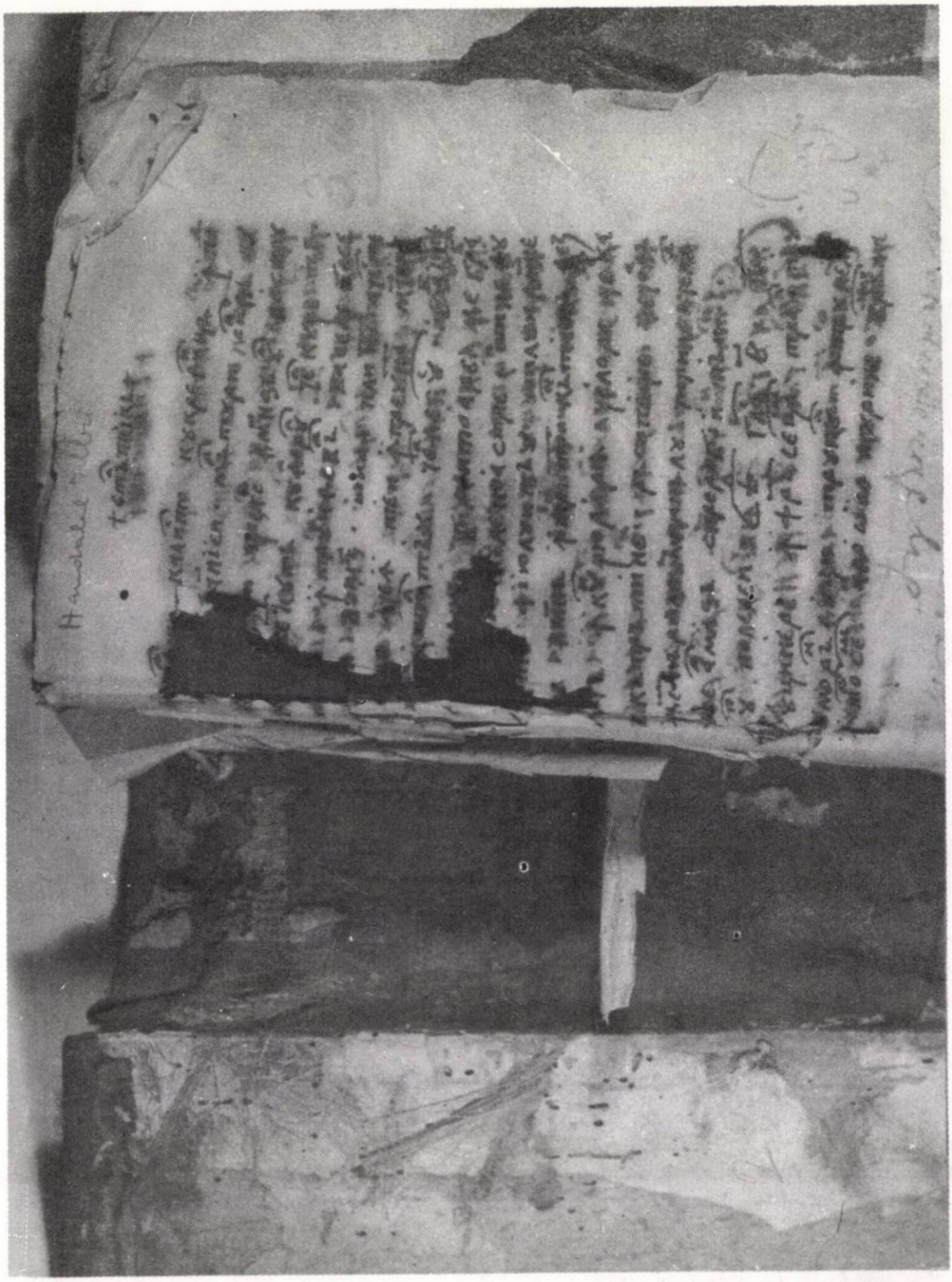

PLANŞA XLIV – Pierderi de material (dantelări) în zona scrisă.

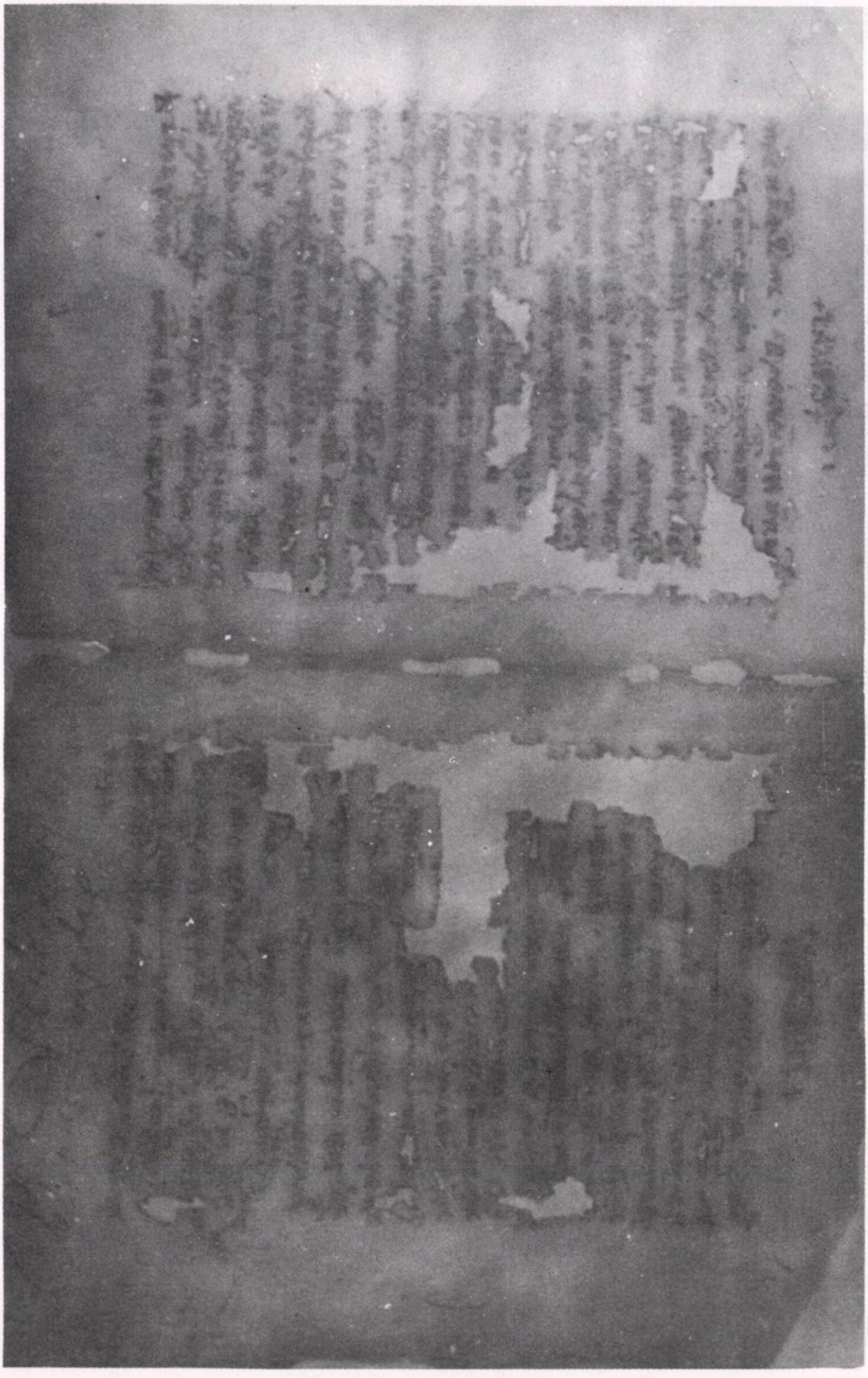

PLANŞA XLV – Îmbrunirea hârtiei. Colțuri îndoite. Completarea lipsurilor din materialul suport.

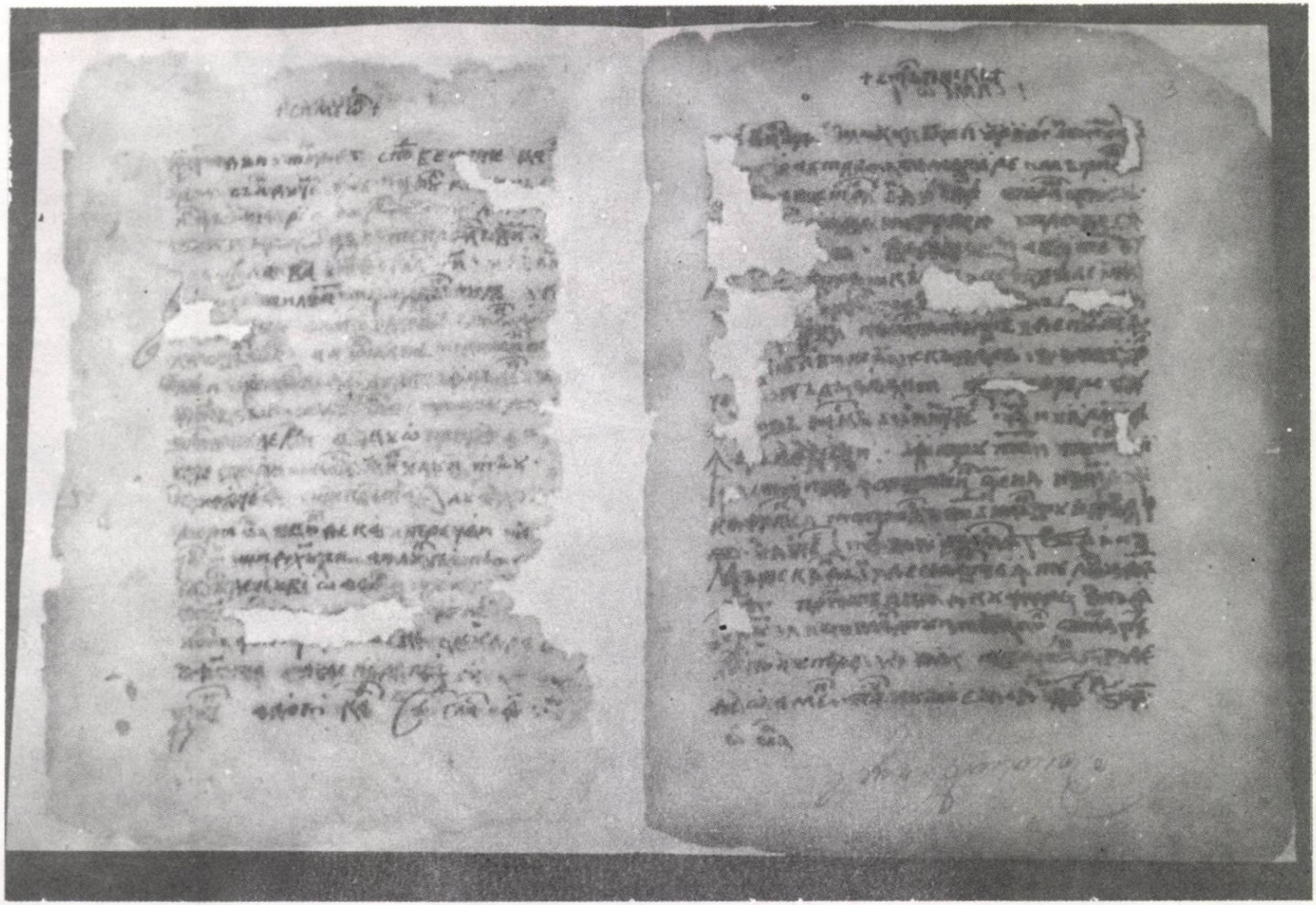

PLANȘA XLVI – Consolidare cu văl japonez. Completarea lipsurilor din material cu hârtie japoneză.

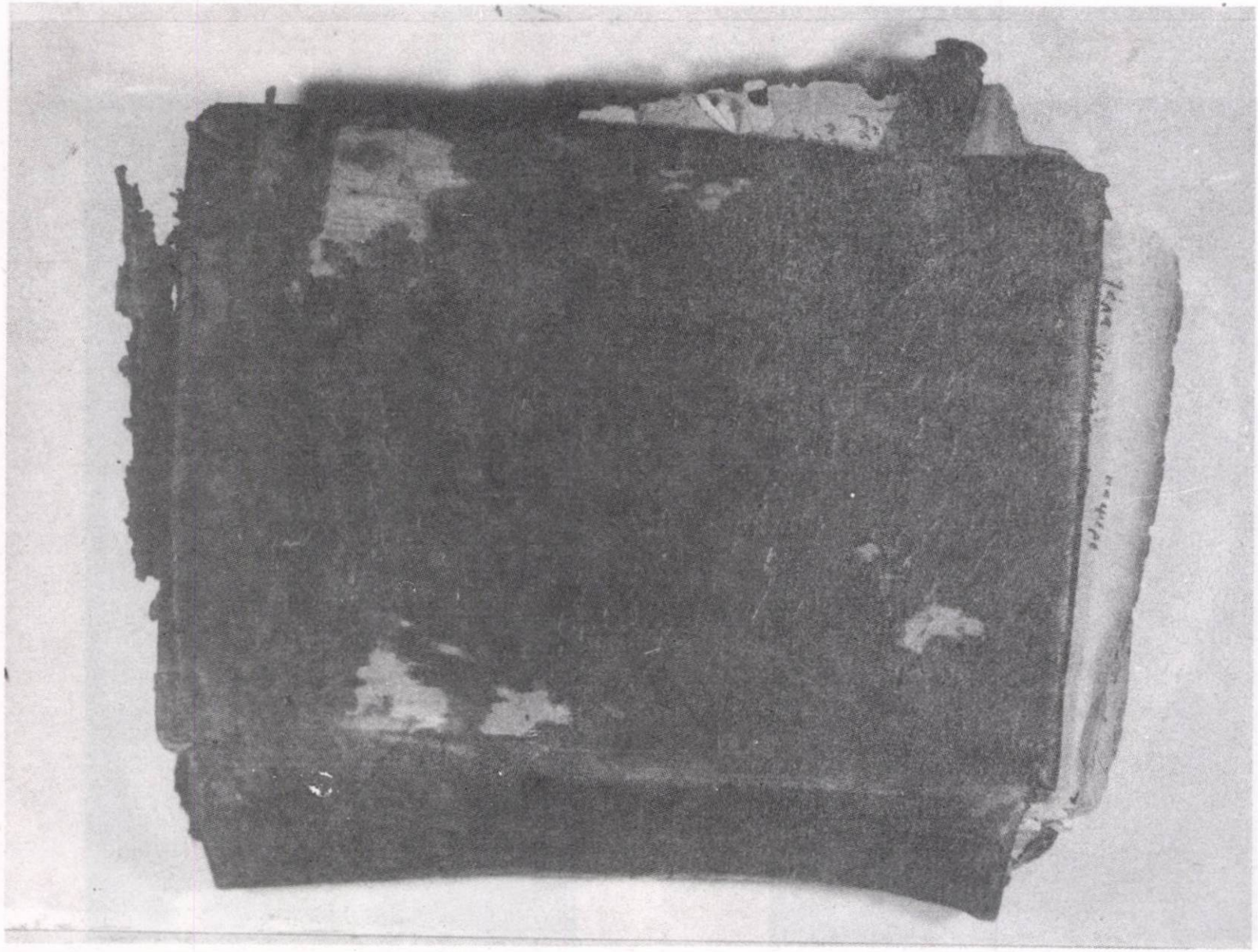

PLANŞA XLVII – Coperta a II-a atacată de Anobiidae. Urme ale închizătorilor metalice.
Rigidizare a învelitorii din piele a copertei, rupturi cu pierderi de material.

1

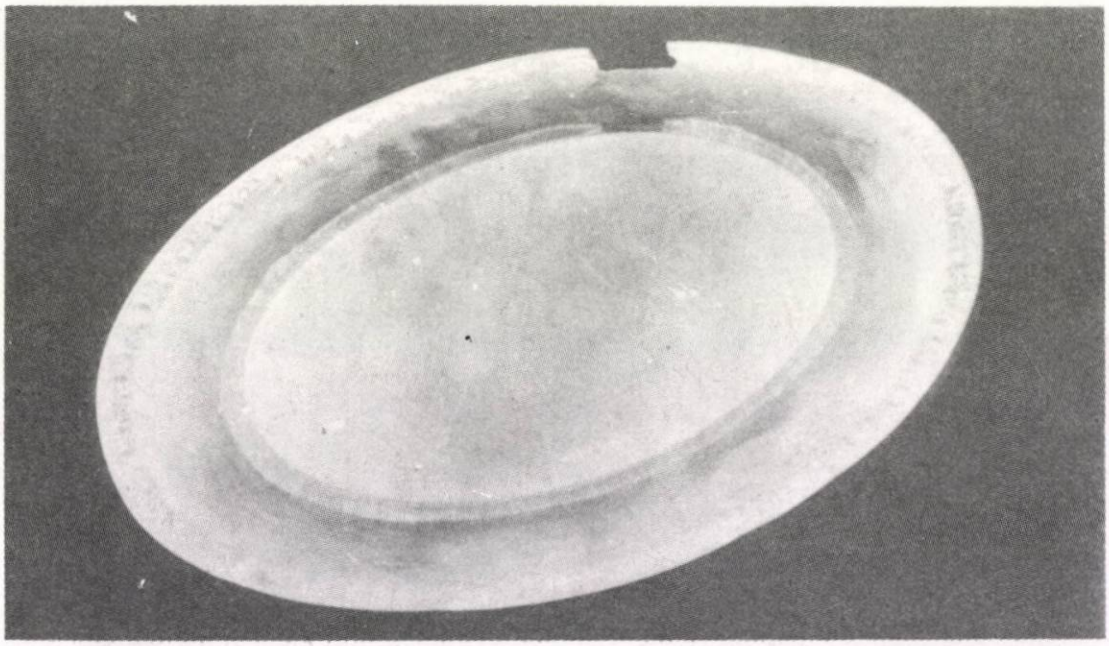

2

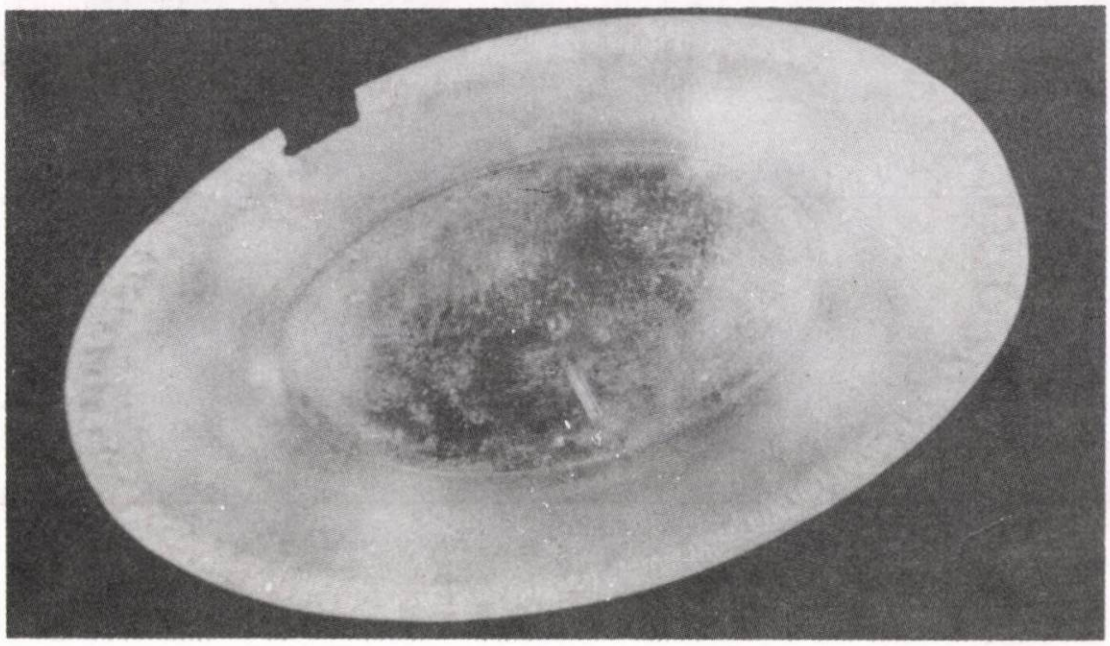

PLANŞA XLVIII – 1, 2

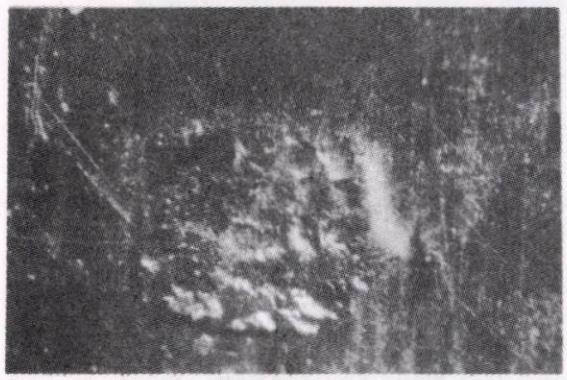

A

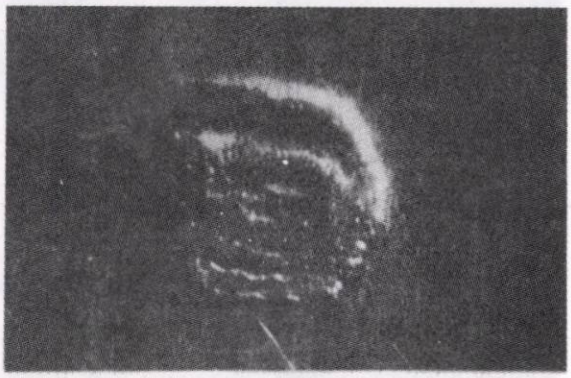

B

C

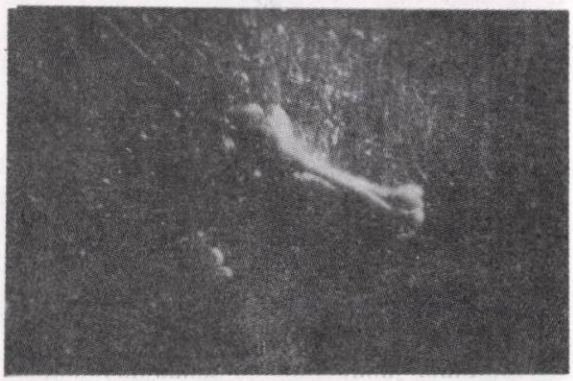

D

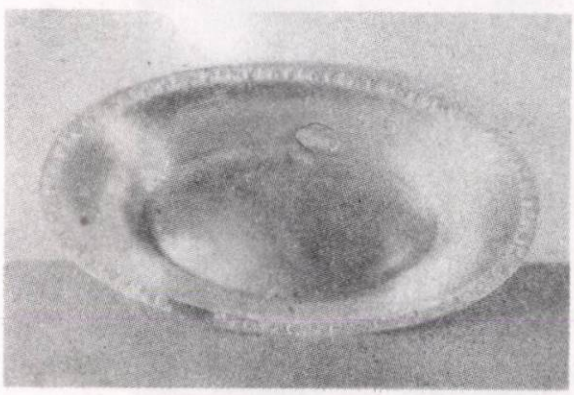

E

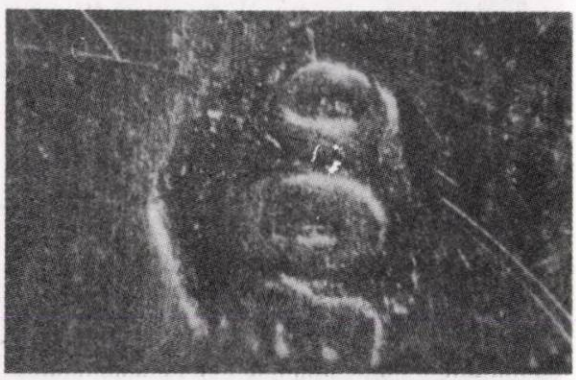

F

PLANŞA XLIX – A, B, C, D, E, F

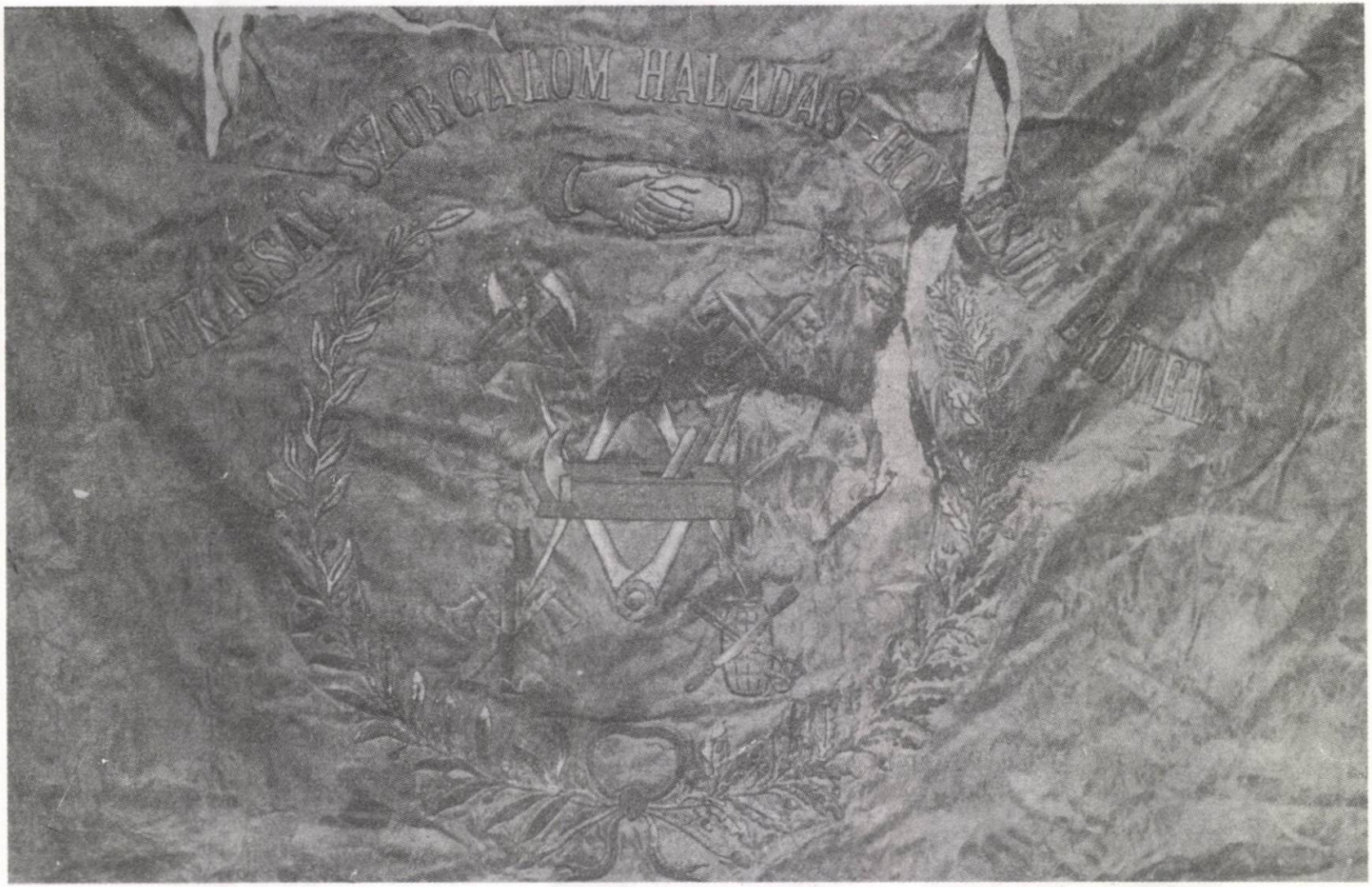

PLANŞA L – Steagul de breaslă înainte de restaurare

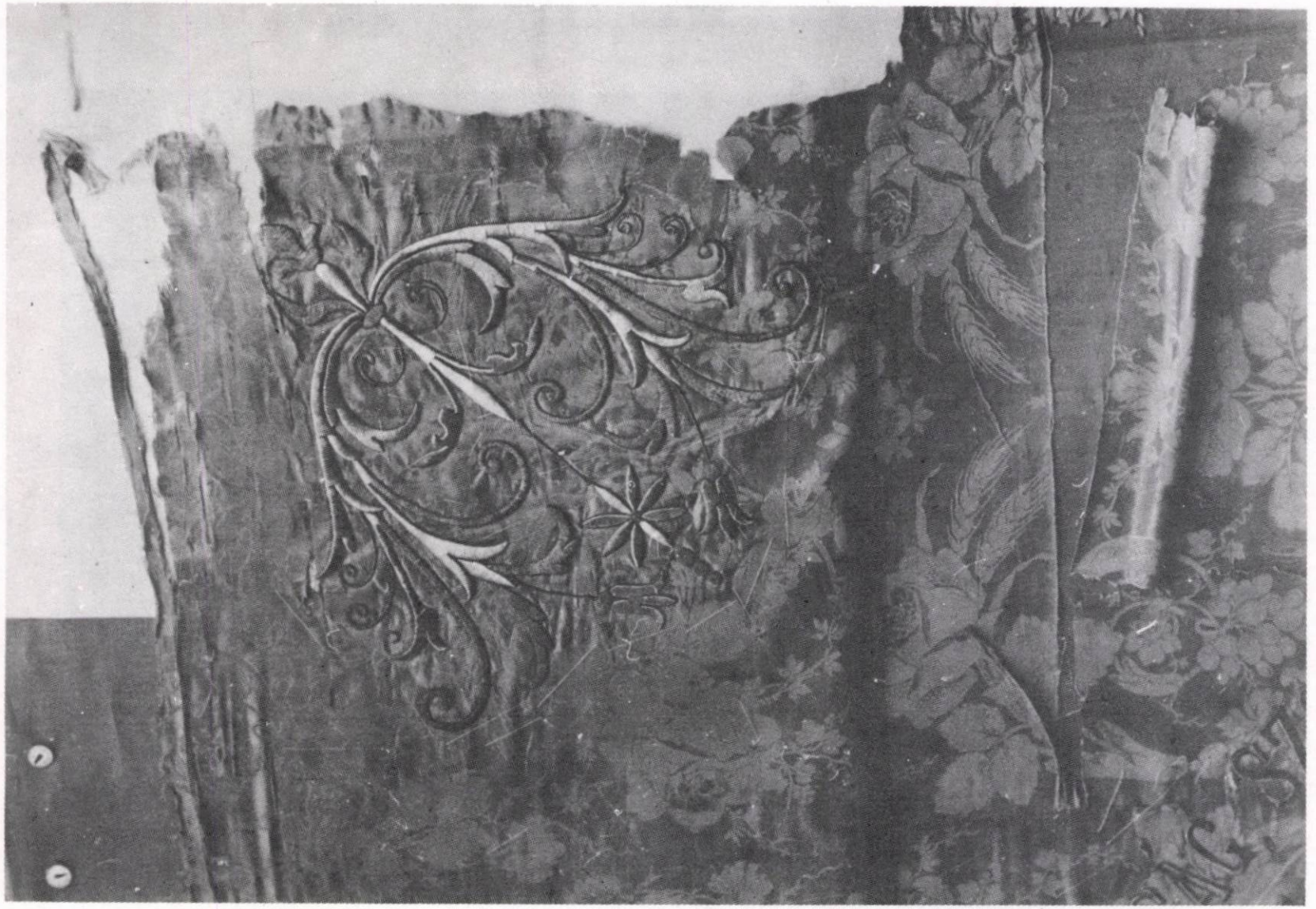

PLANȘA LI – Zona superioară (colț stâng), după aplicarea tratamentului de curățire

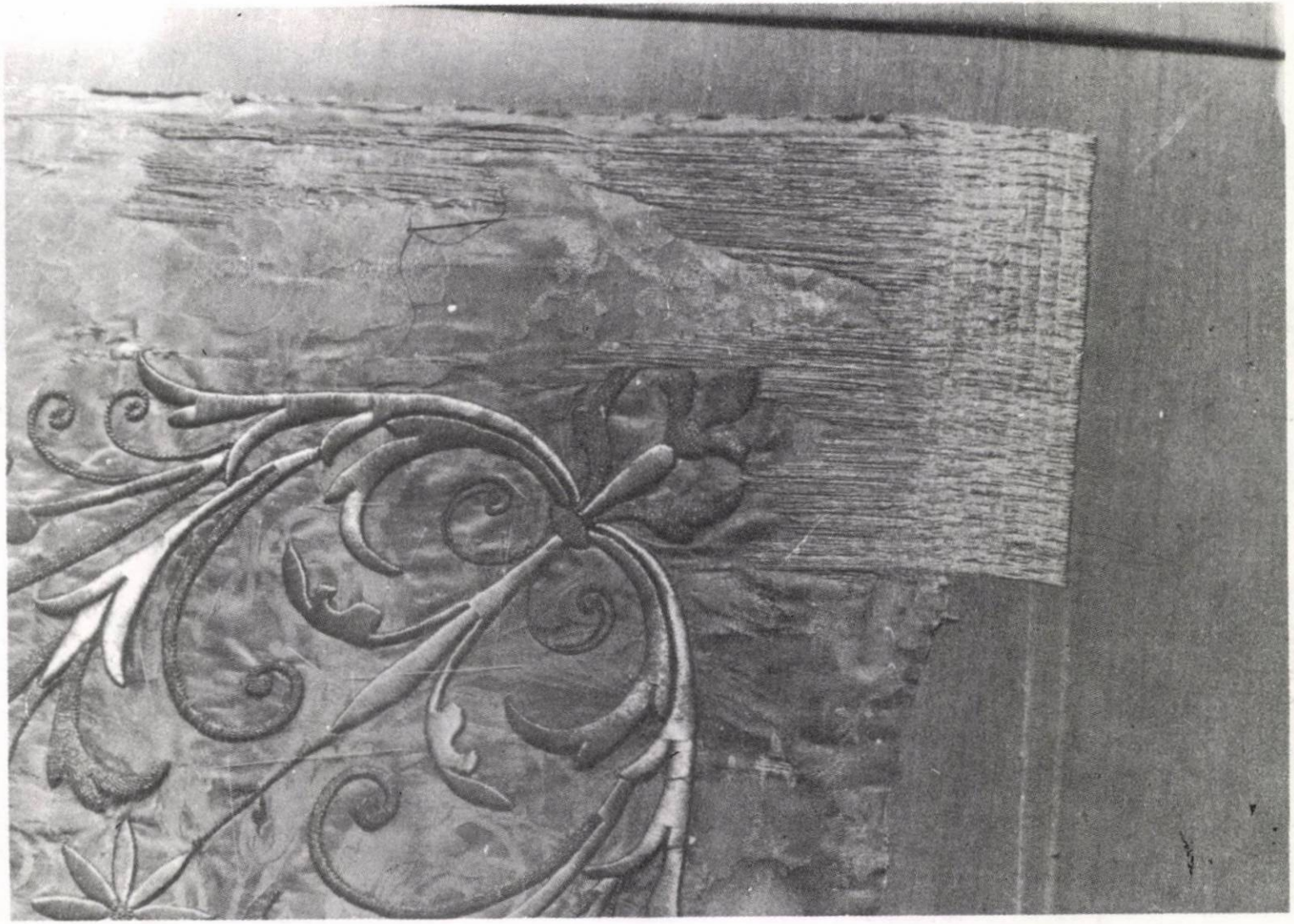

PLANȘA LII – Steagul de breaslă, partea superioară, stânga. Etapă de lucru